FR. R. KREUTZWALDI
KIRJAVAHETUS

FR. R. KREUTZWALDI KIRJAVAHETUS

IV

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

FR. R. KREUTZWALDI KIRJAVAHETUS

IV

TOIMETUSE KOLLEEGIUM:
E. Ertis, M. Lepik,
L. Raud ja A. Vinkel

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1959

A-19774 III

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
Fr. R. Kreutzwaldi nimeline
KIRJANDUSMUUSEUM

KIRJAD G. SCHULTZ-BERTRAMILE JA TEISTELE

1859–1874

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1959

Trükitakse Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Toimetus-Kirjastusnõukogu otsusel

*

Toimetaja M. Lepik

*

TKN nr. 280

Kunstiliselt kujundanud
P. Reeveer

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
45027

EESSÕNA

Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetuse käesolevas neljandas köites avaldatakse tema kirjad balti-saksa literaadile G. Schultzile (pseudonüüm: Dr. Bertram) ja soome õpetlastele O. Donnerile, A. Ahlqvistile, Y. Yrjö-Koskinenile, J. Krohnile ja lisaks ametlikku laadi kirjad Soome Kirjanduse Seltsile. Vastused Kreutzwaldi kirjadele pole säilinud.

Enamik ulatuslikuma osa käesoleva köite materjalidest moodustavad Kreutzwaldi kirjad Schultz-Bertramile (1808—1875). See mahtlematult andekas, kuid iseloomult tasakaalutu ja püsimatu literaat oli küll omandanud arsti elukutse, kuid tegeles oma elu vältel ometi rohkem kirjanduse, folkloori, muusika jm. aladega. Sellel Kreutzwaldi sõnade järgi «anderikkal ja geniaalsel, paraku aga täiesti põhimõttelagedal inimesel» oli sagedasti palju häid mõtteid, kuid ei jätkunud tahtejõudu ega püsivust ühtegi küsimusse erilisemalt süvenemiseks ja oma mõtete teostamiseks ei kutse- ega ka muudel harrastusaladel. Püsivamaid ja veel tänapäevalgi mõnevõrra arvestatavaid jälgi on jätnud tema eesti rahvaluule harrastused — mahukas kogu eesti rahvalaule (käsikirjas), eriti aga tema sõnavõtt seoses «Kalevipoja» eepose koostamise algatamisega. Tema oli see, kes 1839. a. Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul peetud kõnes esimesena välja ütles, et Kalevipoja muistendid tulevad eesti rahva iseteadvuse äratamise otstarbel eepose kujul rahvale tagasi anda. Kultuuriloolise dokumendina pakuvad samuti huvi tema vaimuka ja sädeleva humoristisulega kirja pandud noorpõlve-mälestused («Baltische Skizzen»), mis annavad kujuka pildi möödunud sajandi esimeste aastakümnete elust Eestimaa kirikumõisas, kõrtsis, postijaamas jne., tema koolipoisi-aegsest Tallinnast kui ka üliõpilaselust Tartu ülikoolis.

Oma tutvumisest ja kokkupuuteist Schultz-Bertramiga kirjutas Kreutzwald 1877. a. 29. jaan. kirjas akadeemik A. Schiefnerile lühidalt järgmist: «Tartus olin ma Schultziga viis aastat koos [s. o. Tartu ülikoolis, kuhu Kr. astus 1826. a. jaanuaris, Schultz — sama aasta sügissemestril], 1831 läksime lahku, kaks aastat hiljem saime juhtumisi tema läbisõidul kokku, siis läks kuusteist [õigemini: kakskümmend kuus] aastat mööda, kuni meie, nagu Te teate, Peterburis dr. Karelli juures uuesti kokku puutusime. Sellest ajast peale on vahetatud sõnumikke. S[chultz] külastas mind paaril korral siin [Võrus], tulles Tormast, kus elas tema ema ja kus ta oli harjunud järjekindlalt kaks korda aastas külas käima». Nõnda siis toimus Schultz-Bertrami ja Kreutzwaldi uuestikohtamine 1859. a. märtsis Peterburis, mis andis tõuke pikaajalisele ja viljakale kirjavahetusele. See sai alguse seoses «Kalevipoja» 16.—20. loo saksa keelde tõlkimisega Schultz-Bertrami poolt, sest nii Kreutzwaldi ennast kui ka teisi asjahuvilisi ei rahuldanud ebat ne ja mitmeti algteksti moonutav C. Reinthali tõlge (vt. K javahetus II—III). Nõnda algabki nende kirjavahetus «Ka vipoja» tõlke ja üldse tõlkeprobleemide arutamisega, mis i enduses Schultz-Bertrami terava arvustusega «Kalevipoja» esimeste vihkude kohta annab Kreutzwaldile põhjust avaldada oma seisukohti eepose koostamispõhimõtete kui ka selle teose puhul üldse. Aegamööda siirdub kirjavahetus kaasaja päevaprobleemide ja ühiskondlikkude küsimuste juurde ja selles mõttes on Kreutzwaldi kõnesolevad kirjad tema maailmavaate tundmaõppimiseks otse harukordse ja hindamatu väärtusega. Tuleb ainult kahetseda, et see kirjavahetus pole tervikuna säilinud.

Kirjavahetus soome rahvusliku liikumise juhtivate tegelaste ja nimekate õpetlastega näitab seda elavat huvi, mida sealpool tunti tärkava eesti kultuuri ja ühiskondliku arengu vastu. Lühiajaline kirjavahetus O. Donneri (1835—1909) ja A. Ahlqvistiga (1826—1889) sugenes ühenduses Kreutzwaldi «Eesti rahva ennemuistsete juttude» Soomes avaldamisega (ilm. 1866), kuna kirjad Y. Yrjö-Koskinenile (1830—1909) ja J. Krohnile (1835—1888) on aga nende poolt 1867. a. suvel Eestisse tehtud matka ja siinsete oludega tutvumise kui ka Kreutzwaldi külastamise järelkajaks. Needki on väärtuslikuks lisandiks Kreutzwaldi Soomega suhtlemise valgustamisel.

Käesoleva köite trükiks ettevalmistamine on teostatud Eesti

NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakonna fondides säilitatavate originaaltekstide (kirjad G. Schultz-Bertramile) või neid asendavate fotokoopiate põhjal; üksnes J. Krohnile saadetud kirjade aluseks on mõnel määral puudulikud masinakirjas koopiad, kuna nende algtekstid olid (loodetavasti ajutiselt) kättesaamatud. Sel puhul tuleb erilise tänuga märkida soome teadlase dr. Sulo Haltsoneni kaasabi, kes erakordse hoole ja agarusega on Helsingis Kreutzwaldi materjale välja selgitanud ja fotokoopiad neist Kirjandusmuuseumile kätte toimetanud.

Kirjade väljaandmise tehnilises ja tingmärkide ning kommentaaride osas on jälgitud seni ilmunud Kirjavahetuse II—III köite eeskuju. Kirjad Schultz-Bertramile on tõlkinud B. Alver, ülejäänud — L. Anvelt.

Toimetaja

Sagedamini tarvitatud lühendeid:

aa. — aastad, aastail.
Beiträge — Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache I—XX (1813—1832).
E. Post. — ajaleht «Eesti Postimees» 1864—1905.
Kirjavahetus II — Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Kirjad A. H. Neusile, E. Sachssendahlile ja teistele 1847—1866. Toimetaja M. Lepik. Tallinn, 1956.
Kirjavahetus III — Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus 1853—1879. Toimetaja M. Lepik. Tallinn, 1953.
KM KO — Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond.
KM RO — Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi Rahvaluule Osakond.
lk. — lehekülg.
P. Post. — ajaleht «Perno Postimees» 1857—1885.
RAKA — Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Tartus.
saj. — sajand.
SB GEG — Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1861—1938.
VerhGEG — Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft I, 1 (1840) — XXXIV (1943).
vg. — veerg.
ÕES — Õpetatud Eesti Selts.

FR. R. KREUTZWALD.
J. E. Panck'i siluett 1862. a.

KIRJAD
G. SCHULTZ-BERTRAMILE

1. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[7. IV 1859.]

Armas Schultz,

Vabanda kõige pikameelsemalt minu viisakusetust, kui ma vastu omaenda kavatsemist ja tahtmist ilma jumalaga jätmata Sinu juurest minema putkasin! See süütegu rõhus mind küll rängasti, kuid asja ei saanud teiseks muuta, kuna viimased päevad nii öelda käte vahelt ära kadusid; mõningate väikeste asjaõienduste tõttu oli mul neljapäeval nii kiire, et ma alles öösel oma asjad kokku sain pakkida ja mind kahetunnilise puhkuse järele voodist üles põrutati, et ma raudteele mitte hiljaks ei jääks [1]. Koju jõudes leidsin eest „*Kalevipoja*" 1. vihu [2], mille ma Sulle siinjuures saadan ühes palvega: kui Sul jõudeaega ja lusti peaks olema, siis tõlgi sealt mõni katkend nõndaviisi saksa keelde, nagu Sul rahvalaulud „*Womba Wiidos*" edasi on antud [2a], kus rahvapärane õilmetolm üheltki lehekeselt maha pole pühitud, kuna aga trükitud ümberpanekus paljudel puhkudel eestikeelse originaali asemel saksa keeles midagi täitsa uut kokku on klopsitud, kusjuures peale mõtete kõik rahvuslikult omapärane minema on pühitud, nii et sakslasest lugejale mitte kõige pisematki aimu sellest ei anta, mida eesti rahvas täie õigusega oma õiglaselt ärateenitud pärisosaks tohib nimetada, nagu näit. alliteratsioon, parallelismus jne.[3] — Küllap see ülesanne

on muidugi raske, kuid siiski mitte ilmvõimatu, nagu seda ju Sinu meisterlikud ümberpanekud tunnistavad.

Südamliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
7. aprillil 1859.

1. *neljapäeval* — 2. aprillil. — Kõne on Kr-i Peterburis viibimisest 1859. a. märtsis. Ta sõitis sealt välja 2./3. aprilli öösel ja jõudis Võrru 4. aprillil. Lähemalt vrd. Kirjavahetus II, lk. 521—525 ja III, lk. 93—96.

2. Vrd. Kirjavahetus II, lk. 523.

2a. Vt. kiri 10, viide 27.

3. C. Reinthali poolt valmistatud „K-poja" saksakeelse tõlke kohta vt. Kirjavahetus II—III, registri järgi.

2. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[oktoobris 1859.]

Armas Schultz,

Oma sõbraliku elumärgi andmisega valmistasid Sa minule rõõmu ja ühtlasi kurvastust, viimast nimelt oma Liivimaa-reisiga, mis Sa minu seljataga oled ette võtnud [1]. Paljugi oleksin ma selle eest andnud, kui mulle mõni aitlik inimese- või linnukeel oleks Sinu plaani enne selle täideviimist salamahti teatavaks teinud! Juunikuu hakatuses nõutasin ma althõlma Sinu kohta teateid, seal kuuldus siis, Sa pidavat Peterburi lähedal Soomemaa piiril ühe perekond Fehleiseni juures mentorina või kasvatajana suve mööda saatma [2]. Selle sõnumi tuuletõukel varises mu ilus õhuloss kokku. Sina oled kurjal kombel minu arvest kriipsu läbi tõmmanud. Mul oli nõuks võetud Sind paariks nädalaks Võrule

külla kutsuda. Ära ainult naera ühe väikelinlase liigjulguse üle, enne kui Sa minu kaaluvaid põhjendusi ära pole kuulanud. Ühel minu naabruskonna kõige armastuseväärsemal daamil (möödaminnes olgu tähendatud, dr. Bertrami kirjatööde suurel austajannal) on tuline tahtmine Sinuga isiklikult tuttavaks saada[3]. Kui ta kevadel kuulis, et ma Sind näinud ja Sinuga kõnelenud olen, siis oli tema esimeseks sõnaks: „Kas Te ei saaks teda siia kutsuda? Mina olen temast endale ta „Baltische Skizzen" põhjal ühe pildi ette maalinud, selle järgi peab ta küll vägagi mõnus ja huvitav inimene olema. Laske ta tuleb Liivimaale, meie juba tahame ta elu siin nii meeldivaks teha kui iganes võimalik" jne. Peale selle oleksin ma Sind veel teistessegi majadesse kaasa võtnud, kus dr. Bertram nii rikkalikku ainet oma skitside raamatu jaoks oleks leidnud, et ta sellele meie rõõmuks varsti uue järje lisaks oleks kirjutanud. Teiste kurioosumite hulgas oleksime siis ka ühe daami juurde sõitnud, kes oma välimuse poolest nende kahe sfinksi moodi on, mis Neeva kaldal seisavad, ja kes kõiki Liivimaa perekonnalugusid just niisama hästi tunneb nagu mõni kroonikaraamat, kuid oma alfabeedist n tähe täitsa välja on praakinud ja selle asemel ikka m tarvitab. Lisaks sekka igat võimalikku värvi pulgajunkruid ja hilpharakaid, tudeeritud mehi, kes oma g e l e h r t kas niiviisi või kahe e-ga kirjutavad[4] ja peale nende veel terve trobikond teisi huvitavaid veidrikke, kes *Kalevipoja* ribikondi ja lõualuu kuulsakskiidetud saagi kaugelt üle oleksid trumbanud[5]. Mina vähemalt pean elavatest kurioosumitest palju rohkem lugu kui surnud haruldustest! Peaks Sulle kunagi jälle see õnnelik mõte pähe tulema väikest reisi Liivimaale ette võtta, siis p e a d Sa Pihkva ja Võru kaudu sõitma, kus raudtee ja maantee vahemaad lühendavad, nii et Sul tuleks sõita Liivimaal ainult kaks jaamavahet „nagu viiekümne aasta eest"[6]. Kaalu mu ettepanek hoolega läbi, enne kõike pead Sa mulle aga pühalikult tõotama, et Sa mitte iialgi enam kassisammul salamahti Liivimaale ei hiili!

Kirjamehe saatus pole minu arvates sugugi nii troostitu nagu Sina seda kujutad. Neelaku pealegi äramõõt-

matu makulatuuri-meri meie vaimu lapsi, meie tõstame ometi kaltsude väärtust seega, et me paljugi asju käiku laseme, kusjuures me nii mõnegi räbalatüki kõige suursugusemaks p-epühkimise paberiks moondame, kuna see ilma meie vahetalituseta nagu lihtne kalts kunagi mõnel sõnnikuhunnikul pehkiks. Kuid meil peaks mõningaid sääraseid mehi rohkem olema, kes meid nagu kanaarialindusid oma puuris söödaksid, nii et meil tarvis poleks hommikust õhtuni välja lennata poegadele peatoidust muretsema. Kui ma ei eksi, siis kaebas juba Jean Paul kibedasti seeüle, et neetud leivanuga meie kõige paremad tiivasuled maha lõikab [7]. Äranarritud tõlke puhul olen ma täitsa rahulik, sest mulle on tähtis ainult see, et lapsuke viimaks ometi ilmale sünniks [8]. On aga värdjas ükskord päevavalgele toimetatud, siis loodan ma kindlasti, et teised paremad jõud olemasoleva materjali peale halastavad ja kustunud tuhahunnikust uue fööniksi lendu tõusta lasevad. Ma usun, minu vähenõudlik ülesanne on täidetud, kuna ju nüüd suurem osa alalejäänud rudimente ühte kuhelikku kokku on kantud; neid liikmeid aga, mis veel puuduvad, saab ju ülesleidmise korral hõlpsasti vahekohtadesse sisse kleepida. Just sellepärast oligi minu sooviks, mis aga paraku täitmata jäi, et eraldi trükitud eestikeelne tekst rahva sekka läheks; lugemise juures oleks mõnelgi meelde tulnud, et ta ühe või teise loo kohta lahkuminevat jutustust kuulnud jne., meil aga oleks see tulu olnud, et me niiviisi uut materjali lisaks oleksime saanud. Need eestlased, kes lugemise pärast nurinat on tõstnud, peavad küll pappide ja koolmeistrite paadunud sulased olema, kes alles kirjatähe kammitsas käivad. Mina pole veel ühegi eestlase suust sääraseid kaebusi kuulnud, küll aga kinnitas mulle hiljuti üks eestlane rõõmust säraval pilgul: temale olevat ta kõige varasemad lapsepõlvemälestused „*Kalevipoega*" lugedes „*kui kõige elusam unenägu*" silma ette tõusnud. Mul on kahju, et Sa seda vihku kätte pole saanud, mille ma Sulle kohe pärast trükist ilmumist saatsin („*Kalevipoja*" 3. vihk), ma adresseerisin selle dr. Enghoff'i nimele [9]. Saadetus sisaldas ka mõningaid teisi tuttavatele pühendatud eksemplare, kuid oma korduvatele

järelepärimistele paki saatuse kohta pole ma ühtki vastust saanud. Teata mulle kõigepealt oma aadress, et ma edaspidi sedalaadi saadetusi otse Sinu kätte saaksin läkitada. Selle kirja võtab kaasa keegi härra von Löwis, kellele ma Sinu kälimehe aadressi Galernajal annan. Mis puutub Sinu küsimusse eesti prosoodia kohta, siis soovin ma kõigest südamest, et Sa selle võimalikult varsti trükis avaldaksid [10]. Anna see kas Beisele või mõne teise asjasthuvitatu kätte, ükskõik, ainult ära lase seda ilusat tööd kaotsi minna [11]. Nüüd aitan ma Sinul mõned saadetud pähklid katki hammustada.

Marjavarreline — marjavarre taoline;

suide, teisal *suude sulge* — sõnadest *suutma* ja *sulg*, siin vabastama tähenduses, nii siis umbes: anna keelele vabastav sulg;

keeleklõks või nagu minu kogu ühes laulus öeldakse *keelekõlks*, sõnasõnalt: keele kõla. Kas siin üksnes põletatud viina või midagi muud mõeldakse, seda oleks raske päris kindlasti öelda. Laulik ütleb: laulmise võimalus, keelepaelte lahtipäästja, keele kõla olevat koju *kirstu kappi* jäänud;

parsilta pajatis-vaiba (vaipa) — „von der Dörrstange die Sprechdecke". Spruchteppich oleks poeetilisem;

sõõrsilm — Virumaal tähenduses — kõõrdsilm;

vitsik — pisike anum, mida meie pool ka napaks nimetatakse;

vitsikus — anuma sees, napa sees [12].

1. Schultz-Bertram käis 1859. a. mais ja septembris Tormas, kus elas tema ema. Kr. kõneleb siin tema viimasest käigust.

2. Kr. sai selle teate A. Schiefnerilt, vt. Kirjavahetus III, lk. 113.

3. See „kõige armastusväärsem daam" oli arvatavasti Jenny Caplick, õpetaja Võrus, vrd. Kirjavahetus II—III, registri järgi.

4. Sõnamäng: *gelehrt* (sks.) — õpetatud ja *geleert* (sks.) — tühjendatud.

5. „Ma olin k. a. septembris Liivimaal ja külastasin üht Kalevipoja sängi. Sel puhul ma kuulsin, et liiva võtmisel olevat üks püstimaetud luukere leitud. Ma vaatasin luukere üle

ja kontide seisukorra põhjal otsustades arvan ma, et see tohiks kõige rohkem 50—60-aastase oma olla. Pealuu oli kaduma läinud, alumise lõualuu lubasin ma aga Kreutzwaldile saata; mitte ühelgi juhul ei ole see Kalevipoja enda lõualuu, kõige enam võiks ehk ütelda, et see on tema lõualuu sellest ajast, kui ta veel väike oli!" Nõnda kirjutas Sch.-B. 7. okt. 1859. a. ÕES-i sekretärile Th. Beisele (KM KO ÕES M. A. 169 : 32). Nähtavasti samast lõualuust oli ta (tundmata kirjas) kirjutanud ka Kr-le, millele Kr. käesolevas kirjas vihjabki.

6. Vihje Sch.-B-i noorusmälestustele „Baltische Skizzen oder Fünfzig Jahre zurück" (Balti skitsid ehk Viiekümne aasta eest).

7. Paul, Jean, ps. = Richter, Johann P. (1763—1825), progressiivsete romantikute hulka kuuluv saksa kirjanik, kelle teoseid Kr. üsna hästi tundis. Tema ainetel kirjutas Kr. oma „Paar sammukest rändamise teed" (1853), vt. ka Kr-i „Jutud". Tallinn, 1953, lk. 189—215.

8. Kõne on „K-poja" vihkude kaupa ilmumisest ja C. Reinthali selle saksakeelsest tõlkest, vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, registri järgi.

9. Enghoff, Friedrich (1829—?), sõjaväe-arst Peterburis, nn. eesti patriootide ringi liige. Kr-i kirjavahetus temaga on tundmata.

10. Kõne on Sch.-B-i artiklist „Zur Geschichte und zum Verständniss der estnischen Volkspoesie" (Eesti rahvaluule ajaloost ja mõistmisest), mille ta avaldas järgneval aastal ajakirjas „Baltische Monatsschrift" II (1860), lk. 431—438. Selle artikli kohta kirjutas ta eespool tsiteeritud (vt. viide 5) kirjas Th. Beisele: „Teie küsite minult, kas ma ei tahaks midagi [ÕES-i] „Toimetustele" saata. Väga hea meelega. Mul on üks pikem töö eesti rahvaluule, selle ajaloo ning ehituse kohta ja sooviksin, et ÕES-ile meeldiks seda avaldada; ometi ilmub selle kokkuvõte ühes teises lehes ja alles hiljem on mul õigus see Teile edasi saata, et seda lühendamata avaldada. Kreutzwald on selle läbi lugenud [1859. a. märtsis Peterburis viibimise ajal. Toim.] ja heaks kiitnud".

11. Beise, Theodor (1818—1878), ajaloolane. 1859. a. ÕES-i sekretär ja 1860. a. esimees. 1859.—1860. a. ka ajakirja „Inland" toimetaja.

12. Kirja lõpp pole säilinud.

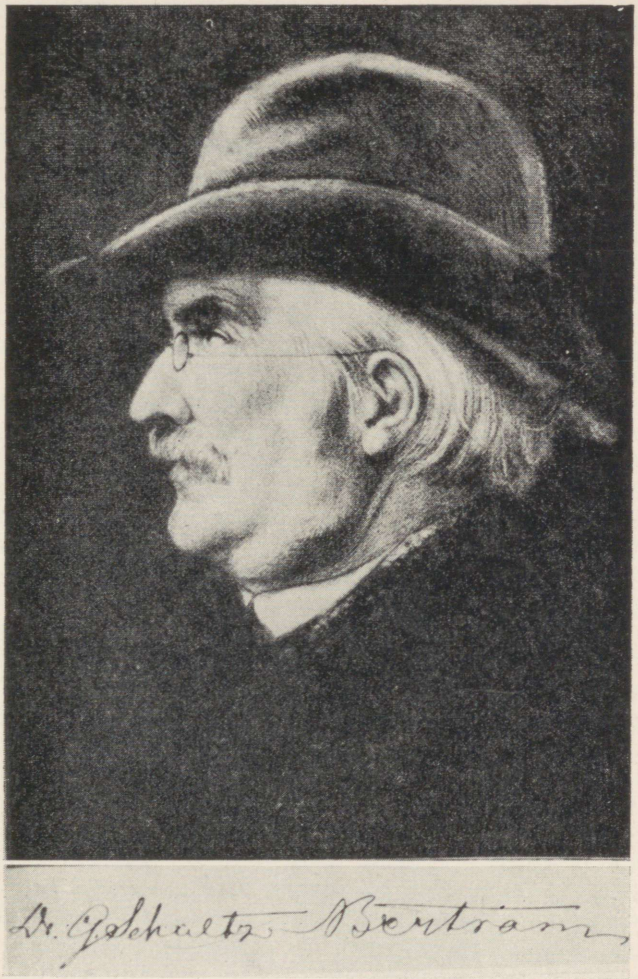

G. SCHULTZ-BERTRAM.
Pauline Schultzi kriidijoonis 1870./1871. a.

3. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[24. XI 1859.]

Armas sõber,

Sinu surmaotsus minu raiskuläinud poja kohta on mul läbi loetud ja kõrva taha kirjutatud [1]! Kuigi nõder isasüda esimesel silmapilgul kaunis raskesti puudutatud oli, ei leia ma ometigi ühtki pehmendavat asjaolu, mis mind võiks armu paluma ahvatleda. — Kui Sa ka tahaksid Konstantinoopoli sultani viletsa eeskuju järgi käia, mida tema teisi kroonitud päid järele aimates on andnud, ja võtaksid minu jõmpsika karistuse eluaegseks türmiks või sunnitööks ümber muuta, siis oleks lapsele sellest ometi just niisama vähe õnne loota kui tema õnnetule sigitajalegi. Minu arvates oleks hoopis kristlikum tegu kurjategija viibimata terase, tina või kanepist silmuse abil teise ilma toimetada, selle asemel et tema surmavaeva nõndanimetatud armuandmise läbi veel aastate viisi pikendada. Aitäh kõuekärgatuse eest, mis minule samuti nagu Damaskusesse minevale kristlaste-õgijale parajal ajal pähe langes [2]; sest kui ma uimastusest toibunud olin, kukkusid minulgi otsekui soomused silmade eest, ma suutsin asju jälle õigesti näha ja neid võltsimatul kujul ära tunda. Kogemus on Goethe õiget ütlemist mööda varandus, mille eest meil kallist hinda tuleb maksta [3]; ei siis taha minagi oma kaotatud suurt ajakulutust kasutamata jätta, vaid kavatsen kokkuhoitud rahakopikaga endale peatselt kirve osta, et siis vabal ajal puulõhkujaks hakata ja sedaviisi vähemalt *tubakaraha* teenida. Sinna juurde tuleb veel see suur tulu arvata, et nõndaviisi iga päev kehale värskes õhus liikumist, head söögiisu ja tervet und pealekauba saadakse — need on kolm asja, mis teile kirjasolkijatele kuigi tihti osaks ei lange. Peale üheainsa punkti annan ma Sulle igas tükis õiguse, vale on nimelt järgmine koht: „Leitud on kõiksugust, nii vanast kui ka uuest ajast, kõigele aga anti vana aja päranduse tähendus, kuna ju vana aega restaureerida ja

uuesti elustada taheti". Siin oled Sa minu piiratud võimeid ü l e hinnanud, nii hull see asi nüüd küll ei ole, sest ma oskasin väga hästi vahet teha, mis vanemasse või uuemasse aega kuulus. Kui ma aga sellegipärast oma mosaiigitaolises kokkupanekus ruunikive ja tänapäevaseid raidkirju ühte kittisin ja liimisin, siis ei sündinud see sugugi mitte teadmatusest, vaid hoopis järgmistel põhjustel: 1) kui mõne muinasloos jutustatud fakti või kangelase situatsiooni kohta rahvalauludes midagi sobivat leidus, siis võtsin ma selle, et seotud kõnes jutustust mitte omaenda, vaid rahva ehtsate sõnadega edasi anda; 2) lootsin ma sel teel üht või teist fragmenti hävinemise eest hoida. Kui aga kadumaläinud Kalevi-loost juhuslikult midagi primitiivset minu töösse on sattunud, siis võivad seda üksnes need kohad sisaldada, mis pihkva eestlaste juures kui *vana pika laulu tükid* püsima on jäänud, kuid niisama võimalik on ka see, et isegi need fragmendid mõne teise tundmatu sündmuse kohta käivad. Et siinjuures mitte üksnes „võib olla" pead, vaid päris kindlasti ka teised kehaosad veelgi hullemini ära on vahetatud, nii et kannikaluu mõnikord põsesarnade ja pisarluude kohale sattus, seda olen ma ju ise ilma salgamata tunnistanud. Ma ei taha ennast õigustada, kuid enda vabanduseks tohiksin vist küll sedasama korrata, mis kõige vanem vend Saadjärve ääres oma kiviviskamise kohta ütleb, vaata 8. lugu 299.—321. värss. Ometigi pole mul tahtmist ennast kaitsma või vabandama hakata, vaid ma rõõmustan seeüle, et ülekäte läinud poisi kael juba kahekorra käänati, enne kui ta mahti sai veel rohkem rumalaid tempusid teha. Tärganud ennatu mõte mingist edaspidisest rahvaväljaandest oli kavatsus, mis sünnitusevalude kätte suri. Niisiis ole veel kord südamest tänatud, et Sa kui sõber mul õigel ajal silmad lahti tegid. Olgugi et eestlane oma raske töö ja viletsate riidehilpude tõttu ilmastiku mõjude vastu ehk hoopis karastatum näib olevat kui mõned teised rahvad, siis armastab ta enne kõike ometigi soojaks köetud tubasid, mis teistele otsekui vihusaunad tunduvad. See oleks küll halastamatu tegu, kui me nüüd eestlase viletsat saatust veel seega raskendaksime, et me ta külma,

pimedasse aita luku taha paneksime ja teda seal omaseks saanud aganaleiva asemel kassipraega toidaksime [4]! Ei, nii üleinimlikult halastamatult ei taha meie küll talitada. Kuigi ta looma-astmelt kõrgemale pole tõusnud ja orangutangiga mitmes tükis ühe pulga peal seisab, siis peaksime teda ikkagi ta kahe käe pärast *quasi* inimsoo hulka arvama [5]. Muidugi mõista on ju täiesti selge, et jahikoer ja ratsahobune haritud inimeste meelest hoopis kõrgemal peavad seisma. Kuid see targutamine võiks meid liiga kaugele viia, sellepärast võtame parem midagi mõnusamat käsile. Mis puutub Sinu 5. skp. kirjutatud sõnumikusse, siis olen valmis omaks võtma, et minu väites mingi eksitus võis peituda, kuigi paar sammukest rohkem või vähem asja nimetamisväärselt ei muudaks. Heakene küll, ütleme, et Võru ja Torma vahe on maamõõtja mõõtude järgi tõesti suurem kui mina olin tähendanud, kuid ometigi usun ma täna sama kindlasti kui tookord, et see väike kõverik mingit ajaraiskamist ega ka suuremaid reisikulusid ei tekitaks. Pskovist sõidetakse Peterburi 8 tunniga, ja kui keegi riiginõuniku härra nii armulik oleks, et ta 2. klassi vagunis istet võtaks, siis võib ta selle vahemaa 5 rubla 78 kop. eest maha sõita. Pskovist Panikovitši maksab reis tilisangis 3 rubla, kuid sellega on siis ka tõllassõitmine läbi, sest tõld on asi, mis Võrule üle jõu käib, minu teada pole terves linnakeses ühtki sedavärki sõiduriista. Kui aga kõrgestisündinud härra ühe vedru-kalessiga leppida tahaks, siis oleks hea nõu varsti leitud. Suured isandad reisivad ju mõnikord ka *incognito* [6], ja mis häda sellest siis olekski, kui Sa paaris jaamas postijaamapidajatele väikese vingerpussi mängiksid ja nimenõunikuna esineksid. Pukis istuvale vaderile on see asi ju üks „kupatus" kõik, sestsaadik kui 1. kuni 14. järgu härrad oma silti mütsi ees kannavad; niisiis taipab postipoiss otsekohe, et sellesinase väikese nulli taha teine suurem null on pugenud ja et jootraha koguni kasinasti pudeneb [7]. Kalendri ja ilmade järgi on meil sedapuhku alles aeg, kus kapsad ja talv vaevalt sisse said tehtud, need hapnevad veel kuni kevadeni, seni aga on Sul küllalt mahti minu plaani üle aru pidada. Teatud daamile tahan ma para-

jal juhtumisel Sinu kõhklustest kõnelda, kuigi ma juba ette tean, et ta mulle selle peale vastab: „Mis on minul iva välispidise k o o r e g a tegemist?“ Mina aga olen üpris kindel, et Sa siiasõitmist ei kahetseks, kui Sa ainult söandaksid seda reisi ette võtta. Ühele residentsielanikule, kel tuju ja tundmused ei puudu, pakub väike tutvus pisilinna elu-oluga niisugust mõnu, mida tema oma ümbrusest naljalt ei leia. Talvel aga ei tohi meile tulla, sest siis oleks külaline kadunud, kuna ta puuduvate tubaste mõnude asemel seda vastutasu ei leiaks, mida suvine loodus pakub. Suvel näeksid Sa ühtlasi ka meie õhtutaevast, mis — nii kaugele kui minu reisikogemused ulatavad — mitte kusagil ilusam pole kui siin. Küll olen mina asjatult pead murdnud ja neid põhjusi otsinud, mis seda armast loodusenähtust esile kutsuvad, kuid ma ei suuda kusagilt värvipotti leida, mille sisse vanahärra oma pintsli kastab, kui ta meie silmarõõmuks seda pilti maalima hakkab. Kujuta nüüd endale Võru õhtutaevast, Munamäge, idüllilist Korneta mõisat ja lisa sinna juurde veel dr. Bertrami kunstnikuja luuletajaloomus: sellest saaks niisugune kvartett, mis küll väärt oleks, et seda inglihääled *Vanaisa* enda trooni ees torupilli saatel laulaksid ja vilistaksid! Ära arva, et Sinu karm arvustus meie sõprusesidet kuidagiviisi oleks võinud lõdvendada. Ta on seda veelgi tugevamaks kinnitanud, sest minule on tõtt kõnelev sõber enam väärt kui kakskümmend tosinat silmakirjalist kelmi, kes silma ees mett tilgutavad ja seljataga mürki sülitavad. *Vale, faveque mihi* [8]*!*

Sinu

Kreutzwald,

Võru a i d a mees.

Võrul,
24. novembril 1859.

Parajasti kui ma oma kirja kinni pitseerida tahan, jõuab Reinthali epistel pärale [8a]. Vaene mees on maruvihane, kõneleb „raskest liigategemisest“, kriitika polevat mitte sõrmede pihta, vaid (kuulge, kuulge!) —

otse südamesse tabanud. Vastata ei saavat tema midagi, sest seda, mis tal säärase arvustuse peale kosta olekski, ei laskvat ükski tsensor läbi, käsi tõmbuvat kramplikult rusikasse jne. jne. Ühtlasi teatab ta mulle, et Õpetatud Eesti Seltsi president professor Tobien kalduvat arvama, nagu oleks see arvustus mingiks kaudseks kallaletungimiseks Seltsile, mispärast ta siis ka väga selle avaldamise vastu olnud [9]. Ma vastan Reinthalile, et mina olen oma tagasihoidliku osa tänuga vastu võtnud ja alla neelanud, kuid ei ridadest ega ka ridade vahelt mitte midagi niisugust leidnud, mis Seltsi vastu oleks sihitud. Kui aga Selts arvab, et tema minu süü läbi mingi teotuse osaliseks on saanud, siis jääb talle ju täielik vabadus mind oma ridadest välja heita ja linnupriiks kuulutada, seega langeksid kõik edaspidised hoobid ainuüksi minu pähe. Pealegi tahan ma pastori härral ka selles mõttes silmad avada, missugune suur au meile seega osaks sai, et dr. Bertram on suutnud meie lämmastiku oma nõiakepi abil hapnikuks moondada ja niiviisi oma teravmeelsuse särakuulisid seda heledamini põleda lasta. Lisan ka juurde, et mina omalt poolt leidsin üksnes vaimurikkusega pipardatud tõtt, kuid mitte põrmugi sappi jne. Tema aga jätku arvustus esialgu rahulikult sinnapaika, kuni erutus veresoontes tagasi annab, siis lugegu ta seda nõnda erapooletult, nagu oleks kriitika kirjutatud mitte tema enda, vaid mõne kolmanda kõrvalseisva isiku kohta, küllap talle hakkab siis kõik uues valguses paistma. Enese kohta teatan veel niipalju, et ma ei kavatse mingit avalikku vastust kirjutada, küll aga arvustajale eraviisil oma tänu öelda [10]. —

Reinthal kardab kõige rohkem seda, et Sa võiksid akadeemikutega väga suur sõber olla ja seal kandis meie tööle kuidagiviisi kahju teha. Minul pole nendesinaste kõrgete kaitsjate ees mitte kõige vähematki hirmu, sest kuigi ma *ex officio* mõnega neist „sõbra" nimesildi all kirjavahetust pean [11], siis olen ma seks ometigi küllalt palju elust õppinud, et seda sõna ta õiget tähendust mööda hinnata. Kõik pole kuld mis hiilgab, ja kõige suurema sõbralikkuse taha poeb sagedasti kurikaval õelus. Mida lahkemalt keegi minule

läheneb ja mida enam ta mind meelitab, seda vähem usaldust on mul tema vastu. *Sapienti sat* [12].

Kr.

1. Kõne on Sch.-B-i teravast arvustusest „K-poja" kohta „Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt" (Eestlaste muistend K-pojast tema uuel kujul). Inland 1859, vg. 879—884; vrd. Kirjavahetus II, lk. 554—559 ja 578—580 ning III, lk. 147, 152—153. — Kirjas Th. Beisele (vt. kiri 2, viide 2) ütles Sch.-B. oma arvustuse kohta järgmist: „Ma olen „Kalevipoega" väga tähelepanelikult lugenud ja kuna see asi mind erakordselt huvitab, siis olen ma üsna detailse arvustuse kirjutanud; ei tea aga, k u s ja k a s seda avaldada saan. — Kui see toimub, siis leiavad mõned selle kriitika ehk liiga karmi olevat, mina aga pean karme, teravaid ja isegi vihaseid arvustusi paremaks kui erapoolikuid kiidulaule ja ülistusi!"

2. *Damaskusesse minev kristlaste-õgija* — vihje piiblis esinevale müütilisele jutustusele apostel Paulusest, kes teel Damaskusesse kristlaste vastu võitlema minnes olevat järsku kristlaste poolehoidjaks muutunud.

3. G o e t h e, Johann W. (1749—1832), kuulus saksa kirjanik.

4. Kr-i ironiseerivad vihjed Sch.-B-i arvustusele, kes „K-poega" vana mõisaaidaga võrdles ja Kr-i jahimeheks nimetas, kes kassi maha lasknud, kuid millest kokk ometi kunagi jänesepraadi ei suutvat valmistada.

5. *quasi* (lad.) — justnagu.

6. *incognito* (it.) — tundmatuna; salaja; võõra nime all.

7. *1. kuni 14. järgu härrad oma silti mütsi ees kannavad,* s. o. 1.—14. ametijärgu riigiametnikud oma vormimütsi juurde kuuluvat (ovaalset) kokardi kannavad.

8. *Vale, faveque mihi!* (lad.) — ela(ge) hästi ja ol(g)e mulle heatahtlik.

8a. Reinthal, vt. kiri 4, viide 4.

9. T o b i e n, Ewald S. (1811—1860), Tartu ülikooli õigusteaduskonna professor; ÕES-i esimees 1859—1860. — C. Reinthali kõnesolev kiri Kr-ile on tundmata.

10. Vrd. Kr-i kirjad C. Reinthalile. Kirjavahetus II, lk. 554—559.

11. *ex officio* (lad.) — ametlikult, ameti poolest.

12. *sapienti sat* (lad.) — mõistjale küllalt, s. t. mõistja mõistab isegi.

Võrul, 27. novembril 1859.

Armas Schultz,

Kui meie maakeral oleks veel üks teine Ameerika üles leida, siis oleksid Sina selle asja jaoks just paras mees! Säherdusele äratundmisele jõuan mina Sinu osavust nähes, kuidaviisi Sa muna uute reeglite järgi terava otsa peale püsti asetad. Siiamaani tarvitasin mina uut kirjaviisi „lihtsal lapselikul meelel" oma kõrva juhatust mööda, sest mis suur keelemeister Ahrens selle asja kohta sonib, sellest kõigest „oli minu meel nii hull kui jookseks peas üks veski mul" [1], kuna aga Sinu terane mõistus nüüd ühe reegli annab, mille abil asi nii selgeks saab kui sula või [2]. Kui mamma loodus minu eest igasuguse muusikalise arusaamise mitte saja pitseri taha varjule poleks pannud, siis ehk oleksin ma suutnud sõnasilpide pikkust ja lühidust eraldada, nüüd aga peab see ainuüksi instinkti abil sündima just nagu Falstaffi kuningapoja äratundminegi [3]. Lühidalt, Sina oled oma reegliga otse naela pea pihta tabanud. Kuid sellest hoolimata oled Sa eesti rahvaluule ühe iseärasuse mittetundmise tõttu oma manuskriptis mõned valeparandused teinud: värsirea kaht viimast silpi hääldatakse alati pikalt, *kauge e l l e* — ◡ — —, *lige-m a l l e*, *käte e s s e* jne. — nii siis igalpool nõndaviisi nagu „*Kalevipojas*" seisab. Sellepärast oleksin ma oma käsikirjas ka *käskimatta*, *tegematta* jne. kirjutanud, kuid minu tõlkija ja trükipoognate korrektor pidas järjekindluse pärast paremaks kaksik-konsonante ühekordselt kirjutada [4]. — Mis puutub *seppa*, *tappa* ja teistesse sarnastesse vormidesse, siis on see asi mulle sedapuhku veel tume, minu nõder ebamusikaalne kõrv jätab mind siin jänni, vahel kuuldub mulle seal *p*, vahel *pp*, seepärast usun ma, et mõlemad ette tulevad: *sepp*, genitiiv *sepa*, kuid akusatiiv päris kindlasti *seppa*. Nii siis usun ma, et „*Kalevipoja*" soome sepa episoodis sõnades *s e p p a* ja *rauda k ä p p a* mõlemad silbid

igalpool pikad on. Mõtle selle üle veel järele ja teata mulle siis parajal juhtumisel, missugusele otsusele Sa jõudsid. Siiasaadetud laulud kavatsen ma käsile võtta, niipea kui ma jälle mõne jõudetunnikese leian, nüüd aga on *kiir püksis* ja *tuli taskus* [5]. Mul on tarvis 1) valmistada detsembri hakatuses *ex officio* makulatuuri umbes 40 poognat, 2) olen ma terve ennelõuna linnas ametis ja peale selle tuleb mul veel sagedasti õhtupoolikuti maale sõita, nii et ma oma kirjutamisetunnid ööpuhkuse küljest pean näpistama ja 3) olen ma ihu ja hinge poolest nii väsinud, et mul ühekski kõrvaltegevuseks lusti ei ole. — Kas Sa ei leiaks Neusi kogust mõnda ilusat laulu [6]? Ümberpanekud on seal suuremalt jaolt küll puised, kuid paremas tõlkes võiks nii mõnigi laul mõju avaldada. Parajal võimalusel vaatan ma oma kogud läbi ja saadan Sulle sealt hulgast siis paremad. Mineval aastal andsin ma mõned omapärased pihkva eestlaste laulud Jegor Sivers'i kätte, selle käsikirja tahan ma nüüd tagasi nõutada [7]. Nii palju kui ma mäletan, on suurem osa Sinu käsikirjas leiduvatest lauludest ka minul olemas (mõned küll lahkuminevas versioonis [8]). Sel põhjusel ei kirjutanud ma neid endale ära, vaid märkisin ainult ühe või teise laulu juurde: Schultzil esineb see variant [9]. Lähemal ajal kirjutan ma konservaator Hartmannile, et ta arhiivist järele otsiks, kas mitte Sinu käsikiri seal kusagil nurgas ei hallita [10]. Mis Sina soome rahvaluule kohta kirjutad, millele dr. Lönnrot uut hoogu on andnud [11], see hakkab nähtavasti ka meie juures tõeks saama: 1860. a. Tartu eesti kalendri lisas leidubki juba sedavärki katseid, millel küll nägu ega tegu ei ole, kus aga ometi ehtsat rahvalaulu järele aimata püütakse [12]. Autoril näikse peale hea tahtmise igasugune luuleanne puuduvat, kuid ometi kipub ta värssides *maarahva isamaa ilu* ülistama! Ülpris julge ettevõtmine! Seal siis lauldakse Taara pühast asemest (s. t. lühikesi ridu, mis paberilehe keskele on kirjutatud, nimetatakse meie juures poeesiaks ja lauluks!):

Mägi seisab suurelikult,
Tõstab tugeva tammiku (tõstab üles!)
Pääga pilvede poole,

Vaatab uhkeste orgu.
Orus hiilgab vägev vesi (põletatud viin?)
Voolab, veereb, vuliseb,
Virgub, vaub — viimate
Liigub lausa luhale.
Kaugel' kulus (?) *tammiku keskel*
Paistab peidus pühitsetud
Taara teenistuse koda,
Kohe rahvas kokokogub
Taara kuju kumardama, (säärasest kujust polnud meil tänini aimugi)
Vanad targad aga taati
Ohverdamas orjama jne. jne.

Nagu ma hiljuti Õpetatud Eesti Seltsi koosolekuprotokollist lugesin, on härra pastor Reinthal selle surematu soperduse saksakeelse tõlke (mis arvatavasti originaali värsimõõdus autori silma all on valminud) Seltsis ette kandnud, seepärast oleks küll koguni kahju, kui sedasinast kindlasti üpris õnnestunud ümberpanekut ka laiemale publikule ei tutvustata [13]. Parajal võimalusel saadan ma Sulle terve selle kalendri, mis järgmist uhkesti kõlavat silti kannab: „Kahekümneneljas aastakäik. Toimetanud Õpetatud Eesti Selts". — Õpetatus on meie seltsidele tõsiseks õnnetuseks, kes meid küll sellest pärispatust päästaks! Jah, Sa muigad, sõber, kehitad kaastundlikult õlgu ja mõtled: kui Sa ainult usuksid! — Parem õpeta mulle, mil viisil selle armukingituse osaliseks saadakse? — Või kuidaviisi sobib kas või seegi kokku: kes ei usu, see neetakse ära, meil endil aga pole võimalik teisiti usku omandada kui ainuüksi armukingituse läbi? — Seda pattu, mida mina täna Õpetatud Eesti Seltsi püha vaimu vastu olen teinud, andku mulle *Vanaisa* oma armurikkuses andeks! Nali naljaks, aga minule ei taha see mitte kuidagi meeldida, et ühes seltsis, mis eesti nime kannab, kogu keeleala juhtimine üksnes kahe Carlose käes seisab, kes oma keeletundmise poolest sugugi mitte suured ei ole (Mickwitz [14] ja Reinthal). Hiljuti on siis veelgi kolm pastorit lisaks õngitsetud (nende hulgas jällegi üks Carolus [15]) — kui need nüüd kõik Tartusse lähevad ja Seltsis oma vaimu välja jagama hakkavad, siis tohime aja jooksul küll vägagi suuri saavutusi loota. Muidugimõista ei teeks see mingit kahju, kui meie mõlemad

nagu õpetamata võhikud (kuidas oleks mõnel puhul õigem kirjutada: gelehrt või geleert [16]?) eesti rahvalaulude alal ka oma pisikese käparditöö ära teeksime ja seega maailmale näitaksime, et vanal Bürger'il oli õigus, kui ta oma ladinakeelses *Dictum*'is midagi ütles, mis eesti keeli peaaegu samuti kõlab nagu s[- - -]uma [17]. Ära ainult arva, et ma seega kuidagiviisi sihiksin eespoolnimetatud *Taara mäe* või *Taara kuju* lauliku pihta, mul pole täna vähematki naljatamise tuju, sest Võru pürjermeister lamab haigevoodis, kuigi mingist valitsevast loomataudist muidu midagi kuulda pole [18]. See olevat miski limapalavik, arsti sõnade järgi olevat karta närvide absorbeerumist limas *. Kui palju maksetakse Peterburis ühe paari põhuaanlaste, ehtsate ukraina härgade eest? Aadressi ja hinna peatset teatamist palub

Kr[eutzwald].

[Äärel:] Kirja inimestele näib teatud kergemeelsus külge sündinud olevat, neile on ebameeldivused nagu hane selga vesi, mida nad maha suudavad raputada. Sinu arvustuse halvavast mõjust olen ma õnnelikult üle saanud. —

1. Ahrens, Eduard (1803—1863), pastor Kuusalus ja eesti keele uurija. Tema tähtsama teose „Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" (Eesti keele tallinna murde grammatika) esimene osa ilmus 1843. a., teine trükk koos teise osaga (lauseõpetus) 1853. a. Vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, reg. järgi. — *„oli minu meel nii hull"* jne. — tsitaat J. W. Goethe „Faustist":

„Mir wird von alledem so dumm,
Als ging' mir ein Mühlrad im Kopf herum".

2. Kr. kõneleb siin ilmselt Sch.-B-i kirjutusest „Zur Frage über die neuere Estnische Rechtschreibung" (Uuemast eesti keele õigekirjutuse küsimusest), mis avaldati hiljem „Inlandis" 1860, vg. 149—150.

3. Vihje William Shakespeare'i (1564—1616) draamas „Kuningas Heinrich IV" esinevale rüütel Falstaff'i kujule.

4. *minu tõlkija ja trükipoognate korrektor*, s. o. Carl Reinthal (1797—1872), Liivimaa mõisnikkude krediitkassa

* Närvide absorptsioon ongi nähtavasti aset leidnud, just praegu tuli surmateade. Anna andeks, et ma oma kirja musta pitseriga kinni ei pane.

ametnik Tartus, varemini pastor Rõuges. ÕES-i ülesandel tõlkis ta Kr-i „K-poja" lood 1—15 saksa keelde. Vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

5. Kõne on nähtavasti Sch.-B-i poolt saksakeelse tõlkega varustatud eesti rahvalauludest, mille käsikirja ta saatis Kr-ile koos palvega neid keeleliselt siluda ja mõningaid temale arusaamatuid sõnu seletada. Selle käsikirja lõpuosa (?) on säilinud (4 lk.); see sisaldab 5 rahvalaulu (nr. XI—XV) koos tõlkega ja Kr-i kommentaarid nende juurde (KM KO ÕES M. A. 169 : 27).

6. S. o. H. Neusi toimetatud eesti rahvalaulude väljaandest „Ehstnische Volkslieder. Urschrift und Uebersetzung" (Eesti rahvalaulud. Algtekst ja tõlge) I—III. Reval, 1850—1852. XX + 478 lk. Vrd. Kirjavahetus II.

7. Sivers, Jegór von (1823—1879), balti-saksa liberaalitsev literaat ja luuletaja. Tema kirjavahetus ja suhted Kr-iga on lähemalt tundmata.

8. *Sinu käsikirja,* s. o. Sch.-B-i rahvalaulude kogu „Estnische Volkslieder aus dem Munde des Volkes gesammelt. Metrisch und wörtlich übertragen von Dr. G. Schultz" (Eesti rahvalaulud rahvasuust kogutud. Meetriliselt ja sõna-sõnalt ümber pannud dr. G. Sch.). 272 lk. (KM RO ÕES SK 162). Selle rahvalaulude kogu andis Sch.-B. 1848. a. Faehlmannile kasutada (vt. Sch.-B-i kiri E. Sachssendahlile 3. juun. 1850. KM KO ÕES M. A. 168 : 5); pärast Faehlmanni surma anti see ÕES-i käsikirjade kogusse ja sealt sai seda kasutada ka Kr., vt. kiri 39.

9. Need märkused leiduvad Kr-i rahvalaulude põhikogu B-köites „Estnische Volkslieder und Zauber-Runen" (Eesti rahvalaulud ja nõiasõnad) 120 lk. KM KO Fond 63, M. 4 : 1.

10. Hartmann, Hermann Ed. (1817—1880), maalikunstnik ja ksülograaf; ÕES-i kogude konservaator 1857. a. kuni surmani. Tema tähtsam töö on ÕES-i kogude kirjeldav nimestik, avaldatud VerhGEG VI, 3—4 (1871). 336 lk. + XX tabelit ja kaart. — *Sinu käsikiri,* vt. ülemal viide 8.

11. Lönnrot, Elias (1802—1884), arst, tuntud soome rahvaluule koguja ja keelemees, soome rahvaeepose «Kalevala» koostaja, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 44—45.

12. Kõne on ÕES-i poolt toimetatud „Maarahva kalendris ehk tähtraamatus 1860. ajastaja peale" (lk. 31—33) avaldatud anonüümsest luuletusest „Tartu linna lugu ennemuistsest põlvest tänapäevani". Selle autoriks on Vastseliina arst Theodor Mühlenthal (1827—1890), ÕES-i liige, mille tegevusest ta õige agarasti osa võttis, saates Seltsile kirjeldusi Vastseliinas leiduvate arheoloogiliste mälestusmärkide, Pihkva kubermangus elavate setude jm. kohta. Märgitud kalendris (lk. 33—35)

on ilmunud ka tema teine luuletus „Maarahva isamaa“ (mõlema käsikirjad: KM KO ÕES M. A. 189 : 13) ja (lk. 36—41) reisikirjeldus („Lustisõit pühiks“) Tartust Võru—Vastseliina—Petseri kaudu Pihkvasse, mille järg ilmus sama kalendri 1861. aastakäigus (lk. 26—33). Sealsamas on avaldatud ka tema luuletus „Muistne sõjalugu“, milles kirjeldatakse Rootsi legendaarse kuninga Ingvari sõjakäiku Eestimaale (vrd. Th. Mühlenthali kiri H. Ed. Hartmannile 24. sept. 1860. KM KO ÕES M. A. 172 : 36). Hilisemail aastail näikse Kr. temaga üsna sõbralikus läbikäimises olnuvat, mida näitavad mõned Kr-i säilinud kirjad temale; need avaldatakse käesoleva väljaande 6. köites.

13. C. Reinthal esitas Th. Mühlenthali kõnesolevate luuletuste tõlked (käsikiri: KM KO ÕES M. A. 173 : 42) ÕES-i 7. okt. 1859. a. koosolekul, vt. Inland 1859, vg. 801.

14. Mickwitz, Carl (1811—1880), Tartu ülikooli eesti keele lektor ja eestikeelsete raamatute tsensor, ÕES-i liige, vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

15. *Hiljuti on siis veelgi kolm pastorit lisaks õngitsetud (nende hulgas jällegi üks Carolus),* s. o. kolm pastorit ÕES-i liikmeks vastu võetud. Siin on Kr-il ebatäpsus: ÕES-i koosolekul 4. nov. 1859 (Inland 1859, vg. 894) võeti liikmeks 1) Põlva pastor ja kooliraamatute autor Johann G. Schwartz I (1793—1874); 2) korrespondeerivaiks liikmeiks Rootsi õuekohtu fiskaal Carl G. Hernmark Stokholmist ja 3) Tuula kadetikorpuse saksa keele õpetaja Julius Bergmann (1819—1884).

16. Vrd. kiri 2, viide 4.

17. *meie mõlemad — — — eesti rahvalaulude alal ka oma pisikese käparditöö ära teeksime,* s. o. eesti rahvalaulude kogu koos saksakeelse tõlkega avaldaksime. See kavatsus jäi teostamata. — Bürger, Gottfried A. (1747—1794), saksa ballaadikirjanik; Kr. tõlkis eesti keelde ms. tema ballaadi „Lenora“ (ilm. 1851). Vt. Kirjavahetus II, reg. järgi. — Siin Kr. vihjab tema värsiridadele:

„Beherzigt doch das Dictum:
Cacatum non est pictum“ (sks. lad.) — „Pange ometi tähele, mis on öeldud: mis on s-tud, ei ole maalitud“.

18. Stein, Gustav (?—1859), Võru linnavanem 1824. a., raehärra 1830. a. ja pürjermeister 1844.—1859. a.

19. *arsti sõnade järgi,* s. o. Võru kreisiarsti Louis Poulet' (1795—1870) sõnade järgi. Kr. oli temaga üsna teraval sõjajalal, sellest siis ka Kr-i iroonilised märkused oma ametivenna kohta.

5. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[detsembri keskpaigu 1859 [1].]

Minu armas Schultz,

Et Sul ootamiseaeg liialt tüütuks ei läheks, selleks saadan Sulle nüüd oma põhupeksust *esimese pihutäie*, kuigi kahtlane on, kas Sa sealt mõne kõlvulise terakese leiad — aga üksnes kelm annab rohkem kui ta suudab! Jõulupühade ajal leian ma ehk jälle mõne vabama silmapilgu, siis pead Sa uue järje lisaks saama. Sinu käsikirja ei tahtnud ma määrima hakata, kõik minu märkused leiad Sa erilehtedelt, kasuta sealt siis nii palju, kui Sa oma usutunnistust mööda heaks arvad [2]. Sinu kiri sisaldab nõnda rohkesti *mesileiba*, et ma seda ainult keeleotsaga koguni ettevaatlikult lakkusin, sest muidu võiks magusa maiusega kõhu ära rikkuda. Nii siis: *türgi pipra peale panin mehele mett! Kas sa näed?* Mis aga saaks kiidetud „antiiksest karakterist", kui ta nii nõder oleks ja viisakaid kõnekõlksusid tõe pähe uskuma hakkaks? Jätame sedalaadi asjad parem moodsate karakterite hooleks, kes üksteisega hällist kuni hauani kometit teevad, kõiki osasid meisterlikult mängivad ja üksnes siis jänni jäävad, kui nad püüavad näidelda — inimest. — Reinthal kirjutab mulle väga pahaselt, Sina olevat oma kirjas Beisele Schiefnerit v õ l t s i k s inimeseks nimetanud, seda ei suutvat tema, Reinthal, eluilmaski uskuda, küll aga võivat ta just Sind ennast üheks sedavärki selliks pidada [3]. Vähe sellest, et ma Sinu antud otsusele omaenda äratundmise põhjal alla kirjutan, vaid ma olen sedasama — nii öelda l ä b i l i l l e d e — ka Sch[iefnerile] enesele näkku öelnud. Nii üürike kui meie isiklik kokkupuutumine ka oli, usun ma ometigi, et ma seda isandat üsna põhjani läbi olen näinud. Tema oli nii ettevaatlik, et ta „*Kalevipoja*" kohta ise midagi laitvat ei öelnud; kui aga tema nõndanimetatud sõbrad nagu Böthling, pastor Jürgenson [5] jt. heaks arvasid vahel jutu sekka mõningaid naljaga ülesuhkurdatud mõrudaid pille poetada, siis võis

Schiefneri näolt selgesti lugeda: küllap mina juba annaksin veel paremini säru, kui autor ise mitte siin ei istuks! Ühel õhtul, kui Hirsch oma subskriptsiooni-idee välja pahvatas [6], oli Sch[iefneri] jahmatus nii suur, et ta ennast vaevalt talitseda suutis; kui ta aga märkas, et ta ennast paljastanud oli, siis tegi ta kohe teise näo ja laskis uue laulu lahti, nii et ta nüüd korraga eestkostja osa mängima hakkas, kes selles asjas Eestimaa rüütelkonnale Tallinnas ja „Estonia" korporatsioonile Tartus kirjutada lubas [7]. Minu tungiva palumise peale, säherdusi viljatuid sammusid mitte mingil juhul astuda, laskis ta ennast rahustada. Hiljem pommitas ta mind kirjadega, et ma töö Demidovi auhinna-võistlusele saadaksin ja kuigi ma säärase sammu asjatuses kindel olin, andsin ma tema pealekäimistele siiski järele, et teda mitte pahandada, kuna mulle tema lahked asjaõiendused vahetevahel kasulikud on [8].

Sina ütled väga õigesti, et kuna Eesti Selts ise sel ajal magas, kui Reinthal oma käparditöö ette luges [9], siis oleks pidanud Selts selle ümberpaneku enne trükkimist mõne arvustaja kätte andma. Minu tungiva nõudmise peale saatis siis R[einthal] mulle paari päeva eest 15. loo tõlke, mis veelgi pöörasemas öökuue- ja aluspüksi-stiilis kokku on klopsitud kui eelmised lood [10]. Kuigi see vihk juba tsensori käest läbi on käinud, kirjutasin ma Reinthalile, et mina ei või eluilmaski säärase tõlke trükkimist lubada. Peale selle, et endised kõvasti hurjutatud labasused, nagu õnnetu „Ente am Prahm" [11] ja muudki nurjatused, jälle platsis olid, lõbustab tõlkija ennast sedapuhku ka veel igatvärki vemmalvärssidega. Kuula järgmisi kohti ja imesta:

„Also waren die jungen Mädchen,	[Nõnda olid neitsid noored,
Die unser Held aus der Hölle befreit,	Põrgust peasnud piigakesed
Durch des Schicksals glückliche Fügung	Hüva õnne juhatusel,
Und die Fürsorge guter Verwandten	Sugulaste soovitusel
Alle mit kräftigen Männern vermählt	Kangemeeste kaasaks saanud;

Und gebaren aus fruchtbarem Schooss
Söhne von hochberühmten Namen,
Von denen die Sagen vergangener Zeiten
Hundert Geschichten geheim bewahren,
Tausend Stückchen preisend erzählen!"

Olid poegi rohkel rüpel,
Sugu kuulsat sünnitanud:
Kellest vanapõlve kõned
Sada sala sahkanevad,
Tuhat tükki tunnistavad.

(Kalevipoeg XV, 956—965.)

Või:

„Ihre Schwestern schieden beide
In Begleitung ihrer Männer
Jede an dem Arm des Liebsten
Und erwärmt von seiner Gluth,
Während sie, die zweite Schwester,
Keinen hatte, der sie schätzte,
Liebend sie im Herzen trug.
Ach, wo sollte hin, das Hühnchen,
Sie die einsame Ente am Prahm
Nachts das Haupt zur Ruhe legen?
An dem Stein hart? an dem Baumstumpf?
In des Felsens kalten Schooss?"

Kui kullad koju lähevad,
Igal kullal kulla kaisu
Oma armu andaja,
Oma kallis hoidija jne.
Polnud keskemisel piigal
Kulla kaasat kaitsemaies
Armukest ei audumaies.
Kuhu pidi kanakene,
Parti üksik parve ääres
Pea õhtul panemaie?
Kivi juure, kännu juure,
Kalju külma k a i s u d e l l a?

(*kaisudella* tähendab in die Arme)

[Kalevipoeg XV, 849—860.]

Klassikaline on järgmine koht, mis originaalis muutmatult rahvalaulust on võetud:

Targa tare tammest tehtud,
Nurgakivid põhja kiirust,
Nõialaual looditatud,
Soome soolal sortsitatud jne.

„Das Haus des Weisen war erbaut von Eichen,
Die Ecksteine sämmtlich aus Finnischem Granit,
Gerichtet nach eigens gefeitem Lothbrett
Mit Hilfe vom Finnischen Zaubersalze".

[Kalevipoeg XV, 765—768.]

Seal tahaks kas või nahast välja karata, vene puusepa kirvetöögi seisab sellest 100% kõrgemal. Reinthal ütleb: „tema ei hoolivat ühestki arvustajast ega laskvat ennast ühtluse pärast senisest laadist kõrvale kallutada. Kes raamatut niisugusel kujul lugeda ei taha, võivat selle lugemata jätta!“ 14. loo on nad juba trükki andnud, mina seda näinud ei ole, arvatavasti tahetakse mulle seega uut üllatust valmistada. See on kõige närusem ja labasem proosa, mida seal pakutakse, missuguse ettekujutuse saab originaalist küll säärane lugeja, kes seda lugeda ei oska? Parem jäägu töö lõpetamata, kui et ta nii skandaalsel kujul ilmub. Härra Schiefneri arvates on Reinthali ümberpaneku toon veel liigagi salongipärane ja ta soovib, et see lihtsam oleks [12]. Sinu tõlkeproov olevat seevastu ülespuhutud ja laiutav, ilmne alliteratsiooni tagaajamine väsitavat lugejat samuti nagu kadunud Sjögreni ümberpanekud soome keelest [13]. Kuid jätame need armetud kunstihindajad ja tõlkijad sinnapaika, nende puhul hakkab sappi rohkem voolama, kui seda normaalsele seedimisele tarvis on. Beise teatas mulle mõne päeva eest, Ed[uard] Ahrens olevat „Inlandile“ sedapuhku jälle „Kahe eestlase“ dialoogi saatnud, mis lähemal ajal ilmuvat, küllap seal siis keerutatakse hoopis teistmoodi kaikaid kui Sinu arvustuses [14]. Noh, Sa tead ju, mina olen karastatud, sellepärast [15].

1. Dateeritud kooskõlas Kr-i kirjaga C. Reinthalile 14. dets. 1859, vt. Kirjavahetus II, lk. 561—563.

2. Vrd. kiri 4, viide 5.

3. C. Reinthali kirjad Kr-le kui ka kõnesolev Sch.-B-i kiri Th. Beisele on tundmata.

4. Kr-i kokkupuutumine Schiefneriga toimus Peterburis 1859. a. märtsis, vt. Kirjavahetus II, lk. 523—525. Kr-i ja Schiefneri suhete kohta üldse vrd. Kirjavahetus III.

5. Böhtlingk, Otto (1815—1904), keeleteadlane, Vene Teaduste Akadeemia liige ja hiljem auliige, vt. Kirjavahetus III, lk. 92. — Jürgensen, Konstantin (1828—1898), pastor Peterburis, kuulus nähtavasti ka nn. „Peterburi eesti patriootide“ ringi.

6. Hirsch, Gustav (1828—1907), arst Peterburis; tema poolt algatatud „K-poja“ ettetellijate kogumise kohta vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

7. Vt. Kirjavahetus II, lk. 523 ja III, lk. 97—98.

8. *et ma töö* [s. o. „K-poja"] *Demidovi auhinna-võistlusele saadaksin,* vt. Kirjavahetus III, reg. järgi.

9. C. Reinthal kandis oma „K-poja" tõlke osade kaupa ette ÕES-i koosolekuil alates 1854. a.

10. Kr-i arvamisi „K-poja" 15. loo tõlke kohta vt. Kirjavahetus II, lk. 548—551, 561—563 ning 582—584 ja III, lk. 154—156.

11. *„Ente am Prahm"* (sks.) — part praami ääres, labasus C. Reinthali tõlkes, mida ka Sch.-B. oma „K-poja" arvustuses (vt. kiri 3, viide 1) ära märkis.

12. Schiefneri seisukohast Reinthali tõlke kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 34 ja 137.

13. *Sinu tõlkeproov* — Sch.-B. avaldas tõlkeproovi oma arvustuses „K-poja" kohta, vt. Inland 1859, vg. 883—884. Schiefneri arvamine selle kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 137. Sjögren, Anders J. (1794—1853), soome-ugri ja kaukaasia keelte uurija, Vene Teaduste Akadeemia liige. Vrd. Kirjavahetus II—III, reg. järgi. — Missuguseid Sjögreni tõlkeid siin mõeldakse, on teadmata.

14. Kõne on Ed. Ahrensi järjekordsest pamfletist „Dialog zwischen zwei Freunden der Estnischen Sprache" (Dialoog kahe eesti keele sõbra vahel). Inland 1859, vg. 965—968, milles pearõhk on asetatud Ahrensi-Faehlmanni vahelisele tülile keeleküsimustes, kuid möödaminnes riivatakse ka Kr-i „K-poega", vt. ka Kirjavahetus II, lk. 579.

15. Kirja lõpp pole säilinud.

6. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[5. I 1860.]

Armas Schultz,

Et üks keretäis tulevikus arvustajate käest saamata jääks, selleks saadan Sulle 15. loost veel ühe mahlaka episoodi lahkeks läbivaatamiseks ja otsustamiseks, kui palju sealt üldse saksa keelde tõlkida tuleks ja tohiks? Või jätaksime parem kogu asja täiesti

tõlkimata? — Mina püüdsin mõtet nii tõetruult edasi anda kui ma iganes suutsin, üksnes kõige vängema sõna *v*[--]*u* jätsin ma välja [1]. *Jõgi jooksis jõhvid suus* tähendab sõnasõnalt: Bächlein floss Pferdehaar im Munde või in der Mündung. See on üks tuntud eesti mõistatus *vulva* kohta. Eestlasel on karvade jaoks teatavasti kolm nimetust: esiteks igasugused *karvad* üldises tähenduses, siis *juuksed* inimese peas ja kolmandaks hobuse laka- ja saba*jõhvid*. Bächlein floss mit Mähn' in der Mündung annaks selle väljenduse kõige õigemini edasi. Reinthal on kogu asja omal viisil, s. t. vabalt ja soravalt ümber pannud, kuid minule pole tõlge ometi kuigi suupärane. Ma usun, et ma ei pruugi ümberkirjutamise vaeva ette võtta, kuna ma Sulle tema tõlget ei saada. Ole südamest tänatud, et Sa 15. loo sissejuhatuse lahkesti läbi vaatasid. Sinu kirjad 28. ja 30. detsembrist sain ma mõlemad 3. skp. korraga kätte. Sinu sõjaka artikli õigekirjutuse kohta jätan ma täna veel siia, kuna ma nimelt kavatsen mõningaid teisi hästi tabavaid näitusi senistele juurde lisada [2]. Sõna *valama* on õige, *v a l l a m a(a)* pikendatud *a*-ga tähendaks v a l l a m a a d, sõnast *vald*, *valla*. Teised parandused on peaaegu kõik õiged. Vana antsik kirjaviis ajab mõnikord ka kõige vilunumagi lugeja segadusse, nagu näit. sõna *vannutama*, mida v a n d e g a k i n n i t a d a l a s k m i s e kui ka r i i d e v a n u t a m i s e tähenduses täitsa ühesuguselt kirjutatakse, kuna aga eestlane üsna selgesti *vanutama* hääldab, kui ta riide vanutamist mõtleb ja *vannutama* ütleb, kui vandega tegemist on. — Sinu reegli abil saab hõlpsasti õige otsa peale, mina olen seni paljugi sõnu vastu oma paremat äratundmist sellepärast valesti kirjutanud, et ma nad niisugusel kujul Ahrensi grammatikast eest leidsin. Nüüd aga on mulle selge, et ma oma instinkti järele käies hoopis õigemini oleksin talitanud. — Ka minule ei taha Beise säärane eestkostmine meeldida, et ta „Inlandis" igale artiklile omalt poolt seletused ja märkused juurde lisab. Nagu Sa näed, on keegi tallinlane Sinu arvustusele vastu punnima hakanud ja Su „Peterslieder'ite" peale raamatuköitja-kliistrit lahmanud [3]! — Muidu aga on selles

artiklis rohkem sõnu kui — soola. — Mis puutub Tema Majesteeti, siis talitab ta minu arvates üsna õieti, kui ta ettepandud summat meile välja maksta ei lase; muidu läheks ju igasugune poeesia kaduma [4]; sellest kujuneks niiviisi mingi *onus* [5], ja mine tea, kas meie siis mitte varem või hiljem kõrvaltegevuseks mõnda uut meelepärast mängukanni otsima ei hakkaks. Inimene on kord juba säärane loom, et ta ilma oma mänguhobuta elada ei saa, vähemalt tundeline inimene mitte. Leivanuga — ütleb Jean Paul kusagil väga õigesti — kärbib pahatihti meie kõige paremad aated nudiks. Kuid sellest pole viga, umbrohi mullas on hoopis visama eluga kui kultiveeritud taimed. Jääb kas või kõige pisemgi juurenarmake välja rookimata, siis on sellest juba mõne päeva pärast jälle lopsakas taimeke sirgunud. Just neil puhkudel, kui argipäeva talitused, ametiasjad *ex officio* viimse võimaluseni südant söövad, siis põgenen mina kõige parema meelega oma kambrikesse ja ratsutan seal oma kepiruunakesel. Teistel omakorda on vürhvlid ja kaardid, või nad külastavad „Musse't" [6] jne., et pärast päeva rahmeldust ja higistamist hinge tagasi tõmmata, lühidalt, igaüks oma maitse kohaselt. — Minu *famulus* [7], keda ma eile *suide sulg* puhul pitsitasin, oli Sinu vanakesega ühel arvamisel; ta ütles pärast lühikest järelemõtlemist: *Suide* ei saa midagi muud olla kui *suve*, *suide sulg* tähendab sedamööda siis suve sulg. — Eestikeelne seletus vähemalt peab paika. Peaksid Sa hüva õnne juhatusel dr. Hirschi nägema, siis tuleta sellele pisut halva mäluga noormehele lahkesti meelde, et ma tänini asjatult oma lesekassa-kviitungit olen oodanud. Nii ülemäära suur ei või tema praktika ka olla, et ta mahti ei leiaks üht paberilehte ümbrikusse pista ja sellele aadressi peale kirjutada. — Homme saadan ma 15. loo sissejuhatuse tõlke Reinthalile ühes palvega, et ta Õpetatud Eesti Seltsi järgmisel koosolekul, kus ta oma ümberpanekut kavatseb tutvustada, ka selle tõlke ette loeks [8]. Et ta aga sealt midagi kasutaks või selle eeskujul üht või teist oma ümberpanekus kohendaks, selles tahaksin ma esialgu kahelda. — Ma ei suuda täna rohkem, sõrmed ja silmad on ühevõrra väsinud, see-

pärast võta vastu sõbralik õnnesoov alanud uueks aastaks ja loodame, kui *Vanaisa* lubab, et meie käesoleval ja veel mõnel järgmiselgi aastal nagu *rahulikud õhtulapsed* armastavas meeles sõbraks jääme. *Vale* [9]*!*

Sinu

Kreutzwald.

Võrul, 5. jaanuaril 1860,
kell 1 hommikul.

Kohanimi kirjutatakse vene keeles samuti nagu saksa keeleski kahe r-ga, nii siis B e p p o.

1. Käesoleva kirjaga koos saatis Kr. Sch.-B-le „K-poja" XV loo värsid 261—466 ühes oma saksakeelse tõlkega; see jäetakse siin avaldamata.

2. Vrd. kiri 4, viide 2.

3. Kõne on anonüümsest kirjutusest (Inland 1859, vg. 1015) Sch.-B-i „K-poja" arvustuse puhul (vt. kiri 3, viide 1), mille autoriks oli tõenäoliselt A. H. Neus (vt. Kirjavahetus II, lk. 187 ja III, lk. 158). Selles puudutatakse möödaminnes ka Sch.-B-i teost „Peterslieder" (Peetri laulud). Berlin, 1857. VIII + 72, mis sisaldab värsistatud anekdootlikke lugusid seoses Peeter Suurega.

4. Kõnesolevad asjaolud on tundmata.

5. *onus* (lad.) — koormis; kohustus.

6. „*Musse*" (sks.) — vaba-, jõudeaeg; siin klubi nimetus.

7. *famulus* (lad.) — teener; Kr. mõtleb siin Võrus elanud kooliteenrit Märt M o h n'i, head eesti rahvaelu ja rahvaluule tundjat, vrd. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

8. Siin Kr. eksib: ta saatis Reinthalile näite 14. loo tõlkest (vrd. Kirjavahetus III, lk. 159), et aga Reinthal tema palvet tõlget parandada ei täitnud, siis saatis ta järgnevaks 3. veebruari koosolekuks Seltsi esimehele Th. Beisele mõned episoodid 15. loo tõlkest ühes nõudega need muutmatult ära trükkida lasta, vt. Kirjavahetus II, lk. 582—586 ja Inland 1860, vg. 130.

9. *Vale!* (lad.) — ela(ge) hästi!

7. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[8. I 1860.]

Minu armas Schultz! Vist küll ükski vanasõna pole õigem kui see, mis räägib väikese sõrme andmisest vanakuradile, kes aga terve käe või ka sõrmeulataja enda ühes naha ja karvadega tükis võtab! — Sinu väikese sõrmeotsa asemel olen mina vähemalt kogu kämbla kahmanud, sellepärast saadan ma Sulle jällegi ühe episoodi „*Kalevipoja*" 15. loost, mis minu arvates ilusamate kohtade hulka kuulub, kuid minu meisterlaulik (säärane paras turulaulu-treial!) on selle nii armetul kombel ära narrinud, et originaali õilmetolmust ka mitte aatomikest järele pole jäänud [1]. Just selles episoodis on ta oma vemmalvärsside varieerimisega äärmuseni läinud, kusjuures ta ise seletab, et ta kõiksugu värsimõõte olevat tarvitanud. Noh, ta on siis ka säärase kördiga hakkama saanud, mille sarnast teist naljalt ei leidu. Eilse õhtu kulutasin ma selle peale, et vähemalt kogu sisu ühetaolises värsimõõdus edasi anda. Kui Sa nüüd nõnda lahke oleksid ja seda vasaratööd oma viiliga siluda võtaksid, siis loodan ma, et sellest Reinthali tõlkega võrreldes päris meistritöö saaks. Mida just sõnasõnalt tõlkida ei saa, nagu näit. tuuslari toa isevärki kirjeldus, seda võib ju hiljem *in notibus* lähemalt seletada [2]. Loodetavasti suudad Sa algtekstist minu tõlke abil kõige hädavajalikuma välja lugeda. Paaris kohas, kus värsid on valesti kirjutatud või paigutatud, leiad Sa eeslisilla 1, 2, 3 [3]. — Vabanda, sõber, et ma Sind nii tihti tülitan ja ära pane seda pahaks oma vanale sõbrale, kes ilma Sinu abita niisama oimetu oleks kui *kuusekoorest* ja *kasetohust tehtud tont! Jumalaga!*

Sinu

Kr[eutzwald].

Võrul, 8. jaanuaril 1860.

1. *meisterlaulik*, s. o. C. Reinthal; kaasasolnud tõlkest on säilinud värsid 945—965, — need jäetakse siin avaldamata.

2. *in notibus* (lad.) — märkustes.

3. *eeslisild*, s. o. abinõu (laisale) raskustest kergemini ülesaamiseks.

8. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 18. jaanuaril 1860.

Kõige südamlikum tänu, mu armas sõber, Sinu kirja eest, mille juhatust mööda tähendatud kohad sedamaid käsikirjast välja said praagitud. Õpetatud uurija peab vajaliku seletuse vastavas märkuses leidma, nii et mürk kinnisesse anumasse jääb ega laiale hulgale kahju tegema ei pääse [1]. Minul olid algusest peale selle kurikuulsa allika päritolu ja hernepommituse puhul omad kõvad kahtlused, sellepärast sai targemate inimeste käest nõu küsitud, kas mitte p a r e m ei oleks need episoodid hoopis välja jätta. Vastus oli järgmine: kõike, mis rahvaluules muinasloo juurde kuulub, p e a b töös kasutama. Niisiis tuli mul sõna kuulda. Allika tekkimise loos oleks kesktee leitud, kui lasta veejoad hiiglapreilil õrnast s u u s t välja voolata, *Kalevipoeg* aga võiks oma prundikivi talle kurku virutada. Kui a l u m i n e ruum kaljurahnu jaoks liialt väike ei olnud, siis pidi lõuavärk samuti vastavamõõduline olema, muidugi mõista võis ju kiviga tükis ka paar hammast kurku lennata. — Väljendusest *jõgi jookseb jõhvid suussa* tegin ma *jõgi jookseb põõsastikust*. Nõndaviisi oleks siis sellest neetud küsimusest üle saadud, halvem lugu on aga minu tõlkijaga, kellega ma nüüd sõjajalale olen asunud. Varsti peab igatahes selguma, kas ta minu manitsusi kuulda võtab või tõlkimise hoopis katki jätab. N i i ei või see vana jamps enam edasi kesta, igavene vihastamine viiks mind enneaegu hauda. Viimases kirjas teatasin ma

temale, et enne kui ma tema käsikirja pole läbi vaadanud, ei tohi ta ühtki rida trükki anda. Kuid juba trükitud 14. lugu tõi mulle uusi üllatusi. Kõigele muule lisaks tuleb veel see, et ta oma tõlkesse puhuti säärase mõtteid poetab, mis originaalile täiesti võõrad on. Ma toon Sulle üheainsa näituse. *Kalevipoja* mängu kohta põrgupiigadega ütlen mina:

Kalevite kallil pojal	Dem theuren Sohn des Kalewiden
Ei sõit' ilu jõgepidi,	fuhr nicht die Freude längs dem Flusse,
Mäng ei kullast mäge pidi;	nicht das Spiel längs goldnem Berge;
Ilu oli pikal öölla	Freude war die lange Nacht durch
Lustipidul lõppemata,	am Festgelage ohne Ende,
Mäng ei lasknud noorel mehel	das Spiel liess nicht dem jungen Mann
Aega minna igavaksa,	die Zeit hier langweilig werden,
Ega nali neidudelle	noch der Scherz den Mägdlein
Unesõba silmadelle.	Schlummergewand über die Augen (kommen).
„Oh kui ööl' ei hirmutuseks	„Ach wenn nicht der Nacht zum Schrecken
Päikest tuleks paistemaie!"	Sonnlein wieder käm' zum Scheinen!"
Nuttis juba mitu noori	Weinte schon so manche Junge
Kadund armu kahetsedes,	die verschwundne Liebe bereuend,
Kui ta sala lõimesiidi	als ihre heimlich (gesponnen) Aufstellungsseide
Kangasjalgel kudutie.	auf dem Webstuhl ward gewebet.

[Kalevipoeg XIV, 36—50.]

Nüüd aga kuula ja imesta, mis minu laulumeister selle kohta pajatab:

„Liebe aus dem Fluss zu fischen,
Lust vom Berge sich zu holen
Hatte Kalew's Sohn nicht nöthig,
Denn die liebe lange Nacht
Lag er in dem Schooss der Liebe
Und genoss der Liebe Lust
In so süsser, reicher Fülle,
Dass kein Schlummerkörnchen sich
In den Wimpern bergen konnte.

„Ach wenn doch die Sonne nimmer
Eine süsse Nacht verkürzte!"
Klagten sie mit manchem Kinde,
Das die frühe Morgenröthe
Noch im Arm der Liebe fand
Statt am Webstuhl oder Rocken". —

Seesinane tõlge kirjeldab ju meisterlikult mingit lihtlabast bordelli-stseeni. Kahju ainult, et see algtekstiga kokku ei sobi. — Kui noored inimesed mängides ja naljatades ühe öö unetult mööda saadavad, siis ei tähenda see veel, et nad armu kaisus ülestikku lamasid, kõige vähem peab see paika eestlaste juures, kes nii sagedasti tütarlaste kõrval lamavad ilma neid magatamata. Et aga niisugused öised naljatused vääratuseks ei kujuneks, sellepärast riputati ühtlasi ka hoiatav silt silma ette: päike toob kõik salapatud nähtavale. — Ütle nüüd ise, mu armas, kas tohib autor oma töö säärast moonutamist ilma karistamata lubada? Oma mõtte poolest on minu kaks esimest värssi ühe ilusa rahvalaulu teisenduseks, mis algab sõnadega *Ilu sõitis jõgepidi, mängu kulda mäge pidi.* Nii siis räägitakse laulus ilu ja mängu sõidust, kusjuures mitmesugused inimeste salgad nagu mehed, naised, noormehed neid paluvad enda seltsi tulla, ilu ja mäng aga ei hooli nende kutsest, kuni nad viimakse alles noorte tütarlaste ringis koduselt aset võtavad. — Säärase ilustamise eest kõrvetasin ma oma pastorile kõvasti nina peale ja ma ei jäta teksti lõpul märkustes asja õiget mõtet seletamata. Sellepärast palun ma Sinu käest nimetatud koha poeetilist tõlget, millega Sa minu sõnasõnalise ümberpaneku abil arvatavasti hõlpsasti hakkama saad. Reinthal näikse lausa võidurõõmu tundvat, kui ta oma öökuue-luulet igas uues loos järjest nigelamaks suudab muuta. Millega ta mind aga iseäranis vihale ajab, see on algteksti meetrumi solkimise tõbi ja tema silbikohitsemise töö värsiridade lõpul, millega ta nii sagedasti toime tuleb. Säärane asi on eesti kui ka soome keele loomusele täiesti võõras, kuna seal värsirida mitte kunagi ühe-, vaid kahesilbiliselt lõpeb, kusjuures sagedasti mõlemad on pikad.

Kalevite kange poega
Kavalaste kostemaie —

[XIV, 920—921.]

tõlgib Reinthal:

„Kalews starker Sohn versetzte
Um sie zu beruhigen".

„*Kavalasti kostma*" näikse ometi midagi muud olevat kui „rahustama" [beruhigen]?

Nüüd ei ole leinaaega,
Kurtamise põlvekesta!

[XIV, 924—925.]

„Jetzt ist keine Zeit zum Trauern,
Schmerz und Kummer sind vorbei".

Säherdusi vaeseomaks tehtud värsse lugedes on mul tundmus, nagu virutaks mulle nägematu käsi vastu kõrvu. Reinthali ridadele sobib eestikeelne nimetus *värss* kõige paremini, kuna see sõna kahemõtteline on ja ühtlasi ka vasikakingadest väljakasvanud tõbrast tähendab! — niisiis: ühtpidi lauluvärss ja teistpidi härjast noorsand või mullikast mamsel.

Sina nõuad minu arvamist oma sõjaka artikli kohta [2]? — Noh, seda ei saa ju salata, kaigas tabab raskesti mõnegi mehe pead ja kuna Sinu sõnad pealegi alasti tõtt sisaldavad, siis muidugi mõjub hoop seda valusamini. Kaua vältavad valud võivad aga liigse närvierutuse tõttu nõrgaloomulise inimese hulluks ajada! Võta ka seda arvesse! — Kui meie kunstlikud seltskonna olud loomulikkusest juba ammugi sel määral võõrdunud ei oleks, et tuhande vale kohta vaevalt üksainus kord tõtt võib leida, — siis poleks tõe avaldamisega muidugi nii täbar lugu. Otsekohesus on meie läbikäimises veelgi haruldasemaks muutunud kui kõlisev vahetusraha, nii et kõik arved kas väärtusetu paberi või samasuguse silmakirjalikkusega tasutakse. Mass võtab mõlemad ilma järele proovimata vastu ja maksab omakorda teistelegi sama rahaga, kusjuures vist mitte ükski selle üle pead murdma ei hakka, et neil aseainetel igasugune reaalne väärtus puudub. Üksnes

„ehitavad kuningad“ võivad „kärumeestele“ aegajalt mõne kamalutäie kõlisevat raha sülle visata [3]. Kuid nende suurus ja nende rikkus on juba iseenesest massile pinnuks silmas, sest tänapäeval ei pruugi enam sugugi terve peajao teistest pikem olla, et valitseda, ja sestsaadik kui Friedrich Suure ja Napoleoni pisukesse keresse suur vaim mahtus, näikse säärasele ebausule kõik uksed-aknad lahti olevat, nagu peaks kõigis *väikestes* midagi üpris suurt peituma! Kui nüüd niisugustel inimestel pealegi see eesõigus on, nagu meie juures, et nad oma mütsi ette teise nulli võivad pista, siis pole nendega enam mingit läbisaamist — nemad on jumalikud oraaklid! See olgu ainult möödaminnes ja klambrite vahel tähendatud. Kui Sa oma töö küljest viiliga mõned teravad nurgad maha lihviksid, siis ei teeks see kuidagiviisi kahju. Selle vastu võib ju väita mis tahes, kuid ometigi jääb tõeks, et kõigil *eriteadustel* on suuremal või vähemal määral midagi *puist*. Mida põhjalikumalt inimene ennast üksnes oma eriala uurimisele pühendab, seda *ühekülgsemaks* peab ta muutuma. Kui aga vahetevahel muuseas võõrastelgi aladel pisut ringi vaadata, siis teritab see pilku ka kaugemate asjade nägemiseks ja silmaring muutub vähehaaval avaramaks. Peagi tunneb seesugune inimene ennast *vabana* ja suudab keskaegsetest sumpti-määrustest üle astuda, kuna aga eriteaduse veoloom oma vanavärki patsi lühendada ei suuda, nii et see tal ka kõige pikemate kõrvade tagant ikkagi mõne tolli võrra välja tolknema jääb. Vaata kas või ainult meie tänapäeva teoloogide „pisikesi kiriku-hingekesi“, kes peale oma ülikooli loenguvihkude ja usuvaimus kirjutatud raamatute iialgi midagi mõistlikku pole lugenud, kui vildakalt ja ühekülgselt nemad pahatihti kõige igapäevasemate asjade üle otsustavad. Tõeliselt suured teoloogid pole kunagi olnud niisugused ketseriks-kuulutajad ega hingeõnnistuse keelajad kui just seesinane klähvijate kari. Ühtki nende silmaringist üleulatavat vaimu ei suuda nad kunagi mõista, sellepärast peavad suurmehed nagu Schiller, Goethe, Alex. Humboldt [4] jt. kõik põrguroaks saama. Berliini Krause tähendab seepärast väga õigesti [5]: nii väljavalitud kaas-

laste hulgas peaks põrgus elamine küll tõeline paradiis olema võrreldes teoloogide taevaga, kus sääraste nahksete sellide seltskonnast ei pääse. — Ülikooli, mis oma nimetusele tõesti vastab, tuleks seetõttu kõigile edasipüüdvatele noormeestele soovitada, kuid kahjuks on paljud niisugused hariduse-asutused muutunud ainult keskpärasteks koolideks. Mees aga, kelle auks Sa oma mälestusraha oled löönud, on just ühes sedavärki koolis oma hariduse saanud ja samuti nagu kogu see inimeste trobikond ühekülgseks jäänud. Mis aga kurikuulus paradiisis äraneetud pärispatt aastatuhandete jooksul oma alg[....][6]

1. Küsimus on nn. Raudoja loo kärpimisest („K-poeg" XV lugu).

2. On teadmata, missugusest Sch.-B-i artiklist siin kõnet on.

3. Vihje Fr. Schilleri (1759—1805) tuntud epigrammile, vrd. Kirjavahetus II, lk. 409 ja 581.

4. Humboldt, Alexander (1769—1859), tuntud saksa loodusteadlane ja uurimisreisija.

5. *Berliini Krause* — arvatavasti liberaalne teoloog Heinrich K. Krause (1816—1868), protestantlikkude ajakirjade toimetaja Berliinis.

6. Kirja lõpp pole säilinud.

9. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 22. jaanuaril 1860.

Armas Schultz,

Kõigis tsiviliseeritud maades on raudteede ehitamine avaldanud oma soodsat mõju, sest mitte üksnes mõtete välgukiirust ei sähvita nüüd telegraafitraadil edasi, vaid isegi harilik kirjapost toimetatakse auru abil hoopis rutemini ühest kohast teise. Ainult meie kirjad ja postipakid on mingiks (ma ei saa öelda, et just kii-

d u v ä ä r s e k s) erandiks, kuna nad oma vanavärki viivitamise-kammitsast ikkagi veel lahti ei saa! Säärasele mõttemõlgutusele viis mind üksnes möödaminnes see rõõmustav sündmus, et läkitatud episood Sinu lahkes ümberpanekus Peterburi postitempliga 11. jaanuarist eile t õ e s t i siia pärale jõudis. See on lausa ime, kui arvesse võtta, et sõiduks Peterburist Pskovini kaheksa t ä i s tundi kulub, kuna aga posti tulemiseks Pskovist meile mõnikord ka veel 10 kuni 12 tundi läheb, nii et see kokku 20 tundi välja teeb, ülepeakaela ruttav kirjapost nõuab aga üksnes poole sellest tundide arvust p ä e v a d e näol!!! — Och 'ne scheene Gegend ja „werth drauf vergnügt zu sein", nagu Hölty laulab [1]. Peaks minu epistel nüüd niisama ruttu minema, siis võiks ta juba veebruari esimestel päevadel Sinu kätte jõuda. Tuhat tänu Sinu vaevanägemise eest, ümberpaneku saadan ma Õpetatud Eesti Seltsile veebruari-koosolekuks kätte [2], Sinult aga palun lahket näpunäidet, kas ma Su nime teatada tohin, või peab see au anonüümusele jääma? Esimene võimalus oleks mulle meelepärasem, miks? — seda kuuled Sa kohe. Võta kõigepealt arvesse, mis minu kuulus ja õ n n e l i k tõlkija mulle kirjutab: „Mitte hõlbu otsimise ega lohakuse pärast, vaid päris meelega ja nimelt hea maitse pärast tarvitasin ma siin-seal värsiridade lõpul täieliku trohheilise värsijala asemel poolikut. See väike vaheldus on mõeldud selleks, et pikast üksluisusest väsinud lugejale silmapilguks puhkust pakkuda. Ka eestikeelse originaali värsiread pole kõik puhtalt trohheilised, vaid nad vahelduvad aegajalt daktülitega ja read lõpevad üsnagi tihti pooliku värsijalaga.* Mispärast ei peaks siis saksakeelses tõlkes sedasama vabadust lubama? Teie olete nõnda siis küll eksiteel, kui Te mulle ses mõttes korduvalt etteheiteid teete ja nii tungivalt selle poeetilise vabaduse tarvitamist keelate. Vemmalvärsid, kui need Teile ei meeldi, võin ma enne trükkiandmist ümber teha ja originaali värsimõõdus edasi anda. Ma loodan, et Teie selle järeleandmisega

---

* Terves 15. loos leidub üksnes 3 säherdust kõrvalekaldumist, kuna aga Reinthal puhuti iga kolmandat värsirida kastreerib.

rahul olete ja ebaõiglaselt ei nõua, et ma orjalikult Teie saadetud tõlkeproovide järgi käiksin. Lõokese tiibu ei tohi mitte kärpida, siis ei suudaks ta enam kõrgele õhku tõusta. Nende arvustuste puhul aga, mida minu tõlke kohta siin-seal on avaldanud mõned inimesed, kel aimugi ei ole minu ülesande raskustest ja kes minu higi ja verega tehtud tööd üleoleva näoga kritiseerivad, kuna nad ise ühtki loetavat värssi teha ei suuda, — nende puhul pean ma alati mõtlema: *Ne sutor ultra crepidam*[3]*!*" —

Tema seletus on nüüd ses tükis huvitav, et ta minu manitsuste kõige olulisemast osast üleüldse väljagi ei tee — nimelt ümberpaneku „suurema tõetruuduse" ja originaalile võimalikult lähedase „rahvapärase koloriidi" nõudmisest. Mõtte kordamine, parallelism või nõndanimetatud mõtteriim puudus tal pahatihti täielikult, nii et mina ka parallelismi edasiandmist nõudsin ja tõlke seisukohalt selle ülesande tähtsust rõhutasin. Seejärel kui ma mitmeid katkendeid temale eeskujuks olin seadnud, saatsin ma hiljem ka 15. loo Sinu tõlgitud sissejuhatuse temale kätte, kusjuures ma palusin, et ta 18. jaanuaril oma ümberpanekut Seltsis ette kandes ühtlasi ka seda teise värvivarjundiga tõlget tutvustaks. Kas ta seda tegi, saan ma pärastpoole teada; lähemal võimalusel saadan ma Sinu ümberpaneku Beise kätte, et ta kui Seltsi kirjatoimetaja selle ise ette loeks. Tema kingsepa-tarkus mind ei kohuta, mul kui autoril on enda arvates just niisama palju õigust oma töö solkimise vastu protesteerida, kuigi seejuures kõik lõokesed ja sirtsuvad varblased lombakaks tuleks lasta. Reinthali lõoke on minu meelest otsekui mõni võõra vammusega vares, kes õiget lõokese laulu üksnes parodeerib. Eestlaste rahvalauludes leidub küllalt toredaid lõolõõritusi ja siis tahaks varesel kas või silmad välja nokkida, kui ta oma ühetoonilist kraaksumist niisuguste trillerite hulka püüab segada! Kui nüüd need meie sammud sihile ei vii, siis tuleb küll seda viimast abinõu tarvitada, millest minu eelmises kirjas juttu oli.

Südamliku tervitusega Sinu

tõsiselt ustav

Kreutzwald.

1. *Och 'ne scheene Gegend* (sks.) — kah ilus väljavaade; *„werth drauf vergnügt zu sein“* (sks.) — väärt, et sellest rõõmu tunda — tsitaat 18. sajandi saksa luuletaja Ludwig H. Chr. Hölty (1748—1776) luuletusest.

2. Vt. kiri 6, viide 8.

3. *Ne sutor ultra crepidam!* (lad.) — kingsepp jäägu oma liistude juurde!

10. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 5. veebruaril 1860.

Armas Schultz,

Kas Sa tõesti arvad, et oled vana rebase tema enda lõksuga kinni püüdnud? — Noh, see ei lähe sugugi nii libedasti kui Sa mõtled, sest reinuvaderil on igalpool oma peiduurkad! — Niisiis sõnasõnalt peaksin ma tõlkima? — Kuid nagu Sa kohe näed, tegingi ma seda kõige valjumate nõuete kohaselt, mispärast aga hakkasid Sina ise teksti moonutama ja tegid ühest sõnast kaks? — *Kangasjalad* * on rahvapärane eesti sõna, *kangasjalgel* (lühendus sõnast *kangasjalgadel*) tähendab „kangasjalgade peal“. Eestikeelne *kuduma*, weben on sõna kitsamas mõttes sama mis kudema. Ja Sa kuuled ka otsekohe, kuivõrd kõrge ja sügava tähenduse meie rahvas mehaanilisele kudumistööle on andnud. *Kangas* on sõna, mille mõni tubli keelemees peaks käsile võtma ja etümoloogiliselt kindlaks tegema, missugustest elementidest see *kangas* on tekkinud. Ka soome keeles esineb *kangas* samas tähenduses, kus on sõnajuur? *Kangast looma* tähendab kanga ülespanemist, sest *kangast käärima* on saksa sissetungija, mida üksnes mõisainimesed tarvitavad, samuti nagu nad *kangasjalad* asemel ka *teljed* ütle-

* Sõnasõnalt Gewebefüsse.

vad. *Loimed* või *lõimed*, mis on tuletatud sõnast *looma*, tähendavad vägagi o m a p ä r a s e l viisil kanga ülespandud lõimelõngasid. Ühes vanas rahvalaulus, kus räägitakse taevatähtede loomisest, tuleb ette väljendus *lõime*, samuti nagu selle sõnaga mõnikord väga tabavalt ka loodet *uteruses* nimetatakse [1]. Nii siis kõike seda hoolega arvesse võttes tähendaks kõnesolev koht „*Kalevipojas*" järgmist: „kui salajashoitud l o o m i s e siidi kangasjalgadel k o e t i". Koelõngade nimetuseks on *kudu*. Eestlane on suure kõiktekitava ürg-olematuse vähendatud mõõdul oma kangasjalgadele üles seadnud ja ta koeb sinna oma mõtteid samuti nagu *Vanaisa*, et selle *kanga* näol üht u u t maailma luua. Sinu saadetud tõlkes p o l e mõte just t ä i e l i k u l t tabatud:

„Unter frohen Liebesspielen" oleks õigemini S c h e r z e n s s p i e l e n [2], sest tekstis pole sel kohal mitte silpigi armastusest.

Oh, kui ööl ei hirmutuseks
Päikest tuleks paistemaie!

oleks sõnasõnalt:

Ach wenn nicht der Nacht zum Schrecken
Sonne wieder käm zum Scheinen.

Nuttis juba mitu noori	s. t. nuttis juba nii mõnigi t ü t a r l a p s (*noori* tähendab alati naissoost isikut).
Kadund armu kahetsedes	die verlorne Lieb' bereuend
Kui ta sala lõimesiidi	als seine geheimen Schöpfungsseiden
Kangasjalgel kudutie.	auf dem Webstuhl wurden gelaicht.

Sinu tõlge:

„Ach, wenn doch, die Nacht zu schrecken
Nicht die liebe Sonne käme" —
Also klagt schon mancher Jüngling
Um die raschentschwundne Freude,
Die mit stillen Seidenfäden
Auf dem Webstuhl ward gewirket" —

ei vasta mõtte poolest originaalile.

Just samal päeval, kui Sina oma viimase kirja kirjutasid, 29. jaanuaril, läkitasin ma Su varemini saadetud ümberpanekud Beisele, kes need ühe anonüümse isiku tööna üleeilsel Eesti Seltsi koosolekul pidi ette lugema ja ühtlasi ka minu soovi teatavaks tegema, et need episoodid vastavas kohas Reinthali tõlke asemel muutmatult töösse paigutataks [3]. Nii siis tuleb otsust ära oodata.* Mis puutub uue parandatud väljaande plaani, mida Sina ja Hirsch nii soojalt soovitate, siis pean mina esialgu veel uskmatu Tooma osa edasi mängima. Suudate teie aga asja nõnda korraldada, et ma oma ihulikkude sõrmedega haavu võin katsuda, siis peab teie usklikkude riik ühe truu hinge lisaks saama. Eestikeelne rahvaväljaanne võiks säärasel korral teoks saada, kui mulle Demidovi fondist selleks palutud 300 rubla määratakse [5]. Pärast kolm kuud lokanud lootusi peaks külvatud seemnest nüüd ometi oodatud oras tõusma, kui ta juba idus ei lämbunud. Tunaeile sain ma Tallinnast ühe väikese brošüüri „Register zu der Declinations-Lehre der Ahrensschen Estnischen Grammatik. Reval bei Lindfors Erben 1860 [6]". Teatavasti tunnistab Ahrens ainult kolme käänet: definitiivi, relatiivi ja indefinitiivi. *Kangas* tõlgib tema Leinwand, see on täitsa vale, Leinwand on *lõuend*, kuna *kalev* peent ja *vatmal* jämedat villast riiet tähendab. *Kangas* on Gewebe. *Kangas* deklineeritakse Ahrensi järgi nii: relatiiv *kangga*, indefinitiiv *kangast*, mitmuse definitiiv *kanggad*, relatiiv *kangaste*, indefinitiiv *kanggaid*, samuti *kangge*, tugev, ja *kanggus* (mis Ahrensil isemeelsust, teistel harilikkudel inimestel aga tugevust tähendab). Seal saagu siis kurat ise aru, mispärast *g* ühes käändes ühe-, teises aga kahekordselt kirjutatakse. Sedavärki peensuste juures hakkab mul peas nagu veskiratas undama: juhm, juhm,

---

* Sinu kartused on täitsa ilmaaegsed, ega Reinthal seepärast veel oma meetodist ei tagane, vaid küllap ta ütleb nagu see hispaanlane, keda timukad piitsutasid [4]: „Teie lollide hoopide pärast mina juba oma uhket kõnnakut maha ei jäta; olge päris kindlad, sellest ei tule — midagi". Meil aga tuleb nii enne kui pärast pastoris-s praetud praami-parte ja tetresid kugistada, mida meile neppide pähe pakutakse.

juhm! Sõnadel *sep* ja *lep* on relatiiv *sepa* ja *lepa*, indefinitiiv *seppa* ja *leppa*, — siin vähemalt on autoril ses tükis õigus, et terane kõrv neis sõnades tõepoolest väikest lahkuminekut silpide pikkuse vahel märkab. *Sepa poeg* kõlab igatahes lühemalt kui *temast saab seppa*. Peaks see raamatuke Sulle näppu sattuma, siis lehitse seda pisut ja teata mulle parajal juhtumisel, mis arvamisel Sa oled. Kuusalu mehe tarkust pean mina just niisama kõrgeks kui tema jämedusi madalaks. Kuna meie nüüd nii kangeteks eesti keele uurijateks oleme hakanud, siis pead Sa veel paar näpunäidet pealekauba saama. Mõne aja eest seletasin ma Sulle, nagu tähendaks *langud* sedasama mis sugulased, kuid hilisemate järelepärimiste põhjal selgus, et selle sõna tähendus on siiski k i t s a m [7]. Kui minu poeg Sinu tütre, või Sinu poeg minu tütre kosiks, siis saaksime meie Sinuga samuti nagu meie naisedki omavahel laste abielu kaudu *langudeks*. Kas saksa keeles on selle suguluse-astme jaoks mõni isenimetus? — Isa vend on *lell*, ema vend — *onu*, isa või ema õde kutsutakse mõlemaid *tädideks*. Mehevend on *küdi*, mehe- või naiseõde — *nadu*, mehe vennanaine — *käli*, naise õemees — *kälimees*. Mehed, kes kahe õega abielluvad, saavad *kälimeesteks*, vendade naised aga on *käliksed*. See küllaltki keeruline sugulaste register võib mõnikord tõesti peamurdmist valmistada, üksnes külaeestlane ei eksi siin iialgi, kuna tal kõik need vahed sulaselged on.

Sina vist tunned seda anekdooti, mis vanale kadunud proua von Brasch'ile külge poogiti [8], kui ta omal ajal Weimaris Goethe juures külas käis. Goethe küsimuse peale, kas külaline temast ka midagi on lugenud, vastas proua uhke iseteadvusega: „Festgemauert in der Erde steht die Form aus Lehm gebrannt“ [9] jne. Tunaeile või ületunaeile, kui meil siin laata peeti, lasi õnn midagi säherdust minulegi ühe eestlasega osaks saada. Minu tuppa astus keegi väga viisaka välimusega umbes 50- kuni 60-aastane mees, kel oli tuline tahtmine palgest palgesse näha seda kuulsat meest, kes rahva jaoks nii palju huvitavaid raamatuid on kirjutanud. Minu pärimise peale: „Missuguseid minu kirjatöid olete Teie siis

lugenud?" nimetatakse kähku paar pealkirja, kuid mina ei ole nii tagasihoidlik nagu Goethe, et ma vaikse kummardusega vastaksin, vaid ma ütlen kõige suurema hingerahuga: „Kulla sõber, neid raamatuid ei ole mina mitte kirjutanud". Minu külaline on kimbatuses, ta katsub veel mõne pealkirjaga õnne, kuid ka need kõik on võõrast perest pärit, nii et tal juba hirmuhigi otsaees seisab, kui ta lõppude lõpuks kogeleb: „*Maailm*" on vist ikkagi Teie kirjutatud [10]?" Ma sean talle katseks paar küsimust ja ennäe! ta on seda tööd tõesti lugenud ja sealt isegi rohkem taibanud, kui meie audientsi alguse põhjal arvata võis. — Nüüd aga veel üks teine anekdoot Sinu „Baltische Skizzen" jaoks. Et kogu maailmas pühitsetud Schilleri-juubeliga meie juures kaasa ei šillerdatud, seda ma vist teatasin Sulle juba varemini [11]. Selles tükis trumpas meid üle teine neist kahest linnakesest Eestimaal, mis mõlemad W-tähega algavad, kuna seal üsna suurejoonelise Schilleri-pidustusega hakkama saadi [12]. Kogu selle asja algatajaks ja hingeks oli keegi agar äskulaabi jünger, õrnema soo hellitatud pailaps [13]. Tema oli kohapeal kõik haridust püüdvad kaunishinged kaasa tõmmanud ja neid õhutanud üht Schilleri näitemängu ette kandma, kusjuures ta ise muidugi mõista peakangelase osa mängis. Tundes täiel määral enda suurust ja ainutähtsust selles kõrges ettevõtmises, pidas ta seda kõigiti õiglaseks, kui ta pealtvaatajate e s i m e s e istekoha oma ämmamamma, proua von H. jaoks määras [14]. Õnnetul kombel aga ilmub proua von B., teise kohaliku tohtri ämm, pisut varemini sündmusekohale ja kuna just niisama ülendav seisuse-uhkus temagi südant paisutab, siis ei kõhkle ta põrmugi ja istub reserveeritud kohale [15]. Kuid see rõõm on üürike, sest juba tuleb proua von H. ja läheneb tormikiirusel oma toolile, kusjuures ta tähendusrikka käevibutusega mõista annab: „Madaam! käige minema!" Istuja ei tee märguandmisest väljagi, vaid jääb kindlalt kui kalju tõusvat maru trotsima. Nõnda kui muiste Brunhilde ja Krimhilde lähevad kõrgestisündinud daamid ka nüüd omavahel raksu, ja just samuti nagu omal ajal võideldi esikohaõiguse pärast jumalakotta astumisel, nii tülitsetakse

nüüd esimese koha pärast teatris [16]. Täis püha viha hüüab proua von B: „Kes on siin kõrgem kui mina?“ (*verba ipsissima* [17]) ega tagane mitte tolligi pealetormaja ees, ka siis mitte, kui dr. Peakangelane ise näitelavalt maha tuleb tüliasja lahendama. Kui kõik abinõud ära on proovitud ja mitte ükski ei aita, siis hüüab Peakangelane viimaks ähvardades, tema jätvat kõik sinnapaika! — mispuhul muidugi terve näitemänguetendus vett vedama oleks läinud. Kogu kõrgeauline haritud publikum mõistab selle ähvarduse raskust ja astub vahele. Asjata. Ainult tütre härdad palved ja palavad pisarad suudavad mamma viimaks liivaseljandikult lahti kangutada, kuid tõusja heidab võistlejannale säärase pilgu, nagu tahaks ta öelda: „Minu aadel on ikkagi vanem!“ mispeale proua von H. nagu võitjanna oma aukohal istet võtab. — Säherdune eelmäng ei võinud muidugi ilma heategeva mõjuta jääda: publikum, kes nädalate kaupa rõõmsa ärevusega seda kunstimõnu oli oodanud, nüüd aga mõne hea minuti vältel juba kartma hakkas, et vahejuhtumise tõttu kõik luhta läheb, oli esteetilise vaatemängu jaoks vastuvõtlikumaks muutunud, kuna esimene kangelane oma osa jaoks vajalikku tuld oli saanud, ja kuigi see tulisus puhuti raugema kippus, siis jätkus ühestainsast pilgust proua von B-le, et teda uuesti elektriseerida. — Asja edaspidine käik on esialgu veel tuleviku rüpes varjul, nii et ei tea, kas sel võimu-tülil niisama hukatuslikud tagajärjed on nagu „Nibelungide laulus“, igatahes on see aga märgiks, et meie aastasada vägevate kirgede poolest kuidagiviisi hallist muinasajast maha ei jää. Schilleri tütar, kes veel elab, on kõik juubeli puhul ilmunud kirjutused kokku korjanud [18]; kui nüüd keegi teine vaevaks võtaks kõik sedavärki pidupäeva-vahejuhtumisedki kokku korjata ja need eriraamatus avaldada, siis oleks see üsna tänuväärt ülesanne. Juba see pidulik i g a v u s, mida publikum kannatama pidi, et vähestest ja kesistest eeskava-palukestest osa saada, — see ju näitab selgesti, kuivõrd kangelaslikud kunsti puhul ollakse. Nii loen ma parajasti ühest Tallinnas peetud Schilleri-pidustuse kirjeldusest, kuidas seal inimesi 6 — loe: kuus pikka tundi nälja ja janu käes vae-

TNÜ Raamatukogu

velda lasti, kusjuures pakutud vaimutoidu hulgas üksnes kulunud lauluettekanne selleks leemekausikeseks oli, mis vähemalt näljakustutuseks kõlbas [19]. Kuna aga näha võib, et säärastest vintsutustest õnnelikult pääsenud otsekohe jälle teistesse sedalaadi piinapaikadesse tormavad, siis ei jää muud kui ühes Saphir'iga hüüda [20]: „Inimene on seltskondlik loom!"

„Ainult meie vaenlaste hulk on meie enese väärtuse õigeks mõõdupuuks" — sellele Sinu mõtteterale võiksin mina üksnes teatud tingimuste juures alla kirjutada. Kui on tegemist ehtsate karakteritega, kes oma sisemise parema äratundmise järgi talitavad (olgugi see äratundmine puhuti ekslik) ja konsekventselt seda mööda käivad, — siis on Sinu sentents täiesti õige. Ometi juhtub vahel ka seda, et mõnel närakalgi rohkesti vaenlasi võib olla — kuidas on säärasel puhul väärtusega? — Mis nüüd puutub nõndanimetatud heasse inimesesse, kelle kohta mitte midagi muud öelda ei saa, siis olen ma ses tükis juba ammugi selgusele jõudnud — jah, minagi võiksin nagu seesinane Jeena mees igaühele vastu kõrvu virutada, kes mind säärase nimetusega sõimama tuleb [21]! — Ligikaudu samal ajal, kui Sa Hirschi enda juurde kutsusid, andis ta mulle endast elumärgi, kus ta Bertrami kuulsa (temale küll üksnes kuulu järgi tuntud) kriitika puhul troostisõnu ütleb ja ühtlasi autorile mehise peapesu lubab teha [22]. Mina vastasin otsekohe tema rahustamiseks, et see asi Sinu ja minu vahel juba ammugi on selgitatud. Kuna tal minu kiri seekord veel käes ei võinud olla, kui ta Sinu juures käis, siis on ju tema kihvtise oleku põhjus vägagi arusaadav, nii et ma säärase asja üle südamest pean rõõmustama. Ma ei ole temas eksinud, vaid meie lühikesele tutvusele vaatamata hindasin ma tema iseloomu täitsa õigesti. Seesugusest noormehest, kelle sõnad ja teod kokku käivad, võib küll tulevikus mõndagi loota. Need libedad sellid aga, kes silma ees igaühele saba liputavad, on minu meelest jõledad, kuna seesinane hällist hauani roomajaks määratud rämps lutikate kombel kõigisse inimliku seltskonna pragudesse poeb, kusjuures säärased ilalakkujad pahatihti just elu kõige paremate sil-

mapilkudel meie rõõmurikkujaks saavad. Missugust mõnusat ergutust pakuks meile viibimine seltskonnas, kus tegemist oleks inimeste ja meestega, mitte aga sääraste lubjatud haudadega! — Beise, keda ma üksnes tema kirjade põhjal tunnen, paistab ka niisuguste libedate lutsude hulka kuuluvat, mett ja siirupit pakutakse vähemalt sõnades üsna ohtrasti, kuna tõde igakord just esimesel kohal ei näi seisvat. — Umbes samasugune oli ka Õpetatud Eesti Seltsi endine kirjatoimetaja kadunud Sachssendahl, kelle sõnad ja teod harva kokku sobisid [23].

Mis puutub „*Kalevipoja*" algteksti muutmisse, siis tahan ma Sinu nõuandeid arvesse võtta ja oma paremat jõudu mööda töötada, et teost täiuslikumaks muuta. Samuti mõtlen ma neid kohti lühendada, mis minule kuuluvad, küsitav on aga see, kas tohime meie ka rahva enda ehtsat omandust kärpida ja ümber sulatada, nii nagu meile meeldib? Säärane talitusviis võiks lõppude lõpuks siiski kahtlaseks kujuneda. Vorm pole mulle kuidagi tähtis, sest eepose vorm, mille ma valisin, on ikkagi paljalt vorm, kuna ju „Kalevipojal" ühe päriseepose vaim ja idee niikuinii puuduvad. — Kui me selle asja nüüd üheskoos käsile võtame, siis võib igatahes midagi paremat loota, sellepärast mõtle järele, murra pead ja loo uusi ideid, mis meile juhtnööriks oleksid, kui see plaan täide peaks minema. *Nõgimustad nõianöörid* peavad meil aitama laudu ja palke parajaks kantida, enne kui me need seina paigutame. Sina võid vanameistrit ja kubjast mängida, mina jään nii enne kui pärast *teomeheks*, kuid me tahame aegajalt ka seda kuulda võtta, mis *kilter Põder* (Hirsch) pajatab, sest see *suure linna isand* on poisikesepõlves küllaltki palju rahvaelu praktiliselt tundma õppinud, nii et tema eestlaste kombeid, pruuke ja iseärasusi mõnes tükis hoopis sügavamini tunneb kui paljud teised. Negatiivse pooluse öösist aevastamise-lugu ei tahaks ma isegi rahvaraamatust välja jätta, kus säherdune episood mitte kellegi sündsusetunnet ei riivaks, vaid nagu hea nali igaühele meeltmööda oleks [24]. Seevastu tuleks küll välja praakida niihästi kurikuulus allika kiilutamine *Raudoja* kõrtsi juures kui ka teised räpa-

sed või kahemõttelised lood. Sedavärki asjad jäägu õpetatud uurijatele magusroaks, kellele me need frivoolsused *rooma keeles* võileiva peale määrime. — Mis puutub joonistustesse ja puulõigetesse, siis ei maksa neist vist küll enne kõneleda, kuni meie ettevõtmise täideviimiseks teed ja rahalised võimalused on leitud. Juba läinud aastal soovitati mulle seks otstarbeks üht Tallinnas elavat kunstnikku [25]. Eestlastele määratud rahvaraamatute illustreerimine on esialgu veel varajane, selleks peab kuluma enne umbes paar tosinat aastat. Lugeja hoolib praegu piltidest niisama vähe nagu rohtusööv lehm erilistest taimevormidest. Hiljuti ilmus Laakmanni juures päris nägusas uues väljaandes 2 × 52 piiblilugu ühes puulõigetega, kuid see pole kuigi suurt huvi äratanud [26]. „*Womba Wiido*" eestikeelses osas tahan ma heameelega teha mis vajalik, kunas tuleb see ammuoodatud laps päevavalgele [27]? — Sina kui füsioloog tead ju ometi, et üleaegne laps *uteruses* viimaks kivineb, kuid sellega õigel ajal maha ei saadud. —

Kuna Sa mulle lubad läbi eesriide vaateaugu ühe silmaga oma kodusele näitelavale vaadata, siis märkan ma seal kulisside taga kahisevat naisekleiti ja kuulen ühtlasi mingit heli, mis kõlab nagu t ü t a r — mis ajast saadik on siis säärane muudatus aset leidnud? Aasta tagasi viibis Sinu perekond väljamaal, sellepärast arvasin ma, et Sinu tookordne poissmehe-majapidamine veel praegugi edasi kestab [28]. Poeta mulle möödaminnes paar sõnakest ka sellest, missugusesse ameti- ja leivateenistuse-ikkesse Sinu pea sedapuhku on rakendatud? — Sedaviisi nagu p a l g a l i n e toimetaja võid Sa end julgesti uue kavatsetud ettevõtmisega siduda, kuna ju säärasel moel midagi kaotada pole, vaid nii kaua kui see asi vältab, on ka töötasu kindel [29].

Lõpuks pisut ametlikku juttu arstiteaduse alalt. Sinul on kahtlemata isiklikke või teistelt kolleegidelt saadud kogemusi Staraja Russa soolavee-vannide kohta? Võid Sa mulle midagi teatada nende mõjust sedalaadi närvihaigusele, mille tulipunkt on *uteruses*? Just niisuguse häda puhul küsitakse parajasti minu käest nõu. Vea p õ h j u s on siin enam kui selge — *impotentia virilis* [30] — mis aitaksid vaesele naisele

säärases olukorras kogu maailma terviseveed? Animaalne magnetismus koos vastavate sissepritsimistega võiks häda põhjalikult kõrvaldada, kuid imedeusu järgi p i d a v a t need vannid aitama. Kui teie niisuguse terviserikkega naisi Staraja Russasse saatsite, kas nad siis uputasid kõik oma krambid, konvulsioonid, migreenid jne. soolavee-vanni ja tulid sealt tagasi ümbersündinud olevustena? — Mina ütlesin süüdlasest abielumehele päris otsekoheselt, et minu arvates ei maksa neist soolavee-allikatest peale ajutise supeluse-elu meelelahutuse mingit tõsisemat tulu loota. Naisel aga on Peterburis üks õde õnnelikus abielus, kes neid vanne iseäranis olevat soovitanud, seetõttu pidin siis mina oma patsiendile tõotama sealsetelt arstidelt järele pärida, kas need suplused ka tema hädale parandust võiksid tuua. Sellepärast *palutakse sõbralikult vastust*, nii et ma daami vastu oma lubadust saaksin täita. See „igavene oh ja ah!" — mis ütleb Goethe selle kohta [31]? — Ma tundsin noori ametivendasid, kes mõistsid väga osavasti „j u h t i d a", kuid asi ei kestnud kaua ja lõppes alati täbarasti, nii et äskulaabi jüngril muud üle ei jäänud kui oma pambuke kokku siduda ja välja tormisesse maailma rännata, — et siis kusagil uues kohas sedasama osa edasi mängida või ka soliidsemalt asju ajada, kui ta kogemusest õppust oli võtnud. 15 või 16 aasta eest oli mul siin kohapeal keegi säherdune kolleeg, kes õrnemat sugu kõigi haiguste puhul Eisenmann'i soojavee-sissepritsimistega arstis ja seejuures ise alati pumbameistrit mängis, huvitaval kombel ei tarvitanud ta aga seda abinõu mitte kunagi meeshaigete juures [32]. „Pritsi tohtri" pilkenimega lahkus ta siit ja vegeteerib nüüd minu teada Eestimaal.

[Äärel:] V õ i b - o l l a peale ei saa ühtki hoonet rajada, kui Sa aga ühel ilusal suvepäeval tõepoolest Võrule ilmuksid, siis oleks see küll päris kindlasti k õ i g e i l u s a m päev, mis mulle siin kolkas osaks saanud! —

Nüüd veel raasuke eesti keele kohta.

Terve trobikonna eespool toodud suguluse-astmete isevärki nimetuste juures torkab silma, et Vetter ja

Base jaoks ühtki erinimetust pole, vaid nende asemel tarvitatakse üleüldiselt *lelle-* ja *onupoeg*, *lelle-* ja *onutütar*, *tädipoeg* ja *täditütar*. Linnainimesed ütlevad mõnikord juba ka *minu w e t t e r* (moonutatud Vetter), *minu t a n t a* ja *o n k e l*. Kus ma sedavärki asja kuulen, seal põrutan ma kohe jutu sekka: „*Räägi maakeelt, et ma sind oskan!*" Minu kõrvadele on lausa piinaks, kui eestlane oma kauni kõlaga sõnad sääraste võõraste värdjate vastu ümber vahetab; ka pole siin tegemist ainuüksi järeleaimamise tungiga, vaid seesuguste sõnade purssija arvab, et ta niiviisi külainimesest mõne hea tolli kõrgemale tõuseb. Eesti keeles on väga palju arenemisevõimelisi elemente ja kui andekad mehed mahti saaksid selle ülesande juurde asuda, siis oleks võimalik keelt otse ääretult rikkamaks teha, nii et ainult üsna harva tarvidust oleks mõnele võõrale sõnale kodanikuõigust anda. Saksa keelest on juba palju ilma igasuguse põhjuseta laenatud, nagu näituseks *tuurima*, mille jaoks eestlasel endalgi kaks sõna on — *vältama* ja *kestma*, kusjuures esimene üksnes aja mõistet sisaldab, kuna *kestma* peamiselt vastupidavust tähendab. Mõnes mõttes on eesti keel saksa keelest rikkamgi: *r õ õ s k piim* on hoopis midagi muud kui v ä r s k e või s o e piim; *r õ õ s k tütarlaps* aga on nimetus, mis ühele noorele süütule tütarlapsele kõige suuremat au teeb. Just niisama võimata on saksa keeles edasi anda eesti sõna *r a a t s i m a*; Hupeli sellekohane tõlge „sich getrauen" pole muud kui naeruväärne kurioosum [33]. *Ei r a a t s i last lüüa* — katsu ainult siin tõlkida: „Ich getraue nicht das Kind zu schlagen", või *kes r a a t s i b seda ära anda*, kui seda öeldakse näituseks kalli lapse kohta? Selle sõna isemoodi helluse tunne on niisama õrn nagu õilmetolm lille küljes, mis saksa keelde tõlkimisel paratamatult maha variseb. *Meelitama* on Hupel tõlkinud b e f r i e d i g e n, b e s ä n f t i g e n, s t i l l e n ja s c h m e i c h e l n, õiguse poolest ei taba neist neljast mitte ükski märki, schmeicheln ehk seisab *meelitama* tähendusele kõige lähemal. Befriedigen on *rahundama*, besänftigen *hellitsema*, stillen *vaigistama* ja *raugendama*, schmeicheln *libitsema*, kuid *meelitama* tähendab seda, mille kohta me saksa keeles ütleme: die

Sinne bethören. Neile näitustele võiks väga hõlpsasti veel tosinate viisi lisa tuua, kuid küllap jätkub sest piskustki, et selgitada, mispärast eesti keele äärmise kehvuse üle kaevatakse. Selle ainsaks põhjuseks on rahvakirjanduse puudumine. Neile sakslastele, kes kirjutasid, oli ainsaks keeleallikaks nende Hupel, kelle sõnu nad pühaks evangeeliumiks pidasid. Meie oma sulgepruukivad hädaliteraadid, köstrid ja koolmeistrid, hakkasid Hupeli abil saksa keelest maakeelde tõlkima, ilma et nad seejuures kumbagi keelt õigesti oleksid osanud. Sedamööda siis võib juba arvata, missugust rämpsu neis raamatutes rahvale pakuti. Kui juba säärased kuulsakskiidetud kirjamehed nagu Karl Körber, praost Willigerode jt. isegi kõige igapäevasemaid nimisõnu deklineerida ei oska [34] ja nende raamatutes igal leheküljel rohkem vigu võib ära märkida kui mõne teise klassi õpilase harjutusetöös, siis ei jää küll midagi muud kui ahastades hüüda: „*Vanaisa* ja *Vanemuine*! kui teie nüüd varsti vaese rahva peale ei halasta, siis on tema hukatus kindel!“ — Sellesinase raske hädaohkega nii enne kui pärast

Sinu tõsiselt ustav

Kreutzwald.

[Äärel:] Mappide süsteem igasuguste kirjavahetuste jaoks on mul juba aastate eest sisse seatud, nii et Sinu viljast mitte ivakestki kaotsi ei lähe, vaid kõik jääb tulevaste põlvede jaoks täielikult alale!!

1. *uterus* (lad.) — emakas.

2. „*Unter frohen Liebesspielen*“ *oleks õigemini Scherzensspielen* (sks.) — „rõõmsate armumängude kestel“ oleks õigemini naljamängude [kestel].

3. Vrd. eelmised kirjad ja Kirjavahetus II, lk. 582—584.

4. Nähtavasti viide kuulsa hispaania kirjaniku Miguel de Cervantes Saavedra (1547—1616) romaanile „Don Quijote de la Mancha“ (ilm. 1605).

5. Kõne on „K-poja“ rahvaväljaandest, mis ilmus Kuopios 1862. a. — Demidovi fondist „K-poja“ trükkimiseks toetust ei saadud, vrd. Kirjavahetus III, lk. 121—122 ja 167—168.

6. „*Register*“ jne. — „Register Ahrensi eesti keele grammatika deklinatsiooni-õpetuse juurde. Tallinnas Lindfors'i pärijate [trükk] 1860.“

7. See Kr-i kiri on tundmata.

8. von Brasch — tundmata.

9. „*Festgemauert in der Erde*“ jne. — „Müüritud ju mulla alla
Kella-kest on kindlasti“.
(J. Bergmanni tõlge) — Fr. Schilleri „Kellalaulu“ algusread.

10. „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on“. 1—5. Tartus, 1848—1849.

11. Fr. Schilleri sajandat sünnipäeva pühitseti 10. nov. 1859. a. (ukj.).

12. W-tähega alanud linnakesed Eestimaal olid: Weissenstein (sks.) — Paide ja Wesenberg (sks.) — Rakvere, siin on kõne Paidest, vt. ka kiri 11.

13. *äskulaabi jünger* — arst, sõnast Asklepios (kr.), Aesculapius (lad.), arstiteaduse jumalus muinaskreeka ja -rooma mütoloogias. — Ilmselt Hesse, Karl H. (1802—1896), Paide kreisiarst 1830—1885.

14. *proua von H.*, s. o. von Harpe (?).

15. *proua von B.* — tundmata. — *teine kohalik tohter* — Schnell, Karl (1827—1875), Paide linnaarst 1855—1875.

16. *Brunhilde ja Krimhilde* — tegelased saksa kangelaseeposes „Nibelungide laul“.

17. (*verba ipsissima*) (lad.) — tema oma sõnad.

18. Kr. mõtleb nähtavasti teost „Schiller-Feier 1859. Verzeichniss der zum 100jährigen Geburtstage Schillers seiner Tochter eingesandten Festgaben“ (Schilleri-pidustused 1859. Schilleri sajandaks sünnipäevaks tema tütrele saadetud peokingituste nimestik), mis ilmus trükist alles 1863. a.

19. Kust Kr. „Tallinnas peetud Schilleri-pidustuse kirjeldust“ luges, kas erakirjast või ajalehest, on teadmata.

20. Saphir, Moritz G. (1795—1858), saksa kirjanik-humorist Viinis.

21. *Jeena mees* — on teadmata, missugust „Jeena meest“ Kr. siin mõtleb, sest Jeenas on hulk kuulsaid mehi elanud.

22. Hirsch, G., vt. kiri 5, viide 6. — Hirschi ja Kr-i kirjavahetus on teadmata.

23. Sachssendahl, Emil (1814—1856), arst Tartus. ÕES-i sekretär aa. 1843—1856. Vrd. Kr-i kirjad E. Sachssendahlile. Kirjavahetus II, lk. 227—390.

24. Vrd. Väikemehe seiklus „K-pojas“ XI, 901—970.

25. Tallinnas elanud puulõike-kunstnik on tundmata.

26. Laakmann, Heinrich (1802—1891), trükikoja-omanik ja kirjastaja Tartus. — Viiskümmend kaks piiblilugu Vanast Testamendist ja viiskümmend kaks piiblilugu Uuest Testamendist. Tartus, 1860. VI + 210 lk. Raamat on saksa keelest tõlgitud ja Saksast on pärit ka selles leiduvad puulõiked.

27. Sch.-B-i „Womba Wiido“ saksakeelne tõlge ilmus ajakirjas „Baltische Monatsschrift“ 1860, lk. 448—478 ja 518—547; eestikeelne tekst koos tõlkega: Dr. Bertrams Gesammelte Schriften. III (1870), lk. 15—139.

28. Sch.-B-i naine koos lastega saabus Peterburi tagasi 1859. a. suvel.

29. Kõne on nähtavasti Sch.-B-i poolt kavatsetud ajalehe „St. Petersburger Montagsblatt“ väljaandmisest, mis teoks sai aga alles 1861. a.

30. *impotentia virilis* (lad.) — mehelik impotentsus.

31. Vihje Goethe „Fausti“ „Töötoa“ stseenile, kus leiduvad Goethe sellekohased õpetused, vrd. Faust I. Aug. Sanga tõlge. Tallinn, 1946, lk. 91.

32. *säherdune kolleeg* — tundmata. — Eisenmann, Gottfried E. (1795—1867), saksa arstiteadlane.

33. Hupel, August W. (1737—1819), pastor Põltsamaal, ajaloolane ja keelemees. Vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 74—75. — Kr. vihjab siin tema teosele „Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte... nebst einem vollständigen Wörterbuch“ (Eesti keele mõlema peamurde grammatika ... koos täieliku sõnaraamatuga) ilm. 1. trükk 1780, 2. täiend. tr. 1818.

34. Körber, Karl (1802—1883), pastor Vändras 1836—1859, vaimuliku sisuga raamatukeste sepitseja. — Willigerode, Adalbert H. (1816—1893), pastor Tartus. Toimetas aa. 1857—1858 Tartus ilmuvat ajalehte „Talurahva Postimees“. Mõlema kohta vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

11. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[13.—25. veebr. 1860 [1].]

Armas Schultz,

Kupja ja kiltri sundimise peale astub raskest päevatööst väsinud teomees kohtu ette ja kostab: Minul pole kõige vähematki süüd! Pastorikördi puudusi, mida teie laidate, olen ka mina juba hakatusest peale kuni siiamaani pahatihti kinni naelutanud, nii et minu sellekohased kirjad võiksid *Kalevi ratsule kaunikese koorma anda*, ometigi on kõik manitsused tagajärjeta jäänud. Nüüd aga, kus „targemad inimesed" Reinthali töö juba „kordaläinuks ja meisterlikuks" on tunnistanud ja ka Õpetatud Eesti Selts tõlkega rahul on, ei hakka mina enam ainustki sõna raiskama, vaid ütlen: mida pöörasem, seda parem. Kui tõlkija minule kaks esimest lugu läbivaatamiseks saatis, siis tähendasin ma otsekohe: „Teie olete eestikeelse teksti iseloomuliku ilme sootuks minema pühkinud". Seejärel tõlkisin ma temale sõnasõnalt terve „Sissejuhatuseks" (mille ta „Zum Verständniss" on ristinud [2]), samuti ka suure osa esimesest loost, kusjuures ma palusin, et ta oma versifikatsiooni selle sõnasõnalise ümberpaneku põhjal teha katsuks. Tema aga vastas: „Saksa luulel on oma erilised seadused!" — Voolav ja ladus keel, ütlesin ma samuti, on igatahes kena lisavoorus, kuid tõlkes kaugeltki mitte peaasi jne. See meie kirjavahetus on puhuti küll rohkesti paksu verd sünnitanud, kuid Reinthali tegumoodi mitte karvavõrdki kõigutada suutnud. Kõige huvitavam kogu asja juures on aga see, et üks Berliini professor (Schott), kes eesti keelt üksnes puuduliku Hupeli põhjal tunneb, on — nagu ma mõne päeva eest oma suureks rõõmuks lugesin — pastori härra Reinthali rasketele vääratustele tähelepanu juhtinud, niisiis on sel puhul sõna otseses tähenduses isegi k i v i d kõnelema hakanud [3]. Mehe puhul, kes ka säherduses olukorras oma teguviisi ei muuda, ei tea tõesti enam, mida suuremaks arvata, kas tema ääretut upsakust või ruma-

lust? — Nii nagu asjad praegu seisavad, talitaksime meie väga ebaõiglaselt, kui me Õpetatud Eesti Seltsi ka edaspidi rahaliselt toetaksime, tema pole niisugust ohvrit kuidagiviisi ära teeninud. Seepärast võiks küll kõik need veeringud, mis *kubjas* ja *kilter* suure vaevaga on kogunud, parem selle jaoks tallele panna, et peatselt eestikeelset rahva-väljaannet jalule aidata [4]. Kui nüüd Teie arvustus, nagu me loodame, Reinthali verest ja higist nõretava käparditöö küljest kõigepealt aupaiste ära võtaks, siis peaks muidugi ka selguma, kas ühe parema tõlke järgi vajadust tundma hakatakse [5]. Kui on väljavaateid, et see uus ettevõtmine kulud tasa võiks teha, siis hakkame aga rõõmsasti tööga pihta [6]. *Teomees* oma kirvega raiub *eesti laanest* kõik vajalikud palgid ja veab need tükk-tükilt *kupja* kätte, kes neid siis omakorda tahub, silub ja hööveldab, kuni neist *nõianööril kokkuseatud* palkidest nägus eesti elumaja saksa krundile kerkib. Suitsutare elanikul on oma tahmases hurtsikus mõndagi mõnusat, mis isegi kultuurinimest viivukeseks ajaks ligi võib tõmmata. Kui aga meie „meistri" kombel kõik ühetaoliselt siledaks hööveldatakse, pintsliga natuke saksa haisevat värnitsat peale tõmmatakse ja siis selles õndsas usus elatakse, nagu oleks nüüd mingi hoopis isevärki salongi ehitamisega hakkama saadud, siis oleks küll koguni raske üürnikku leida, kes säärase hoone endale eluasemeks valiks. Isegi koer nuusutab enne seda nurka, kus ta oma jalga tahab tõsta, — kui nüüd aga inimeste jaoks mingi eluhoone välja kuulutatakse, mis pealegi eesti külast pärit peab olema, kas tohib seal siis pahaks panna, kui mõistlik inimene nuusutama läheb, kas sel ka õiget külalõhna juures on? — *Kupjal* on tuline õigus, kui ta nõuab, et seal ka parred puududa ei tohi, mis pealegi just niisama iseloomulikult mustaks suitsenud peavad olema, nagu tema neid omal ajal Tormas eestlaste rehetubades küllalt on näinud [7]. — Meil on väga mitmesuguse ehitusega hõljumise seadmeid, mida kiigeks kutsutakse, võib olla juhtusid Sinagi midagi sellesarnast hiljuti võinädala puhul nägema, kuigi need meie *külakiikedest* enam või vähem lahku läksid. Kui Sulle nüüd säherdune veider mõte tuleks pildi peal

üht suurt pöördkiike kujutada, mille alla Sa fraktuurkirjas trükkida laseksid: „Eesti külakiik“ — usu mind, meie *karjapoisikesed* naeraksid Su kui *pöörase* välja. — T u h u t o o l i d e s t pole eestlastel vähematki aimu, kuigi nurganaiste jaoks mitmeid teisi piinamiseviise leidub; üldse ei tunta meil mingisuguseid toolisid, vaid tarvitatakse üksnes järgisid, mil käe- ja seljatoed puuduvad. Varematel aegadel seisid meie kirikutes nõndanimetatud häbipingid (kanged kiriklased püüavad neid jälle siin-seal sisse seada!) — arvatavasti on pastor Reinthal, kui ta kahekümne aasta eest Rõuges õpetajaks oli, ühe säärase kolikambrist leidnud ja tuhutooliks pidanud, kuna ta seda nüüd *Lindale* istmeks pakub. — Küllalt. Nõutud seletused lisan Sulle siia juurde.

I. 60. *kaduv* — das Vergängliche, *kaduval* — dem Vergänglichen.

rändaja — ein Wanderer, *rändajal* — dem Wanderer.

rüngas — ein niedriger Hügel, *rünk*, *rünga* — dasselbe,

rahurünka või *hauarünka* — Ruhehügel, Grabeshügel.

„Sissejuhatuseks“ värsid 54—61 sõnasõnalt:

Schnell verschwinden unsre Tage,
In Sturmeseil die Lebensstunden*
Rascher hin zu Kalmas Hügeln,
Fliegend nach dem Ruhe (Erlen) Haine
In das welke Bett des Todes.
Dem Vergänglichen ward keine Heimathstätte,
Dem Wanderer kein Ruhehügel,
Aus dem Staubes Stand zum Erbe.
* In Galopp die Lebensstunden
Eiligst hin zu Kalmas Hügeln

[Kiirest' kaovad meie päevad,
Tuhatnelja * elutunnid,
Ruttes Kalmu küngastelle,
Lendes rahu lepikusse,
Kolletava koolja sängi.
Kaduval ei kodupaika,
Rändajal ei rahurünka
Põrmu põlvesta pärida.]

* *tuhatnelja* on sõnasõnalt i n G a l o p p, seepärast võid Sa neid väljendusi vabalt tarvitada.

Kui Sulle aga Galopp sobimatu tundub, siis võid sama hästi öelda

„Jagend hin die Lebensstunden".

kolletama — muutunud värvidega närtsima;

kolletanud lehed — kollaseksmuutunud sügisesed närtsinud lehed;

närtsima — üldises tähenduses, ilma eespoolnimetatud lisatähenduseta.

„Sissejuhatuseks" värsid 86—92.

Freud' und Sorge Zwillingsbrüder,	[Rõõm ja mure kaksikvennad,
Zwillingskinder in Schöpfungshalle	Kaksiklapsed loomuskojas,
Gehen immer Hand in Hand,	Kõnnivad käsikäessa,
Wandern immer Schritt in Schritt;	Rändavad sammu sammussa;
Ein Vater hat sie erzeugt,	Üks neid isa sünnitanud,
Eine Mutter sie gesäugt,	Ema üks neid imetanud,
In einer Wiege sie gewiegt.	Ühes kätkis kiigutanud.]

Värsid 93—127.

Der Abendröthe schöne Wangen	[Ehapuna kena palgeid
Wolkenhügel umsäumen,	Pilverünkad palistavad,
Sie umsäumen goldesfarbig,	Palistavad kullakarva,
Und glätten sie mit seidenen Fäden:	Silitavad siidinarma:
Sohn! Kennst du der Wolke Busen	Poeg! kas tunned pilve põues
Heimlich verborgenen Kern?	Sala peitelikku sisu?
Pickers Blitze, Donnerwetter,	Pikse välgud, müristused,
Drückend schwere Hagelkörner,	Rõhutavad raheterad,
Dicke Schneegestöber,	Lume paksud puistatused,
Äikes Drohungen	Äikese ähvardused
Schlummerten im Schooss der Wolke,	Magasivad pilve rüpes,
Versteckt im trügerischen Busen.	Petteliku põue peidus.
Kennst du auch den Thau der Brauen,	Kas sa tunned kulmukastet,
Fallendes Wasser der Wimper?	Langevada lauguvetta?

Freuden Augenblickes Wonne	Rõõmu silmapilgu ilu,
Und des Unglücks Abendkühle	Viletsuse õhtuvilu
Muss der Augentropfen schaffen	Silmapisar sigitamas,
Und der Brauen Thau befruchten.	Kulmukaste kosutamas.
Schwellet sich das Herz dir höher,	Kerkib süda kõrgemalle,
Bricht die Sorge dir die Sinne,	Murrab mure meelekesta:
Rascher rollt das Augenwasser,	Varmalt veereb silmavesi,
Schneller fällt der Thau der Brauen,	Kiirest' kukub kulmukaste
Heb- und Fallen anzudeuten.	Tõst- ja langmist tähendama.
Sänger schaffend (seine) Lieder,	Laulik luues lugusida,
(Seine) rollendfüssge Verse:	Veerevaida värssisida:
Greift (eine) Handvoll aus Truggebiet,	Võtab pihu võltsivallast,
Die andre aus Wahrheit Gesinde,	Tüki teise tõsitalust,
Dritte aus dem Hördorfe (von Hörensagen),	Kolmandama kuulukülast,
Leiht Zuschuss aus dem Verstandkasten,	Laenab lisa meelelaekast,
Aus Gedankenhofs Vorrathskammer.	Mõttemõisa magasista.
Zeigt das Bild im Goldgesicht,	Näitab kuju kulla nägu,
Rede schön der Wahrheit Farbe,	Kõne kaunis tõekarva,
Wahrheit Farbe, weises Sinnen:	Tõekarva, tarka arvu:
Dann ist Sänger geschickt als Schöpfer,	Siis on laulik osav looja,
Tadelfreier Worte-Füger.	Laitemata sõnaseadja.]

Selles proosalises, teise klassi õpilase moodi kokkusorgitud ümberpanekus pole pahatihti mingit sidet, kuid ajapuudusel ei saa ma Sulle midagi paremat pakkuda. Aga küllap Sa võid sellestki näha, kuidaviisi pastorihärra oma siledas keeles originaali mõtet edasi annab (puhuti on mõtegi vale) — seal pole ju töö algupärasest koloriidist enam kübetki järele jäänud. Peaks ometi *kiltril* ja *kupjal* korda minema sellest toormaterjalist midagi suupärast valmis meisterdada.

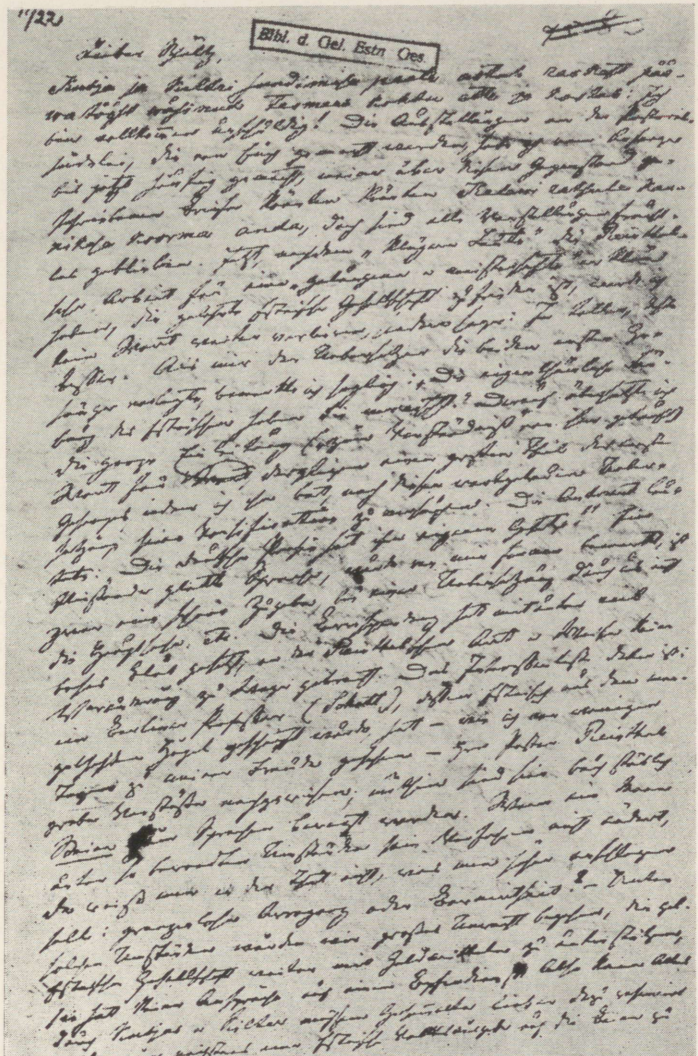
Bibl. d. Ged. Estn. Ges.

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile (13.—25. II 1860), lk. 1.

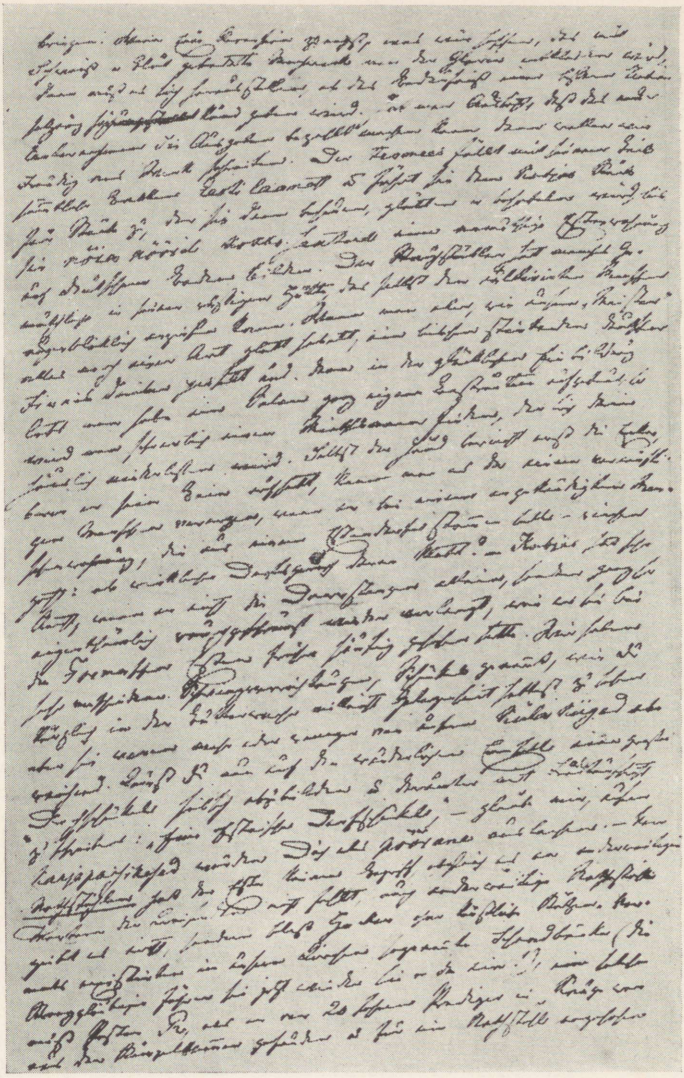

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile (13.—25. II 1860), lk. 2.

Sinu kudumiseteooria (Webe-Zeugungstheorie) kõige nähtava puhul võib ju minugipärast üldiselt õige olla, kuid sellest hoolimata jään ma ikkagi oma esialgse väite juurde, et eesti k u d u m a kogu asjale siiski palju poeetilisema tähenduse annab. Sakslane k ä ä r i b või p a n e b lõngad üles, eestlane aga asub oma *kangast looma*, just nagu *Vanaisagi* ükskord oma maailma *looma* hakkas. M õ l e m a idee hõljub sedapuhku alles gaasipallina ääretus maailmaruumis, enne peavad veel sadestused tekkima ja need järkjärgult kindla massi moodustama. *Vanaisa* ü t l e s oma: „Saagu!" Eestlane (kes teatavasti just suur jutumees pole) k u d e s sinna vaikides oma elulõngad sisse ja viis selle töö niiviisi mõne nädalaga lõpule, mille jaoks teisel miljardeid aastaid kulus. Härra Mooses ja härra von Thümmel ajavad selle asja oma tuntud nukuteatrilauludes hoopis r u t e m i n i joonde [8], kuid vanemasse ikka jõudnud inimene peaks küll iseäralise õnnetähe all sündinud olema, kui ta oma kuldseid lapsepõlve unenägusid veel tõeks suudab pidada. Mina vähemalt ei saa säärast õnnelikku inimest tema õndsa usu pärast isegi mitte kadestada. Mis mulle aga selle asja veelgi vastumeelsemaks teeb, on vastik komme, teisi seda uskuma tahta panna, mida ise hoopiski ei usta. Mida suuremat lärmi keegi oma usu ja kristlusega teeb, seda kahtlasemaks muutub mulle kogu see asi. — Jätame parem seesugused *ohkejärgidest* meisterdatud öötoolid kõrvale — haisegu nad või mitte — ja läki parem jälle oma paganast *Kalevipoja* juurde tagasi. Sa tsiteerid sõna *varn* (värss 723) ühest laulust või loost, mille numbrist ma aru ei saa. Praegu on mul käepärast ainult lood 1—6, neist otsisin ma asjatult Sinu tsiteeritud sõnaga värssi. *Varn* tähendab üleüldiselt seina löödud naga või naela, aga ühtlasi ka seina külge naelutatud lauda, millele midagi saab panna, seepärast võib seda ka l a u d i k s või p a n i p a i g a k s nimetada. Kui ma kõnesoleva koha üles leiaksin, siis võiksin täpselt öelda, mis tähenduses seda sõna on tarvitatud. „*Soovituseks*" tarvitasin ma, ja pealegi täie õigusega pühenduse tähenduses, kuna eestlane seda sõna just niisuguses mõttes tarvitab. Midagi *soovituseks* tooma on karva-

pealt seesama, mida sakslane widmen (pühendama) all mõistab. Just niisamuti on „*Sissejuhatuseks*“ — E i n l e i t u n g.

N a g a puhul tuleb mulle jälle Schott meelde, kes Reinthali meisterliku tõlke puhul

„Nur der glänzende Polarstern
Und der alte Wagen hielten
Unverändert Wacht am Himmel“

[Omal viisil taeva veeres
Põhjanaela pidas paika,
Vana vanker vankumata.
Kalevipoeg IV, 94—96.]

teeb järgmise ääremärkuse: „Sõnasõnalt: «Põhjanael jäi (oma) kohale, vana vanker (jäi) liikumatuks». «Nagaks» või «naelaks» ja nimelt kord «kuldseks», kord «raudseks» nimetatakse põhjatähte ka hõimlaste mongolite või türgi-tatari rahvaste juures“.

Ühes teises ääremärkuses seletatakse järgmist kohta. Reinthal ütleb tuuslari abivägede lüüasaamise kohta:

„Bis zum Gürtel stieg der Blutstrom,
[Ja bis an die Brust hinan,]
Der sich durch die Pforte wälzte
Und den Anger überströmte,
Bis er in der fernen Koppel *
Sich zu einem See vertiefte“.

[Vööni tõusis vereoja,
Kasvis ligi kaendelasse,
Voolas õuesta vainule,
Vainult alla koppelisse;
Veri voolas jõgedena,
Jõgi paisus järveeksi.
K-poeg V, 505—510.]

* „Kopliks nimetatakse taraga piiratud heinamaad talu juures. Reinthali saksakeelne tõlge on muuseas siin nagu sagedasti mujalgi ebatäpne; algteksti järgi on: «veri voolas (aia) väravast vainule, vainult alla heinamaale, see voolas kui jõgi, ja see jõgi paisus järveks». Kas tõesti koppel asus nii kaugel?

Edasi:

[Kas on sõda sõitemaies,]
Vaenuvanker veeremaies?
[VI, 761—762.]

s. o. (ob) der Feindschaft Wagen im Rollen (sei)? Reinthal oma tõlkes jätab selle pildi välja:

„Ob [die Feinde eingedrungen
und] der Krieg schon ausgebrochen?“

Kõige huvitavam tuleb aga nüüd:
„Lk. 128.

«Als der Schmiedemeister sich
Nach und nach bewusst geworden,
Welch ein Unglück ihn betroffen,
Rief er: „Mörder“ etc.»

See on täesti asjatu teksti võltsimine, mis nii käib:

Vana seppa vandumaie,
Pärast vannet pajatama:
„Mõrtsukas“ jne.

[VI, 645—647.]

mida oleks pidanud tõlkima nii:

Da begann der Schmied zu fluchen,
Seinen besten Fluch zu sprechen:
„Mörder“ etc.

Needmine ise on väga ebatäpselt tõlgitud; loetagu ainult meie proosatõlkes neid tekstisõnu (värsid 711—716) ja võrreldagu sellega härra R[einthali] värsistatud ümberpanekut.

Proosa:

Tõuse, raud, surnukslööjaks, kasva (muutu) kaelalõikajaks! Maksa kätte mõrtsukale ta süü, tasu temale täielikult (ja nimelt seal), kus mõtted varem pole käinud, kus aimus isegi unes pole viibinud (s. t. tapa ta säärases kohas, kus ta eluilmaski, isegi unenäos mitte, oma surma poleks teadnud oodata).

Värsid:

Wenn der Mörder meines
Sohnes
Auf der Bahn des
Ruhmes einst
Arglos sich der Ruhe
hingiebt,
Dann zerschneide du
den Faden
Seines Lebens unerwartet.

[Tõuse, rauda, tappejaksi,
Kasva kaelalõikajaksi;
Maksa võlga mõrtsukalle,
Täida sünnitaja soovi:
Kus ei mõtted enne käinud,
Arvamist ei enne olnud!

K-poeg VI, 711—716.]

Nagu lugeja näha võib, on nii „Bahn des Ruhmes“ kui ka „Zerschneiden des Lebensfadens“ väljendused, mis

algtekstis puuduvad [9]. Ka on elulõnga läbilõikamine säärane pilt, mis küll vaevalt eestlase ettekujutustele vastaks.

— *Kas sa imet näed, vana vennikene! Preisimaa pealinnas Berliinis osatakse paremini meie keelt ja kombeid kui Tartus!!* Ei, Heine on eksinud [10], ülikool ei tee inimesi mitte kümne penikoorma kauguses enda ümber rumalaks, vaid kõige rumalamad inimesed asuvad just ülikoolilinnas endas, nagu *figura* Reinthal & konsordid tunnistavad [11]. Saatke see jõmm ometi üheks aastaks Berliini, et ta seal eesti keelt õpiks ja oma silmaringi laiendaks. Küllap Sa nüüd vist mõistad, et ma Sinu torkevärssi teisendada võin:

„Mir fehlt zwar Dein Genie, doch nicht die Galle,
Lass treiben uns vereint die Ochsen aus dem Stalle [12]".

Need on värsid à la Reinthal, kuid nelja vigase jala asemel on siin kõik jalad lombakad!

Tema Majesteedi i h u a r s t i s t oled Sa oma kirjades juba varemgi kõnelnud [13], ü l e e i l e, ü h e t e i s t k ü m n e n d a l, kuulas ta Sind jälle rahulikult ja leppis ühe tüki *Kalevi* aganaleivaga; küll pisut kesine paluke õuekondlase hellitatud suu jaoks, — säherdust vähenõudlikku inimest tahaksin ma tõesti natuke lähemalt tundma õppida. Kuid mitte selleks, et tema lahkel vahetalitusel üht „*Kalevipoja*" eksemplari Tema Majesteedi kätte toimetada ja sedaviisi enesele briljantsõrmusega koos ka peenemat sorti tallimoona elu talvekuude jaoks välja manguda lasta (nii kõrgele pilvede taha minu julge kotkalend siiski ei kipu!), — vaid mees i s e huvitab mind. Sa nimetad teda soomlaseks, arvatavasti on ta mõni Soomemaal sündinud s a k s l a n e või r o o t s l a n e? Oleks ta t õ e s t i soomlane, siis võiksin ma teda kui soost sugulane oma soovidega tülitada — ü l e n e v a s joones osatakse ju sugulusastmeid kuni vaarao hukkasaamiseni Punases meres kindlaks teha, a l a n e v a s joones aga kaovad need kähku juba teises ja kolmandas astmes! — Peale selle oleks küllaltki huvitav kindlaks teha, kas m õ l e m a t e keis-

rinnade ihuarstid viimati suguvennad pole[14]? Edevuse kõdi kihutab meid mõnikord hoopis suuremate narrusteni kui seda on süütu soov ennast ühe ihuarsti hõimlaseks pidada! — Kas Sa ei võinud mineval kevadel asja nõnda korraldada, et m e i e (ihuarst ja mina tühipaljas) üksteist lähemalt oleksime nuusutada saanud? — Sina olid sel ajal küll ainult *vabadik teise nurgas, perenaine pealegi titevoodis maas* — see võib Sind mõnel määral vabandada. Aga — käpp südamele! — ja nüüd tunnista üles: kas see polnud siiski mitte nõder inimlik argus, mis Sind takistas k õ r g e m a t e silmade all üht väikelinna närakat oma tuttavate hulka lugeda? Ole otsekohene! mul on küllalt suur süda, mis mitte ainult halastamata retsensentidele, vaid ka teistele nende pattusid andeks anda suudab, kui nad ainult tõsiselt k a h e t s e v a d. See on meile harilikult raske, me teeme parem kakskümmend uut rumalust kui et üht kordasaadetud tegu kahetseda ja oleme selles mõttes aadlikkude sarnased, kes Jean Pauli sõnade järgi (kui seda humoristi uskuda tohib?) ühe t ö ö asemel parema meelega kakskümmend t ö ö l i s t pidavat tegema. —

Kuid läki parem tagasi Sinu sisurikka kirja juurde, mille tekst nagu *Biblia sacra* iga oma salmiga terve pika jutluse jaoks ainet võiks anda, kui ainult mõni kohasem Wassermann selle asja käsile võtaks[15]. Puust tsimbli ja piiksuva soolekeele peal ettekantud lõokesedueti kirjeldusega lased Sa mindki *post festum* oma neljateistkümneaastase võsukese hällipäevast osa võtta, nii et siis nüüd puudub veel ainult s e i t s e nädalat ja see tüdrukunaaskel võib — mehele minna[16]. Kuigi see asi ehk pisut rohkem aega peaks võtma, mis häda siis sellestki oleks? Seda õndsust, millest tütreke unistab, ei saada tegelikus elus iialgi kätte, armastavale isasüdamele aga oleks lahkumine valus. Laste üleskasvatamine valmistab meile sedagi rõõmu, et meie seejuures kui pealtvaatajad iseendagi arenemisejärgud sammsammult uuesti läbi käime; kui meil oma vanad rumalused veel hästi meeles juhtuvad olema, siis võime oma 17- kuni 18-aastast südant meelde tuletades üsna õige pildi sellestki saada, missuguseid tundmusi ühe nelja-

teistkümneaastase tütarlapse põu oma neljas kambrikeses sisaldab. Õrnem sugu on meist alati oma kehalise ja vaimse arenemise poolest mõne hea aasta võrra ees; selles eas, kus meie alles poisikese rumalusi teeme, suudab naissugu juba meeli köita ja sütitada, kahjuks järgneb sellele varaküpsusele ka kiirem vananemine. Sellest järeldan ma, et õuna see külg, mida mamma Eeva hammustas, hoopis rohkem ussitanud pidi olema kui teine pool, mis hiljem Aadamale osaks sai, — u s s i h a m m a s oli neid mõlemaid puudutanud! — Sinu mõlemast nooremast tütrest võivad tulevikus veel kangelaste kaasad saada, kuna nad ju *Kalevipoja sängi* lähedal üles kasvavad [17]. Sel puhul keeran ma adraotsa ümber ja veeretan r ä p a k a l t kirjutamise etteheite Sulle enesele kaela. Sõnaga *säng* pole Sul sedapuhku sugugi rohkem õnne olnud kui mühakal Krusel, kes genitiivis igal pool *Kalevi p o e g säng* tarvitab, Sina aga kirjutad *Kalevi p o e g a säng* [18]. Eestlane jätab nii selles kui ka järgnevates käänetes *g* välja ja ütleb minu kirjutusviisi järgi *poea*, Ahrens ja teised vanad kronud kirjutavad *poia*, mõned ütlevad *poja* (mida traditsioonilise ortograafia kohaselt karvapealt nagu *pooja* hääldatakse). *Tõsta üles kaksi kätta, kaksi kätta, kümme küünta* ja ütle tänu *Ukule*, et Sul säärane viperus mitte mõnes trükitud töös pole juhtunud nagu Krusel! Lambapea Beise on Sinu ortograafia-artikli oma kolikambri nurka matnud, selle eest kuluks talle küll tublisti nina peale kõrvetada [19]. Selle asemel et oma vesiseid kõrtsilugusid paraadaknale välja riputada ja säherduse härjasöödaga oma võõrastetuba täis kuhjata, peaks ta seal parem pisut ruumi tegema m õ i s t l i k k u d e inimeste jaoks, et neil siis ometi paigake oleks, kus nad segamatult üldiseks tuluks ja õpetuseks suud võiksid paotada [20]. See on ju enamasti s e i s n u d seasõnnik, millega ta k o d u m a a põldu rammutab, säärane väetus sobib küll hooletussejäetud maasikapeenardele, mujal on see aga täiesti kõlbmatu. Sa vist kuulsid juba *kilter Põdra* käest või lugesid „Inlandist", kuidas oinaaruline T ü h j a p e a d e Eesti Selts viimaste valimiste ajal on talitanud, kus ta ühe Beise ülemkärneriks ja pöörase Karl Körberi *kärneripoisiks*

on pannud [21]. Selles r i i g i s oli viimasel ajal paljugi m ä d a, uued valitud pole aga nähtavasti võimelised roiskunud keha elustamiseks midagi ette võtma. Viimaste esimeeste surmast saadik on alanud Seltsi elujõu-natukese järjekindel väljasuremine, mistõttu siis porikärbsed kohe igale poole oma mune poetavad, kus aga haudumisepaika haistavad [22]. Santo oleks Reinthali kördikeedusele lühikese lõpu teinud, tema oli asjatundja, kõige paremas mõttes esteet ja peale selle ka mitte andetu luuletaja. Jessen ei tea eesti keelest mitte mõhkugi, tal tuleb seda uskuda, mis „õnnelik ja meisterlik" tõlkija talle ette luiskab [23]. Jegor Sivers näib Seltsist ja tema tööst vähe hoolivat; kui ma temaga viimati rääkisin, siis ütles ta Reinthali tööga väga rahul olevat [24]. Sinna juurde tuleb veel koos emapiimaga sisseimetud Siversite perekonna vagatsemine, mis ühes aastatega nagu kõik kroonilised tõved aina ägedamaks muutub. Hiljuti ajas mind vihale üks tema retsensioon paari meie salmitaguja kohta; mitte küllalt sellest, et nende poeetilisi ekskremente seitsmendasse taevasse tõsteti, oli tal veel häbematust hinguseleläinud Heine põrmu hauas poriga loopida [25]. Peaks ometi sedasorti pseudo-kriitikud ükskord aru saama, et luuletaja kui inimese kodanlisel ja eraelul pole tema kunstitööga kõige vähematki tegemist. Aga kuna nad kõrguses lendavale julgele kotkale ligi ei pääse ega kõigest oma vaevast, „higist ja verest" hoolimata eluilmaski ühe Heine laulu rütmilist harmooniat järele aimata ei suuda, siis kiusab neid kadeduse- ja sõgedusekurat nõdra inimese peale oma mürki välja sülgama. Heinel nagu meil kõigil on ü k s a i n u s kohtumõistja, kes tema tegevuse kohta ükskord otsuse teeb, — mispärast peaksime siis meie oma palgiga silmas tema pindu nii karmilt hukka mõistma? Oleks siin vähemalt tegemist mingi kindla tõekspidamisega — mis isegi ekslikuna ikkagi teatud määral respekteerimist väärib — ei, sääraste kalkide ja südametute kriitikute tagamõte on alati liiga silmatorkav: iga hinna eest püharahva pailapseks pugeda! Surelikkude seast kõige suurema eeskujul võiks tõesti oma sapiraku sellesinase variseride tõu peale iga päev paar korda välja

tühjendada! — Niimoodi lõpmatult kõrvale põigates ja üleaisa lüües võiksin ma küll terve nädala Sinu kirja juures istuda ega saaks oma vastusega ikkagi valmis. Parajasti satun ma sellele kohale, kus Sa ümberkukkunud noodipuldist ja kõrvetadasaanud krinoliinikandjatest räägid. Viga seisab peaasjalikult selles, et meil krinoliinidaamide ballide jaoks s o b i v a d ruumid puuduvad: saal, kus varem viiekümnele tantsivale daamile lahedasti ruumi oli, kipub nüüd juba viielegi kitsaks jääma. Peaks Sinu ammukavatsetud ajakiri ilmuma hakkama, siis võta vaevaks ja ava seal maailma silmad, kui hädavajalik küll oleks otstarbekohasemaid ruumisid muretseda. Peterburis näituseks laseksin ma suure Marsi välja ballisaaliks ümber kohendada, minupärast kas või mingi telgialuse näol, nagu seda härra Louis Napoleongi tegi, kui ta oma „põrgudaamidele" balli korraldas [26]. Teiseks tuleks kõik tantsupeod päise päeva ajal pidada, nii et vähematki tuleohtu karta ei oleks. Kolmandaks peaks ballide korraldamine äikeseilma ajal keelatud olema; mõtle ometi, kui välk äkki kõigi daamide seelikute alla terasvõrudesse lööks! Sedaviisi võiks ju kogu õrnem sugu nagu Korah ja tema selts viimseni otsa saada [27]. — Meie ajakirjad kannatavad ju enam või vähem kõik praktilise tendentsi puudumise all, mõni sinusarnane nutikas pea võiks tõepoolest karjääri teha, kui ta seda tõsist viga parandada suudaks. — Küllap siis vabrikutegi äri alles õitseks, kui kord iga daam moeasjanduses nii kaugele areneb, et ta oma kleidi jaoks riiet ainult ü k s k ü ü n a r ..... vähem kui viiskümmend ..... kulutab. Need isad, keda taevas tütardega rohkesti õnnistanud, tohiksid vist küll viimased olla, kes juubeldavate vabrikantide ja kaupmeestega kaasa hõiskaksid! Sinu individuaalne seisukoht sõna *kangas* puhul jäägu sedapuhku sinnapaika, ma ei saa seda hästi omaks võtta, veelgi enam kahtlen ma näituste juures, mis küll saksa keeles paika võivad pidada, kuid eesti peenral ometi kiduraks või hoopis juuretuks jääksid. *Lume h a n g* ja saksa K l a n g on sõnad, mille sugulust Sa vist küll asjata otsid [28]. Kui Sa sõna *kangasjalg* asemel tõesti kavatsed S p a n n f u s s tarvi-

tada, siis peaksid Sa pika seletuse juurde lisama, sellegipärast võiks üks või teine ikkagi öelda: see on küll liiga kaugelt otsitud. Kas „Zeugfuss" poleks lihtsam? — Mõne aasta eest avaldas kadunud Sjögren eesti *vikerkaare* kohta spetsiaalse töö, mis suurele õpetatusele vaatamata küllaltki palju mõistlikku sisaldab [29]. *Viker* tähendab temal sedasama mis *Pikker* või äikesejumal, kes oma vikatiga paharettisid maha niidab, nii et need nagu särav *kaar* lamama jäävad. See umbes oli pika kirjutuse lühike mõte. Et meie *vikerkaar* ja sakslaste Regenbogen mitte kuidagiviisi sugulased pole, ses asjas olen Sinuga täitsa ühel arvamisel. Samuti pean ma Sinu sedagi üdini tervet arvamist pooldama, et h e a tõlke üheks tähtsamaks ülesandeks on plastilisuse edasiandmine. Mõtte tõlkimisest üksi on vähe, vaid ka see i s e l o o m u l i k vorm, millesse mõte on rüütatud, nõuab kõige hoolikamat tähelepanemist. Kui härra pastor Reinthal naiselikkudele mõtetele krinoliinid selga tõmbab, mehelikke aga saksa sabakuubedes ringi laseb jalutada, kes kurat suudab seal siis enam ära tunda, et need värdjad on *meie oma küla neiud* ja *noormehed*, kes *õndsal õhtukesel* külavainul kiige juures meelt lahutavad?! Nagu ma oma eelmises kirjas juba tähendasin, oli minu rahulolematuse peapõhjuseks just tõlkija hoolimatus selle põletava küsimuse vastu. See episood, kus *Kalevipoeg* ilma peavarjuta võõrastes Soome metsades ringi eksleb, mille tõlge ka praegusel kujul küllalt mage ja vesine tundub, oli tal algusest lõpuni sootuks võõriti edasi antud. Niisiis valmistasin ja saatsin ma temale selle koha sõnasõnalise tõlke, mispeale ta nimetatud episoodi küll ümber töötas, ilma et ma sellega nüüdki veel rahul saaksin olla [30]. „Saksa keele v a i m ei luba teisiti!" — need on tema igavesed vastupuiklemise-sõnad. Seepärast oleks küll koguni tänuväärt tegu, kui Sa nüüd sellesinatse saksa keele püha vaimu vastu patustades kõnealused kohad siiski t e i s i t i tõlgiksid ja need dr. Bertrami vastu sihitud *kubjas-kiltri* antikriitikasse paigutaksid [31]. Suure karja hulgas läheksid vähestel nägijatel silmad ikkagi lahti ja küllap siis tasapisi aru saama hakatakse, et ekspastori töö on algusest lõpuni viltu ja võõriti teh-

tud. Eesti Seltsi pole tarvis ka just paitada, nimelt ses tükis on ta tõsist laitust ära teeninud: mispärast ei kasutatud Reinthali tõlke äratrükiks raisatud summat parem eestikeelse äratrüki väljaandmiseks [32]? Isegi Seltsi põhjuskirjas on ju üks sellekohane punkt, et Õpetatud Eesti Selts peab rahva vaimutoidu eest hoolt kandma — mil viisil on püütud seda ülesannet täita [33]? Ega ometi selle armetu kalendriga, mis iga aasta nagu kerjaja-poisike oma vaesusetunnistusega inimeste uste taha manguma jookseb [34]?! — Mis mina Kuusalu praostist arvan, see on Sul juba varemast ajast teada, nii et ma sellest maotust ja mõnuta asjast pikemalt kõnelda ei taha [35]; ometigi rõõmustan ma südamest, et Sa eksiteelt, kuhu Sind Ahrensi *kanggas* ahvatles, nõnda kähku ja ilma võõra juhatuseta tagasi oled pööranud. Pastor Paulsenist ei tea mina mitte midagi, vähemalt pole meie oma ülikooliaastatest saadik üksteist ihusilmaga näinud ega ka kirja teel ühenduses olnud [36]. Minu külgesündinud antipaatia kõigi voldidtud mustkuubede vastu võib ju siin ehk peapõhjuseks olla. Kuni oma 56. eluaastani (nii vanaks sain ma läinud detsembris) olen mina kõigi nende preestrikuubede hulgast üheainsa erandi leidnud, — see on nimelt meie praostkonna senior, vana Schwartz Põlvas [37]. Seega on *Vanaisa* endale küll au teinud, kui ta säherduse mehe preestriks määras, sest tema on jumala meelepärane ja tõeline aumees, kes end evangeeliumi tuumast toidab, kuna teised kõik ainult koore kallal närivad ja oma paadunud rumalusi rahvale püha evangeeliumina pakuvad. Pastor Schwartz oli 27 aasta eest siin minu esimeseks tutvuseks ja ühtlasi ka selleks kaudseks põhjuseks, miks ma Võru pesakesesse elama asusin. Pikki aastaid väldanud tuleproovis on tema iseloom alati puhtaks kullaks osutunud, seepärast oleks minule küll asendamatuks kaotuseks, kui teda, — nagu ta aastate koorem karta laseb, — enne mind oma päevatöö juurest ära peaks kutsutama. Tema kõige noorem poeg õpib praegu Tartus teoloogiat ja on just niisama tubli karakter nagu isagi, kui tal ainult küllalt tahtekindlust jätkuks, et vastu voolu ujudes end võõrast mõjust, moodsast vagatsemisetuulest, mitte segada

lasta [38]. Kogu noorem vaimulikkude generatsioon on aga säärane, et selle viletsa kupatuse ühte patta võib heita. Meie kohalikku pastorit peaksid Sa päris kindlasti nimepidi või ka isiklikultki tundma, kuna ta ju varem aastate kaupa Kodaveres kiratses — see on Lossius — esimest sorti ultramontaanlik tõbras [39]! — Supelarst Bärwall'i ei hakka ma ilmaaegu kirjaga tülitama [40], sama vähe kavatsen ma oma daamile seda reisi soovitada, sest paraku kuulub tema nende *piiratud* hingede hulka, kes sealt abi otsida ei *oska*, kust ainukest rohtu võiks leida, nii siis poleks ka kaardiväeohvitseride kohalviibimisest mingit kasu, sest arstirohu paljast vaatamisest ei saa ükski päristõbine terveks, vaid seda tuleb *sisse* võtta. — Nüüd siis usun ma, et olen Su kirja vastamisega kuidagiviisi peaaegu hakkama saanud, vähemalt pole ma vist ühtki olulist punkti kahe silma vahele jätnud, — säärane asi pole aga sugugi nii lihtne meie praeguse laadamöllu ajal, kus kogu päeva jooksul ühtki rahulikku silmapilku ei leia. Ainult aastate pikkuse harjumuse tõttu öösel kirjutada suudan ma oma mõtteid pisut koondada. 22. skp. alates on meil siin suurlaat, see kestab (palvepäev välja arvatud) kuni 2. märtsini ja seda võib julgesti üheväärilisena Leipzigi ja Nižni-Novgorodi laada kõrvale seada. Et see tõesti nii on, seda kinnitab Sulle järgnev anekdoot. Parajasti kui laata sisse helistatakse, seisavad meie kõige suuremas kohalikus kaupluses viis müüjat leti taga ja *üks* daam ostjana selle ees. Ütleme, kuigi see usutav ei ole, et daami nõudmisi ei suutnud üksainus täita, vaid teda pidid kaks isikut teenima, siis jäid ikkagi kolm inimest reservi, kel midagi muud paremat teha ei olnud kui haigutada. Kuula edasi. Keegi niitpeenike rätsepapoiss tuleb poodi ja tahab õmblusnõelu osta. Üks haigutajatest vastab: „Selles laadamöllus pole meil aega niisuguste pisikeste asjadega jännata! Tule teine kord!" — Vaene poiss peab edasi jooksma, kuni ta ehk poe leiab, kus küünarpuu-isandatel vähem tegemist on. — Sa näed, oma käsitöö tähtsakstegemine pole mitte ainult meie ametivendade, vaid ka teiste inimeste juures moodi läinud; mis praktikas oma ots-

tarvet täidab, väärib järeletegemist. Kõik haiged, kelle puhul on kõige paremad lootused, tuleksid sinnapaika jätta, mustakuue-mees kantslis peab iga pühapäev ameti poolest niikuinii *Vanaisa* poole haukuma ja üht või teist armetut, kellel inimliku arusaamise järgi ü h t k i lootust pole, armulikult päästma või mulda aitama. Paari päeva pärast kuulutad sa rahvale õnnelikku haiguse-kriisi ja, ennäe, kõik painutavad põlvi vasika ees (kuigi see pole kullast nagu iisraeli laste oma) ja laulavad ühest suust aukiitust, s. o. teevad tühja parinat. Sest säherdune oli alati paukefekti tekitaja.

Nüüd on aeg katkestada, rohkem küll oma sõprade kui publikumi pärast annaksin ma nii mõndagi, kui ma oma raskeltloetavate varesejalgade lugemist neile kergendada saaksin, kuid paraku pole see võimalik, seepärast katsu teha, mis Sa suudad, igatahes aga võid Sa uskuda, et see mingi k a o t u s poleks, kui ka $^3/_4$ kogu kirjast arusaamatuks jääks. Tervita *Põtra* ja ela hästi [41]!

Sinu

Kreutzwald.

1. Kirja algupool näikse kirjutatud olevat 13. veebr. („üleeile, ü h e t e i s t k ü m n e n d a l, kuulas ta Sind jälle rahulikult", vt. lk. 68), lõpupool aga 23.—25. veebr. paiku („22. skp. alates on meil siin suur laat", vt. lk. 75), kusjuures kiri 12 on pärit 26. veebruarist. Kooskõlas antud faktidega ongi kiri dateeritud.

2. „*Zum Verständniss*" (sks.) — mõistmiseks, arusaamiseks.

3. S c h o t t, Wilhelm (1802—1889), idakeelte professor Berliini ülikoolis. — Üks agaramaid „K-poja" ja eesti rahvaluule ning kirjanduse tutvustajaid Lääne-Euroopas. — Siin on kõne tema retsensioonist „K-poja" teise vihu kohta (lood 4—6), mis ilmus ajakirjas „Magazin für die Litteratur des Auslandes" 1859, lk. 503—506. Vt. ka Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

4. *kubjas ja kilter*, s. o. Schultz-Bertram ja G. Hirsch. Siin on kõne Hirschi poolt algatatud „K-poja" 1. trüki vihkude ettetellimise organiseerimisest, et kogutud rahaga aidata ÕES-il „K-poja" väljaandmine rutemini lõpule viia. Vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi: Hirsch, G.

5. *Teie arvustus*, s. o. nähtavasti Sch.-B-i ja Hirschi kavatsetud ühine arvustus, mis jäi kirjutamata.

6. *uus ettevõtmine*, s. o. „K-poja" uus tõlge saksa keelde, see jäi tookord samuti teostamata. Uue tõlke teostas F. Löwe palju aastaid hiljem, vt. Kirjavahetus III, reg. järgi.

7. Sch.-B-i lapse- ja noorpõlve-aastad möödusid Tormas.

8. *Härra Mooses* — vihje piiblis esinevale nn. 1. Moosese raamatule, mille järgi maailma loomine olevat toimunud kuue päeva kestel. — Thümmel, Moritz A. (1738—1817), vähetähtis, kuid omal ajal menukas saksa ajaviite-kirjanik.

9. *„Bahn des Ruhmes"* (sks.) — kuulsusetee. — *„Zerschneiden des Lebensfadens"* (sks.) — elulõnga läbilõikamine.

10. Heine, Heinrich (1797—1856), kuulus saksa luuletaja.

11. *figura* (lad.) — kuju, pilt.

12. Tõlkes: Su vaimusuurus puudub mul, kuid minulgi on sappi ja tallist härgi nuutima ma tulen Sulle appi.

13. *ihuarst* — tundmata.

14. Üks ihuarstidest oli Philipp J. Karell (1806—1886), nn. Peterburi eesti patriootide ringi keskne kuju. Vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

15. *Biblia sacra* (lad.) — püha piibel. — Wassermann — tundmata.

16. *post festum* (lad.) — pärast pidu, s. o. tagantjärele, hilinedes. — *tüdrukunaaskel* — Elisabeth (Ella) Schultz-Adajevsky (1846—1926), Sch.-B-i vanem tütar, komponist ja muusikateadlane.

17. *mõlemad nooremad tütred* — Lydia (1849—?) ja Pauline (1851—1934) Schultz elasid tol ajal Tormas, s. o. Tarakvere (Linnutaja) Kalevipoja sängi lähedal.

18. *mühakas Kruse* — Kruse, Friedrich (1790—1866), Tartu ülikooli ajalooprofessor, vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

19. *Lambapea Beise*, vt. kiri 2, viide 11. — *Sinu ortograafia-artikli oma kolikambri nurka matnud* — Sch.-B-i artikkel (vt. kiri 4, viide 2) on „Inlandis" tõesti vähe silmapaistval kohal avaldatud.

20. *Vesised kõrtsilood* — vihje seitsmest „Inlandi" numbrist läbikäivale anonüümsele kirjutusele „Meine Erlebnisse in Kurland" (Minu elamused Kuramaal), mille esimese peatüki pealkirjaks on „Im Kruge" (Kõrtsis). Inland 8. veebr. 1860, vg. 117—126.

21. *Tühjapeade Eesti Selts*, s. o. Õpetatud Eesti Selts. — Seltsi koosolekul 3. veebr. 1860 valiti esimeheks Th. Beise ja sekretäriks K. Körber. Inland 1860, vg. 131.

22. *Viimaste esimeeste surmast saadik* — Kr. mõtleb Gustav M. Santo (1802—1856), ÕES-i esimees 1853—1856, ja Ewald S. Tobien'i (vt. kiri 3, viide 9), esimees 1859—1860, surma. Vt. ka Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

23. Jessen, Peter (1801—1875), Tartu Veterinaaria Instituudi professor; ÕES-i ajutine esimees 1856. a. pärast G. M. Santo surma. Muuseas avaldas ta pastor Th. Kallmeyer'i laitva arvustuse puhul (Inland 1857, vg. 402) omalt poolt „K-poja" kaitseks anonüümse vastuarvustuse: „Sonderbar!" („Imelik!" — Inland 1857, vg. 416—417; käsikiri: RAKA Fond 2569, nim. 1, sü 69). Vrd. ka Kirjavahetus II, lk. 505 ja III, lk. 45, 76—77, 82.

24. Jegor Sivers, vt. kiri 4, viide 7.

25. On teadmata, missugust J. v. Siversi artiklit Kr. siin mõtleb.

26. Louis Napoleon—Bonaparte, Louis Napoleon (1808—1873), Prantsusmaa keiser 1852—1870 Napoleon III nime all.

27. Korah — legendaarne isik piiblis, kes olevat Moosese vastu mässu tõstnud ja keda seetõttu tuli olevat ära põletanud. — *Korah selts* — mässuline jõuk; riivatu rämps.

28. *Klang* (sks.) — helin, kõlin, hääl; kõla.

29. A. J. Sjögren, Ueber die Bedeutung des ehstnischen Names für den Regenbogen: wikkerkaar (Eestikeelse vikerkaare-nimetuse tähendusest). Bulletin de la Classe historico-philologique de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. T. IX (1852) = Mélanges Russes. T. II, lk. 105—136.

30. Vt. Kr-i kiri Reinthalile 18. jaan. 1857. Kirjavahetus II, lk. 482—486.

31. Vt. ülemal viide 5.

32. *Reinthali tõlke äratrükk*, s. o. „K-poja" saksakeelse tõlke äratrükk. „Kalevipoeg, eine Estnische Sage". Dorpat, 1861. XVI + 536 lk.

33. ÕES-i 1838. a. kehtestatud põhikirjas (§ 1) olid tema ülesanded fikseeritud järgmiselt: „Keiserliku Tartu ülikooli juures oleva Õpetatud Eesti Seltsi ülesandeks on edendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest kui ka eestlaste poolt asustatud maast". Seejuures Seltsi algaastail mõisteti (Faehlmann, Kreutzwald jt.) seda nõnda, et uurimuslikkude ülesannete kõrval tuleb Seltsil hoolitseda ka rahva kultuurilise taseme tõstmise ja koos sellega laiadele rahvahulkadele määratud eestikeelse kirjanduse soetamise eest. Selle sihiga antigi välja näit. Kr-i „Viinakatk" (1840) ja „Sipelgas" I (1843), kavatseti eestikeelse ajalehe väljaandmist, milleks aga riigivõimult luba ei saadud, jm. Vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 45.

34. ÕES-i poolt toimetatud kalender ilmus 1840.—1865. aastani järgmiste nimede all: „Tartu- ja Võrumaa rahva kalender“ 1840—1842; „Maarahva kalender“ 1843—1863; „Viljandi kalender“ 1864—1865 (põhja-eesti murdes) ja „Tartu kalender“ 1864—1865 (lõuna-eesti murdes), mispeale lõpetati selle toimetamine ja avaldamine.

35. *Kuusalu praost* — Ahrens, Ed., vt. kiri 4, viide 1.

36. Paulsen, Aleksander (1804—1877), õppis Tartu ülikoolis 1824—1827; pastor Amblas 1834—1877; andis välja teose „40 laulu noorerahva kasuks ja rõõmuks, ühe ehk kahe häälega laulda“ [koos nootidega]. Leipzig, 1853. 30 lk.

37. *senior* (lad.) — vanem. — Schwartz, J. G., vt. kiri 4, viide 15.

38. *tema kõige noorem poeg* — Schwartz II, Johann G. (1838—?), Põlva pastor.

39. Lossius, Eduard Fr. (1811—1870), pastor Kodaveres 1837—1851 ja Võrus 1852—1869.

40. Berval, Peter (1814—1875), arst Staraja-Russas, hiljem Peterburis.

41. *Tervita Põtra*, s. o. G. Hirschi.

12. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 26. veebruaril 1860.

Armas Schultz,

Sinu viimase kirja asjalik osa sai mõnesuguse vastuse juba eelnevas. Sinu sõnumiku mitmekülgne ja rikkalik sisu manitseb mind katkestatud heiet uuesti üles võtma ja üksikute punktide kohta lähemalt kokku leppima. Esiteks Sinu ettepaneku „*Kalevipoja*“ täpsema ümberpaneku kohta leian ma vägagi vastuvõetava olevat. Lähemal jõudeajal võtan ma asja käsile ja teen Sulle nõutud eeltöö, kusjuures värsijalad ei tohi mind põrmugi segada. *Teomees* muretseb Sulle igatahes vajaliku ehitusematerjali, selle tahumine, silumine ja kokkusobitamine on muidugi Sinu enda asi. Kuigi see töö välja andmata peaks jääma, jätak-

sime niiviisi ometi järeletulijatele varanduse, mille pooles laulus enam kullatolmu on leida kui kogu Reinthali pahnas kokku. Kui *Vanaisa* elulõnga pikendab, siis jätame asja ü h e k s a k s aastaks seisma, viilime aegajalt siit-sealt teravaid ja kõveraid kante, küllap siis sellest ikkagi midagi saab. Keeleliste märkustega sillutatud eeslisillad kujunevad muidugi tulevastele keeleuurijatele varaauguks, kust nad enam tulu ja kasu leiavad kui kõigist Ahrensi & konsortide keeleõpetustest. See juhtub karvapealt siis, kui eestlased just niisama väikesearvuliseks rahva-rudimendiks kokku on sulanud nagu tänapäeval liivlased (või Sjögreni järgi l i i b l a s e d). Seal siis öeldakse: see hävinenud ja kunagi suur rahvas, — kes nagu targad kilplasedki oma vägevate tegude kirjeldused õrnade sõrmedega pehmesse savisse vajutas, — on meile ühe k l a s s i k á l i s e meistritöö jätnud, mida täitsa s a m a v ä ä r i l i s e n a „Iliase" ja „Odüsseia" kõrvale võib seada[1]! — Tagasihoidlikule autorile, kes fantaasia tiibadel paari tühise aastasaja võrra ette ruttab, ei tohiks keegi säärast mõttekäiku pahaks panna! Et m o n u m e n t i d e m a a n i a tulevikus meie põrmu tülitama kipuks, seda on loodetavasti just niisama vähe karta kui meie kõhu liigtäitmistki kaasaja poolt. Viimase hea mõju on ära proovitud, sest oma kanaarialinnu juures olen ma juba ammugi tähele pannud, et ta mulle siis hoopis virgemini siristas, kui ta ühel hommikul oma pruukostist ilma jäi. Sel põhjusel olen ma üsna rahul oma tagasihoidliku väikelinlase-saatusega, mis mitmesuguste murede kõrval igapäevast leiba annab ja ka kõrvaltegevuse jaoks jõudeaega jätab. Sa küsid, kas Akadeemia p a k k u s mulle Demidovi fondist 300 rubla või palusin ma seda raha ise? Seda ma tegin, sest kui ma läinud sügisel Schiefneri õhutusel kolm ilmunud vihku järjekordsele võistlusele saatsin, siis palusin ma ühtlasi oma kaaskirjas, et juhtumisel, kui tööke armulikku tähelepanemist peaks leidma, minule käsikirjade trükkimiseks ettenähtud kapitalist nimetatud summa määrataks, et rahvaväljaannet trükki toimetada. Nagu Schiefner mulle mõne aja eest kirjutas, loodab ta palutud sum-

mat lahti kangutada, kuid seda head meest võib nii vähe usaldada, et tema kinnitustele mingit hoonet rajada ei saa. Minu lootuste kraadiklaas seisab nulli peal; ma ei oota ega looda sellest sammust m i t t e m i d a g i, peaks aga sealtpoolt siiski midagi pudenema, siis on rõõmus üllatus muidugi seda suurem. Minu arvestuse järgi saaksin ma 300 rublaga hõlpsasti väljaandmist korraldada, kui mitte asjatult paberit raisata ja tekst nagu soome „*Kalevalas*" lehekülje kahel veerul trükkida. — Niiviisi muutuks teos minu omanduseks ja kui aja jooksul mõningat läbimüüki oleks, siis võiks seega vähemalt *tubakaraha* tasa saada, sest suitsetamise patust pole ma ikkagi lahti saanud. Minul on siin üks Laakmanni arve, mille järgi nelja ilmunud vihu trükkimine maksab 486 rubla 50 kopikat, selle põhjal võime siis puuduvate vihkude trükikuludeks 220 rbl. 50 kop. arvata, see teeb kokku 707 rbl. Kui nüüd dr. Hirsch 100 subskribendi tellimiseraha ära on saatnud, siis jääb Seltsi kanda 407 rubla, nii palju võib ta küll rõõmuga ühe säärase teose ilmaletoimetamise au eest maksta. Lausa kergemeelsus oli aga see teine väljaanne, kus Reinthali mustertõlge veel äratrükina avaldati, nii et seega nelja vihu eest kokku 162 rbl. 25 kop. tuulde pillati. Milleks oli tarvis seda tõlget veel eraldi välja anda? Mina palusin eestikeelse teksti laost äratrükki teha, kuid sellega polnud härrad päri. Eestikeelsed eksemplarid oleksid loodetavasti aja jooksul läbi müüdud, kuna saksakeelne *opus* varem või hiljem vürtspoodidesse peab rändama, et vähemalt paberistki mingit kasu oleks [2]. See eesmärk, mispärast dr. Hirsch ettetellimiste korjamise vaeva ette võttis, oli kõigiti aus ja väärib seega meie soojemat tänu. Eesti Selts oma piiratud võimaluste juures oleks jõudnud aastas ainult ühe vihu välja anda, nii et kogu töö alles kuue aasta pärast oleks ilmunud. Kuna raamatukauplustes kuni läinud märtsini peaaegu mitte kui midagi polnud müüdud, siis otsustas *Põder* subskriptsiooni avada, et sel teel Seltsile kõlisevaga abiks olla ja niiviisi töö väljaandmist kiirendada. Kui just ootamatuid takistusi vahele ei tule, siis võib aasta pärast kogu „*Kalevi-*

poeg" valmis olla. Sa võiksid parajal juhul Hirschi käest järele küsida, kui palju subskribente ta Eesti Seltsile siiamaani on teatanud [3]? — Vahepeal juurdetulnute nimed hoiame esialgu vaka all, sest võib olla leidub selle raha kasutamiseks paremaid võimalusi.

Pool tundi pärast seda, kui mu eelmine kiri just enne uste lukutamist postile oli rännanud, langes mulle nagu kivi südamele, sest ma olin ühe koha väga kohtlaselt tõlkinud, nimelt *rõõm* ja *mure*, Freud und Sorge, viimase sõna asemel palun Kummer lugeda. „Schmerz und Frohsinn", nagu *kilter* ja *kubjas* kirjutavad, vastab originaali mõttele vist vähem, kuid selle üle võivad *targemad mehed* ise otsustada. Algus on Sinu tõlkes väga hea:

„Schnell entfliehen unsre Tage,
Jagen hin des Lebens Stunden
Zu der Kalma stillen Hügeln,
Zu des Erlenwäldchens Ruhe."

[Kiirest kaovad meie päevad,
Tuhatnelja elu tunnid
Ruttes Kalmu küngastelle,
Lendes rahu lepikusse

„Sissejuh.", 54—57.]

Järgnevaid värsiridu võiks ehk nõndaviisi muuta:

„Was vergänglich, hat nicht Heimath,
Keinen Ruhplatz hat der Wandrer" jne.

[Kaduval ei kodupaika,
Rändajal ei rahurünka.

„Sissejuh.", 59—60.]

Kuid milleks vaevan ma end ilmaasjata? „Kui peate end kord luuletajaks, siis ka käsutage luulet!" hüüab isa Goethe [4]. Hobusekronudel aga, kes adra ees higis ja veres ennast ära vaevavad, pole säärase hüüdega vähematki tegemist. Neile antakse piitsa ja käratatakse peale: *venita!* — kuni sa käru s-st välja oled vedanud.

See Schilleri-peo troostitu lugu ei juhtunud mitte, nagu Sina arvad, Rakveres, vaid Järvamaa sõsarlinnas, kus minu üliõpilaspõlve „tormi ja tungi" aastate meerikkad ja säravamad silmapilgud mööda läksid, kui ma seda linna reeglipäraselt kaks korda aastas suvel ja talvel külastasin. Need olid veel proosalised ajad, sest välja arvatud ainult *pastor loci* (kes oli ühe

kohaliku lukussepa poeg) ja kaks tohtrit, oli seal vaevalt ükski Schilleri ja Goethe nime kuulnud, veelgi vähem teati seda, et need reaalsete inimeste nimed olid [5]. Aegajalt läbirändavad näiteseltskonnad olid ometi Kotzebue nime tundma õpetanud, samuti nagu end sinna-tänna ka mõned rüütli- ja röövliromaanid sisse olid poetanud [6]. Aga terve hulk nägusaid, õitsvaid noori neidusid ja mõned kaunis meeldivad naised tegid noorukile ta sealviibimise kõigiti meelepäraseks, jah, mõne koltunud mälestuslehekese sirvimine pakub isegi eluõhtul veel küllaltki mõnu. Need jäävad ikkagi ilusateks aegadeks, kus meie vähenõudlikkus ka kõige pisematest õitest oma mesilasenokaga meekarikaid oskas tühjendada. Kaheksateistkümne aasta eest viis mind asjaõiendus juhtumisi jälle Paidesse, ma leidsin küll endised kevadeõied osalt koltunud, osalt kadunud olevat, nende asemele aga oli tärganud õilmitsev järelkasv [7]. Kuid elu ja kogemused olid mind juba niivõrd ära jahutanud, et endised väga mõnusad tunnid mulle igavad tundusid. Missugust muutust märkaksin ma aga nüüd! Peetakse Schilleri-pidustusi ja improviseeritakse eelmänguks stseene „Nibelungide laulust"! Ma arvan, sellest kõigest saaks küll vägagi kena novelliaine, kui üks dr. Bertram oleks juhtumisi s e a l j u u r e s olnud — tema juba oleks seda kopitanud kraami oma attika soolaga vürtsitades meile päris maiuspala valmistanud [8]. Nõnda siis tunneme mõlemad seda lugu ainult kuulu järgi, elav fantaasia peab omalt poolt vastavad dekoratsioonid juurde lisama. Draama peakangelast, väikest nägusat tohtrit õppisin ma tema üliõpilasaastail oma naabruskonnas tundma, seepärast võin ma seda klanitud ja mukitud rüütlikest üsna hästi raudrüüs ette kujutada. Kujutle näituseks kaht naiseriietes isakalkunit üksteise kallale tormamas ja üht pisikest sabata kanatõugu kukke, kes neile vahele astub, siis on Sul kaunis tõetruu pilt käes. Mõlema tohtrikaasa eeskujuks olgu Sul Kannusjalg Siblijala puusärgi juures, kui ta lehviva taskurätiga oma nokalt haledaid pisaraid pühib [9]; rohkearvulist publikut kujutaksid aga väljasirutatud kaeltega haned [10]

1. „*Ilias*“ ja „*Odüsseia*“ — kuulsad muinaskreeka eeposed.

2. *opus* (lad.) — teos.

3. Kirjas Th. Beisele 15. okt. 1859 teatas G. Hirsch 27 „K-poja“ ettetellija nime, kes kokku olid tellinud 64 eksemplari, neist üks (Karell) — 10 eks., seitse isikut igaüks 5 eks., ülejäänud ühe või kaks eksemplari. Lisaks neile olevat Eestimaal veel 16 ettetellijat, kuid nende nimesid ta esialgu veel ei teadvat. Järgnevates säilinud kirjades ettetellijate nimesid ei leidu (KM KO ÕES M. A. 169 : 34 ja F. B—47 : 118—122).

4. Tsitaat Goethe „Faustist“.

5. *pastor loci* (lad.) — kohalik pastor — Hammerbeck, Carl G. (1800—1870), pastor Paides 1825—1866. — *kaks tohtrit* — sõjaväearst Emanuel Budde ja Heinrich Chr. Rinne (1791—1864), kreisiarst (1810—1830).

6. Kotzebue, August Fr. (1761—1819), saksa reaktsioonine draamakirjanik ja publitsist, kelle teoseid kaasajal kogu maailma näitelavadel tohutu menuga etendati.

7. Kr. külastas Paidet 1842. a. juuni lõpul ja avaldas oma reisimuljete kirjelduse „Weissenstein“ (Paide) „Inlandis“ 1842, vg. 264—266.

8. *attika sool* — teravmeelsused, vaimukused.

9. Vt. Kr., „Reinuvader Rebane“ (1850), lk. 11.

10. Kirja lõpp pole säilinud.

13. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 4. märtsil 1860.

Armas Schultz,

Kuidas Sa 27. veebruaril ilma minu sõnumikuta võisid olla, see on mõistatus, mida seletada võiks ehk ainult sellega, et Võru kirjad — nagu mõned Peterburist tulnud postisaadetused tunnistavad — mõnikord alles 11 päeva pärast kohale jõuavad. Minu poolt läksid kahel postipäeval järgimööda mahukad makulatuuri-saadetused teele, — kui need ka hiljemini

pärale ei jõua, siis peab neid küll mõni postiametnik teatud otstarbeks kasutanud olema. Õnneks pole kaotus just suur, kuid mul on kahju kulutatud öötundidest, mida parem unepuhkuseks oleks võinud kasutada. Sinu raugematu agarus rõõmustab mind, meil ei puudu esialgu muud kui ainult paar peotäit Californias pestud metallitolmu [1]. Kuid ootame ära, mis pakatav lehekuu toob — võib olla poetab ta meile midagi Demidovi varaaugust! Siis oleksid kõik takistused võidetud ja me võiksime oma hellitatud plaani teostada. Teksti pärast ära muretse! See on igaveseks ajaks minu kärpimatu omandus (igaveseks muidugi diplomaatilises keeles, nagu see rahulepingute jms. puhul tarvitusel on). Eesti Seltsil on õigus 500 kuni 1000 eksemplari trükkida, kõik hilisemad trükid aga kuuluvad seadusepäraselt minule või mu pärijatele. Kui nüüd meie eestikeelne väljaanne, mis vägagi tõenäolik on, siiski varem peaks ilmuma, kui Selts oma saksa-eestikeelsega valmis saab, siis peavad härrad mulle käsikirja originaali või ärakirja kätte andma; seal pole mingit pikka palumist, vaid ma lihtsalt nõuan seda. Ma kardan, Peterburis oleksid trükikulud meile liiga kallid, provintsis läheks töö ilmselt palju vähem maksma, nagu näituseks Soomes, mis oma paberi ja trükikirja headuse poolest Tallinnast ja Tartust kaugelt ees on. Teata mulle võimaluse korral, näituseks kas või koos lubatud trükiprooviga, kui palju maksab ühe poogna ladumine ja paber 1200 eksemplari trükkimise korral? Siis võib Tallinna, Tartu ja Soome hindu võrrelda. Ühte asja ei tohi Sa aga tähele panemata jätta: kasutatavad trükikirjad ei tohi silmapulbrit sisaldada, vaid peavad vähemalt nii suured olema kui kõige väiksemad senistes eestikeelsetes raamatutes. Meie talumajades on isegi päevane valgustus kasin, pikkade sügis- ja talveõhtute kunstlik valgustus aga hoopiski puudulik — asjaolu, mida ühe rahvaraamatu puhul tuleb tingimata silmas pidada. Esimeseks peanõudeks on ennekõike just eessõna, kus oleks arvesse võetud eriti kolm punkti: 1) rahvamuinaslugude tähtsus üleüldse, eriti ühenduses eesti muinaslugudega; 2) mõõdukad, kuid tõsised sõnad selle

vale voolu vastu, mis meie rahvamuinaslood on hävitanud, ja 3) lühike ja kujukas selgitus, kuidas neid muinaslugusid lugeda ja jutustada võib ilma kahju tegemata oma kristlikule ja kiriklikule meelsusele. Oleksin Sulle väga tänulik, kui Sa nimelt esimese punkti kohta oma mõtted saksa keeles paberile paneksid, et ma neid siis genuiinsesse kuube *ümber valatult* eesti rahva jaoks võiksin kohendada. Viimasel ajal ilmuvad meil eestikeelsed raamatud enamasti kahesugusel kujul, ainult brošeeritult ja köidetult, nii et igaüks oma soovi kohaselt võib valida; seda võime meie ka „*Kalevipojaga*" teha. Ma ei taha, et Eesti Selts rahvaväljaandest krossigi kasu saaks. Kui meile sel puhul tõesti pisut rohkem peaks pudenema, kui kulutada tuleb, siis oskan ma ise neid kopikaid hoopis paremini kasutada. — Peaks minu hellitatud plaan, mida ma nii kaua *kaisula kandnud*, rahvaväljaandes teostuma, siis on Eesti Selts seejuures hoopis kõrvaline asi ja kas ta oma klassikalise tõlke avaldamise aastate jooksul lõpetab või lõpetamata jätab, see on mulle ükskõik. Kui me võiksime õige prognoosi teha sellest, kuidas need vähesed kallid saksa-eestikeelsed eksemplarid, mis hoolimata oma kõrgest hinnast rahva hulka on tunginud, ära loetakse ja ärakirjas järjest rohkem ja rohkem lugejaid leiavad, siis peab meie ettevõte küll korda minema. Niipea kui trükkimine algab, tahan ma siinse ümbruskonna eestlaste hulgas ise ettetellijaid korjata lasta ja korjajatele priieksemplare preemiaks anda. See virgutaks inimesi raamatut ostma. Ma pole veel tänini suutnud seda imeasja uskuma hakata, kui aga parun Vietinghoff'i kaasatoodud ettetellimise-leht Liivimaal tõesti vilja peaks kandma, siis oleksin ma küll valmis oma usku vahetama [2]. Sina nimetad seda meest oma s õ b r a k s, kas Sa tunned t e d a lähemalt? Tema kodumaine kuulsus on küll vägagi armetu: rahajuut, liiakasuvõtja, talurahva nülgija jms. kuuldub tema kohta igaltpoolt. Nõnda viletsat ja väljakurnatud rahvast kui tema mõisates pole ma kusagil mujal kogu Liivimaal leidnud, see on tõsiasi, mida ma oma silmaga tundma olen õppinud. Meest ennast pole ma aga eluilmaski näinud.

Viimastel aastatel on V[ietinghoff] oma maavaldusi Venemaal tublisti laiendanud, kus — nagu öeldakse — tema mõisates igal pool just niisamasugune viletsus pidavat valitsema. Väga võimalik, et ta ise neis asjus üleüldse süüdi ei ole, see on juba kord kõigi mammonakogujate needus, et nad oma liialt laiakspaisunud majapidamiste juures peavad kõik valitsejate hooleks jätma, kes siis nagu verekaanid vaest rahvast välja imevad. Säärane osav valitseja on juba mõne aasta pärast tehtud mees, ta ostab endale kusagil provintsilinnas maja või majad ja elab siis ise nagu r e n t j ä ä r!

Ma loen ajalehtedest, et härra Schiefner on vaimulikku seisusesse üle läinud, s. t. ühe vaimuliku katoliikliku õppeasutuse professoriks hakanud; see näikse tema jaoks küll s o b i v koht olevat [3]! — Üks tema suuremaid austajaid kirjutas mulle hiljuti [4]: „Väsimatult tegev ja usin Schiefner pidavat lähemal ajal Pariisi reisima, ma ei tea veel, missuguseid teaduslikke sihte ta seejuures silmas kavatseb pidada, igatahes aga võib tulemuste üle juba ette rõõmustada. Peaks temale kroonu poolt ainult vajalik rahaline toetus lubatama". — Sääraste tallimoonale pandud härrade iga-aastased reisid lähevad kõrgele kroonule küllalt suuri summasid maksma, kusjuures mõnegi säherduse mehe reisi-resultaadid kassi sabalegi kaunis kerged on.

Sina ütled, raamatut saaks seega veel odavamaks muuta, kui 1200 eksemplari asemel 2400 trükkida lasta: kuidas on see võimalik? Kõige odavamaks hinnaks meil sisemaal väljaantud rahvakirjanduse puhul on seni olnud 2 kopikat trükipoogna eest i l m a köitja töötasuta. Sedamööda läheks 15-poognaline brošeerimata raamat maksma 30 kopikat. Kuidaviisi oleks siis võimalik brošeeritud eksemplari 20 kuni 25 kopika eest müüa? Kõige madalamaks hinnaks võiks ehk 35 kopikat määrata, see oleks meie oludes juba isegi ennekuulmatult odav hind. Pealegi poleks 5 kopikat rohkem või vähem raamatu tulevase müügi puhul mingiks takistuseks, küll aga võiksid ü h e k ü l g s e t e mustkuubede ja rumalate palvemaja-lugijate hulgast vastased tõusta, nii et vaene *Kalevipoeg* nagu

ristimata pagan juba oma sündimisetunnil otsaette põletatud häbimärgiga üheski eesti hurtsikus sisselaskmist ei leiaks.

Loodetavasti oled Sa vahepeal minu mõlemad eelmised epistlid kätte saanud? — Sellepärast siis *vale, faveque mihi!*

Sinu

Kreutzwald.

1. *paar peotäit Kalifornias pestud metallitolmu*, s. o. kulda, raha.

2. parun Vietinghoff — tundmata.

3. Schiefner oli Peterburi Katoliikliku Vaimuliku Akadeemia professoriks 1860—1873.

4. *Üks tema suuremaid austajaid*, s. o. A. H. Neus kirjas 20. veebr. 1860, vrd. Kirjavahetus II, lk. 189.

14. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[Võrus, 5. aprillil 1860.]

Armas Schultz!

Nagu Sa minu eelmisest hirmuga kirjutatud sõnumikust nägid, oli mul kärsitus juba viimse pinevuse piirini jõudnud, nii et ainult vähe puudus ja vibu oleks murdunud. Lõpuks siis üleeile, lihavõtte esimesel pühal, kui me parajasti lõunalauas oma maist keha kinnitasime, tõi postiljon Sinu vaiksel kolmapäeval kirjutatud sõnumiku [1]. Ole südamest tänatud eessõna eest, mille ma parajal võimalusel ümber sulatan ja eesti vormidesse valan, see on töö, millega pole sugugi kiiret. Sa lased oma tiivad juba pisut sorgu, see on — väga hea ja ühtlasi ka praktiline, ootused ja lootused, mis liiga kõrgele üles kruviti, tulevad aegsasti allapoole nihutada, siis pole kunagi pettumusi karta. Elu-

kogemused on mind õpetanud kõiki oma õhulosse säravate seebimullide moodi õlekõrre lõhestatud otsale rajama; et nad lõhkeda võivad, selleks olen ma alati ette valmistatud, seepärast ei suuda mind säärane kokkuvarisemine iialgi kurvastada. Nii jesuiit S[chiefneri] plaani järgi ehitatud lehekuu-lusthoone kui ka dr. Bertrami eestvedamisel kavatsetud õhuloss rajanevad mõlemad samal alusel, kus neid iga kergemgi tuuleõhuke ümber võib paisata, — nii et ka nende purunemine mulle vähematki tuska ei saaks teha [2]. Ümisedes habemesse vana laulukest „Glücklich ist, wer vergisst" jne., topin ma oma piibu värskelt tubakat täis ja alustan jällegi just samasugust ehitamistööd [3]. Inimese õnn peitub juba kord tema fantaasias. Ma arvan, et need just meie h a l v e m a d ideed on, mida me realiseerime, kuna p a r e m a d kõik teostamata jäävad. Elus on silmapilkusid ja isegi tundisid, kus meid mõni idee vaimustusega täidab, kuid katsu ainult seda ideed sõnades või isegi pookstavide abil mõnele teisele arusaadavaks teha, seal jõuad sa kohkudes äratundmisele, et sinu tiivuline fantaasialaps põrmu-ussikeseks on moondunud. Isegi üks Schiller on pahatihti oma ideest maha jäänud, samuti nagu meie suured kujutavad kunstnikud iialgi pole suutnud oma täiuslikumaidki teoseid nii kaunitena edasi anda, nagu nad neid olid kujutlenud.

Seda „vagurat lammast", mis Sa mulle Reinthali tõlke puhul kaela viskad, ei saa ma kõige parema tahtmise juures omaks võtta, sest ma pidin p u r e v a koera osa mängima ja olen seejuures oma kõige teravamadki hambad nüriks hammustanud, ometi ei aidanud see midagi. Tahad Sa seda „kärnast pastorit", nagu Sa teda nimetad, sellelt aukohalt minema tõrjuda, kus ta oma loorberi-ehtes nii magusasti suigub, siis on selleks ainult ü k s tee: Sa pead ise tõlkima. Võta ja võrdle vahel mõnda kohta, näituseks 3. lugu, 456.—450. värss, kus kolm venda laulavad, seal leiad Sa originaalis hoopis teise mõtte kui tõlkes, — jah, Sinu nimeks peab olema Georg S u u r, kui Sul korda läheb teksti ja Reinthali tõlget kuidagi kokkukõlasse viia. Eestikeelne tekst kirjeldab omalaadi loomisetööd

selle järkjärgulises, lauljate võimetele vastavas tõusus ja täienemises. Esimene vend loob oma lauluga esimesed ehted, lehed, okkad ja pungasõlmed puudele, ta annab kuusele käbid, tammele tõrud jne., et need päikesepaistel paisuksid ja kuuvalgel kasvaksid. Teine vend muudab need pungad lokkavateks õiteks ja viljadeks, kuna kolmas, *noorem vend* kogu metsa suliskuueliste laulikute sooga elustab. Jätkub kas või ainult kergest pilgust eesti loomiseloole, siis ei tundu see episood enam kuidagi ebatõenäolikuna, vaid on ülejäänud tervikuga täiesti kooskõlas. Seejärel kui *Vanaisa* maailma loomise oli lõpetanud ja Moosese loojameistri viisil pisut puhkama heitnud, näeme tema vägevaid poegi alustatud ehitusetööd jätkamas. Vana on oma tööga rahul ja ütleb: „Ma olen maailma küll loonud, nüüd aga on teie kord seda täiuslikumaks muuta". Meie teame, et Kalevid on isa poolt jumalikust soost, järelikult ei ole selles mingit vastuolu, kui nad mängides ka omalt poolt mõned ehteasjakesed suure loomisekoja laudadele kannavad. Niipalju tänaseks. „*Kalevipoja*" „Sissejuhatuseks" on siin kaasas [4]. Järgmisel korral saad Sa esimese loo alguse. Lase höövlil ja viilil tublisti käia, küllap Sa siis midagi valmis meisterdad. *Vale!*

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
lihavõtte kolmandal pühal 1860.

1. *vaiksel kolmapäeval*, s. o. 30. märtsil.

2. *S[chiefneri] plaani järgi ehitatud lehekuu-lusthoone* — kõne on Demidovi auhinnast kui ka palutud toetusest „K-poja" trükkimise jätkamiseks (vt. eelmised kirjad), auhinna määramine toimus aprillis, kinnitamine ja väljamaksmine mais, vt. Kirjavahetus III, lk. 167—168. — „*dr. Bertrami õhuloss*" on lähemalt tundmata.

3. „*Glücklich ist, wer vergisst*" (sks.) — õnnelik, kes unustab.

4. Sch.-B-le saadetud „K-poja" „Soovituseks" ja „Sissejuhatuseks" saksakeelse tõlke käsikiri on säilinud: KM KO ÕES M. A. 169 : 24, l. 1—6.

[26. aprillil 1860.]

Armas Schultz,

22. skp. saatsin ma Sulle esimese loo, millele täna teise loo esimene pool järgneb, kuigi ma pisut kardan, kas Sa ka igalpool minu raskestiloetavast käekirjast aru saad. Asjade praeguse seisukorra juures peame meie u u e tõlke valmistama, mis — kui see mõningalgi määral õnnestuma peaks — väljamaal üsna kindlasti mõne väljaandja tohiks leida. Eestikeelse rahvaväljaande pean ma esialgu kõrvale jätma, sest trükikuludeks palutud summat polnud võimalik Akadeemia käest lahti kangutada, kuigi ma üleüldise resultaadiga vägagi rahule võin jääda. Meie paljuräägitud s õ b e r, kellest me midagi head ei tahtnud loota, on seekord siiski sõna pidanud, seepärast pean ma nagu kahetseja patune *Vanaisa* käest küll avalikult andeks paluma, miska ma selle sõbra vastu mõttes, sõnas ja teos olen eksinud [1]. Reinthali tõlge on täiesti läbi kukkunud, pikas arvustuses minnakse sellest üheainsa reaga üle ja räägitakse ainuüksi eestikeelsest tekstist. S c h i e f n e r tunnistab ise, et Reinthali ümberpaneku põhjalikum puudutamine poleks mitte ainult väga kahjulik olnud, vaid oleks võinud üsna kergesti ka kogu soodsa tulemuse nurja ajada [2]. Mina olen seejuures pisikesse kimbatusse sattunud: enne töö sissesaatmist anti mulle mõista, et juhul, kui sellele auhind määratakse, pean ma Reinthaliga jagama, mis ma ka lubasin. Tema loodab nüüd muidugi poolt summat, kuna mina enda arvates heameelega lõviosale pretendeeriksin [3]. Soovita mulle otsekoheselt, kuidas pean ma talitama? Ma olen ka nõnda plaanitsenud, et mina $^2/_3$ ja Reinthal $^1/_3$ saaks, siis aga tõstaks ta oma kaaslastega suurt lärmi, kuigi selge silmaga vaadates ta isegi ühe kolmandikuga ikkagi rohkem saaks kui kogu ta soperdus väärt on. Tema ise vaatab asja peale muidugi hoopis teisiti ja usub, et tema ümberpanek on puuduliku teksti palju

kõrgemale tõstnud; nii olevat ta hiljuti naiivse märkuse poetanud, „*Kalevipoeg*" võlgnevat tänu ainult saksakeelsele tõlkele, et ta publikumi hulgas tuttavaks on saanud. Säärases olukorras oleks muidugi raske tema silmalt kaekelmet lõikama hakata. Laitust peab ta kas kadeduseks või ta tembeldab laitjad võhikuteks, kel asjast aimugi ei ole. Otsustusvõimetult ja eesti keele poolest umbkeelselt Õpetatud Eesti Seltsilt leiab ta aga alati toetust. Suudaksime meie publikumile uue tõlke anda, mispuhul asi igaühele käegakatsutavaks saaks, siis kukuks Reinthali senine aupaiste nulli peale, kui mitte veel mõni kraad madalamale. Ma kavatsen hoolega edasi töötada ja saadan Sulle kas iga nädal või 14 päeva takka uut materjali lisaks. Mis puutub eestikeelsesse rahvaväljaandesse, siis leiaksin ma praeguses olukorras Tallinnas või Tartus hõlpsasti mõne väljaandja, sest auhinnaga kroonitud töö avaldaks iga trükkal ilma kõhkluseta, kuid otsekoheselt öeldes ei tahaks ma seda asja ometigi ette võtta. Väljaandja saab kasu, autorile jääb au, kuid see roog on peatoiduseks siiski liiga kesine. Kui mul oleks aja jooksul võimalik teost ise trükkida lasta, siis saaksin ma kasu endale. Meil ei maksa eestikeelsete kirjatööde väljaandjad autorile mingit honorari, isegi kõige parema läbimüügi puhul teevad nad ikka näo, nagu oleksid nad raamatuga sisse kukkunud. Milleks neid vaeseid inimesi meelega ruineerima hakata?! — Parem siis juba iseennast ruineerida.

Sa näed, teisest loost on mõned kohad välja jäetud — nimelt need, mis seniste arvustajate käest sarjata said; kindlasti aga leidub seal veel mõndagi, mis sama saatust vääriks. Ole siis minu truu ja õiglane sõber, võta aednikunuga pihku ja lõika veel rohkem säärast umbrohtu maha, ma oleksin Sulle selle eest ainult tänulik. *Viinakruusid* ja *viinamärsid*, mis juba isa *Kalevi* ja *Linda* pulmapeol platsis on, tulevad ka välja praakida. Sel ajal ei teatud veel midagi veinist ega põletatud viinast, vanad eestlased tundsid ainult mõdu ja võib olla siin-seal kohati ka õlut, kui selle sissetoojaks germaanlased ei olnud. Kuid olgu kuidas tahes, minul pole midagi selle vastu, kui me ka isa Kalevi päevil

oma külalistele pidulikkudel puhkudel kannutäie õlut pakkuda laseme, kuid *viina* ei tohi nemad teps mitte juua. Vale-aukartusest usaldasin ma liialt palju oma tookordseid nõuandjaid, kes mulle igast kandist kõrva pasundasid: „Töös kasutatud ehtsate rahvalaulude juures ei tohi mitte silpigi muuta!“ Muidugi mõista pole see mingi kuritöö, kui nüüd sedavärki sissetungijad vanast majast jälle välja kihutatakse, kus neil ikkagi täielikku kodanikuõigust ei ole. — Oma sidemete kaudu Saksamaal võiks Sul ehk korda minna seal tõlkele väljaandjat leida. Igatahes võiks ju siin-seal mõnele uksele koputada. Mind lõbustas hiljuti „Inlandi“ teade, Õpetatud Eesti Seltsis olevat mingi uus „Kalevipoja“ väljaanne kõne all olnud [4]. Just nagu oleks tal selleks mingit õigust!

A. Hofmann & Comp. juures Berliinis antakse välja taskuformaadis „Klassiker des In- und Auslandes“ [5]. Mineval aastal ilmus 52. numbris ka Longfellow' „Hiawatha laul“ [6]. Seega oleks ju mõeldav, et ka meie oma *Kalevipojast* klassiku sinna seltskonda salakaubana võiksime sisse poetada?! Kui ainult Sinul, mu armas sõber, selle nahkse töö lõpuleviimiseks küllaldaselt aega, kannatust ja püsivust jätkuks! Võru plotnik kavatseb igatahes täie hooga edasi rühmata ega hooli põrmugi, missuguseid magus- või mõruhapukaid nägusid sel puhul tehakse. Järgnevad saadetused peavad kaunis korrapäraste vaheaegade järele Sinu kätte jõudma, sest kõik oma juhuslikud jõudetunnikesed pühendan ma „*Kalevipojale*“.

Südamliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
26. aprillil 1860.

1. *sõber* — A. Schiefner.

2. Vrd. A. Schiefneri kiri Kr-ile 19. apr. 1860. Kirjavahetus III, lk. 168.

3. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 109 ja 169.

4. ÕES-i 1860. a. 2. märtsi koosolekul oli kõne all „K-poja" uue väljaande küsimus nähtavasti G. Hirschi algatusel (Inland 1860, vg. 287), kes kirjutas 14. veebr. 1860 Seltsi esimehele Th. Beisele: „Pärast praeguse väljaande lõpetamist tuleb tingimata täiesti uue ainult eestikeelse väljaande trükkimise peale mõtelda; muinaslugu tervikuna peab uuesti kogu rahva omanduseks saama, et ka need, kes umbusklikult tõlke peale vaatavad, jah, kes seda muinasloo profaniseerimiseks peavad, et ka need selle töö rahvuslikuks omanduseks tunnistaksid" (KM KO F. B-47 : 118—120).

5. „*Klassiker des In- und Auslandes*" (sks.) — „Sise- ja välismaa klassikud".

6. Longfellow, Henry W. (1807—1882), ameerika kirjanik. Tutvunud Schiefneri saksakeelse tõlke kaudu „Kalevalaga" ja õppinud tundma indiaanlaste rahvaloomingut, lõi ta „Kalevala" eeskujul oma poeemi „Song of Hiawatha" (Hiawatha laul), mis käsitleb indiaanlaste vabadusvõitlust võõraste vallutajate vastu.

16. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 10. mail 1860.

Minu armas Schultz! Aastail 1816 ja 17, kui ma Rakvere kreiskoolis käisin, loeti meile kaks korda nädalas Raff'i looduseloost ette [1], ja kui me järjega elevandi juurde jõudsime, siis rõhutas meie õpetaja iseäranis, et selle suursuguse looma abikaasal kuluvat tervelt kaks aastat säärase raske sammuga käimiseks, mille puhul meie eesti naised vanasti igal hommikul jalanõusid pidid vahetama. Üsna loomulikult kõneldi sealjuures siis ka teistest sedavärki haruldustest, millest selgus, kui erakordselt vähe järeltulijaid on kõigel suursugusel ja väärtuslikul, kuni ettekanne järgmiste sõnadega lõppes: „Mina olen oma proua abikaasa kaudu selle provintsi kõige tähtsamate ja vanemate aadliperekondadega sugulane, mida ma ka igaühele dokumentide põhjal võin tõendada, sellepärast on meie õnnelikku abielu pikkade aastate vältel ainult

ühe võsukesega õnnistatud — suursugune on igal pool haruldane!" — Kuigi meile rumalatele poistele selle viimase harulduse juures midagi suurt ega ülevat silma ei torganud (tema poeg oli terves koolis kõige juhmim, kuigi ta lõpuks ometigi nõnda kaugele jõudis, et veel isa elupäevil parksepaselliks sai!), — siis uskusime ikkagi kaljukindlalt kõike seda, mis vana meile oma kantslist pajatas. Üleeile, kui Sinu kiri pärale jõudis, tuli mulle jälle see elevandilugu meelde*. Tuhat tänu Sinu sõbraliku vaevanägemise eest, nüüd võin ma jälle julgesti oma saadetusi jätkata, kuna ma kindlasti tean, et eelmised kaotsi pole läinud. R[einthali] asjus kavatsen ma Sinu nõuande järgi käia ja nimelt järgmiselt: 1) teatasingi ma temale juba, et töö hindamise juures tõlget üleüldse arvesse ei võetud, kuna see asjale rohkem kahjuks kui kasuks oleks tulnud; 2) niipea kui Peterburi otsus on avaldatud, teatan ma temale järgmises kirjas oma tingimuse, et ma ainult nii ja mitte teisiti oma lubadust saan täita [2]. Ma olen kindel, et ta sellega nõus on ja niiviisi saaksime temast õnnelikult lahti. Summa ei ole nõnda suur, kui Sa arvad, vaid ainult pool preemiat — 720 rubla, sedamööda saab siis kumbki 360 rubla [3]. Minule on see suureks rõõmuks ja ühtlasi õnneks, et mulle säärane ootamatu abi parajasti nüüd sülle langes, kus mul meie tütre tuleviku pärast suuremad väljaminekud ees seisavad, kui mu harilik aastane sissetulek lubab [4], sest et ma aasta lõpul oma harilikud kulud ja tulud parajasti ots otsaga kokku saan. 360 lisarublaga on võimalik tagasihoidlikkudes oludes juba paar väikest kõrvalhüpet teha, sest et me ju provintsis elame ja mitte Peterburis. —

Sina pole minu tõlkega rahul? Seal ei saa ma küll midagi parata, minu arvates pole s u u r e m sõnasõnaline täpsus üleüldse võimalik kui see, mida mina taotlesin. Peaksin ma aga tõesti, nagu Sa väidad, täpsest sõnatähendusest kõrvale kaldunud olema, siis võib viga ainult selles peituda, et ma eestikeelse väljenduse jaoks

* Et Sa mind õieti mõistaksid, olgu tähendatud, et *pikad ootuse päevad* ainult seda elevanti meelde tuletasid, klambrites toodud õpetajapoja-lool pole sellega midagi tegemist, muidu oleks mu märkus satiiriline.

ühtki sobivamat sõna leida ei suutnud *; meetrumist ma ei hoolinud, ses asjas talitasin ma küllaltki vabalt, kuna ju kõik säherdune poleerimisetöö Sinu hooleks jääb. Pole aga sugugi nii lihtne asi, nagu Sa arvad, midagi värsimõõdulist harilikusse proosasse ümber panna — meetrum on tõlkijas kinni nagu kiriklaste Aadama pärispatt inimeste küljes. Sellepärast ole siis helde kohtumõistja nagu see seal taevatähtede taga meie nõrkuste puhul. Täna saadan ma Sulle kolmanda loo lõpu. Homme loodan neljandaga pihta hakata. Mispärast ma nii väga kiirustan, seda ma vist seletasin Sulle juba oma eelmises kirjas. Kui Sa tedre asemel lõokese leiad, siis pole Sa sugugi kohustatud sellest kinni pidama, vaid Sinu ees on lahti kogu linnuriik, vali sealt mõni lind, kes Sulle just kõige paremini sobib. Peaks Sa ainult niipalju jõudeaega leidma, et Sa seda nahkset tööd jätkata saaksid ja Su kannatus enneaegu ei katkeks. Ma kardan, Su ministrite-koosolekud röövivad Sult küll rohkem aega, kui nad „*Kalevipoja*" väljaandmiseks tulu toovad. Parkettpõranda jaoks pole see meie eesti nooruk küll loodud. Nagu ma Sulle juba teatasin, praakisin ma selle kuulsa allika-loo koos kiviviskamisega hiljuti välja. Seal tormati mulle siis aga mitmelt poolt kui rahvusliku vara riisujale kallale: see olevat ülekohtune, rahva genuiinset omandust ei tohtivat kõrvale heita, lühidalt — mind pinniti nõnda kaua, kuni ma lõpuks teatasin: kui nemad tõesti usuvad, et nimetatud kohti välja jätta ei või, siis lasku nad need minugipärast ära trükkida. Pealegi ühes sedalaadi väljaandes — nagu „Kalevipoja" esimene trükk — teeksid need kohad veelgi vähem kahju, sest see pole mingi tõeline rahvaraamat, mis laiade hulkade kätte läheks. Nüüd aga tullakse Tallinnast ühe hoopis teistsuguse ettepanekuga, millega ma kõige parema tahtmise juures nõus ei saa olla [5]. Nimelt tulevat töö küljest kõik poeetilised iluehted maha kiskuda ja üle parda heita, nii et „*Kalevipoja*" rahvaväljaandesse midagi

* Saksa keeles võib ju iga eestikeelse sõna jaoks kaks või rohkemgi ütlemist olla, mina tunnen seda keelt liialt vähe, nii et ma üksnes neid väljendusi tarvitada sain, mida ma tundsin.

muud järele ei jääks kui ainult kangelase paar paljast elujuhtumist. Säärases nõudmises näen mina kaugelt hullemat rahvusliku vara röövimist kui hernepommituse ja saatusliku kiviheitmise väljajätmises. Poeetilised ilustused, niivõrd kui need eestlastele kuuluvad, moodustavad tervikus küllaltki olulise osa, neid kõiki aga maha rebida tahta oleks sama hea kui inimestele paljakskitkutud lindu pakkuda. Mina vastasin selle peale lühidalt ja selgesti: parem loobun ma üleüldse rahvaväljaande kavatsusest, kui et ma säärast töö äranarrimist lubaksin. Pärast minu surma võivad inimesed teha, mis nad tahavad, nii kaua aga, kui ma veel hingan ja mul eluvaim sees on, tahan ma käte ja jalgadega säärase asja vastu sõdida. — Missugune on sel puhul Sinu arvamine? Kas mõtled Sa mind seepärast jonnakaks ja parandamatuks sõidelda, kui ma nüüd selle oma vaate juurde kindlaks jään? — Meie võime ju ennast pöörata ja väänata, kuidas iganes tahame, mitte iialgi aga ei lähe meil korda kõigi pilli järgi tantsida. Sellepärast: „Mache es Wenigen gut" või siis käi kõhklematult omaenda rada, nagu su ninaots sulle juhatab [6]. — Hiljuti avaldati Tallinnas minu ennemuistsete juttude kogust kaks muinasjuttu ühes kahe üsna nägusa puulõikega tekstis ja tiitlivinjetiga, kuid need ehtehilbukesed on vihukese hinna just kaks korda kallimaks ajanud [7]. 550 eksemplari trükkimine ja paber maksavad $15^1/_2$ rubla, illustratsioonid just niisama palju, see on minu arvates siiski liiga soolane. Üks teine kunstikohtunik kirub dr. Bertrami maapõhja, kes oma õnnetute ideedega kadunud Faehlmannil ja hiljem Kr[eutzwaldil] pea segi ajas, nii et nad „*Kalevipoega*" mitte lihtsa *ennemuistse jutu* kujul ei esitanud, vaid teda eepose rüüsse sundisid [8]. Neid ja teisi selletaolisi arvamisi on mulle nõndanimetatud heatahtlikud sõbrad ja kaitsjad avaldanud, kuidaviisi aga seljataga tehtud otsused kõlavad, see on mulle täiesti ükskõik. Need vähesed „*Kalevipoja*" katkendid, mis tänini küll enamasti juhuse tõttu rahva hulka on tunginud, leiavad seevastu üksmeelset poolehoidu, kusjuures mitmeltki poolt — isegi sealt, kust seda kõige vähem oodata võiks — säärast soovi on avaldatud, et kogu töö ilma saksa-

keelse tekstita mõne odavama väljaande kaudu kättesaadavaks tehtaks. Vennastekoguduse mõjust näikse vist kogu Liivimaal jagu saadud olevat, sealtpoolt poleks „*Kalevipojal*“ suurt midagi karta. Mõned ühekülgsed ja kitsarinnalised papid tahavad aga nähtavasti herrnhuutlaste asemele astuda, ja mis neil tegemata jääb, seda teevad omakorda nende kirjamehetsevad köstrid ja koolmeistrid, kel enda arvates on lausa eesõigus vaest rahvast igasuguste jaburustega toita. Tallinnas, Pärnus ja Tartus on päris sedalaadi vabrikud käima pandud, kusjuures järeleaitajaks on õngitsetud pastor Karl Körber, kes Beisega seltsis „Inlandi“ virgasti täis trükib, nagu hiljutine tore Körberi soustiga ülekallatud vanadest mälestusalbumitest välja nopitud lillekimp tunnistas [9]. Selle huvitava teema juures tuleb mulle Sinu *Pruritus ani* meelde [10]; kui põhjus on hemoroidaalne nagu minul, siis ei tunne ma selle vastu ühtki paremat abinõu kui põletikuliste sõlmede puhul tarvitatav jahutav salv, ainult pead Sa *Ung[en]t[um] rosat[um]* asemel *Axung[ia] porci rec.* võtma, kuna esimene oma vahasisalduse tõttu kergesti kõvaks tõmbub.

(Järg viimasel leheküljel tõlke juures [11]).

1. G. Chr. Raff, Naturgeschichte für Kinder (Looduslugu lastele). Göttingen, 1793 (6. trükk).

2. Kõnesolevad Kr-i kirjad Reinthalile pole säilinud.

3. *720 rubla* — hõbedas, mis võrdus 2500 rublaga paberrahas, vrd. Kirjavahetus III, lk. 167.

4. Kõne on Kr-i tütre Adelheidi abiellumiskavatsusest.

5. Kelle „ettepanek“ see oli, on teadmata.

6. „*Mache es Wenigen gut*“ (sks.) — „Tee midagi hästi väheste jaoks“, ebatäpne tsitaat Fr. Schilleri epigrammist „Wahl“ („Valik“).

7. *kaks muinasjuttu*, s. o. „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud“ I. Tallinnas, 1860. 32 lk.

8. *teine kunstikohtunik* — oli A. H. Neus, vt. Kirjavahetus II, lk. 188.

9. (r-r.), Ueber Stammbücher (Mälestusalbumitest). Inland 1860, vg. 201—204, 220—226, 289—293, 309—315 ja 569—572.

10. *Pruritus ani* (lad.) — päraku sügelemine.

11. *Järg* — pole säilinud.

17. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 20. mail 1860.

Armas Schultz,

Kirumine, vandumine, märatsemine — nagu Sina arvad — ei tule mul sedapuhku meeldegi, kuid i m e s t a m i n e — jah, seal see koer ongi maetud! Ma imestasin küll vähem rõõmu kui jahmatuse pärast ja kardan, sakslase kõrv on Sind nüüd säärasele teele ahvatlenud, mis rappa viib. Ilma et ma Su teguviisi kuidagimoodi hinnata tahaksin, äratab see siiski üsnagi suuri kahtlusi. Kas Sa suudad siis ikka päris tõsiselt uskuda, et niisuguses riimitud ümberpanekus originaali koloriit v ä h e m kaotsi läheks kui selles tõlkes, mis Reinthal tegi? Kas pole riimid sunnisärk, millele Sa vägagi palju peaksid ohverdama? Kas ei lähe Sa liiga kaugele, kui Sa alliteratsiooni p o e e s i a k s tahad pidada? Vaata korraks ringi ja otsusta siis päris erapooletult, kas leidub eestlaste rahvalauludes üleüldse mingit poeesiat? Kas pole kõik mõtted üksnes proosa, ainult selle vahega, et see on värsimõõduline p r o o s a, millele võõras rüü (alliteratsioon) külge riputati? Säherdust rüüd aga võõrastest hilpudest kokku õmmelda tahta (s. t. saksa keeles samasugust sunnisärki tarvitada) — see poleks minu arvates sugugi vähem ekslik kui eesti keeles riimimine. Läiluseni korrutatud vesiste mõtete otstarbekad kärpimised, näit. 1. loo pulmapeo ja 3. loo jahilkäigu kirjelduses poleks minu arvates mingi patt, kuid

Põualise päeva paistel
Istus mere kalda ääres
Kalevite noorem poega

ja

In der Sonne heissem Brande
Sass der Held am Meeresstrande,
Schaute in der Mittagsruh

on kaks iseasja. Mittagsruh [lõunapuhkus] on võõras lisandus, kõnelemata sellest, kui hädaohtlikuks säärane täie kõhuga merdehüppamine kangelasele oleks võinud kujuneda! Lõunapuhkusest rääkides peame meie ikka endastmõistetavaks, et enne seda kõht täis on söödud. Eestikeelses tekstis ei öelda sellest aga midagi, järelikult tuleb arvata, et *Kalevipoeg* veel kehakinnitust polnud võtnud.

Kõu, *Pikker*, *Äike*, *Vanaisa* ja *Uku* on minu arvates üks ja seesama isik, kriitikas vähemalt märgiti küll ära, et nimetus „Vana" on *Äikese* ja *Uku* puhul põhjendatud. Eestlaste vanemate ettekujutuste järgi näeme siin ikka kahe isiku koostööd, kusjuures kas *Kõu*, *Vanaisa* või *Pikker müristab*, kuna *Äike välku viskab* *. Võib olla peeti säärast tööd uhe jaoks liialt raskeks, mispärast see parem jaotati ja siis mõlemaid ühekorraga tegutseda lasti. *Pikker* on õieti küll päris müristamisejumal, eestlaste Jupiter, kuid *Kõue* nime all valitses ta ühtlasi ka surnute hingede või varjude üle. — Seega oleks Sinu küsimusele vastatud.

Et nüüd jällegi vana jutujoone peale tagasi tulla, tahaksin ma Sulle järgmise ettepaneku teha: avalda oma riimitud ümberpanekust mõni proov kusagil ajakirjas ja oota ära mõjukate kriitikute otsus. Leiab Su tõlge heakskiitmist, siis tahaksin ma oma lahkumineva arvamise ainult ära märkida lasta, ilma et ma nende otsuse vastu protesteeriksin. — Alliteratsiooni hoopis kõrvale jättes põrkaksime seejuures veel teiselegi komistuskivile, see on sagedasti esinev parallelism, kusjuures esimese värsi mõtet teises reas alati pisut muudetud kujul korratakse. Saksakeelsed riimid tõr-

---

* Mõnikord juhtub ka ümberpöördult, nii et *Pikker* omaenda käega välku heidab ja *Äike* ainult ähvardab.

juksid selle nõndanimetatud mõtteriimi koguni kõrvale, nii et teksti omapärasusest paljugi kaotsi läheks. Reinthali tõlkes varemini hurjutatud puudused kerkiksid ainult muudetud kujul jällegi esile. Sellepärast pean ma Sind küll tungivalt paluma, kaalu oma plaan veel kord põhjalikult läbi, kõigepealt aga avalda oma uuest riimitud tõlkest mõni proov, enne kui Sa seda tööd jätkad. Säärast värsside ettelugemise katset, mida Sina tegid ja nüüd minulegi soovitad, ei saa ma usaldusväärseks pidada. Ilusate kõlavate riimidega petetakse kunstihindaja kõrva ja see pastoriprouale kööki viidud hani eksitab siis ka härra abikaasa (mõistuse) õigelt teelt kõrvale. — „Was glänzt, ist für den Augenblick geboren!“ [1] Tuleta ainult meelde, kuidas käis vanade klassikute tõlgete käsi? Need virelesid vaevaliselt niikaua, kuni J. H. Voss oma ümberpanekutega neile surmahoobi andis [2]. — Las pealegi värsimõõduline riimideta ümberpanek näida ainult keskpärase proosana, — see peegeldab meile nõrka originaali ikkagi paremini kui mõni ilukõladega toretsev tõlge. Pole ju tarvis muud, kui neile argielu igapäevastele väljendustele, mispuhul Sa ise Reinthalile kallale tungisid, ainult pisut pühapäevaseid ehte-ebemeid külge riputada, siis ei kujuneks „*Kalevipoja*“ saksakeelne tõlge halvemaks ega paremaks kui sõsarkeelse *opuse* „*Kalevala*“ ümberpanek. Mingit laiemat lugejate hulka ei tohi sedalaadi teostele loota, mõned vähesed keeleuurimise ja rahvaluulega tegelevad õpetatud mehed on ainukesed, kes raamatukese kätte võtavad. Seesugused väljendused, nagu Held, Recke [kangelane, vägilane] jne., kipuvad eestlaste jaoks liiga kõrgelennulised olema, nähtavasti puudus eesti rahval umbkaudnegi ettekujutus sellest, mida meie säärase sõna all mõistame. — *Sapienti sat.* Teises punktis, tekstist nilbuste väljapraakimise asjus olen ma Sinuga täiesti ühel arvamisel, nagu ma juba varemgi korduvalt olen tähendanud. Märgi ainult kärnased lambad karja hulgas ära, küllap nad kõik minema pekstakse, kui asi rahvaväljaandeni jõuab. — Vabalt ja mõtte poolest tõetruult tõlkida, nagu Sina endale eesmärgiks oled seadnud, on kergem öelda kui teha; töö vältel kerkivad iseenesest mitmesugused

raskused üles, kusjuures siis paratamatult ikkagi üht või teist tuleb ohverdada.

Võru kohta luba mul tähendada, et meil siin ühe kõrvalise kolka jaoks küllaltki korralik võõrastemaja leidub, kuid loodetavasti ei taha Sa mulle seda häbi teha, et Sa minu juures elamise asemel võõrastemajast ulualust otsiksid. Meie ei ela ju pealinnas, kus kitsalt läbi ajada tuleb, vaid meil on ruumi enam kui küllalt. Kahe aasta eest viibis prof. Adelmann Tartust kogu oma perekonnaga mõned päevad meie juures, ilma et me seeläbi vähematki kitsendust oleksime tundnud [3]. Minu perekonnas on neli inimest, kelle päralt on 6, loe k u u s tuba, kusjuures üks ruum s i i n pealegi saali nime all paradeerib, mis teie pool oleks muidugi ainult lihtne tuba. Lühidalt, kui Su siiatulekul teisi takistusi ees ei ole, siis ruumipuudust pole Sul küll tarvis karta. — Trükikulude kohta pole ma siiamaani veel mingisuguseid teateid pärinud, asi pole nii kaugele edenenud, et trükkimisega mingit kiiret oleks. —

Lõpuks veel üks kahtlus: kas tasub üleüldse vaeva „*Kalevipoega*" saksa keelde tõlkida? Seda küsimust pead Sa küll tõsiselt kaaluma, enne kui Sa säärase suure töö ette võtad. Täna saadan ma Sulle 4. loo lõpu ja 5. alguse ära. Kahjuks ei saa ma siit kusagilt õhemat paberit muretseda kui see, millele ma parajasti kirjutan; Sa võiksid mulle seega suure heateo teha, kui Sa mulle kunagi võimaluse korral paremat paberit saadaksid. Siis ei läheks postikaal nõnda kalliks. Sinu kõrge külaskäik ministri juurde on nüüd arvatavasti juba möödas? Noh — ja resultaat? Järgmise või ülejärgmise postiga saad Sa oma tõlkeproovi tagasi, enne tahan ma selle aga nelipühade ajal läbi vaadata, et Sulle siis oma arvamist teatada [4]. Kas nüüd ümberpanekust asja saab või mitte, mina igatahes oma eeltööd ei katkesta. Esialgu pühendan ma kõik oma jõudeaja sellele tegevusele, kuigi mul säherduse põhupeksu peale raisatud tundidest kahju on. Seda aega võiks küll millegi tulusama jaoks kasutada. Südamliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

1. *„Was glänzt, ist für den Augenblick geboren!“* (sks.) — „Mis sätendab, on silmapilguks loodud“ — tsitaat Goethe „Faustist“.

2. Voss, Johann H. (1751—1826), saksa kirjanik, idüllide ja lüüriliste laulude autor ning antiikkirjanduse tõlkija.

3. Adelmann, Georg Fr. B. (1811—1888), Tartu ülikooli arstiteaduskonna professor 1841—1871.

4. *nelipühade ajal*, s. o. 22.—23. mail.

18. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[10. VI 1860.]

Armas Schultz,

Eilse postiga sain ma Sinu 1. skp. läkitatud saadetuse kätte, Sinu tõlkest olin ma ääretult vaimustatud, sellepärast ei kahetse ma ka oma kurja kärkimist, mis ühe eksinud lapse jälle õigele teele tagasi on heidutanud! — Lase poeetiline vorm pealegi kaduma minna, sellepärast pole vaja kahetsust tunda, kus meil nõnda suurepärase tõetruudusega tegemist on. Et selleks poeetiliseks vormiks on alliteratsioon, seda võid Sa lugejale eessõnas öelda, kuid nimetatud omapärasust saksakeelses tõlkes saksakeelsete riimide või alliteratsiooni abil edasi anda tahta tähendaks vaesele Kalevipojale sunnisärki selga ajada. Tema peab eesti keeles mõtlema ja kõnelema — see ülesanne on nii hästi täidetud, et ka kõige nõudlikumgi kunstikohtunik rahule peab jääma. Nüüd peavad küll Reinthali lääged labasused igaühele silma torkama ja isegi lühinägelikumgi märkama, et Reinthal pole originaali vaimust üleüldse aru saanud. See Sinu tõlge on temale surmahoobiks: ta peab vaikides verest tühjaks jooksma. Mul on küll südamest kahju, et mu raskestiloetav käekiri Sulle nii suurt vaeva teeb, kahjuks olen ma ses asjas parandamatu. Minu teised korrespondendid on nende hieroglüüfide lahtikangutamisega aja jooksul

juba harjunud, mõni loeb neid isegi ladusamini kui ma ise; võib olla õnnestub see ka Sinul ükskord! Minu viimaste saadetuste puhul pole Sul loodetavasti enam põhjust olnud „brutaalse täpsuse“ puudumise pärast kaevata. Et *hõlm* eestlaste luulekeeles tõesti sama tähendab mis Fittich [tiib], selle peale võid Sa kindel olla, kuigi vaene Hupel oma sõnaraamatu Zipfel'iga niisugustest hõlma kaksiktähendustest mitte mõhkugi ei tea. Saksa keeles võin ma küll üsnagi tihti vastu tuult sõita, eesti keeles aga ei lase ma endale puru silma ajada, seda mõistan ma juhuslikult pisut paremini kui kõik meie kõrgesti õpetatud keeletargad, kes oma teadmistest nii täispuhutud on. Minu ärakirjas leiad Sa paar pisikest muudatust ja jääd nendega loodetavasti rahule. Fataalse lähedusega *Jaanilinna* ja Reinthali järgi lõhnava „Kurnis“ tõmbasin ma pikema jututa maha [1]; punasega läbikriipsutatud kohast jätsin ma ainult paar teisendatud värssi alale — need muudatused kannan ma ka originaalteksti, kui see kord trükki peaks minema. Oma järgmise saadetuse puhul ei saa ma Sind aga tülikast posti peale minemisest vabastada, sest siialäkitatud tõlke puhtakskirjutust pole mul võimalik kirja kujul tagasi saata, säärane saatekulu ajaks mind pankrotti. Selle eest võid Sa minu käekirja imetleda, mis (nimelt esimesel leheküljel!) nii kaunis on, nagu Sinu surelikud silmad tänini veel pole näinud. —

Sinu lingukivi, millega Sa mu lugupidamatust ristiusu vastu tahtsid tabada, on märgist üsna kaugelt mööda läinud. Tõelist kristlust ja selle jumalikku tuuma hindan mina väga kõrgelt, just sellepärast ei suudagi ma kiriku ja pappidega sõbrustada. Need parasiitlikud taimed imevad kogu maapinna rammu endasse ega tohi seepärast siis ka imeks panna, kui püha puu toidupuudusel 18 aastasaja jooksul nii kidurat vilja kanda on võinud. Sina väidad: lepliku selgitamise teel polevat kusagil võimalik paganlust välja juurida. Jäägu nüüd see arvamine sinnapaika, ma soovitaksin siiski järele mõtelda: kui need, kes Kristuse nimel paganaid ümber pöörama läksid, suure meistri õpetustest veidi enam kui ainult palja kesta oleksid omaks võtnud [2], nii

et nende elus ja tegevuses kas või pisemalgi määral ka õpetuse tuum nähtavale oleks tulnud, — kas neil ka sel puhul mõrtsukalikku verevalamist tarvis oleks olnud?! — Sõõ, lind, või sure! — see keskaja paganatepöörajate armsam juhtlause ei tulnud Kristusele eluilmaski meelde. Või usud Sa, et meie tagurpidi-sammuvad papid, kes nagu öökullid 19. aastasaja päevavalgust kardavad, silmapilkugi kõhkleksid, kui neil voli oleks piinamist, nõidade põletamisi ja muid mineviku koledusi tarvitusele võtta? — — Õige, luusse-lihasse läinud elav kristlus suudaks ainuüksi oma eeskujuga paganaid pöörata, pealegi hoopis paremini ja püsivamalt kui tuli ja mõõk, miska küll ametlikku kiriklust peale saab sundida, mitte aga kristlust elusse äratada. Neegriorjasid pidavad Ameerika riigid on ju ka kristlikud, ja meie tänapäeva pappide toreda õpetuse järgi talitavad nad t ä i t s a õigesti, sest 1) pole jumal tänini veel neegrite m u s t a needusevärvi maha pesnud ja 2) pole apostel Paulus mitte kusagil orjapidajate vastu jutlustanud!! — Kui sääraseid tervele inimesemõistusele näkkulöövaid asju kuulma peab, siis tuleb küll tahes-tahtmata tunnistada: s ä h e r d u s e kristluse ja paganluse vahel ei näe ma mingit o l u l i s t lahkuminekut! Et kõigi aegade s u u r mehed ristiusuga leppida ei suutnud, selles olid üksnes papid süüdi. — Niipalju tänaseks. Lähemal rahulikul tunnil, kui ma kohases meeleolus olen, võtan ma „*Womba Wiido*“ käsile [3]. Saan ma kord õige joone peale, siis edeneb mul töö üsna jõudsasti. Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

10. juunil 1860.

1. „*Kurnis*“ (sks.) — kurnid.

2. Originaalis Kr. kirjutab eksikombel: Kern — tuuma, mõtte järgi peab olema: Schale — kesta.

3. „*Womba Wiido*“, vt. kiri 10, viide 27.

19. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[17. VI 1860.]

Armas Schultz,

Täna saadan ma Sulle nii rohkesti makulatuuri, et Sul mõned head nädalad k r õ b i s t a d a annab, enne kui kõik peeneks on puretud ja seedimisekõlvulikuks saanud. Mina rühmasin +20° Réaumuri juures, kuni ma longu vajusin, nüüd tahan ma vahepeal mõned päevad muud tühja-tähja teha, enne kui ma *Kalevipojaga* jälle edasi traavima hakkan. Üleeile saatsin ma härra Carl Reinthalile oma ultimaatumi ära, kus ma teda aupaklikult ja resoluutselt palusin, mitte a i n u s t k i rida enam edasi tõlkida ja mulle seni veel tõlkimata lugude käsikiri otsekohe tagasi saata, mispeale ta oma raha siit kas isiklikult või mõne voliniku kaudu kätte võib saada [1]. Mõningad neist arvamistest, mis mulle mitmelt poolt kirja teel on saadetud, lisasin ma ilma autoreid nimetamata ühel erilehel juurde, et ta säherduste otsuste üle rõõmu võiks tunda ja siis oma meeleülenduses muidugi seda kergemini minu soovi täidaks! — Kui ta nüüd raha pärast oma senisest teooriast ja praktikast mingit erandit ei tee, siis tuleb mul küll kaks kuni kolm nädalat vastust oodata, sest nii palju aega kulub tal ikka säärase kirja vastamiseks, mille sisu teda irriteerib. „Ainult mitte ülepeakaela tormata! Ikka külmavereliselt!" — küllap me juba ära ootame.

Schiefneri arvustust *Kalevi*-loo kohta olen ma lugenud, see on väga diplomaatiliselt ja kavalasti kirjutatud, autor ainult vihjab siin-seal lapse paljudele puudustele, ilma et ta just otse näpuga näitama läheks, kus kohas koer on maetud [2]. Seda võib ehk siiski kiituseks pidada, et ta tööle eesti kirjanduse seisukohalt teatud tähtsuse annab ja see on igatahes suur tõde: „*Kalevipoeg*" on tõepoolest eesti kirjanduse e s i m e n e ja ainuke originaalteos. — Sedamööda siis pole tema mind nõnda v e r i s t a n u d nagu teised sõbrad [3], kes küll

ilma kurja kavatsuseta ometigi abinõu valikus pisut eksisid, muidugi just niisama ilmsüütult nagu see apteekriõpilane, kes *Cremor tartari* asemel teisest purgist pisut arseenikut võttis [4]. Kuna aga magu nii lahke oli ja korrodeerivat mõju ootama ei jäänud, vaid vaenuliku agensi otsekohe jälle minema toimetas [5], siis võib ka kurgu ja keele ajutist kipitust hõlpsasti välja kannatada ja üheksauntsilisele andeks anda. Tsivilisatsioon, mille kohta Sa hiljuti ütlesid, et see kõik „peeneks jahvatab", on ka kirjutavate sule-tõbraste õelust niivõrd taltsutanud, et mitte ükski enam tõelisest paganlikust kättemaksumõttest kinni ei pea. Ainuke asi, mis tsiviliseeritud inimestele veel paganluse-ajast külge on jäänud — on pisut pilget. Pilkamise lõbu on pärispatt, mis meis kõigis juurdub, oma kaasvendade nõrkusi näeme isegi mikroskoobilisel kujul, kuid et neis juhuslikult ka midagi head võiks leiduda, selle jaoks pole meil üleüldse silma.

Kui Sa oma riimitud tõlkeproovi laadatrummiks tahad kasutada, siis pole mul selle vastu midagi. Nii mõnigi daamike, kes voolavate riimide ettelugemist kuuleb, võiks ehk hüüda: „Ah, kui üpris kena!" Meile aga on peaasi, et me seejuures võib-olla ka üksikuid meeste hääli kuuleme, mis meile edaspidises töös kasulikud võiksid olla. Olgu need meeste otsused missugused tahes, mina jään esialgu ikkagi oma seisukoha juurde kindlaks, et meile peab olema tuum (teksti täpsus ja kõik eesti omapärasus) tähtsam kui väline kest (vorm). On ju igatahes kena, kui mõne poeesiale pretendeeriva soperduse puhul ka vormi saab arvesse võtta, kui aga see vorm, nagu eesti ja soome keeles, just säärases keele omapärasuses peitub, mille edasiandmiseks võõrale keelele sunnisärk tuleks selga ajada, seal jäägu see väline kest parem edasi andmata ja öeldagu lugejale kohe alguses: Siin on tuum, mille ma sulle moonutamatult annan. Heameelega oleksin ma sulle ka välise kesta andnud, aga näed, see purunes mul käes; hoolimata kõigest ettevaatusest ja püüdmisest neid tükke uuesti kokku liita, leidsin ma, et esialgne kuju oli kaduma läinud, sellepärast tuleb sul leppida tuumaga. Võib olla sünnivad tulevastel päevadel pare-

mad meistrid, kes sulle ka välise kesta annavad. Ja seega punkt. —

Härra ekspastor Reinthal ei ole sakslasest lugejale, kes eesti keelt ei oska, „*Kalevipojast*" mitte midagi andnud. Ta arvab, et oma saksa s-ga on ta kõik praod kinni kittinud ja kõigist raskustest üle saanud. Ta peab küll armetu käpard olema, kui ta säherduse töö juures pealegi veel „higi ja verd" ohverdab, sama vähe aimu näib tal olevat jahist, sest muidu tal ei oleks tarvitsenud teist sõna paberile panna, kuna see temal juba esimeses sõnas peaks peituma. Missugune saatan, kui see mitte edevus ei olnud, pidi teda küll taga kihutama säärast tööd ette võtma, mis talle jõukohane ei olnud! Et tühjapeade Eesti Selts ei märganud seda tõbrast vale karjamaalt ära ajada, selles oli tema suur õpetatus süüdi, sest see ei näe pahatihti puude tagant metsa. Kui Theodor Beisele ja Karl Körberile nõiaköök ja -katlad kätte anda, siis oskaksid nemad neid aparaate oma vedela veesupi keetmiseks kasutada, kusjuures nad ise alati nagu rasvalaigud hospidalisupi pinnal ujuvad! —

Ei saa salata, et hästiriimitud tõlkega võidakse sakslase kõrvadele vägagi meelepärane olla. Ma usun, riimiga oleks võimalik neid kõrvu kõige parema äratundmise kiuste nii kurdiks teha, et nad seda ei märkakski, kui me neile sisu asemel kõige ehtsamat Reinthali veini pakuksime. Mõned kohad on tõepoolest nii klassikaliselt ilusad, et neid ainult üsna pisut parandades kõige paremate Schilleri värsside kõrvale võiks paigutada. Nii ütleb ta kusagil: „Dieser Weg führt in die Fichten!" [See tee viib mändide juurde]. Kui me seda värssi ainult pisut muudame: Dieser Weg führt mank die Fichten [see tee viib rappa] — siis on meil nii kõrge klassikaga tegemist, nagu oleks vana Gratius jälle oma hauast tõusnud ja kuuleks ööbikuid lärmamas[6]. — Oma korduvate seletuste põhjal olevat ta kõike seda ilu sünnitanud puhtast armastusest saksa keele vaimu ja voolavuse vastu. Ma ütlesin oma tunaeilses kirjas: „Teie olete oma mõlemale armsale ebajumalale, Teie saksa keele vaimule ja kenale keelesoravusele liiga palju eesti omapärasust ohverda-

nud". — — Teose ehtne omapära ja iseloomulikkus peitub mõtetes ja nende sagedasti üllatavas ühendamises. Kuigi kõike seda ei suudeta igalpool karvapealt edasi anda, siis tuleb püüda seda vähemalt ligikaudugi teha ja mõndagi — nagu Sa juba õieti märkisid — katsuda analoogiate varal asendada. Need on eriti seal sobivad, kus tõlgitud alasti eestikeelne sõna lamedaks kipub jääma, säärasel puhul peab analoogia tõlkijat mõne vaksa võrra kõrgemale aitama, et seal õiget ütlemist leida. Reinthal teeb vastupidi, ta langeb alati originaalist madalamale. Püüab ta mõnikord kõrgemat lendu, siis on ta kohe jälle nagu r o n i v kass, kes lindu puuladvas noolib.

Siin üks näitus, nagu neid igal leheküljel leidub:

	Reinthal:
Tallas tundemata teeda,	Unbekannt war ihm der Weg,
Rändas sala radasida	Unbekannt die ganze Gegend
Pimeduse piiridelle,	An des Schattenreiches Grenzen,
Kus ei olnud enne käinud	Und es hatte sicher auch
Elav inimese jalga,	Nie vor ihm ein menschlich Wesen
Veel ei valguslaste silma	Diese Gegenden besucht
Neida kohti enne näinud.	Oder nur von fern gesehen.

[K-poeg X, 365—372.]

Sõnasõnaline tõlge on järgmine:

Trat auf unbekannten Wegen,
Wandert' auf geheimen Stegen
Nach des Finsterreiches Grenzen,
Wo vorher war nicht gegangen
Eines lebenden Menschen Fuss,
Noch nicht Lichtes Kinder Auge
Diese Gegenden vorher gesehen.

Kui Sa mõnda erapooletut inimest selle puise sõnasõnalise tõlke ja Reinthali poeesia, s. o. kõigi kunstireeglite järgi klanitud ja treitud, v o o l a v a keele üle otsustada laseksid, siis ma kardan, et otsus ei langeks mitte Reinthali kasuks. Aga säherdune nagu see koht — väljaarvatud ainult mõned vähesed erandid — on see käparditöö algusest lõpuni. See inimene ei raputa oma

tõlget käisest nagu mina, vaid istub nädalate kaupa haududes ja viilides üheainsa loo kallal ja määrib maailmatu hulk paberit, enne kui raamatutrükkal käsikirja kätte saab. Seal oleks küll ausam puuraiumisega pead toita kui kirjamehe-ametis vusserdada tahta. On väga kahju, et Sa seda oma mõne kuu eest ettevõetud nõu täide ei viinud ega mõnes ajalehes ei selgitanud, kuidas Reinthal tekstiga on talitanud[7]. Kahjuks leidub ligidal ja kaugel ikka veel küllalt palju mõistmatuid inimesi, kes Reinthali ümberpaneku nagu musterteose ees kummardavad. Kas või juba mõne tulevase parema tõlke pärast oleks tarvis nende paljude pimedate silmi pisut avada.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

17. juunil 1860.

1. See Kr-i kiri Reinthalile pole säilinud.

2. *Schiefneri arvustus*, s. o. „Über die estnische Sage vom Kalewipoeg" (Eesti K-poja-muistendist). Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. T. II (1860), vg. 273—297 = Mélanges Russes. T. IV, lk. 126—161, mille äratrüki nähtavasti Schiefner 3. juunil 1860 Kr-ile saatis, vrd. Kirjavahetus III, lk. 158 ja 174.

3. Vihje Sch.-B-i teravale arvustusele „K-poja" kohta, vt. kiri 3.

4. *Cremor tartari* (lad.) — viinakivi.

5. *agens* (lad.) — mõjutegur; tõukejõud.

6. Vihje Kr-i üliõpilaspõlves Tartus elanud ja Gratiuseks kutsutud veidriku värsisepitsusele, vrd. Dr. Bertram, Dorpats Grössen und Typen. Dorpat, 1868, lk. 69—71.

7. Vt. kiri 11, viide 5.

20. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[21. VI 1860.]

Armas Schultz,

Üks eesti vanasõna ütleb: „Ära poo enne vana koera üles, kui noor haukuma hakkab". Meie oleme oma vana klähvija oksa tõmmanud, sellepärast on küll hädasti tarvis kutsikas haukuma õpetada. Reinthal saatis mulle üleeile õhtuks seni veel tõlkimata viis viimast lugu käsikirjas tagasi. Tema küll pisut väriseva käega kirjutatud kaaskiri on täis vagadust ja pikka meelt, ta kutsub jumalat tunnistajaks, et ta selle töö raskustega võideldes pole ühtki vaeva paljuks pannud ega seejuures silmapilgukski unustanud, kuivõrd piiratud tema võimed on, et üht säärast teost kas või ligikaudseltki saksakeelses tõlkes edasi anda. Kuid nii Õpetatud Eesti Selts kui ka kõik teised, kellele ümberpanekut omal ajal tutvustati, olevat töö suure kiitusega vastu võtnud ja teda tungivalt palunud tõlkimist jätkata. Alles nüüd, kus ta kogu teosest kolm veerandit juba lõpetanud, „tormavad mulle kõik küünte ja hammastega kallale ja tahavad mul silmad peast välja kratsida, just nagu oleks mind äkki kõige jõledama kuriteo pealt tabatud". Säärases lapidaarses stiilis jätkab ta seda huvitavat teemat veel paaril leheküljel, siis tänab ta raha ja ka selle lahkuse eest, et ma Õpetatud Eesti Seltsile omalt poolt midagi neist põhjustest ei teatanud, mispärast ta edaspidisest tõlkimisest vabastati, vaid et ma tema enda hooleks jätsin seda asja oma äranägemist mööda korraldada; lõppude lõpuks palub ta senise sõbraliku vahekorra jätkamist. — Seega oleksid meil siis temaga asjad joones. Nüüd aga tuleb kõige raskem punkt. Viienda vihu jaoks on 14. ja 15. lugu mõlemad juba trükitud, 16. lugu on aga veel tõlkimata. Et nüüd selle vihu väljaandmist mitte asjatult pikale venitada, peame m e i e kätte võtma ja omal viisil tõlke valmis tegema. See poleks sugugi mahavisatud vaev, sest kui ükskord, nagu ma kindlasti loodan, päris uus tõlge valmima

peaks, siis on meil tükk tööd juba tehtud, mille me kas esialgsel kujul ära trükime või siis tagantjärele veel selle puudusi silume ja parandame. Mina hakkan juba täna õhtul eeltööga pihta, nädala pärast peab see tõlge koos originaaliga lihvimiseks ja poleerimiseks Sinu kätte jõudma; ole siis nõnda lahke ja tee, mis Sa iganes suudad, nii et ma S i n u töö võimalikult ruttu tagasi saaksin ja selle koos eestikeelse originaaliga tsensori kätte ja trükikojale võiksin saata. Kuigi me oma meisterliku eelkäija hoogu ja s o r a v a t keelt põrmugi järele aimata ei suuda, olen ma ikkagi täitsa kindel, et me lugejale eestikeelsest tekstist hoopis t õ e t r u u m a peegelpildi anname. 16. loo sisu on üldiselt üsna t ü h i n e, kus kõneldakse sellest, kuidas *Kalevipoeg* maailma otsa otsima läheb; — palju tühja *lori* sõnades ja peaaegu mitte mingisugust tegevust. Kuna see viikingi-narrisõit ometigi terviku juurde kuulub ja rahva hulgas üheks tuttavamaks sündmuseks on, siis ei tohiks seda küll välja jätta. Mina kirjeldasin seda sõitu karvapealt nõnda, nagu maamõõtja Lagos selle mõningate aastate eest ühe Tarvastu eestlase jutustuse järgi kirja on pannud [1]. Laiuselt ja Pihkva eestlaste käest saadud sobivad laulukatkendid, mis vähemalt n ä i l i s e l t selle episoodiga on seotud, said vastavas kohas nagu kord ja kohus vahele põimitud.

Nüüd, mu kallis, ei tohi Sa mind küll jänni jätta, muidu satun ma kõige piinlikumasse kimbatusse, nii et ma *külasse laenatud perse* tõttu sunnitud oleksin *küljeluie vahelt* hädalist asja õiendama. Arukaid ja tähtsaid kriitikuid ma ei karda, küllap need oma peene ninaga juba välja nuhivad, kus haisev koer on maetud. Mis aga Õpetatud Eesti Selts ja säärased inimesed ütlevad, kes Reinthali tõlke üles kiitsid, see on mulle sama hea kui kassisitt. Ei taha Sa kaastöölisena oma nime avaldada, siis laseme ühel t u n d m a t u l esineda, see tähendab, ma võtan kõik kirvetöö patud oma turjale ja lasen need hiljem anonüümi poolt üle lihvida. — Eelmise postiga läkitasin ma Sulle õige mahuka makulatuuri-saadetuse 7. loost kuni 10. loo lõpuni koos „Sissejuhatuseks" ärakirjaga. Seega on nüüd väheste

nädalatega sama palju ära tehtud kui pastor Reinthal kolme aastaga välja haudus.

Ära ainult väsi, mu sõber, nende igaveste tülitamiste puhul, mis nagu äikesepilved Sinu pea kohale kogunevad! Ma kavatsen oma tõlkele kõik võimalikud eeslisillad kaasa anda, nii et Sa kõige raskematest karidest hõlpsasti üle võid saada [2]. Iga kaksipidi mõistetava sõna tahan ma ära märkida.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
21. juunil 1860.

1. L a g o s (Lagus), Johan — maamõõtja, tegeles ka eesti rahvaluule kogumisega, tema kirjapanekuis leidub aga sagedasti omapoolseid pseudo-mütoloogilisi lisandusi. — Kõnesolev üleskirjutus on tundmata.

2. *eeslisillad*, vt. kiri 7, viide 3.

21. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[12. VII 1860.]

Armas Schultz,

Meie vahel valitseb küll mingi õudne harmoonia, nimelt just virisemise ja logelemise harmoonia! Minagi olen viimasel ajal just niisama põdur olnud kui Sina, juhuslikult ainult selle vahega, et ma mõned päevad *ophthalmia* tõttu mitte kõige vähematki teha ei saanud [1]; nüüd kirjutan Sulle voodis, mu jalg on täitsa l i i m i s t l a h t i, ei saa isegi üle toa astuda, lühidalt, masinavärk ähvardab nüüd küll hoopis ära laguneda. Seejuures painab mind raskesti ka donna Hüpohondria, vastikud kabelimäe-mõtted ei taha kuidagi peast lahkuda [2]. Peapõhjuseks aga, miks ma neid ridu nii vaevaliselt üleüldse kirjutan, on 16. lugu. Mõned liiga järsud üleminekud tulevad sellest, et kogu episoodis terve

hulk vahelülisid peab puuduma, esialgselt oli reisikirjeldus kindlasti hoopis täielikum; kuid need põhimõtted, mille järgi töö tuli kokku seada, ei lubanud mul omalt poolt mittemidagi t ä i e n d a d a, vaid olemasolevad riismed said niiviisi kokku sorgitud, et need vähemalt n ä i l i s e l t mingi terviku oleksid moodustanud. Kõige selgemaks tõenduseks on kas või seegi, et Lapu targast ja tema *seina külge kütkendatud* eritasust mujal mitte sõnagi enam ei räägita. R o h k e d kordamised ei lange aga minu süüks, vaid mul tulid need vägagi vastumeelselt paberile panna, sest et ma need just säärasel kujul eest leidsin. Härra Lagos, kes maailma lõpu otsimise loo Tarvastus suulise jutustuse järgi sõnasõnalt üles on kirjutanud, esitab need kordamised kõik karvapealt nõnda, nagu need temale edasi anti. Saksa keeles mõjuvad nad sellepärast nii igavalt, et me poeetiliste hiiglaelukate hulgas teisi sedavärki mäletsejaid ei tunne; eesti keeles on aga hoopis teine lugu nii igapäevases elus kui ka luules. Ma kardan ka ise, et mul t ü h j a p e a d e Eesti Seltsiga tõsine tüli võib tõusta, ometigi olen ma valmis kas või viimse veretilgani võitlema! Et pastor Reinthal 16. loo juba ära oli tõlkinud ja üksnes viha minu kirja pärast teda sundis oma meistritööd maha salgama, seda sain ma päris juhuslikult teada. Ma lasksin endale trükikojast 14. ja 15. loo saata, seal leidsin ma kolmel leheküljel ka 16. loo trükitud alguse, mille ma Sulle prooviks juurde lisan. Noh, mu armas sõber, meie võime siin küll ilma häbipunata võistlema hakata, kuid ühtlasi nii mõndagi õppida, näituseks *suure ilma ots* on saksa keeles „Rand der Erde“ [3] ja *samblasoo* — „Marschland!“ [4] E d u s a m m u d on i l m s e d, ja miks siis ka mitte — harjutamine teeb ju meistriks! — sedapuhku paraku ainult mitte paremuse mõttes. Oli küll viimne aeg seda kõrdikokka minema saata. Kui kaunid on näiteks juba esimesed kaks värssi:

„Einstmals lange nachgesonnen,
Wie es anzufangen wäre“ [5].

[Kalevite kange poega
Mõttesida mõlgutelles
Alustanud arvamisi —
Tarkusteeda toimetada.

K-poeg XVI, 1—4.]

Tõepoolest, mõni kalkuleeriv kingsepapoiss suudaks seda mõtet küll vaevalt luulelisemalt väljendada! — — Kas see poleks juba ülearune täpsuse tagaajamine, kui Sa 16. lugu veel kord revideerimiseks enda kätte nõuad? Võta arvesse, kui palju aega me niiviisi kaotaksime! — Kui mu kere täie tervise juures oleks olnud, siis oleks Sinu pikseprahvakas mind küll pikali põrutanud ja päris vagaseks teinud. Niisiis on nüüd Sinu siiatulekuks viimsedki lootused kadunud! Pahaks ma Sulle seda panna ei saa, see oleks olnud liiga suur ohver, säärane kõrvalhüpe oleks Su reisile umbes 180-verstase kõveriku juurde lisanud, s. t. kui Sa siit jälle tagasi Pihkvasse oleksid sõitnud. Pealegi veel ainult k a h e k s päevaks, kus me vaevalt mahti oleksime saanud teineteisele õieti otsagi vaadata, kui suurt hävitusetööd vahepealsed 16 kuud meie kallal on teinud [6]. Sinu varasemate teadete põhjal, et „suve jooksul võiks ehk siiski säärane sobiv silmapilk leiduda" ehitasin ma endale juba nii mõnegi tagasihoidliku õhulossi ja uskusin, et Sa vähemalt nädalaks siia jääd. Postvankriga sõitmist oleksin ma Sul juba võimalust mööda lühendanud, Pihkvast Panikovitši käib postitõld, mis iga päev Pihkvast Riiga ja tagasi sõidab. Panikovitšist Vastseliinani on 16 versta, nii palju oleksid Sa ehk postvankris ikkagi välja kannatada suutnud *. Kuna raudtee ja tilisangi tõttu võimalik on teatud punkti päralejõudmise aega päeva ja tunni pealt välja rehkendada, siis oleksin ma Sulle mõnusa tõllaga kuni Vastseliinani vastu sõitnud, nii et Sa Võrule jõudes oma 16-verstase vintsutamise juba unustanud oleksid. Tagasisõidul oleksin ma Sind oma vankriga kuni Panikovitšini viinud; lühidalt, see asi oleks lasknud ennast igapidi korraldada. Miks ma Sind aga nii heameelega siia soovisin, selleks andis põhjust „*Womba Wiido*", sest see noormees teeb mulle rasket muret — oma eestikeelses osas on töö praegusel kujul täitsa seedimisekõlbmatu. Kahjuks on mõte pahatihti l i i g a saksapärane, kui seda aga nõnda edasi anda, siis saaksime oma köstrite ja koolmeistrite kirjan-

* Mina pean sedaviisi sagedasti 70 kuni 80 versta päevas maha logistama.

dusele üksnes toreda paarimehe. Mõni üheainsa reaga väljaöeldud mõte ei lase ennast eesti keeles kuidagiviisi isegi kahe reaga õigesti edasi anda. Lisaks tuleb veel pahe, et soome mütoloogia on Sind ahvatlenud sealt rohkem laenama kui see eesti seisukohalt on lubatav. Kuigi mõisted ise aja jooksul kaduma võisid minna, siis oleks pidanud meil vähemalt n i m e d ikkagi alale jääma. „*Kalevipojas*" ei leia Sa ühtki säärast nime, mis meil rahvasuus ei elaks. *A h t i hauad* (soome veejumalus) on veel tänapäevalgi tuntud, peale „*Kalevipoja*" tulevad need kahel korral ette ka minu ennemuistsete juttude kogus, kus ühe uppunu kohta säärane õige iseloomulik väljendus leidub:

Vesi võttis vennikese,
Ahti kattis armukese!

[„Kullaketrajad".]

Et *vesi* ja *Ahti* niisuguses ühenduses ette tulevad, siis näitab see üsna selgesti, et mõlemad esialgselt kokku pidid kuuluma. Ka *manatark* on sõna, mida veel küllaltki sagedasti tarvitatakse, kuid *Manala*, *Inari*, *Kipinätar* jne. — säärased väljendused on eestlasele juba ammust ajast täiesti võõrad. Surnud ei lase ennast enam elusse äratada. *Kalevi poika* ja *Talve poika* on ehtsad soomlased, eestlane ütleb *poeg*, *poja*, *poega*, ei iialgi *poika*, üksnes rannavirulane ütleb mõnikord naljatades, kui ta soome keelt järele osatada tahab: *soomepoika*. Sinule aga tormaksid kõik igast kandist kui tabatud v õ l t s i j a l e kallale, kusjuures siis isegi päris ehtsadki kohad võltsitud salakaubaks tembeldataks. Kaalu seda hästi järele, kui Sa „*Womba Wiidoga*" karjääri mõtled teha.

Kirjutamine muutub mul tülikas olekus +22° temperatuuri juures väga raskeks. Üht eksitust pean ma aga siiski veel õiendama. Nimi *Turris* on meil tänapäevani alale jäänud, kuid see pole mitte müristamise-, vaid sõjajumal, kes oma j õ u d eajal — nagu mõned märgid tunnistavad — nähtavasti ka kalameeste kaitsjaks on

olnud. Kui ma kord kõbusam olen, siis tahan Sulle sellest asjast pikemalt kirjutada ja nimelt mõningaid keerulisi kohti näituste varal paremini selgitada. Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
12. juulil 1860.

1. *ophthalmia* (kr.) — silmapõletik.

2. *donna Hüpohondria* — proua Raskemeelsus.

3. „*Rand der Erde*“ (sks.) — maa äär.

4. „*Marschland*“ (sks.) — luht, lodumaa, mädasoo.

5. „*Einstmals lange nachgesonnen, wie es anzufangen wäre*“ (sks.) — ükskord kaua järele mõtelnud, kuidas peale hakata.

6. Vihje viimasele kohtamisele Peterburis 1859. a. märtsis, vrd. Kirjavahetus II, lk. 457 ja 523. — Sch.-B. külastas Kr-i Võrus 1860. a. augustis, vt. Kirjavahetus III, lk. 176.

22. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 26. augustil 1860.

Armas Schultz!

Sinu reisikirjelduse sissejuhatus näitab, kui hädaohtlik on õpetatud meestele teatud anekdoote jutustada, nii oled Sinagi nüüd M o r g e n s t e r n i podorožna-lugu väikestviisi järele aimanud [1]! — Järgnevates kirjaridades võib juba pastoripoega ära tunda [2], kuidas ta lagedal väljal kuldse õhtupäikese valgusel kedagi kõva peaga eesti noormeest loetada püüab, seejuures küllaltki veidral viisil paganliku *Kalevipoja* kristliku *meieisaga* segi ajab ja tagatipuks vihastab, et kõik ikka ja jälle ainult sõnad on, kuna mõisted puuduvad. Kuidas ütleb papa Goethe? —

„[Denn] eben wo Begriffe fehlen,
da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein!“ [3]

Enam-vähem põevad kõik meie pastorid mõistete puudumise tõbe ja peavad sellepärast paljaste sõnakõlksudega oma tühja põhku peksma. Üks m o r a a l n e mõiste igatahes kuulub pärispatu-õpetusesse, mis ka moraali olevat sünnitanud. Pisku vere ja l a h k e armuõpetusega loodetakse kõiki inimkonna pahesid parandada; jookske ainult usinasti pihile ja tehke muidu ükskõik mis soovite! Selles on meie kõige uuema armuõpetuse kvintessents: patukustutamise äri teisel kujul.

Joonistatud kabelikest tunnen ma väga hästi, selle lähedal väikeses ojakeses, mis on Liivimaa ja Pihkva kubermangu piiriks, asub *Ukukivi*, kuhu veel igal aastal teatud päevadel ohvriandeid viiakse. Preestrid nimelt on selle pagana-aja kivi kristianiseerinud ja rahvale selgeks teinud, et õnnistegija olevat maises elus selle kivi peal istudes ojakeses oma jalgu pesnud. — Küllalt. Täna rändas 16. lugu Tartusse, mille ma otse Laakmanni kätte saatsin ja temale ülesandeks tegin, vihud tsensori kätte toimetada ja siis kohe ladumisega algust teha. Sinu plaanid tulevase suve kohta meeldivad mulle väga, jääb ainult ära oodata, kas meil ka nii kauaks elupäevi jätkub. Kui pääsukesed jälle tagasi tulevad, siis on ka paras aeg ulualuse pärast pisut ringi vaadata. Eile õhtul leidsin ma „St. Petersburger Zeitung'ist" mahakuulutatute hulgas õuenõunik Hirschi ja preili Enghoffi nime [4]. Pulmad on vist juba peetud, niisiis võid Sa noorpaarile oma õnnesoovi-visiidi teha! —

Järgmine kord „*Kalevipojast*" rohkem, täna on mulle kirjutamine iseäranis raske, öösel magasin halvasti ja nüüd olen päris longus. Eile olin ma kolm tundi värske õhu käes. Juuresolev kiri jõudis eile ühel ajal Sinu sõnumikuga siia, ma kraapisin ülearuse laki maha ja saadan Sulle Su omanduse ära. T e i s i p ä e v i t i ja r e e d e t i postile antud kirjad jõuavad siia kolmapäeval ja laupäeval, pea seda silmas, kui Sa mõnda rutulist kirja saata tahad. Kildudeks purunenud peeglite ja pildiklaaside puhul tunnen Sulle südamest kaasa, ela hästi ja pea sõbralikult meeles

oma

Kreutzwaldi.

1. *Sinu reisikirjelduse sissejuhatus*, s. o. Sch.-B-i kiri, mille ta kirjutas pärast Kr-i külastamist Võrus ja kus ilmselt kirjeldas oma reisiseiklusi. — *Morgensterni podorožna-lugu* — Kr. mõtleb nähtavasti Tartu ülikooli esteetika, retoorika ja klassikalise filoloogia professorit (1802—1833) Karl Morgenstern'i, kelle kohta tema kaasaegsete suus liikus suur hulk igasuguseid anekdoote. — *podorožna* (vene k. подорожная) — omaaegne reisi- ja küüdipass, mis andis õiguse postijaamades küüthobuseid saada.

2. Sch.-B. isa oli pastor.

3. Tõlkes: „Just seal, kus mõiste üldse puudub, on sõna platsis sedamaid!" — tsitaat Goethe „Faustist".

4. Hirsch, G., vt. kiri 5, viide 6.

23. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[2. IX 1860.]

Armas Schultz,

Kui me järgmisel suvel kahekesi paar kuud „*Kalevipoja*" juures istume ja ühtlasi minu tervist paari pügala võrra parandada suudaksime, siis teeksime küll päris kindlasti midagi valmis, mis pisut rohkem oleks kui ainult *karjapoisikese töö*. Sul on täiesti õigus, et kui saksakeelne väljaanne kunagi ilmuma peaks, siis tuleks seal küll mitmeid kohti kärpida, näituseks kas või juba esimese loo lõpmatuseni mäletsetud *ristitantsu* osas ja mujal. Seejuures peab muidugi silmas pidama, et midagi iseloomulikku minema ei saaks pühitud. Eestikeelses tekstis laseksid end mitmedki kohad mõne vähese suletõmbega palju paremaks muuta, kui kokkuseadja ainult sellest köidikust pääseks, mis teda tänini on sundinud rahvasuust saadud laulufragmente muutmatult edasi andma! Nüüd olid tal küll käed kinni seotud, kuid sellegipärast pole ta suutnud kriitika nõudmisi rahuldada ega anta temale ka seda kuritööd andeks, et ta saaga üksikud fragmendid näiliseks

tervikuks ühendas. „Mispärast" — hüüavad õpetatud härrad igast küljest — „ei antud meile neid fragmente esialgsel korraldamata kujul, vaid liideti need enne kunstlikult üksteise külge [1]?" Isegi dr. Bertram vangutab pead säherduse julgustüki üle! — Peaks aga ükskord avalikuks tulema, kui palju tema omaenda fantaasia-salakaupa 16. loosse sisse on tassinud — mis ütleks küll maailm selle kohta? Kui *Sulev* oma t u b a k a p i i b u ja puujagamisega (üks süld pere kohta) sisse kukub [2], siis dr. Bertram muidugi mõista ainult naerab pihku ja ütleb üsna muretult: „Söögu aga *Vanemuise äbarik* ise seda putru, mis ta on keetnud, — ei minul ole sellega midagi tegemist!" Suurte isandatega on küll üpris täbar kalja kahasse teha. — Lausa totter oleks mõnes uueski väljaandes algteksti ühes tõlkega kõrvuti trükkida lasta, nagu seda nüüd tehti. Eesti keeles peab see iseseisvaks rahvuslikuks teoseks kujunema, millest saksakeelses tõlkes lugejale üksnes nii palju pakkuda tuleb, kui hellitatud kõht ilma tervisele liiga tegemata ära seedida suudab. Ma kavatsen 16. loost mõningad äratrükid teha lasta, nii et Sa neid saksa kirjastajatele söödaks võiksid visata ja proovida, kas mõni kalake õnge hakkab. Iga töötegija on oma palga väärt, järelikult poleks sugugi õiglane Sinu käsikirja lihtsalt ära kinkida. Selle asemel, et Sa oma töö jumalamuidu mõne välismaa koera ette viskaksid, otsime parem teid ja võimalusi, kuidas seda ise välja anda. Hiljuti seisis „St. Petersburger Deutsche Zeitung'is" ja „Inlandis" lugu, kuidas keegi läti koolmeister või midagi sellesarnast tema majesteedilt keisrinnalt trükkimiseks raha oli palunud, et sellega oma töökest — läti rahvalaule ja saksa keelest tõlgitud luuletusi — välja anda. Keisrinna oli Teaduste Akadeemia arvamist küsinud ja töökene seal sobivaks tunnistatud; kuidas aga lugu palutud rahaga läks, sellest pole tänini midagi kuulda olnud [3]. Kui nüüd lätlane midagi välja kiskuda suutis, siis võiksime ehk meiegi sõber Karelli vahetalitusel samuti õnne katsuda. Küsitav ainult, kas härra ihuarst säherduse pahnaga tegemist tahab teha. Parajal võimalusel võiksid Sa ju ääri-veeri mööda järele pärida, kus sobival juhul selle mehe jutule pää-

seb, ja kuulatada, kuidas sealtpoolt tuul puhub? Sa ei pruugi seda aga enne teha, kui trükkimisel olev vihk juba on ilmunud, kus siis Reinthali ja Sinu tõlke vahe kõige paremini ilmsiks tuleb. Minu arvates peaks seda lahkuminekut ka pime oma sõrmeotstega ära tundma. Meie võtsime küll nõuks pastor Reinthali surnuks v a i k i d a, kuid vaevalt läheb see meil korda. Kuidas meeldib Sulle see uhke tõlge? 14. loo värsid 172—183 on originaalis:

Teine piiga pajatelles

Pani sõna sõudevalle:
„See on vana Sarvik-taadi
Pidupäeva paigakene,
Lustipidamise tuba,
Kallis rõõmukambrikene.

Siin ta puhkab pidupäeval,
Maitseb magusamat põlve,

Õnnelikumada aega.

Siin ma eile pika päeva

Olin kulda küürimaies,

Pidukambreid pühkimaies.

Sprechend that das zweite Mägdlein

Seine Worte also wallen:
„Dies ist des Gehörnten Alten
Stättelein für Lustestage,
Stube für das Lustgelage,
Theures Kämmerlein der Freude.

Hier ruht er am Festestage,
Und geniesst ein süssres Daseyn,

Eine Zeit des reichern Glückes *.

Hier den langen Tag ich gestern

Habe (nur) das Gold gescheuert,

Ausgekehrt die Festeskammern.

* Sõnasõnalt: eine glücklichere Zeit.

Reinthal tõlgib:

„Dieses Zimmer", sprach erklärend
Wiederum die zweite Schwester,
„Ist das Zimmer des Gehörnten,
Wo er seine Feste feiert,
Ist das Zimmer, wo er tafelt,
Wenn es gilt recht froh zu sein.
Auch die Nacht verbringt er dann
Hier in fleischlichen (!!) Genüssen,
Die er über alles liebt.
Gestern hab' ich viele Stunden
Hier geputzt die goldnen Sachen
Und das Zimmer ausgefegt".

Võta vaevaks ja poleeri pisut mu tõlget, nii et ma seda vihu lõpul vastavas märkuses saaksin avaldada [4].

Pineva kärsitusega ootan ma Sinu teadet Maria-kassa kohta; sissemaksmise tähtaeg on juba ukse ees [5]. Minu paranemine edeneb tasapisi, kuid kirjutamisega on üsna täbar lugu. Mõne päeva eest andsin ma Samson'ile aru oma tervisest ja küsisin, kas ta ei lubaks mul vähehaaval jälle oma seniseid ülesandeid täitma hakata [6]. Tema vastab lakooniliselt: „ „Parem" on hea vaenlane! Sinu selgroog ja selle *contenta* nõuavad veel pikemat aega ettevaatust ja hoidmist [7]. Praktika uuestialustamisest ei või niipea veel juttugi olla. Kui Võru nõnda õnnelik oleks, et ta tänavatel sillutus puuduks, siis võiksid Sa seal pisut sammu sõita. Ainuke asi, mida ma lubada söandan, on sõitmine väljaspool linna, kusjuures Sa aga ise hoolega valvama pead, et põrutamine Sulle halvasti ei mõjuks". — Seda väljasõitu mõtlengi ma proovida, niipea kui mõnel päeval ilusat ilma on. Selleks otstarbeks harjutan ma iga päev oma jalgu, et neid jalutuskäiguks valtapuuni ja tagasi ette valmistada. Vihma vaheaegadel teen ma ekskursioone õuele ja aeda, kusjuures ma eile rõõmuga märkasin, et ma eeskoja lävest ilma käte abita omaenda jõul üle pääsesin. Säärane võit teeb mind vapraks ja annab lootust, et ma ehk ise oma jalgade abil varemini võin välja maailma putkata, enne kui mind siit minema sõidutatakse. Peaks ainult ilm paremaks muutuma.

Varraku lugu seina külge kütkendatud varandusega pole ikka veel valmis [8]. Ma olen seda paarkümmend korda alustanud, kuid ei jõudnud algusest kaugemale. Ühel päeval tehtud töö viskasin ma teisel päeval minema, sellepärast ei taha ma seda asja uuesti ette võtta, kuni pisut rohkem jõudu on kogunenud. Umbes kolme nädala pärast sõidab meie Adelheid Peterburi [9].

Südamliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
2. septembril 1860.

1. Sääraseid etteheiteid tegi Kr-le näit. Th. Kallmeyer oma arvustuses „K-poja“ 1. vihu puhul, vt. Inland 1857, vg. 402 ja Kirjavahetus III, lk. 77.

2. Vihje Sädemete saare külastamisloole, „K-poeg“ XVI, 719—728:

Sulevipoeg pajatama:
„Kurat võtku tulekünka,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu võiks ta rehekütjaks,
Saunameestel küljesoojaks
Mitmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armu poolest annetakse.
Praegu pole paremat mul:
Pistan piibu põlemaie“.

Vrd. Kirjavahetus III, lk. 181.

3. Kõne on Kuramaa Dundaga õpetajast Ernst Dünsberg'ist, vt. Inland 1860, vg. 567.

4. Vt. „K-poja“ 5. vihu lõpul „Anmerkungen“ (Märkused) pagineerimata lehel.

5. Kr. oli Peterburi arstileskede ja vaestelaste pensionikassa, nn. Maria-kassa liige.

6. Samson, Guido H. v. (1809—1868), Tartu ülikooli arsteaduskonna professor.

7. *contenta* (lad.) — sisu, üdi.

8. *Varraku lugu*, vt. „K-poeg“ XIX, 877—985.

9. Adelheid — Kr-i tütar.

24. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[28. IX 1860.]

Armas Schultz!

Kahekümnendas loos satun ma parajasti ühele lüngale, seal pead Sa mind kimbatusest välja aitama. *Kalevipoja* tutu-lutu hüüdes on eksikombel paar rida tõlkest välja jäänud, mis Sa nüüd klambrite vahel leiad.

„Tutu-lutu, tutu-lutu!“
Hüüdis Kalevite sarve.
Mägi märkas, metsa ärkas,
Tuulehoog jäi tukkumaie,
Merekohin mõtlemaie,
„Tuttu-Luttu, Tuttu-Luttu!“
Also rief das Horn des Kalew.
Wald erweckt' es, Berg erschreckt' es,
Windeshauch begann zu schlummern,
Meeresrauschen nachzusinnen,

(Kaljud kohkel kuulamaie) *	
Kalevite kutsumisel;	Auf den Ruf des Kalewiden-
Kohkel vastu kostalesid,	Antwort geben sie vor
(Käsuhäälta kasvatelles) **	Schrecken,
Kaugemalle kannetie".	Den Befehl noch weiter tragend.

[K-poeg XX, 173—182.]

* Und die Felsen hörten schreckend
või:
Bangend horchten selbst die Felsen
või — midagi paremat?
** „Des Befehles Ruf vergrössend"
või:
„Des Befehles Ton vermehrend
Ward er weiterhin getragen".
Või:
Antwort geben sie vor Schrecken,
Den Befehl noch weiter tragend,
Den vernommnen Ruf vermehrend.

Lühidalt, pane oma tiivuline ratsu sadulasse ja säe mulle need lombakad värsid õigesse korda!

Vastuse oma viimasele epistlile pead Sa lähemal ajal saama. Esialgu aga toob Sulle minu tütreke suusõnalisi teateid. Alates 25. skp. käin ma jälle oma hospidalis, kus ma iga päev $1^1/_2$ kuni 2 tundi ametis olen, misjärel mul ka viimane jõunatuke otsas on. Parem siiski langeda võideldes kui pikkamööda nälja kätte kõngeda. Peaksid Sa Karelliga kokku saama, siis pane talle õige tungivalt südamele, kas tema ja ta kõrgete kaitsjate mõjul poleks võimalik mulle mu praegust pisikest palka pensioniks välja kaubelda, siis oleks mul ometi midagi, kuhu ma võiksin toetada. Ma tunnen väga selgesti, et mul varem või hiljem jälle siruli tuleb jääda. Samson oli arvamisel, et pensioni nõutamine ühele parandamatule haigele, kes teenistuses põduraks on jäänud, ei tohiks raskusi valmistada. Sa ütlesid hiljuti, et Sa võõraste inimeste huvides palju aktiivsem oleksid kui oma isiklikes asjus — nüüd on Sul paras võimalus neid sõnu teoga kinnitada. Ma küll manitsesin Adelheidi, et ta ka sellest asjast juttu teeks, kui ta

Karelliga kokku peaks saama, aga tütarlaste peale ei või kuigi kindel olla, kui neil mehelemineku mõtted peas on. Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
28. septembril 1860.
Kõige suurema rutuga.

25. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[7. X 1860.]

Armas Schultz,

Mitte minu tütar ei teinud Sulle aprilli, vaid tema parunist reisikaaslane oli teda ennast — nagu öeldakse — ninapidi vedanud; küllap ta on nüüd ise vahepeal Sulle sellest kõigest lähemalt jutustanud. Eile oli õnnistusrikas post, mis tõi mulle Peterburist Sinu 1., Adelheidi 3. ja Schiefneri 4. skp. kirjutatud kirjad ja peale selle veel kaks teisalt [1]. Kuni selle ajani polnud minu tütar Sinuga veel kokku saanud, tema oli Tsarskojesse tossutanud, kuna Sina teda tema korterist otsisid. Karell oli teda väga lahkesti vastu võtnud ja ühtlasi lubanud E[mil] K[ercoff'i] heaks kõik teha, mis ta võimuses seisab [2]. Nii siis loodame kõige paremat! Kui praktilised inimesed midagi ette võtavad, siis peab sel ka tagajärgi olema, sellepärast anname neile andeks, kui nad mei etaoliste peale uhkelt ülevalt alla vaatavad! — Minule oli Karell piimakuuri soovitanud, mida ma siis ka täna varahommikul alustasin. Et vana venimus Enghoff mind veel mäletab, oli mulle üllatuseks, minu Peterburist lahkumisest saadik polnud ma temalt enam vähematki elumärki saanud, samuti on ka tema tädipoeg *Põder* üsna sõnaahtraks muutunud [3]. — See näitab, et need on praktilised

inimesed, kes iga tühja-tähjaga tegemist ei tee. Minu Peterburisse kolimisest ei tule m i t t e t ü h j a g i. Võru liivakünka alla kolimine seisab hoopis lähemal. Arstipraktikat suudan ma küll vaevalt edaspidi jätkata, sest oma jalad ei kuula sõna ja samuti puudub pungavara, et ennast võõraste jalgade varal edasi aidata. Ma murran pead igasuguste plaanide kallal, mida küll ette võtta, et ma oma õhtutundidel pisut rahulikumalt hingata võiksin, kuid ma ei näe ühtki pääseteed. Ma lasksin Karelli paluda, kas ta ei suudaks asja nõnda korraldada, et ma ametist lahkumise puhul oma palga pensioni näol edasi saaksin, kuid mu tütar ei kirjuta mulle selle kohta mitte sõnagi. Mul on koguni kahju, et Sul lesekassa asjus nii palju sekeldusi oli, selle rubla tahan ma Sulle küll heameelega tagasi maksta, kuid Su vaevanägemist ei suuda ma kahjuks kuidagiviisi tasuda. Nüüd veel sõnake pakilist asjalikku juttu, siis võtame otsekohe teised asjad käsile. Kui minu Adelheid homme parun Krüdeneriga tagasi ei peaks sõitma, siis tohiks ta kergesti rahaga kitsikusse jääda, sellepärast palun ma Sind kõige sõbralikumalt, anna temale 25 rubla, mis Sa kindlasti järgmise kuu esimestel päevadel * tänuga tagasi saad. Karelli ei taha ma selles asjas tülitada, ta võiks viimati veel arvata, et ma temalt kingitust nõuan, kuid ka meil ebapraktilistel inimestel on oma eelarvamised! —

Nüüd siis „*Kalevipoja*" juurde. Va teekatel Bornwasser ei võtnud vaevaks siia tulla, kuigi ma teda korduvalt kutsusin, et üheskoos mõlemat lugu läbi vaadata [4]. Sellepärast pidin ma 17. loo ilma tema kriitikat kuulmata tunaeile Tartusse ära saatma. Laakmann küttis mul põrgu palavaks, tema saavat tuleva nädala hakatuses 16. looga valmis, sellepärast pidavat järgmine lugu kähku tsensori kätte minema ja kuna tal parajasti kuigipalju muud pakilist tööd käsil ei olevat, siis tahtvat ta „*Kalevipoja*" trükkimist jätkata. Sa pole mu hiljutisele küsimusele veel vastanud, kas tohin ma S i n d tõlkijana nimetada?! —

Kui rohkete tagakurtmistega surnuid elusse saaks

---

* 7. novembril peab Sul see raha jälle käes olema.

äratada, siis oleks meie vana Faehlmann küll juba ammugi kohale ilmunud [5]. Sinu raske õhkamine tema enneaegse minemaputkamise pärast tuleb pisut hilja. Vist mitte keegi pole Faehlmanni kaotust kibedamini kahetsema pidanud kui mina, ta väeti pärija, kes ma tema sigitatud lapse ilmavalgele p i d i n toimetama. See polnud sugugi mitte suurelisus ega oma nõdra jõu ülehindamine, mis mind taga kihutas, vaid paratamatus, kuna sel silmapilgul töö jaoks kedagi teist p a r e m a t kokkuseadjat leida ei olnud. Pärast mind tuleb kindlasti keegi, kelle kingapaelu ma väärt ei ole lahti päästma, — tema saadab kord „*Kalevipoja*" väärilisel kujul rahva hulka. — Nii ilusad kui Su mõtted aheldatud varanduse loo puhul ongi, ei saa ma seda teemat kõige parema tahtmise juures edasi arendada, muidu peaksin ma veel terve loo juurde kirjutama. Nüüd pole selle jaoks enam ruumi. — Ma olen õnnelik oma ülesandega enne uste lukutamist niigi kaugele saamise üle, et ma riismetest ja kildudest vähemalt mingi näilise terviku kokku klopsisin. Las kunstikohtunikud karjuvad ja märatsevad, kuidas nad tahavad, mina hoolin sellest koguni vähe. Mida vanemaks saadakse, mida enam iga päevaga oma jõudude kahanemist tuntakse, seda ükskõiksemaks minnakse nii kiituse kui ka laituse vastu. — Jõuab asi kord pärast minu surma rahvaväljaandeni, siis on Sinul minu täielik volitus käes, järelikult võid Sa talitada nagu tahad. — Seda kirja, millega praeguses väljaandes eestikeelne tekst on trükitud, peab rahvaväljaandes vähemalt ühe numbri võrra suurendama; nii et isegi säärasel puhul, kui tekst lehekülje kahel veerul peaks trükitama, oleks kogu töö jaoks ikkagi 20 trükipoognat vaja. 1000 eksemplari puhul nõutakse Tartus ladumise, trükkimise ja paberi eest 18 rubla trükipoognast, seega siis 20 poogna eest 360 rubla; arvestades ühe eksemplari brošeerimise tasuks 10 kopikat, teeks see kokku 100 rubla, järelikult oleks ühe eksemplari netohind 46 kopikat. Raamatukaupmehed, s. t. meie talurahvapoodnikud nõuavad müügi eest 20% omale, see teeks siis juba 56½ kopikat. Nii kallist i l m l i k u sisuga raamatut eestlane aga naljalt osta ei söanda, või siis peaksid olukorrad koguni

teiseks muutuma, milleks aga esialgu ei ole mingisuguseid väljavaateid. Asjade säärase seisu juures on küll parem, kui me oma kaua kaisul kantud ja hellitatud rahvaväljaande mõtte täitsa maha matame. Küll aga võiks ehk u u e saksakeelse tõlke väljaandmine hõlpsam olla, kui sellele väljamaal mõni kirjastaja leiduks. Püüa oma töö võimaluse korral ikkagi valmis teha, kui Sul selleks jõudeaega jätkub. — Mõne päeva eest kirjutasin ma Beisele sellest põhimõttest, mida 16.—20. loo tõlkimise juures silmas peeti [6]. Schiefneril näikse ka juba hais ninas olevat, et Sa mõned „*Kalevipoja*" lood oled ümber pannud, ta pärib minult, m i s s u g u s e d nimelt? Ma vastan temale: kui ta järgmist vihku näeb, siis vaadaku ise järele, kes talle seal silma hakkab, kas härra Reinthal või mõni teine tõlkija [7]. —

Minu tütresse puutuvate plaanide asjus oled Sa arvatavasti tema endaga neid arutanud. 800- ja 1000-rublased kohad ministrite juures ripuvad minu arvates liiga k õ r g e l, neid pole nii lihtne kätte õngitseda. Meie tahame parem tagasihoidlikumate soovide juurde jääda; võib olla läheb korda E[mil] K[ercoffi] jaoks mõnda teenistuskohta leida, mis ta tulevikku kindlustaks, säärasel korral asuks siis ka Adele sinna elama. Nüüd aga ela hästi!

Sinu vana

Kreutzwald.

Võrul,
7. oktoobril 1860.

P. S.

Palun, kui Sa ehk juhuslikult Karelli peaksid nägema, siis küsi temalt järele, kui kaua p i i m a k u u r i tuleb jätkata?

1. Schiefneri kiri vt. Kirjavahetus III, lk. 174—175.

2. K e r c o f f, Emil — prantsuse keele õpetaja Võrus; oli kihlatud Kr-i tütre Adelheidiga, mille see hiljem tühistas, vt. Kirjavahetus III, lk. 183.

3. Enghoff, vt. kiri 2, viide 9. — Põder, vt. kiri 10.

4. Bornwasser, Heinrich W. (1782—1861), pastor Võrus 1805—1846.

5. Faehlmann, Friedrich R. (1798—1850), silmapaistev valgustaja-demokraat, arst ja keelemees, folklorist ja kirjanik, keskne kuju XIX saj. esimese poole eesti ühiskondliku mõtte ja kirjanduse ajaloos. Vrd. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

6. Kiri Beisele 3. okt. 1860, vt. Kirjavahetus II, lk. 587—588.

7. Kiri Schiefnerile 7. okt. 1860, vt. Kirjavahetus III, lk. 176.

26. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[22. XI 1860 [1].]

Armas Schultz,

Sa tahtsid oma viimasele kirjale õige ruttu vastust saada, aga ennäe, see tuleb nüüd üsna suure hilinemisega; nii lühike kui Võru küünar muidu ongi, võib see ometi teatud puhkudel üsnagi pikaks venida. Härra Galleit'i läks mul korda alles üleeile õhtul kinni püüda [2]. Tema oleks nõus Peterburis teenistusekohta vastu võtma, kui see tema soovidele vastaks. Kuid enne pidavat ta teadma, mida temalt nõutakse, kas ainult prantsuse keelt või ka teaduslikkude ainete ja vanade keelte õpetamist? Peale selle veel: mil määral ta seal seotud oleks? — Kui tal näituseks kaks õhtut nädalas enda jaoks vabaks jääks, siis lepiks ta 700- kuni 800-rublase aastapalgaga, vastasel korral nõuaks ta aga 1000 rubla. Peaks sellest asjast midagi tulema, siis peab ta mingisuguse kindlustuse saama, et siinset kohta üles öelda, sest kui ta asutusest lahkuda tahab, siis on ta lepingu järgi kohustatud sellest kolm kuud varem ette teatama. Kuna aga mõnel tema kaasmaalasel Peterburis ses mõttes halbu kogemusi on olnud, et neile esialgu rohkem oli lubatud kui hiljem tegelikult maksti, siis ei tahaks ta mitte umbropsu sinna sõita, vaid nõuab kindlustuseks 100 rublase käsiraha ettemaksmist. Niisugused on tema tingimused.

Meie mõistatuslik daam on juba 2 nädalat Tartus [3], Sinu ülesannet polnud mul võimalik temale edasi anda. Heakskiidetud muudatused 18. loos on minu poolt tehtud ja käsikiri Tartusse tsensori kätte saadetud. Tänase postiga läkitan ma Sulle 5. vihu [4], kuid kellegi kolmanda aadressil, siis pole Sul tülikat posti peale minekut, vaid Sa saad oma eksemplari dr. Enghoffi kaudu kätte. Märkusi vihu lõpul palun mitte kahe silma vahele jätta! —

Sinu ajakirjaga on koguni veider lugu [5], Sa räägid selle proovinumbrist just nagu minule tuttavast asjast, mida ma oma silmaga peaksin näinud olema, kuna aga mina tänini selle lihtsat kuulutustki pole näinud, kuigi ma oma tütre tagasijõudmisest saadik „St. Petersburger Zeitungi" kõik kuulutuseküljed hoolega olen läbi vaadanud. Dr. Bertramist ja tema ajakirjast mitte kusagil pisematki märki! See on kentsakas. Teised toimetajad ja väljaandjad ujutavad meid üle oma kuulutustega, kuid mis Peterburis sünnib, see on Võrul just niisama tundmata kui mõni ajaleht, mis kuu peal ilmub. Keegi täheteadlane on välja rehkendanud, et meie maakera mõningate aastasadade pärast mitte kuu taoliseks kustunud kraatriks ei muutu, vaid nagu tohutu jääpall välja näeb. Huvitav vaatepilt härradele astronoomidele Veenusel! Tuleb meil ükskord oma planeedilt ära kolida, siis võiks meid *Vanaisa* küll Veenusele saata ja sinna pikemaks ajaks paigale jätta, seal tahaksin ma astronoomiat uurima hakata ja heade pikksilmade läbi meie endist elukohta vaadelda. Saja aasta jooksul pidavat jääpiirkond 24 penikoorma võrra lähemale nihkuma, sedamööda võib siis hõlpsasti välja arvata, kui palju aega selleks kulub, et kogu maakera igaveseks jääks muuta. Säärases olukorras tuleb küll õnne tänada, et astronoomid nõnda usinasti uusi pisikesi planeete avastavad. Niisugusel puhul mõtlen ma alati: jällegi ühe tillukese hüti jaoks ruumi rohkem! Ja kui need ükskord kõik viimseni ära on põlenud või jääkamakateks moondunud, siis võib ju hingerännakul mõnele lähemale kinnistähele tõusta. Ega paljud uued raudteedki seda vana potti just suurt soendada ei aita, mille temperatuur mitte üksnes sisemuses, vaid ka välimisel

pinnal iga 30 aasta jooksul ühe kraadi võrra pidavat alanema. Kuigi ehk praegustel troopika-maadel soojust pisut kauemaks jätkub, meil põhjamaalastel pole selle toredusega küll enam pikka pidu. Islandi ja Grööni maa lokkavad kevaded oma õieilu ja ööbikulauluga on juba ammugi möödas, sama saatus ootab ka meie praegust asukohta. Säherduses olukorras tuleb küll õnne kiita, kui teatakse, et eluõhtuke juba kätte on jõudnud: nii võib ennast selle mõttega tröösti da, et jääpangad meid oma alla ei mata.

Minu hiljutine arvustus Sinu Trischka-loo kohta on oma otstarbe täitnud, mis mind südamest rõõmustab, sest see väike sapiraku ärritus tõi mulle Sinu käest vastuse ja muud ma ei tahtnudki [6]. Kiitusega suigutatakse kirjamehed magama, laitus aga teeb nad jälle ilusti virgeks. — Ega „Inland" sellepärast veel ei s u r e, kuigi meile seda juba ammugi ette kuulutati. Nüüd teatatakse jällegi, et leht ka järgmisel aastal edasi ilmub. Üks vana jeenalane, omaaegne Thus nii ja nii mitmenda hoovilaulik Ziegenhainis [7], on toimetajaks hakanud. See Eisenschmidt oli kunagi õige lõbus sell, pesueht jeenalane igapidi, nüüd pole sellest kõigest enam varjugi järele jäänud [8]. Kuid oma eelkäijat peaks ta sellegipärast asendada suutma [9].

Mul ei tule mõttessegi Sind Võru küünraga mõõtma hakata, vaid Sinu puhul võtan ma alati *Kalevipoja* kõige suurema *süllapuu* pihku, aga kui Sa kunagi mõtled oma ähvardust tõeks teha ja mind kümme korda ära anda ja maha müüa — siis kavatsen ma uriseda, nii et Su kõrvad kurdiks jäävad! Selle peale võid Sa päris kindel olla, kui ainult murumätas mu lõugu varem kinni ei topi. Minu tervisega on nüüd lugu hoopis parem kui läinud augustis, mil Sa mind nägid, ainult istumise ja kirjutamisega ei saa ma veel hakkama, kuna mu selg siis kangeks jääb ja valutama kipub. Olen ma pool tundi istunud, siis pean ma selga jälle puhata laskma, kusjuures mind järgmine öö selle eest ikkagi nuhtlemata ei jäta. Karell on tõenäolikult juba ära reisinud, vaese Kercoffi jaoks ei paista esialgu mitte mingisuguseid väljavaateid olevat. Nii väga kui ma seda ühest küljest oma tütre pärast kahetsen, tunnen ma samal

ajal ometigi rõõmu, et ka praktilised inimesed just niisama vähe ära suutsid teha kui vaesed poeedid! — Ma sain juhuslikult üsna kindlast allikast teada, et teenistusekoht Anna-koolis oli 18. skp. ikka veel vakantne [10] ja kuigi ühe mehega juba läbirääkimisi peetakse, polnud nimetatud päevani veel midagi otsustatud. Selle teate peale soovitasime siis meie Kercoffile, et ta jalamaid teele asuks ja Peterburi sõidaks, võib-olla lähevad alustatud läbirääkimised luhta ja siis saaks tema selle koha endale. Kuuldus, nagu oleks koht juba täidetud, oli sealtpoolt meelega lendu lastud, et trügijaid tagasi tõrjuda. Võib olla saad Sa juhuslikult kokku dr. Overlach'iga [11], kelle isa olevat Anna-kooli direktoriks, ole siis nõnda lahke ja poeta sõnake minu tulevase väimehe soovituseks. Selle eest tahan ma Sind oma tulevase õukonna juures kroonitud kojalaulikuks nimetada. Pealegi oleks Sul nüüd võimalik selle heateoga dr. Bertramit paljude inimeste juures paremasse valgusse asetada. Sellepärast raputa siis paariks tunniks oma laiskus maha ja täida mu t u n g i v a t palvet! Nii enne kui pärast Sinu m o o n d a m a t u l t truu ja ustav sõber

Kreutzwald.

Võrul, 22. novembril 1860.

1. Eelmise ja käesoleva kirja vahelt puudub vähemalt üks Kr-i kiri.

2. G a l l e i t — nähtavasti õpetaja Võrus.

3. *daam* — tundmata.

4. *5. vihu*, s. o. „K-poja" 5. vihu, mis ilmus trükist 1860. a. novembri keskpaiku, vt. Kirjavahetus III, lk. 180.

5. *Sinu ajakiri*, s. o. Sch.-B-i toimetatud „St. Petersburger Montagsblatt", vrd. ka kiri 10, viide 29.

6. *Minu hiljutine arvustus Sinu Trischka-loo kohta*, s. o. Kr-i säilimata kiri (vt. ülemal viide 1), milles ta arvustas Sch.-B-i „Episoden aus dem Leben Trischka's (des Rasboiniks)" (Episoode rööovel Tr. elust). Inland 1860, vg. 665—676, 690—694, 701—712 ja 726—734.

7. Vihje tundmata kirjanduslikule teosele või tegelasele.

8. Eisenschmidt, Heinrich, pärit Jenast, 1835. a. alates õpetaja Võrus Krümmeri kasvatusasutuses, 1861. a. „Inlandi" toimetaja. Avaldas 1860. a. üsna huvitavad mälestused, mis aitavad valgustada ka Kr-i-aegse Võru elu ja olu: „Erinnerungen aus der Krümmerschen Anstalt und aus des Verfassers eigner Schulzeit" (Mälestusi Krümmeri asutusest ja autori oma kooliajast).

9. *eelkäija* — Th. Beise, vt. kiri 2, viide 11.

10. *kindel allikas* — A. Schiefneri kiri Kr-le 17. nov. 1860. — *Anna-kool* — erakeskkool Peterburis.

11. Overlach, Emil (1801—1878), arst Peterburis.

27. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[21. II 1861 [1].]

Armas Schultz,

Südamliku tänuga „Montagsblatti" siiasaadetud numbrite eest, mis eile minu kätte jõudsid, annan ma Sulle nüüd ühtlasi silbimõistatuste nõutud lahendused. Nr. 1. Lihavõttemuna. 2. Asjaarmastajate teater. 3. Vemmalvärsid. 4. Tulehark. 5. Risttee. 6. Õlgkübar. 7. Vikerkaar. 8. Veimevakk. 9. Abielu, hädaelu. — Suudad Sa midagi selle plotnikutöö juures oma höövliga siluda ja tasandada, siis tee seda. Jenny Caplick oli mulle Nr. 7. jaoks järgmise lahenduse saatnud [2]:

Nur des Frühlings Balsam-Regen
Löst die Flur von Winterketten,
Und vermag mit warmem Segen
Saaten aus der Gruft zu retten.
Nur des Dulders stille Thränen
Tilgen die erlitt'nen Schmerzen,
Wie das hoffnungslose Sehnen
Heisser Lieb' im wunden Herzen.

Nur Cupidos leichter Bogen
Hat das Ziel noch nie verfehlet; —
Kam der Pfeil daher geflogen —
Weh dir Herz, das er erwählet!

Goth'scher Baukunst B o g e n schmücken
Seiner Tempel Hallen nimmer;
Aber Herzen zu berücken,
Das vermag der Knabe immer.

Und durch dichte Wolkenschleier
Bricht ein holder Strahl der Sonne;
Mensch u[nd] Pflanze athmen freier,
Sind erfüllt mit neuer Wonne.
Denn des Donners Schauertöne
Schweigen, wie der Blitze Glühen,
Und des R e g e n b o g e n s Schöne
Sieht am Himmel man erblühen.

Nagu näed, on lahendus hoopis kenam kui mõistatus ise. Kui Sa oma pattude registrit suurendada söandad, siis anna see seletus oma lugejatele, kuigi Sa protsessist ikkagi ei pääse! Ütle ometi, Sa kartmatu kangelane, kuidas tulid Sa ometigi säärasele pentsikule mõttele, et Sa ilma poetessi nõusolekuta tema „Magava lapse" autori nime all avaldasid?! — J[enny] C[aplick] on tänini nõnda trükimusta-kartlik olnud, et ta ühtki rida pole avaldanud — jah, isegi tema noorepõlve-sõber ja kevadine austaja Franz Schleicher ei suutnud „E s t h o n a" toimetajana temalt ainustki šaraadi välja meelitada [3]. Niisama vähe õnnestus see Budbergil, kes temale küll tihti tormi jooksis ja isegi mõningad oma luuletused austuse märgiks Friedrich Jennyk'i nime all avaldas [4]. Sa tahad gordiuse sõlme oma aleksandrimõõgaga läbi raiuda või oledki selle juba läbi raiunud — kuid mõtle ometi ka tagajärgede peale [5]. Noh, kui Sa just tõotad minu ees hästi mehkeldada, siis panen ma kõik rattad käima, et see tormihoog Sinule pähe ei langeks, mis l o o m u l i k u kaitse poolest on juba selletagi lagedavõitu. Eile astusingi ma mõned sissejuhatavad sammud, kusjuures mul korda läks elatanud ema pisut rahustada, tütar aga ei tahtnud leppimisest kuuldagi. Ma jätan asja aja hooleks, mis kõik haavad parandab; paari päeva pärast võtan ma selle teema jälle käsile ega taha enne puhata, kuni ta omaenda käega Sulle andeksandmise paberile on pannud.

Kaheksa päeva eest tellisin ma Sinu käest ühe eksemplari „Montagsblatti" härra von Roth'i jaoks,

loodetavasti oled Sa selle tellimise arvesse võtnud [6]? Nüüd lasen ma siiasaadetud ajalehe-numbrid ringi käia, võib olla püüavad need Sulle veel mõne kalakese, mulle oleks üsna meeltmööda, kui ma seda viit rubla, mis ma Sulle võlgnen, kahe- või kolmekordseks saaksin kasvatada.

Minu *Kalevi*-aktsiatega läheb üle ootuste hästi, sedapuhku on 45 juba ära antud ja üksnes 15 tükki järele jäänud, kuid kõige hiljemini paari nädala pärast on küll needki samuti mehele pandud [7]. Rahaküsimusest oleks seega õnnelikult üle saadud; nüüd siis peab puhastustöö algama. Peale pommitamise ja allika-kiilutamise ei leia ma ise küll v ä h e m a t k i, mis sündsusetunnet võiks riivata. Kui paaris kohas seisab *p-* (*perse* asemel), siis kõneleb minu k a s u k s terve hulk häid saksa kirjanikke, kes sõnaga A- just niisamuti talitavad. 13. loo lõpp, mille m o o d s a t k õ l v a t u s t Sa sõitled, sisaldab ainult kaks-kolm ruuni või värssi, mida ehk sündsusetuks võiks pidada, sest kõik muu on puhas. Kuid isegi need kahtlased read on eesti keeles palju ilmsüütumad kui Reinthali tõlkes, kes nähtavasti päris iseäraliku hoolega on püüdnud kõike r ä p a s e m a k s teha. See pole küll minu süü. On Sul uue väljaande asjus midagi veel *in petto* [8], siis teata seda mulle õige varsti, sest tõenäolikult lasen ma nelja nädala pärast trükkimisega algust teha. Juuresolev leht peab Sulle pisikeseks prooviks olema, kas Sa veel nõnda palju eesti keelt oskad, et sisust jagu saada [9]? — Kas see nüüd pärsia, hiina või araabia keelest on võetud, seda ei saa ma öelda, Sina tunned hommikumaade kirjandust kindlasti paremini ja suudad ehk lõpuks allikagi ära arvata, kust ma selle aine laenasin. Toimetaksid Sa mõnda eestikeelset lehte, siis laseksid säherdused tühjatäited ennast ka mõnikord kasutada.

Ela nüüd hästi ja mõtle sõbralikult Võrust, kui lõokesed jälle lõõritama hakkavad. Tule, kui saad, ühes pääsukestega vaatama

oma

Kreutzwaldi.

Võrul,
21. veebruaril 1861.

1. Ilmselt puuduvad siin mõned Kr-i kirjad, mis pole säilinud.

2. Caplick, J., vt. kiri 2, viide 3.

3. Schleicher, Franz (1801—1868), kirjandusliku ajakirja „Esthona" toimetaja Tallinnas 1828—1830, hiljem kadettide korpuse õpetaja Peterburis. — *šaraad* (pr.) — silpmõistatus.

4. Budberg, Reinh. (Roman) Fr. (1816—1858), balti-saksa luuletaja.

5. *gordiuse sõlm* — muinaskreeka pärimuste kohaselt Früügia kuninga Gordiuse vankri küljes olnud lahtiharutamatu sõlm, mille Aleksander Suur olevat mõõgaga läbi raiunud, — lahendamatu, keeruline probleem.

6. von Roth — tundmata.

7. *Kalevi-aktsiad*, s. o. Kr-i poolt „K-poja" 1862. a. rahvaväljaande trükikulude katmiseks väljaantud aktsiad, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 187, 191, 195 ja 201.

8. *in petto* (it.) — südamel, varuks.

9. *Juuresolev leht* — pole säilinud.

28. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 3. juulil 1863 [1].

Armas Schultz,

Sinu Friedenthali epistel 16. juunist jõudis juba üheksa päeva eest siia [2], kuid ma pole sellele siiamaani veel vastata saanud, mida ma siis täna tahan teha, seejärel kui eilne müristamine üsna tugeva rahega õhu temperatuuri niivõrd on jahutanud, et üks paariskäeliste hulka kuuluv surelik loom ennast jälle liigutama võib hakata. Oma juurdeõpitud eesti keelega oled Sa eksiteele — nõnda öelda „rappa" sattunud, Schleife pole mitte *v e d r u -, vaid v e d u-sõlm* (sõnast *vedama*). Nagu ma hiljuti *„Pärnu Postimehest"* nägin, on sealkandis silmus *„joossõlm"*; nagu Hupelist näha, on mõnes paigas Schleife ka *„joosva-sõlm"*, Eestimaal kuulukse sagedasti öeldavat ka *lehv* ja *lehvi* (saksa keelest laena-

tud) — nii et heal lapsel on seega mitu nime, kushulgas minu arvates *vedu-sõlm* kõige õigem tohiks olla.

Trahhoomat põevad — niikaugele kui minu kogemused ulatavad — eestlased igalpool, seega näikse suitsutoad üheks haiguse tekkimise peapõhjuseks olevat [3]. Kui haigus veel ei ole vanaks läinud, siis võib häda üsna kergesti *lapise*ga kauteriseerides kõrvaldada [4], aga mida kauemini haigus on väldanud, seda raskem on arstimine ja seda suurem kalduvus retsidiivideks. Virumaal tunneb rahvas üht isevärki trahhooma arstimisviisi, nimelt: silmalaug pööratakse pahupidi ja selle sisemist külge hõõrutakse humalalehega! Mõned jäävat seetõttu küll pimedaks, teised aga kinnitavad, et nad terveks on saanud. See on Sinu poolt küll samariitlase töö, et Sa ette oled võtnud Torma rahva nõrgaksläinud nägemisejõudu uuendada ja õpilasi välja koolitada, kes hiljem ise opereerimisega, s. t. „*marjade*" väljapõletamisega hakkama saavad. Nii meeltmööda kui see mulle ka oleks Sulle Sinu operatsioonisaali külla tulla, möödaminnes pilku ka *Kalevi sängile* heita [5] ja Torma eestlasi palest palesse tundma õppida, ei saa ma ometi seda lõbu endale lubada: jalad on kammitsas ja tiivad halvatud! Asi laseks ennast hõlpsasti korraldada, kui ma siin kohapeal ametipuhkust saaksin, kuid selleks peab enne Tervishoiuvalitsusele ja tsiviilkubernerile Riiga palvekirja saatma, kust kõige paremal korral kümne päeva pärast vastuse saab, seejärel kui 4 poogna eest à 90 kopikat kokku 3 rbl. 60 kop. ja vähemalt samapalju kantseleilõivuks on ära pillatud. Kuid hoolimata neist kuludest võib kurat ikkagi veel vingerpussi mängida, et kui puhkuseluba lõpuks pärale jõuab, siis ometigi ametikütkest lahti ei pääse. Sina oled vaba mees, pääsed kergemini liikuma. Seeasemel et ennast armetus aurulaevas nagu pähklikoores üle Peipsi lombi Pskovi õõtsutada lasta, võiksid Sa hoopis mõnusamini Tartu—Pskovi vahel iga päev käiva omnibussiga üle Võru tagasi sõita [6]. Kaalu seda ettepanekut! Sõit omnibussiga Tartust Pskovi maksab 7 rubla — nimelt $2^1/_2$ rbl. Võruni ja $4^1/_2$ rbl. siit Pskovi, järelikult ainult 3 rbl. rohkem kui räpase aurulaeva 2. klassis.

„*Kalevipojaga*" ma Sind enam ei tülita, sest see kuu-

lub unustatud asjade hulka, millest üle on saadud: uue tõlkega võiks vürtspoodnikkudele ainult odavamat makulatuuri muretseda. See suuremeelne mees, kes tahtis uut tõlget trükkida lasta, on juba ammugi jäljetult kadunud, võib olla isegi õndsale puhkusele läinud. Peaksid Sa juhtumisi härra O. von Liphart'iga Torma mõisas jälle kokku saama, siis tervita teda sõbralikult minu poolt ja küsi järele, kas ma teda mitte paari tosina „*Kalevipojaga*" ei võiks rõõmustada [7]? Ma paneksin selle heateo Sulle kõrgesti kirja, kui tema Sinu vahetalitusel minu suurt makulatuuri-tagavara pisut vähendada aitaks. Rohkem kui kümme aastat ei ole ma Liphartiga enam kokku puutunud ega leia ma ühtki võimalust endiste sidemete uuendamiseks, kuna aga Sina võid teda igapäev näha, *NB.*, kui Sa tahad?! Juhi tema tähelepanu sellele, missuguseid surematuid teenuseid ta seega endale päriks, kui ta seda isade varandust võrsuvale eesti rahvale kättesaadavaks aitab teha! — Sinu soovitusel saatsin ma mullu sügisel 20 eksemplari pastor Landesenile palvega, need teatud tisleripoisile laialilaotamiseks edasi anda, sain aga käesoleva aasta veebruaris paki avamatult tagasi [8]. Mozart'i „Requiem'i" teksti ma ei tunne, tahaksin aga kahelda, kas seda oleks võimalik ladina keelest eesti keelde poolenistigi kordaläinult ümber panna [9]. Umbes kahekümne aasta eest proovisin ma oma jõudu „*Stabat mater dolorosa*" tõlkimise kallal, aga see ei läinud mul korda [10].

Siiasaadik kirjutasin ma täna varahommikul, et pealelõunat jätkata, kuid saatus tahtis teisiti: ma pean maale sõitma. Et Sul mitte kauemini vastust oodata lasta, pitseerin ma need read kinni, nii et nad veel tänase postiga minema läheksid, huvitaval kombel üle Valga: — omnibuss läheb siit iga päev otse Tartu, ei tohi aga kirjaposti kaasa võtta, mis vana hea kombe kohaselt kaks korda nädalas Valga kaudu edasi toimetatakse. Nõnda siis lõpuks veel kord soovitus: vali tagasisõiduks k u i v tee ja sõida Võru kaudu, et me üksteist jälle näha ja pika aja tagant koos lobiseda võiksime. Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

1. Kr-i kirjad Sch.-B-le 1862. a. märtsist kuni 1863. a. juunini pole säilinud.

2. *Friedenthal* — maakoht Tormas, kus 1862. a. kevadest kuni 1864. a. maikuuni elas Sch.-B.

3. *trahhooma* (kr.) — silmamarjad.

4. *lapisega kauteriseerides* — põrgukiviga põletades.

5. *Kalevi säng*, vt. kiri 11, viide 17.

6. Regulaarne nn. (hobu)omnibussi ühendus Tartu ja Pihkva vahel algas 15. juunil 1863. a., vt. Inland 1863, vg. 382.

7. Liphart, Otto von (1812—1893), Torma mõisa omanik 1858—1866. — Siin on kõne „K-poja" rahvaväljaande eksemplaride saatmisest Liphartile.

8. Landesen, Karl (1826—?), Torma-Lohusuu pastor alates 1853. a.

9. Kuulsa austria komponisti Wolfgang A. Mozart'i (1756—1791) leinamessi „Requiem'i" eestikeelset tõlget vajas Sch.-B. kõnesoleva teose kavatsetava mitmekeelse väljaande jaoks, mida ta toimetas koos pianisti ja helilooja Adolf Henselt'iga (1814—1881). Teoks sai see väljaanne 1871. a. (ilm. Leipzigis), kusjuures eestikeelse tõlke valmistas Sch.-B. ise. Vrd. ka „E. Post." 1866, lk. 248.

10. „*Stabat mater dolorosa*" (lad.) — „Seisis valurikas ema" — keskaegse liturgilise kirikulaulu algusrida.

29. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 17. juulil 1863.

Vaata aga, vaata, vana sõber, uus versioon annab tekstile hoopis teise mõtte! Kui tohtrihärra Friedenthalist ärasõitmise üle sõjapasuna hüüe peab otsustama [1], siis pole Tema Kõrgestisündinu ju ometi kellegi ruttaja, nõnda siis ei paista selleks ka ühtki mõistlikku põhjust olevat, miks Tema Kõrgeausus vaba mehena ei peaks tohtima oma ajutist asukohta *joci causa* pisut muuta [2]. Las „*silmamarjad*" küpsevad paar nädalat kauemini, ega need sellepärast veel varrelt maha ei pudene, hiljem võtad Sa need siis jahedama ilmaga ära

noppida, kusjuures Sul see asi seda hõlpsamini läheb ja vähem higistamist nõuab. Vahepeal võiksime meie aga üsna mõnusalt üheskoos Võru romantilises ümbruses ringi luusida, kaunist loodusest üleüldse mõnu tunda, eriti aga tuleviku-õhulosse ehitada, tuima oleviku sootuks unustada ja ennast Saara sülle unistada (mis mulle vana Aabrami kondisest kaisust hoopis meelepärasem oleks!). Sel aastal pole meil kindlasti sõda karta, sest kõrged komponistid kirjutavad sedapuhku alles n o o t e [3]; kuni need aga orkestrile kätte tuubitakse ja mehed osavateks mängijateks tehakse — selleks ajaks on seni veel võitlusehimulised poolakad juba ammugi — nagu eestlane ütleb — oma *p*[---]*d õrrele* viinud, s. t. kanaõrrele magama läinud. Pillimeeste pealik Pariisis ei lase aga sugugi nii umbropsu ühe surnud „idee" nimel pealetungi-signaali puhuda, ja küllap ka lord Tulelont saab aja jooksul aru, et puuvillapõõsas Poolamaal ikkagi ei kasva, kuna aga Austrias kõik vanaviisi jäetakse [4]. Üks hea isamaalane, kes mõne päeva eest Varssavi kaudu Saksamaalt tagasi tuli, arvas teadvat, et see mässuline rahvas olevat juba juurtega tükis välja roogitud, nii et see aeg ei tohiks enam kaugel olla, kus täistopitud poolakat nagu ajaloolist rariteeti tuleb üksnes kuntskambrist otsida, elusalt ei leia neid varsti enam ühtki!! — Seega ei ole Sul võimalust nii pea lahinguväljal amputeerimisi ja sidumisi ette võtta, sellepärast tule parem Võru vaikusesse, kus, kui Sulle meeldib, ka *silmamarjad* ja *k a r v a d* kasvavad. Minu nõuanne on: puhka siin parem mõned päevad ja kogu jõudu tulevaste veriste vägitegude jaoks. Kui pealegi naabrusesse, Mustveesse noor äskulaap on asumas, siis oleks Sinu poolt üsna südametu kogu tööpõldu endale ahmida, uus tohter tahab ju kah ametit pidada. H[ueck] on nähtavasti meie landsmani, kadunud anatoomi poeg [5]? —

Torma „*vedru-sõlme*" tahame parajal võimalusel papa Wiedemannile sõnavara täiendamiseks kätte mängida, et ta ka selle vormi kirja paneks [6]. „*Kalevipoja*" esimesest trükist on mul ainult üks eksemplar, kas Tartus sellest väljaandest veel täielikke eksemplare varuks on, seda ma ei tea, samuti pole ma ka dr. Hirschi

käest kuulnud, kas kadumaläinud pakk on üles leitud või saadeti kadunud raamatute asemele Tartust uued kohale. Omal ajal, kui Hirsch mulle seda lugu teatas, kirjutasin ma Tartusse ja palusin selle asja joonde ajada [7]. Sestsaadik kui Beisel Eesti Seltsi juhatamisega enam tegemist ei ole, tean ma sealsetest ettevõtmistest koguni vähe ega hooli Seltsist põrmugi rohkem kui tema minust. Niipea kui *Põder* jälle Peterburi tagasi tuleb, küsin ma temalt igatahes järele, kuidas lugu kuraatori eksemplaridega on.

Südamlik tänu Sinu sõbraliku vaevanägemise eest, et Sa kakskümmend eksemplari õnnelikult mõlema L[ipharti] juures paigale panid, esimesel võimalusel saadan ma selle paki Tartusse. Mind rõõmustab, et O. v[on] L[iphart] mind veel pole unustanud! Meie saime omal ajal üsna hästi läbi, umbes seitseteist aastat pole ma teda enam silmaga näinud, sellepärast ei söandanud ma talle ka midagi saata, kuigi ta tookord soovi avaldas, et ma kõigist eestikeelsetest raamatukestest, mis ma välja annan, temalegi eksemplare saadaksin. Seda soovi pole ma täitnud, seetõttu on ka meie vana tutvuse teerada rohtu kasvanud, nüüd aga on Sinu lahkel vahetalitusel jällegi uus jalgrajake aetud. Raamatukaupmees Kluge Tallinnas laskis mulle mõne nädala eest öelda, ta loodaks „*Kalevipojale*" paremat minekut, kui seda vihkude kaupa à 10 kuni 15 kopikat müüa võiks [8]. Kuigi Kluge seda oma kogemustega põhjendab ja minul pisematki põhjust pole tema asjatundmises kahelda, näivad tema kavatsusel siiski oma halvadki tagajärjed olevat. Sest kuigi raamat ennast tagantjärgi (muidugi uute kuludega) neljaks laseb jagada, muutuks osa väljaannet säherduse jagude kaupa müümisega defektseks ja jääks lattu seisma. Aastate eest, kui „*Maailm*" („Pfennigmagazin'i" taoline väljaanne) vihkude kaupa ilmus, juhtus Laakmanniga Tartus just samasugune lugu, kus 5 kuni 100 eksemplari sedaviisi kõlbmatuks muutus [9]. Ma kirjutan Klugele, et ma ainult sel korral olen tema ettepanekuga nõus, kui ta kindlasti lubab 50 kuni 100 osadeks jagatud eksemplari v i i m s e n i maha müüa. Kui meil oleks rohkem heatahtlikke rahvasõpru ja valgustatud

mustakuuemehi, kes v[on] L[ipharti] eeskujul eksemplaride koolidele jagamisega raamatu tutvustamise eest hoolitseksid, siis oleks vähemalt tuleviku jaoks väljavaateid, sest praegu pole üheksal kümnendikul eesti rahvast „*Kalevipojast*" aimugi. — Mina pooldan kõigiti Sinu seisupaika raamatukese kärpimise asjus, kui selle tõlge kunagi peaks ilmuma. Eestikeelsest tekstist ometi kõike loomupärast ja lokkavat umbrohtu välja rookida polnud mul enda arvates õigust, sest just sedalaadi lopsakus on eesti rahva ehtne pärisvara. Kui Sa väikesi lapsi vaatad, kes üksteisele muinasjutte vestavad, siis märkad Sa, kuidas nad sagedasti üht ja sedasama kümme korda peaaegu nendesamade sõnadega kordavad; just samuti on lugu rahvaga, kes oma lapse-east välja pole jõudnud. Kuid jätame selle rikkaliku teema parem suusõnal arutamiseks, sest mul on kindel arvamine, et Sa siia tuled ja pealegi just praegusel ilusal aastaajal, kus on võimalik igalpool sinise taevatelgi all *ad libitum* kas *põõsa varjus või päeva paistel* oma ajutist onni üles lüüa ja mõni tunnike mõnusasti juttu vesta [10]. Sügis ja talv sunnivad meid niikuinii kuude viisi toas olema, sellepärast on tarvis lühikese suve üürikesi silmapilke vabas õhus mööda saata. —

Sinu ettekuulutus võib ju mõnel määral paika pidada, et „*Kalevipoeg*" ükskord au sisse tõstetakse, kui tema ilmalesaatja juba mõne jala sügavusel mulla all puhkab, kuid elavale ei too see küll vähematki kasu. Tuleb mul ära minna varemini, kui olen jõudnud väljaantud aktsiapaberid välja lunastada, siis veeretan ma seega oma mahajäänud perele keerulise ja tülika sekelduse kaela. Meie vaesed paberimäärijad hellitame enamasti kena lootust võita endale nime, mis ehk kõdunemisele paar aastat kauemini vastu paneks kui ihulik põrm. Kuid see egoismuse poolt meile külgepoogitud mõte kaitseb meid sagedasti peatse unustamise eest niisama vähe kui kaitserõuged rõugehaiguse vastu. Nooremas eas elatakse ideaalide maailmas ja jäädakse reaalsele võõraks, seal pole mingi pahategu ennast pettekujudest eksitada lasta. Tahaksime aga meie vanad end säherdusele jampsitusele sülle heita, siis saadaksime ennast rahva naeru alla. Tõeliselt praktilistele inimestele, kes

midagi kõrgemat ei tunne kui raha teenida ja üksluises argipäevas paaduda, on meiesugused lausa jõledus. Nad ei söanda küll meile otse näkku öelda: sa kerglane narr! — seda sagedamini teevad nad seda aga seljataga. Läheb meil elus veerand- või pooltundi halvasti, siis naeravad need elutargad inimesed pihku ja ütlevad: seda võis ette näha, nõnda pidi see minema. Sellest hoolimata olen ma õnnelik oma kerge meelega, mis mul laseb — vähemalt h e a t e r v i s e juures — ka kõige lootusetumatel päevadel musti murepilvi ühes piibusuitsuga minema puhuda. Seejärel kui ma nüüd säärase tõekspidamisega õnnelikult oma kuuekümnenda eluaastani olen jõudnud, loodan ma ka veel järgmistestki päevadest, kuudest või aastatest üle saada. Sinu sõbraliku küllakutse peale tuleb minu enda asemel mu vari, kellele ma ütlen: tervita vana sõpra ja palu teda meile mõlemale heasoovlik paigake oma mälestuses alal hoida [11]. Jällenägemiseni!

Sinu

+mets.

1. *Kui tohtrihärra Friedenthalist ärasõitmise üle sõjapasuna hüüe peab otsustama* — vihje 1863. a. Poola ülestõusule, millega seoses oli Sch.-B-il nähtavasti kavatsus sõjaväe-arstina uuesti riigiteenistusse astuda.

2. *joci causa* (lad.) — naljapärast, lõbupärast.

3. *kõrged komponistid kirjutavad sedapuhku alles noote,* — Kr. mõtleb Lääne-Euroopa riikide (Inglismaa, Prantsusmaa, Austria jt.) diplomaatilisi noote Venemaale ja Venemaa vastunoote seoses Poola ülestõusuga.

4. *Pillimeeste pealik Pariisis,* s. o. Prantsusmaa keiser Napoleon III, vt. kiri 11, viide 26. — *lord Tulelont* — Inglise peaminister Henry J. T. P a l m e r s t o n (1784—1865).

5. H[u e c k], Ferdinand (1832—1887), arst Mustvees 1861—1865 ja 1880—1887, oli Tartu ülikooli anatoomiaprofessori ja ÕES-i esimehe Alexander Fr. H u e c k'i (1802—1842) poeg. Kr-i kirjad Alex. Fr. Hueckile avaldatakse käesoleva väljaande 1. köites.

6. W i e d e m a n n, Ferdinand J. (1807—1887), väljapaistev eesti keele uurija, vt. lähemalt Kirjavahetus II—III reg. järgi.

7. Vt. Kr-i kiri W. Schultzile 29. mail 1861. Kirjavahetus II, lk. 460—461.

8. Kluge, Franz (1809—1882), raamatukaupleja ja kirjastaja Tallinnas.

9. „*Maailm*", s. o. Kr-i „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on". 1—5. Tartus, 1848—1849.

10. *ad libitum* (lad.) — soovi mööda, heaksarvamise kohaselt.

11. *tuleb minu enda asemel mu vari*, s. o. siluett, varjupilt, vt. lk. 8/9.

30. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 17. novembril 1863.

Armas Schultz,

Sinu mõlemad kirja-surrogaadid 3. oktoobri ja ühe hilisema daatumiga jõudsid umbes kolme nädala eest siia. Need sisaldavad mõningaid mõistatusi, mida ma lahendada ei suuda. Kunas olen mina mõne Sinu kirja vastuseta jätnud? Suvel, kui ilmad väga ilusad olid ja teenistuseasjad minu vabadust mingil määral ei kitsendanud, saatsin ma Sulle oma visiitkaardi ja palusin Sind siia tulla. Sellele kirjale pole ma tänini ühtki vastust saanud, kui nüüd mitte just see tagasisaadetud ja kaotsiläinud kiri vastuseks ei olnud, millest Sa räägid ja mida keegi jumalasõna-sulane pidi edasi toimetama. Esiotsa olin ma Sinu tuleku peale üsna kindel, kui aga päevad kadusid, ilma et Sa ise või ka mingit vastust oleks tulnud, siis hakkasin ma uskuma, et Sa oled pesa maha jätnud ja jälle üle Peipsi minema lennanud.

Vastemõis asub Viljandi lähedal, seal võis härra O. von Liphart küll vaevalt jahil olla, sel ajal viibis ta 2 nädalat või veelgi kauemini meie naabruskonnas *Vastseliinas*, kus ta oma vendadega seltsis jäneseid taga ajas. Seda kuulsin ma alles kolm päeva pärast tema ärasõitmist, muidu oleksin ehk minagi sinna põi-

ganud. Sedapuhku on nekrutivõtmine meid kurjamoodi rakkesse pannud, mina olen vastuvõtmise-komisjonis „sõjaväearsti asetäitja", sest et meil siin p ä r i s -sõjaväearsti ei ole. Kõigil vaidlusalustel puhkudel tuleb mul vahekohtunikku mängida, seejuures pean ma kaks korda päevas ka täiskiilutud haigemaja eest hoolitsema, nii et hommikul kella kaheksast õhtu kella kaheksani hädavaevalt üksainus tunnike lõunasöögi jaoks vabaks jääb. Õhtuti olen ma siis nõnda roidunud, et ma kõige parema meelega käed mugavasti rüppe laseksin, kuid sedagi süütut mõnu ei tohi enesele lubada, sest 1. detsembriks peavad otšotid valmis olema [1]. Eesti kirjandusega ei saanud ma sel aastal üleüldse tegemist teha, suvist vabamat aega kasutasin ma oma maise keha kosutamiseks, seega olen ma loodetavasti endale ja oma perele rohkem kasu saatnud kui kirjutuselaua tagą istumisega. Minu varasematest töödest toimetas trükkalipoiss hiljuti ühe vihukese Becker'i „Hülfs- u[nd] Nothbüchlein'i" ilmavalgele, ühtlasi saatsin ma ka peotäie eesti rahva ennemuistseid jutte Laakmannile, kes need aga tänini niisama seisma on jätnud [2]. Aastate eest uue kirjaviisi järgi kokku seatud aabitsa-raamat on praegu trükkimisel [3]. Sa kõneled eesti komöödiatest, ütle ometi, kulla-paikene, kust säherduste asjade jaoks l u g e j a i d võtta?! Kuivõrd vähe Sa meie rahvast ja tema kirjandust tunned, seda tõendasid Sa hiilgavalt järgmiste sõnadega: „Jannau on haiguste kohta h e a raamatu kirjutanud" jne. Armetumat suleäbarikku on raske üldse ette kujutada. Kohe pärast ilmumist kirjutasin ma selle kohta arvustuse, mille ma esiteks *„Pärnu Postimehele"* ja siis *Tartu „Postimehele"* saatsin, härrad toimetajad ei andnud mulle aga oma veergudel ruumi [4]. Härra pastor Jannau on mees, kes köstrite ja koolmeistrite kirjanduse hulka sobib. See oleks ju suur õnn, kui nüüd *kuureivaste*-lugu tõesti omalt poolt kaasa aitaks, et seda viletsat raamatukest enam nõnda palju ei ostetaks nagu varemini [5]. Küllap vist autori vend Laiusel või pastor Landesen Tormas olidki need kõrvapuhujad, kes Sulle seda nagu „head" raamatut kiitsid [6]? Nende härrade arvates on muidugi Jannau *„Kõnnelemissed sagge õppimisseks ma-rahvale,*

kes saksa-keelt, ja saksa-rahvale, kes ma-keelt tahhab õppida" samuti tuline hea teos [7]?

Sinu jeremiaadile ihunuhtluse piiramise puhul ei saa mina kaasa haliseda! Igal ülemineku-perioodil on oma ebamugavused, kuni aja jooksul uute olukordadega kohanema õpitakse — kuid mitte ükski mõistlik ja valgustatud inimene ei hakka sellepärast vana ja ammuiganenut tagasi soovima! Siin elab keegi 90-aastane naine, kes ikka veel keiser Aleksander I. andeks anda ei suuda, et ta Liivimaal pärisorjuse kaotas. Kas me siis mitte iialgi nii kaugele ei peaks jõudma, et meil küll vabad inimesed, mitte aga ihunuhtlust ei oleks? — Isegi Tartus, selles pimedas urkas, hakkab juba koitma, sestsaadik kui Schleiden aulas loenguid peab [8]. Christiani, Schwartz & konsordid kärgivad küll kantslist Antikristuse v a s t u, kuid sellest pole neil vähematki kasu, nad ei suuda oma võimetuses vaimuvalguse vastu midagi teha [9]. Silmakirjateenreid leidub nii enne kui pärast, kes pappide suud mööda räägivad, kuid nad ise usuvad oma sõnu just niisama vähe kui mustakuuemehedki, need privilegeeritud silmakirjateenrid *par excellence* ise [10].

Peaksid Sa Bark'i küllakutsel sinna sõitma, siis katsu nõnda korraldada, et Sa jõulupühade ajal seal oled, siis oleks minulgi pisut vaba aega Sinu seltskonnast mõnu tunda [11].

Ela hästi.

Sinu

Kreutzwald.

1. *otšotid* (vene k.) — aruanded.

2. Kõne on saksa kirjaniku Rudolf Z. B e c k e r'i (1752—1822) teose „Noth- und Hilfsbüchlein für Bauerleute oder lehrreiche Freuden- und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim" (Talurahva häda- ja abiraamat ehk Mildheimi küla õpetlik rõõmu- ja leinalugu) I (Gotha, 1778) Kr-i poolt ümbertöötatud väljaandest „Häda- ja abiraamatukene, ehk Lahearu küla õpetlik rõõmu ja kurvastuse jutustus". Esimene jagu. Tartus, 1863. 122 lk. 2000 eks., honorar 5 rubla trükipoogna eest. — *peotäis eesti rahva ennemuistseid jutte* — Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. Teine jagu. Tartus, 1864 (tegelikult ilm. 1863). 60 lk. 1750 eks.; honorariks 50 eks.

3. Uus Tallinna maakeele ABD ja lugemise raamat lastele. Tartus 1863. 16 lk. 1000 eks.; ilma honorarita.

4. Riia pastori Otto A. v. Jannau (1800—1865) „Maarahva koduarst" Tartus, 1857. 120 lk. 2. tr. 1860. a. Selle retsenseerimise kohta vt. Kirjavahetus II, lk. 446—447 ja 449.

5. *kuureivaste-lugu* — tundmata.

6. *autori vend Laiusel* — Jannau, Heinrich G. (1789—1860), pastor Laiusel 1822—1864.

7. Selle 4. trükk ilmus 1863. a.

8. Schleiden, Matthias J. (1804—1881), kuulus botaanik ja rakuõpetuse rajajaid; taimefüsioloogia ja antropoloogia professor Tartu ülikoolis 1863—1864, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 308—309.

9. Christiani, Arnold Fr. (1807—1886), teoloog; Tartu ülikooli professor 1852—1865. — Schwartz, August W. Th. (1825—?), Tartu ülikooli koguduse pastor 1853. a. alates.

10. *par exellence* (pr.) — eriti, eeskätt, ennekõike.

11. Bark, Heinrich (1807—1871), Laiuse kihelkonna Kava mõisa omanik 1839—1860 ja hiljem taluomanik Kärgulas Võrumaal; Kr-i ja Sch.-B-i üliõpilaspõlve tuttav.

31. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 9. veebruaril 1864.

Armas Schultz! Kui meie siiamaani mõnikord postiolude üle oleme kaevanud, et kirjad Pariisist rutemini pärale jõudsid kui Tormast, siis seda enam ja lausa kahekordselt tuleb nüüd ajakohaseid parandusi hinnata. Ometigi teeb mulle seejuures üks asi tuska: ma pean oma skeptitsismusest lahti ütlema ja tahes-tahtmata imedeuskujaks hakkama. Jah, vana sõber, mis ei läinud korda mustakuuemeestel ega teistel kangetel õigeusklikkudel, seda tegi Sinu kiri, sest ma olen silmnähtava ime tunnistajaks olnud ja eesti vanasõna ütleb: „*Ega oma silm peta!*" Kujuta ometi ette ja katsu seda loomulikul teel seletada, kui suudad: Sinu kiri on üks päev varem Tartusse jõudnud, kui see kirjutati. Nimelt on ta 6. skp. dateeritud, kuid juba 5. skp. Tartu

postitempliga märgitud. — Seejärel kui nüüd ime ärateenitud tähelepanemist leidnud, tahan ma ka kohe kirjas esitatud küsimusele vastata, et Sa kauemini kahevahel ei pruugiks olla. Praeguse üleüldise rahapuuduse juures, mis end alati just väikestes maakohtades kõige rohkem tunda annab, usun ma, et pean Sinu tütrele ta kavatsetud kontserdi mõtte maha laitma, kuna ta sissetulek siin kõige paremal juhul 50 kuni 60 rubla oleks — see tähendaks küll pärleid sigade ette heita [1]. Varematel aastatel oli selle poolest teine lugu, linnakeses endas valitses suurem jõukus ja oli rohkem elurõõmu, kusjuures säärastest kunstimõnudest harilikult ka maakonna aadel linna naabrusest osa võttis. Seal siis küll juhtus, et kuulsad kunstnikud nagu pianist Seymur Shiff, lauljanna Röder Romani jt. suurema sissetuleku said, kui nad võisid oodata [2]. Mis puutub ruumidesse, siis on siin üksainus suurem saal härra Sintenis'e poistepansionis, mida mõnikord erilisest vastutulelikkusest säherduste ekstravagantsuste jaoks lubatakse, kuid ruumi kasutajad peavad ise valgustuse, toolide, teenimise jms. eest hoolitsema, mis on muidugi kuludega seotud. Asutuste õpilased aitavad omalt poolt küll osa toole täita, kuid direktorid ja direktrissid ei maksa mitte üksikute isikute pealt, vaid tasuvad üldsummas, misläbi iga pea kohta kõige paremal juhul veerand piletiraha langeb. Üpris arukad linnaisad lubaksid Su tütrel pileti hinnaks kõige rohkem 75 kopikat määrata, teisel platsil 30 kuni 35 kopikat, kuid see koht jääb kontsertide puhul harilikult üsna tühjaks. Ütleme, et esimest platsi on 100 tooli, siis võime arvestada, et ainult poolele neist täishinnalised piletid ostetakse, kuna teise poole õppeasutused täidavad. Mitte vähem raskusi ei teeks ka sobiva mänguriista muretsemine; meil on kohapeal nime järgi umbes pool tosinat tiibklavereid, s. t. plärisevaid klimberkaste, nende hulgas ainult üks tarvitamisekõlbulik, mis aga kõige suuremale ihnuskoile kuulub, kes mänguriista ainult maksu eest kasutada annaks.* Et Sulle aga väljavaadete kohta täit

* Nagu härra Sintenis mulle ütles, lubaks klaveriomanik talvel küll vaevalt oma instrumenti ühest kohast teise vedada.

selgust muretseda, astun ma oma tänasel ametikäigul mõlemasse õppeasutusesse sisse ja pärin seal teateid 1) saali, 2) õpilaste eest makstava summa ja 3) klaveri kohta. Seejärel on Sul siis võimalik oma arvestust teha. Meil on siin 22. skp. kuni 1. märtsini aastalaat, mis möödunud parematel päevadel elu üsna kihama pani, sest et osa maakonna aadlit selleks ajaks linna asus ja lähemad naabrid meil iga päev külas käisid. Siis korraldati ballisid, koosviibimisi, kontserte, kus igaüks oma maitse kohast lõbu võis leida. See lustiline laadaelu on viimasel ajal üsna moest ära, veebruarilaat ei lisa argielu nullpunktile mitte midagi juurde. Ainult härrad puskariparunid (*vulgo* Joogimaksu-Valitsuse liikmed [3]) on elanikkude arvu mõne üksiku pea võrra suurendanud, ilma et nad elule endale elevust juurde oleksid toonud. Meil ei ole säherdusi mehi nagu Raupach ja omaaegne vana Bröcker Tartus, kes mõistsid iga tühja tuult Kalevite herneköue moodi mürtsuma panna [4]. Sinu poolt ettepandud Bornwasser võiks äärmise häda korral kassa-eestseisjaks olla [5]. Ainuke abinõu, et mõnda siinset kontserti harilikust tasapinnast kõrgemale aidata, oleks see, kui Aranjuezis möödasaadetud ilusad päevad [6] niipalju mälestuse kõlasid ja pungakõlinat järele oleksid jätnud, et kindlasti loota võiks üht osa Tartu elanikke siia meelitada. Noormeestega ei oleks see raske, kui ainult rahakukkur ülesaamatuid takistusi teele ei veeretaks. — —

„*Postimees*" ja tema truud köstritest ja koolmeistritest sabarakud, kui nad ka ennast tagumistele jalgadele püsti ajavad ja kõige vana küljes rippuva mustakuueliste karja endale seljatoeks hoiavad, ei suuda enam uue ortograafia voolu takistada. Praegu leidub Eestimaal isegi pastoritest kirjamehi nagu Hasselblatt, Malm ja teised, kes uue kirjaviisi omaks on võtnud [7]. Vastased teevad end just niisama naeruväärseks nagu hiljutine „*Pärnu Postimehe*" kurikuulus kallaletungimine Schleidenile, kus keegi usklik eesti koolmeister ühe uskmatu „eeslist" saksa masinameistri läbi kantseldab [8]. Las nad lobisevad ja urisevad niipalju kui nad tahavad, rahvas sammub sellest hoolimata ikkagi oma teed edasi. Läinud aasta lõpul andsin ma uues kirjavii-

sis väikese aabitsaraamatukese trükki ja sel on hea minek. Kuigi aabits ainult tallinna murrakut silmas peab, on siin ometigi 16. detsembrist kuni tänaseni umbes 100 eksemplari ära müüdud.

Peaksid Sa oma ümbruskonnast mõningaid eesti vanasõnu leidma, mis Hupelis p u u d u v a d, siis oleksin Sulle väga tänulik, kui Sa mulle juhtumise korral need saadaksid, kuna mul just parajasti nüüd mõningatel jõudetundidel need asjad käsil on. Hiljuti leidsin ma juhuslikult osseedi vanasõnade hulgast p a l j u g i, mis enam-vähem meie eesti vanasõnadega ühte käib [9]. Nendega lähemalt tutvunedes süvenesin ma asjasse ja kavatsen seetõttu täita neid lünki, mis Hupelisse on jäänud [10].

[Äärel:] Nii siin kui ka Eestimaal on Lothbrett'i nimetuseks *loodlaud*; teistsugust nimetust pole ma kunagi kuulnud.

1. *Sinu tütrele ta kavatsetud kontserdi mõtte maha laitma* — kõne on Elisabeth (Ella) Schultz-Adajevsky (vt. kiri 11, viide 16) kavatsetud kontsertreisist Võrru ja Tartusse, vt. kiri 33.

2. S e y m o u r S h i f f — inglise pianist ja kapellmeister; esines kontsertidega Baltimaa linnades 1850., 1851. ja 1859. a. Võrus andis kontserdi 11. mail 1851; Kr-i kirjutus selle kohta: Inland 1851, vg. 353—354. — R ö d e r v o n R o m a n i, Bertha — lauljanna, pärit Prahast; oli 1850—1853 Riia teatri teenistuses, kust tegi kontsertreise teistessegi linnadesse.

3. *vulgo* (lad.) — rahvasuus, harilikult.

4. R a u p a c h, Karl Ed. (1794—1882), Tartu ülikooli itaalia keele lektor 1821—1828 ja saksa keele lektor 1821—1846; silmapaistev muusikaharrastaja. — B r ö c k e r, Erdmann G. von (1784—1854), Tartu ülikooli õigusteaduskonna professor 1825—1850; agar muusikaharrastaja ja kontsertide organiseerija.

5. Bornwasser, vt. kiri 25, viide 4.

6. *Aranjuezis möödasaadetud ilusad päevad* — vihje Fr. Schilleri näidendile „Don Carlos".

7. H a s s e l b l a t t, Friedrich W. A. (1815—1870), Karuse pastor ja vaimulikkude teoste autor. — M a l m, Karl Ed. (1837—1901), Rapla pastor ja koolikirjanik, vt. Kirjavahetus II—III reg. järgi.

8. Vihje kirjutusele „Saksa masinameister ja eesti koolmeister". P. Post. 11. dets. 1863, lk. 387—389, milles saksa käsitööline ms. väidab: „Jumalat pole olemas; inimesed on ahvidest tekkinud; surnud ei tõuse mitte üles, ning et inimesed kirikus käivad, on üks vanast ajast viisiks võetud pruuk" jne., kuna piibliusklik koolmeister piiblist võetud väidetega teda väärata püüab ja „P. Post." abiks palub, sest „hilja aja eest" olevat üks „vägevam [= Schleiden] üle piiri meie naabri linna [= Tartusse] tunginud sealsamas täie peoga umbrohuseemet välja viskama".

9. Osseedi vanasõnadega tutvus Kr. A. Schiefneri teose „Ossetische Sprichwörter" kaudu. Bulletin de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. T. V (1863), lk. 435—453 = Mélanges Russes. T. IV, lk. 291—318, ka äratrükk olemas. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 292—293.

10. Kirja lõpp on kaotsi läinud.

32. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 23. veebruaril 1864.

Armas Schultz,

Täna peavad kõigepealt Sinu eestikeelsed kirjalisad kõne alla tulema, sest kõlab juba peaaegu etteheitena, et need siiamaani läbi arutamata on jäänud. *Traavelpall* ja *traavel-paan* on mõlemad Tallinnas tarvitusel, kas need sõnad aga eestlaste või sakslaste poolt saksa keele järgi on loodud, seda ma ei tea, ükskõik, kuid neid väljendusi võis juba 50 aasta eest rahvasuus kuulda, järelikult ei saa ma Sinule selle sõna ülesleidmise esiõigust lubada. *Vaaterpassi* kohta ma vist ütlesin Sulle juba, et minu kõrvu pole see väljendus mitte kusagil puutunud.

Nüüd hingerauad ihutakse
Ja püssirauad pühitakse jne.

on laialdaselt tuntud, leidub ka minu kogus õige mitmetes teisendites, kus siis kord *sõtta, lahingusse, Vene-*

maale — sunnitakse, läkitatakse ja *viiakse*. Mulle näib, et säärastel peaaegu kõigis maanurkades tuntud laululdel peab olema ürgvana põhituum, mida siis hilisemal ajal mitmesuguste muudatuste ja lisandustega on varieeritud. — *Süü rokal, süü vasikal* on mõlemas murrakus tuntud vanasõna, mis aga nagu nii paljugi muud Hupelis puudub. *Kristus seina küljes*! kuulen ma esimest korda, sellepärast oleks küll huvitav järele uurida, kas see Sinu õndsa vanaema kõnekäänd on ka eestlastele tuttav. Hupelis äratoodud vanasõnad täidavad peene kirjaga peaaegu $1^1/_2$ tihedasti trükitud poognat, seal oleks ärakirjutamine küll üsna tülikas asi! Kas Sa ei saaks Hupelit sealsest kirikumõisast hankida? — *Kalevi* sillaehitamise üle Peipsi leiad Sa 12. loost, värsid 704—733 [1]. Töö kokkuseadmisel rajasin ma selle episoodi ühele jutufragmendile, mille järgi *Kalevipoeg* juba viie versta pikkuse silla valmis oli ehitanud, kui lained ühel tormisel ööl ta kätevaeva purustasid, mispärast ta siis selle töö katki jättis. — Schlittschuhe jaoks pole eestlastel mingit erilist nimetust, Eestimaal kuulsin ma *jalarauad*, Tallinnas *tritsud* öeldavat, saksa keele järgi oleks küll õigem *liugeskingad* öelda *.

Nimeta mind pealegi napakaks, see on ükskõik, ma ei katkesta sellegipärast oma jõukatsumist sääraste asjade kallal, mis oma ilusa keele poolest silma paistavad. Kuna niisugused katsetööd mitte kunagi trükki ei pääse, siis jäävad need muidugi rahulikult käsikirjas seisma. Tõuke säherduse katse tegemiseks sain ma Soomest, nimelt tuli näidata, et sedalaadi asju saab ka eesti keeles väljendada. Saatuseromantika siunamine on saksa literaatide hulgas kord juba moeasjaks saanud, seega kuulub hea tooni juurde ka oma vilespilliga üldisele lärmipasunale kaasa puhuda, ometigi pole mitte ükski neist siunajatest suutnud oma töödega kaasinimestele nii suurt mõnu pakkuda nagu hukkamõistetud romantikud [2]. Ei maksa kõnelda *meist*, kes me oleme vanad ja oma aja ära elanud, vaid tuletame meelde oma noorepõlve-kevadet, kus meid sentimentaalne nii tugevasti külge tõmbas. Nagu lapsega,

---

* *Kuinukad* kuulen ma esimest korda Sinu suust.

nii on lugu ka lapsepõlve-astmel oleva rahvaga; Shakespeare ei sobi eestlastele, võib olla sobib ta saja aasta pärast, muidugi silmas pidades, et eestlastest selle ajani natuke rohkem järele on jäänud kui ainult paljas nimi. Üsna tõenäolikult leidub siis veel ainult saksaeestlasi ja vene-eestlasi.

See Holbergi lustmäng, millest Kotzebue oma „Trunkenbold'i" aine võttis, on enam kui 40 aasta eest väga osavalt eesti keelde ümber tehtud ja kui ma ei eksi, vist ka trükitud. Mina nägin seda tükki paar korda Tallinnas näitelaval nime all *„Pärmi Jaagu unenägu"*. Näitemängu kokkuseadjaks oli omaaegne väga populaarne näitleja Steinsberg, sündimise poolest eestlane. Ta läks Tallinnast Hamburgi, oli hiljem Dresdenis ja olevat Saksamaal surnud [3]. — Klassikaliste suremate teoste tõlkimise jätan ma epigoonidele. Minu satiirilist märkust Tarvastu *koolivanema* kirja puhul oled Sa nähtavasti puhta rahana võtnud ja pilkad mind nüüd aunimega „kõige suurem eestlane!" [4] Ütle parem — kõige väiksem, siis oleks see minu arvamisega kooskõlas.

Sina sarjad talurahva-seaduse puudusi ja osalt õigusega, kuid ses asjas ei lange minule vähematki süüd [5]. Meie läbirääkimised Liivimaa komisjoniga vältasid pool aastat, enne kui me kokkuleppele jõudsime; kuna aga vabamalt tõlkida ei tohtinud, siis saatsin ma oma seljataguse kindlustamiseks käsikirja enne trükkimist terve hulga ääremärkustega komisjonile läbivaatamiseks, — sain aga järgmise otsuse: „tõlkida saksakeelse originaali järgi nii karmi sõnasõnalise täpsusega kui iganes võimalik". Minu haritud eestlastele, nagu neid isegi siin koolmeistrite hulgas leidub, pole raamat sellegipärast arusaamatu, küll aga neile inimestele, kes usuvad, et nad eesti keelt oskavad. Igatahes oleksin ma väga rõõmus, kui Sina selle talurahva-seaduse sellesama ettekirjutuse kohaselt, mis minule juhtnööriks anti, paremini ja arusaadavamalt ümber paneksid. Juurdelisatud salmid olgu katseks, kas Sa suudad ära tunda, missugune kuulus saksa luuletaja Sinu ees nüüd eesti vammuses seisab [6].

Palumine.

Viibi mu peal, sõstra-silma,
Tee kõik vägevuse töö,
Pehme, tõsin', unenäolik,
Põhjamata magus öö!

* *

Võta nõidus-pimedusse
Seda ilma minu käest,
Et Sa minu elu üle
Üksi kõigud igavest.

Siin üks eestikeelne originaal-šaraad:

Kahejärgune sõna.

Kui pime varjab laia maad,
Siis esimest sa kätte saad
Ja võid seal puhata.

Mis lühikesest üle jõud'
Ja keskmisest ka mööda sõud':
See leiab teises aset.

Kui kevadise iluga
Sa lähed metsa kõndima,
Siis laulvad mõlemad.

ipse fecit: ise tehtud.

1. S. o. „K-poja" 12. loost.

2. Kõne on oma aja kohta küllaltki menuka saksa nn. saatusetragöödiate autori Ernst Chr. von Houwald'i (1778—1845) näidendi „Der Leuchtthurm" („Tuletorn") eesti keelde tõlkimisest; tõlge ilmus trükist 1871. a. Vt. ka kiri 33.

3. Holberg, Ludvig (1684—1754), silmapaistev taani-norra näitekirjanik. Tema komöödia „Jeppe paa Bjerget" („Mäeotsa Jeppe", 1722) eeskujul kirjutas Aug. Fr. F. Kotzebue (vt. kiri 12 viide 6) oma näidendi „Trunkenbold" („Lakard", 1805). — Näitleja Peter A. J. Steinsberg (1795—?) kohendas selle omakorda eesti keelde nime all „Pärmi Jaagu unenägu" (käsikiri: KM KO ÕES M. A. 185 : 3). Kogu küsimuse kohta, vt. G. Suits, „Permi Jago unnenäggu" a. 1824. E. Kirj. XXI (1927), lk. 417—432 ja H. Treumann, Kes oli P. A. J. Steinsberg? Keel ja Kirjandus II (1959), lk. 15—21.

4. Kõnesolevad asjaolud on tundmata.

5. Küsimus on 1860. a. Liivimaa talurahva-seaduse tõlkimisest, mis ilmus nime all „Lihvlandi Talorahva-Seadus 13. Novembril 1860 Kõigekõrgemalt kinnitatud". Tartu, 1863. Vrd. ka kiri 33 ja Kirjavahetus III, reg. järgi.

6. Kõne on saksa luuletaja Nikolaus Lenau (1802—1850) luuletuse „Weil auf mir, du dunkles Auge" tõlkest, mis avaldatud „Viru lauliku lauludes". Tartu, 1865, lk. 4; vrd. ka kiri 33.

33. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 15. märtsil 1864.

Armas Schultz,

See oli küll hirmuprahvatus, see Sinu tütre tulemine, kes aga õnnekombel siiski tulemata jäi! Kõik saatusejõud olid ühte heitnud, et kavatsetud kontserti sõna tõsises mõttes vett vedama saata, ilm ja teeolud olid linna ja maa vahel ühenduse täitsa katkestanud, nii et säärastes tingimustes kontserdiandmisest juttugi ei saanud olla. 24. veebruari hommikul sain ma kätte Sinu tütre kirja, mõne tunni pärast ka Sinu oma 23. veebruarist, järgmisel päeval kirjutasin ma preili Ellale Pskovi *poste restante* [1], nagu mulle oli juhatatud, ilma et ma tänaseni teaksin, kas ta seal käis või mitte. Tema tuleku pärast kahevahel olles tegin ma ometigi ettevalmistusi, et vähemalt saal valmis seisaks. See oli igatahes parem, et ruum ilmaaegu kunstnikku ootas, kui et kunstnik asja ees teist taga siia oleks sõitnud. Kas Sinu tütar Tartus käis, kus ta 1. skp. mängima pidi, on mulle samuti teadmata jäänud. Pärast neid asjalikke õiendusi võtame nüüd Sinu teise sisurikka kirja kõne alla ja arutame selle lühidalt punkt-punkti haaval läbi. Härra Fr. v. Lipharti metseenlik pakkumine üht pakki „Hädaja abi-raamatukest" ja paari tosinat ennemuistseid jutte osta, võiks mulle ainult kaudselt kasu tuua, sest kui esimesel vihul suurem minek on, võtaks väljaandja

minu käsikirja 2. osa seda hõlpsamini vastu [2]. Kõige kõrgem honorar, mida Laakmann üleüldse maksab, on 5 rubla trükipoogna eest, isegi sel puhul teeb ta veel suuri raskusi säärase näoga, nagu peaks ta seejuures pankrotti minema. Köstrite ja koolmeistrite sulesepitsuste eest võidakse muidugi paremat honorari maksta, sest sedavärki kaubale on kindlaid ostjaid loota; kõik köstrid ja pastorid ju kaagutavad, kui säherdune muna on munetud! Sedamööda siis oleks mu võimalik kasu üksnes problemaatiline, kuna aga paari tosina „*Kalevipojaga*" mul ka tükk muret kaelast ära oleks võetud. Järgmisel kuul tuleb aktsiate eest protsente maksta, mille jaoks praegusel silmapilgul kassas rohkem raha ei ole kui 14 rubla [3a]. Kõik komisjonärid, kelle juures teos on müügil, vastavad ühest suust: „kahjuks ei ole midagi müüdud!" Seega lasub mu turjal enam kui 700-eksemplarine makulatuurikoorem ega paista ka mingit pääseteed, kuidas sellest lahti saada. — Teiseks: mis puutub „Tuletorni" „*kenadesse värssidesse*", siis olen ma kaugel mõttest seda äpardanud last maailma saata, vaid see peab jääma mu pärijatele, kusjuures ma oma testamendis ühe mehe nimetan, kes pärandaja säärased varandused peab pärijatele tulusaks tegema *.

Üks tulevane pärija — Andidi! — see jumalate ja inimeste pailaps lõpetas mõne päeva eest oma maapealse rännaku [3]. Valu ja lein meie väikeses perekonnas oli suur, nagu Sa juba ise arvata võid, kuna ju Sinagi kadunuga pisut tutvust tegid ja tema suurt südant tundma ja hindama õppisid. Oh, ma söandan seda vaevalt loota ja välja ütelda, ometigi oleks koguni tänuväärt ettevõtmine, kui nüüd sinutaoline anderikas luuletaja mõned read järelehüüdeks pühendaks! See aitaks mahajääjaid nende kurvastusest üle saada! Nähtavasti oli surma põhjuseks (lahkamine annab muidugi täit selgust) rinna- või südamekoti-veetõbi, viimase kolme ööpäeva piin oli kirjeldamatu: ta ei saanud mitte silmapilgukski pikali heita, vaid pidi kogu aeg tagumistel käppadel istudes väljasirutatud kaelaga õhku ahmima.

---

* Jätkub Sul elupäevi pikemalt kui minul, siis pead Sina mu testamendi täideviijaks olema.

Muutusid väsimusest värisevad jalad nii jõuetuks, et ta viivukeseks ajaks põlvili vajus, siis kargas ta surmahirmuga üles ja pidi mitu minutit järgimööda ägedasti puhkima, et oma vaevalise hingamisega toime tulla! Häda vaigistamiseks said kõik abinõud ära proovitud, ükski asi ei suutnud aga silmapilgukski piina kergendada. — Siit näikse nüüd üsna loomulik olevat sammud otse Roela talli seada, kus klassikalisel pinnal üleskasvanud noormehed „*Kalevipoega*" peavad läbi seedima. Oleks aga rõõmustav, kui eepos mitte üksnes tallitoidule ei jääks, vaid suvisel karjaskäimise ajal ka Tarakvere ja Kääpa nurmed läbi rändaks ja seal mõningate teistegi „*karjapoisikeste*" hulgast sõpru võidaks. Targemate inimeste jaoks säherdune lugemine muidugi ei kõlba, kõige vähem sobiks see aga köstritele, koolmeistritele ja teistele sedasorti tudeeritud meestele. Sinu lubatud joonistusi ootan ma suure põnevusega; peaks kord 20. aastasajal teosest teine trükk ilmuma, siis tuleb see Sinu illustratsioonidega välja anda [4].

Sedalaadi jutud maa alla vajunud linnadest nagu *Linnutaja* mäe lugu näikse eestlaste hulgas väga laialdaselt tuttavad olevat, nii teatakse kõnelda allavajunud kirikutest, lossidest jne., kust veel tänapäevani kellahelinat, kukelaulu jms. kõrvu kostab. Paljude aastate eest kirjutasin ma ühe rahvajutu põhjal midagi sellesarnast ka Vastseliina lossi lähedal asuva *Kirikumäe* järve kohta [5]. Porkunis Eestimaal kuuldakse igal öösel lossipreili kaeblemist järvest, kuhu leppimatu rüütlivaimuga vend oma õe uputas, kes ühe alamast seisusest isiku läbi õnnistatud olukorda oli sattunud [6]. Koorküla järvest, kuhu ühe pulma ajal loss ja kirik mõlemad olevat vajunud, pidavat terased kõrvad vaikse ilmaga kirikukellasid kuulma [7]. Nende juttude järgi otsustades pidi meie kodumaa pind mõningate aastasadade eest küll vulkaanilisemat laadi olema kui praegusel ajal. Sel puhul tuleb mulle midagi meelde, mille peale ma juba pikemat aega asjatult jahti olen pidanud, ilma et ma kindlamale jäljele oleksin sattunud. Eestimaal leidub mitmel pool suuri kivirahnusid, mille nimetuseks on rahvasuus *mall* või *kivimall*. Kas peaks see nimetus kuidagiviisi ühenduses olema saksa sõnaga Mal, näi-

tuseks Denkmal, Grabmal [8]? Või olid need kivirahnud paganlikul ajal jumalate kujud? Säärasel korral võis siis ehk nimesse *jummal* või uue kirjaviisi järgi *ju-mal* see *m a l l* alale jääda? Keele- ja muinasajauurijad, keda ma seni selle küsimusega olen tülitanud, ei teadnud mulle ühtki seletust anda; suudab ehk Sinu aleksandrimõõk selle sõlme läbi raiuda?!

Hupeli vanasõnade lubatud täienduste üle rõõmustan ma juba ette. Wiedemanni sõnaraamatu kõige uuematest edusammudest pole mulle midagi kõrvu puutunud; mineval suvel olevat ta jällegi mõnda Eestimaa osasse uurimisreise ette võtnud, ja kui ma ei eksi, kavatseb ta neid ka sel aastal jätkata [9]. Nende reisidega seotud järgmine anekdoot ühe pealtnägija ja -kuulja suust teenib küll tähelepanemist. W[iedemanni] oodatakse ühe pastori juurde Pärnumaal. Pastor, kel kuulsa külalise tulek juba ammugi teada, on kõik oma eestikeelse tarkuse kokku kraapinud ja paraadivalmis seadnud, samuti on tal ka sõnaraamatu jaoks paarsada sõna kokku nopitud, et siis kuulsale õpetatud mehele ometi midagi vesta ja vastata oleks. Seal ilmubki ühel hommikul Wiedemann, küsib, kas köster kodus; saades jaatava vastuse, palub köstri kutsuda, pärib üsna lühidalt, kuidas deklineerimise juures mõningate substantiivide genitiivi ja akusatiivi vormid luuakse, kõneleb siis pastori härraga pool tundi üsna kõrvalistest asjadest ja — läheb minema. „See oli mulle" — lisas jutustaja juurde — „võõrastav, kõik minu vaevanägemine ja ettevalmistused, et sõnaraamatu kokkuseadjale ka oma veeringukest pakkuda, oli tühi töö, sest minule ei esitatud mitte ainustki sellekohast küsimust".

Minul polnud Su *kuinukate* mõistatuse äraarvamisega nii palju õnne kui Sinul minu *ööbikuga*. Mis nüüd puutub sõnasse *tore*, *toredasti*, siis paistab sel õige palju tähendusi olevat, näituseks — uhke, suurepärane, ülemeelik, upsakas, elegantne jne. Järvamaal näib see aga midagi kergatslikku, narrikat tähendavat. *Häda kurtma* on üsna igapäevane väljendus. *Ilm on summus* või *ilm on sompus* tähendab „trüber Tag" — mispuhul ka *vihmasegane ilm* öeldakse; nebliges Wetter on *udune ilm*.

„*Tõura*-(Virumaal *veise-*)*rööga*tusest *ketendab ihu*" öeldakse kuiva ohatuse kohta, *sammaspoole* all aga mõistetakse nähtavasti märga ohatust. Akna- ja kirvehigi, üleslöödud leibade silumisel tekkiv piimjas vedelik, veevaht järvekaldal, tükk kasetohtu pealejoonistatud pentagrammiga, tükk varastatud liha jne. jne. — need on sel puhul harilikud arstirohud. Et *menses*, kui neid nägema juhtutakse, silmahaigusi põhjustavad, leiab veel tänapäevalgi palju uskujaid [10]. *L ä m m k i b u* oli minule midagi täitsa uut, see sõna pole mulle veel kusagil kõrvu puutunud; küll aga tunnen ma säärast rahakorjamise kommet, millest Sa räägid, kuigi seda Eestimaal hariliku puutaldrikuga tehakse, kusjuures mõrsja või noorik ise annetusi korjab ja selle raha siis *leemekeetjatele* annab. —

Sul on tuline õigus kaevata, minu käekirjast saab vaevalt vanakurat jagu, mida seal siis inimesest rääkida. Kui nüüd see mees ka Võrule tuleks, kes „Rigaer Zeitungis" tõotab kõige hullemadki varesjalad kuue õppetunniga kõige ilusamaks kalligraafia-kirjaks ümber vormida, siis oleksin ma küll valmis temale sedavärki lõbu eest paar rubla ohverdama.

Viibima tähendab „weilen"; *viibi mu peal sõstrasilma:* „weil auf mir du dunkles Auge". See väike lauluke pole sedakorda mitte Goethe, vaid Lenau sulest. — Vanasõnas „*tühi toob tüli talusse*" tähendab *tühi* (= *tühjus*) vaesust.

Pärast kõike seda kribu-krabu pean ma nüüd lõpuks puudutama ka Sinu kirja raskuspunkti — Liivimaa talurahva-seadust. Ilma et ma kuidagiviisi tahaksin väärata seda eestlaste õigustatud usku, et nad oma emakeelt oskavad, ei tohi käesoleval juhtumisel ometigi silmast lasta, mil määral siin on tegemist ühe hoopis võõra elemendiga — juriidilise keelega. Haritud mehele ei tee saksakeelse originaali mõistmine mingit vaeva, kuid anna seesinane Bauer-Verordnung kord prooviks saksa talupoja kätte ja vaata siis, kas tema sellest raamatust ka niisama hõlpsasti aru saab [11]? Tahetakse mõnda kõigile arusaadavat seaduseraamatut kokku seada, siis tuleb selleks ka populaarne kirjutamiseviis valida. Tõlkija, kes karvapealt originaali kül-

jes peab rippuma, ei saa mingisugust teist keelt luua, vaid peab keelt murdma nii et tükid taga, sest väänatud algtekst tuleb just samas vaimus edasi anda. Seletavaid märkusi teksti alla lisada ei tohtinud, vaba tõlkimine oli aga samuti keelatud. Üksikute §§-de mõte jääb just sellepärast segaseks, et saksa originaalist s õ n a s õ n a l t kinni tuli pidada. Eelmiste talurahvaseaduste puhul olid tõlkijatele vabamad käed jäetud, kuid sellegipärast nad mitte ainult ei suutnud oma ümberpanekut arusaadavamaks teha, vaid — mis veelgi halvem — nad panid paljudesse kohtadesse isegi vale mõtte, mis originaalist sootuks lahku läks. Säärane asi võis üksnes seetõttu karistamatult läbi minna, et töö üle otsustamine oli usaldatud meeste kätte, kes ise eesti keelt ei osanud. Seadus, määrus, käsk, korraldus — nende vahele ei tõmmatud mingit piiri, vaid seadus pidi ikka ja alati nagu rusikas silmaauku sobima, kuigi sedaviisi kõige suuremat segadust tekitati. Minu tõlkes on lahkuminevad mõisted ka järjekindlalt lahus hoitud. — Selle talurahva-seaduse jaoks aga mingisugust omaette kommentaari kirjutada oleks täitsa tühi töö, kuna ma kindlast allikast tean, et kõige hiljemini kolme aasta pärast uus muudetud talurahva-seadus välja antakse. Niikaua tohiks praegune raamat küll oma otstarvet täita. Uue raamatu tõlkijale ei jää nüüdse ümberpaneku vead muidugi tuluta, nendest võib ta õppida, kuidas komistusekivisid kerge vaevaga teelt kõrvale veeretada, muidugi silmas pidades, et temale rohkem vabadust lubatakse, kui minule lubati.

K a h e j ä r g u l i n e s õ n a.

Mets on e s i m e s e ema,
Haljal pojal imetajaks,
Tood sa ema rüppest tema
Koju mingi tarvitavaks:
Ikka jääb ta muutemata
Siledalt ja tahumata.

Tallinna ja Tartu rajal
T e i s e l ise-tähendused,
Ehk küll temast igal ajal

Rahval' saivad katetused:
Sealpool keha ligemal,
Siinpool kehast kaugemal.

Kui sind mõlemate rüppe
Õhtul ükskord sängitakse,
Siis on eluvaeval lõppe,
Saad sa vaikse rahusse:
Kus üks esimene paljas
Teise asemel sul seljas.

Sinu Sommer saab ühe naela tubakat, kui ta selle pähkli võõra abita katki hammustab [12]. Rahvale pole see aga mingi „*muskaat*", vaid sulaselge *kassis*[---].

Ela hästi!

Kreutzwald.

1. *poste restante* (pr.) — nõudmiseni.

2. Liphart, Friedrich von — Tarakvere ja Roela mõisa omanik Põhja-Tartumaal.

3. *Andidi* — Kr-i koer.

3a. *aktsiate eest protsente maksta*, s. o. „K-poja" rahvaväljaande (1862) aktsiate eest, vrd. Kirjavahetus III, lk. 187.

4. Sch.-B-i joonised „K-poja" juurde on tundmata.

5. Avaldatud J. S. Boubrig'i kirjutuses „Notizen über alte Gräber in der Umgegend Werro's und einige daselbst unternommene Ausgrabungsversuche, so wie über Spuren alter Kirchen im Kirchspiele Neuhausen" (Märkusi Võru ümbruskonna vanade kalmude ja mõningate seal ettevõetud väljakaevamiskatsete kui ka Vastseliina kihelkonna vanade kirikute jäänuste kohta). VerhGEG I, 3 (1844), lk. 87—99.

6. Vrd. Kr-i „Eesti rahva ennemuistsed jutud". Tallinn, 1953, lk. 457—458 ja „Laulud". Tallinn, 1953, lk. 327—329.

7. Koorküla Valgjärve (Helme kihelkonnas) kohta, vt. Inland 1836, vg. 165—166 ja Kr-i kirjutused: „Über ein angeblich im Blanken-See versunkenes Gut" (Oletatavasti Valgjärve vajunud mõisa kohta). Inland 1838, vg. 630—632 ja lisaks „Ueber das versunkene Gut im Blankensee" (Valgjärve vajunud mõisa kohta. — Fotokoopia: KM KO F. B — 47 : 276—277).

8. *Mal, näituseks Denkmal, Grabmal* (sks.) — märk, tähis, näit. mälestussammas, hauasammas.

9. F. J. Wiedemanni eesti keele uurimise reiside kohta 1863. ja 1864. a., vt. Kirjavahetus III, lk. 300—301 ja 313.

10. *menses* (lad.) — kuupuhastus.

11. *Bauer-Verordnung* (sks.) — talurahva-seadus.

12. Sommer, s. o. kas Otto Sommer — tisler või Jakob Sommer — õpetaja Tormas.

34. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 1. aprillil 1864.

Armas Schultz!

Oma asjalikus kirjas oled Sa liiga kõrged noodid võtnud, s. t. Sa loodad minust liiga palju. Kui Sa tahad, et ma tähendatud tekstidest Sulle mõningad eesti keelde tõlgiksin, siis pead Sa ka vaevaks võtma ja mulle saksakeelsed originaalid muretsema, sest minul pole neid laulusid ei peas ega paberil olemas. Paar salmi, mida ma veel natuke mäletasin, lisan prooviks siia juurde. Saada mulle nii ruttu kui võimalik laulud kätte, siis tahame järele katsuda, kuidas neile eesti kuub sobib.

1.

Krambambuli, — kas tunned nime?
On jook mul, mis mind karastab,
See arstirohu ülem ime
Kõik pahandused parandab.

Juht' jalg mind kõrtsikambri kandma
Kui uhke saksa isanda,
Ei sunni seal ma praadi andma,
Vaid ahmin korgitõmbaja[1].

[2.]

In des Waldes tiefsten Gründen etc.

Paksus metsapimeduses,
Salaurkas sügavas
Magas röövel kõige kurjem,
Kuni Tiiu äratas.

Rinaldini, armsam röövel,
Rinaldini, ärka mull'!
Seltsimehed on sul ärksad,
Päike keskel hommikul.

Tema lööb nüüd silmad lahti,
Annab lahkelt piigal suud,
Kes ta kõrva samblasängi
Heidab oma pehmed luud[2].

[3.]

Wer seines Leibes Alter zählet.

Kes oma keha vanust luges
Neist öödest, mis tal rõõmul läind,
Kes, kui tal rubla taskust puges,
Veel kopikaga lusti näind:
See leiab meitest enda mehed,
See saab kui vend meil teretud,
Et rõõmu-jumalast tal lehed
Kui meilgi ladvas haljastud[3].

[4.]

Wir winden dir den Jungfernkranz.

Siid-punapael, sest punume
Sul kaunist neiukrantsi,
Me viime sind lustpidule,
Kus õnne, mäng' ja tantsi.
Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants.
Küll jaanilill ja kullerkupp
Mind sundvad luhal lootma,
Kuis viibid sa, oh raudakäpp!
Kui kaua pean ma ootma?
Ilus haljas,
Ilus haljas neiukrants.

Und wer das Lied nicht weiter kann, der fang etc[4].

Nende proovide järgi võid Sa otsustada, kas tasub veel vaeva minu vanadusest nõtra pegasust sellel põllul edasi vintsutada, või tuleks ta parem priileivale lasta?

Kas Sa tunned mõnda meloodiat Kopisch'i toreda joomalaulu juurde „Freunde sagt, was wollt ihr trinken [5]?" Sama autori „Vater N o a h" loo tõlgiksin ma pappide vihastamiseks heameelega eesti keelde juba kas või selle koraaliviisi pärast — paraku ei saa aga kõige paremaid kohti rahuloldavalt ümber panna [6].

Järgmine uudis huvitab arvatavasti Sindki: Peterburis on üsna tõsiselt nõuks võetud alates 1. juulist sel aastal eestikeelset ajalehte välja andma hakata, mis kui valguselaps mõlemale pimedana sündinud *„Postimehele"* vastu tohiks astuda [7]. Selleks ettevõtmiseks on ühinenud üsna tublid jõud ja õige palju head tahet. Tungivalt kutsuti ka mind tühipaljast kaasa töötama. Minule teeks küll rõõmu veel nii *hilja õhtu ehal* vahetevahel mõne veeringuga üleüldsuse kasuks kaasa aidata.

Nüüd aga ela hästi ja kohe šapku doloi [8]!

Kreutzwald

vene keiserlik õuenõunik [9]!

1. Omaaegse tuntud saksa üliõpilaslaulu tõlge, autor — W i t t e k i n d; originaal esmakordselt trükitud 1745. a.

2. Rahvapäraseks muutunud laul saksa röövliromaanide autori Christian A. V u l p i u s'e (1762—1827) teosest „Rinaldo Rinaldini" (1797).

3. Saksa kirjaniku Wilhelm H a u f f'i (1802—1827) luuletuse tõlge.

4. Tõlkes: Ja kes laulu ei tea edasi, see alustagu jne.

5. K o p i s c h, August (1799—1853), saksa maalikunstnik, nalja- ja joomalaulude sepitseja. — *„Freunde sagt, was wollt ihr trinken?"* (sks.) — „Sõbrad, öelge, mis nüüd juua?"

6. *„Vater Noah"* (sks.) — „Isa Noa", omal ajal tuntud üliõpilaslaul.

7. Nn. Peterburi patriootide (J. Köler, Fr. Russov jt.) poolt algatatud eestikeelse ajalehe väljaandmine jäi ainult kavatsuseks.

8. *šapku doloi!* (vene k.) — müts maha!

9. Kr. nimetati õuenõunikuks Valitseva Senati käskkirjaga 5. märtsist 1864. a. nr. 13, vt. Livländische Gouvernements-Zeitung 1864, lk. 254.

35. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Pühapäeval, 12. aprillil 1864.

Kõrgestisündinud härra riiginõunik,
iseäranis kõrgeauline härra rüütel!
(Võlg on tasutud.)

Armas Schultz!

Klassifitseerimise alal oled Sina küll meister! Ninanips tänuga vastu võetud! Ühtlasi on mul au teatada, et minu tuttavate ringkonnas kõnealust laulude raamatut ei leidu [1]. Meie tänapäeva noorus tuleb *alma mater*'ist liiga vagana ja soliidsena tagasi ega saa sellepärast säherduse buršikoosse raamatukesega enam jännata [2]. Kirjuta Raupach'ile Tartus, et ta selle *opuse* minu aadressil Toepffer'i kauplusesse või Laakmanni juurde ära annaks, siis saan ma selle kohe järgmise juhusliku Tartust tulijaga kätte ja tahan õnne katsuda [3]. Plaanide tegemisel oled ja jääd Sina küll kõige puhtamat sorti sangviinikuks! Raskused ei tähenda Sulle rohkem kui *kassis*[---]. Kas Sa siis tõesti arvad, et See Kõrgestisündinud Liivimaa Rüütelkond iga aasta asja ees teist taga paarsada rubla tuulde pillaks?! Seda ei usu ma eluilmaski. Kui aga rahvale mõni arstlik käsiraamat *à la* Zoeckell kätte anda, siis külvaks see küll rohkesti kurja, ei tooks aga peaaegu mingisugust kasu. Mitte ainult Sodoffsky' poolt uuendatud Zoeckelli väljaanne, vaid ka teised võhikute jaoks määratud nõndanimetatud populaarsed arstlikud käsiraamatud kannatavad kõik selle puuduse all, et neis liiga ohtrasti arstirohtu-

sid soovitatakse, ilma järele mõtlemata, kui kergesti tulega mängiv laps võib ennast põletada [4]. Kangeid rohtusid nagu *Calomel* jms. soovitatakse kergekäeliselt, nagu oleksid need *Saccharum lactis* või *Magnesia* [5]. Mul on paar korda juhust olnud haritud inimeste juures suupõletikuga seotud süljevoolu arstida, kus Zoeckelli juhatust mööda *laxans*'iks *Calomeli* koos *jalapiiniga* oli võetud, mis sooltele loodetud mõju ei avaldanud, kuna aga elavhõbeda hävitava toime all kogu organism pidi kannatama [6]. Sa võid isegi arvata, et koolist kaasatoodud tolm pärast enam kui kolmkümmend aastat väldanud praktilist tegevust küll suuremalt jaolt maha on raputatud. Sellest ajast on ainult need mõned vähesed kullaterakesed alale jäänud, mis tegelikult ka tõesti kasu on toonud. Nii palju kui mu isoleeritud asukoht iganes lubas, olen minagi vooluga edasi ujunud, mitte ükski vähegi tähelepandav uuem õpetus pole mulle tundmatuks jäänud. Ilma et ma ennast just selle või teise meistri kindlaks poolehoidjaks saaksin nimetada, olen ma ometigi siit-sealt mõndagi omaks võtnud, mis praktikas paremaid tagajärgi on andnud kui vana. Paraku leiame aga uuemate ja uhiuute õpetuste hulgas liiga palju tühja tuult ja hookuspookust, nii et mitmeidki asju ei saa ilma sappi valamata lugeda, veel vähem neid siis järele teha. Näituseks päraku ja *vagina* temperatuuri mõõtmised, mida mõned uuemad härrad palaviku ja põletikkude puhul hädavajalikuks tunnistavad [7]. Sedavärki eksperimendid on tühipaljas mängimine, mis ei arstile ega haigetele vähematki kasu ei too, küll aga eksperimenteerijale ammulisui pealtvaatavate võhikute silmis mingi nõiameistri aupaiste loovad. Et nüüd selle kõrvalepõikamise järele jällegi vanale jutujoonele — arstliku käsiraamatu juurde tagasi tulla, siis võiks minu arvates üksnes sedalaadi teos tõsist kasu saata nagu Leipzigi Bock'i populaarsed artiklid „Gartenlaube's" [8], s. t. antagu dieedipidamise juhtnööre eluviisi korraldamiseks, kuidas mõistliku kasinuse abil haigusi ära hoida ja neid kõige lihtsamal viisil arstida. Endastki mõista tuleksid kõik abinõud nõnda valida, et need — kuigi just alati ei peaks aitama, siis vähemalt mitte kunagi kahju ei tooks.

Typhus contagiosus näit. oli 30—50 aastat tagasi, kui seda veel Hildebrandt'i teooria järgi arstiti, mõrtsukalik taud, mis väga palju ohvreid nõudis, kuna me tänapäeval külmavee-pesemiste, märgadesse linadesse mähkimise ja vähesel määral sisseantud *Acidum muriaticum*'iga sellest haigusvormist peaaegu alati õnnelikult võitu saame [9]. Jah, isegi *typhus abdominalis* pole enam mingi äravõitmatu vaenlane, kui meid uuemad käsiraamatud kiusatusesse ei vii elavhõbeda-preparaatidega vahele segama hakata [10]. Nii väga kardetud sooltehaavad paranevad üsna sagedasti ilma meie kaasabita, kõige halvematel puhkudel kõrvaldatakse need pisut *Argentum nitricum*'iga, mida me aga sellegipärast veel võhikute kätte ei taha anda [11]. Nendele tahame parem soovitada kogu allkeha hoolega nõndanimetatud kuumadesse külmavee-kompressidesse mähkida. Kuid igasuguste ägedate haiguste puhul, kandku need siis palaviku või põletiku nimetust, on ometigi kõige tähtsam just see järgmine asi, millele me külarahva tähelepanemist peaksime juhtima: ükski korralik talumees ei tohi endale tulevikus enam säärast elumaja ehitada, kus üks tuuletõmbuseta kamber puuduks, kuhu oleks võimalik haigeid paigutada. Nii kaua kui nende jaoks peale harilikkude suitsutubade teist ulualust ei leita, pole ka tohtritest ega arstlikkudest käsiraamatutest vähematki kasu. Ilma suitsu ja leitsakuta, korralikult õhutatud ja paraja soojusega tuba, samuti hea joogiveega kaev õuel ei jätaks küll suurema jao haiguste puhul oma soodsat mõju avaldamata. Peale selle tuleks kõnelda pikemas peatükis aadrilaskmisest, mida külarahvas küll ohtralt kurjasti pruugib, kuid peaaegu mitte kunagi neil puhkudel appi ei võta, kus verelaskmine tingimata tarvilik oleks. Meie vagad „*Postimehed*" sõdivad küll nii ägedasti säärase ebausu vastu, et inimesed oma haigusi p o s i m i s e g a arstida lasevad, kuigi see on kõige ilmsüütum abinõu, mis ühelgi juhul kahju ei suuda teha [12]. Seejuures püüavad nad ometigi kõigest väest kiriklikku ebausku toetada, kuigi just see vaimline rumaldamise abinõu on kõige hädaohtlikum inimliku seltskonna vaenlane, mis igasugust loomulikku edenemist tõkestab. Jajah, härra riiginõunik! ärge vaa-

dake sugugi nii üleõla uhkelt Schelling-Fichte-Kant'i ajale tagasi [13], see oli võrreldes meie kassiahastusliku tänapäevaga igatahes **suur** aeg! Lugege ometi lahkesti, mis „Rigaer Zeitung" Nr. 79 Lessing'i „Nathan'i" etenduse kohta kirjutab [14]. — Ma kardan tõepoolest, et kiriklik ja pastorlik naabrus pole Sinu muidu nii vabameelsele mõtteviisile siiski teatud mõjuta jäänud! Kui isegi meditsiinilise fakulteedi jüngrid edaspidi enam sedagi piskut valgust hinnata ei taha, mis veel siin-seal koidab, siis peab küll kõik paratamatult pimestuse ohvriks langema. Mis kasu on päevavalgusest silmalgi, mille arstimisele Sa ennast oled pühendanud, kui vaim pilkases pimeduses peab kiratsema? — Vana tuntud vanasõna noortest babüloonlastest räägib ju ainult elatanud palveõ d e d e s t, vendadest aga mitte sõnagi! — Otsi minugipärast oma õndsust Aabrami sülest, minule meeldiks säherduse asja jaoks hoopis rohkem mõni kaunis Saara, kuigi ma teda kas või „*sarvetaadi*" enda juurest peaksin otsima. — — —

Sõnavara kogumise asjus ei saa ma Sinu lootusi jagada. Kõige suuremate pingutustega läheks meil ehk paremal juhul korda üksnes kolm või neli protsenti uut, tänini tundmatuks jäänud materjali päevavalgele tuua. Sa ei tohi unustada, et Wiedemannil on talletatud kuus või seitse korda rohkem materjali kui Hupeli sõnaraamatus, ja et see on pealegi kokku kantud meie maakese kõigist osadest, kus aga iganes eestlasi elutseb. Kõik, mis hoolsad kogujad, nagu Rosenplänter, Heller, Knüpffer, Masing ja teised pärast Hupeli surma kokku on korjanud, on nüüd Wiedemanni käes [15]. Pealegi ei ostakski ju Akadeemia säherdust setukat, kellele ta enne suhu poleks vaadanud. — Omaaegne maakohtu sekretär Akermann Tartus arvas ka oma surnud venna mahajäänud sõnaraamatus tea mis vara-augu leidnud olevat, millest ta pärijatele tulu lootis hankida. Ta pakkus seda käsikirja Õpetatud Eesti Seltsile ja Akadeemiale Peterburis müüa, kuid ennäe, see ei sisaldanud midagi uut ja härra Akermann võib neid lehti pühkimise paberiks tarvitada [16]. Pole ju Akadeemia rahaasjus ka just see rumal poiss, keda igaüks muudkui vabalt tohib koorida. —

„Häda- ja Abi-raamatukese" teise osa käsikiri on mul juba ammugi valmis, vaatab aga asjatult mõne väljaandja järel ringi. Laakmannil nähtavasti pole lusti ja vägisi seda temale peale sundida ma ka ei tahaks. Minu arvamise järgi võiks käsikiri üheksa trükipoognat suur olla. Kui ma saaksin käsikirja kusagil käiku lasta, siis asuksin kolmanda osa juurde, niipea kui mul jälle jõudeaega leidub [17]. — Oleksin Sulle koguni tänulik, kui Sul õnnestuks kedagi nii kaugele saada, et ta käsikirja ära võtaks, siis aitaks see mind jällegi natuke vee peal hoida. Juuni esimestel päevadel tuleb mul sada rubla protsentideks välja maksta, mille jaoks tänini veel sadat kopikatki koos ei ole. Igapäevase praktika sissetulekust ja pisikesest palgast jätkub vaevalt hinge seeshoidmiseks, nii siis pean ma hädapärast teisi abiallikaid otsima. —

„*Kaks tuhat salakommet ja -viisi*" — säherdust igasuguste retseptide raamatut, nagu Sina mulle hiljuti soovitasid, ei tahaks ma kokku seada, eestlastele on juba ülearugi palju sedalaadi sepitsusi pakutud, millele „*Postimehed*" ja teised sedavärki paberimäärijad igal aastal veelgi lisa toovad. Kõige tähtsamate asjade, nagu näituseks sõnnikuvalmistamise, õllepruulimise, äädikategemise jms. kohta leidub ju õpetusi ka „Häda- ja Abiraamatukeses", seda enam võime siis küll säherduse retseptide-raamatu kokkuseadmise oma köstrite ja koolmeistrite hooleks jätta.

Niipea kui ma laulude-raamatu kätte saan, tahan ka kohe õnne katsuda. Enne aga soovitaksin ma Sul pisut lehitseda Jannseni *opust „Eesti Laulik*" ühes juurdekuuluva viisi-raamatuga, võib olla leiad Sa sealt mõningate tuntud laulude tekstid ja viisid; mul on meeles, nagu oleks mulle seal Arndt'i äranarritud „Was ist des Deutschen Vaterland?" silma hakanud [18]. Kõik kokku on muidugi kõige lihtlabasem plotnikutöö, mis aga ometi kriitikute silmis armu tohiks leida, kes sellest arvamisest kinni peavad, et rahvakirjanik ei tohi rahvast k õ r g e m a l e tõusta, küll aga võib ta mõnel puhul rahva tasapinnast mõni jalg madalamale langeda. Seda põhimõtet püütakse siis ka eesti kirjanduses jõudumööda täita, rahvale antakse toidu asemel

seasöök räpase molliga ette ja „loomu poolest kitsi eestlane“ muudkui raiskab kõhklemata oma rahakopikaid sedasorti toidu peale. Just nagu pääsuke oma poegi lendama õpetab, nõnda peab minu arvates ka kirjamees oma lugejaid seni harjutama, kuni nad ka tõesti lennata oskavad. Kui ta oma tiibadest aga hoo-suled välja kitkub ja käimiseks koguni kõlbmata jalgadel pori sees hakkab r o o m a m a, siis on ta küll väärt, et talle näkku sülitada. Eesti nõndanimetatud värsitreialid — *sitakokad* ja *pasapekrid* on enda arvates kõige kõrgema kunstitööga toime tulnud, kui nad oma proosalistele mõtetele midagi riimitaolist sappa saavad riputada. Kuna aga keele loomus ennast säherduste mõttetuste järgi koolutada ei lase, siis peavad värsivabrikanti säärased palehigis kohaletassitud sõnad nagu *seal* ja *teal* hädast välja aitama. Kaunist alliteratsioonist, sellest kodumaa kenast aasalillest pole neil härgadel pisematki arusaamist. Kõige uuemale härra Jannseni & komp. poolt kokkusorgitud sulesepitsusele on pandud jultunud viisil pealkirjaks „*Eestimaa ööbik!*“ [19] Sa armas taevas! Meie metsasalude kõige kaunim laulik peab laskma oma nime nii nurjatul kombel kurjasti pruukida! „*Eestimaa konn*“ oleks peaaegu liigagi ülev pealkiri olnud, kevadeõhtuti on ju selle pikk-koiva krooksumine neist pakutud lauludest hoopis meloodilisem. — Sinu neljarealises Andidi-järelehüüdes on Sulle viimases reas väljendusega „Hundeland“ ka midagi säärast inimlikku juhtunud [20]. Ega Sa endale ometi eesti laulikuid eeskujuks pole valinud?! — Ta suri *hypertrophia cordis* tagajärjel rinnaveetõppe [21]. Äärmiselt suure südamelaienemise tõttu olid kopsud niivõrd kokku surutud, et nende läbimõõt ainult veel pool tolli oli. Kui raske pidi tal vaesel hingata olema, nimelt just viimastel päevadel, kui vesi pisikest kopsu tegevusruumi juba täiesti kitsendas.

Ela hästi! Südamlikkude tervitustega

Sinu

Kreutzwald.

1. Kõne on ilmsesti mõnest üliõpilaslaulikust.

2. *alma mater* (lad.) — toitev, helde, armas, ka auväärne ema; ülikoolide austav nimetus.

3. Raupach, Karl Ed., vt. kiri 31, viide 4.

4. Kõne on Riia arsti Wilhelm J. E. Zoeckell'i (1783—1843) teose „Anleitung zur Erkenntniss und Behandlung der gewöhnlichsten Krankheiten der Livländischen Bauern" (Juhatus Liivimaa talurahva kõige harilikumate haiguste äratundmiseks ja arstimiseks) K. H. Wilhelm Sodoffsky' (1797—1858) poolt täiendatud väljaandest (1. trükk 1845, 2. tr. 1858).

5. *Calomel* (kr.) — merkuurokloriid, elavhõbeda ja kloori ühend. — *Saccharum lactis* (lad.) — piimsuhkur.

6. *laxans* (lad.) — lahtistusvahend. — *jalapiin* (hisp.) — jalapa (taime) juurest valmistatud lahtistusvahend.

7. *vagina* (lad.) — emakatupp.

8. Kr. mõtleb Leipzigi ülikooli arstiteaduse professori Carl E. Bock'i (1809—1874) kaasaegset arstiteadust ja selle saavutusi populariseerivaid artikleid saksa perekonnalehes „Gartenlaube" (ilmus Leipzigis alates 1853. a.).

9. *Typhus contagiosus* (lad.) — nakkav tüüfus. — *Hildebrandt'i teooria* — Kr. mõtleb nähtavasti Viini ülikooli arstiteaduse professorit Johann V. Hildebrand'i (1763—1818) ja tema teost „Ueber den ansteckenden Typhus" (Nakkavast tüüfusest). Wien, 1810. — *Acidum muriaticum* (lad.) — soolhape.

10. *typhus abdominalis* (lad.) — kõhutõbi.

11. *Argentum nitricum* (lad.) — hõbenitraat.

12. *vagad „Postimehed"*, s. o. ajalehed „Eesti Postimees" ja „Pärnu Postimees".

13. S. o. mõjukate saksa idealistliku filosoofia esindajate — Friedrich W. Schelling'i (1775—1854), Johann G. Fichte (1762—1814) ja Immanuel Kant'i (1724—1804) ajajärgule 19. saj. algul.

14. Kõnesolevas saksa silmapaistva draamakirjaniku ja kriitiku Gotthold E. Lessing'i (1729—1781) näidendi „Nathan der Weise" („Nathan-Tark") lavastuse arvustuses puudutatakse ühelt poolt Lessingi võitlust oma kaasaja kirikliku dogmatismi ning sallimatuse vastu ja teiselt poolt kõigi inimeste ja rahvaste üheõigusluse eest; samal ajal aga konstateeritakse, et kuigi „tänapäeva maailmas on olukord igatahes parem kui neil päevil, kui Moses Mendelsohn [1729—1786, saksa valgustusaja filosoof] ja Lessing oma vastaste fanaatilise kisa all pidid kannatama. — — — Kui ka juuti tänapäeval enam ei põletata, ometi oma südames põletavad veel tuhanded iga päev neid oma vendi, kes teisel arvamisel on kui nad ise". Seetõttu säilitavat Lessingi „Nathan" veel kauaks ajaks oma aktuaalsuse.

15. Rosenplänter, Johann H. (1782—1846) eesti keele, kirjanduse ja rahvaluule materjalide koguja ja uurija. Kogutud materjale ja uurimistulemusi avaldas ta oma ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" I—XX (1813—1832). — Heller, Johann Fr. (1786—1849), pastor Räpinas; ÕES-i liige ja eesti keele uurija. — Knüpffer, Arnold Fr. J. (1777—1843), pastor Kadrinas; eesti rahvaluule koguja ja keele uurija. — Masing, Otto W. (1763—1832), silmapaistev eesti keele- ja kirjamees. — Kõigi märgitud kirjameeste kogutud materjalid säilitatakse KM-i fondides. Vrd. ka Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

16. Fr. v. Akermanni ja tema koostatud eesti keele sõnaraamatu kohta, vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

17. Kr-i „Häda- ja Abi-raamatukese" 2. osa jäi trükist ilmumata ja selle käsikiri on kaotsi läinud.

18. Eesti laulik. 125 uut laulu neile, kes heameelega laulvad ehk laulu kuulvad. Esimene jagu. Tartus, 1860 ja sinna juurde: Eesti laulik. 120 lauluviisi neile, kes jne. Tartus, 1862. Saksa isamaalauliku Ernst M. Arndt'i (1769—1860) populaarse luuletuse „Was ist des Deutschen Vaterland?" (Mis on sakslase isamaa?) eestikeelne sepitsus

„Kus on mu kallis isamaa?
Ons Eestimaa? Ons Lätimaa?" jne.

leidub „E. laulikus", lk. 9—11.

19. Selle sulesepitsuse koostajaks oli Läänemaa Sipa valla koolmeister Friedrich Brandt (1830—1890). Tema sulest on ilmunud veel terve hulk tühiseid raamatukesi nii luules kui proosas.

20. „*Hundeland*" (sks.) — koeramaa.

21. *hypertrophia cordis* (lad.) — südamelaienemine.

36. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 10. mail 1864.

Armas Schultz,

Kõigepealt võta vastu minu otsekohesem tänu saadetud vanasõnade eest. Neist olid mulle tundmatud nr. 6, 17, 21, 25 ja 31, mõnede teiste muudetud välimuse

all tundsin ära vanad tuttavad, kuid needki olid õige teretulnud külalised, sest mul on kavatsus ka mitmesuguseid teisendeid esitada, mis üksikute teemade kohta leiduvad. Pealiskaudse arvestuse järgi näikse mul koos olevat umbes 800 eesti vanasõna, ligemale kaks korda niipalju kui Hupelis, tõenäolikult tohiks aga peale nende veel mõnigi sada sääraseid leiduda, mida ma kas üleüldse ei tunne või mis mul meelest läinud [1]. Suur hulk on nähtavasti saksa keelest laenatud, kuna teised oma genuiinset sünnimärki otsaees kannavad. Mida peaks nr. 5. all *pütsjalg* tähendama, on see ehk mõni nimetus puujala jaoks? Minu kogus seisab sel puhul ainult *puujalg* ja ma ei mäleta, et ma selle asemel mõnda teist nimetust oleksin kuulnud [2]. Kui *pütsjalg* peaks tõesti sedasama tähendama mis *puujalg*, siis oleks see nimetus ühtlasi ka sõnavaraliseks täienduseks. Nr. 10-sse on minu arvates kuulmise- või kirjaviga sisse lipsanud, sest tegusõna *õpetab* asemel seisab seal *õppab*. Nr. 7. *lamba* asemel on minu kogus *lehm*: „*lehm kiidab tatikat* [3]". Sõnaga *sepis*, *sepist* (nr. 20) mõtleb eestlane sepatööd, käesoleval korral tuleb mõista selle all „sepakunsti" [4]. *See räägib minu persega* (pro *seljaga*) on suurepärane, igati ehtne eesti mühakas, kusjuures *perse* midagi sündsusetut ei tähenda [5]. Ka saksa vanasõnade hulgas esineb mõnikord sedalaadi rahvalikke naljasähvatusi, nagu näiteks: „Kõik on hea, mis jumal annab, nõnda siis on see, mis ema annab, parem! sõnas poiss, kui vares tema võileivale sittus" [6]. Üks eesti vanasõna ütleb: „Mustlane peeretas enne joomist vee sisse ja kiitis: palju parem kui paljas vesi!" — Nõnda siis, vana sõber, ära väsi, vaid korja kokku, mis iganes võimalik, võib olla saame niiviisi aja jooksul üsna täieliku koguga hakkama. Mul on vanasõnad mustandis A-st kuni N-täheni alfabeedilisse järjekorda paigutatud, kusjuures ma igale poole tühja ruumi jätsin, et sinna hiljem uusi juurdetulijaid vahele saaks lükkida.

Wiedemann tuleb sel suvel arvatavasti ka Võrule, sest tal oli kavatsus oma uurimisereisiga Alutaguseni jõuda ja siis Tartu ja Võru kaudu tagasi sõita [7]. Hiljuti avaldas ta kirjutuse tartu murde kohta, mina pole seda

veel näinud [8]. — Lubatud laulude-raamatut ootan ma aga ikka veel asjata!

Mis nüüd puutub Sinu teistesse, minu kasuks sepitsetud hästimõeldud plaanidesse, siis julgen ma küll vaevalt nende realiseerimisele mõelda. Kui seljataha on jäetud terve eluiga täis nurjaläinud lootusi, siis ei saa kuuekümne aasta vanusena enam mingit uue parema päeva koitmist loota. Härra Laakmann, kellele ma „Häda- ja Abi-raamatukese" teise vihu käsikirja võileiva eest pakkusin, kirjutab mulle, esimesel vihul olevat nii armetult vähe minekut olnud, et ta vähemalt esialgu uut vihku välja anda ei söandavat. Ta lootvat aga, et raamat endale aja jooksul ometigi teed murrab, kui selle kasulikkus kunagi hiljemini r o h k e m tunnustust on leidnud, rahvas töö vastu tähelepanelikumaks tehtud jne. See tähendab teiste sõnadega: kui ma käsikirja päris j u m a l a m u i d u ei saa, siis võite selle omale pidada. Seda viimast ma siis kavatsengi teha.

Nagu ma eile ajalehest lugesin, on Liivimaa maapäeval ka maa jaoks ämmaemandate muretsemise küsimus üles kerkinud, ja nimelt tahetakse neid eksamineeritud ämmaemandate ja arstide poolt maal välja õpetada lasta [9]. Sel puhul tuleb mulle mõte, kas ei tasuks ehk vaeva siingi säärast ämmaemandate-kooli rajada? Kõigepealt tuleks aga fantoom muretseda, kust aga säherdust võtta [10]? Ilma vajalikkude aparaatideta oleks suusõnalisest õpetamisest vähe kasu. Kui tahetakse kogu maad sääraste naistega varustada, siis ei oleks õpilastest puudust, kuigi ehk ainult kaks-kolm arsti neile õpetust jagama hakkaksid. Küllap aga enne sulab nii mõnegi talve lumi veeks, kuni see maapäeva otsus ükskord täide viiakse. Sest pole ju rohkem kui ainult 33 aastat sellegi mõtte algatamisest, et i g a kihelkonna jaoks peab olema oma arst, nüüd siis olevat kuuldavasti vajalikud sammud selle plaani teostamiseks astutud. Sedamööda võiks siis ämmaemandategi asi 33 aasta pärast teoks saada ja paremal juhul meie lapsed seda aega näha. Järgmine maapäev tuleb kokku kolme aasta pärast, siis alles peaksime ettepaneku koos arstliku käsiraamatu programmiga esitama — kas Sa tõesti

arvad, et meil elupäevi Metuusalema vanaduseni jätkub? —

Mis nüüd puutub pealehakkamisesse ja töötahtmisesse, siis need mul muidugi ei puudu, kuid ma tahaksin oma töövaevast ka pisut tulu saada, sestap inimene ei ela ju paljast õhust. Nagu Sa tead, on minu palk 220 rubla, aastane sissetulek erapraktikast kõigub 350 kuni 500 rbl. vahel, võtame siis keskmiseks summaks 425 rbl., sedamööda on siis minu kogu aastatulu 645 rbl. Me ju tuleksime peost suhu elades sellega läbi, kui ma mitte poolt summat oma poja koolitamiseks ära ei peaks andma [11]. Alles kahe aasta pärast võiks ta ehk nõnda kaugele jõuda, et endale ise igapäevast leiba teenida, selle ajani pean ma aga häda sunnil teisi abiallikaid otsima. —

Lähemal jõudeajal tahan ma säärase esialgse programmi paberile panna, kuidas minu arvates kõige otstarbekohasem oleks mõnd populaarset arstlikku käsiraamatut kokku seada. Selle programmi saadan ma Sinu kätte läbivaatamiseks, et Sa siis ära märkida võiksid, mida seal kärpida või ehk täiendada tuleks. Kogu töö võiks 20 kuni 25 trükipoognani ulatada ja kõige kasulikum oleks, kui ma seda ise saaksin välja anda, mispuhul raamat tuleks trükkida Soomes, kus kulud oleksid $^1/_3$ võrra väiksemad kui siin. 1000-eksemplarise väljaande juures ei saaks aga üleüldse mingit tulu, küll aga 2000 või 3000 eksemplari puhul, kus siis ainult paberi eest tasuda tuleb, kuna ladumist enam ei arvestata, järelikult alaneks iga trükipoogna hind teise ja kolmanda tuhande puhul 9 rubla võrra, mis siis minu taskusse tuleks. Üks trükipoogen maksab koos paberiga 2 kopikat, seega oleks 20-poognase raamatu hind 40 kopikat. Kõige lihtsama köite eest arvestatakse suurema eksemplaride-arvu puhul 8 kopikat, niisiis oleks säärase raamatu netohind 48 kopikat. Müümise eest tuleb anda 20%, selle tõttu ei saa müügihinda alla 60 kopika määrata, kuuekümnest kaksteist maha jääb järele 48 kopikat. Sa näed sellest arvestusest, et 1000 eksemplari puhul mitte kopikatki kasu ei saa. Eestlane kaalub vähemalt kümme korda järele, enne kui ta otsustab 60 kopikat välja anda ilmliku raamatu eest,

kust hinge kasu ei tule. — Tallinnas ja Tartus peab ühe poogna ladumise eest 12 rubla maksma, seega 3 rubla rohkem kui Soomes, veokulud Helsingist Võrule või Tartu on umbes 20 rubla [12].

R e l i g i o o n ja k r i s t l u s on ülevad asjad, kahju ainult, et kirik oma röövikutega need mõlemad toredad puud niivõrd oma võrkudesse on mässinud, et õisi ega ka vilja nähtavale ei tule. Sääraseid söödikuid ei saa ühegi abinõuga hävitada, nagu iga aednik omast käest teab. — Mina lugesin ainult Guleke artiklit, edaspidine poleemika käik on mulle tundmata [13]. Nii huvitav kui see vaidlus ehk ongi, ei suudaks see ometi eluilmaski „muttide" pesa laiali pillata; nad poevad ainult veel sügavamale pimeduse varju. Juuresoleval lehel annan ma Sulle täpipealses tõlkes edasi Tartu „*Postimehe*" mõlgutused v a i k s e nädala puhul [14]. Need kajastavad üsna selgesti meie tänapäeva luteri-kiriku vaimu.

Sõna *sekk, seki* nr. 14-s tunnevad eestlased igalpool ja see on tekkinud saksa sõnast „Säckel" [15], käesoleval juhul on sel järgmine tähendus: „Sea suu sekki mööda ja kõht kotti mööda" — seega on siis rahakukkur ja viljakott need peapunktid. Et eestlastel mingi jumalus *Leelatz* oleks olnud, see on mulle täielik *terra incognita* [16]. Võib olla on pihkva eestlaste koori *leelo-leelo* sellega kuidagiviisi ühenduses?

Eesti Postimees maa ja linna rahvale nr. 17.

„Igavene v ä g i, mis taevast ja maad on loonud, on sel nädalal nõrk ja rammutu põrmust loodud patuste inimeste käes piinata ja vaevata olnud; — igavene ja ilma vigata õ i g u s, kelle peale ükski süüdi ei võinud tunnistada, on sel nädalal ülekohtuste seas hukka mõistetud; — igavene p ü h a d u s, mis selgem kui kõik päikesed taevas, on sel nädalal teotatud ja sülitatud ja patusemaks kui kõik patused tehtud; — igavene p u h t u s, kelle ees ka pühad inglid veel roojased on, seda on sel nädalal patuseks ja roojaseks tehtud ja roojaste sekka lükatud; — kõige armsam laps on sel nädalal kõige suuremas surmavalus oma kõige armulisemat isa appi hüüdnud, ja siiski ilma abita hinge heitnud; jah, igavene elu ise on kange ning kahvatanud külma hauda pandud ja kolmandama päevani sinna jäänud: — need

on, jumala eest, tõesti suured asjad, misjuures ka kivid ega kännud ei peaks tukkuma ega tuimaks jääma, veel vähem elavad inimesed. Suurel nädalal on suured asjad sündinud, sealt tuleb tema nimi. Oh, ristivend, kui sa elavalt surnud ei ole, pane käed kokku, õhka: issand halasta! laula: halleluuja! — seda kõik on jumal s i n u ja m i n u pärast teinud! Jehoova õigusetuli, mis pattu ei salli, on oma p o e g a põletanud, et põrgutuli s i n d ega m i n d ei põletaks. Kas oleme suurel nädalal selle suure asja peale ka mõtelnud? On see meil elavalt s ü d a m e s ehk muidu ennemuistse jutu viisil p e a s olnud? — Nii palju on tõsi: kes suurel nädalal oma patu pärast ep ole nutnud, ep ole ka suuril pühil oma õigekssaamise pärast rõõmustanud" jne. jne.

— — Kas Sa näed, sõber! siit võib õppida, kuigi mitte loogikat ja inimlikku arukust, siis ometi seda, mida tänapäeval on tarvis, et nagu suur kirjamees ja prohvet oma isamaal kõlavat kiitust leida. Vägi on m a t e r i a a l n e keha, pühadus patusem kui kõik inimesed, inglidki roojased ja igavene puhtus veelgi räpasem. Õiguse t u l i sünnitab poja ja p õ l e t a b tema ära, tuli põletab seega tuld. Kas ei sunni see arvama, et siin mõni hullumajast ärakaranu oma ilmatarkust jutlustab? — Ja seda nimetatakse alaealiste piimatoiduks, mille varal nad peavad ka teistlaadi roogadega harjuma! Kuidas peab siis säärasel teel hariduse valgus üleüldse kunagi rahva hulka jõudma? Ja tõlbiaruline tsensor muudkui laseb sedavärki blasfeemiad kärpimata läbi!! — Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

1. Kr-i kogutud vanasõnade käsikiri on säilinud (KM KO Fond 63, M. 4 : 23), see sisaldab 1038 vanasõna (ja kõnekäändu). — Hupelis, s. o. Hupeli grammatikas, vt. kiri 10, viide 33.

2. „Kes vaestlast varrule kutsub või pütsjalga (või puujalga) pulma". (Kr-i käsikiri nr. 514.)

3. „Siga kiidab sitta, lehm tatikat (või lammas tatikat)". (Kr-i käsikiri nr. 832.)

4. „Ega amet leiba küsi ega sepist seljas kanta". (Kr-i käsikiri nr. 75.)

5. „Kes mulle suust suhu räägib, see räägib minuga, aga kes tagaselja räägib, see räägib minu p-ga". (Kr-i käsikiri nr. 358.)

6. Vrd. Kirjavahetus III, lk. 309.

7. Wiedemann viibis Võrus 9. juunil 1864, vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 313.

8. F. J. Wiedemann, Versuch über den werroehstnischen Dialekt (Essee võru-eesti murde kohta). 1864. 58 lk. (= Mémoires de l'Académie Imp. des Sciences de St.-Pétersbourg. VII Série. T. VII, nr. 8).

9. Vt. Rigasche Zeitung 5. maist 1864, nr. 103, lk. 3.

10. *fantoom* (kr.) — mannekeen ehk nukk, üksikute kehaosade või organite mudel operatsioonide jne. harjutamiseks.

11. Kr-i poeg Alexis (1845—1910) õppis tol ajal (1861—1866) Peterburis Tehnoloogia Instituudis.

12. Kr-i „arstliku käsiraamatu" mõte sai teoks alles 1879. a., kui ilmus tema „Kodutohter. Õpetus, kudas haigetega peab ümber käidama ja neile arstiabi puudusel kergitust tehtama". Tartus, 1879. 184 lk.

13. Guleke, Johannes Heinr. (1821—?), pastor Smiltenes Valga maakonnas 1856—1878. Siin on ilmsesti kõne tema kirikupoliitilisest kirjutusest „Wo hinaus?" (Kuhu välja?) ajakirjas „Mittheilungen und Nachrichten für die evangelische Kirche in Russland". XVIII (1862), lk. 16—38, millele järgnes samas ajakirjas XVIII (1862), lk. 499—545, XIX (1863), lk. 44—71, 97—141 ja 314—340 äge poleemika.

14. Alamal on toodud „Eesti Postimehe" algtekst tänapäevases kirjaviisis.

15. „*Säckel*" (sks.) — kotikene.

16. *terra incognita* (lad.) — tundmata maa.

Võrul, 26. juulil 1864.

Armas Schultz,

Sinu elumärgi peale 2. skp. pole ma ikka veel vastanud, nüüd lõpuks pean ma ennast siiski kokku võtma ja sellest passiivsest olekust üle saama. Siiasaadetud eestikeelne satiir oli mulle juba ammugi tuttav, ma sain selle kolme aasta eest autori käest käsikirjas ja see kuulub kahtlemata meie kirjanduse paremate toodete hulka. Autor, Kanepi kihelkonnast päritolev noor eesti mees on Tartu kreiskooli läbi teinud, seejärel olnud köstriabiline, koolmeister, mõisakirjutaja, kuni ta viimaks Narvas ühe suurema kaubamaja raamatupidajaks ja siis kassahoidjaks sai, kus ta veel praegugi viibib [1].

Sa nõuad õige täpipealset definitsiooni *vaatama* ja *nägema* kohta. *Vaatama* puhul eeldatakse nägemiseorgani teatud aktiivsust, kuna *nägema* puhul silm nagu peegel passiivses olekus on ja väljastpoolt tuleva pildi üksnes vastu võtab. *Mina vaatan* — see sisaldab ka tahtejõudu, et midagi näha tahetakse, seevastu aga *mina näen* lihtsalt midagi, mis mulle parajasti silma puutub. Kas Sa nüüd sellest seletusest targaks saad, on muidugi iseasi, kuid asjalugu on nõnda. Ma ei tea, kas saksa keeles ka seesugust vahet tehakse, muidu nimetaksin ma *vaatama* sehen ja *nägema* erblicken.

Sa küsid, kuidas mul läheb. Üsna kehvasti nagu ikka, ma laenasin jälle 200 rubla ühe aasta peale, sellega sai tähtajaline võlg juunis ja mõned teised väiksed arved tasutud, nüüd siis muudkui elan aga edasi. Sinu sõbraliku vaevanägemise eest Lip[harti] juures tänan Sind väga, kuid nagu ma juba ette arvasin, ei vii need sammud kuhugi [1a].

Üks minu sõber, ameti poolest maalikunstnik, on mu pildikuju lõuendile maalinud ja pealegi „väga elutruult“ nagu siin üksmeelselt kinnitatakse [2]. — Ühe pisema-mõõdulise, kuid vähem kordaläinud koopia maalis ta minu tütre jaoks, sest et originaal siia ei jää, vaid kunstnik selle kaasa võtab.

Õpeta ka minule seda kunsti nõnda elada nagu Sa ise, kes Sa võlgasid ei tee, haigemaja ehitad, ilma tasuta haigeid arstid ja muretult elad. Või oled Sa *Kalevipoja* suure mahamaetud varanduse üles leidnud? Säärasel korral peaksid Sa minu arvates mulle õigusepoolest küll ühe murdosakese andma. Kes pärgel Sind muidu õige jälje peale oleks aidanud, kui Sa mitte 20. loost poleks lugenud, kuidaviisi see varandus maha maeti? — Vastutasuks selle kättejuhatamise eest peaksid Sa vähemalt ka eelmised 16 lugu ümber panema, et töö ometi tuttavamaks saaks. Sinu anderikkuse juures oleks see ju lapsemäng, kui Sa ainult tõsiselt nõuks võtaksid seda tööd lõpule viia. Seitsme või kaheksa loo sõnasõnalise tõlke saatsin ma Sulle juba aastate eest ja puuduva osa võiksin Sulle ka üsna hõlpsasti muretseda. See on taevani kisendav häbiasi, et nende jaoks, kes eesti keelt ei oska, mittemidagi peale Reinthali soperduse kättesaadavaks pole tehtud. Võta kätte ja hakka tõlkima, Sa ei suudaks oma eluõhtul ühtki t e e n e k a m a t tööd ette võtta.

Mind rõõmustab südamest kuulda, et Sinu armas tütar on maistest muredest lahti ja võib üksnes kunstile elada [3]! Parajasti peab vihm väikest vaheaega, me tahame väljas olles sellest silmapilgust mõnu tunda, nii et mind nüüd seesinane tähtis ettevõtmine ära kutsub, nagu Sind hiljuti ühe musta kargaja mahanottimine.

Sinu
alandlik
Kreutzwald,
surematu Kalevite-laulik
paberil ja lõuendil.

1. Kõne on Juhan W e i t z e n b e r g'ist (1838—1877) ja tema tuntud satiirist „Vana opmanni nutulaul mõisavalitsust käest ära andes. Jüripäeval 1861". Tartus, 1864. 14 lk. 2000 eks. Uustrükk, vt. Eesti luule antoloogia I. Tallinn, 1955, lk. 71—75. — Kr-i ainus säilinud kiri J. Weitzenbergile avaldatakse käesoleva väljaande 6. köites.

1a. Vt. kiri 33.

2. *maalikunstnik*, s. o. K ö l e r, Johan (1826—1899), kes viibis 1864. a. juunis ning juulis Võrus ja maalis Kr-i üldtuntud

portree (vt. näit. Kirjavahetus II, lk. 8/9). Teine samal ajal maalitud Kr-i portree on praegu välismaal.

3. *Sinu armas tütar* — E. Schultz-Adajevski, vt. kiri 11, viide 16.

38. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 30. augustil 1864.

Armas Schultz,

Sinu koolmeisterlik ja käre 4. augusti kiri tegi mulle palju lõbu, sellepärast pean ma küll kahevõrra kahetsema, et ma Sulle alles nii hilja oma tänu võin öelda. Üks pakiline töö pani mu käed kütkesse, kusjuures pealegi veel mitmesugused pahandused minu ümber oma udusompu laotasid. Nii siis polnud minu kartused sugugi mitte tuulest võetud — kuigi mul pähegi ei tulnud Sind seepärast veel „pururumalaks" pidada, kui ma kahtlesin, kas Sa minu seletustest ka aru saad. Oma vastusega annad Sa mulle aga kõige käegakatsutavama tõenduse, et mul kahtlemiseks tõesti p õ h j u s t oli! Kust tondi pihta võtad Sa säärased pentsikud väited, nagu oleksin mina nägemist p a s s i i v s e k s nimetanud ja öelnud, et sel igasugune t e g e v u s e moment puudub? Heakene küll, ma olen Sinuga nõus, et mu võrdlus tõesti lonkas, kui ma silma peegliga kõrvuti seadsin, kuid mul ei tulnud seepärast veel uneski meelde peeglile silma tundmisejõudu külge pookida. Kui sagedasti võetakse ju mõni asi kujukaks võrdluse-pildiks ega minda seejuures küsima, kas mõlemad võrreldud asjad ka muidu igas tükis matemaatilise täpsusega kokku sobivad. Nagu teada, võrreldi ju Louis Philippe'i pead pirniga, seal oleksid Sa võinud siis sama hästi hüüda: „püsti vale! p i r n e i t u n n e j u m i d a g i!" [1] — — Mis ma Sulle öelda tahtsin, oli järgmine: *vaatama* puhul käib eel alati tahtmine silma abil midagi vastu võtta, kuna *nägema* puhul seda tahtmist tarvis ei

ole, vaid mingi pilt väljastpoolt juhuslikult silmale võib sattuda (samuti nagu asjade pildikuju ka peegliklaasile ja veepinnale tekib), — kusjuures me sellest nähtusest oma tundmisejõu abil märku saame. Sedamööda siis oleks *vaatama* — o t s i m i n e ja *nägema* — l e i d m i n e. Kas me aga sellepärast tohime nägemist kõrgemaks pidada? Ma ei saaks seda ilma tingimusteta jaatada, sama vähe saan ma Sinuga nõus olla, nagu tähendaks *vaatama* millegi a l g a t a m i s t ja *nägema* l õ p u l e v i i m i s t. Soome keeles tähendab *näen, nähdä* — nägema, märkama, silmama; *näköisä* — nähtav, silmapaistev. Eestikeelse *vaatama* jaoks ei leia ma midagi, aga soome *vaanitellen* tähendab: järele kuulama, järele uurima. Liivikeelne *näed, nääda* — nägema, *näemi* — nähtus, kogemus; *vaatama* jaoks ei leidu midagi analoogilist. Lühidalt, ettetoodud näituste põhjal pole mul kuidagi võimalik mõistet *nägema* k õ r g e m a k s pidada kui *vaatama*. Kui ma eespool vaatamist otsimisega ja nägemist leidmisega võrdlesin, siis tohiks sellelt seisukohalt otsimine, uurimine kõrgemal seista kui leidmine, sest leida võib ka üsna juhuslikult. Sa võid tänaval juhuslikult kullaga täidetud rahakukrut *näha*, aga kui Sa Siberis või Kalifornias liiva seest kullaterakesi tahad otsida, siis pead Sa teraselt *vaatama*, järelikult selle jaoks oma s i l m i p i n g u t a m a. — Saksakeelsed väljendused, mis Sa sõna „sehen" puhul selle mitmesuguste varjunditena ette tood, nagu: blicken, schauen, lugen, gucken ja erkennen — küllap minagi neid tunnen, pole ju „vana eesti rebane" oma kuuskümmend aastat ka ühtsoodu umbkotis elanud! Blicken on eestlase suus *silmama*, schauen *vaatama*, lugen *kõõritama*, gucken *vahtima* ja erkennen *tunnistama*. Ich e r k e n n e pole mitte *mina näen*, vaid *mina tunnen*. — Oma kõige parema äratundmise järgi (mis küll tõepoolest papisõbralikkusest pole võrsunud!) ei saa ma Sulle Su võitluses mustakuuemehe vastu abiks olla. — Kahju küll, aga „teisiti ma ei või".

Nüüd tuleb aga teine ja hoopis n a l j a k a s lugu. Emba-kumba: kas olen mina oma eelmise kirja poolunes k i r j u t a n u d või Sina seda päris magades lugenud — teisiti ei oska ma seda küll seletada, kuidas

Sa säherdusele sootuks isevärki mõttele võisid tulla, et „minu tütar ühes maalikunstnikuga minema läheb ja meil lähemal ajal pulmi peetakse?“ — Mina teatasin Sulle: kunstnik võtab m i n u pildi endaga kaasa, maalis aga mu tütre palvel veel ühe teise pildi, mis siia jääb, kuid see koopia pole nii hästi korda läinud kui originaal (s. t. elusuurune rinnapilt). Selles teates oli viimne kui sõna tõsi. — Koguni arusaamatu, kuidas Sa küll minu pilti minu tütreks võisid pidada?

Sinu omapärane otsus „*Kalevipoja*“ kohta tegi mulle nalja, need ikka ja uuesti tagasikippuvad lööksõnad (vanad ülessoendatud kapsad!) tunnistavad küllalt ilmsesti, et Sa n ä h a e i t a h a, mis selgelt ja käegakatsutavalt silma ees seisab. Jäta juba ükskord see oma jutt „kunstitööst“, säherdust asja ei pakuta teile uuemast ega ka vanast ajast! Kas on võimalik veel selgemat keelt kõnelda, kui mina seda esimese trüki eessõnas tegin? — Või olen ma midagi muud kavatsenud ja teisiti teinud, kui seal on öeldud? — Laialipillatud riismed said hoolimata paljudest p u u d u v a t e s t vahelülidest kokku liidetud, nii et need mingi n ä i l i s e terviku pidid moodustama. Rahvapärase proosa asemel, mis eesti keeles puudub, valisin ma jutustuse edasiandmiseks genuiinse rahvalaulu värsilaadi, kusjuures ma need laulud siis alati s õ n a s õ n a l t sisse põimisin, kui ma midagi kohast leidsin, mis parajasti mõne olukorraga kokku näis sobivat. Sa ütled või õigemini küsid: kas ma siis arvan, e t s e d a e i m ä r g a t a? Miska oleksin ma seda varjata püüdnud või ka misjaoks õieti? Just vastupidi, kas ma pole kõik laenatud kohad tähekesega * ära märkinud? — Sa kaebad rahvaluule ja kunstluule kisendavate vastuolude üle, ei märka aga oma sõgedas õhinas, et seal kunstluulest mitte jälgegi ei leita. Kui hariliku proosa asemel värsimõõtu tarvitatakse, siis pole see veel luule, kunstipärane luule. Et mul ürgne naiivsus puudub? Jah, kes siis tahaks või saakski selles kahelda? — mina ise küll kõige vähem. Kõlab ju nagu püsti narrus, kui Sa mind 19. aastasaja rahvalaulikuks tahad tembeldada! Ei ma ole rahva- ega kunstlaulik, pole ma ka eluilmaski säherdust au taga ajanud, sest ma tunnen oma piiratud võimeid liialt

hästi, paremini igatahes kui Sina ja mõned teised, kes te minu vähenõudliku töö ja tegemise kunstikohtunikuks olete kippunud! — Sina oled täiesti väärast seisupaigast välja läinud, sellepärast pidi ka Sinu otsus vildakaks kujunema. Sa ei vaata asja mitte nõnda, nagu see Sinu ees seisab, vaid nagu Sa seda oma mõttes oled kujutanud. Poleks Sinu eesti keel nõnda kasin ja Sa seda pisut enam mõistaksid, siis tarvitseks Sul raamat ainult juhuslikult lahti lüüa ja Sa taipaksid, kuidas Reinthali tõlge on ses mõttes täiesti äpardanud, et seal mitte originaali teksti edasi ei anta, vaid midagi h o o p i s m u u d, millest tekstis jälgegi ei ole. „Asju, mis märkustesse kuuluvad, pidavat mina ilma igasuguse kõhkluseta värssidesse (või ruunidesse) valama". Sedagi pattu ei lase ma o m a kaela veeretada. Aukartusest — kuigi see ehk vale võis olla! — püüdsin ma teiste käest saadud materjali m u u t m a t u l t just nõnda edasi anda, nagu ma selle eest leidsin. Aastate eest, kui Sa tundsid ennast selleks sunnitud olevat ja umbes s a m a s u g u s e otsuse „Inlandis" avaldasid, siis ütlesin ma Sinu ü l e k o h t u s t e väidete puhul kõik ära, mis mul öelda oli ja lootsin, et asjast seega lõpuks ometi üle on saadud — kuid võta näpust [2]! Minu vana sõber ronib jälle oma äraaetud ratsu selga ja alustab uut sõrki oma endisele unistuste-maale, — ta „pole midagi õppinud ega midagi unustanud!" Lõpuks luban ma endal veel tähendada, et mu kõige otsekohesemaks sooviks on täna v i i m a s t k o r d a seda asja puudutada. Samuti ei taha ma Sind enam oma soovidega selle õnnetu sulesünnituse tõlkimise pärast tülitada! — Professor Schott Berliinis on „*Kalevipoja*" kohta ettekande pidanud, mis juba ammugi trükis ilmus, kuid mulle veel silma pole puutunud [3].

1. L o u i s P h i l i p p e (1773—1850), Prantsusmaa kuningas 1830—1848.

2. Vt. kiri 3.

3. S c h o t t, W., vt. kiri 11, viide 3. — Siin on kõne tema ulatuslikumast uurimusest „Die estnischen Sagen von Kalewipoeg" (Eesti muistendid K-pojast). Berlin, 1863. — Kirja lõpp on kaotsi läinud.

Eestirahwa

Ennemuisteſed jutud.

Rahwa ſuuſt korjanud ja üleskirjutanud

Fr. R. Kreutzwald.

Helſingi linnas,

Soome-maa Kirja-ſeltſi kirjadega trükkitud 1866 aastal.

Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tiitelleht.

Hv. 633.

Eesti = rahwa

Kasuline Kalender

1867

aasta peale päraſt meie Jeſanda Jeeſuſe Kriſtuſe ſündimiſt.

Sel aastal on 365 pääwa.

Tartus.

H. Laakmanni kirjadega trükitud.

Eesti rahva kasuline kalender. Tiitelleht.

39. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 17. veebruaril 1867.

Armas Schultz!

Et Sulle mitte uut põhjust minu segase käekirja üle nurisemiseks anda, saab seesinane vastus — nagu käesolev mudel näitab — kõige hoolikamalt rooma pookstavidega paberile pandud, s. t. sedamööda, kuidas minu nõder jõud säärast asja lubab! „*Eesti rahva ennemuistesed jutud*", mis Helsingis välja anti [1], pärinevad algusest kuni lõpuni eesti rahva suust, kusjuures nimelt enamik peaaegu sõnasõnalt nõnda üles on kirjutatud, nagu neid parajasti mõni jutustaja edasi andis. Mina panin iseäralist rõhku sellele, et midagi omapärast kaotsi ei läheks, sest väga huvitav on just see viis ja laad, kuidas iga rahvas oma muinasjutu-aineid ümber töötab. Mis puutub ainetesse, siis tohiks need küll suuremalt jaolt teiste rahvaste käest laenatud olla, iseäranis tugev on siin saksa element, kusjuures mõned muinasjutud peaaegu samasugusel kujul esinevad, nagu me neid saksa keeles tundma oleme õppinud, näituseks „Kuidas seitse rätsepat türgi sõtta lähevad" — need on ju tuttavad „Sieben Schwaben" [2]. Säärane asi juhtus aga üsna loomulikul teel! Peaaegu igalpool sakslaste lastetubades leidus eesti ammesid ja lapsehoidjaid, nii et viiskümmend või kuuskümmend aastat tagasi suur osa aadlikkude lapsi enne kooliastumist eesti keelt soravamalt oskas kui oma emakeelt. Seal siis oli üsna loomulik, et lapsed nii mõnegi emadelt ja tädidelt kuuldud lookese omakorda ammedele ja hoidjatele edasi jutustasid, kes neile vastutasuks eesti muinasjutte vestsid. Mina ei võtnud meelega oma kogusse ühtki muinasjuttu, mis eesti allikast pärit ei olnud. Kui ma kõiki neid lugusid jutustada oleksin tahtnud, mis eesti rahvas oma hingekarjaste pihta on loonud, siis oleks Sul küll vesi silma tulnud, sest muinasjutu-kangelaste osas käib mustakuuemeeste käsi koguni kehvasti. Näit. on kogust needki muinasjutud kõik välja jäetud, kus *Kaval-Ants* pastori-

härradele igasugust vingerpussi mängib. Ei saa küll meie ise ega meie lapsedki seda aega näha, kus pappidel tiibu hakatakse kärpima; rahvahulkadeni ei suuda aga ükski koiduviir, veelgi vähem päikesepaiste tungida, need varjuorud jäävad öökullide ja nahkhiirte põliseks piduplatsiks.

Oma otsusega minu kohta oled Sa märgist kaugelt mööda tühja tuulde lasknud. Eestlaste *Uku* oli niisama vägev kõikide isa kui iisraeli laste igavene Jehoova, kuid väetid inimeselapsed ei mõistnud tema suurust ei siin ega ka seal ära tunda, vaid luuletasid temale terve hulga omaenda nõrkusi külge. „Armuõpetuse" loojaks oli Kristus, kuid oma aja lapsena ei suutnud temagi ennast kõigist vigadest vaba hoida; seda aga oskasid papid oma huvides ära kasutada ja just sellepärast ei võinud uus õpetus kunagi n i i s u g u s e k s saada, nagu rajaja oli kavatsenud. Niikaua kui meil ususekte leidub, kus igaüks ennast kõige paremaks peab ja haletsedes teiste peale alla vaatab, ei saa ühestki tõelisest armuõpetusest juttugi olla. See on põhjus, mispärast ma pappe põlgan, sest nemad on peatakistuseks, et me mitte kunagi õige kristluseni ei või jõuda. Ka rahvaharidus oleks ammugi juba paremal järjel ja ebausk välja roogitud, kui pappide rämps ei püüaks seda uuesti edasi istutada. Kus leiad Sa säherduste inimeste juures tolerantsust?! Nimeta mind pealegi *Uku*-usu poolehoidjaks (mida ma muidugi ei ole), kuid minu tolerantsus on sellegipärast palju suurem kui kõigil Sinu tuusadel kokku. Mina pean kõiki kristlaste sekte, jah isegi juute ja paganaid inimesteks, ühe isa lasteks, seevastu peavad aga meie papid ainult o m a kiriku poolehoidjaid õndsuse osaliseks, teiseusulisi põrguroaks ja hellitavad juba siin maa peal mõtet, missugust mõnu nad paradiisi õndsuses äraneetute igavesest piinast võivad tunda! — — Säherdusest õndsusest ütlen ma heameelega lahti.

Nõutud laulusid ei saa ma kahjuks Sulle saata, kõik minu rahvalaulud on juba ammugi Berliinis [3]. Sinu käsikiri peaks aga Tartus Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis olema; sealt sain ma selle kasutada, kui ma *Kalevipoja* materjale kokku otsisin [4]. Ärakirjutaja tasu lisan

ma siia juurde. Kuna Sa mulle oma aadressi ei teatanud, siis saadan ma selle kirja Kölerile, kes on tuttav Jurjeff'iga ja kindlasti võimalusi leiab seda Sulle kätte toimetada [5]. Kahe nädala järele on mul täna esimene vaba silmapilk, seetõttu ei saanud ma varemini vastata. Käesoleva aasta mõlemad esimesed kuud on käinud minu vanadele kontidele peaaegu üle jõu, ma igatsen rahu. Rohkem ei suuda ma täna pakkuda. Saada mulle lähemal ajal oma aadress, võib olla leian ma siis kirjutamiseks rohkem mahti.

Nagu ikka Sinu ärapõlatud *uku*lane, muidu aga moondamata

Kreutzwald.

NB. Oleks ikka täbar küll minu eas veel uusi vaateid omaks võtma hakata!

1. Helsingis, 1866. XII + 368 lk. 500 eks., vt. kirjad 74—76 ja 82—83.

2. „*Sieben Schwaben*" (sks.) — „Seitse švaablast".

3. Mis puhul ja kellele Kr. oma rahvalaulud Berliini saatis, on teadmata.

4. Vt. kiri 4, viide 8.

5. Jurjev (Jürjev), Aleksander (?—1878), mereministeeriumi käsundusametnik Peterburis. Vt. Sakala 1878, nr. 1—2, lk. 4.

40. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 15. jaanuaril 1868.

Lõpuks ometi, mu vana sõber, jõudsin ma nõnda kaugele ja lugesin Su eestikeelse manuskripti läbi [1]. Kui midagi vahele ei tule, siis saadan selle ülejärgmise postiga Sulle tagasi ja lisan ka nõutud laulud sinna juurde. Aga Sina vaene kukeke, küll käiks Su käsi kehvasti, kui ma meister Reinuvaderi kombel Su viletsat eesti keelt tuuseldama hakkaksin, mis vigadest otse kubiseb. Sa võid küll õnne kiita, et mul säärase tegevuse jaoks mahti ei ole. Ometi soovitan ma Sul üht asja järele kaaluda:

kavatsed Sa eestikeelse teksti kunagi tõesti avalikkuse ette saata, siis ei jää Sul muud nõu üle, kui oma järgmisel Torma-Friedenthali sõidul reisitee Võru kaudu seada, kus me siis armuheitmatu aednikunoaga võtaksime kõik need ohtrad vesivõsud maha lõigata ja midagi paremat asemele pookida. Neeva tuul vist on Sinu hingekarjase eesti keele sootuks minema puhunud, kui tema tööga praegusel kujul rahule võis jääda [2]. Juba esimeses värsis põrkame jämedale veale:

„*Seal kus k a h e d kosotavad*" — nii ei ütle ükski eestlane, vähemalt mitte eesti laulik, vaid ta ütleb *k a k s i*. Mida küll arvataks mehest, kes nii vihaselt 19. aastasaja ja muistse põlve viletsaid värsse piitsutab, seejuures neile aga ise säherdusi hiilgavaid lisatükke sepitseb! — Ma ju mõistan neid raskusi, millest Sul jagu tuli saada, et ühes vähe haritud, Sinule grammatikaliselt võõras keeles säärast tööd üleüldse valmis kirjutada. Isegi meie sündinud eestlased, kel ju oma emakeel enam-vähem luus ja lihas peaks olema, teevad oma sulesünnitustes sääraseid vigu, mida lugedes silmad kirjuks lähevad. Sedasorti suleseppadest oled Sa mõnel puhul võidurikkalt kõrgemale tõusnud, teistes kohtades langed Sa aga jälle just niisama madalale. Koguni tihti segas mind lugemise juures sõnake *see*, mida Sa saksa der, die, das eeskujul tarvitad; *see kes* ja kõrvallauses kohe jälle *see* — tuletavad meelde lonkurit, kes ilma kepi ja karguta edasi ei saa. Eesti keeles öeldakse säärasel puhul eel-lauses *kesse*, järel-lauses aga püütakse sõnu nõnda seada, et mõte niigi juba täiesti selge oleks ja *see* ülearuseks muutub. Järgmised kohad näit.:

Kibedat kes kannatanud
See ka paremat ehk leiab,
See ka magusat saab maitsma
Ja kes otsib heada,
See ka jne.

Siin ütleks eesti laulik:

Kibedat kes kannatanud,
Saab ka paremada maitsma;
Kesse heada otsimaies,
Leiab ehk ka paremada.

Edasi:

Kuri tuleb kutsumata,
Tüli tükib s a l a m a h t i —

siin oleks küll parem: *tüli tükib t a h t e m a t a*, sest nõnda ütleb vanasõna, kuna *salamahti* mõtet ilmekamaks ei tee, vaid lahjendab.

Siis käib vaga mehe käsi
Nii kui mere p e a l n e vesi.

Eestlane ütleks:

Nii kui vesi merepinnal.

Just niisama vale on:

Tige tuli p o i s i d petma

pro

Tige tuli poisse petma.

„*Musta moodi rebase nahka*" — võiks öelda mõni linnaeestlane või saksa mõjudega ärarikutud teener; kõigele lisaks kõlab see värss ise lohisevalt. Rebase asemel tarvitatakse naljatades tihti ka lühemat nimetust *rebo*; see sõnakuju sobiks küll siiagi. Kuna meil eestlastel mustast siberi rebasest aimugi pole, siis jääb üsna arusaamatuks, mispärast ümbermoondatud tüdruk just musta rebasenaha selga pidi tõmbama. Kas poleks loomulikum temale selle maskeraadi jaoks *punakarva rebo-nahka* anda? „*Pikad sabad mõõtsid maada*" — kui palju sabasid siis S i n u rebasel õieti on? — Mina olen neid elukaid siiamaani ainult ühe sabaga näinud, järelikult peaksin ma ka ütlema:

Pikka saba mõõtis maada.

Need näitused, mis ma siia kahelt esimeselt leheküljelt kokku noppisin, pole veel kaugeltki kõik, vaid vastuoksa vanasõnale panin ma seekord just suured sulid häbiposti ja lasksin kõik väikesed vargad minema lipata!

Peab Su töö kord trükis ilmuma, siis ei ole see mitte nagu mõni grammatika või sõnaraamat üksnes keeleuurijate jaoks määratud, vaid pääseks ka laiema pub-

liku hulka, seepärast tohib vist küll südant rindu võttes tagasihoidlikult küsida: milleks need ülearused konksud üksikute pookstavide kohal? Või mis järjekindlus see on, kui kirjutatakse näit. *noole*, *moori*, *mööda*, *kuule*, vahelduseks sekka aga *mâda*, *rûge*, *môdi* ja nõnda edasi?! — See pole kala ega liha, vaid selge *kirja solkimine*, miska kuhugi ei jõuta. Emba-kumba: kas heidetakse vana, mis oma aja on ära elanud, hoopis kõrvale ja tunnistatakse ennast uue usu poolehoidjaks, või kui südametunnistus seda ei luba, — noh siis jäädagu vana juurde ja otsitagu oma õndsust piibliortograafiast. Ainult mitte midagi poolikut, kõige vähem aga konksudega tähti ühes kirjatöös, mida rahvas ehk saja aasta pärast ükskord võiks lugeda. Ära nüüd seeüle kohku, ma ütlen Sulle sula tõtt: kõik, mis tänapäeval kirjutatakse, kuid mis armetust keskpärasest raasukegi üle ulatab, jääb nüüdsel ajal lugemata. Nii avaldas läinud aastal keegi noor tütarlaps (kuuldavasti *Eesti Postimehe* tütar) ühe pisukese lauludevihu pealkirjaga „*Emajõe ööbik*", kus ma rohkem ilusaid mõtteid ja keele üle valitsemise võimu leidsin kui paaristkümnest sulesünnitusest, miska meie laadalaulikud raamatuturgu üle ujutavad [3]. Kuid kes ostab seda töökest? — Mitte keegi. Ükski ei nihuta seda poeriiulilt ja ta jääbki sinna, kuni need roosivärvi kaaned ja poetessi põsedki juba ammu ära on koltunud. Seks puhuks, kui raamatuke Sulle veel silma pole puutunud, saadan ma Sulle lugejate teretamise:

1) Argselt astub sinu ette,
Eesti rahvas, isamaa,
Laulik, usaldab su kätte
Lauluannet pakkuda.

2) Mis on videvikul hüüdnud
Õhtul eesti linnuke:
Eesti kõrv on kuulnud, pannud
Eesti käsi ülesse.

3) Palub lahkelt vastu võtta
Nõdra keele sõnakest!
Truuist hingest tuleb tema,
Eesti meelest, südamest!

4) Ööbik, mine, leia sõpru,
Emajõe linnuke!
Ja mis südamest tuln'd, mingu,
Jälle mingu südame!

Kas näed, sõber, niisugune *künnilind* meie lauluahtratel kiduratel luhtadel on küll haruldus ja teenib kõigiti tähelepanemist, kuid, nagu öeldud, suure hulga jaoks tuleb ta ikkagi sada aastat liiga vara. Kuid jätkub juba tänaseks sellest lobisemisest. Saan ma jälle mõne vaba silmapilgu näpistada, siis lisan ka peatselt järgnevale saadetusele kirjalehekese juurde.

Sel puhul jumalaga!

Kreutzwald.

1. Nagu alamal Kr-i tsiteeritud näidetest selgub, on kõne Sch.-B-i teose „Ilmatar. Eine divina commedia rustica" (Maamehelik jumalik komöödia) kolmanda osa „Maanala" käsikirjast (ilmunud „Dr. Bertram's Gesammelte Schriften". III (1870), lk. 224—262).

2. *Sinu hingekarjane* — arvatavasti Johann Fr. C. L a a l a n d (1824—1891), Peterburi eesti Jaani koguduse pastor 1850—1877, hiljem Peterburi kindralsuperintendent kuni surmani.

3. *Eesti Postimehe tütar*, s. o. J. V. Jannseni tütar Lydia K o i d u l a (1843—1886). „Emajõe ööbik" (62 lk.) trükis valminud 1866. a. juunis (1100 eks.), ilmunud 1867. a.

41. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 30. jaanuaril 1868.

Jah, kulla-paikene, oleks küll koguni kena, kui praktiline täideviimine alati just niisama hõlpsasti läheks, nagu me teoorias ette kujutame, siis ju poleks peaaegu mingisuguseid raskusi enam! Aga just seal jääbki praktikus pahatihti kõige rohkem kimpu, kus teoreetikule ta arvates praetud tuvid ise suhu peaksid lendama. Sina nähtavasti arvad oma *opuse* redigeerimisest, et säärane töö pole muud kui tühipaljas kassis[---], mis

laseb ennast ühe ropsuga valmis vorpida, kuid asjalugu pole kaugeltki nii. Kui juba omaendagi loometöö parandamine või muutmine aastate järel on üsna täbar, siis muutuvad raskused veel kümme korda suuremaks, kui meil tuleb käsi võõra töö külge pista. Lühidalt, nagu ma oma eelmises kirjas juba ütlesin, ilma Sinu juuresolekuta ei või Su töö muutmisest juttugi olla, ainult üheskoos saaksime kõike läbi arutada ja seejärel siis ka tarvilikud muudatused teha. Ma ei tahaks nimelt ühtki kriipsukest ilma Sinu nõusolekuta muuta, sest Sina ei saa oma isaseisust ikkagi maha salata, kuna mina tühipaljas lapsevader ei autorina ega muu kaasosalisena kõne alla ei saa tulla. On mul ju küllalt tegemist omagi jõmpsikate koerustükkidega, kes mööda maailma ringi jooksevad, nüüd aga peaksin oma eluõhtul veel ühe võõra väänkaela eest vastutama hakkama?! Ei, kullapaikene, see ei lähe kogunisti mitte! — Sina vaatad asja küll kõvera prilli läbi, kui Sa mu kirjamehe-kuulsust nõnda suureks pead ja arvad, nagu võiks minu nimi raamatukesele kuidagiviisi teed tasandada. Lugejate laia hulga jaoks o n ja j ä ä b mu nimi tundmata suuruseks, kuni ehk ükskord paari inimpõlve pärast *eesti piigadest* õmblejannade arv suuremaks kasvab, kelle hulgas mõned muidugi mõista ka hüsteeriliseks muutuvad ja ennast „daamiks" pidama hakkavad, küllap need siis kindlasti võtavad mõndagi *Viru lauliku* sentimentaalset laulukest ette lugeda ja trallitada — see tähendab, kui nad eesti keelt enda kohta liiga madalaks ei pea. Enne aga kui sinna tsivilisatsiooni kõrgusepunktini jõutakse, olen mina juba oma eluajal eestlastest lugejate maailma jaoks ammu surnud ja maha maetud! —

Soomes pole väljaandja leidmiseks ühtki väljavaadet, sealsed rasked hädaajad on kõigil elualadel oma tagasikiskuvat mõju avaldanud [1]. Nende haavade parandamiseks kulub aga tagantjärgi vähemalt niisama palju aastaid kui oli väldanud eelmine laastamise-ajajärk. Sedapuhku on seal kõik elu halvatud. Kui nüüd mitte muud, siis igatahes odavamaid trükihindu ja paremat tööd kui meie provintsides võiksid Sa küll Soomes leida, kui Sa tahaksid töö ise välja anda, — kuid pä-

rast neid kibedaid kogemusi, mis minul oma „*Kalevipojaga*“ on olnud, et tahaks ma Sind küll säärasele rumalusele ahvatleda [2]. Õnneks on hiired raamatutagavara vähendanud ja terve hulga trükipoognaid ära hävitanud, iseäranis mokka mööda oli neile nähtavasti 9. poogen, millest nüüd ainult mõned vähesed räbalad järele on jäänud. Peaks kunagi tulevikus raamatut nõudma hakatama, siis tuleks see poogen nii mitmes eksemplaris uuesti trükkida kui teisi alale on jäänud. Mõne kuu eest kandsin ma kogu selle makulatuuri tagavara oma kirjutusetuppa ja panin sinna kõrvale hiirelõksu ühes pekiga üles, võib olla suudan ma vaenlasi sedaviisi tagasi tõrjuda. —

Ainukeseks väljaandjaks võiks olla Laakmann Tartus, see tähendab, kui Sa tahaksid käsikirja temale jumalamuidu anda. Et ta aga töö eest midagi maksaks, sellest ei saa küll juttugi olla. Mineval aastal maksis ta *ABD*-Jakobsonile kena lugemiseraamatu eest pisut honorari, nüüd aga kaebab ta nagu hädapasun oma õnnetust, et raamatul esimese poole aasta jooksul nõnda vähe minekut oli [3]. Mees peaks ometi arvesse võtma, et meil enne ikkagi vähemalt kaks aastat kulub, kuni mõne uue raamatu ilmumine inimestele teatavaks saab. Sinu „*Peegli pildid*“ olid ses tükis igatahes erandiks, seal kratsiti lapsel silmad otsekohe peast välja [4]. Mustade juukselokkide alla peidetud heebreakeelset sõna: „Tõde!“ ei osanud otsaesiselt ükski lugeda, veel vähem suudeti seda maha kustutada, sest siis oleks savist tehtud kuju jälle lihtsaks saviks kokku vajunud ja golem'ist poleks jälgegi järele jäänud [5].

Nüüd aga üks koguni tähtis küsimus. Kas tohib Sulle õnne soovida? Paari päeva eest jutustati mulle, Sinu vanem klaverikunstnikust tütar olevat Pariisis mõrsjaks saanud [6] ja väga hiilgavat partiid tegemas ühe krahv või hertsog Rouland'iga, kelle esivanemad põlvnevat otsejoones Orléans'i sugukonnast, kuid olevat ühe perekonnaharu kätte läinud suure maaomanduse ja lossi järgi oma nime hiljem ümber muutnud. Oleksin küll südamest rõõmus, kui see kuulujutt kindlal tõepõhjal rajaneks. Sa pole mulle juba pikemat aega sõnakestki oma kunstiosavast tütrest kirjutanud ega teata-

nud, kus või kuidas ta elab? Seda suurem oli mu üllatus kuuldes, et preili oma osavate sõrmedega nüüd säherduse kuldkalakese Pariisis välja olevat õngitsenud. Jutustaja, minu vana sõber, kes seda huvitavat uudist mõne päeva eest Tartus Akadeemilises Musses [7] ja hiljem ka oma tütre käest oli kuulnud, pani väga imeks, et Sina mulle sellest sündmusest mitte kõige vähematki pole teatanud. Noh, Sinu vaitolemine oleks ikka tõepoolest pisut iseäralik, kui nüüd kogu see mehelemineku lugu just lausa tuulest pole võetud. — Peatset selgitust palub

Sinu

Kreutzwald.

1. 1866—1867 olid Soomes rasked nälja-aastad.

2. „K-poja" 1862. a. rahvaväljaande kohta, vt. Kirjavahetus III, reg. järgi.

3. *ABD-Jakobson*, s. o. „Uue aabitsraamatu" (Peterburis, 1867) väljaandja Carl R. Jakobson (1841—1882), pärastine eesti rahvusliku liikumise demokraatliku suuna juht; vt. ka Kirjavahetus III, reg. järgi. — Tema „Kooli lugemiseraamat". 1. jagu. II + 244 lk. 5000 eks. (honorar — 500 rubla), — ilmus 1867. a. septembris.

4. Sch.-B-i anonüümselt ilmunud värsisepitsuste „Peeglipildid" (Peterburis, 1866. 62 lk.) kohta kirjutas Kr. ise terava arvustuse: E. Post. 1866, lk. 253—256, 277—279 ja 285—286.

5. *golem* (heebr. k.) — juudi pärimuste järgi — savist valmistatud kunstlik inimene.

6. *klaverikunstnikust tütar*, s. o. E. Schultz-Adajevsky, vt. kiri 11, viide 16.

7. *Akadeemiline Musse* — omaaegne Tartu üliõpilaste ja õppejõudude klubi.

[8.—9. II 1868 [1].]

[.....] Koguni imelik selle sakslaste-õgimise juures on aga järgmine asi, et just minu kõige lähemad sakslastest sõbrad edasi elavad ja neil tänini ka kõik ihuliikmed veel alles on. Isegi minu loomulikkude vaenlaste, mustkuubede hulgas on mul üks säherdune sõber, sest ma teen vahet inimese ja tema eluseisuse vahel [2]. *Koolasuud* tähendab sõnasõnalt „Geifermäuler", sest *koolane* on geifrig. — Kas Sa loed seda ülesannet nii kergeks, kui Sa nõuad, et kõige suuremad riiukuked omavahel kokku lepiksid? Esiteks ei peaks nemad siis üldse kuked olema, teiseks ei tohiks nad oma suliskuueliste vendade jalakannuseid peakolus kasvatada ja kolmandaks ei tohiks neid kirjatarkus nii arulagedaks lakkuda, et nad pahatihti enam puude tagant metsagi ei näe. — Mulle teeb alati südamerõõmu, kui säherduste kukevõitluste puhul üks kikas teise nõnda läbi tuuseldab, et suled versta kaugusele lendavad; seal siis tuleb tagatipus mõni pime kanake ja näitab, et mõlemad vägimehed eksisid. Nooremas eas tegi mulle mõnikord nalja säärastes võitlustes kaasa lüüa, — nüüd aga, kus mu veri jahedamaks muutunud, tunnen ma kuninglikku lõbu nähes, kuidas kangelased oma õpetatud ninadega hanesita sisse kukuvad. Kui möödunud kevadel Ülemiste järvele tema säng kitsaks jäi ja ta üle kallaste hüpates agulisse teed rajas, siis pidasid mõned ajalehekirjutajad kohaseks sel puhul oma tarkusega hiilata. Mis ime siis, kui ka *donna Linda*, kadunuke, oma pisaratevooluga platsi pidi tulema. Kõige toredama naljaga sai aga hakkama Tartu ülikooli eesti keele lektori härra: ta jutustab kõigepealt üsna mõnusasti „*Eesti rahva ennemuistsetest juttudest*" loo hallist mehikesest, kes linnavahilt küsib, kas Tallinn juba valmis on [3]. Õnnetuseks laseb aga ümberjutustaja sündmuse juhtuda ühel k e v a d i s e l ö ö l, mis teatavasti ei oma pikkuse ega pimeduse poolest muinasloo sügiseöise tegevuskohaga ühte ei sobi. — Kuid sellest pole

veel küllalt, lisaks tsiteeritakse ka üht sügavmõttelist kohta „*Kalevipojast*“:

Sieh dir an das ew'ge Denkmal,
Welches die verlass'ne Wittwe
Ihrem Kummer ausgegossen,
Dass sich drin die ew'ge Sonne
In den ew'gen Fluthen spiegle!

2. lugu, v[ärsid] 473—477.

See kolmekordne igavik (ew'ge) viies värisreas pani mind pisut imestama, ma löön raamatu lahti ja leian ettetoodud kohas:

Vaata mälestuse märki,
Mis siin leske leinatessa,
Kurba südant kustutelles
Lagedale lahutanud
Päeva paistel hiilgamaie!

Ka mitte pisematki märki i g a v e s t e s t asjadest! Sõnasõnalises tõlkes tohiksid need värsid järgmiselt kõlada:

Schaue das Erinnerungszeichen,
Das die Wittwe in der Trauer,
Ihr betrübtes Herz zu lindern,
Auf die Fläche ausgebreitet,
Dass im Sonnenschein es glänze.

Kust võtab see hüva mees ometi need igavesed asjad? pean ma eneselt küsima. Siis aga tuleb mul mõte neid ridu Reinthali tõlkega võrrelda. Jah, seal ju seisabki sõna-sõnalt ja täht-tähelt kogu see tsitaat, miska eesti keele lektori härra meid kostitas. Kõik need igavikud oli ta võtnud nende looja, härra ekspastor Reinthali tõlkest ja tema sõnu truusüdamlikult korranud. Seda ei saa aga sugugi pahaks panna säärasele mehele, kes eestikeelset originaali lugeda ei suuda, sest tema on ju ainult — e e s t i keele l e k t o r! — Kuigi mul tookord näpud sügelesid, et õpetatud härra tsiteerijale avalikult nina pihta anda, jätsin ma selle siiski lõpuks tegemata. — Ometi leidub inimesi, kes härra Carolus Mickwitzi eesti keele alal autoriteediks peavad. Seal pole midagi imeks panna, sest peetakse ju loomulikuks,

et inimene, kes mõnd ainet teistele õpetab, seda ka mõningal määral ise peaks oskama. Kuid niisugused vaated on küll ajast ja arust, tänapäeval maksab ainult Goethe ütlus:

„Wenn ihr euch nur s e l b s t vertraut!“ [4]

Noh, küllap Sa nüüd ütled jälle, et ma „skorpionidega nuhtlen“. Minugipärast. Võib-olla võiks just neist nuhtlemistest ses tükis tulu olla, et Sinu poolt hoopis rohkem kardetud „lööki kõikide pihta“ pehmendada, kui minuga karvupidi kokku tuleb minna. Luuhammastest on mul küll üksnes tüükad suhu jäänud, kuid oma raudsete sõnakihvadega võin ma salvata, kus aga tarvis. — Kell taob üleval südaöötundi, mul tuleb voodisse heita, et homme varahommikul jälle jalul olla, sellepärast siis head ööd!

Sinu vana
uriseja karu
Kreutzwald Suur.

8. veebruaril 1868.

P. S.

Neid eile õhtul hämara lambi juures kokkusorgitud ridu praegu läbi lugedes hakkan ma kartma, kas Sa neist üleüldse jagu suudad saada, mul endalgi tuli nii mõndagi umbkaudu ära arvata! Kuid mis seal parata, ladina tähtedega kirjutama pole ma harjunud, see rööviks mult ka kolm korda rohkem aega, mida mul niigi väga napilt on. Sa ütled, käsikirja pole vaja ümber töötada, vaid aitavat sellestki, kui ma üksikud vead punase tindiga alla kriipsutaksin. Niipalju kui ma asjaga praegu kursis olen, ei saa seal minu arvates punaste märkidega üksi midagi parandada, paljudes kohtades läheb saksakeelse tõlke mõte nõndanimetatud eestikeelsest originaalist nii kaugelt lahku, et juba kahtlus tekib, kas siin mitte kahe erineva tööga tegemist pole. Mida küll peab arvama säärane lugeja, kes raamatut mõlemas keeles lugeda suudaks? Ükski ei hakka muidugi sõnasõnalist tõlget nõudma, küll aga peaks ümberpanek originaaliga ikkagi kokkukõlas ole-

ma. Kohe hakatuses põrkan ma ninaga „mustale“ rebasele; — miks oli Sul ometi tarvis seda siberlast meie nurmedele lahti lasta? Me ju tunneme ainult harilikku rebast ta punase kasuka ja valgete rabattidega.

Niipea kui ma mõningad read valmis olen sepitsenud, saadan need Sulle läbivaatamiseks, et Sa siis ise otsustada võiksid, kas: *pea kinni, vennike!* või: *lase edasi käia!*

1. Kirja algus on kaotsi läinud.

2. *üks säherdune sõber* — J. G. Schwartz, vt. kiri 4, viide 15; ka Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

3. *lektori härra*, s. o. C. Mickwitz (vt. kiri 4, viide 14); ta esines sellekohase ettekandega ÕES-i koosolekul 3. mail 1867, vt. SB GEG 1867, lk. 10—11.

4. Tõlkes: „Kui te ainult i s e ennast usaldate!“ — tsitaat J. W. Goethe „Faustist“.

43. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 13. detsembril 1868.

Armas Schultz,

Sinu 16. oktoobri elumärgi sain ma mineva kuu lõpul härra Gläseri kaudu kätte, mispeale ma Sinu käsikirja temale siis ka viie päeva eest ära saatsin [1]. Mis ma Sulle umbes aasta tagasi selle kohta ütlesin, oli täiesti tõsi: ma ei saanud seal vähematki muuta, sest siis oleksin pidanud Su töö ühtlasi ka lammutama. Kui mu väimees läinud suvel siin oli, siis võtsime temaga koos Su manuskripti läbi ja jõudsime just samale äratundmisele [2]. Sa tahad mind küll libedale teele vedada, kui Sa nõuad, et ma grammatikalised vead välja roogiksin. Wiedemannilt peaksid Sa ju ometi kuulnud olema, et ma grammatikast just niisama palju taipan kui meie tubli piimaandja pühapäevast! Ses tükis aga olen Si-

nuga täitsa ühel arvamisel, et „iga lind laulgu nõnda, nagu nokk on kasvanud". Meie mõlema nokad lähevad aga sootuks lahku, Sinul on kotkanokk, minul vana varese oma, järelikult pole ka meie laulul vähematki kokkukõla. Sinu laulu põhitoon on pärit kirjatarkadelt, mina piiksun nõnda, kuidas külainimene harilikult kõneleb, ja olen õnnelik, kui mul siin-seal korda läheb tema tooni tabada. Ühe sõnaga: ma ei saanud Sinu *opuse* juures midagi muuta.

Sinu raamatukesi „Dorpater Grössen und Typen" kui ka „Wagien" lugesin ma suure mõnuga [3]. Kahjuks ei saa ma sedasama öelda kalendrilisa kohta, vaid olen ennemini küll „Zeitung für Stadt und Land" otsusega nõus, et see on täitsa äpardunud suleproov, mil ühtki tulevikku ei ole [4]. — Mõningate poolharitlaste juures võivad ju need asjakesed siin-seal kõlapinda leida, kuid tõesti haritud inimesed pööravad Sulle küll selja, kui Sa selles laadis edasi tahad lõõritada. On ju ikkagi määratu suur vahe selle vahel, mis Fritz Reuter meile pakub ja millega Sina meid kostitada katsud [5]. Kirjakeelena vähem tuntud tartu murrakut või ka pihkva eestlaste žargooni võiks mõni teravmeelne autor muidugi selles laadis kasutada, mitte aga säärast keelt, mis on üksnes teatud ülemineku-aja sünnitus ja mis seepärast kahel põhjusel mitte iialgi raamatukeeleks ei või saada. See, kes aja jooksul on õppinud ennast eestlaseks pidama, räägib tulevikus oma emakeelt, kuna teine nii kaua oma segakeelt pursib, kuni ta võõra keele selgeks on õppinud.

Uue-aasta tervituse ja õnnesooviga

Sinu vana moondamata

Kreutzwald.

1. Gläser, Wilhelm H. — raamatukaupleja ja trükikoja omanik Tartus 1868—1875; ajutiselt ka ajalehe „Dörptsche Zeitung" vastutav toimetaja ja väljaandja. — *käsikiri*, — vt. kiri 40, viide 1.

2. *mu väimees* — Blumberg, Gustav (1834—1892), õpetaja Tartus. Osalt oma, osalt Kr-i kogutud materjalide põhjal koostas ta teose „Quellen und Realien des Kalewipoeg nebst Varianten und Ergänzungen" (Kalevipoja allikad ja reaaliad [mälestus-

märgid] ühes variantide ja täiendustega) VerhGEG V, 4 (1869). 4 + 100 lk., vrd. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

3. Dr. Bertram, Dorpats Grössen und Typen vor vierzig Jahren (Tartu suurused ja tüübid 40 aasta eest). Dorpat, 1868. 74 lk. — sisaldab anekdootlikke lugusid enamasti Tartu ülikooli õppejõudude kohta. — *Wagien.* Dorpat, 1868. 158 lk. — sisuks on Põhja-Tartumaa, eriti Torma ja selle ümbruskonna kohta käivad etnograafilised, rahvaluulelised ja ajaloolised materjalid.

4. *kalendrilisa*, s. o. Dr. Bertram, Erzählungen im Halbdeutschen und gebundener Rede (Jutustused poolsaksa keeles ja seotud kõnes). Neuer Dorpater Kalender für 1869, lk. 1—16 — sisaldab nn. kadakasaksakeelseid värsisepitsusi.

5. Reuter, Fritz (1810—1874), saksa kirjanik-humorist, kes oma teosed kirjutas alamsaksa murdekeeles. Tema eeskuju jälgis Sch.-B. oma sepitsustes; vrd. Kirjavahetus III, lk. 447—448.

44. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 13. juulil 1869.

Armas Schultz,

Sinu Bark'ile saadetud kirja läkitas tema tütar, madam Tedder üleeile õhtul minu kätte ühes palvega, et ma sellele vastaksin, sest isa polevat kodus ja tulevat alles mõne päeva pärast tagasi [1].

Nõutud lauludevihiku saadan ma järgmise võimalusega Tartu härra Gläseri kätte, et ta selle kas posti teel või kuidagi teisiti Sulle kindlasti edasi toimetaks [2]. Siit midagi postiga otse Tormasse saata ei saa, sest seal pole postkontorit, mis kinnitatud saadetusi vastu võtaks. — Pärast kasutamist läkita vihk jälle Gläseri kätte, kes iga nädal siia tagasisaatmise võimalusi leiab.

Kuulsad luuletajad pole igakord just kõige usaldusväärsemad asjaõiendajad, seega panen ma küll koguni palju kaalule, kui ma säärase varanduse Sinu kätte usaldan. Läheb see näituseks kaduma, siis jäävad järeltulevad põlved ühe suure minevikumälestuse võrra vaesemaks, minu perekond aga kaotaks mu

surma järel nii ja nii mitu taalrit oma päranduseosast. Pea seda meeles! sest leskede ja vaestelaste käest nende piskut ära võtta on üpris riivatu tegu ja nende needmine võiks Su hauarahu rikkuda. —

Esimese eesti laulupeo tulemuste järgi otsustades, tohiks eesti rahvas minu 100. sünnipäeva ajal oma arenemisega küll juba nõnda kaugel olla, et ta +waldi muuseumi võiks asutada [3]: seal siis hakatakse hoolega koguma iga paberilehekest, mida surnud suurmees iganes oma sulega määrinud; mis ränka raha maksaksid siis inimesed küll ühe säärase vihiku eest! — Surnul on vähemalt see troost, et ta sedavärki narrustest enam midagi ei kuule, muidu ei päästaks teda vihastamisest ei Elüüsium ega Tartarus!

Mulle pole tänini selgunud, kes küll selle paha naljaga hakkama sai ja mu nime laulupeo ajal Tartus võõraste-nimekirja märkis [4]. Mul oleks oma *alibi* muretsemine väga kerge [5], vajaduse korral võiksin seda teha kas või ametlikult, sest härra tervishoiu-inspektor oli just 19. juunil siin revideerimas.

Madam Tedder, sündinud Johanna Bark soovis, et ma Sulle tema kasutütre aadressi teataksin: kooliõpetaja March'i juures, Hackenschmidt'i maja Tartus. Seal olevat võimalik noore daamiga kokku saada.

Palju tuhat tervisi ja vanal viisil kustumata mälestust palub ka edaspidi hoida

Sinu

Kreutzwald.

P. S.

Ole terve hiljutise saadetuse eest, *Lagle Leenu liha maitseb minu suus natuke tuimakas, sellepärast kardan, et Tõrma vaestele temast palju leivapalukest ei kasva* [6]. Siinses raamatulaos vähemalt pole küll ühtki eksemplari ära müüdud, kuid hea tahtminegi on alati kiiduväärt asi.

Igamees omaga,
Laulik-papa kandlega
Püüdsid nälga kustuta.

Meie oleme sedapuhku igast küljest veega piiratud saarlased. Paadid sõidavad vabalt üle heinamaade, kus vee sügavus on kaks kuni kolm jalga ja üksnes siitsealt paistvad heinakuhjad tuletavad meelde, et nad kunagi kuival seisid. Kõik pisikesed kuhelikud, nõndanimetatud saadud on aga vesi igalpool minema viinud. Hoolimata sellest kahjust elab mõni võrulane nõnda õnnelikult, et võib oma trepilt otse paati astuda ja ilma takistuseta edasi sõuda. Minu maja seisab esialgu veel kuival; kuid veel mõned päevad säärast vihma, nagu meil siin oli — ja me ujume kaasa! 1869. aasta juulit ei unustata nii kergesti. Keegi Mustvee venelasest rääbisekaupmees jutustas mulle eile, *Kalevipoja perse lomp* — Peipsi — olevat kõvasti tõusnud [7]. Kui see õige on, siis ulatab t u l e v a n e Peipsi järv küll Võru alla ja meie Vagula nihkub otsaga teie juurde.

1. Bark, vt. kiri 30, viide 11.

2. Kõne on nähtavasti mõnest eesti rahvalaulude vihu saatmisest.

3. Esimene eesti laulupidu peeti Tartus 18.—20. juunini 1869. a. — + *waldi*, s. o. Kreutzwaldi.

4. Teade „Dr. Kreutzwaldi" Tartusse saabumise kohta leidub ajalehes „Dörptsche Zeitung" 18. juun. 1869, nr. 139, lk. 4.

5. *alibi* (lad.) — mujalviibimine.

6. *Lagle Leenu liha*, s. o. Sch.-B-i värsisepitsus „Lagle Leenu laul". Tartu, 1869. 4 lk., mille müügitulud olid määratud Torma kihelkonna vaeste toetuseks.

7. Kirja algtekstis on Kr-il ilmne eksitus: „der Peipus sey u n bedeutend gestiegen" — Peipsi olevat v ä h e v õ i t u tõusnud; sisuliselt peab olema: „bedeutend gestiegen", s. o. kõvasti (tunduvalt) tõusnud, sest üksnes nõnda on järgnev lause õigustatud.

45. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 12. augustil 1869.

Armas Schultz,

Sinu Tartu-T o r m a ja Pihkva sõnumikud sain ma mõlemad kätte. Mis nüüd puutub esimese epistli lubadustesse, siis ei petnud ma ennast ses mõttes mitte silmapilkugi valelootustega, sest et aurulaevad ega ka raudteed pole veel heaks arvanud meid suure maailma liikumisteedega ühendada. Sedamööda siis ei tohi küll ühelt vanalt, mugavust ja rahu armastavalt mehelt säherdust ohvrit nõuda, et ta oma keha postvankris vintsutada laseks. Sinu siiasõidu teadet lugedes mõtlesin ma endamisi vanale tuntud ütlusele: „*Olge terve l u b a m a s t!*“ ja mu arvamine oligi täitsa õige. Juba kaks päeva enne Sinu Pihkva epistli päralejõudmist tõi „Dörptsche Zeitung“ teate Sinu minematossutamisest üle *p-se lombi*, mida võhikud Peipsiks sõimavad. Gläseri kaudu saadetud lauludevihiku sain ma 2. skp. kätte, ole südamest tänatud nii korraliku tagasitoimetamise eest, sest punktipealsus on voorus, mida poeetide juures kõige harvemini leitakse. Sellepärast vaatan ma oma harjunud leplikkusega läbi sõrmede ka sellele „huvitavale koosolekule P[eterburis]“, millega Sa ennast oma kirjas vabandad ja mis Sinu reisikava olevat muutnud. — Kui nüüd säherdune väheusutav, kuid sugugi mitte ilmvõimatu asi peaks juhtuma, et me mõlemad veel viis aastat elame, siis võiks ju hiljuti raudroobastele asunud venestaja meid Peterburi ja Moskvaga otseühendusesse aidata ja meile pakutud kuldseid õunu sealsest hesperiidide aiast otse puu küljest noppida [1]. —

De mortuis nil nisi bene [2]*!* Kuigi Faehlmanni põrm sellest midagi ei tea, mis inimesed tema kunagise maise isiku kohta lobisevad, siis nõuab ometigi õiglusetunne süüdistuste tagasitõrjumist, kui kadunule ülekohtuselt kallale tungitakse. Sinu lauludevihu kaotsiminekus on Faehlmann nii süütu kui sündinud laps, sest kaks aas-

tat pärast tema surma [ÕES-i] raamatukogu ja muuseumi läbi vaadates (tookord veel Sachssendahli korteris Kalaturu ääres) nägin ma seal ka Sinu käsikirja [3].

Need fragmendid, mis Blumberg Eestimaalt kätte sai, on üsna huvitavad. Peaks ainult rohkem sääraseid mehi leiduma, kel aega ja võimalusi oleks sedalaadi ränna-kuid kõigisse eestlaste maanurkadesse ette võtta, üsna kindlasti võiks niiviisi veel mõnegi puuduva vahelüli kas või *mahajäänud riismete* kujul kätte saada. Tema raamatuke „Quellen und Realien des Kalewipoeg" ilmub sel nädalal trükist, sealt võid Sa siis ka tähendatud katkendid leida, kuigi töö ise Sulle vist midagi päris uut ei paku. Kahju küll, et Su *Linnutaja* kukelaul *post festum* siia jõudis, Blumberg oleks saanud seda väga hästi kasutada, kuid k a d u m a ei pea see ühelgi juhul minema, vaid kasutatakse hiljem mõnel parajal võimalusel ikkagi ära [4].

Õpetatud nõndanimetatud Eesti Selts Tartus olevat kuuldavasti nõuks võtnud „*Kalevipojast*" uut saksakeelset tõlget valmistada lasta, niipea kui ainult mõni kohane isik selle töö ette võtaks. Kui ma ei eksi, olevat juba koputatud L ö w e uksele, kes mõned minu eesti muinasjutud väga osavasti ümber on pannud [5]. Kas Löwe üleüldse on vastanud või mis ta just vastas, seda ma ei tea. — Prantsusekeelne tõlge oleks minu arvates niisama võimatu nagu venekeelnegi, mille kallal mõne aasta eest üks väga anderikas vene õpetlane pikemat aega viljatut vaeva nägi [6]. Bernard'i katsed eesti keelest midagi rahvalaulutaolist prantsuse keelde ümber panna tohiksid ainult eemalepeletavaks eeskujuks olla [7]! — Peale selle puuduvad meie *Kalevipojast* kangelasel ka eeldused ümber-maailmareisi ettevõtmiseks. Et ta aga oma kodumaal musta vammuse kandjate (mitte k i r i k l i k k u d e) hulgas vähehaaval järjest rohkem poolehoidjaid leiab, võib kas või sellestki näha, et Soomes trükitud eestikeelne väljaanne juba lõpukorrale hakkab jõudma, sest esialgsest kuuestkümnest aktsiast on sedapuhku veel ainult v i i s kustutamata. Nii siis tohiksin ma selle koorma tuleval aastal küll oma turjalt maha raputada. —

Jannseni „*Postimehe*" laiendamise kavatsus, millest

Sa kõneled, näikse minu arvates võrsuvat soovist ühel uuel võistlejal — Hurda kavatsetud kuukirjal „*Mesilasel*“ — jalgealust ära lõigata [8]. See mees on oma „*Postimehe*“ juures juba küllalt paksuks ja rasva läinud, aga sellest hoolimata kihutab teda sõge leivakadedus kõike viimast oma kätte kiskuma. Seepärast talitaksid Sa õiglase mehe kombel küll paremini, kui Sa mitte „*Postimehe*“ laiendamise p o o l t, vaid vastu välja astuksid. Selle lehe viimane, 31. nr. oma juubelipeo kirjelduse lõpuga tegi mind tulivihaseks [9]. Seejärel kui sinnamaani kõik libedalt ja komistuseta läinud, sunnib teda vanasarvik tagatipus säherdust sündsuseta vempu viskama, miska kõik eelmine ära rikutakse, just nõnda nagu üks eesti vanasõna ütleb: *lehm andis lüpsikutäie piima, aga viskas jalaga lüpsiku ümber.* Peaks see leht Sulle silma puutuma, siis loe esimeselt leheküljelt „*Vana eesti abielupaar*“.

Schirren'i raamat [10]? Iga tõde saab öelda mitmesugusel viisil, kui aga tahetakse, et see ka kuuljaid kõrvu leiaks ja soovitud kohas mõju avaldaks, siis võiks seejuures just kõige suuremaks takistuseks saada säärane väljenduseviis, mis on Schirreni kirjutusele iseloomulik.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

[Äärel:] Sestsaadik kui Bark siin jaanipäevaks oma ajutise koolmeistriameti maha pani ja jälle tagasi oma tuskulumi läks, pole ma teda enam silmaga näinud [11]. Kuulsin ainult, ta olevat üsna hiljuti kolmandat korda abielusse heitnud kellegi üsna kultuurist puutumatu külaneiuga Kärgulast. Eelmistest abieludest sündinud lapsed võtavad küll vaevalt selle võõrasemaga leppida, üsna tõenäolikult ütlevad nad parem papast lahti. Pärast kuuekümnendaid eluaastaid on säherdune samm tagasihoidlikult öeldes: enam kui veider.

1. *raudroobastele asunud venestaja* — Kr. mõtleb uusi ehitatavaid (Peterburi—Tallinna) kui ka ehitada kavatsetavaid (Pihkva—Pärnu jt.) raudteid, mille kaudu Baltikumi linnad

Vene riigi tsentrumitega tihedamasse ühendusse viidi. — *hesperiidid* (kr.) — jumalikud nümfid kreeka mütoloogias, kes koos draakoniga maailma läänepiiril paradiislikus aias kasvavaid kuldõunu olevat valvanud.

2. *De mortuis nil nisi bene*! (lad.) — surnuist (ära kõnele muud kui) ainult head!

3. Vt. kiri 4, viide 8.

4. Kõnesolev Sch.-B-i poolt Kr-ile saadetud Kalevipoja muistend on nähtavasti kaotsi läinud.

5. L ö w e, Ferdinand (?—1889), Kr-i „Eesti rahva ennemuistsete juttude" ja „K-poja" saksa keelde tõlkija kohta vt. Kirjavahetus III, reg. järgi.

6. Kõnesolevad asjaolud on lähemalt tundmata.

7. B e r n a r d, Thalès (1821—1873), vähetuntud prantsuse luuletaja ja rahvaluuleharrastaja. Tema eesti rahvalaulude prantsuskeelsete tõlgete kohta vt. Kirjavahetus III, lk. 81 ja E. Virányi, Thalès Bernard, littérateur français et ses relations avec la poèsie estonienne et finnoise. Tartu, 1928. (= Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis. B. XIV. 3.)

8. „Eesti Postimees" hakkas 1870. a. alates ilmuma suurendatud kaustas. — Tartu gümnaasiumi õpetaja, hiljem eesti rahvusliku liikumise konservatiivse-klerikaalse suuna juhi Jakob H u r d a (1839—1906) kavatsetud populaarteaduslik ajakiri „Mesilane" ei saanud valitsusvõimudelt ilmumisluba ja jäi välja andmata.

9. *juubelipeo kirjelduse lõpp*, s. o. „Kuida oli eesti rahva 50-aastane laulupidu Tartus?" VI. E. Post. 6. aug. 1869, lk. 113—114, milles Kr. ekslikult nägi ühelt poolt liigset tsaaritruudust ja sõbrustamist slavofiilide venestamissuunaga, teiselt poolt balti-saksa aadli ajaloolise osa moonutamist seoses eestlaste pärisorjuse tekkimise ja kaotamisega; vrd. ka Kr-i kiri Koidulale 10. aug. 1869.

10. S. o. Tartu ülikooli professori ja reaktsioonilise balti-saksa ajaloolase Carl S c h i r r e n'i (1826—1910) teos „Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin" (Liivimaa vastus härra J. S-le). Leipzig, 1869. (8) + 196 lk., mis oli kirjutatud Baltimaade „erikorra" kaitseks ja suunatud slavofiilse publitsisti Juri S a m a r i n'i (1819—1876) seda „erikorda" ründava ja russifikaatorlikke vaateid propageeriva teose „Окраины России. Вып. I—II. Прага, 1868" vastu.

11. *jaanipäevaks*, s. o. 24. juuniks. — *tuskulum* — Tusculum (praegune Frascati), Vana-Rooma suvituskoht Kesk-Itaalias; tänapäeva keeles — vaikne koht maal, eemal linnakärast ja -askeldustest.

46. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 21. oktoobril 1869.

Armas Schultz!

Sinu viimasele sõnumikule vastamise lükkasin ma järjest edasi oma pikemat aega väldanud põduruse ja osalt ka seetõttu ripakile jäänud tööde pärast, mis nüüd tagantjärgi ära tulid teha. Neile välistele põhjustele tuleb lisaks veel üks kolmas, sisemine — nimelt puudub mul võime kõnelda asjadest, mis asuvad väljaspool minu silmaringi, sest ma ei ole poliitika ega ajaloo alal asjatundja ja Sa tead ju ise, et ma nende uurimisega kunagi tegemist ei ole teinud. Koguni harva jätan ma endale selleks aega, et ajalehte kätte võtta, vaid lasen harilikult agaratel ajalehelugejatel kõige tähtsamaid asju endale jutustada. Kas nüüd kunagi tõesti säärane aeg kätte jõuab, kus sakslaste ja eestlaste vaheline sümpaatia nii suur oleks, et mõlemad üksteisega kokku sulaksid, selles tohiks esiotsa küll üsna kõvasti kahelda. Asja väline nägu petab, nagu öeldakse. Kel võimalust on oma silmaga olukordi, s. t. fakte iga päev tähele panna, see oleks muidugi minuga ses tükis nõus, et arvatav sümpaatia on enam kunstlikult tekitatud kui loomupäraselt tekkinud; ses asjas püütakse üksteisele vastamisi puru silma ajada. — Isegi eestlaste tendents germanismuse poole paistab viimasel ajal enam kahanemas kui kasvamas olevat mitte ainult siin, vaid üleüldse. Nõnda kirjutas mulle hiljuti üks mees Eestimaalt [1], seal esinevat säärane silmatorkav nähtus, et maarahvas, kes varem nii agarasti saksa keelt õppida tahtis, nüüd pastorite juurde tulevat ja paluvat lastele kihelkonnakoolides vene keelt õpetada: „*Mis meile saksa keel aitab!*“ Seepärast kardavad minu meelest need inimesed küll tonte, kes arvatavate sakslastest vaenlaste arvu (nagu Sina ütled 20 tuhat) koos eestlaste ja lätlastega aja jooksul kahe miljonini arvavad tõusvat. Kogu siinset aadlit valitsuse vastu vaenulikult meeles-

tatud korporatsiooniks pidada — see põhjeneb jämedal eksitusel või siinsete olude mittetundmisel. Arukas ja varakas aadli tuum ripub ustavalt keisri ja tema valitsuse küljes, talle teeb ainult tuska, kui ta mõnest oma vanast privileegiumist lahti peab ütlema. Siin tehakse väga selget vahet valitsuse ja Moskva seitungi ässituse vahel, kusjuures siin ja seal muret tuntakse, et see partei viimaks veetilga kombel kivi sisse augu võiks õõnestada [2].

Kummastki koolist, nõndanimetatud kõrgemast Aleksandri-koolist kui ka kavatsetud põllutöökoolist ei ole viimasel ajal midagi kuulda peale hiljutise ajalehesõnumi, et esimene olevat tema majesteedi poolt kinnitatud ja seks otstarbeks rahakorjandus kogu riigis lubatud [3]. Liivimaa rüütelkonna poolt läinud märtsis kingitud kümme tuhat rubla pole tänini veel ühegi otstarbe jaoks määratud, küll aga loodi komitee, kes peab esitama järgmisele maapäevale (kolme aasta pärast) sellekohase plaani, k u i d a s seda kapitali kõige paremini m a a r a h v a k a s u k s tarvitada. Enne Tartu laulupidu võttis „*Postimees*" küll suu hästi täis ja lobises ühtepuhku sellest, kui hädasti niisugust põllutöökooli tarvis oleks, mispärast siis ka laulupeo sissetuleku ülejääk selleks otstarbeks tulevat kasutada jne. Nüüd aga on see Tartu kelluke hoopis vait jäänud, ainult üks lühike laulupeo tulude ja kulude kohta avaldatud artikkel laskis ridade v a h e l t üsna selgesti välja paista, et „*Vanemuise*" Seltsil kui peokorraldajal olevat ainuüksi õigus puhaskasu oma tasku pista [4]! — Põllutöökooli asutamise mõte näikse minu arvates olevat „Postimehe" sünnitus ja mõjub nüüd seda imelikumalt, et umbes neli või viis aastat tagasi, kui Aleksandri-koolist esimest korda kõnelema hakati ja üks agentidest selle plaani kohta ka minu arvamist küsis [5] ja mina muuseas tähendasin, et kas poleks ehk otstarbekohane kooli juurde ka väikest meie külaoludele vastavat e e s k u j u l i k k u m a j a p i d a m i s t rajada, siis vastati mulle õige salvavalt: „*Ega meie mõisnikkudele oma koolis aidamehi ja mõisavalitsejaid lähe kasvatama!!*" — Et praeguste olude juures siinse aadli päevad on loetud, seda taipab talupoegade mõistlikum osa

väga hästi. Ainult mõned vähesed (rikkad) suudavad kriisi läbi teha, enam kui kaht kolmandikku meie maaomandusega aadlit võib aga üksnes nimepidi omanikkudeks arvata, sest nende mõisad on võlgades. Talumaade müümise ja võimalikult kõrgekskruvitud rendimaksudega suudavad nad end veel üürikest aega vee peal hoida, siis aga lähevad nad paratamatult põhja. Jah, mõne jõukamagi käsi ei käi sugugi paremini. Selle asemel et talumaade müümisest saadud raha puutumata kapitalina kindlalt paigale panna, lüüakse kogu sissetulek läbi — järeltulijad aga katsugu ise, kuidas nad hakkama saavad. Mina elan nüüd juba üle kolmekümne kuue aasta ühe ja sama koha peal ja võin järelikult ka sellest kõnelda, kuidas kõik minu silma all teiseks on muutunud. Seal kus varem asusid kerjused ja armetud, näeb nüüd enam-vähem jõukaid talupoegi; need aga, kes juba tookord ilma magasi-viljata läbi tulid, nõndanimetatud „*omaleivamehed*“ on kõik maaomanikkudeks või jõukateks rentnikkudeks muutunud. Seevastu aga mõisnikud, kes omal ajal õige laialt maja pidasid, kiratsevad nüüd vaevaliselt ühest päevast teise. Nõnda, mu vana sõber, on lood Liivimaa aadliga Võru kreisis. Talupojad ei eksi, kui nad ütlevad: „*Meie elame ja meie lapsed saavad veel paremini elama, aga küll näete, mis paarikümne aasta pärast meie mõisnikkudest saab*“. — — Sina ütled: „Mitte ässitada!“ Sellele kirjutan ma üsna tingimusteta alla ja olen juba aastaid selle põhimõtte järgi talitanud. Varematel aegadel, kui olukorrad teistsugused olid ja veel üsna rohkesti vana väljarookimata haputaignat leidus, siis võitlesin ma rõhutute eest ja soetasin seega enesele nii mõnegi vaenlase. Nüüd aga ajab mul hinge täis, kui veel kolikambrist mitmesaja-aastast risu hoolega üles tuhnitakse ja seda mürgiga segatakse, et tänapäeval vihavaenu õhutada — ja misjaoks õieti? Pakist leiad Sa ühe artikli, mille ma hiljuti „*Postimehe*“ toimetusele saatsin, kus see aga vastuvõtmist ei leidnud [6]. Sellest võid Sa siis minu usutunnistust näha.

Mul on kahju, et ma Sinu poeedile „*Kalevipoja*“ lähemaks selgituseks mittemidagi pakkuda ei saa [7]. Minu ülesandeks oli ainet nõnda edasi anda, nagu ma selle

eest leidsin, teised võivad ju õnne katsuda ja sealt üht või teist sümboolselt või kuidas tahes seletada.

Lõpuks tulen ma ühe palvega, kus mul Sinu sõbralikku nõuannet ja kaasabi tarvis läheks. Pakis oleva käsikirja — Witschel'i „Morgen- und Abend-Opfer" vaba ümbertöötuse — saatis mulle väljaandja tagasi ühes märkusega, see pidavat enne ilmlikku tsensuuri ka vaimuliku tuleproovi luteriusu konsistooriumis läbi tegema [8]. Liivimaa provintsiaal-konsistoorium on mõne aja eest tsenseerimise lõpetanud, seepärast soovitati mulle Eestimaa konsistooriumilt luba nõutada. Üks Tallinnas elutsev sõber võttis vahetalituse enda peale [9]. Mõne päeva eest, seejärel kui seesinane pühadus üle nelja nädala käsikirja kallal oma lambapäid pingutanud, saan ma töö tagasi järgmise otsusega: „Eestimaa evangeeliumi-luteriusu konsistoorium ei saavat trükiloaks nõutud tunnistust välja anda, sest töös leiduvat kohti, mis ei olevat kooskõlas pühakirjaga ega luteriusu kiriku sümboolsete raamatute õpetustega". Nõndaks. — Minul polnud kavatsust ei kodust ega kiriklikku palveraamatut kirjutada, seepärast paistis mulle säherdune vaimuliku tsenseerimise nõudmine pisut imelik, seda enam, et esimesed laulud juba paljude aastate eest üksnes ilmliku tsensori loal „*Sipelga*" esimeses ja teises jaos ära on trükitud ja üks tolleaegne arvustaja, kadunud pastor Rosenplänter need avalikult heaks kiitis [10]. Kuid olgu nüüd sellega kuidas tahes. Härra Gläser annab mulle nõu Tsensuuri Peavalitsuses Eestimaa konsistooriumi peale kaebust tõsta, sest tsensuuril on muidugi õigus üksikuid temale sündsuseta kohti ära keelata, mitte aga pikema jututa kogu töö vande alla panna. —

Nagu Sa mulle ise teatasid, on Sul Tsensuuri Peavalitsuses isiklikke sidemeid, ole nii hea, võta need lehed läbi lugeda ja esita see asi siis tsensuuri ülemvalitsusele otsustamiseks. Väljaandja pärast oleks mul heameel, kui raamatuke siiski loa saaks, sest kantslikohtunikud paneksid säärasel korral raamatu oma karja hulgas muidugi keelu alla, see aga on — nagu teada — kõige parem abinõu ostjate ligitõmbamiseks. Nii mõnigi

kesine suletoode oleks küll üsna vaiksesti tolmu kätte koitama jäänud, kui mitte säherduse ärakeelamisega töö vastu uudishimu poleks äratatud. Eesti kirjanduses aga oleks sedavärki asi üsna uhiuus! — Sinu tuntud vastutulelikkusele kindlasti lootma jäädes usun ma, et olen selle asja kõige parematesse kätesse usaldanud. Kõigepealt tuleks muidugi rõhutada, et siin pole tegemist mingi palveraamatuga, vaid looduse valdkonnast ja inimese elust võetud mõlgutustega jumala vägevuse, helduse ja armu kohta. Meie praegune eestikeelsete trükitööde tsensor Riias on niivõrd humaanne, et sealtpoolt enam midagi karta ei ole, kui ainult v a i m u l i k u tsensuuri takistus teelt kõrvale on veeretatud [11]. — Nii näituseks tõmbasid härrad de la Croix & Mickwitz „*Reinuvader rebase*" teises trükis mitu lehekülge maha, praegu trükkimisel olevat kolmandat väljaannet lubati aga esimese väljaande äratrükina avaldada, ilma et seal ainsat kriipsugi oleks muudetud [12]. — Peaks meie luterlikkudel ortodokslastel ses tükis ometi natuke rohkem taipu jätkuma, et kõige uuema aja märkisid õigesti hinnata, siis peaksid nad küll mõistma, et nende päevad on varsti loetud. Berliini ortodokslased panevad protestantide seltsi ees kiriku uksed lukku ega mõtle põrmugi selle peale, missuguse jõuga Turnhalle'st kõned rahva hulka tungivad ja igalpool sütitavad [13]!

Hiljuti teatati mulle Tartust, Peterburi ülemkonsistooriumi ilmliku kaasistuja von Sivers'i peale olevat ametipiiridest üleastumise pärast kaebust tõstetud ja akadeemik Schiefner kah asjasse segatud [14]. See viimane kõlab aga rohkem muinasjutu moodi, sest mis tegemist võiks ühel katoliiklasel luteriusu konsistooriumiga olla?! Peaksid Sa sellest loost midagi lähemat teadma või juhuslikult kuulma, siis teata seda ka mulle. Schiefnerilt pole ma üle poole aasta ühtki elumärki saanud, kuulsin ainult kõrvalt, ta olevat läinud suvel kui Keiserliku Teaduste Akadeemia saadik Tallinna Toom- ja Rüütlikooli juubeli-pidustustest osa võtnud [15]. — Kas Wiedemann on juba oma reisilt tagasi [16]? — Oled Sa Karelliga pärast tema tagasijõudmist kokku saanud ja kõnelenud?

Hurda „*Mesilase*“ kohta pole kuulda kippu ega kõppu, tõenäolikult ei näe see lapsuke üleüldse ilmavalgust, või kui see siiski peaks juhtuma, tuleks tal küll üsna peatselt nälga surra. Kogu aulik vaimulikkond, väljaarvatud ainult Otepää Kauzmann, näib *in corpore* selle ajakirja vastu astuvat, sest et õnnetu väljaandja oma äpardanud laulupeo-kõnega otse herilasepesasse on torganud [17]. Mis ta seal just puhus ja pajatas, seda pole mulle räägitud, kuid mustkuubede vihavimm on koguni suur. — Mina tunnen Hurta selleks liiga vähe, et tema üle otsustada, igatahes näikse tal aga rohkem iseseisvust olevat kui „*Postimehe*“ tegijal, kes nagu tuulelipp iga tuuleõhu järele tantsib.

Noorele abielumehele Barkile ei saanud ma Sinu tervitusi edasi anda, mesinädalate õnn on teda nähtavasti nii kõvasti kodukolde külge köitnud, et ta juunikuust saadik pole siia saanud ega ka oma lapsi (tütart ja väimeest) vaatamas käinud, kes siit kolm versta eemal elavad. Proua Wilhelmine Tedderi, sündinud Barki aadress on: J u b a m õ i s, V õ r u kaudu. Postiaeg jõuab lõpule, kiri ja pakk tulevad aga veel täna minema saata, sellepärast siis: ela hästi! Sõbraliku tervitusega

Sinu
Kreutzwald.

Siinjuures 1 eksemplar „*Kalevipoega*“, hind 50 kopikat.

1. *üks mees Eestimaalt* — tundmata.

2. *Moskva seitungi ässitus* — Kr. mõtleb siin slavofiil Mihhail N. K a t k o v'i (1818—1887) poolt toimetatud ajalehe „Московские ведомости“ rünnakuid Baltimaade „erikorra“ vastu ja venestuspropagandat.

3. Kõne on Viljandimaal Paistus ja Tarvastus lihtsate rahvameeste J. Adamsoni, H. Wühneri jt. poolt algatatud eesti rahvusliku liikumise ühe tähtsama ja ulatuslikuma ürituse, eesti emakeelse keskkooli, nn. Eesti Aleksandrikooli asutamise eeltöödest. Kooli heaks rahakorjamise luba saadi keisri poolt 14. aug. 1869. a. (E. Post. 17. sept. 1869, lk. 140); vt. lähemalt H. Kruus, Eesti Aleksandrikool. Tartu, 1939. 356 lk. — *kavatsetud põllutöökool* — põllutöökooli asutamise mõtte algatas J. W. Jannsen

(E. Post. 26. veebr. 1869, lk. 34) ja avaldas soovi, et 1869. a. märtsis kokkuastuv Liivimaa rüütelkonna maapäev seda omalt poolt toetaks. Maapäev määraski Liivimaa kubermangu eesti ja läti elanikkonna heaks 10 000 rubla, kuid ilma selle summa kasutamisviisi ligemalt ära määramata. Jannsen lootis, et vähemalt osa sellest summast antakse põllutöökooli asutamiseks (E. Post. 9. apr. 1869, lk. 57) ja propageeris ka järgnevatel kuudel põllutöökooli asutamist üsna agarasti, kogus oma algatusel raha ja lootis ka laulupeo sissetulekust seks otstarbeks osa saada (E. Post. 11. juunil 1869, lk. 87). 1869. a. teisel poolel näikse see mõte aegamööda ometi vaibuvat, sest väljavaated põllutöökooli asutamiseks vajaliku kapitali kokkusaamiseks olid hoopis piiratud.

4. E. Post. 18. juul. 1869, lk. 103.

5. *üks agentidest* — oli Tarvastu köster ja kihelkonnakooli õpetaja, eesti rahvusliku liikumise tegelane Hans W ü h n e r (1836—1911). Kr-i paar säilinud kirja temale avaldatakse käesoleva väljaande 6. köites.

6. Kõnesolev artikkel on tundmata. Nähtavasti oli see sama, mille tagasilükkamisest kõneles Kr. ka Koidulale (kiri 1. okt. 1869) ja mis oli vastukirjutuseks eelmises kirjas mainitud J. W. Jannseni laulupeo kirjeldusele, vt. kiri 45, viide 9.

7. *Sinu poeet* — tundmata.

8. Kõne on saksa kirjaniku Johann H. W i t s c h e l'i teose „Morgen- und Abendopfer in Gesängen" I—II (Hommiku- ja õhtuohvrid lauludes) Kr-i poolt eesti keelde kohendatud tõlke käsikirjast, ilmunud trükist nime all „Rahunurme lilled" I. Tartus, 1871. 130 lk. (1800 eks., honorar 50 rubla + 10 autorieks.). II. Tartus, 1875. 86 lk. — *väljaandja* — W. H. Gläser Tartus, vt. kiri 43, viide 1.

9. *Tallinnas elutsev sõber* — tundmata.

10. *„esimesed laulud"* — vt. „Sipelgas" I (1843), lk. 47—50 ja II (1861), lk. 48—54. — Kus Rosenplänter need „heaks kiitis", on teadmata.

11. *tsensor Riias* — S u i g u s a a r, Mihkel (1842—1916), vene õigeusu preester; eestikeelsete trükiteoste tsensor Riias 1869—1879. a.

12. C r o i x, Alexander de la, tsensor Tartus 1852. a. alates. — Mickwitz, C. vt. kiri 4, viide 14. — *„Reinuvader rebase"* 2. trükk ilmus 1860. a., 3. tr. — 1869. a.

13. Kr. vihjab tülidele saksa luterlikus kirikus ühenduses selle liberaalsema suuna, nn. protestantide seltsi (Protestantenverein) poolt korraldatud „protestantide päevaga" Berliinis 6.—7. okt. 1869. a. (ukj.), mispuhul ametliku kiriku esindajad ei lubanud „protestantidele" nende kokkutulekuks mõnda kirikut, vaid selle koosolekud peeti linna „Turnhalles" (võimlas). Vt. Rigasche Zeitung 1869, nr. 226—227.

14. Sivers, Eugen von (1818—1891), Peterburi ülemkonsistooriumi liige, hiljem president. Siin kõnesolevad asjaolud on tundmata.

15. Vt. Kirjavahetus III, lk. 441.

16. Wiedemann tegi 1869. a. reisi välismaale.

17. Kautzmann, Moritz G. (1811—1874), Otepää pastor 1850—1872; ÕES-i liige. — *in corpore* (lad.) — terves koosseisus. — J. Hurt esines kõnega 1869. a. laulupeol 19. juunil; kõne äratrükk, vt. H. Kruus, Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Tartus, 1939, lk. 33—48.

47. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 5. novembril 1869.

Kas Sina, kulla vana, mõtlesid ka oma kirja juures sellele tähendusrikkale palvele: „Ära saada meid mitte kiusatuse sisse!" Kas siis ilmlikud lisandused on päritud pastorite-vere Su soontes nii armetult ära lahjendanud, et Su vaga sigitaja tõekspidamisedki vett vedama on läinud [1]? — Kas võtsid Sa oma nõndanimetatud päästeplaani üle ka põhjalikult järele mõtelda, seejuures kõiki asjaolusid *pro* & *contra* läbi kaaluda [2] ja kas jõudsid Sa niiviisi kindlale äratundmisele, et just säärasel teel oleks võimalik vastuolusid tasandada ja maad hukatusest päästa? Enesearmastus võib meid mõnikord üpris rängasti petta, nii et me teiste vigu küll väga selgesti näeme, kuid omaenda puudusi isegi kõige teravama prilliklaasi läbi ei märka; just niisama hõlpsasti võime ennast petta ka säärase vaatekohaga, kus me enda arvates nagu erapooletud kohtumõistjad kõigist parteidest kõrgemal seisame ja sealjuures tähelegi ei pane, kuidas me ise parteimeesteks oleme muutunud. Vana lagunenud hoonet on koguni kerge ümber tõugata, kust peab aga peavarjutu niikaua ulualust leidma kuni uus elumaja seinule saab? Heakene küll, aja jooksul saab ka uus ehitus valmis, me astume sisse ja näeme, kõik on avar ja nägus, kuid

võõras, meie ei tunne end siin koduselt ega leia ka ühtki mõnusat paigakest, kus meil nii omaselt hea oleks kui vanemate kitsas osmikus, sest puudub see armastus, mis meid muidu igal sammul saatis ja meie pisikest elu soojendas. Olgu võõras pealegi palju toredam, kodu ei suuda see meile ometi asendada. —

Luba mul oma arvamine otse välja öelda. Ma ei suuda aru saada, mispärast tuleksid eestlased ja lätlased enne sakslasteks või venelasteks muuta, et neist inimesi teha. Puhtinimlikkusel pole ju rahvusega midagi tegemist. Seevastu aga õpetavad meile vanad kui ka uued kogemused, kuidas just säherdusest segust, kus kõige mitmesugusemate rahvaste elemendid ühes katlas pudruks keedetakse, koguni harva maitsvat rooga saab. Või peaks see sõge usk ikka veel üksikutes peades kollitama, et Venemaa väge ja võimsust suudetakse ainult sel teel püsti hoida, kui üks usk ja üks keel kõiki tema rahvaid õnnelikuks teeb?! — Jumal tunneb rõõmu oma loomistöö mitmekülgsusest, kus miljonite viisi eripärasusi ette tuleb, kuid kõige üle ometi üks seadus valitseb, — mispärast ei peaks üks suur monarh suutma oma riigis just samuti teha? Kõige kindlam ühteliitja on aga armastus; valitsus, kes mõistab rahvaid niiviisi enda külge köita, tohib end küll õigusega vägevaks nimetada, sest niihästi headel kui kurjadel päevadel ei võtaks siis lapsed oma isast ära taganeda. — Või pole see ehk röövimine, kui inimeselt tema emakeel vägivaldselt ära võetakse ja teda sunnitakse oma mõtteid harjumatus võõras keeles avaldama? — Eestlased ja lätlased saavad küll mitmelgi pool aru, kui hädapärast nende lastel oleks tarvis vene keelt õppida, kuid seda paremust oma emakeele kulul kätte võita — säärase asjaga ei tahaks vist kumbki rahvas naljalt leppida. Muidugi mõista saab ju tugevam oma tahtmist igalpool sundusega maksma panna, ometi tuleb küsida, kas säärane väekaupa saadud võit rahvaid kindlamini keisri ja trooni külge seoks kui senine sundimata vahekord? Mina kahtlen selles. Lätlasi tunnen ma üksnes kuulu järgi ega saa järelikult nende kohta mingit kindlat otsust teha, seevastu tunnen ma oma sugurahvast eestlasi väga põhja-

likult ja võin nende puhul üsna kindlasti öelda, et omaaegne saksa keele õppimise õhin sellest silmapilgust peale ära jahtus, kui märgati, et pastorid seda soovivad. Vene keele õppimisega ei läheks karvavõrdki paremini — niipea kui inimesed ainult märku saaksid, et seda soovitakse või koguni peale suruda püütakse. Eestlase loomupärane visadus on suurem kui meie filosoofid ja kõiki õnnelikuks teha tahtjad oma tarkuses aimavad. Nii nagu rahvas seitsmesaja aastases orjapõlves piitsahoopide all oma isandate koormat näiliselt rahulikult vedas ja oma sisemise viha hambaid kokku surudes suuraudadesse salvas — just nõndasamuti oleks ta sunnitud end ka usu- ja keelesurve alla painutama, kusjuures ta aga samasuguse vihaga hambad suuraudadesse lööks ja südamepõhjas oma timukaid neaks. — Kui Sina, vana sõber, tõesti niisugust lootust hellitasid, nagu võiksid Sa minult eestlaste venestamise asjus tuge leida, siis oled Sa rängasti eksinud: timukasulaseks ei suuda mind ükski palgata [3]. — Just niisama suur on ka nende eksitus, kes tookord kadunud Walteri maapäevajutluses — eestlaste ja lätlaste germaniseerimise pärast poliitilisi urgitsemisi haistsid. Ei, see asi oli üsna süütuloomuline ega olnud sel poliitikaga midagi tegemist [4]. Enne seda oli kusagil — ma ei mäleta enam, kus nimelt või kelle poolt — avalikult välja öeldud: „Seejärel, kui sakslased eestlaselt kõik olid röövinud, jätsid nad temale ometi ta keele, sest see, nagu kunagine orja kaela ümber rautatud rõngas pidi alaliselt isanda ja sulase vahet näitama“ [5]. Walter oma ärksa meelega oli selle lennuka sõna kinni püüdnud ja uskus nüüd lõpuks ometi õige aja käes olevat, kus see põline võlg ära tasuda tuleks, sellepärast valis ta oma maapäevajutlusega võimaluse rüütelkonnale meelde tuletada, et vabade eestlaste ja lätlaste jaoks seda vana vahetegemise märki enam tarvis ei ole. Walter oli aumees, seejuures erakordselt haritud teoloog; kuna ta aga üksi seisis ja ametikaaslased teda ainult siin-seal harukordselt toetasid, siis kustusid ka tema sõnad enamasti ikka üldise huntide ulumise sekka. Suutis ta ju hädavaevalt

47/105

Bibl. d. Gel. Estn. Ges.

Werro d. 5. Nov. 1869.

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 5. XI 1869, lk. 1.

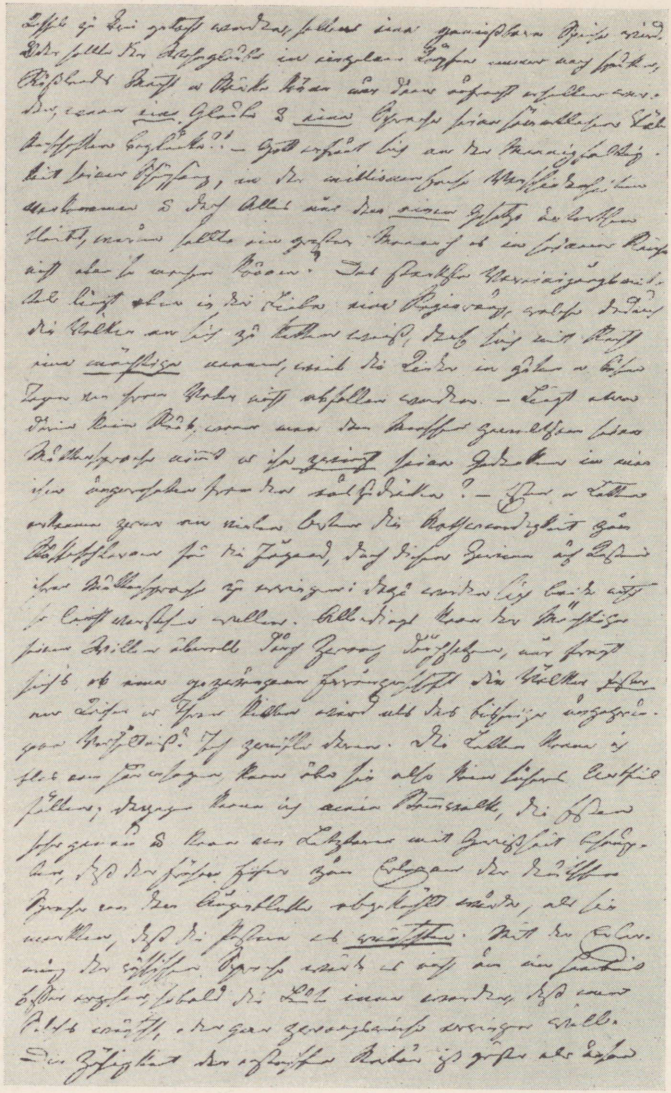

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 5. XI 1869, lk. 2.

oma kindralsuperintendendi ametiski kõige ägedamate vastaste vahel näilist rahu alal hoida. Walter puhkab hauas, kuid kohusetunne nõuab sääraste näotute kahtlustuste tagasitõrjumist. —

Mis nüüd puutub u s u s s e, s. t. kiriklikusse, siis ei tunne ma ühtki usuvormi, mis nii kaugele oleks jõudnud, et end ebausu kütkest vabastada. Mulle on alati arusaamatuks jäänud, mispärast aulik vaimulikkond oma ihukaitsjatega seltsis nii vihaselt märatseb rahva lapsikute ebausutempude vastu, kuna aga härrad pastorid teisest küljest rahvale raudse karmusega o m a - e n d a ebausku peale suruvad ja igasuguse südametunnistuse-vabaduse hävitavad. Veelgi naeruväärsem on aga see suurelisus, miska iga partei o m a v o r m i - s i d kõige täiuslikumaks peab ja põlastusega teiste peale vaatab, kes kõik on eksijad. Kristluse iga loetakse varsti 2000 aastat, kuid ikka veel mäletsetakse selle välise koore kallal ega hoolita sisemisest tuumast. Kes paneb rõhku meistri sõnadele: k õ i k inimesed on ü h e armastava isa lapsed; armasta oma ligimest kui iseennast. — Võib-olla oleksid inimesed i l m a preestriteta kaugemale jõudnud? Kuid preestrid ei suuda v i h a s e s t Jehoovast lahti öelda ja vintsutavad ennast vanakuradiga ära, kelle autoriteedist nad ka lahkuda ei raatsi, sest et nad teda oma kõige paremaks liitlaseks peavad. Hoolimata sellest, et meie ortodokslased ei väsi põrgut kõige koledamate värvidega ette maalimast, ei pääse rahva kõlblus ometi esimestest lapsekingadest välja. — Kentsakas küll! Kõige ägedamate dogma eest võitlejate kogudustes leiame sagedasti kõige suuremat kõlvatust ja see on ka loomulik. Selle asemel et suurtele ja väikestele väetitele südamele panna: püüa paremaks ja täiuslikumaks saada! — õpetatakse neile: sina oled juba oma sündimise poolest igavesele hukatusele määratud, kust sind miski muu päästa ei saa kui ainult usk (s. t. niisugune usuvorm, nagu mina sinule õpetan, sest mis teised õpetavad, on selge ebausk). — See oleks ka koguni juhm kaupmees, kes oma kaupa kõige paremaks ei kiidaks! — K u n a aga ortodokslased ära näevad ja tunnevad, et nende laul haritud inimeste hulgas ammu on lauldud ja nad üksnes

tõlbiaruliste ja silmakirjateenrite hulgast sabarakkusid leiavad, siis seovad nad end suure karja külge ja teevad kõik, et teda sõgeduses hoida. Seejuures lipitsevad mustkuued aadlikkude ees ja sosistavad neile kõrva, et need valitsuse juures kõik [6]

1. Sch.-B-i esivanemad olid 17. saj. alates Eestimaal pastorid ja Tallinna Toomkiriku pastor oli ka ta isa.

2. *pro & contra* (lad.) — poolt ja vastu.

3. Kreutzwaldi suhtumisest balti-sakslusse ja vene tsarismi, vt. Kirjavahetus III, lk. 28—29.

4. Walter, Carl F. M. (1801—1869), Liivimaa kindralsuperintendent, vrd. Kirjavahetus II, lk. 217. — Kr-i positiivne hinnang tema 1864. a. maapäeva jutluse kohta on kahtlemata ekslik.

5. Sellekohaseid mõtteid avaldas Kr-i enda sõber Fr. R. Faehlmann oma muistendite sissejuhatuses, vt. VerhGEG I, 1 (1840), lk. 39.

6. Kirja lõpp pole säilinud.

48. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 21. novembril 1869.

Armas sõber,

Käesolev elumärk peab Sulle üksnes teatavaks tegema, et Su mõlemad kirjad pärale on jõudnud. Tänan Sind käsikirja pärast nähtud vaeva eest ja palun nõnda kaua kannatada, kuni pisut rahulikum aeg tuleb, siis pead Sa ka põhjaliku vastuse saama. Sedapuhku elan ma peaaegu üksnes väljaspool oma maja ega leia ühtki jõudetunnikest, kus ma oma laialipillatud mõtteid kas või pisutki koondada saaksin.

Härra von S. elajalik lugu Eestimaal, millest vene ajalehed nüüd kapitali löövad, pidavat (nagu mulle Tartust teatatakse) sõnasõnalt tõe põhjal rajanema [1].

Kes oleks võinud seda uskuda, et 19. aastasajal niisugune lugu võis juhtuda? Asi olevat vastavate võimude kätte lahendada antud — missuguse otsuse need küll teevad? —

Mis Sa arvad, va kallis, kui käsikirja praegune pealkiri hoopis ära jätta ja „Hommiku- ja õhtu-ohvrite" asemele mõni uus ükskõiksem nimi panna, millega laps siis ilmliku tsensori kätte saata — kas poleks ehk võimalik niiviisi eesmärgile jõuda [2]? Helsingis saaks raamatukest küll praegusel kujul trükkida, kust aga väljaandjat leida? Oma käe peal trükkimine teeks liialt palju tüli, ma olen seda juba korra proovinud ega tahaks enam teist katset teha, kuigi ses tükis pole vähematki kahtlust, et oma kulud aja jooksul jälle tagasi saaks. Härra Jakobsoni põllumajanduslik raamat „*Teadus ja Seadus põllul*" näit. sai Peterburis trükiloa [3], seal on ka „*Sipelgast*" esimene Witscheli laul ära trükitud — miks ei võiks siis teisedki sama hästi läbi minna? — Murra pisut pead, võib-olla laseb see asi ennast seada. Mul ei tuleks pähegi säärase pisiasja pärast nõnda palju vaeva näha, kui loodetud tulu mu kõhetule kukrule ses tükis nii väga tähtis ei oleks, et ma seega ehk jälle mõne augu kinni saaksin toppida. Kuid nagu öeldud, järgmine kord pikemalt, kusjuures siis ka Su eelviimane kiri õige põhjaliku vastuse peab saama.

Ela hästi! Südamlikkude tervitustega

Sinu

Kreutzwald.

1. *Härra von S. elajalik lugu Eestimaal* — on lähemalt tundmata; von S — arvatavasti: von Stackelberg, vrd. G. Schultzi kiri J. V. Jannsenile 18. märtsist 1870. KM KO Fond 117, M. 1 : 4; eestikeelses (vigases) tõlkes: E. Kirj. V (1910), lk. 330—335.

2. Vt. kiri 46, viide 8.

3. Tsenseeriti Peterburis 3. mail 1869, ilmus trükist samal aastal.

49. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[23. XII 1869.]

Vana armas sõber!

Kuidas seal siis pikki epistleid kirjutada, kui kõige lühemategi jaoks vajalikku mahti ei jätku? Teatan Sulle sedakorda ainult niipalju, et ma Su soovi jõudumööda püüan täita, kuigi head kordaminekut vaevalt loota maksab. Saadetud laulude värsimõõtu pole eesti keeles sugugi nii lihtne edasi anda, meetrumi muutmisega on aga sama täbar lugu, sest värsid tulevad ju vastavate nootide järele laulda. Kõik mis muusikasse puutub on mulle nagu pime öö, selleks pole mul kõrva ega asjatundmist — mine siis ja võta kinni, kuidaviisi neid kriipsudega äratähendatud noodikõrgusi kätte saada? Ühe tõlkeproovi lisan ma igatahes siia juurde, et Sa selle põhjal näha ja otsustada võiksid, kas säherdune sepitsus üleüldse on l a u l d a v? —

Sinu ettepaneku eest „mitmesuguste laulude" asjus minu parem tänu! Peaks mulle uus aasta veidi rohkem vaba aega jätma kui käesoleva lõpukuud, siis tahan oma vanad käsikirjad läbi sorida, võib olla leidub seal üht-teist, mis avaldada kõlbaks. Kuid „*Lenora*", mis juba kaks korda trükitud, ei tule arvesse, seda nüüd uuesti üles soendama hakata oleks küll vaesusetunnistuseks [1]. See ei lähe koguni mitte! Goethe ballaadid käivad mul üle jõu, varematel aastatel tegin küll mitmelgi korral katset, kuid see ei läinud, seal peab keegi suurem meister tulema.

R ä n d a v l i n d u d e m i n e k [2].

Kuis olid kaunid mets ja nurm,
Kuis on nüüd ilm nii külm kui surm.
Nüüd kaunis suveaeg on läind,
Ja rõõmu jälgil häda käind.

*

Meil mured olid tundmata,
Meid varjas mets lehtvaibaga,
Kui päeva paistel istudes
Meil laulus süda ilutses.

*

Nüüd vaesed linnud leiname,
Meil lõppend kodupaigake:
Nüüd peame siit me lendama
Ja kaugel' maale minema.

Sügiselaul.

Oh kui nii pea lõpevad pidud,
Moondab end talve a'aks kevade,
Oh kui nii pea närtsivad idud,
Moondab end leinama lustitee.

*

Pea on meil viimne lauluheal vaikund,
Viimne haljendus lõpeb pea.
Pea on ka viimsed lauljad lahkund — pea!
Nemad kõik tahtvad kodust hea.

*

Oh kui nii pea lõpevad pidud,
Lusti on moondand igatsev vaev,
Olite unenäod, armude-mõtted,
Magus ja kiir' kui kevade?
Üks aga, üks ei tahagi minna,
Igatsus, millal ka lõpeb sul öö?

See on kõige halvemat sorti plotnikutöö, naera välja ja näita kätte, kuidas paremini teha saaks. Minu pegasus ei võta vedu.

Sulle rõõmsaid ja ühtlasi rahulikumaid pühi soovides kui mina loota võin, tervitab Sind kõige sõbralikumalt

Sinu

Kreutzwald.

Võrul,
23. detsembril 1869.

1. „Lenora" väljaannete kohta, vt. Kirjavahetus II, lk. 270.

2. Saksa kirjaniku A. Heinrich Hoffmann von Fallersleben'i (1798—1874) luuletuse „Abschiedslied der Zugvögel" tõlge. Käesolevas kui ka järgnevas kirjas esinevate luuletuste hilisemad redigeeritud tekstid leiduvad Kr-i käsikirjas — KM KO Fond 64, M. 7 : 1; esmakordselt trükitud „Sakala kalendris 1880. a. peale" (lisa), lk. 47—49.

50. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 9. jaanuaril 1870.

Eile, mu armas sõber, oli vaba õhtu, mille töövili on siin juures. Kas aga Heine ilus laul ja „Maiglöckchen und Blümelein" mul korda lähevad, on küsitav, esialgu pean ma selles küll kahtlema [1]. Üks mu tuttav muusikatundja, kes täna hommikul oma abikaasa ja tema õega mu eilsed sepitsused katseks läbi laulis, leiab need küll l a u l d a v a d olevat, kusjuures aga keel mitte kuhugi ei kõlbavat, — Sina oled ses tükis vähenõudlikum, esimene saadetus leidis Su silmis armu, võib olla võtad Sa ka tänasega leppida. Kui oleks võimalik neid asju seisma jätta ja pikema aja pärast jälle käsile võtta, siis usun ma kindlasti, et seal veel nii mõndagi siluda, viilida ja lihvida saaks, nüüd aga tulevad need *tuulamata aganatega koos* maailma välja puistata — kuid paremini tegemine pole ju ühelegi keelatud.

Sinu hea nõuande eest palju tänu, võib-olla püüan seda võimaluse korral täita, kui ainult käed pisut vabamad ja pea mahti saab ka millestki muust mõelda kui — inimeste ihuhädadest!

Sinu plaan laululustiliste eestlaste jaoks sobivat lauluvara muretseda on kindlasti hea ja laseks end ka hõlpsasti teoks teha [2], kui me ainult nooremad ja vähem passiivsed oleksime, — just see viimane ongi mulle kõige suuremaks takistuseks, ajanappusest hoopis rääkimata. Olla sunnitud päevast päeva, aastast aastasse ilma ühegi vahelduseta ikka neidsamu vagusid

oma adraga ajama — see on orjatöö, kus igasugune rõõm tapetakse. Sinna juurde tuleb veel väikelinna piiratud elu, mis ühestki küljest ergutust ei paku, nõnda siis oled üksi iseenda ja mõne raamatuga, muidugi silmas pidades, et nende lugemiseks vajalikku mahti leiab. Mis mu võimuses seisab, seda olen valmis Sinu ettevõtmise toetamiseks tegema, ainult Sa pead selleks mulle saksakeelsed tekstid muretsema, nende hankimine ei oleks siin kerge. — Ka selles olen ma Sinuga nõus, et teistest keeltest ei saa laulusid s õ n a s õ n a l t tõlkida, seal tuleb igalpool endale enam-vähem vabadust võtta. Niisama raske, mõnikord isegi võimatu on riimide tarvitamine, eesti keel on juba kord r i i m i t õ r g e s keel, või siis tuleks meie laadalaulikute kombel kogu aeg kõlksutada sõnu *seal* ja *teal* nagu seesinane kuulus värsisepp: *Ma seisin mäe peal ja vaatsin ümber seal, mis sündis siin ja seal siin kalli ilma peal.* Kahel oktaavleheküljel oli ta õnnelikult 25 korda *seal* ja 30 korda *teal* ära tarvitanud ja paljude lugejate arvates oli see laul üpris k e n a! — Võib-olla läheks meilgi korda niisama odavate abinõudega surematut loorberipärga pähe saada. Kuid otsekoheselt öeldes, säherdune töö on mulle tülgas. Parem siis kirjutaksin ma juba nagu R. Wagner oma muusika tuleviku jaoks [3], muidugi silmas pidades, et meil saja aasta pärast veel keegi eesti keelt oskaja leiduks, kes siis minu *opera omnia* lugeda võiks [4]. Kõige parem ei ole ikkagi tänapäeva jaoks loodud, seda me näeme „*Emajõe ööbikust*“ [5]. Kes peab lugu t e m a lauludest? Need seisavad makulatuurina poodides ja pahna müüakse puudaviisi.

Kui lõokesed jälle uut kevadet kuulutama hakkavad, siis mõtlen minagi oma kandle katkenud keeled uuesti kokku sõlmida ja oma luigelaulu alustada, et mitte hoopis tummalt maailmast kaduda [6]. Peaks seejuures õnneks minema vana paganat Witschelit tõketest läbi aidata [7], siis oleks kasu ilmne, sest tema jaoks on kirjastaja olemas. Kõigest muust järgmine kord, täna ei saa ma midagi muud juurde lisada kui ainult kõige südamlikumad tervitused Sinu

vanalt parandamatult

Kreutzwaldilt.

Rahvalaul[8].

O säh' ich auf der Heide dort.

Oh näeks ma tühja nõmme peal
Kord marus sind,

Küll minu mantel tuule eest
Seal varjaks sind.

Ja tuleb oma tormiga
Sull' viletsus,

See süda peaks siis varjupaik
Sull' olema.

Ja oleksin ma kõrbes, kus
Kõik surma peal,

Mull' paradiisiks läheks ta —
Kui sina seal.

Ja oleks mul kui kuningal
Kõik pärismaa,

Siis peaksid krooniks minu peas
Sa olema.

Teretus[9].

Wohin ich geh' und schaue.

Kus pool ma käin ja vaatan
Mets', nurm' ja oru teel,
Kas künkalt alla silman
Ehk mäelt üles tõstan,
Sealt teretan sind veel.

Ja aias mina leian
Küll kauneid lillesid,
Neist pärgi teha püüan
Ja mõtteid sisse hüüan:
Sull' palju tervisi!

Ei ainukest neist tohi
Sul seista silma ees,
Sest kiirest närtsib rohi,
Ei kustu armu tuli,
Jääb igavest südames',

1. Missugust H. Heine „ilusat laulu“ Kr. siin mõtleb, on teadmata, sest tema käsikiri (KM KO Fond 64, M. 7 : 1) sisaldab terve rea Heine luuletuste tõlkeid. — „Maiglöckchen und Blümelein“ („Maikelluke ja lilled“) — Hoffmann von Fallersleben'i luuletus; selle tõlke käsikirja ja esmakordse avaldamise kohta, vt. kiri 49, viide 2.

2. Kõne on siin kui ka järgnevas kirjas Sch.-B-i ja Kr-i ühise lauludega noodiraamatu väljaandmisest, mis jäi teostamata.

3. Wagner, Richard (1813—1883), kuulus saksa helilooja.

4. *opera omnia* (lad.) — kogutud teosed.

5. Vt. kiri 40, viide 3.

6. *oma luigelaulu alustada*, s. o. „Lembitut“ kirjutama hakata, mis trükist ilmus pärast Kr-i surma 1885. a.

7. Witschel, vt. kiri 46, viide 8.

8. Tõlge saksa kirjaniku Ferdinand Freiligrath'i (1810—1876) luuletusest, mis omakorda tõlgitud šoti kirjaniku Robert Burns'i (1759—1796) järgi.

9. Tõlge saksa kirjaniku Joseph v. Eichendorff'i (1788—1857) luuletusest „Der Gärtner“ („Aednik“).

51. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 3. märtsil 1870.

Armas Schultz,

Sel ajal kui Sina oma abivägedega — „*talguliste* ja *päevilistega*“ — töökoorma all ägad, pidasin mina tahes-tahtmata viienädalast puhkust ega suuda veel praegugi õigesti taibata, kuidas küll juhtus, et ma mitte igavesele puhkusele ei läinud. Minu ametivennad vähemalt on ses asjas täiesti ilmsüütud, nemad pidasid mind juba surmalapseks ja mul endalgi polnud enam pisematki lootust, kuid sellest hoolimata oli *Vanataat* siiski teisiti otsustanud ja ütles: „Vanapoiss, lase ta veel patustab ivake aega edasi, sa ju pärid ta niikuinii!“ — ja ennäe! „elu ja tegevuse õnnis teadmine“ võttis mind uuesti oma hõlma, — õhtu polnud veel kätte jõudnud!

Viimaste kuude ülemäärased, ilma ühegi puhkuseta pingutused olid vana keha jõu lõplikult välja kurnanud. Üks väljasõit ööl vastu 19. jaanuari 28-kraadise pakase juures andis veel viimase hoobi, nii et ma 21. pneumoniasse jäin ja seda kaks pikka nädalat põdesin [1]. Siis oli minust üksnes kortsus nahaga ületõmmatud kontvärk järele jäänud, ja mis seejuures veel kõige halvem: paranemise mõlemad peatingimused — söögiisu ja uni — ei tahtnud kumbki tagasi tulla, mõni lusikatäis ungari veini oli mu ainuke hingepide. Nüüd aga tuleb tervis jälle üsna jõudsasti, eile ja tunaeile käisin juba esimest korda omal jalal jalutamas, seejärel kui ma varem paar korda sõites värsket õhku olin saanud. Kui nüüd nõnda edasi kestab, siis mõtlen tuleval nädalal jälle jõudumööda oma hariliku tegevuse juurde asuda. Haigemaja eest hoolitsengi ma juba, kuid erapraktikaga pole ma siiamaani veel algust teinud; maalesõitudest pean ma aga esialgu täiesti lahti ütlema. — Aga jätame selle igava peatüki!

Sinu ettepaneku salakauba sissepoetamise asjus võtan ma vastu; niipea kui ma ainult pisut kõbusamaks saan, tahan tööga pihta hakata ja nõutud käsikirja Sinu jaoks valmis teha. Ühe asjaga ei tule ma seejuures siiski toime, nimelt ümberpanemisega vene keelest, seda keelt ja kirjandust ei tunne ma põrmugi, samuti pole mul siin ka ühtki säärast tuttavat, kes mind sel alal aidata suudaks. Ainus võimalus oleks, kui Sa teaksid mulle soovitada mõnda head vene keele järgi tehtud saksakeelset tõlget, mille põhjal ma siis õnne võiksin katsuda. Sinu teine ettepanek — kogu töö vihkude kaupa välja anda, nagu see igalpool teistes maades moeks on, — ei taha nähtavasti eestlaste juures tänini poolehoidmist leida. Ma olen säärast väljaandmise-viisi juba kaks korda tagajärjetult proovinud: esiteks „*Maailma*" ja hiljem „*Ennemuistsete juttude*" puhul [2]. Mõlemal korral müüdi läbi ainult e s i m e n e vihk, järgmisi vaevalt nuusutati, ostmisest rääkimata. Pärast neid täbaraid kogemusi söandaksin ma küll vaevalt uut katset teha. Hinna küsimusel näikse l u g e v a t e eestlaste juures võrdlemisi vähe tähtsust olevat: raamatupoodides vedeleb suur hulk kolme-, nelja- ja viiekopi-

kalist kirjavara, mis nagu vana tulitanud rasv ostjaid ei leia, kusjuures aga teisi, kallimaid raamatuid üsnagi palju müüakse. „*Maailm*“ (kõik vihud kokku köidetud) leidis oma 75-kopikase hinna juures kolm korda rohkem ostjaid kui üksikute vihkude haaval müües. Kõige silmatorkavam on aga lugu Helsingis väljaantud eesti muinasjuttudega [3]: kuigi see maksis 1 rubla 40 kopikat ja meil säärase kõrge hinnaga veel ühtki ilmlikku raamatut müügile pole lastud, oli sel ometi ennekuulmatult suur minek — ligemale 200 eksemplari kogu tagavarast on läbi müüdud, kusjuures aga odavaid vihukesi peaaegu üleüldse pole ostetud.

Ülevaimustatud estomaanide tegevus on minu meelest jõle: lepitamise asemel valavad nad järjest uut õli tulde, et vana sissejuurdunud vihavaenu ägedamaks paisutada. Härra Jakobsoni mina ei tunne, tema just näikse nende tulipeade ninamees olevat, kes — kui asi nõnda edasi läheb — iga päevaga ikka rohkem poolehoidjaid leiavad [4].

Mõne nädala eest saatis Gläser minu kätte paar temale kirjastamiseks pakutud nõndanimetatud luuletööd, mis juba tsensuurist läbi käinud [5]. Üks neist oli allpool igasugust arvustust [6], teises võis ometi siin-seal ande jälgi märgata. Sellesinase sepitsuse autor — keegi Reinwald Viljandimaalt [7] — võtab neis värssides härrasid Jakobsoni ja Jannsenit, kumbagi eraldi, sakslaste Schilleri ja Goethe taolisteks rahva kõige tähtsamateks suurmeesteks ülistada! — — Sa arvad, mina peaksin midagi nende kõrgekskiidetud rahvakangelaste v a s t u kirjutama? See oleks küll tühi töö, härra Jannsen ei annaks „*Postimehes*“ säärastele vastamistele ruumi [8], mõnda teist ajalehte meil aga ei ole; pealegi hakkaksid marukoerad seda hullemini haukuma, kui nad ainult märku saaksid, et nende klähvimist tähele pannakse. Umbes kolm aastat vahetan ma Jannseni tütrega aegajalt kirju [9], meie korrespondentsi alguse päevil püüdsin ma tütre kaudu ka isa peale mõju avaldada, tema pooldas tookord minu seisupaika ja tegi, mis ta suutis, et isa vaateid teiseks muuta, nüüd aga kipub ta sääraseid lugusid laulma, mis igas tükis Jakobsoni ja ta isa pilliga kokku kõlavad. Vihavaen sakslaste vastu on

tütarlapses juuri ajanud ja ta on vaenulikku leeri üle läinud. — Kuigi eestlaste päritud vihavaen sakslaste vastu minevikku silmas pidades õigustatud võiks olla, ei tohi seda ometi sallida tänapäeva humaanse voolu juures, kus (peale paadunud ortodokslaste) igalpool lepitamist jutlustatakse. See poleks ju teps parem kui senine juutide vihkamine nende suure suguvenna ristipoomise pärast [10]. — Humaanne mõtteviis on tänapäeval kõigi maade tõsiselt haritud inimeste ühisvaraks saanud, seda ei tohiks unustada ka meie poolharitud eestlased, sest muidu langeksid nad ju madalamale kui harimata rahvas, kelle laulud ja lood meis vahel tahes-tahtmata aukartust äratavad, kuna aga nende verivärskete rahvakangelaste vägiteod üksnes eemalepeletavaks eeskujuks võivad olla!

Sina kurdad, kulla sõber, oma 61 aasta üle, mida pean siis mina oma 66 juures ütlema — viis rohkem ja alatine rahutu rühmamine? Kirjutuselaua taga istudes, kuigi see allkeha organeid pingutab, pole vaimne töö ometi nii raske kui koos kehaliste vintsutustega, nagu see minule 38 aasta vältel vahetpidamata osaks saanud ja mida ma senikaua, kui ennast liigutada jaksan, ka edaspidi pean jätkama, et igapäevast leivapalukest kätte saada, sest nagu eestlane tabavalt ütleb, ega *tühi kott püsti või seista!* Jah, kui keegi säärase kunsti üles leiaks ja meie turjalt 36 aastat maha võtaks — mis oleks meil siis viga? Nõnda kaugele pole aga 19. aastasada oma ülesleidmistega veel jõudnud.

Talupoegade piinamise lugu Eestimaal [11] tuletab mulle meelde üht selletaolist juhtumist, mis minu poisikesepõlves aset leidis. Ühest mõisaküünist oli heinu varastatud ja mõisahärra oma aidamehele ülesandeks teinud vargad välja selgitada ja järeleuurimisega peasüüdlane kindlaks teha, et teda siis raskeks karistamiseks kohtuvõimude kätte anda. Uurimise korraldaja laskis kahtlusaluste sõrmed kruustangide vahele panna ja nõnda kaua pigistada, kuni veri välja tuli ja mehed süü omaks võtsid. Kui aga valu tagasi andis, võtsid nad ka oma sõnad tagasi, mispärast seda protseduuri uuesti korrati ja väljapigistatud tunnistust lõplikult maksvaks peeti, mispeale haagikohtunik vargaks tembeldatud

mehed siniseks ja veriseks parkida laskis. Pool aastat hiljem tuli välja, et naabrimõisa kõrtsmik heinad oli varastanud ja et nuheldutel selle asjaga vähematki tegemist ei olnud. Mingisugusest heakstegemisest või kahjutasumisest polnud aga juttugi: o l i l i h t s a l t — e k s i t u d! Sellega pidid siis ka mõlemad ilmsüütult piinatud rahule jääma.

Kui nüüd haagikohtunik tähendatud puhul tõesti nõnda ütles, nagu Sa kirjutad, siis on ta küll täiesti ära teeninud, et inimesed temaga peatselt just nõndasamuti ümber käiksid. Kuid sedalaadi jutustuste puhul on raske tõde kindlaks teha, kas kõik just täht-tähelt nõndaviisi juhtus. Eestlane, nagu iga harimata toores inimene, on väga halastamatu iga hingelise vastu, olgu see siis loom või inimene, seepärast on küll kahekordne pahategu kõrgemalseisjate poolt, kui nad teda ta sõgeduses julgustavad ja tagantjärgi säärase barbaarse teguviisi veel heaks kiidavad. Uue maksmapandud kogukonna-korra põhjal teevad vallakohtud kindlasti nii mõnegi väärsammu, seal siis oleks küll nõndanimetatud järelevalve-organite kohus nõdremaid õigele teele juhatada.

Et nüüd jälle vana jutujoone — Witscheli — juurde tagasi tulla: mis Sa sellest arvad, kui sinna lisada ka dramaatiline stseen, kus paar või rohkem tegelast omavahel juttu vestavad — kas ei õigustaks just säärane pala raamatu pealkirja, et need on õige lugemise harjutused? — Minu paberite hulgas leidub varematest aastatest nii mõnigi sedalaadi katse, mida nüüd niiviisi paigale saaks panna. Kui käsikiri tsensori juures tuleproovi läbi teinud, siis jätame väljaandja enda otsustada, kas ta töökese vihkude kaupa või raamatuna turule tahab saata. Härra Gläser pole seni oma eestikeelsete väljaannetega kuigi hiilgavat äri teinud, järelikult ei kruvi ta oma nõudmisi väga kõrgele ega hellita ka raamatu loodetud mineku asjus mingisuguseid valelootusi. See l u g e v a publikumi pisike hulgake, kel siiamaani kombeks on olnud kõiki raamatuturu-uudiseid osta, kui ka siin-seal üksikutes valdades asutatavad raamatukogud tohiksid küll nii suure läbimüügi kindlustada, et osa trükikulusid kohe tagasi saaks.

„Reinuvader rebase" eestikeelne ümbertöötus nägi läinud aastal oma kolmandat trükki, ka „Kilplased" pääsevad juba sagedamini rahva hulka kui alguses, sellest hoolimata on aga läbimüüdud raamatute hulgas esikohal ikkagi ainult kiriklik ja vaimulik kirjandus. Kõigepealt oleks tarvis paremat korraldust maakoolide jaoks ja need pimestamise-paikadest valgustamise-asutusteks ümber muuta, küllap siis juba hakataks ka paremaid kirjatöid niivõrd hindama, et kördikokkade sepitsused enam ostjaid ei leiaks.

Mispärast on Hurda „*Mesilasele*" loaandmine edasi lükatud [12]? Sa kirjutasid mulle läinud sügisel, ses asjas polevat ühtki takistust karta, Hurt saavat üsna kindlasti loa kätte, — nüüd aga kuuldub, ta võivat oma palvekirja aasta pärast uuesti sisse anda. Kui nüüd eestlastega sama lugu on nagu švaablastega, et neil õige aru alles neljakümneaastaselt pähe tuleb, siis annab Hurdal veel tükk aega oodata, kusjuures ta aastast aastasse ikka sama otsusega koju peab pöörama: tuleval aastal tagasi tulla. Niisugune narrimine võib ka kõige kannatlikuma inimese ära tüüdata, nagu ma seda paari aasta eest oma naha peal tunda sain, kui ma „*Eesti Koitu*" välja tahtsin anda [13]. Seejärel kui kirjavahetus poolteist aastat väldanud, kõik võimalikud küsimused ära vastatud ja nõutud paberid sisse antud, seega siis lõppude lõpuks ometi loota võis, et nüüd kõik komistusekivid kõrvale veeretatud — seal tuldi korraga hoopis uutvärki nõudmistega, millest varem sõnagi polnud lausutud. Seal siis oli mõõt täis, mina teatasin oma tagasiastumisest ja Hurt võttis edaspidise asjaajamise enda peale — kuid just niisama tagajärjetult. Nüüd tegi ta uuesti katset „*Mesilasega*", kuid *herilased* ja *vaablased* ei lase ka vaest mesilast päevavalgele lennata. Ma kahetsen seda tõsiselt sellepärast, et me ju niiviisi mitte kunagi üht ajakirja ei saa, kus ka kirjanduse küsimused kõne alla võiksid tulla. — Et „*Eesti Postimees*" on üksnes lobaleht, kus koguni harva midagi mõistlikku ära trükitakse, ses tükis olen Sinuga täiesti nõus ja kordan seda, mida juba nii sagedasti on öeldud: härra Jannsen on tark inimene ja oma harul-

dase anderikkusega rahva-kirjameheks nagu loodud, kuid see kõik ei aita midagi, sest tal puudub iseloomukindlus, mistõttu ta ikkagi ainult tuulelipuks jääb. Mida küll võiks ta oma ilusate vaimuannetega korda saata, kui ta oleks m e e s, kes oma t õ e l i s e äratundmise järgi talitaks! — Saksa ja vene lehed on temale liialt ohtrasti viirukit suitsetanud ja seega teda ta vääral teel veel rohkem julgustanud, nii et ta tõe häält enam kuulda ei võta. —

Nüüd veel sõnake Sinu kirjas puudutatud keele-küsimusest. Üks noor soome õpetatud mees, härra Krohn Helsingist võtab juba kolmat aastat kõige suurema hoolega eesti kohanimesid uurida [14]. Ta on ses asjas mitmete siinsete isikute poole pööranud, mispuhul siis minu väimees temale samuti abiks on püüdnud olla. Kuid meie armsad provintsielanikud ei lase oma rahu rikkuda, nad on selleks liialt loiud ega viitsi sulge pihku võtta, et oma ümbruskonna kohanimesid paberile panna ja need Tartusse Õpetatud Eesti Seltsile saata. Suurest Rückeri kaardist oleks seejuures vähe abi [15], seal on kõik kohanimed saksa keeles toodud, küsimus seisab aga just selles, kuidas eestlane neid nimesid tunneb. Hiljuti oli kuulda, Tartus kavatsevat keegi midagi kirjutada paljudest „*vere*"-lõpulistest kohanimedest, hiljem pole mulle sellest enam midagi kõrva puutunud, kuigi ma oma väimeest palusin pisut hoolt kanda, et see asi hoopis soiku ei jääks [16]. Neist veeringutest võiks aja jooksul mõndagi koguneda, millest teaduslikule uurijale tulevikus kasu oleks. — *Malla* puhul tuleb mulle meelde, ühe (mitte küll eriti usaldusväärse) teate järgi Saaremaalt olevat kõrge kalda nimetuseks sealsete eestlaste juures *lalli*. Nagu Sa tead, leidub ju „*Kalevipojaski*" niisugune laulukatkend:

Laske laeva l a l l i alla,
Lindanisa ligemalle.

Lalli sobib siin Tallinna ümbruskonnaga, kus nõndanimetatud maltsakallas esineb. — Lepi täna sellega. Niipea kui ma oma nõtrusest üle saan ja pisut jõudu olen

kogunud, tahan ma Witscheli käsikirja jaoks ballasti välja otsida ja ära saata. Seni aga ela hästi ja jää heasoovlikuks

oma põdurale

Kreutzwaldile.

[Äärel:] Ma küll kahtlen, kas Sa ka kõigest jagu saad, minu vilets käekiri on pärast haigust veelgi segasemaks läinud.

1. *pneumonia* (kr.) — kopsupõletik.

2. S. o. „Maailm ja mõnda, mis seal sees leida on" ilmus Tartus 1848—1849 viies vihus, kusjuures 1. vihku H. Laakmann trükkis 2500 eks., järgmisi vihke à 2000 eks. 1855. a. tehti 1. vihust lisatrükk 1000 eks. ja 1867.—1869. a. 2. ja 3. vihust à 500 eksemplari. — „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud" 1. vihk ilmus Tallinnas 1860. a. (vt. Kirjavahetus III, lk. 125); 2. vihk 1864. a. ja 3. vihk 1865. a. Tartus H. Laakmanni juures, kumbki vihk 1750 eksemplaris, kusjuures Kr. sai honorari asemel kummastki 50 priieksemplari.

3. S. o. „Eesti rahva ennemuistsed jutud". Helsingis, 1866. 500 eks. 2. trükk Tartus 1875. a. 1200 eks.

4. Kr-i ja C. R. Jakobsoni suhete kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 28—31.

5. Gläser, vt. kiri 43, viide 1.

6. *Üks neist* — tundmata.

7. *keegi Reinwald Viljandimaalt*, s. o. pärastine tuntud luuletaja Ado Reinwald (1847—1922). Kr. näikse kõnelevat ühest tema kõige varasemast, ilmumata jäänud värsikogust, sest Reinwaldi esimeses luuletuskogus „Villandi laulik" (Tartus, 1872) Jakobsoni ja Jannseni „ülistusi" ei leidu.

8. „*Postimehes*", s. o. „Eesti Postimehes".

9. Kr-i ja Koidula kirjavahetus avaldatakse käesoleva väljaande 5. köites.

10. S. o. ristiusu legendaarse algataja Jeesuse Kristuse ristipoomise pärast.

11. Vt. kiri 48.

12. Vt. kiri 45, viide 8. — Kr. vihjab siin J. Hurda teadaandele (E. Post. 7. I 1870, nr. 1, lk. 4), mis sisaldab tsitaadi Trükiasjade Peavalitsuse kirjast, et „Mesilase" trükiloa andmine aasta võrra on edasi lükatud.

Eesti-rahwa

Ennemuiſtſed jutud

ja

Wanad laulud.

Eſimene Jagu.

Tallinnas

trükitud Lindwerri pärijate juures.

1860.

Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. Kaas.

kui oleks tuli taga kihutanud. Aga tagakihutaja oli sel korral kurjem kui tuli, sellepärast ei olnud mehel mite aega üle õla tagasi waadata, ehk kül

tema meeleſt arwates tuhanded waenlaſi tema kannul olid ja nende kihin alati kõrwa kostis. Wiimaks jäi mehel hing rinda kinni, wõimus lõppes otsa, nõnda, et ta uimaſelt ja tuim kui surnud murule maha langes, kus ta kät ega jalga ei wõinud liigutada. Silmad olid aega mööda unekate alla kinni waunud, aga kartlikud unenäud kaswatasid sündind häda weel suuremaks. Nõnda nägi ta unes, kui oleks usside kuningas hiilgawa kuldkrooniga tema peale langend ja

Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud, lk. 29.

13. „Eesti Koidu" väljaandmise kohta, vt. Kirjavahetus III, lk. 404—406.

14. Krohn, Julius L. F. (1835—1888), soome rahvaluule uurija, kirjandusajaloolane ja luuletaja. Kr-i kirjad temale vt. käesolevas köites. — Kr-i väimees G. Blumberg (vt. kiri 43, viide 2) tegi nähtavasti Krohni algatusel ÕES-i 4. sept. 1868. a. koosolekul ettepaneku eesti kohanimede kogumiseks, vrd. SB GEG 1868, lk. 21.

15. Kõne on ilmselt tuntud kartograafi C. G. Rücker'i kaardist „General-Karte der Russischen Ost-See-Provinzen Liv-, Ehst- und Kurland" (4 lehte), 1. tr. Tallinnas, 1846, 7. (viimane) tr. seals., 1914. Vt. ka E. Varep, C. G. Rückeri Liivimaa spetsiaalkaardist 1839. aastal. Tallinn, 1957.

16. vere- lõpuliste kohanimede kohta esines ÕES-i koosolekul 8. okt. 1869. a. G. Blumberg ja 10. dets. koosolekul kanti sama aine kohta ette F. J. Wiedemanni kiri, vt. SB GEG 1869, lk. 56 ja 69.

52. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 10. märtsil 1870.

Armas Schultz,

Sinu viimane, 6. skp. kiri jõudis eile enne lõunat — nii siis kolme päeva pärast siia, täna on meil seejärel esimene postipäev Peterburi ja nagu näed, kasutangi seda kohe, kuigi mu vastus vist sellegipärast enam määratud tähtajaks Sinu kätte ei jõua. Olen Sulle koguni tänulik sõbraliku vaevanägemise eest, miska Sa minu majanduslikku seisukorda parandada loodad, kuigi juba ette võib näha, et see mingit vilja ei kanna ja kogu asi ka seekord jälle vette kukub. Umbes kolm aastat tagasi — arvatavasti Tartu Õpetatud Eesti Seltsi õhutusel — võttis tookordne kuraator härra krahv Keiserling ka mõned sedalaadi sammud astuda, püüdes mulle 400-rublast aastapensioni nõutada, et ma siis leivamuredest mõnel määral pääsedes rohkem mahti saaksin eesti rahva kasuks kirjatööd teha [1]. Keegi

mõjuvõimas isik residentsis olevat tookord krahvi ettepanekut jõudumööda toetanud [2]. Poole aasta pärast tuligi siis vastus ja kõlas järgmiselt: tema kõrge ekstsellents härra rahvahariduse-minister olevat krahvi ettepanekuga täiesti päri ja omalt poolt valmis pensioni otsekohe määrama, kui see asi ainult tema otsustada oleks; vastava seaduse kohaselt tulevat aga säärastel puhkudel enne härra rahaministriga nõu pidada, seda olevat ta siis ka teinud ja vastuseks saanud, et riigikassa on tühjendatud ja sellepärast esialgu mitte mingil tingimusel uusi pensionisid lubada ei tohi. Punkt!

Minu isikulised andmed oleksid siis järgmised: 20 aastat Võru linnaarst, mõnd aastat selle ameti kõrgemal pulgal kui kõrgeauline kolleegiuminõunik, kaunistada võetud Krimmi sõja pronksmedali ja (kuulge! kuulge!) Liivimaa uue kogukonna-seaduse maksmapanemise mälestusristiga [3]! Rüütliordenid mul endal puuduvad, küll aga on minu töövaev ühe teise mehe — nimelt Võru kreisiarsti rinda ehtinud [4]. Kui meil siin Krimmi sõja päevil nõnda palju sõjaväehaigeid oli, et nende jaoks peale linna-haigemaja veel üüritud eramajades kuus paigutuse-punkti tuli avada, mis pealegi linnakese mitmes kandis asusid, siis pidin mina nende kõigi eest hoolitsema, kusjuures igapäevane haigete arv maksimumis üle 180 tõusis, nii et ma sunnitud olin oma erapraktika terveks aastaks maha panema. Seejärel arvati heaks siinsele kreisiarstile sõja-aastail haigete sõjameeste ravitsemisel ülesnäidatud a g a r u s e eest tänutäheks orden annetada. See hüva mees polnud küll juhtumise kombel ühtki neist haigetest silmagagi näinud, veel vähem siis ravitsenud. — — Ordenist polnud mul külma ega sooja, kuid säärane ülekohus ajas mul harjased turri, mispärast ma siis ka Liivimaa kubernerile sel puhul oma arvamise Liivimaa tervishoiuvalitsuse kohta ilustamatult välja ütlesin [5]. Umbes poolteise aasta pärast määrati mulle valurahaks p o o l aastapalka — 111 rubla ja mõned kopikad, mis ka tõesti karvapealt välja maksti. Seesinane halenaljakas lugu on aset leidnud 19. aastasaja teisel poolel Liivimaal, provintsis, mis asub nõnda-öelda residentsi väravate ees.

Mis nüüd puutub minu võlgadesse, siis on need mu tuludest sel määral üle kasvanud, et mulle juba õnnelik võimalus koidab varem või hiljem teatada: minu võla-usaldajad võivad endale muret teha, minul neid enam ei ole! Mul on 1200 rubla võlga, aastane sissetulek seejuures aga 600 kuni 700 rubla. Sedamööda võid Sa ise hõlpsasti välja rehkendada, kui paljuke seal siis elamiseks üle jääb, kui sellest sissetulekust iga aasta 72 rubla võla-intressideks maha arvata.

Seega, mu vana armas sõber, olen ma nüüd vist kõigile Su küsimustele küllalt põhjalikult vastanud ja ütlen oma kirja lõpetuseks ainult niipalju, et minu ootused ja lootused on juba ammust ajast nullpunktile kinni külmanud. Ela hästi! Sõbraliku tervitusega

Sinu

Kreutzwald.

1. 1866. a. 18. juunil esitas ÕES Tartu ülikooli kuraatorile krahv Aleksander Fr. Keyserlingk'ile (1815—1891) palve nõutada Kr-ile kirjandusliku tegevuse soodustamiseks eluaegne pension 400 rubla hõbedat aastas. Palve peale saabus ÕES-ile kuraatori vastus 10. dets. 1866, milles ta teatas, et ta olevat sellekohase ettepaneku haridusministeeriumile teinud. Ministeerium olevat omalt poolt pensioni määramist toetanud ja kehtiva korra kohaselt rahaminister M. H. Reutern'i (1820—1890) poole pöördunud. Reutern olevat vastanud, et riigikassa olukord lubavat üksnes seaduses ettenähtud puhkudel kulutusi teha. Kr-il kui teadusliku seltsi liikmel ei olevat aga pensioniseaduse põhjal õigust riigilt pensioni saada.

2. *Keegi mõjuvõimas isik* — oli keisri ihuarst Karell (vt. kiri 11, viide 14), keda ÕES palus Kr-ile pensioni taotlemise toetamiseks samme astuda.

3. Pronksmedal määrati Kr-ile 31. dets. 1857. a. ja mälestusrist — 21. juulil 1867. a. KM KO Fond 64, M. 3 : 9—10.

4. *Võru kreisiarst* — Poulet, vt. kiri 4, viide 19.

5. Kr-i kiri Liivimaa kubernerile on tundmata.

53. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 13. märtsil 1870.

Armas Schultz,

Viimati kiiruga kirjutades, kui ma Sulle kohe järgmise postiga soovitud vastuse tahtsin saata, on mõned küsimused kahe silma vahele jäänud, mispärast ma Sulle siis täna uuesti kirjutan. Ennast arstiametist täiesti lahti võtta? Selleks pole mul esialgu mingit lusti, vähemalt oma linnaarsti-ametit ei tahaks ma küll käest anda, nüüd kus see teenistusekoht viimastel aastatel r a s v a s e m a k s on muutunud, nii et meile peale palga veel tempelpaberite-rahast aastas 200 rubla lisaks maksti. Nõnda siis toob see koht mulle aastas pisut üle 400 rubla, kuna ma erapraktikast 250 või kõige rohkem 300 rubla aastas saan, sestsaadik kui kasvatusasutus oma tegevuse lõpetas, mis mulle oma õitseajal 180 rubla sisse tõi [1]. Heakene küll, kuigi mulle ehk kõige paremal korral pisike pension määratakse (mis on küll koguni e b a t õ e n ä o l i k) — ei suudaks see mind ometi ära elatada. Seevastu aga, kui ma oma ametikohale edasi jään ja sinna juurde veel pension tuleks, siis oleks mul sellest see suur kasu, et ma võiksin hoopis lahti öelda aegaraiskavast ja tervise peale käivast maa-praktikast, kus pahatihti üheainsa haige pärast pool päeva või enamgi kaotsi läheb. Kui nüüd sedaviisi kättevõidetud aega kirjutamiseks kasutada, küllap siis läheks korda vanaduse ja „logisevate rataste" kiuste veel mõndagi suletööd ilmale soetada. Nüüd aga on kõige suurem häda just selles, et mitte kunagi õiget rahu ei saa: igal päeva- ja öötunnil võidakse sind ära kutsuda, nii et mõnikord alles mitme päeva pärast jälle oma poolelijäänud töö juurde tagasi pääseb. Kui vahepeal vähemalt võimalik oleks alustatud mõttekäiku edasi heietada ja mitte nõnda palju teisi mõlgutusi vahele ei tuleks, siis saaks ju katkenud lõngaotsa hiljem jälle hõlpsasti kokku sõlmida, nüüd aga tuleb enne pingutada, kuni jälle õige joone peale

tagasi saab. Peale selle kuulub kord inimese loomusesse, et me mitte igal ajal ühesuguse õhina ja energiaga töötada ei suuda, sest vahel võib üksainus õnnelik tund kaugelt viljakam olla kui teinekord pool päeva. Seda tead Sina omaenda käest kindlasti sama hästi kui mitte veelgi paremini. — Sa siis arvad, et ühekordset rahalist toetust oleks palju kergem kätte õngitseda kui pensioni? Hea küll, mu sõber, ka säärane toetus aitaks mind edasi, kui summa nii suur oleks, et saaksin sellega maksta oma võlad, mille suuruse ma Sulle juba teatasin, seeläbi pääseksin ma iga aasta 72-rublasest väljaminekust. Kuid säherdust meelevallatut mõtet ei maksa küll pähegi võtta, et nii ränka raha lahti saaks kangutada!

Minu eelmisest kirjast kuulsid Sa juba, kuidas krahv Keiserling ses asjas tookord omalt poolt õiglaselt kaasa aitas, nii siis polnud küll tema süü, kui see vilja ei kandnud. Kes suudab vastu voolu ujuda? — Praegusel ekstsellentsil võib ju tõesti olla suurem mõjuvõim, rohkem kaitsjaid jne.[2] — kuid sellegipärast ei saa mina oma lootusetiibu esialgu veel lennuvalmis seada! Kellel on seljataha jäänud pikk elu, kus ei paista midagi muud kui ainult eespool nimetatud *ärapõlenud lootuse ahervared* — see kaotab lõpuks ka julguse! Mis jääb meil siis muud teha, kui oma kohustusi ustavalt ja õiglaselt täita? Igaüks nõnda, kuidas tema jõud kannab, aga kui seda tööd mitte kusagil ei hinnata ja otsesed ülemused sellest väljagi ei tee, siis tõuseb südamesse niisugune kibedus, et tahaks kogu selle sohiseltsi nahka panna! — Kui meil sõja-aastail, nagu ma Sulle jutustasin, osa linna sõjaväe-laatsarettideks muudeti, oli siin mitmeidki kindraleid, tiibadjutante jne., kes kõik rahule jäid, kusjuures mõnigi mees kiitusest üle voolas. Seal siis sain minagi oma tänu niiviisi kätte, et Liivimaa tervishoiuvalitsus kreisiarsti autasu saamiseks tsiviilkubernerile ette pani. Pärast seda skandaalset lugu ütlesin ma oma kirjas tsiviilkubernerile: kui kõige vapram kindral sel ajal Peterburis või Moskvas viibis, kui Alma juures lahingut löödi [3], siis ei saa ometi võimalik olla, et temale selles lahingus silmapaistmise eest autasu tohiks määrata. Just sedalaadi asjalooga on

ka siin tegemist. See lugu näris veel kaua mu südame kallal ja isegi nüüd pärast nii pikki aastaid ajab selle paljas meeldetuletamine mul vere keema.

Mis mina rahva-kirjamehena korda olen saatnud, see on koguni pisku ja vaevalt kõneväärt, see oleks liialt suur heatahtlikkus neid töökesi üleüldse arvesse võtta. Seevastu aga minu eespool kirjeldatud ametlik tegevus oleks pidanud küll igal juhul tunnustamist ja tasu leidma. Meie pisikeses linnahaigemajas, mille eest hoolitsemine ametlikult minu õlgadel lasub, oli sel ajal ainult kakskümmend voodit, nüüd olen ma suure vaevaga pärast lugematuid kirjutamisi sinna 32 voodit saanud, nii et on ikkagi vaks vahet, kas iga päev tuleb hoolitseda nende väheste või enam kui 180 haige eest, eriti veel siis, kui vana kontkäpp, nagu tookord, näljatüüfuse- ja koolerahaigete hulgas oma tapatööd tegi. Mitme kuu vältel pidin ma kahe tölplasest abilisega läbi ajama, kuni mulle kolm sõjaväe-velskrit abiks anti. —

Ega see küll kurja ei teeks, kui „suikuv" Suigusaar kõrgemalt poolt mõne ninanipsu saaks [4], mis teda virgutaks härrade Jannseni ja Jakobsoni hullamise jampsi pisut taltsutama. Nii olevat Jannsen mõne aja eest võidurõõmsalt öelnud, nüüd olevat vaba voli sakslaste vastu kirjutada mis tahes, tsensor ei tegevat ses tükis vähematki takistust, ainult selle eest tulevat hoida, et venelastele kuidagiviisi varvaste peale ei astuta! — Kuidas need poolpõrunud inimesed ometi sootuks unustavad, et nad võlgnevad tänu sakslastele selle õnne eest, mis neid adra tagant vabastas [5]! — Professor Koskinen (Forsmann) Helsingis on oma brošüüris selge sõnaga kätte näidanud [6], et eestlased ei ole sugugi mitte siinsete provintside ürgelanikud, vaid et enne neid elasid siin hoopis teised rahvad, sedamööda olid siis eestlased samuti sissetungijad nagu hilisemad sakslased, ainult selle vahega, et eestlased ja nende eelkäijad pimeduses elasid, sakslased aga valguse tõid. Suurem osa sellest süüst, mida nüüd nii rängalt sakslaste arvele tahetakse panna, oli tingitud tookordsest ajavaimust, mida me tänapäeva mõõdupuuga mõõta ei tohi. Kui tahetakse rahvast valgustada, siis

tuleb enne kõike t õ e s t kinni pidada ja temale selgeks teha, et inimene oma aja lapsena teisiti ega paremini talitada ei saa kui üksnes nõnda, nagu üleüldine komme või pärimused temale on õpetanud. Kas siis eestlased olid oma võidetud vaenlaste vastu vähem barbaarsed kui sakslased?

Pehkinud Landesstaat sammub iga päevaga oma kokkuvarisemisele järjest lähemale ja pealegi seda kiiremini, mida enam ta oma müüriaukusid keskaja pudedate kividega kinni toppida püüab [7]. Õnnetu ehitusemeister, kes temale selle kunsti kätte õpetas, oli härra S c h i r r e n oma „Dorpater Tagesblatt'iga" [8]: seesinane leht ajas isegi mõnel seni mõistlikul mehel pea segi. Osa neist on tagantjärgi õigemale arusaamisele tulnud ja taipama hakanud, et vanker siis küll kraavi peab lendama, kui säherdune Schirrenist sõgesikk ette rakendatakse. Seevastu usuvad aga teised siiamaani, et nad just sedalaadi eestvedajaga sõites kõige hõlpsamini sihile jõuavad. Küllap kõigekõrgem vastus äpardunud aadressile on nüüd mõne säärasegi mehe silmilt sõgeduse katte kõrvaldanud [9], välja arvatud muidugi m u s t a kae põdejad, keda teatavasti ühegi operatsiooniga parandada ei saa.

Peaksid Sa Võrule mõne kindla saatmisevõimaluse leidma, siis oleks mulle üsna meeltmööda, kui ma käsikirja tagasi saaksin, et seda siis i l m l i k u m a k s muuta [10]. Mõned asjad ongi mul juba selle jaoks valmis pandud, teised võtan lähemal ajal käsile. Sinu näpunäitel tahan siis ka katsuda vanast Holbergist mõned stseenid ümber panna [11]. Paar Krummacheri paraablit saidki juba eesti vammused selga — küllap näeb, kas need ka kõlapinda leiavad [12]?

Sinu kirjades on juba paaril korral vilksatanud soome keeleuurija Europäuse nimi, mida ma ka varemini olen kuulnud [13]. Kui ma üheteistkümne aasta eest Peterburis olin ja akadeemia raamatukogu külastasin, tuli mulle seal trepi peal vastu mees, kes öeldi olevat Europäus, kusjuures keegi tähendas: „õpetatud, aga p i s u t p e a s t p õ r u n u d m e e s!" Kas see ütlus peab paika või on ta ainult mõni v e i d r i k? Kui ta tõesti peaks kavatsema „*Kalevipojast*" mõned katken-

did soome keelde tõlkida, mis kuigi raske ei tohiks olla, siis juhi tema tähelepanemist Saarepiiga laulule, mida K[alevi]p[oeg] unes kuuleb, selles on tõesti luulet. Niisama kena on lainetemäng kolmanda loo lõpus, paraku ainult mitte ekspastor Reinthali moonutuses. Peale selle sobiks tõlkimiseks ka see koht, kus vennad laulmisega omamoodi loomistöö ära teevad. Peaks mul veel paariks aastaks elupäevi jätkuma, siis võiks „*Kalevipoeg*" küll teises trükis ilmuda, kusjuures saaks nii mõndagi keeleliselt parandada, teksti paiguti kärpida, täiendada jne. jne [14]. Õpetatud Eesti Selts tahaks läbimüüdud esimesi vihkusid uuesti trükkida lasta, ei saa seda teha aga ilma minu nõusolemiseta, sest kõigi järgmiste trükkide väljaandmise-õiguse varusin ma endale. Vaevalt küll annan ma oma nõusoleku teisiti kui ainult sel tingimusel, et ühtlasi ka p a r e m, s. t. tõetruum saksakeelne tõlge muretsetakse. Härra Reinthali poolt tarvitatud salongitoon ei sobi kogunisti mitte, *karjalapse laulud* peavad ka tõlkes niisama ilustamata ja lihtsaks jääma nagu originaaliski. Jegor Sivers, kes hiljuti Pariisi reisis, tahtis ühe täieliku eksemplari — originaali koos tõlkega kaasa võtta, ei saanud seda ometi kusagilt hankida [15]. Minul on küll üks säärane eksemplar, seda ei taha ma ära anda. Teised kõik on arvatavasti pakkimispaberiks maha müüdud.

Üks koht Sinu kirjas ei taha mulle hästi meeldida — kus Sa ütled, Sa võtaksid küll heameelega teiste huvides vaeva näha, et neile kasu saata, kuid iseenda heaks polevat Sa võimeline sammugi astuma. — Ma küsin: on's see õige? Kes nõnda nagu Sina üsna allika ääres istub ja kellel on mõjurikaste isikutega nii palju sidemeid, see ei peaks küll Diogenese kombel üksnes pisut päikesepaistet paluma [16], vaid ka selle peale mõtlema, et ta ennast oma perekonnaga paljast õhust elatada ei saa. Meil ei ole kirjamehe-amet kaugeltki niisugune nagu Inglismaal või Prantsusmaal, kus mõned mehed oma sulega sadu tuhandeid teenivad, kuna meil kehva kukruga kirjaseadjast tohter, kui ta suur suitsumees on ja kalleid sigareid armastab, pealegi iga päev ka klaasikese veini maitsta tahab, kõige oma usinuse juures vae-

valt nõnda palju teenib, et seda pisikest arvet katta. Kuid inimene ei ela ainult sigaritest ja veinist, tema nahkpaun, rahvakeeles kõht nõuab igapäev oma ajaviiteks mitmesugust toidupoolist, samuti ei saa ka välispidine inimene nagu papa Aadam paradiisis ainult viigilehega ringi jalutada, vaid peab endale mitmetvärki hilpusid ümber riputama — osalt seepärast, et meie kliima nii kerget idamaade balliülikonda ei luba, osalt nii peeneks läinud kommete pärast, mis mehele pahaks panevad, kui ta kõige kuumemal suvepäeval kuue maha ajab, et vesti ja puhta särgi väel ennast pisut jahutada. Ainult eesõigustatud sugu — ilusad küljeluukesed tohivad ballidel ja pidulikkudel puhkudel kõige kaunimaid kehaosi k a t m a t u l t näidata, nii et lausa imeks tuleb panna, kuidas küll vaesed noormehed nii rohkete vaateroogade ees juba ammu kõik viimseni mõistust pole kaotanud. — Et nüüd selle kõrvalepõikamise järele jälle endisele rajale tagasi tulla, palun Sind, vana sõber, ikkagi seda kuldset reeglit silmas pidada: enne tulen m i n a nii ja nii mitu korda ja siis alles minu ligimene. Muidugi mõista on ju sada korda kergem kosta mõne teise kui iseenda eest, sest et vanatühi meie muidu nii väleda lõuavärgi kohe kinni püüab panna, kui me seda enda kasuks tahame pruukida. Pahatihti on see aga ebakohane valehäbi, mis meid rääkimast takistab. Õpetatud mees, kes ka kirjamehe nime omandanud, ei tahaks ju heameelega kerjuse kombel santida. — Kas pole tõsi?!

Kui näituseks saksa rahvas poole või ainult kolmandikugi neist summadest elavate ja nälgivate luuletajate toetamiseks oleks kasutanud, mis praegu ausammaste peale kulutatakse, siis oleks seega nende vaeste inimeste häda kergendatud, kuna paljude ausammastega üksnes tänavaid ja avalikke platse ummistatakse, ilma et see kellelegi kasu tooks. Kirjamehele, kes kaasinimeste südames ja järeltulevate põlvede mälestuses endale ausamba rajanud, pole tarvis ei metallist ega kivist sambaid. Tema elab nendetagi edasi. Kantagu hoolt parem elavate eest, surnutel nii taevas kui põrgus pole enam aega oma ausammastega tegemist teha.

Nüüd, mu kallis, oled Sa mu varesejalgade veerimi-

sest loodetavasti sama väsinud kui mina nende kritseldamisest, seepärast lõpetame tänaseks, kuigi veel kaua jätkata võiks, kui kord mõttetu lobisemise joonele on satutud, nagu mõned meie kantsli- ja kateedrimehed, kes nii hoogu lähevad, et isegi õnnelikult suikumajäänud pealtkuulajate kõige kõvem norskamine neid ei eksita. Seepärast manitseksin ma küll oma poega, kui ta pastor oleks: räägi parem 20 minutit hästi ja sisurikkalt, siis oled sa enam korda saatnud kui tunni või poolteise pikkuse tühja lobisemisega. Kuid ära võta seda vihaks. Mina olen nii enne kui pärast ikka ühtviisi moondamata

vana

Kr[eutzwald].

1. *kasvatusasutus*, s. o. nn. Krümmeri erakool-kasvatusasutus, mis töötas Võrus 1830.—1840. aastail Heinrich K r ü m m e r'i (1796—1873) juhatusel, läks hiljem teiste omanikkude kätte ja lõpetas tegevuse 1860. aastail. Kr. oli selle kasvatusasutuse arstiks, vt. ka Kirjavahetus III, lk. 481.

2. *Praegusel ekstsellentsil* — Kr. mõtleb Peter Gervais'd (?—1890), kes oli 1869—1875 Tartu ülikooli ja hiljem Harkovi õpperingkonna kuraatoriks.

3. Kr. mõtleb Krimmi sõja ajal Alma jõe juures 20. sept. 1854. a. peetud lahingut.

4. Suigusaar, vt. kiri 46, viide 11.

5. Kr-i ajutiste maailmavaateliste kõikumiste ja kallaku kohta abstraktsesse humanismi, vt. Kirjavahetus III, lk. 29—30 ja koguteos „Fr. R. Kreutzwaldi maailmavaade ja tegevus". Tallinn, 1953, lk. 17 ja 29.

6. Forsmann, G., hiljem Y r j ö - K o s k i n e n, Yrjö (1830—1903), Helsingi ülikooli ajalooprofessor ja juhtiv soome ühiskonnategelane. Siin on kõne tema teosest „Sur l'Antiquité des Lives en Livonie". Helsingfors, 1866 (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae).

7. *Landesstaat* (sks.) — maariik; siin — Baltimail kehtinud poolfeodalistlik aadliseisuse privilegeeritud omavalitsuslik kord.

8. Schirren, vt. kiri 45, viide 10. — Tema toimetatud „Dorpater Tagesblatt" ilmus 1862—1864.

9. Kõne on Liivimaa rüütelkonna aadressist (märgukirjast) Aleksander II, milles juhiti tähelepanu Baltimaade Vene riigiga

ühendamise puhul rüütelkonnale kui maa valitsevale seisusele garanteeritud privileegide rikkumisele; kõne oli nimelt kreeka-õigeusule suuremate õiguste andmisest, võrreldes luteri usuga, vene keele rakendamisest asjaajamiskeelena kohalikes asutistes ja provintsiaalseaduste piiramisest Vene riigis kehtestatud seaduste poolt, s. o. ühesõnaga Baltimail kehtiva „erikorra" piiramisest. Aleksander II jättis aadressis esitatud väited arvestamata ja lükkas selle tagasi. Aadressi tekst, vt. näit. Rigasche Zeitung 25. III 1870, nr. 69 ja tagasilükkamise otsus seals. 26. III 1870, nr. 70.

10. S. o. „Rahunurme lillede" käsikirja, vt. kiri 46, viide 8.

11. Holberg, vt. kiri 32, viide 3. Kr-i tõlkekatsed tema teostest on tundmata.

12. Krummacher, Friedrich A. (1767—1845), saksa moraliseerivate mõistujuttude autor; Kr-i tõlked on tundmata.

13. Europaeus, David E. D. (1820—1884), soome rahvaluule koguja ja keeleuurija, vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

14. „Kalevipoja" rahvaväljaande 2. trükk ilmus 1875. a. Tartus.

15. J. Sivers, vt. kiri 4, viide 7.

16. Diogenes Sinoopest (umb. 412—323 e. m. a.), kreeka filosoof, künismi esindaja. Kr. vihjab siin tuntud anekdootlikule loole vaadis elava Diogenese kõnelusest Aleksander Suurega, mis puhul ta oma vähenõudlikkuses palus Aleksander Suurt üksnes päikese eest kõrvale astuda.

54. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[13.—17. III 1870[1]?]

(Konfidentsiaalselt.)

Sina, kulla vana, ei taha mingit tänu oma sõbraliku vaevanägemise eest, seepärast ütlen siis ainult niipalju, et ma Su head tahtmist kõigiti hinnata oskan. Kuigi eelmised kogemused ses tükis küllalt õpetlikud on olnud, et ma härra kuraatori sammudest ka nüüd mingit paremat tagajärge ei looda, olen ma temale südames siiski niisama tänulik kui Sinulegi. Rahasaamiseks pole küll

ühtki väljavaadet, sest küllap härra von Reuter vastab nüüdki nagu kolme aasta eest: *Ei ole anda*[2]! Ordeniripatsist hoolin ma sama vähe, kuna mina ühtki niisugust ei saa ega saada võigi, mis järeletulijatele mõnesuguseid eesõigusi annaks, neid saab ainult Vladimiriga ja seda minule juba ei anta. Teised ristid, mis õnnelastele magadeski osaks saavad, Anna või Stanislaus nööpaugus, on tühised ehteasjad; selleks, et neist ka tulu oleks, peaksid need siis olema kaelaskantavad. Üks Berliini õpetatud mees kirjutas mulle hiljuti: meie pool möllab tühja nööpaugu kartuse katk nii ägedasti, et on lausa mõnu lagedate nööpaukudega ringi käia[3]. —

Sa küsid minult Hurda kohta, ma võin temale kõige parema tunnistuse anda: ta armastab oma rahvast, kusjuures tal ometi härra Jakobsoni ekstravagantsused puuduvad. Seetõttu võiks „*Mesilane*" meie rahvale küll ainult tervislikku toitu pakkuda. Hurt on niisama vähe sakslaste kui venelaste õgija: ta näeb mõlemate häid külgi ja on pealegi sel kindlal arvamisel, kui hädavajalikult p e a b meie rahvas koolides vene keelt õppima. Kui Peterburis „*Mesilase*" väljaandmise edasilükkamiseks samme on astutud, siis võivad selle taga küll ainult meie pastorid olla, sest neile on Hurt oma vabade usuliste vaadete pärast pinnuks silmas. Seetõttu tehti temale ka ta vaimulik karjäär kiusu ja pahandusega nii kibedaks, et ta selle maha jättis ja Tartu gümnaasiumi õpetajaks hakkas[4]. Mullu suvel oli ta paar päeva minu juures, kus me kavatsetud ajakirja puhul paljugi räägisime ja arutasime; tema vaatekohad olid igas tükis mõistlikumad kui ühelt parajuslaselt võib oodata. Kõige parema tunnistuse temale annab Otepää pastor Kauzmann — mees ja vaimulik, kes kõige suuremat lugupidamist väärib ja Hurta vägagi hästi tunneb, kes ligemale aasta tema katuse all elas[5]. Hiljuti minu juures külas käies kahetses Kauzmann väga, et Hurt nende vastakuste tõttu oma vaimuliku karjääri maha jättis, sest säärane värske ja nooruslik jõud oleks tänapäeval koguni tervitatav olnud, et üleüldisele mandumisele vastu panna. Võta siis „*Mesilase*" seotud tiibade lahtipäästmiseks teha, mis Sa iganes suudad, see tooks üleüldist tulu. Meil on enam kui kibe puudus säärase

organi järgi, mis „*Eesti Postimehe*“ sõiduvees ei purjetaks, vaid omaenda teed käiks. Ühe hästitoimetatud perioodilise väljaande kasulikkus on ju päevaselge, sest meil oleks hädapärast tarvis inimesi h a r i d a ja lepitamise teel vana vihkamise iganenud haputaignat välja rookida aidata, tõelisele kristlusele — armuõpetusele — teed tasandada. See koht minu viimases kalendrilisas, kus ma sihtisin usuõpetuse eksamite pihta koolides, on osa pastorite hulgas paksu verd sünnitanud [6]. Vana Kauzmann aga rõõmustas otsekoheste sõnade üle. Kalendril on suur minek [7], seal võib siis ehk mõnigi terake heale pinnale langeda. Jaanuarikuus pühitses vana Schwartz (hiljutisurnud Riia ülempürjermeistri vend) oma 50. aasta ametijuubelit, kuhu ka mina sõitsin, sest Schwartz kuulub minu kõige vanemate tuttavate hulka Võrumaal [8]. Peost võtsid osa ainult pikad mustkuued ja peale perekonna olin mina ainuke Saul prohvetite hulgas [9]. Vanas Ruhja pastor Bergmannis (Tartu eradotsendi isas [10]) õppisin ma tundma üht Kauzmanni ja Schwartzi laadi vabameelset vaimulikku, mispärast ma oma sinnasõitu ei kahetsenud, kuigi enamik seltskonda minu peale kõõrdi vaatas.

Minu *opera omnia* võtaksid raamatute nimestikus — kui kõik lendkirjad kaasa arvata — üsnagi palju ruumi, ometi oleksin ma kimbatuses, kui peaksin sedapuhku kõik üksikult üles lugema. Peale „*Kalevipoja*“ ja „Ennemuistsete juttude“ on tähtsamad: „*Maailm*“ (midagi „Pfennigmagazini“ taolist), „*Maa ja mere pildid*“ 3 köitekest, „*Reinuvader rebane*“, „*Kilplased*“, „*Viinakatk*“, „*Viru lauliku laulud*“ ja terve rida kalendreid, kui ma ei eksi 16 aastakäiku [11], mille juurde ma lisad kirjutasin. Eesti kirjanduse teerajaja, kadunud praost Masing sai oma tööde eest Vladimiri ordeni, kuid ajad on muutunud [12]. Muhamedi katekismuses on küsimuse peale: „mispärast m ä ä r a b Allah ühele õndsuse ja teisele igavese kannatuse?“ järgmine vastus: „Seda pole meil tarvis teada!“ —

Schott ütles ükskord minu poolt tõlgitud saksa laulude kohta: „eeskujulikumaid saksa laulude vabu tõlkeid ei ole ma üheski keeles leidnud. Ilma Teile meelitusi ütlemata pean ma paljusid Teie luuleaia õisi imet-

lema, mis Ahlqvisti „*Suomal[ainen] murteiskirjas*“ on avaldatud“ jne. [13]

Oijah, vana kallis, kui ainult sääraseid kiidukõnesid saaks kuidagi leivaks muuta, siis oleks koguni hea, aga säherdused õhumullid ei suuda meid toita. Kui öelda näituseks lastele: ma pärandan teile kuulsa nime, siis võiksid nad hõlpsasti vastata: midagi materiaalset oleks meile palju armsam. See näikse algmisest peale kõigi kirjameeste üleüldine saatus olevat: loometööl peab neil nälg tagakihutajaks olema.

Minu vaitolemise peale võid Sa kindel olla, varanduse väljatoomise reeglid on mulle tuttavad ja ma olen ise inimestega kõnelenud, kes keelust üleastumisega oma õnne käest ära mängisid: *küll kuulsin raha kõlinat, kui katel jälle põhja langes.* —

Ja lõpuks üks konarlik katse: „Ich wollt' meine Liebe ergösse sich“ [14].

[Soovitus.]

Ma sooviks armastust valada
Kõik ühte sõnasse,
Mis tuultele ma annaksin,
Kes kannaksid kaugele,
Jah kaugele.

Need viivad sulle, armuke,
See armu sõna vaik',
Sa kuuled siis igal tunnil,
Sul kostab iga paik,
Küll iga paik.

Ja oled sa uinudes öösel
Ehk silma laugutand,
Siis saab sind kius'ma mu kuju,
Mis unenägu kann'd,
Jah nägu kann'd.

Tõlge on hullem kui rämps, ometi ei suutnud ma midagi paremat pakkuda. *Leppige sellega ja võtke head tahtmist halva töö eest.* Minu *kirjutamise must* oli otsa saanud, lasksin lähemast allikast tuua, paraku on see aga koguni kahvatõbine. Ela hästi!

Sinu K[reutz]wald.

[Äärel:] Kui halba patriooti rõõmustab mind see pikk nina, mis Liivimaa rüütelkond kõrgemalt poolt olevat saanud. Siin ei kõssatagi sellest, et aadressile vastus on tulnud.

Kahekümneviie aasta jooksul pidavat eestlased oma teatri saama? Kulla-paikene! Kahe aasta eest kõneldi Tartus *Vanemuise* seltsis mitmel puhul eesti asjaarmastajate teatri asutamise soovist. Minule näikse see küll enneaegne äbarik olevat!

1. Kuna eelolev kiri on sisuliselt tihedasti seotud eelmise (13. märtsi) kirjaga, siis võiks arvata, et see on kirjutatud enne järgmist postipäeva, s. o. 13. ja 17. märtsi vahel 1870. a.

2. von Reuter, s. o. rahaminister M. H. Reutern, vt. kiri 52, viide 1.

3. *Üks Berliini õpetatud mees*, s. o. W. Schott (vt. kiri 11, viide 3) oma kirjas 10. okt. 1869. a.

4. J. Hurt oli Tartu gümnaasiumi õpetaja aa. 1868—1872.

5. Kauzmann, vt. kiri 46, viide 17. — Tema juures veetis Hurt 1867. a. oma nn. prooviaasta (praktika-aasta).

6. S. o. jutus „Mihkel Põllupapp". Eesti rahva kasuline kalender 1870. aasta peale, lk. 50—52; vt. ka Fr. R. Kreutzwald, Jutud. Tallinn, 1953, lk. 507, kus osa teksti tublisti kärbitud.

7. Sellest 1870. a. kalendrist tegi Laakmann 6 trükki kogusummas 15 000 eksemplari.

8. Schwartz, vt. kiri 4, viide 15.

9. *ainuke Saul prohvetite hulgas*, s. o. ainuke pagan kristlaste hulgas.

10. Bergmann, Richard von (1805—1878), Ruhja pastor alates 1834. a. — Poeg: Bergmann, Ernst von (1836—1907), kuulus kirurg; Tartu ülikooli eradotsent ja dotsent 1862—1871, hiljem professor Tartus (1871—1878) ja Berliini ülikoolis.

11. *16 aastakäiku*, p. o. 26 aastakäiku.

12. Masing, vt. kiri 35, viide 15.

13. Vt. Schotti kiri Kr-le 12. III 1870. a. (ukj.) — Soome keeleteadlase ja kirjaniku August Ahlqvisti (vt. eessõna) teos „Suomalainen murteiskirja". Helsingissä, 1869. XIV + 274 lk., sisaldab muude eestikeelsete tekstide hulgas ka neli Kr-i luule-

tust (lk. 87—93): „Laul“ (Ma teretan sind hommik), „Arg kosilane“, „Leinalaul ühele vagale tütarlapsele“ ja „Esimene laul“, mis kõik vabad tõlked saksa autorite järgi.

14. Algteksti autor — H. Heine; hiljem redigeeritud käsikiri: KM KO Fond 64, M. 7 : 1; esmakordselt trükitud „Sakala kalendris 1880. a. peale“ (lisa), lk. 48.

55. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 24. märtsil 1870.

Armas Schultz,

Vanadus toob meile siiski ühe paremuse kaasa, mille pärast meid noored kadestada võiksid: ta kärbib nimelt lootuse tiibu, nii et soovide luhtaminek meile enam nõnda valus ei ole kui elukevadel. Sinu viimasest, 14. skp. sõnumikust näen ma selgesti, kui tagajärjetuks Su püüdmised on jäänud, sest et palvekiri ei anna mitte kui midagi. See maksis mulle üsnagi pikka võitlemist, enne kui ma otsustasin siiasaadetud kirja antud aadressil edasi saata; kui see tunaeile ometi vastu minu paremat äratundmist minema läks, siis sündis see ainult sellepärast, et Sulle mitte pahameelt teha [1]. Palvekirjad lähevad kord luhta, see on nende saatus! Kui G[ervais] selle asja tõesti kätte võtab, siis ootab meid poole aasta pärast rõõm saada niisamasugust vastust nagu tookord tema eelkäijaltki. Nõnda siis loeme selle asja mahamaetuks. Olgu muld talle kerge! —

Tema ekstsellents Tartu õpperingkonna kuraator sõitis 20. skp. lõuna ajal Võrult läbi.

Sinu nõuannet pole ma Hurdale veel edasi toimetada saanud, kuid teen seda lähemal ajal [2]. — Kui Sulle „*Eesti Postimehe*“ viimane number kätte puutub, siis võid Sa esimesest artiklist „Mis ühele hea, on teisele paras“ näha, kuidas tuul äkki on pööranud ja hoopis teisest kaarest puhub [3]! Senise ässitamise asemel püütakse vaheltsobitajaks hakata, et ülesärritatud meeli

vähehaaval jälle *lepitada!* Väga hea, kui seda mõõdukat teed ka jätkatakse. — Meie inimesed pole sugugi nii sõgedad, nagu Sa nähtavasti arvad, siin tehakse vägagi selget vahet residentsi ja vana pealinna vaadete vahel, kuid mõned veel teravama pilguga inimesed arvavad märganud olevat, et pealinna ideed residentsis ikka enam mõjule pääsevad ja see just ongi punkt, mis siin kõige suuremat kartust äratab [4]. Teised jälle arvavad, et moskoviitlikkude kandukargajate vihavimma tekitajaks olevat meie lojaalsus, sest Baltimaade võõraslapsed ei taha mässama hakata, vaid võtavad pikameelselt ja jumala peale lootes kõik vaikselt ära kannatada, mis neile iganes peale pannakse. Kolmas vaatekoht peab säärast vahetpidamata haukumist Baltimaa saksa kubermangude peale ainult osavaks poliitiliseks võtteks, miska püütakse valitsuse tähelepanemist spetsiaalselt siia juhtida, et ta koduste intriigide sepitsemist ei märkaks. Tema keiserlik majesteet, see on kõikide üksmeelne arvamine, tahab ka meid kui oma lapsi ühesuguse armulikkusega kohelda lasta, see aga vihastab Moskva härrasid. Kui palju tõtt või valet neis vaatekohtades on, seda ei jaksa mina tühipaljas mittepoliitikuna otsustada; refereerin ainult seda, mis ma olen kuulnud. Vastus Liivimaa maapäeva viimasele aadressile ei avaldanud mõõdukale parteile kaugeltki mitte ebasoodsat mõju; paljud ütlevad: „seda võis ju ette näha, kes pagana pihta tahaks siis tänapäeval veel keskaega tagasi pöörata? Muidugi mõista ainult papid ja n e e d konservatiivid, keda nad alarmeerinud". Nendesinaste vanaaja kummardajatega pole ma aga viimasel ajal ühegagi rääkinud, sest oma paranemisest saadik pole ma jalgagi üle Võru linna piiride saanud.

Üht k o g u n i head õpetajakohta? Isegi mitte lihtsalt h e a d ei ole siin leida, õpetajakoha-jahtijate konkurents on siin suur, kohti aga vähe, sellepärast langevad ka hinnad. Mõne aasta eest oli 500—600-rublaseid vabu kohti, nüüd aga on raske isegi 400-rublast saada. Vanemad, kel palju lapsi kasvatada, üürivad linnas korteri, mõni vanatädi või ema kolib lastega sinna, maalt tuuakse moona, — nõnda saadakse hoopis odavamini läbi kui koduõpetajaga, kuhu juurde ka see

paremus tuleb, et avalikkudes koolides igas õppeaines asjatundjatelt õpetust saadakse. Kuna varematel aegadel ainult vaesemad seda teed käisid, kasutavad seda nüüd mõned varakamadki, kes ära näevad, et avalik kool rohkem annab kui üksik, ka kõige parem koduõpetaja pakkuda suudab. Koduõpetajate ja -õpetajannade suur enamus rändab välja siseriiki, kus palgad kõrgemad ja kohti rohkem. Meie nõndanimetatud pudruaadlikud, kõrini võlgades mõisnikud, lepivad üheainsa õpetajannaga, kes saab aastas 120 kuni 150 rubla (toaneitsi palk residentsis!) või õpetajaga, kellele 200 rubla makstakse. Sellest vaeseksjäänud aadlist on raske õiget pilti saada, häda peab omaenda silmaga nägema. Teoorjuse kaotamisega on neilt inimestelt viimasedki kargud ära võetud; kõige kõrgemale kruvitud raharendist jätkub vaevalt sulaste ja päeviliste palgaks, lõikus muutub aast-aastalt viletsamaks, sest pole tegevuskapitali, miska majapidamist ratsionaalsemale jalale seada. *Onera publica* ja intresside maksmised neelavad raha ära, nii et ollakse rõõmus, kui suvi läbi suudetakse piima, või ja pudruga kõhu igapäevaseid tarvidusi täita [5]; pühapäeviti tehakse mõni kana või põrsas vagaseks, et lauale pidulikumat ilmet anda. Tuleb argipäeval mõni juhuslik külaline, kes lõunasööki oli lootnud, siis selgub alati, et pererahvas on juba söönud, aga tass sigurivett pakutakse igalpool. — Meie kreisis, teatavasti kõige vaesemas kogu Liivimaal, on ainult mõned üksikud matadorid ja nendegi seast elab üksnes paar perekonda oma mõisates, teised on enamasti alati ära. Kui Roth'id, Liphart'id, Wolf'id, Wulf'id ja mõned teised maha arvata [6], siis näeb, et kõik need, kes oma lastele kõrgemat haridust suutsid anda, ülikoolis ainult leiva-ameteid lasksid õppida ja mitte nagu varematel aegadel diplomaatiat ja jurisprudentsi, vaid meditsiini, teoloogiat ja isegi filoloogiat — lühidalt, juba mõne aasta pärast võib immatrikuleeritud aadlit kõigil kodanlikel ametikohtadel leida. Sedamööda arvan ma siis, et see Tartu ülikoolile mingit erilist kasu ei too, kui enamus õppetoole sedavärki härradega täidetakse; praegused õppejõud on suuremalt jaolt tublid mehed, niipea kui aga needsinatsed härrad häälteenamuse oma kätte saa-

vad, siis on üsna kindel, et mõne onu- või tädipoja kohalepaigutamiseks nii mõnigi teaduslikult tublim kodanikuseisusest mees kõrvale lükatakse. Puhtaadliku õppepersonaali puhul võiks siis hõlpsasti sama lugu juhtuda kui sugulus-abieludega. Värsket verd teistest allikatest on igalepoole tarvis, kui mitte kõik ära ei pea känguma! — —

Selle tühja lobisemise peale nüüd midagi muud, mis mu südamele sedapuhku on hoopis lähemal. Sa tunned residentsis kõiki olukordi ja käid läbi paljude kõrgelseisvate isikutega, seepärast ei tohiks Sul raske olla mulle järgmises asjas teadust muretseda. Kui palju palka saavad politseiametnikud, nimelt kvartalnikud [7]? Kas see võib tagasihoidlikkude nõudmistega noormeest ära elatada? Missuguseid sammusid tuleb astuda, et säärast kohta nõutada? Minu kandidaat, keda ma silmas pean, räägib kolme, vene, saksa ja prantsuse keelt, on muidu laitmatu ja maksuvabast seisusest.

Liivimaa rüütelkonna aadressile saadud kõigekõrgema vastuse kohta liigub siin järgmine versioon: tema majesteet olevat resolutsiooni omaenda kõrge käega s a k s a k e e l e s kirjutanud ja tagasilükkamisele kõige pehmema kuju andnud. — „Seepärast" — räägitakse sel puhul, „pidavat ka Eesti- ja Kuramaa aadel nüüd niisamasuguse aadressiga esinema". — Kuidas Kuramaa seda ette saaks võtta, jääb võhiku arusaamisele küll pisut segaseks, sest Kuramaa kuuluvust Vene riigi külge dateeritakse ju alles läinud aastasaja lõpust. Keskaegsete šraagide ja privileegiumidega ei ole Kuramaal midagi tegemist [8]. Sama vähe usun ma, et Eestimaa rüütelkond tahaks oma näppusid põletama hakata, seejärel kui talle Liivimaa aadressi saatus teatavaks on saanud. Nagu ma meie provintsi ajalehtedest näen, pidavat vene ajalehed äpardunud aadressi kohta üsnagi palju sõna võtma, m i s nad aga sel puhul just kirjutavad, see jääb meile muidugi teadmatuks. Saksakeelset „Moskauer Zeitung'it" ei telli siin keegi, mida ma seda enam kahetsema pean, et niiviisi Riia tanta õiendavad seletamised segaseks jäävad [9]. Kontekstist väljakistud vastavad laused pööratakse harilikult pahupidi, mistõttu nad hõlpsasti hoopis väära pildi annavad.

„Nordische Presse“ ilmaletulekut tervitavad kõik meie ajalehed [10]! Ootame ära, kui pikalt see õletuli kestab.

Ela hästi!

Sinu

Kreutzwald.

1. Kõne on nähtavasti Sch.-B-i poolt koostatud ja Kr-ile kättesaadetud palvekirjast, mille ta alla kirjutas ja kuraator P. Gervais'le edasi saatis.

2. Kuna Kr-i kirjad Hurdale neist aastaist pole säilinud, siis võiks arvata, et siin on kõne Sch.-B-i nõuandest Hurdale seoses tema „Mesilasele“ väljaandmisloa hankimisega, vrd. kirjad 45—46, 51, 54 ja 60.

3. E. Post. 18. III 1870, lk. 41.

4. *siin tehakse vägagi selget vahet residentsi ja vana pealinna vaadete vahel*, s. o. Peterburi (= residentsi) valitsusringkonna vaadete ja Moskva (= vana pealinna) slavofiilide venestusliku kihutustöö vahel, vrd. kiri 46, viide 2.

5. *onera publica* (lad.) — avalikud, riiklikud koormised.

6. S. o. Võrumaa jõukamad mõisnikkude perekonnad.

7. *kvartalnik* (vene k.) — jaoskonnapolitseinik.

8. *šraagid* (sks.) — keskaegsed tsunftide ja gildide sisekorda reguleerivad määrused.

9. „*Moskauer Zeitung*“, õigemini „Moskauer Deutsche Zeitung“, mida toimetas läti rahvusliku liikumise tegelane Krišjanis Valdemār (1825—1891), vt. ka Kirjavahetus III, reg. järgi. — *Riia tanta*, s. o. balti-saksa ajaleht „Rigasche Zeitung“, asut. 1778. a.

10. „*Nordische Presse*“ — saksakeelne ajaleht Peterburis, ilmus 1870. a. kuni 31. III 1874.

56. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 31. märtsil 1870.

Armas Schultz!

Asi on kõigiti korras, kui üleannetutele lastele vitsu antakse, kes heaga sõna ei kuula; koguni mõistmatu aga see vana viis, kus laps pärast karistamist tänutäheks vitsa pidi suudlema. — Sina oled liiga heatahtlik olnud, kõõritad ainult peegli poole, et vallatu laps omaenda mõttekäikude varal arusaamisele jõuaks, et peegli t a h a harilikult vitsakimp on pistetud! Säherdune heatahtlikkus alandab rohkem kui kõige karmim karistus, paraku pesitseb aga murehaigus nii sügavalt mul veres, et kõige paremadki abinõud alati ainult palliatiivselt ja möödaminevalt mõjuvad; on tundisid, kus ma iseennast lõhki võiksin kiskuda. Võta siis vabandada, kui ma Sinu vastu mõnikord oma m u s t a s t u s a t u j u s ülekohtune olen olnud. —

Mineval kolmapäeval anti mulle Tartust märku [1], et oleks soovitav, kui mina lugupidamisest tema ekstsellentsi isiku vastu kuraatorile mitteametlikult oma *opera omnia* (igastühest ühe eksemplari) koos viisaka kaaskirjaga saadaksin; ometi ei tohtivat see ühtki palvet sisaldada. Asi tulevat aga ruttu õiendada, sest härra kuraator lahkuvat t ä n a Tartust. Sedamaid otsiti siis kõik kokku, mis siin leida oli ja saadeti järgmisel päeval kiirkäskjalaga minema. Ühtlasi tegin oma väimehele ülesandeks puuduvad brošüürid Tartus kokku korjata ja pakk isiklikult üle anda [2]. Laupäeval, 28. skp. anti ekstsellentsile see makulatuurikimp edasi. Vastuvõtja oli väga sõbralik olnud, oli paki kohe lahti teinud, minu väimehega tükk aega juttu ajanud jne. Lõpuks laskis ta mind tänada ja öelda, tema tahtvat Peterburis minu asja väga s o o j a l t ajada, kuna aga minu ametlik teenistuskoht mitte haridusministeeriumi, vaid siseministeeriumi alla kuulub, siis oleks otstarbekohane, kui minu sõbrad, iseäranis just Karell seal takka järele aitäksid ja mõlemat härra ministrit ühiseks asjaajami-

seks virgutaksid, siis võivat seda kindlamini kordaminekut loota. Selle asjaajamise varasem akt oli härra kuraatori laual olnud, mispuhul ta mu väimehele oli öelnud, ta panevat väga imeks, et krahv Keyserlingk olevat Õpetatud Eesti Seltsi palvekirja ilma igasuguse omapoolse eestkostmiseta ära saatnud [3]. Tema tahtvat asja soojemini ajada ja lootvat kordaminekut, seepärast tahtvat ta selge sõnaga oma ülemusest ministrile südamele panna siseministri kaasabil selle asja ajamise eest hoolitseda, kuid talle oleks väga armas, kui ma oma sõpradele märku annaksin ka viimatinimetatud sepikojas tuld õhutada, kuni raud tarvilikul määral kuumaks läheb. — Kuna Gervais paaril korral Karelli nimetas, siis paistab mulle, nagu oleks Karell temaga selle asja üle rääkinud. Peaks see umbarvamine õige olema, siis palun Sind härra ihuarsti asja käigust informeerida, sest tema mõju võiks ministeeriumis küll enam kaaluda kui neil teistel, kes armupäikeselt ainult juhusliku pilgu osaliseks saavad. K[arellile] kirjutada puudub mul julgus, ta on minu peale pahane ja tal on selleks ka põhjust [4]. Kui aga tema vaevanägemised aitavad minu logisevat majapidamist kohendada, siis saan minagi tema vastu õiglaselt kohuseid täita. See, kes külluses elab, ei suuda õigesti ette kujutada, kuidas vaene ennast käänama ja väänama peab, et ühest päevast teise läbi ajada.

Sinu poliitilisele küsimusele, eestlaste ja lätlaste vahelist keelepiiri ka administratiivpiiriks teha tahta, pead Sa järgmine kord põhjalikuma vastuse saama, tänaseks ainult niipalju, et minule see mõte juba ammugi hoopis loomulikum ja parem on paistnud kui praegune kolmeks erikubermanguks jagamine. Kuramaa ja Liivimaa oma ühteliidetud läti rahvastikuga moodustaksid siis Liivimaa kubermangu elanikkonna. Eestimaa ja Liivimaa eestlased — Eestimaa kubermangu, mille valitsemise-tsentrumiks Tartu kõige kohasem oleks. Iseäranis võidaks selle jagamise juures Eestimaa kubermang, veel rohkem aga selle maaelanikkond, kes Liivimaaga võrreldes on väga ebasoodsas olukorras, sest et talupoeg oma kitsastes piirides palju raskemat koormatust peab kandma kui Liivimaa põllu-

harija oma suurema areaali juures. Kuramaa olukordi tunnen ma ainult kuulu järgi. Ka riigivalitsusele sünniks niisugusest uuest jagamisest see tulu, et ta siis kolme kubermanguvalitsuse asemel ainult kaks saaks, seega oleks tal võimalik kolmanda kulusid teisteks väljaminekuteks kasutada. Järgmine kord pikemalt.

Mõne päeva eest rääkisin ma ühe noore intelligentse aadlimehega (kellest ma täpselt ei tea, kas ta Liivimaa matriklisse kuulub või kantnikuna oma mõisat peab); see noormees on aga väga selle poolt, et lõpp tehtaks aadli massilisele maapäevale, kus igal nullil ja kõlupeal on hääleõigus. Selle asemel võiksid maakonnad ja kihelkonnad ainult oma häälteenamusega valitud deputaadid maapäevale saata, samuti ka linnad ja talurahvas oma saadikud. Seeläbi saaks nõndanimetatud maapäevast tõeline maapäev, kuna praegusi maapäevi õigemini aadlipäevadeks tuleks nimetada, sest kui Riia linn igakord oma kaks või kolm deputaati sinna saadab, siis suudavad need selle massi hulgas just niisama vähe mõju avaldada kui homöopaatiline arstirohi nii- ja nii-mitmekordses lahjenduses. — Hoopis vastupidist arvamist kuulsin ma eile ühe väga arukana paistva kodanikuseisusest mehe suust, kes veerandsaja aasta eest jurisprudentsi õppinud ja notarina ühes aadlikus maa-ametis teenib, — temale on Liivimaa aadliõigused nii lihasse ja luusse läinud, et ta rüütelkonna kogu iganenud keskaegset rämpsu mitte karvavõrdki kärpida ei tahaks lasta. Ta pani väga imeks Tartu ülikooli asjameeste nõrkust, kes venekeelse korrespondentsi pidamise sõnakuulelikult vastu võtsid, kuna Miitavi ja Riia koolide direktorid selge sõnaga olid teatanud, et nad ühelgi tingimusel sellega nõus ei ole, sest saksa keel on ametliku keelena siinsetes provintsides garanteeritud. Seepeale olevat neid rahule jäetud. Liivimaa maapäeva aadressi puhul, mille saksakeelne versioon nüüd ka meie ajalehtedes avaldati, seletas seesinane õpetatud härra: see versioon olevat venelaste jaoks liiga peen olnud, mispärast ümberpanija olevat selle arusaadavamasse keelde kohendanud [5]. — Sellest näed Sa, kuidas meie

kodanikuseisusest õpetatud mehed, niipea kui nad pikemat aega aadlikku püksi-tuult on nuusutanud, pärisaadli üle trumpavad. Aadlikud oma intelligentsemas osas saavad aru keskaegsete šraagide paikapidamatusest, kuid Schirreni kodanikuseisusest järelpalvetajad tahaksid samuti nagu pastorid vägisi minevikku tagasi pöörata. Sellest siis võrsub ka see igavene vaen ühelt poolt „Rigaer" kui ka „Revaler Zeitung'i" ja vene ajalehtede vahel: viimased tahavad edasi, esimesed tagasi minna [6]. — Keegi erapooletu mees kirjutas hiljuti Tartust: „Sedamööda kuidas me uut kuraatori härrat tema esimese ülesastumise puhul tundma oleme õppinud, võib temast tulevikus küll kõige paremat oodata: ta on terane vaatleja, räägib vähe, kuid ometi leiab ta pilk igalpool nõrga punkti üles ja hoolitseb selle eest, et viga parandataks". Nõnda oli ka uue koolidirektor Göök'iga (kelle isa oli minu esimene õpetaja Rakveres) — ilma et ükski teda oleks tundnud või tema minevikust vähematki teadnud, lasti tema kohta ometi kõige võikamad kuuldused lahti, jah, mõned õpetajad läksid oma tuhinas nii kaugele, et nad uue türanni puhul isegi õpilaste ees oma kartusest ja kõhklustest kõnelda võtsid [7]. Üks väljamaa-leht, kui ma ei eksi, „Kölner Zeitung" tõi sõnumi Tartust, kus krahvi ametist lahkumist s a k s l u s e viimase toe kokkuvarisemiseks ja tema järeletulijat ignorandiks tembeldatakse [8]. Tartusse tagasi jõudes olevat Gervais rektori käest küsinud, kas tema ka sedasinast artiklit on lugenud, mispeale rektor vastanud [9]: „Tsensuur hoolitseb selle eest, et säärased üleskihutavad artiklid meile silma ei puutu". — Sellest on näha, et v e n e tsensuur meie omast küll vabam peab olema, sest paar sedalaadi kirjasaatja-sõnumit olevat mitmesse vene lehte üle võetud. —

Eestlaste väljarändamine Eesti- ja Liivimaa kubermangust näikse järjest suurenevat, juba nädalate viisi näeb siin peaaegu igapäev suuremate ja väiksemate vooride läbiminekut, nende hulgas ainult vähesed kehvikud, enamus paistab eeskujuliku rakenduse ja riietuse poolest silma. Nii olevat neli eestlast ühiselt 18000 rubla eest Vitebski kubermangus mõisa ostnud, mille areaali nad omavahel ära mõtlevad jagada. Tal-

linnamaal pidavat juba sääraseid maakohti leiduma, kus elanikkond nii hõredaks on jäänud, et vajalik tööjõud puudub, sama lugu võiks varsti ka Liivimaal aset leida, kui väljarändamine senisel määral edasi kestab [10]. Tuleb ainult küsida, kas nüüd sõgedatel härradel suurmaaomanikkudel seeläbi silmad lahti lähevad, et kõige selle põhjuseks on üleskruvitud rendimaksud ja müügihinnad? Meie konservatiivid nõuavad 140 kuni 150 rubla Võrumaa ahtra maapinna taalri eest, mis maksimaalselt 100-rublase kapitali intressid välja annab, nõnda et ainult seda hinda maa eest võiks nõuda [11]. Hiljuti küsisin ma ühe talupoja käest, kes oma maatüki taalri eest 150 rubla oli maksnud, kuidas ta omaga läbi saab. Küllaltki viletsasti, — oli vastus, kuid ometi paremini kui rentides, kus ma kaheksa rubla taalri eest maksin ja kust ma rendiaastate lõpul võibolla oleksin pidanud ära minema, kuna nüüd kõik ettevõetud parandused minu järeletulijatele jäävad. Säherdusi vastuseid võib harilikult igalpool kuulda, neist tohiks selle tulusa järelduse teha, nagu ma juba varemgi vististi olen märkinud, et need kõige uuema Liivimaa talurahvaseaduse §§-id m u u t m i s t nõuavad, mille põhjal rentimist ja talude müümist vabal kokkuleppel toimetatakse. Vähemalt peaks määratama üks kindel norm, mis 1., 2. ja 3. järgu põllumaa hinna-maksimumi fikseeriks, millest üleastumist ühelgi tingimusel ei lubata. Nii kaua kui vaba kokkulepe rendileandja ja rentija või müüja ja ostja vahel seadusejõusse jääb, on ka paratamatu, et targemad rumalamatel naha üle löövad, kes kartusest peavarjuta jääda ikkagi on sunnitud seda halba kaupa tegema, kuigi nad oma põhjaminekut ette näevad. — Targale riigivalitsusele peaks aga kõige tähtsam olema põlluharijale talupojale nii soodsat olukorda luua kui iganes võimalik, sest ilma selle põhialuseta ei saa ka teised seisused eksisteerida. Venemaal tarvitusele võetud korraldus jagada maa hingede arvu järgi ei näi minu arvates ka just kõige otstarbekohasem olevat ega ole naelapea pihta tabanud, vaid kaunikesti viltu läinud. Niisuguseid olukordi siin maksma panna tähendaks rahva ruineerimist, sest sääraselt jagatud maalapike-

sed oleksid äraelamiseks liiga väikesed, nälgasuremiseks aga liiga suured. Talupojaseisusel, kes üksnes põlluharimisest elab, pole pikka püsi, kui ta ainult sõna otseses mõttes näljasurma vastu on kaitstud, vaid temal peab säärane läbisaamine olema, kus ta headel aastatel hoiukopika kõrvale saab panna ja tal ka igal ajal tegevuskapital käepärast oleks, et ikalduste, veisetaudide ja muude sedalaadi õnnetuste korral omal jõul hakkama saada. Kui ta aga oma maatüki ostmisega i s e e n n a s t m a h a m ü ü b, siis peab ta oma maaomandusest hoolimata lõpuks ometi põhja minema. Sina, kulla sõber, muidugi naeratad kaastundlikult säärase võhiku targutamise üle, ometi räägin ma ainult asjadest, mis nii minu kui ka iga teise vaatleja silma ees lahti seisavad.

Sel teemal võiks veel üsnagi palju lobiseda, kui mu amet mul just täna saatusliku kriipsu rehnungist läbi poleks tõmmanud, nii et ma nagu linnukene oksal istudes nõnda kaua vilistan, kuni ukse ees kella kolmeks tellitud postisetukate kellakõlin kostma hakkab. Ometi ei taha ma neid ridu lõpetada, enne kui ma Sulle veel selle palve südamele olen pannud, et Sa oma lubadust mööda säherdust teenistusekohta raudteel kuulaksid, mis üht noort poissmeest korralikult ära elatada suudaks [12]. Läheb Sul korda seesugust kätte leida, siis teed Sa mind uuesti oma tänuvõlglaseks.

Minu traavlid kihutavad parajasti tuhatnelja ukse ette, sellepärast siis tänaseks — ela hästi! Kui *Vanataat* lubab, arutame seda katkestatud teemat järgmine kord edasi, ainult palun tulevikus postmargid saatmata jätta, ma pole veel nii läbi põlenud, et ma selle pisiasjaga hakkama ei saaks.

Sinu vana sõber

Kreutzwald.

1. *Mineval kolmapäeval*, s. o. 25. märtsil.

2. *tegin oma väimehele ülesandeks*, s. o. G. Blumbergile, vt. kiri 43, viide 2.

3. Vrd. kiri 52, viide 1. — Kirjas märgitud „asjaajamise varasem akt" kui ka kõnesolev pensioni taotlemise toimik pole Tartu ülikooli kuraatori arhiivis (RAKA Fond nr. 384) säilinud.

4. Vt. kiri 58.

5. Liivimaa maapäeva aadressi kohta, vt. kiri 53, viide 9.

6. „*Rigaer Zeitung*", õigemini „Rigasche Zeitung", vt. kiri 55, viide 9. — „*Revaler Zeitung*", õigemini „Revalsche Z-g" — balti-saksa ajaleht, asut. Tallinnas 1860. a., vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

7. G ö ö c k, Theodor — Tartu koolidedirektor 1870—1894.

8. „*Kölner Zeitung*", õigemini „Kölnische Z-g" — mõjukas liberaalne saksa ajaleht 19. saj. teisel poolel, asut. Kölnis 1798. a. — *krahvi ametist lahkumine*, s. o. Tartu ülikooli kuraatori krahv A. Fr. Keyserlingk'i ametist lahkumine, vt. kiri 52, viide 1.

9. *rektor* — O e t t i n g e n, Georg von (1824—1916), arsti-teadlane, Tartu ülikooli professor 1855—1879 ja rektor 1868—1876.

10. Väljarändamise kohta vt. lähemalt: E. Jansen, Väljarändamisliikumisest 1860-ndate aastate lõpul ja selle peegeldumisest erinevate ideoloogiliste suundade võitluses Eestis — koguteoses: C. R. Jakobson ja tema ajastu. Tallinn, 1957, lk. 3—33.

11. *taaler* (sks.) — 1) rahaühik; 2) maapinna mõõdu- ja hindamisühik omaaegsel Liivimaal, mille suurus sõltus maatüki tootlikkusest. Liivimaa talukoha keskmiseks suuruseks oli 15 taalrit.

12. Kõne on poeg Alexis Kr-ile (vt. kiri 36, viide 11) teenistuskoha kuulamisest, kes oli lõpetanud Tehnoloogia Instituudi Peterburis; vrd. ka kirjad 61, 63 ja 66.

57. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 6. aprillil 1870.

Armas Schultz,

Ka pärast küpsemat järelemõtlemist ei suutnud ma Sinu viimases kirjas ülestõstetud küsimuse kohta ühegi teise resultaadini jõuda peale selle, millest ma Sulle juba lühidalt teatasin: Balti provintside uus jagamine oleks kõigile tuluks. Sellest hoolimata usun ma ometi, et kui see mõte ükskord tõesti praktiliselt täide viiakse, siis leiduks kindlasti ka rahulolematuid, kuna meil juba

kord iga kõrgemalt poolt ettevõetud mõistlik uuendus vastupanemist leiab, sest et küllalt inimesi on, kes säherdustes sammudes oma koltunud pärgamentide ohustamist näevad ja taibata ei suuda, kui suureks takistuseks need iganenud privileegiumid igal alal on *. Iga selgemaltnägija, kes vanas roostetanus ainsat hingeõndsust ei näe, tembeldatakse kohe usutaganejaks. Kes näiteks ei tunneks meie senist lohisevat kohtupidamist, kus kõige lihtsamad protsessid kuusid ja aastaid, jah, mõned isegi kauem kui inimese iga vältavad, mis advokaatidele rasva koguvad ja õiguseotsijaid pahatihti kerjuseks teevad, kuid sellest hoolimata ei taheta ometi, et vene kohtupidamise-kord maksma pandaks. „Mina oma vanaviisi venimises laseksin parem kogu maailma ja iseendagi hukka minna, kui et ma kas või karvavõrdki seda vana muuta lubaksin" — võiks sääraste juristide ja mittejuristide motoks olla. Üksnes vähesed valgustatud pead ja isemõtlejad on teisel arvamisel, samuti ka need, kes oma tiivad senise kohtupidamiseviisi juures sootuks ära on kõrvetanud. — Eestimaa, suuruse poolest see kõige pisem kolme kubermangu hulgas, on seni kõige sõnakuulelikumalt kõrgemalt poolt tulnud korraldusi täita võtnud, kuna tema oma ümberkäimises alamatega võib-olla kõige rohkem keskaja jälgi alal on hoidnud, kui tehtud n ä i l i s i kontsessioone õiges valguses vaadatakse ja silmast seda prügi ära pühkida osatakse, mida kohalikud ajalehed sinna igapäev puistavad. Loen ma näiteks „*Maa Valla Kuulutajas*" 300 ja 500 rubla eest ostetud maatükkidest, siis on mul raske otsustada, kas ma selle üle pean vihastama või „Kladderadatsch'i" kombel nalja heitma [1]. Mis peaks õnnetu ostja säherduse maatükiga peale hakkama?! — Niisuguste näljakruntide kõrval võib leida talupoegade 3000—4000-rublaste ja veel kallimate taluostu-kontrahtide kinnitamisi, kui aga nende omandatud maatükkide suurust arvesse võtta, siis on see harilikult väiksem kui

---

* „Kuramaa on ilma igasuguste tingimusteta Vene valitsuse alla tulnud, sellepärast ei tohi Liivi- ja Eestimaa kunagi temaga ühiselt välja astuda, kuna neil on oma vandega kinnitatud õigused". Seda juttu võib väga sagedasti konservatiivide laagris kuulda.

Liivimaa taludes, mida sellesama hinna eest müüakse. Tallinna kubermangule oleks Liivimaa eesti osaga ühendamisest kahekordne kasu, sest 1) saaks talupojaseisus samasse olukorda kui Liivimaal; 2) saaks sealsed suuremalt jaolt trumminaha taga karjääri teinud aadlikud siinse aadli intelligentsema osaga kokku puutudes pisut rohkem vaimuharidust [2]. Läti piirkondade ühendamise puhul ei oska ma muidugi öelda, kas Kuramaa Liivimaalt midagi õpiks või vastupidi, sest Kuramaa olusid ma ei tunne. Üht aga tohime kindlasti ette arvata: ühteliidetud rahvad võidaksid igal juhul, kui igaüks oma valitsuse saaks. — Nagu mulle teadjalt poolt paari päeva eest kinnitati, olevat seda mõtet juba varemgi arutatud, mistõttu — kui see arvamine tõe põhjal seisab — Sina oma idee prioriteedi kaotaksid. — Sel oleks aga siin koguni vähe tähtsust, peaasi, missugust vastuvõtmist see mõte kõrgemal pool leiab, sest ainult sealtpoolt võib selle täidesaatmist oodata.

Tallinn mahajäetud kubermangulinnana ei kaotaks sel puhul midagi, sest raudtee ja laevasõidu tõttu elavamaks muutunud kaubanduslik läbikäimine võiks selle võimaliku kahju otsekohe tasa teha. Jah, Tallinn ja Paldiski võiksid mõlemad varsti õitsvateks kaubalinnadeks Soome lahe ääres saada, kui kitsendavad köidikud kõrvaldataks ja v a b a kaubanduslikku läbikäimist nagu Inglismaal lubataks ja kui valitsuse poolt ei klassifitseeritaks, kas üks sadam 1., 2., 3. või 4. klassi nõuetele vastab. Sedavärki klassifikatsioonid ei kõlba kuhugi, see jäägu intelligentsete kaupmeeste enda otsustada, missugust kohta nad sadamana kõige sobivamaks peavad ja missugust kaupa nad sinna juhtida tahavad. Kroonule peaks ju ainult see tähtis olema, et ta oma tollitulud õigesti kätte saab. Mida vabamad on kaubateed, seda suurem läbikäimine ja seega ka riigi sissetulek. Kaupmees tunneb seda asja paremini kui kõige targem riigimees, kelle tarkus ka ilmeksimata pole. — Inglismaa kuulus maailmakaubandus ei oleks kunagi selleks saanud, mis see tänapäeval on, kui valitsus temale kohad välja oleks otsinud ja ette kirjutanud, kuhu neid ja teisi kaupu sisse vedada tohib ja kuhu mitte. — Kui tahetakse reforme ellu viia, mis ka otstar-

bekohased oleksid, siis ei tohi sootuks tähele panemata jätta ka nõtra riigialama-mõistust, sest see näitab mõnikord instinktiivselt õigemat teed kui kõrge ministri peamurdmine. —

Tartu ei saa kaubalinnana kunagi silmapaistvat osa mängida, sellepärast jäetagu talle tema ülikool ja tehtagu ta kubermanguvalitsuse asukohaks, siis on temagi tulevik kindlustatud ja isegi meile vanadele kändudele saab ehk veel rõõm osaks raudrööbastel maailmaga ühendusse astuda, ilma et tarvitseks oma väsinud konte armetule postvankrile põrutamiseks pakkuda! Isegi kurikuulsasse Siberisse tahetakse raudteid ehitada, et väljasaadetuid rutemini ja hõlpsamini määratud kohta toimetada, kuid õnnetu Liivimaa ei pea ühtki rööbasteed saama! — Peaks ometi arvesse võetama, k u i v õ r d me seega Venemaale, meie suurele ja vägevale isamaale l ä h e m a l e jõuaksime, läbikäimine eestlaste, lätlaste ja venelaste vahel elavneks ja seeläbi siis ka soovitud rahvaste ühtesulamist soodustataks. Näed Sa, kallis sõber, need kõik on asjad, mida Sul mitte ainult oma suures töös Liivimaa kohta arvesse tuleks võtta, vaid mida Sa juba varemgi parajal võimalusel propageerida võiksid. Sina oma mitmetvärki tutvuste ja sidemete juures satud sagedasti sääraste sepikodade ette, kus seesugust rauda taotakse. Seal siis tuleb suu puhtaks rääkida, hea sõna leiab mõnikord tähelepanemist.

Autentseid teateid Eestimaa 1858. a. tragöödia kohta pole ma võimeline andma, kuna mulle ainult kuulu järgi mõned üksikud faktid kõrvu puutusid, mille eest ma vastutada ei saa [3]. Peterburis elab praegu mees, kes tookord, kui seda keskaegset tükki mängida võeti, oli Eestimaa kubermanguvalitsuse ametnik, — härra Russow, tema võiks Sulle kõige põhjalikumaid teateid anda, s. t. kui ta neist asjadest väljaspoole rääkida t a h a b [4].

Kes eestlase kannatlikku ja flegmaatset loomust tunneb ja tema enam kui pool aastatuhat väldanud kannatuselugu õigesti hinnata oskab, see võib üsna hõlpsasti mõista, et seal küll koletud lood pidid eel käima, enne kui ta end sääraseks vastuhakkamiseks sirgu ajas. Niipalju kui ma nende inimestega kõnelesin, kes siit läbi

läksid, kinnitasid nad üsna ühest suust: kõike, mis neile tulevik jumala tahtmist mööda ka tooks, olevat nad valmis rahulikult ära kandma; kusagil maailmas ei võivat olla hullemat põrgut kui see, mis nad siin oma kodumaal maha jätsid! —

Õigusemõistmisega on igalpool täbar lugu, niikaua kui kõik kohtunikud ainult privilegeeritud klassist pärit on. Kuigi õnneliku juhuse korral aeg-ajalt ka mõne teise klassi liige väljavalitute hulka satub, siis ajab ülesnäidatud au tal meelemõistuse nii sassi, et ta juba üürikese aja pärast just niisamuti mõtleb ja talitab nagu ta ülemusedki. Et neile meeltmööda olla, ei jätku talle ainult kaasaulumisest, vaid ta püüab neid oma ulgumisega veel ülegi trumbata, et ükski tema meelsuse tubliduses kahelda ei saaks. — Nõndanimetatud vene aadlikud, kes Liivimaa matriklisse ei kuulu, siin aga maid on omandanud, näevad varjukülgi vägagi selgesti, juhtub aga mõnele neist säherdune õnnetus, et teda matrikliga õnnestatakse, siis võib seda meest aasta pärast vaevalt ära tunda, kuna ta nüüd kõike, mis talle varem räpaselt hall või must paistis, lumivalgeks peab, jah, isegi oma südamevere ära annaks, kui seeläbi ainult säärast kallist vara, Liivimaa aadli privileegiume päästa võiks!

Kui meie senistest aadlipäevadest kord tõesti m a a - p ä e v peab saama, siis võib see küll ainult nõnda juhtuda, et talupoja- ja kodanikuseisuse esindajate kaudu kidurasse kehasse värsket verd juhitakse, kusjuures ainult selle eest hoolitsema peaks, et uue juurdetulnud elemendi hulgas ultramontaanlased ülevõimu ei võtaks [5]. Kui kord valimised ja valijad päevakorrale tulevad, siis ei jää ka valimise-intriigid tulemata. Inimlikud olukorrad oma puudulikkuses on juba kord säärased, et hea mitte kusagil ilma kurja varjupooleta ette tulla ei saa, seepärast ei tohi ometigi hea kättepüüdmisest taganeda. Et aga täisvereliste rassi maksmapandava uuendusega mitte sedamaid umbusklikuks teha ja ühtlasi ära hoida mõne paruni või krahvi võimalikke minestamisi, mis nii segases õhkkonnas kergesti tohiksid juhtuda, siis võiks ju esiotsa kahekoja-süsteemi sisse seada, üks saadikute- ja teine aadlikoda, kuhu vii-

masesse siis ainult need läheksid, kes juba enne maailmaloomist ilmale tulid. Edasi võiks e s i o t s a lubada, et teiste seisustega võrreldes väiksearvulisem aadel oma saadikuid teisiti valida tohiks ja umbes nii: kui 500 kodanikku või 2000 talupoega ü h e saadiku valivad, siis võiksid 50 aadlikku või minupärast veel väiksem arv samuti ühe esindaja valida, kuid alati nõnda, et kõik kolm seisust kaunis võrdselt kojas esindatud oleks. Keeleraskustest, mida mitmelt poolt peatakistuseks peetakse, võiks nõndaviisi kergemini üle saada, kui säherdused saadikud, kes saksa keelt ei oska, ühes kubermangus läti ja teises eesti keelt räägiksid. Aga see ei tohiks enam kuigi kaua kesta, kui mõlemad rahvad nii kaugele edasi jõuavad, et nad ka saksa keelt kõnelevaid saadikuid maapäevale saadavad. Samuti ei tule meil pähegi nõuda, et talupojad oma saadiku omaenda seisusest valima peaksid, nad võivad oma usaldusmehe niisama hästi kodanikkude kui aadlikkude hulgast valida. Liivimaa aadlikkude hulgas on üksikuid aumehi, kel on kõige parem [kuulsus] talupoegade hulgas, kes neid kõigiti usaldusväärseks peavad. — Sääraste ideede arutamine kuulub esiotsa tühiste mõlgutuste kilda, küll aga võiks kunagi aeg tulla, kus üks või teine neist mõtetest realiseeritakse; on ju meie aastasajal juba nii mõnigi idee teoks saanud, mis hakatuses nagu mõne hullumajalise väljahautud näis. Küsimus on ainult selles, kas idees idanemisjõudu on, kui lugu nõnda, siis pole ka ta tulevases arenemises ühtki kahtlust. Meietaolised inimesed, kes me võimu juures ei ole, peame oma peaaju harjutamiseks pahatihti kurioosumeid välja mõtlema, muidu külmab vaimunatuke hoopis kinni. Mida isoleeritumalt inimene elab ja mida vähem tal vaimurikast läbikäimist on, seda tugevamini mässib ta ennast oma mõttepiltide võrku, kuni ta lõpuks unenägusid realiteediks peab. Täna aga ei taha ma Sind kauemini säärase tühja-tähjaga tüüdata ja pööran reaalsele pinnale tagasi.

Sinu hiljutise näpunäite „*Mesilase*" kohta saatsin ma härra Hurdale edasi, ta kavatseb oma palvekirja lähemal ajal minu kätte saata ja palub seda edasi toimetada [6]. Sinu sõbraliku pakkumise peale saadan ma siis

need paberid Sinu kätte, et need Sinu vahetalitusel viivitamatult sinna jõuaksid, kus nende saatust kõige kiiremini otsustada võidakse. Mõistlikult toimetatud ja tubli meelsusega ajakirja kaudu saaks eesti rahva harimiseks ja tõstmiseks paljugi ära teha, mõlemad „postipoisid", millest üks peaasjalikult vagatsejate pilli puhub, teine aga uue Pauluse osa — kõigile kõik olla — mängida tahaks, peavad siis ennast küll rohkem kokku võtma, kui nad uue lehega konkureerida tahavad.

Eesti keelde ümbersorgitud Witscheli sain ma mõne päeva eest kätte, aga tegevusrohke kevadine aeg ei luba mul selle kallal täiendavat tööd ette võtta, vaid see peab rahulikumaid aegu ootama jääma [7]. Kui nüüd ainult seegi töö niisama viljatuks ei jääks nagu eelmine, kus siis lõpuks kõik nähtud vaev asjata oleks. Soomes olen ma kirjastaja leidmiseks maad kuulanud, ometigi pole tänini mingit vastust tulnud [8]. Kui nüüd aga Soomes seesama kord valitseb, et säärased käsikirjad enne ilmlikku ka vaimuliku tsensori käest läbi peavad käima, siis võiks asi seal niisamuti luhta minna nagu siingi, sest — nagu ma arvan — mängib seal ortodokslus just niisamasugust osa.

Kui Sa lähemal ajal pisut mahti saad, siis teata mulle midagi hiljuti ilmaletulnud „Nordische Presse" vaimulaadi kohta, mille toimetaja varem „Rigaer Zeitung'it" juhtis [9]. Kas see mees on oma vaadete poolest ikka veel samuti provintsiaalselt kitsarinnaline, või on ta pilk avaramaks muutunud? — Neeva õhk tohiks ju ometi inimesele teisiti mõjuda kui Düüna oma, mida feodalistlikud gaasid seni sombutavad, kuni ehk mõnel osaval keemikul korda läheb seda mõne uutvärki instrumendiga puhastada! „Revaler Zeitung", oma sünnitunnil julgeks kotkalennuks valmis, näikse oma tiibade lennujõu kaotanud olevat. See aeg, kus „Der Este und sein Herr" päevakorral oli, jäi ka selle ajalehe kulminatsioonipunktiks; mis ka hiljem siin-seal vabama mõtte poole kaldus, on vaevalt kõneväärt [10]. Nüüd puhub ta koos oma Riia sõsaraga sama pasunat: valitsevad olukorrad on kõige täiuslikumad. Tartu lehekesed õnneks ei sega end poliitikasse.

Sinu aadlikkude kirjeldus on karvapealt elust võe-

tud, kui neid massina vaadata, ometi leidub tänapäeval ka erandeid, kes intellekti ja hariduse poolest massist üle ulatavad; nende juures tähendavad teadmised rohkem kui juhuslik sündimise eesõigus. Kel on küllalt võimalust olnud tähelepanekuid koguda sääraste inimeste kohta, kel nime ees paljas v o n või parun seisab, tunneb esimesel kokkupuutumisel võõraga otsekohe, kuhu klassi see kuulub. Hea haridusega aadlik on igaühe vastu viisakas, lahke ka kõige alamatega, kuna paadunud aristokraat oma upsaka olekuga igalpool silma torkab. Esimene võib ju ehk niisama uhke olla, kuid oskab oma kõrkust varjata, seevastu püüab aga viimane oma tühisust uhkuse taha peita. Haritud, teadusepiimaga toidetud aristokraatlikus ringkonnas võib ennast varsti koduselt ja nagu omasuguste hulgas tunda, mõttevahetus sobib kergesti jne., kuna aga teiste, von'i ja paruniga ehitud kõlupeade hulgas eemaletõukav jahedus valitseb, nii et jumalat tänatakse, kui mõnel sündsal viisil sellest seltskonnast saab lahkuda. — Kujutle nüüd ainult ühe kubermangu käekäigu üle otsustavat koosolekut, kus enamus on kõlupeade käes ja intellekt ainult vähesel määral esindatud, siis on kergesti arusaadav, kuidas rumalus tarkusest võitu peab saama, kui mitte päid, vaid hääli loetakse. Kui aga saadikuid valitakse, siis võib ju ka muidugi juhtuda, et siin-seal mõni kärnane lammas karja hulka satub, see ei teeks aga kogu asjale kahju, sest et nägijad oleks ikkagi enamuses. Siis saaksime tõesti häälevõimelisi inimesi seniste nullide asemel, kes oma hulgaga pahatihti kõige tähtsamad ja paremad ettepanekud nurja ajavad.

Sina näid Eestimaa aadlit liiga vähe tundvat, kui Sa teda Liivimaa omast kõrgemale seada tahad, „korrumpeeritud" võiks palju õigemini Eestimaa aadli kohta sobida. Vaeseksjäänud eestimaalane on serviilsem, tal on painduvam selgroog ja ta oskab roomata, iseäranis siis, kui on tarvis mõnda teenistuskohta kätte saada. Jõukale liivimaalasele ei ole seda tarvis, tema eksistents on kindlustatud, sest tal on osalt päritud vara, osalt oskab ta seda oma intellektiga teenida, seega pole tal tarvis oma ülevalpidamise pärast roomata. Eesti-

maalaste kiidetud liberaalsus ja lojaalsus pole muud kui vahetpidamata peenraha kõlistamine, mis küll paljudelgi kõrvad kumisema ajab; liivimaalane loobib oma paberraha, mis paraku ei kõlise ja mida seepärast ka vaevalt märgatakse. Lisaks veel see: vaesuse tõttu sõjaväkke sunnitud Eestimaa aadlil on ülemale poole palju rohkem oma huvide eest kostjaid kui liivimaalastel, kelle pojad enamasti mõne õpetatud karjääri jaoks kasvatatakse. Eestimaal rõhutakse talupojaseisust palju raskemini kui Liivimaal, sellest ei räägita sõnagi, kuna aga Liivimaa talupoegade olukord vene ajakirjandusele alatasa suupoolist peab andma. Kui Geograafia Selts siinsetesse kubermangudesse kavatsetud ekspeditsiooni jaoks säärased inimesed leiaks, kes õigesti näha ja nähtud olukordi hinnata oskaksid, siis peaks küll otsekohe selguma, et Liivimaa olukorrad on Eestimaa omadest ees [11].

Nüüd katsu, kuidas Sa minu varesejalgadest jagu saad! *Vanutama* tähendab walken, *vannutama* — beeidigen, klassikaline ortograafia kirjutab aga mõlemad *vannutama* ja jätab harilikult isegi kriipsukese esimese *n*-i kohale tegemata. Rääkimata õigekirjutusest, teeb härra Jannsen sündinud eestlasena sääraseid jämedaid keelevigu, et kui vaevaks tahaks võtta üht „*Postimehe*“ numbrit läbi korrigeerida, see palju kirjumaks läheks kui teise klassi koolipoisi kirjatöö; Jannsen ei oska isegi tähti *g* ja *k* õieti tarvitada, mis käänamise puhul vahelduvad, vaid see on üks igavene huupi kobamine!

Ja sellega siis täna palju tuhat tervisi ja jumalaga!

Sinu

Kr[eutzwald].

1. „*Maa Valla Kuulutaja*“ — Eestimaa kubermanguvalitsuse poolt väljaantud ametlik ajaleht, asut. 1856. a., mis sisaldas ametlikke teateid, määrusi, kuulutusi jne. — „*Kladderadatsch*“ — saksa pilkeajakiri, asut. 1848. a.

2. *trumminaha taga karjääri teinud aadlikud*, s. o. sõjaväeteenistuses karjääri teinud aadlikud.

3. *Eestimaa 1858. a. tragöödia*, s. o. Mahtra sõda, vt. Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). 2. tr. Tallinn, 1957, lk. 214—217; J. Kahk, 1858. a. talurahvarahutused Eestis. Mahtra sõda. Tallinn, 1958. 276 lk. ja Ed. Vilde romaan „Mahtra sõda".

4. Russov, Friedrich N. (1828—1906) — Tallinna progressiivsete haritlaste ringi liige Tallinnas 1860. a. paiku ja ajalehe „Revalsche Zeitungi" toimetaja. Vt. lähemalt Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

5. *ultramontaanlased* — äärmised klerikaalid, kiriklikkude ringkondade esindajad; siin äärmised konservatiivid.

6. „*Mesilane*", vt. kirjad 45, 46, 51, 54, 60, 61 ja 63.

7. Vt. kirjad 46, 48, 49, 51 ja 53.

8. Kelle kaudu Kr. Soomes „maad kuulas", on teadmata.

9. *toimetaja* — Baerens, John (1834—1884), jurist; oli 1870—1874 „Nordische Presse" ja hiljem 1874—1877 „St. Petersburger Zeitungi" toimetaja.

10. „Der Ehste und sein Herr" ja „Revalsche Zeitungi" kohta, vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi; eestikeelses tõlkes: „Eestlane ja tema isand". Tallinn, 1959. 176 lk.

11. Vene Geograafia Seltsi (asut. 1845) kavatsus Baltimaale ekspeditsiooni korraldada jäi seekord teostamata.

58. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

7. aprillil 1870.

Minu eile kirjutatud lehed olid juba ümbrikus, kui mulle õhtul Sinu 3. skp. kiri toodi, mille sisu lähem arutamine tulevaks nädalaks peab jääma. Nõutud raamatute saatmine härra G[ervais'le] oli mulle just niisama mõistatuslik nagu Sinulegi, seda enam, et palvekiri temal tookord juba käes pidi olema; sel põhjusel jätsin ma siis ka kirjutamata ja saatsin üksnes need brošüürid. Tartust ei võinud G[ervais] oma ettepanekut küll minema saata, sest muidu oleks see tol ajal, kui Sa järele pärisid, juba Peterburis olnud. 1. skp. olevat ta Tartust lahkunud ja kantselei on, nagu ma arvan,

sedapuhku teel; kuni see protseduur aga lõpule jõuab, kantselei määratud kohas uuesti paigutatakse, üles seatakse ja korraldatakse, kulub enne mitu päeva kui mitte nädalat, mispärast palvekirja peatset sisseandmist pole loota [1]. Sellepärast arvan ma, ei maksaks meil Karelli esiotsa selle asjaga veel tülitada. Kahtleb härra kuraator heas kordaminekus, siis jääks ka K[arelli] vahetalitus viljatuks. Parem jätame asja sinnapaika, kui et me teisi inimesi koormame. Mina olin hakatusest peale selle vastu valmistatud, et mitte kui midagi kätte ei saada. Keda *Vanaisa* ikkagi õnnelapseks pole määranud, see jääb kogu oma elupäevad armetuks virelejaks. Minule pole Fortuuna mitte iialgi naeratanud, ei noorukipõlves ega meheeas, kuidas võikski üks naine selle peale tulla, et oma poolehoidu vanaraugale kinkida?! — Sinu kõigi seniste hästimõeldud vaevanägemiste eest minu parem tänu, kuid ära edaspidi enam ka ühtki sammu astu.

Minu võlaga Karellile on asjalugu järgmine. Mõne aasta eest elas siin üks tubli käsitööline, kes mitmesuguste õnnetuste ja pika põdemise tõttu nii alla oli käinud, et ilma peavarjuta oleks jäänud, kui ta oma 100-rublast võlga teatud tähtajaks ära poleks maksnud. Ta kurtis mulle oma kibedat häda ja palus minu vahetalitusel seda summat muretseda. Kõik siin astutud sammud jäid tagajärjeta, siis otsustasin ma, nii raske kui see ka oli, Karelli poole pöörata. K[arell] andis heameelega kohe selle summa, misläbi vaesele mehele peavari alles jäi ja ta kohuseks võttis võlga väikeste osade kaupa tagasi maksta. K[arell] aga nõudis kogu võlga ühekorraga tagasi. Kahe ja poole aasta pärast oli käsitööline oma võlasummast kahe, kolme ja viie rubla haaval minule 83 rubla ära tasunud, siis kutsuti ta siit maailmast ära ja tulid kannatusrohked nälja-aastad, kus meilgi vennike-puudus majasõbraks oli. Paremate aegade peale lootes olin ma niivõrd kergemeelne, et ma need 83 rubla ära kulutasin. Raha oli varsti otsas, juhtus küll mitmesuguseid muid asju, kuid p a r e m a d ajad jäid tulemata. Karell laskis mulle juba mõne nädala eest meelde tuletada; ma olen küll kõike teha katsunud, et seda täbarat lugu joonde ajada, selle-

pärast ei julgenud ma ka K[arellile] kirjutada ega asjalugu seletada. Oma raha ei kaota ta ühelgi juhul, isegi siis, kui ma peaksin surema, jätkuks pärandusest nii palju, et kõiki võlgu katta. Kuigi kinnisvara hinnad on poole võrra langenud, peaksid krunt ja maja (mida varemalt 5000 rublale hinnati) ikkagi vähemalt oma 2000 rubla väärt olema, kusjuures ingrosseeritud võlga on ainult 1200 rubla, sellele lisaks ülemalnimetatud 100 rubla, teeb kokku 1300. Kogu sisseseade ja kaunis rikkalik raamatukogu, viimane ainult makulatuuri väärtuses hinnatud, jäävad pärijatele!

Mineval aastal oli lõikus igalpool hea, sellest hoolimata ei taha eelmiste ikalduse-aastate kõrged hinnad alaneda. Kuuesaja kuni kõige rohkem seitsmesaja rublaga maja pidada, intresse maksta ja teisi hädavajalikke tarvidusi katta, selleks on tarvis kokkuhoiu-kunsti, mida minu armas naine kaunis hästi oskab, muidu oleksime juba ammugi täitsa laostunud. Nüüd Sa siis tead seda lugu, mis mind Karelli vastu nii tagasihoidlikuks on teinud.

Sinu sõnumiku ülejäänud punkte arutame järgmine kord. Nagu ikka

Sinu

muutmata vana sõber

Kr[eutzwald].

1. Pärast P. Gervais' (vt. kiri 53, viide 2) Tartu ülikooli kuraatoriks määramist viidi kuraatori ametikoht Tartust üle Riiga.

59. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

[12.—20. IV 1871 [1].]

[.....] Kuid küllalt naljast! Lähme tõsisemate asjade juurde. Liberaalide hulgas leidub palju lugu-

pidamisväärseid mehi, kelle puhul nende päritolu heameelega võib unustada, paraku on nad aga enamasti kehvad, seepärast ei suuda nad nullide kaasatõmbamisega oma ettepanekutele enamust saada. — Nagu ma esimeses kirjas juba ütlesin [2], on meie provintsiaalaadli päevad loetud, tema vana vägevus on ammu kadunud, see ei või ega saa enam tagasi tulla, ajad on teiseks muutunud. Vanemate pattude pärast ei tohi me praegust põlve vastutavaks teha, kui me tahame olla humaansed kohtumõistjad ja mitte selle iisraeli vihase Jehoova sõgedad järelkäijad, kelle jumalikus loomuses ka kõik inimlikud nõtrused pesitsevad. — Üle parda tulevad heita ainult aadli privilegeeritud seisuslikud ja eriõigused, need on takistuseks, mis tänapäeva arenemist õitsele pääseda ei lase. Näituseks tuleks kaotada eesõigus, mille järgi kõik maa kohtunikkude ametikohad selle klassi esindajatega täidetakse — siin ei ole tähtsust päritolul, vaid mehe isiklikul tublidusel. Lühidalt, kõik mis vaba edenemist takistab, tuleb kolikambri heita ja ajakohasemaga asendada. — Nii kohtunikkude kui ka pastorite valimiseks peab talurahvas hääleõiguse saama, nõnda et iga vald (või päris väikesed vallad ühiselt) oma valijamehed üles seab, kes siis oma volitajate soovid teatavaks teevad. Asutustes, kus talupojaseisusest „kaasistnikud" fungeerivad, ei pea need olema ainult tummad osatäitjad, vaid inimesed, kel on tervet inimesemõistust ja küllalt otsustusevõimet, et musta valgest eraldada. Viiekümne aasta eest võisid ehk enamas jaos valdades säherdused nägemisevõimelised isikud puududa, nüüd aga enam mitte, valgus leiab vähehaaval teed ka lihtsameelsete eestlaste juurde, hoolimata vaimulikkude kõigest vastuseismisest, kes ikka veel laulavad oma vana laulu: „Lass regnen Dummheit hageldicht, — und uns, Herr, gieb das Licht!" [3] — On tõesti nii, nagu oleksid valitsused igalpool pimedusega löödud, et nad oma vaenlasi süütute laagrist otsivad, mitte kunagi aga sealt, kus neid välja hautakse ja poputatakse. Ei ole midagi hukatuslikumat kui mõistmatu rahvas preestrite käes. Kui tahetakse uuendada, tuleb kõigepealt rahvast valgustada, siis on preestrite võimul tema üle lõpp. Balti aadlil ei ole maarahva

peale vähematki mõju, küll aga vaimulikkudel, kes siin nagu Suur-Venemaal ja kõigil õnnistatud Euroopa maadel rahvast oma pilli järgi tantsida lasevad. Rumalat rahvast võidakse sõnadega: „jumal tahab seda“ ka 19. aastasajal niisamuti alarmeerida ja ekstsessidele kihutada nagu varematelgi, kui kõik kihid üleüldises pimeduses viibisid, üksikuid nägijaid surnuks piinati ja siis tuleriidal ära põletati. Antagu ainult tänapäeval meie preestritele vabad käed, siis praeksid homme nõiad ja mõtlejad tuleriitadel ja vagad härrad ürgaksid oma tänu- ja kiituselaule — muidugi mõista jumala auks! — —

Ei, mu vana kallis sõber, Sa oled eksiteel, kui Sa tõsiselt arvad, nagu oleks meie aadli enamus vene v a s t a s e l t meelestatud ja puhuks härrade von Bock'i, Eckardt'i, Schirreni ja konsortidega sedasama pasunat [4]. — Kui härra Samarin Liivimaal suitsevaid katuseid näeb [5], kust iga silmapilk lausa tuleleegid välja võivad lüüa, siis kardan ma, et ta küll otseteed kõrtsist tuli, kus tal ajusse tõusnud viinauimad ka sel määral silmi segasid, et ta enam vahet teha ei suutnud, mis subjektiivne või objektiivne oli. — *Targale küllalt* ehk *sapienti sat!*

Kindlas teadmises, et lahkuminevad arvamised ometi meie vana sõbralikku läbikäimist ei muuda, olen ma nii enne kui pärast

Sinu ustav

Kreutzwald.

1. Kirja algus pole säilinud; nagu säilinud lehe ülaäärele märgitud „III“ põhjal võib arvata, on kaotsi läinud 2 kirjapoognat, s. o. 8 lehekülge teksti. — Dateeritud on kiri seoses eelmise kirja (58) alguses oleva vihjega „tuleva nädala“ kohta.

2. *esimeses kirjas*, vt. kiri 57.

3. Tõlkes: „Lase sadada, issand, rumalust kui oavarrest, valgus aga anna meie kätte!“

4. B o c k, Woldemar von (1816—1903), — E c k a r d t, Julius von (1836—1908), — Schirren, C. (vt. kiri 45, viide 10) — baltisaksa publitsistid, kes töötasid kõnesoleval ajal Saksamaal; Baltimaa ja baltisaksluse privilegeeritud „erikorda“ vene slavo-

fiilide kui ka Vene riigivõimu rünnakute vastu kaitstes, otsisid nad oma iganenud seisukohtadele tuge Saksa riigivõimu poolt.

5. Samarin, vt. kiri 45, viide 10.

60. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 1. mail 1870.

Armas Schultz,

Üleeile õhtul jõudsid Hurda paberid viimaks ometi siia, mis ma nüüd Sinule edasi saadan palvega, need õigesse sepikotta toimetada ja omalt poolt jõudumööda kaasa aidata, et otsusega mitte kuude kaupa ei viivitataks. Tuleb see otsus jaatav, siis on toimetajal kõik käed tööd täis, kui „Mesilane" tuleva aasta jaanuaris lendu peab minema. Üks õige kulunud vanasõna ütleb, et „kõiki häid asju on kolm" — kui see õige on, siis peaks nüüd Hurda „*Mesilaselgi*" õnne olema, sest see on ju kolmas katse!

Vastuseks Sinu küsimustele järgnev *natuke*. Kogu Liivimaal ei leidu peale siinse maakonna ühtki teist, kus väikseid kohaomanikke nii hõredalt oleks, sest inimesed ei taha õnge võtta. Need aga, kes juba ostnud, on läbistikku paremas olukorras kui rentnikud, sest niipea kui koht päriseks omandatud, võib näha kohe teise, ratsionaalsema majapidamiseviisi tarvituselevõtmist ja paari aasta pärast tunneb talu vaevalt enam ära. Minu teada, niipalju kui mitmelt poolt teateid on kogutud, pole meie ringkonnas veel ühtki pankrotti ette tulnud, jah isegi rentnikkude juures on muidu iga aasta massiliselt ettetulevad väljatõstmised, s. t. maksujõuetuse tõttu nende paljaksröövimine tublisti vähenenud. Seda esineb ainult neis paigus, kus mõisaomanik ise samale saatusele vastu läheb.

Enesealalhoidmise tung sundis neid mõisnikke niihästi teoorjuse kui ka hilisema rentimise ajal vibu kuni katkemiseni pingutama, nõnda siis leidus igal kevadel

nii ja nii palju peremehi, kes maksujõuetuna välja tõsteti ja talusse niisamasugune teine armetu asemele pandi, keda järgmisel kevadel seesama saatus tabas. Seda malemängu jätkati niikaua, kuni „šahh ja matt" sellele lõpu tegi! Et härrad säherduse majapidamiseviisiga iseenesele auku kaevasid, ei märganud nad varem, kui arusaamine juba hiljaks oli jäänud.

Lastekasvatamise kohta. Pappide agaruse tõttu on meil vähe külalapsi, kes kirjatundjate kilda ei kuuluks, s. t. kes mehaaniliselt lugeda ega hädapärast mõnda tähte kritseldada ei oskaks, vaid isegi nõndanimetatud kihelkonnakoolides käimine näikse aast-aastalt juurde võtvat. Need koolid ei ole sunduslikud, vaid neile vabad, kes sinna oma last saata tahavad. Viimase paari aasta jooksul on kirjutamine isegi külakoolides poistele ja tüdrukutele sunduslik, ometi on enamik koolimajasid liiga väikesed selleks, et õpilastel kirjutamiseks tarvilikku ruumi jätkuks. Teistes, avaramates koolides on jällegi ette tulnud, et vanemad on õnnetud, miks tütarlastele kirjutamist tahetakse õpetada, sest tütarlastel ei olevat ju tarvis kirjutada.

Eramõisates tuleb rentisid siinse ümbruse enamalt jaolt viljatu maapinna kohta igatahes liiga kõrgeks pidada, kuna taalri eest kuus kuni kaheksa rubla maksetakse, ainult mõned vähesed erandid lepivad viie rublaga. Kroonumõisates, kui neid välja rentima hakati, oli maks väga väike, 2, $2^1/_2$ kuni 3 rubla taalri eest, seda on aga tõstetud ja pidavat nüüd juba 4 kuni $4^1/_2$ rubla olema. — Minu ametivennad, kes sagedasti maale talupoegade juurde sõidavad, lasevad endale, nagu nad ütlevad, vahemaa kauguse järgi kaks, kolm, neli ja viis rubla sõidu eest, samuti ka iga retsepti, suusõnalise nõuandmise, hammaste väljatõmbamise jms. eest mõned kopikad maksta. Nõnda õnnelik pole mina olnud, ainult harukordadel olen ma ühe, kõige rohkem kaks rubla saanud. Mineval talvel juhtus mõnikord, et inimesed ilma küsimata 10, 15 kuni 20 kopikat retsepti eest maksid. Kas seda lahkust suurema jõukuse arvele panna või on minu ametivennad säherdused taksid sisse seadnud, selle kohta pole ma veel selgusele jõudnud.

Nii nagu pärisorjuse kaotamine Venemaal aadlikkude vägevusele lõpu tegi, nõndasamuti tohiks ka meil mõni aasta pärast teoorjuse lõpetamist juhtuda. Endised ilusad mõisad, pargid, kasvumajad jne. kaovad aast-aastalt, sest ei ole enam käsutada vabadikunaisi, kes muidu peaaegu terve suve seal pidid askeldama. Mõisateenijate arvu on isegi jõukamate juures poole peale vähendatud. Igalpool hoitakse kokku, kuid sellest hoolimata läheb kõik allamäge. Eestlaste väljarändamine Venemaa naaberkubermangudesse kestab edasi, nii suvel kui talvel voorivad siit väljarändajad läbi, esiotsa peaaegu ainult Eestimaa kubermangust, nüüd aga ka juba Liivimaa mitmesugustest osadest. Mõned ostavad 10—15.000-rublased mõisad, jagavad maa suuremateks või väiksemateks kruntideks, kuhu neil küll endal majad tulevad ehitada, mõnikord ka maa üles harida, seevastu aga on maa ise nii odav, et nad sagedasti säärase maatüki 300 kuni 400 rubla eest ostavad, mille eest neil siin 1500 kuni 2000 rubla maksta tuleks. Suudab keegi säärase krundi kohe oma rahaga välja osta ja tal ka tegevuskapitali jätkub, siis on ta mõne aasta pärast tehtud mees, kes juba sellepärast oma vene naabritest ette jõuab, et ta virgemini töötab ja paljusid pühi ei pea. Eestlane näikse rohkem põlluharijaks sündinud olevat, kuna venelane kõike muud parema meelega teeb kui adrakurge hoiab. See parun ei eksinud, kes ütles: „Kui eestlastel meist ka midagi muud kasu polnud, siis peavad nad ikkagi tunnistama, et me nad säärasteks töömeesteks oleme teinud, kes kõigist teistest rahvastest ees on. Nüüd, kus nad rentnikkudeks ja kohaomanikkudeks on tõusnud, saavad nad aru ka töö õnnistusest, mille eest nad meile tänu võlgnevad". Selles ütluses on kindlasti tõtt, sest saksa tööliste asemel, kes 10 või 12 aasta eest massiliselt Liivimaale tulid, on hakatud jälle eestlasi kasutama, kusjuures kõik mõisnikud, kes sellest katsest osa võtsid, üksmeelselt kinnitavad, et ükski saksa põllutööline eestlase lähedalegi ei saa.

Niipalju tänaseks, lähemal jõudeajal tahan jätkata. Kõige südamlikumate tervitustega nii enne kui pärast

Sinu Kreutzwald.

61. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 26. mail 1870.

Armas Schultz,

Meie viimased epistlid pidid küll tee peal kokku saama, kas nad ka muidu üksteisega lähema kontakti leidsid, see on küsitav. Võta esiotsa vastu minu tänu astutud sammude eest, mis — kui see saatuse tahtmine on — mõnesugusele sihile võiksid viia. Et kõiki arusaamatusi ära hoida, palun minu poja asjus mitte ühtki agenti võtta; ei suuda Sa isiklikult midagi korda saata, siis jätame asja parem sinnapaika [1]. Telegraafi alal on temale teenistus alati lahti ja selleks pole ühtki vahetalitajat tarvis, tal tuleb ainult lähemas jaamas (käesoleval korral Tartus) oma palve sisse anda, siis pannakse ta ilma pikema jututa ametisse, kuid nagu varem juba öeldud, oleks telegraafi-teenistus ainult viimaseks abinõuks, kui kõik teised väljapääsud kinni peaksid jääma. Minul on tähtis temale ainult säärast teenistust leida, kus on vähemalt väljavaadet mõnda aega ühe koha peale paigale jääda, mis aga telegraafi alal võimatu on, kus ametnikke nagu malelaual alatasa ühest kohast teise lükatakse, ilma et kusagil pikemat püsi oleks. Niisama huupi aga oma poega Peterburi saata, kus ta niikaua teenistuseta peaks olema, kuni mõni vaba koht leitakse — selleks puudub mul raha. Selleks otstarbeks raha laenata oleks kergemeelne tegu. Ta võiks seal oma paar kuud või rohkemgi ootepingil istuda, mis lõpuks ometi ilmaaegu võiks olla; seal oleks siis raha kasutult ära pillatud, kuna sel viisil tehtud võlg uue koormana minu turjale langeks.

Teine lugu oleks, kui läheks korda hankida mõnda väikest, umbes 30-rublase kuupalgaga kohta, nii et saaks peost suhu läbi ajada, kuni midagi paremat leiduks. Lühidalt, vana sõber: võta niipalju kui Sul võimalik siin-seal järele kuulata, kas midagi säärast kusagil leidub, sellel pole ju tuld taga, ainult mitte agentisid, kes tulevasest palgast 10% endale nõuaksid. Seda oleks raske ära anda, kui eneselgi vähe on.

Hurda asi paistab mulle pisut mõistatuslik, Sinu praegused sõnad on vastuolus Sinu varemate teadetega. Tookord kirjutasid Sa mulle, Sa olevat selle isikuga, kellest loaandmine oleneb, isiklikus läbikäimises, H[urt] pidavat oma paberid otse Sinu kätte saatma, siis tahtvat Sina juba kõige muu eest hoolitseda, asja õnnelikus kordaminekus polevat vähematki kahtlust. Viimases kirjas ütled Sa, Hurda paberid olevat asutusesse heade soovitustega sisse antud, paraku ei tundvat Sa seal aga ühtki hinge, kes asjale kiirema käigu võiks anda. Kuidas peavad need vasturääkivad asjad kokku klappima? Esiotsa isiklik tutvus kõige tähtsama tegelasega, pärast aga mitte ainustki hinge kogu asutuses! „Erkläret mir, Graf Oerindur, diesen Zwieback der Natur!“ [2] — Härra Hurdale poleks pähegi tulnud kõrgeid härrasid oma palvega tülitada, kui me temale selleks tõuget poleks andnud. — Kui asjaga jällegi venitatakse, nii et kuude kaupa või isegi terve aasta ootama peab, kuni jälle nagu mineval aastal eitav vastus järgneb, siis ei ole ju ses asjas mitte midagi võidetud.

Minu poja puhul ütled Sa: kel ametlik kirjaseadmise vorm käes, on otsitud mees. Kuidas saaks keegi tarvilikku vilumust omandada, kui talle selleks võimalust ei anta? Eeskujulikke venekeelseid ametlikke pabereid ei suudetaks Baltimaal kusagil, kõige vähem siis veel Võrul kokku seada. Ütlesid Sa ju hiljuti isegi, et Liivimaa rüütelkonna palvekirja venekeelne tõlge üsna nurjatult kõlavat, — tõlge, mille üks Peterburis elutsev kindral olevat valmistanud! — Eeskujulikku asjaajamist võib üks noormees ainult seal aja jooksul õppida, kus talle selle harjutamiseks võimalust antakse.

Kõige südamlikumate tervitustega ja moondamata sõpruses Sinu tüütu kiusaja vaim

Kreutzwald.

1. Vt. kiri 56, viide 12.

2. Tõlkes: „Seletage mulle, krahv Oerindur, seda looduse suhkarit!“ (s. o. segadust, vasturääkivust) — moondatud tsitaat saksa kirjaniku Amadeus G. A. Müllner'i (1774—1829) tragöödiast „Die Schuld“ („Süü“).

62. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 23. juunil 1870.

Armas Schultz,

Hiljuti Sinu hoolde antud ja härra Platz'ile adresseeritud kirja peale ei ole ühtki vastust tulnud, nõnda siis jällegi ilmaaegne koputamine lukus uksele [1]! Sinu enda vaevanägemisel näikse niisama vähe edu olevat, sest muidu oleksid Sa sellest mulle teatanud. Et mitte edaspidigi tühja tuult tallata, palun Sind väga järgneva küsimuse peale mulle kohe niisama lühidalt vastata: kas Sul on väljavaateid minu poja jaoks kohta leida või üleüldse mitte? Lühidalt, anna mulle selge vastus, nii et me oma nõdrad lootused luhtaläinutena maha võime matta.

Gläser saatis mulle mineval nädalal „*Womba Wiido*" kolm esimest trükipoognat, mille eestikeelse kirjaviisi ma põhjalikult läbi vaatasin [2]. Ortograafia oli üleüldiselt parem, kui ma olin oodanud, ainult mõned üleliigsed konsonandid tulid maha kustutada, paar puuduvat juurde lisada, kuna vokaalidest ainult väga vähesed kordaseadmist nõudsid. Saksakeelse teksti oled Sa ise muidugi korralikult läbi vaadanud, seepärast jätsin ma selle hoopis kõrvale, ainult esimesel leheküljel võtsin ma endale vabaduse kirjutada nimi *Wiido* ka saksa keeles eesti keele eeskujul kahe *i*-ga. Kui kord eesti keeles uut kirjaviisi tarvitatakse, siis tulevad järjekindluse pärast pärisnimed ka saksa keeles samal kujul kirjutada. Pealegi saaks „*Womba Wido*" säärases kirjaviisis ropu tähenduse, *Womba* [---]! Sa oled tekstis *Wiido* igalpool õigesti kirjutanud, järelikult peab nimi ka tiitellehel samaks jääma.

Wiedemann pidas hiljuti Õpetatud Eesti Seltsis pikema ettekande eestlaste tulevase kirjakeele, nõndanimetatud kõrg-eesti keele kohta, mille aluseks peaks olema praeguse keele kõige parem osa, kusjuures selles puuduvad sõnad tuleksid teistest murretest täienduseks võtta, ja nimelt: tallinna murdesse saksa keelest lae-

natud sõnade asemele kõik tartu murde g e n u i i n s e d väljendused [3]. Ta soovitab kirjakeele jaoks soomepärast ortograafiat. — Ettekanne peab „Verhandlungen" järgmises vihus ilmuma; mineval nädalal lugesin ma selle lühikest referaati „Rigasche Zeitung'is" [4]. W[iedemann] läheb välja sellest õigest seisukohast, et ka eesti koolides, samuti nagu kõigis teisteski, p e a k s õige emakeele õppimine õppeainete hulka üles võetama. — See oleks määratu tähtsusega edusamm.

Jääd Sa kogu suveks (mida me paraku ikka veel o o t a m e!) residentsi või tuled Tormasse? Igal juhul oleks mulle meeltmööda, kui ma juba varem Su ajutisest elupaiga-muutmisest kuuleksin, seks puhuks, et ma teaksin, kus mu kiri Sind leida võiks, kui midagi teatamisväärset peaks juhtuma.

Juba kolmandat päeva on minu lapsed Tartust siin, ametiaskeldusi aga ikka veel nõnda palju, et ma nende siinolekust vähe mõnu tunda saan [5]. Nüüd, kus koolid kinni ja paljud perekonnad mere äärde on sõitnud või veel sõidavad, võib tõenäolikult rahulikumaid päevi loota.

Sind tervitavad südamlikult Adelheid ja Sinu vana

Kreutzwald.

1. P l a t z — nähtavasti mõni kõrgem raudteevalitsuse ametnik Peterburis.

2. Gläser, vt. kiri 43, viide 1. — *„Womba Wiido"*, vt. kiri 10, viide 27.

3. F. J. Wiedemann pidas oma ettekande „Über die ehstnische Schriftsprache und Dialekte" (Eesti kirjakeelest ja murretest) ÕES-i koosolekul 27. mail 1870. a.; resümee: SB GEG 1870, lk. 59—66; täielikult: VerhGEG VII (1871), lk. 51—80.

4. Rigasche Zeitung 17.—18. VI 1870, nr. 137—138.

5. *lapsed*, — s. o. tütar Adelheid ja väimees G. Blumberg ühes nende tütre Alice'iga.

63. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 2. juulil 1870.

Mispärast, kentsakas sõber, peaks minu „viha" Sinu peale langema?! Need v o l i t u s e t a sammud olid ju minu kasuks astutud ja pealegi kõige otstarbekohasemad, nagu v o n Platzi kirja lugu tunnistab. Kuna ju näha võis, et minu kiri härra von P[latzile] täitsa asjatu oli, siis on tükike paberit ja paar piiska tinti säärasel puhul üsna kõrvalise tähtsusega. Kogu lugu üksnes kinnitab veel kord seda äraproovitud ja tuntud tõde, et ühest noorukesest teekannust ikkagi midagi muud ei saa kui vana *pudrukatel*. Hoopis kõnelemata sellest (mida ma küll heameelega usun!), et härra v o n'il ses asjas midagi kaasa rääkida, veel vähem siis otsustada ei ole, peaks ta mulle ometi kas või viisakusegi pärast vastama, seda enam et me teineteist elus juba kord nuusutanud oleme. — Mis nüüd puutub tähendatud isikutesse: onupojakestesse jne. jne. — siis kõigi nende juurde joosta, nõbukestest kuni tädikesteni igaühele kraapjala ja seljaküürutamisega oma austust üles näidata — säherduse tööga saaks hakkama mõni Herkules, *Kalevipoeg* või Simson, mitte aga meietaoline harilik inimene! Jätame nad parem hoopis rahule. Sina oled juba pea juures õnne katsunud, teisi liikmeid ei maksa meil enam tülitada. Raamatukoguhoidja von Hehn'iga olen ma üheteistkümne aasta eest ühel õhtusel koosviibimisel kokku puutunud — kui ma ei eksi, Schiefneri juures [1]. Me vahetasime ainult mõne pealiskaudse sõna, kuid mind huvitas tema nägu, sest sel oli otse silmatorkav sarnasus Guido von Liphartiga, keda ma kui sõpra olin armastanud, mistõttu ka võõras inimene mind ligi tõmbas, kelle näojooned üht armast kadunut meelde tuletasid [2].

Üleeile sain ma Hurda käest kirja teatega, tema palvekirja peale olevat nüüd otsus tulnud, kuid jällegi e i t a v, s. o. teiste sõnadega: ära enam uuesti tule!

Meile oleks meeltmööda teada saada neid põhjusi, mispärast seda ettevõtmist ei lubata. — Võib olla läheb

Sul juhuslikult korda ses tükis mõnesugust teadust muretseda? Palujatele enestele ei nimetata ju kunagi põhjusi. Ajalehed teatavad tema majesteedi tagasijõudmisest, see viib mind arvamisele, et ka dr. K[arell] ehk Peterburis võiks olla. Peaksid Sa temaga juhuslikult kokku saama, siis jutusta talle seda „*Mesilase*" lugu ja küsi nõu, kas ta ehk mõnda tagaust teab, mille kaudu mõne aja pärast veel kord õnne võiks katsuda? Seejuures paistab mulle imelik olevat järgmine asi: Sinu korduvate kinnituste järgi pidavat eestlased ja lätlased kõrgemal pool paremas kirjas seisma kui sakslased, kuid ometi tunnistavad faktid enam kui selgesti, et kõik eestlaste ja lätlaste heaks ettevõetud sammud nurja lähevad. Ühele valgustatud valitsusele, nagu meie oma, ei või ometi teadmata olla, et alamate haridus riigivõimu ainult suurendab. Mitte tuleluku-püss, vaid taibukamad pead püsside taga andsid 1866. a. preislastele võidu [3]. Kui nüüd eestlane juba niigi, nagu üleüldiselt teada, siiamaani vene sõjaväes tubli soldat on olnud, siis saaks temast kindlasti veelgi parem sõjamees, kui ainult ta senist kitsast silmaringi a v a r d a d a võetakse. — —

Sinu esimese kirja peale 26. juunist ütlen ma Sulle südamlikku tänu kõige vaevanägemise eest, kuigi ma kindel olen, et Su vaev on täitsa luhta läinud [4]. Minu arvates oleme nüüd ses tükis juba küllalt õpetust saanud, kuidas kõik minu heaks ettevõetud sammud — nii otsesed kui kaudsed — ühtviisi nurja lähevad. Taevaste ja maapealsete jumalate tahtmist vastu ei suuda üks *surelik loom* midagi teha, vaid tal tuleb rahulikult vastu võtta, mis talle määratakse. L u b a m i n e on juba kord suurte härrade juures kombeks saanud — see on kõige kergem viis, kuidas palujaid kaelast minema saata. On paluja uksest väljas, siis on ka lubamine juba unustatud. — Härra kuraator G[ervais] lubas ju kah ja tema truud poolehoidjad Tartus kelkisid sel puhul õige suure suuga, nüüd olevat venelastel kõige parem võimalus hiilgavat tasu anda ühele eesti kirjamehele, kelle töid sakslased täiesti ignoreerisid. Ja mis on nüüd säärase suurustava laulu lõpp? — M i t t e t ü h j a g i! Sedaviisi lõpevad kõik lubamised

ja hooplemised. Mis ma Sulle tookord ütlesin, kui asi käima pandi, selle juurde jään ma ka täna: see kõik on tühi töö. Jumal tasugu teile teie mahavisatud vaeva.

Mind kurvastas teade, et Sa oma peatsel Liivimaa-külaskäigul Võrule ei tule, kus pole väljavaateid ei raudtee-, tilisangi- ega ka laevaühenduse saamiseks — need kolm reisiteed, kus Sa oma vana keha aeg-ajalt sõidutada lased. Tartu ja Võru vahel on hiljuti küll säärane väga mõnus korraldus sisse seatud, et reisijatele nende nõudmise peale igast jaamast 50 kopika eest kaetud mugav vedrutõld antakse, Sina aga tahaksid küll vaevalt seda teed kasutada. Kui elatakse residentsis, kus on väliste asjaõienduste jaoks mõnusad tõllad käepärast, siis võõrdub vanainimene niiviisi lõpuks kõigist vintsutustest, kuna meiesugune peab ööpimeduses mõne taluvankri või postikäruga logistama, nii et kondid raksuvad. Paari rahuliku päevaga on aga asi jälle korras. Istuva eluviisiga inimesed, kel on *plethura abdominalis*, peaksid sedavärki sõitmisi terviseparandamiseks ette võtma [5]. Küllap see mõjuks nii mõnelegi noorendavalt. — Kui mul ainult võimalik oleks ennast oma ametikütkest kuidagi lahti kiskuda, siis tuleksin küll heameelega Tartu või Tormasse, et Sind pärast pikki aastaid korraks jälle palest palgesse näha ja paar tunnikest mõnusasti juttu vesta — kuid see ei lähe koguni mitte. Tänavune suvi on igas tükis iseäralik, isegi suvine vaikuse-aeg ei taha veel kodusemat kuju võtta.

Adelheid, kes on sedapuhku lapse ja mehega meie juures, palub Sind parajasti k õ i g e s ü d a m l i k u m a l t tervitada, ühtlasi Sulle aga etteheiteid teha, et Sa teda oma ajutiste läbisõitude puhul mitte kunagi teiste tuttavate kombel Tartus ei külasta. Sinu hiljutine vabanduse põhjus — „vana vare" — ei pea tema arvates paika: ta on mõningaid vanaaja uurimisi ette võtnud ja sellepärast varemed meeldivad talle. Kirjuta see endale kõrva taha! — Ka mu naine ja poeg tervitavad Sind. Poeg tänab väga kõigi nende sammude eest, mis Sa tema heaks oled astunud. Mineval nädalal kuulsime juhtumisi, telegraafi-ülem von Parrot olevat praegu Rakveres ja jäävat sinna mõneks ajaks [6]. Nõnda siis

Alexis kirjutas temale paari päeva eest ja palus ennast meeles pidada, kui Balti telegraafiametis või raudteel mõni koht peaks vabaks saama. Eks me oota ära, kas ta midagi vastab. Samuti kirjutas minu tütar ka proua von Parrotile, kes Merekülas või Sillamäel suvitab. Lühidalt, me proovime kõik ära, mis me nõder jõud jaksab, kõik muu jäägu jumalate ja enne kõike *Vanaisa* hooleks.

Andidi puhkab juba aastaid külmas hauas [7]. Sinu tervituse sosistasin ma vaikselt tema kalmukünkale, ei tea aga, kas ta seda kuulis. Sinu tütre eelseisva mehelemineme puhuks minu kõige soojem õnnesoov ja Sinulegi seniks eluvärskust, kuni Sa vanaisaks saad ja oma lapselast kätel kiigutada võid [8].

Nüüd aga ela hästi, südamlikult tervitades

Sinu

Kreutzwald.

Üllata meid, kui võimalik, üsna peatselt Võrul!! [9]

1. Hehn, Victor (1813—1890) — kirjanduse- ja kultuuriajaloolane. 1846—1851 Tartu ülikooli saksa keele lektor, siis arreteeritud ja Tuulasse sundasumisele saadetud. 1855—1873 Peterburis (praeguse Saltõkov-Štšedrini nim.) Avalikus Raamatukogus raamatukoguhoidja. Goethe-uurijana tänapäevani hinnatud.

2. Guido von Liphart (1801—1842), Vastseliina mõisa omanik, ÕES-i liige. Vrd. Inland 1843, vg. 64—66.

3. S. o. Austria-Preisi sõja puhul.

4. *26. juunist* — Kr-i algtekstis eksikombel: 26. juulist.

5. *plethura abdominalis* (lad.) — puhitused.

6. Parrot, Otto (1836—?) — Orjol-Vitebski telegraafiliini ülem.

7. *Andidi* — Kr-i koer.

8. *Sinu tütre* — Lydia Schultz (1849—?) abiellus 1870. a. juulis sõjaväeinsener N. v. Baltz'iga.

9. Schultz-Bertram külastas Kr-i Võrus 1870. a. augustis ja viibis seal kolm nädalat. Selle külaskäigu kohta vt. tema kirjas emale: Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833—1875. Leipzig, 1934, lk. 234—237.

64. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 6. oktoobril 1870.

Armas Schultz,

Nõnda siis alles täna saad Sa elumärgi oma viimasele 21. septembri kirjale. Vahepeal olin ma jällegi haige, nii et minust paljalt luu ja nahk järele on jäänud. Augustikuu lõpupäevadel sundis mind maksahäda voodisse heitma [1], varsti lisanes ka põletikuline katarr koos ägeda palavikuga, mis vahetpidamata kolm nädalat vältas ja siis küll taganes, kuid ainult selleks, et vana sõber reumatismus jälle platsi saaks tulla. Uimane kui vangi jäänud kärbes talveakende vahel olen ma isegi lugemiseks ja kirjutamiseks liiga jõuetu: kõige rohkem pool tundi säärast tegevust tekitab lausa pöörast närvilist peavalu. Ole terve saadetud raamatu eest, selle lugemiseni pole ma veel jõudnud.

Sinu teate andsin ma madam Wittkovsky'le edasi, ta laseb Sind südamest tänada ja palub otsekohe teatada, kui Sa peaksid midagi lähemat kuulma selle Moskva koha asjus, millest tema vanema tütre puhul juttu oli [2]. — Vanale Braun'ile jäid tervitused seniks edasi andmata, kuni ma jälle niivõrd toibun, et oma jala peal majast lahkuda võin [3]. Sedapuhku lasen ma ennast hospidali veel sõidutada, kuid vööra kalessiga, miska pole võimalik kõrvalisi sõitusid ette võtta.

Nüüd aga kõige tähtsama juurde tulles palun Sind seesolev väga pakiline kiri nii kähku kui võimalik dr. Karelli kätte toimetada. Sa peaksid ju hõlpsasti teada saama, kas tema majesteet on veel Tsarskojes või juba Talvepaleesse asunud — sedamööda tuleb Sul siis kiri kas Tsarskojesse või Karelli Peterburi korterisse adresseerida.

Haigeksjäämisest saadik olen ma igasugusest poliitikast täiesti võõrdunud ega ole isegi „Dörptsche Zeitung'it" lugeda saanud [4]. Minu armas arst, kes mind ikka veel peaaegu iga päev külastab, jutustab mulle küll aeg-ajalt, kui inimesed üksteisele jälle naha peale

on andnud, ometi paistab, et Napoleoni vangivõtmisest saadik pole enam midagi olulist juhtunud [5]. Sakslased piiravad Pariisi ja hiilivad nagu kassid palava pudru ümber, kuid ei taha ometi suud kõrvetada. Pähklil peab siis ikkagi kõvem koor olema, kui nad esiotsa olid arvanud. See oleks küll kõige suurem teotus, kui nad nüüd asja ees teist taga ümber pööraksid ja niisama targalt koju läheksid.

Kõbusamaks saades pikemalt, seesolev asjalik kiri on täna mu jõu täiesti välja kurnanud, sellepärast ainult veel kõige sõbralikumad tervitused

Sinu vanalt

Kreutzwaldilt.

1. *Augustikuu lõpupäevadel* — Kr-i algtekstis eksikombel: septembrikuu lõpupäevadel.

2. Wittkowsky — tundmata; vrd. kiri 65.

3. Braun — võõrastemajaomanik Võrus.

4. *„Dörptsche Zeitung"* — balti-saksa ajaleht Tartus, asut. 1789. a.

5. *Minu armas arst* — arvatavasti Liedtke, Johann Th. A. (1831—1875) — arst Võrus 1866—1875. — Kõne on Saksa-Prantsuse sõjast 1870.—1871. a. ja Sedan'i lahingust 1. sept. 1870. a., mispuhul Prantsusmaa keiser Napoleon III (vt. kiri 11, viide 26) sakslaste kätte vangi langes.

65. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 27. oktoobril 1870.

Armas Schultz,

Umbes kolme nädala eest saatsin ma Sinu kätte ühe kirja, mis oli adresseeritud kõrgele ekstsellentsile dr. Karellile, kusjuures ma Sind palusin järele kuulata, kus härra ihuarst pärajasti viibib ja siis see üksnes

asjaõiendusi puudutav saadetus tema kätte toimetada. Kas see kiri aga pärale jõudis või kaotsi läks, selle kohta pole mulle kuni tänase päevani musta ega valget vastatud — või ehk peab vaikimine ise vastuseks olema? — Noh, koguni võimatu see ju poleks! Jumalad ja nende maapealsed asemikud — kõrged aukandjad — võtavad alamale rahvale harilikult ikka vaikimisega vastata. Sellepärast poleks ma Sind küll tänagi veel tülitama hakanud, kui mind ilusate tütarde ema mitte kaks korda nädalas — residentsi posti päralejõudmisel — ikka sama küsimusega ei tüütaks: kas polevat juba tulnud lähemaid teateid selle koha asjus, mille saamiseks tema esmasündinule tookord midagi lootusetaolist anti. — Nende ühtsoodu edasikestvate järelepärimiste survel lubasin ma temale eile, et ma ses asjas Sinu käest veel kord teateid nõutan, mis siis siinkohal sündigu. Nüüd, kulla sõber, ei jää Sul küll teist teed, kui pead hädapärast oma vaitolemise katkestama! Kuid kõne all pole ka sugugi mõni kassis-, vaid ühe ilusa noore tütarlapse käekäik. Suudaksin ma Sind nõiaväel kas või kaheks ööpäevaks Su poja kehasse manada ja Sulle vanale kännule jälle needsamad tundmused sisse puhuda, mis temas valitsevad, siis ei kahtleks ma põrmugi, et ma Sinult juba järgmise postiga kindla vastuse saaksin. Vanadusega teeb meile saatus täbara kingituse, misläbi ta meid iga aastaga ikka enam kõigest inimlikust eemale viib, elutundmusi südames ja soontes hävitab, lühidalt kõik sulalt voogavad muljed ja tuhinad hangunud laavaks moondab, nii et ükski inimene uskuda ei saa, kuidas selles külmas tardunud kohas kunagi tuline mass võis voolata.

Tartust kahe nädala eest pärale jõudnud teade Sinu lähedase sugulase eru-ooberst von B[lesky?] enesetapmise kohta vapustas mind väga, liiati seda enam, et ta üsna noore lese maha jättis. Teo põhjused on hämarad, kindlasti aga teistsugused, kui Tartu kreisiarst Friedenthalis rääkis, nimelt väga piinarikas parandamatu allkeha-haigus [1]. — Elatanud mees, kes aastate kaupa säärast häda põdenud, poleks küll naljalt noore tütarlapsega abielusse astunud, ka ei kõnelnud Sa sõnagi tema haiglasest olekust, kui me möödaminnes tema naisevõt-

misest rääkisime. — Küllap võis ehk temal noorema naisega juhtuda sama lugu, mis saksa vägedel Pariisi all, et sel silmapilgul kui pommitamine pidi lahti minema, süda saapasäärde kukkus, nii et sõjariistade rahu tuli teha. Sedalaadi lood pole kuigi haruldased. Elava ettekujutusega mehed jätavad pahatihti tulevikuplaanide sepitsemisel oma füüsilise jõu arvesse võtmata, teoorias paistab asi nagu lapsemäng, kuni neid praktika ise õigele äratundmisele aitab. — — Surmav pauk pidi küll väga tugevasti laetud laskeriistast tulema, kuna otsmikuluust sissetunginud kuul kuklast lamedaksmuljutult välja oli tulnud. Kohtuarstidel on niisuguse nähtusega harva tegemist.

Et nüüd kõige igavamast teemast — minu tühipaljast isikust mitte täiesti vaikides mööda minna, märgin ma lühidalt, et minu paranemine küll aeglaselt, kuid siiski edeneb; olgugi, et mul nii söögiisu kui ka und jätkub, ei taha kadunud jõud ometi tagasi tulla. Mis mulle seejuures kõige rohkem tüli teeb, on silmade nõtrus; küünla- või lambivalgel ei saa ma midagi teha, see on iseäranis täbar praeguste lühikeste päevade juures, kus udu ja vihm isegi väheseid valgemaid tunde sombutavad. Katsun ma kas või ainult pool tundi kunstliku valguse juures lugeda või kirjutada, siis hakkavad silmanärvid valutama ja varsti pärast seda virvendab kõik pilgu ees, nii et ma olen sunnitud asja sinnapaika jätma. Nõndanimetatud silmakosutuse-veed ja dušid pole seni midagi aidanud.

Juba kolmandat päeva vean ma ennast iga päev omaenda jalul hospidali ja tagasi, pärast seda suurt tööd olen alati väga väsinud. Mis peab sellest saama, kui lugu nõnda edasi kestab? November on ukse ees, selle teisel poolel tulevad aastaaruanded valmis teha, kuidas küll oma viletsa nägemise juures sellega toime tulla! — Kõhast olen peaaegu jagu saanud, ainult mõnikord käivad veel kerged hood, aga seda enam õilmitseb vana reumatismus, millele need külmad ja niisked sügiseilmad järjest uut põletusainet annavad, et see tõvelambike ei kustuks. Meil ei ole paljude aastate jooksul nii kurba sügist olnud kui tänavune, mis nagu selleks on loodud, et arstidel küllalt ametit oleks; kuid

minusugune invaliid ei suuda neist soodsatest eeldustest vähematki kasu lõigata. Enam hirmu kui lootusega vaatan ma oma tulevikule vastu.

Tunaeile saatis Gläser mulle Sinu „*Ilmatari*" esimese vihu, sealt loeb mulle Betty täna õhtul saksakeelse teksti ette [2]. Niipalju kui ma seni „Pantšatantra'sse" pilku olen heitnud, tahaks mulle nagu paista, et selle sisu eestikeelsel tõlkel küll vaevalt edu tohiks olla [3]. Sedavärki asjad on meie rahva maitsele võõrad, liiatigi on igasugune pahn kirjanduse lugejate arvust hoopis suuremaks paisutanud ega saa kuidagi öelda, et need mõlemad sammu peaksid. Inimesed karjuvad küll täiest kõrist koolihariduse tõstmisest (teised jällegi eitavad seda!) ja silmnähtavast hariduse edukäigust, kuid ometi ei anna kirjavara müümine selle kohta vähematki tunnistust. Ilmubki vahetevahel mõni maitsele vastav uudne raamat, siis müüakse seda ometi just niisama vähe kui kümne või viieteistkümne aasta eest!

Ela hästi, südamlikult tervitades

Sinu

Kreutzwald.

1. *Tartu kreisiarst* — Sehrwald, Julius E. (1815—1888), Tartu kreisiarst 1861—1886.

2. Gläser, vt. kiri 43, viide 1. — „*Ilmatar*", vt. kiri 40, viide 1. Selle esimene vihk sisaldas „Womba Wiido" alguse, vt. kiri 10, viide 27. — Betty — Kr-i perekonna majaabiline.

3. „*Pantšatantra*" — kuulus india muinasjuttude kogu, pärit esimestest sajanditest m. a. j.

66. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 5. märtsil 1871.

Armas Schultz,

Kirjavahetus sõpradega kuulub minu juures juba kuude kaupa mineviku asjade hulka, mille kohta veel öelda ei tea, kas või kunas ma seda jälle alustan. Detsembri lõpust saadik olen ma ainult masin, kes ööpäeva jooksul oma teatud hulga tööjõudu peab andma. Jaanuaris kippus tervis küll üksvahe jälle viletsaks minema, nüüd paistab kevade lähenemine kehale pisut kosutust toovat, kuigi ma pärast päevatöö lõpetamist väsimusest niivõrd longu vajun, et mul enam millegi jaoks lusti ei ole. Sinu kirjad sain ma kõik korralikult kätte, võib-olla kirjutan Sulle mõnel parajal võimalusel ka üht-teist vastuseks, ainult mitte täna, kus meil on lihtsalt asjaõiendustest kõnelda. Kui Sa raamatut kätte pole saanud, siis peab see nüüd kindlasti raamatukogus olema. Veebruari hakatuses saatsin ma dr. Karellile tagasi mõned brošüürid piimaravi kohta, mis ta mulle juba pikema aja eest lugemiseks oli laenanud, sellele saadetusele lisasin juurde ka „Pantšatantra", mille ma palusin — sedamööda kuidas talle just hõlpsam oleks — kas Sinu kätte või evangeelsesse raamatukogusse toimetada lasta. Arvatavasti on ta seda palvet täitnud. Kui teos Sinu kätte pole jõudnud, siis on ta selle küll raamatukogusse saatnud. Viib Sinu tee juhtumisi raamatukogu naabrusse, siis võiksid Sa sealt järele küsida, et meile pärast etteheiteid ei tehtaks.

„*Womba Wiido*" korrektuurpoogna saatis Gläser läinud nädalal minu kätte, parandasin veel kord eestikeelset teksti ja kirjutasin ühtlasi temale, et ta pärast vigade väljarookimist selle poogna ära trükiks.

Nõnda siis oled Sinagi vahepeal põdur olnud — nohupalavik, lendva jms. — ses tükis me harmoneerime; vahe on ainult selles, et Sina säärastel puhkudel toas võid istuda, kuna mind leivanuga sunnib oma tõbist keret iga päev välja lohistama. Jaanuaris ja veebruari

alguses, kui tänavad lumest umbes olid, pidin selle kibeda suutäie alla neelama ja endale sõiduriista üürima, sest et ma neist lumelademetest enam omal jõul läbi ei saanud.

Sina nimetad mind „uskmatuks" — kas õigusega või ülekohtuselt, seda ei hakka me lähemalt arutama, küll aga ütles kunagi keegi palju suurem: „Sina ei pea võõra sulase üle kohut mõistma". Ma arvan, jätame siis meiegi säherduse kohtumõistja-ameti teoloogidele, kes on niisuguse asjaga rohkem vilunud ja — nagu nad ise ütlevad — selleks k u t s u t u d! Tuleb meil kord — nagu nemad koos oma järelkäijatega arvavad — kohtujärje ette astuda, küllap siis igaüks püüab muidugi mõista enda eest kosta nii hästi kui suudab, kuni ta siis — sedamööda kuidas otsus tehakse — kas paremale poole lammaste või pahemale sikkude juurde paigutatakse. Niipalju on aga kindel, et mina endale ei siin ega seal mustkuube teejuhatajaks ei vali. Hiljuti oli meie naabruskonnas keegi pastor leeritunnis oma kuulajatele järgmise rahustava kinnituse andnud: „Kui te kord taeva jõuate ja seal kohe ei tea, kust Peetrust või mõnda teist jüngrit leida, siis küsige ainult minu käest, sest mina võtan üsna taevaukse lähedale jääda ja juhatan teile õige tee kätte".

Sa küsid, kuhu on jäänud Sinu lapi eepose eestikeelne tekst[1]? See seisab p u u t u m a t u l t minu paberite hulgas sealsamas, kuhu ma selle läinud augustis panin. Sinu ärasõidust saadik pole ma enam midagi seesugust kätte võtnud, sest vaimne ja kehaline väsimus on minus vennalikult liitu heitnud. Väljaarvatud arstiteaduslik ajakiri „Jahresbericht über Leistungen und Fortschritte [in] der gesammten Medicin" loen ma veel üksnes Gläseri ajalehte, kuna see on meie sisemaa lehtedest kõige väiksem[2]. Peaks suvine tegevus, nagu harilikult ikka sel ajal, vaiksemaks muutuma, nii et vana keha jälle kosuda saaks, küllap siis ehk tuleks ka töötujugi tagasi.

Ülesloetud registri järgi pidi Sinu talvine tegevus küll koguni viljakas olema. Kas need uhiuued *opera* ilmuvad samuti Gläseri juures[3]? —

Kas eestlased ka tänapäeval *näkke*, *mets-* ja *veehald-*

jaid, maa-aluseid, murueite, majahoidjaid jms. usuvad, selle kohta ei saa ma Sulle midagi kindlamat öelda, kuid 45 kuni 50 aastat tagasi oli küllaltki palju inimesi, kes neisse fantaasia-kujudesse kaljukindlalt uskusid. Kui me 1829. aastal ühe Paide talumehega Tartust välja sõitsime, viis meid tee hilisel õhtutunnil Kursi metsast läbi. Meie küüdimees läks järjest kartlikumaks, pomises palveid ja tegi ristimärke, nii et Malströhm küsis, mis tal viga on [4]. Pärast pisukest kõhklemist kostis mees: *kui me jälle inimestele saame, siis võin rääkida.* Kõrtsis jutustas ta siis, kuidas ta puude vahel üsna selgesti *metshaldjat* ühe kuuse all näinud, kuid ta kael oleks silmapilk kahekorra käänatud, kui ta seal metshaldjat nimepidi oleks nimetanud. Ka teatud liiki sammaspool, mille tekitajaks on mõne kuumaksläinud kehaosa äkiline külmetamine, pannakse pahasoovlikkude *maa-aluste* arvele. Samuti valitseb arvamine, et nõiad nii mõnegi tõve tuuletiibadel välja saadavad, kusjuures sel õnnetul, keda säherdune tuul tabab, tõvest mingit pääsu ei ole.

Väike Alicekene olevat kõige uuemate teadete järgi terve ja rõõmus, kõnelevat ikka veel sellest onust, kes temale mullu suvel nii rikkalikke kingitusi tegi, ilus nukk olevat jõuluks uue riidevarustuse saanud [5].

Kõige suurem uudis, mis Sind kindlasti sugugi vähem ei üllata kui hiljuti meid endidki, on aga see, et minu poeg, see pöörane poiss, paari päeva eest oma pulmi pidas ühe preili Husen'iga Tallinnast. Ta pidi kevadel Orjoli minema koos telegraafi Parrotiga, kes teda 1000-rublase aastapalgaga oma abiliseks oli võtnud. Kuna Parrot oktoobri hakatuses Balti telegraafi käest ära andis ja alles maikuul Orjoli kavatses asuda, siis ei tahtnud minu poeg vahepealset aega niisama surnuks lüüa ja võttis Balti raudteel kuuviisi teenistuskoha vastu. Ta määrati 40-rublase kuupalgaga Rakvere lähedale Kadrina jaamaülemaks. Nüüd aga, kus ta oma koha üles oli öelnud, et ära minna, tuleb kõrge ülemus parun von der Pahlen ja teatab, et ta mu poega minema ei taha lasta ja loob temale lühidalt säärased tingimused, misläbi ta sissetulek Kadrinas sugugi väiksem ei ole, kui tal Orjolis oleks olnud. Ta saab nimelt

750 rubla palka, sellele lisaks veel prii korter, teenimine, küte ja valgustus — need neli asja oleksid tal aga Orjolis vähemalt 250 rubla maksma läinud.

Ta oli oma naisega jõulupühade ajal tuttavaks saanud, uueaasta-päeval ettepaneku teinud, paari päeva pärast nõusoleku saanud ja 2. skp. oli Tallinnas nende laulatus. Noorpaar asub sedapuhku juba Kadrinas, umbes kuus või seitse versta Jõeperest, — minu sündimisekohast ja ligikaudu poolteist versta sellest künkast, mis *Kalevipojale* peaaluseks oli, kui ta kündmisest väsinuna lõunapuhkust pidas. — Meie minia on selle Huseni lapselaps, kel meie noorusepäevil Pikal tänaval poed olid. Vanavanemate varandus on aga teises põlves tuulde läinud, sest peale kasina veimevaka päris pojatütar ainult 2000 rubla. Iseäranis meeltmööda on mulle aga see üksmeelne kiitus, et Sophie von Husen, meie minia, olevat tubli ja kõigiti meeldiv tütarlaps. Hiljuti kirjutas mulle tema vanaema, kes teda kasvatanud (ema nimelt on surnud) — selle kirja põhjal võib ära tunda õige hea haridusega daami, kelle pea kui ka süda õigel kohal on. — Koguni heameelega oleksin ma sõitnud Tallinna uusi sugulasi tundma õppima, kui meil ainult säärane pisiasi nagu raudtee ei puuduks. Nõndaviisi aga oli see võimatu, sest praegust reisiteed ei luba kasin kukkur ega ka ajanappus ette võtta.

Ma ei saa seda kirja lõpetada ilma Sulle tunnistamata, kui tulivihane ma Sinu kui ka iseenese peale olen, et Sa mind aasta tagasi sellele rumalale tembule ahvatlesid ja minagi omakorda nõnda sõge olin, et ma kuraator Gervais'le selle kerjamisekirja kirjutasin, mida — nagu ju iga taibukam inimene ette võis näha — ekstsellents p-pühkimiseks tarvitas! Kui kahekümneaastasena sääraste narrustega hakkama saadakse, siis pole sellepärast veel tarvis halle juukseid kasvatada, kuid üks vanarauk ei tohiks eluilmaski nii uisa-päisa talitada. Ei suudeta enam ise oma tööga pead toita, siis peaks inimesel vähemalt nõnda palju uhkust olema, et parem nälja kätte kõngeda, kui suurte isandate ukse taha s a n t i m a minna. Nüüd näed Sa ju ise, kui paljuke sest kirjast kasu oli. Tõesti, vanakuri ise pidi küll tookord Sinu sisse tükkinud olema, kui

Sa selle rumala loo käima panid, — ta talutas Sind kõrgele mäeharjale ja näitas Sulle kõiki maailma toredusi, mida ta minule Sinu kaudu lubas anda, kui ma tema ette maha langen ja teda kummardan. Paraku olin ma küllalt suur narr ja võtsingi ebajumalat kummardada — kõige mulle muidu omase kangekaelsuse, selle eestlaste peavooruse kiuste. — Sinu jaoks leian ma selle ainsa vabanduse, et Sinu kergemeelsuse taga ei olnud k u r j a kavatsust. — Seega kasvagu siis muru jäädavalt selle rumala loo peale ja ärme tuleta seda enam meelde. Ela hästi!

Sinu otsekohene

Fr[iedrich] Kr[eutzwald].

1. Kr. mõtleb nähtavasti Sch.-B-i teose „Peivash Parnéh, Die Sonnensöhne" (Päikese pojad). Helsingfors, 1872. 55 (+ 1) lk, eestikeelset varianti.

2. *„Jahresbericht"* jne. — asut. 1841. a., ilmus 1866. a. alates omal ajal väga tuntud saksa arstiteadlase Rudolf V i r c h o w'i (1821—1902) toimetusel. — *Gläseri ajaleht* — „Dörptsche Zeitung", vt. kiri 64, viide 4.

3. *opera* (lad.) — teosed.

4. M a l s t r ö m, Alexander (1805—1851), arstiteadlane; 1835—1851 Tartu ülikooli vehklemisõpetaja. Kr-i noorpõlve sõber.

5. *Alicekene* — Kr-i tütretütar Alice Blumberg (1867—?).

67. SCHULTZ-BERTRAM — KREUTZWALDILE.

[juunis? 1872 [1].]

Kuna Sind kõik huvitama peab, mis meie muinaslugudesse mähitud rahvuskangelasesse puutub, siis ei või see Sulle ükskõik olla, et ma õnneliku juhtumise tõttu ühe haua leidsin, mis isegi kõige ligemal elavatele, *Kalevipoja*-looga hästi tuttavatele haritud isikutele seni hoopis tundmatuks oli jäänud.

On küllaltki kurb, et meil nooremad jõud ei tunne kohustust meie kitsama kodumaa eelajaloolisi mälestusmärke uurida ja et mina ikka veel ainuke inimene olen, kes enam kui ühe inimese-ea vältel endale seda erutavat lõbu olen osanud valmistada — neid vana halli aja mälestusmärke järgimööda külastada ja neid oma silmanägemise põhjal tundma õppida.

Nagu ma *Kalevi*-kohtade ala kirjelduses arvasin, näikse selle piir tõesti ikka kaugemale ulatavat [2]; tänavu suvel olen ma *Kalevipojast* kolm mälestust leidnud ja pean oma meeldivaks kohustuseks neist Sulle — kui vanameistrile ja regivärsside valitsejale — kõigepealt teatada. Kui Sa soovid, tee minu rännakute tulemused ka neile teatavaks, kes selle vastu huvi tunnevad.

Umbes kakskümmend versta Tartu—Narva maanteest ida poole, just Peipsi põhjakalda ja Soome lahe lõunakalda vahekohal tõuseb üsna silmapaistev jääaegne mäeseljandik: *Kuremägi*, mida ümberringi piiravad sügavad madalikud, kus üsna kergesti ürgmere põhja võib ära tunda.

Metsarikas kõrgendik moodustab veelahkme, kust alguse saavad jõed, mis jooksevad kolme suunda: Peipsisse, Naroovasse ja Baltimerde. Selle ringikujulise madaliku kõige sügavamas kohas asub *Konsu järv*, mis on küll kalarikas, kuid võrkude jaoks kõlbmatu, see on täis roikaid (amerikanischen Snags) ja kändusid. Nõnda on see siis soostumise läbi tekkinud, muinaslugu kutsub seda aga *Kalevi pisarate järveks.*

Kuremäel asub vene Bogoroditsa kabel ja selle kõrval uhke *Kalevi tamm.*

Umbes viis versta edasi keset metsa, üks verst Pagari mõisale kuuluvast *Kivinõmme* metsavahikohast ida poole on siis Sinu kangelase haud, s. o. nõndanimetatud *Kalevi haud!*

Haud — $21^1/_2$ sülda ümber mõõta — on 9 sülda pikk ja 5 sülda lai; see on väga vanu mändisid tihedasti täis kasvanud; kahel kohal leidsin kaevamise jälgi; räägiti, olevat leitud üks harilikus suuruses reieluu.

Nagu jutustas mulle üks Väike-Pungerja saksa keelt kõnelev venelasest postipoiss, talupojad olevat ükskord tahtnud järele vaadata, kas *Kalevipoeg* on koos hõbeda või kullaga maetud, aga vana krahv olevat selle maha laitnud, „et kontidest katku ei tuleks!"

Pärast koha ülevaatust pean ma seda vaevalt poolteise sülla kõrgust küngast üheks katkuaegadest pärit olevaks ühishauaks; varasematel aastasadadel karistas katk nii sagedasti meie maad. Kes teab, kas siinsamas lähikonnas terved külad välja ei surnud ja hävinenud, millest siis muinaslugu tekkida võis?

Ma arvan, et karmilt võttes on see hauaküngas ajaloolisest ajast pärit, kuna *Kalevi sängid* on eelajaloolised mälestusmärgid. — Ka *Kalevi tamm* on ajaloolisest ajast, sest rohkem kui 250 aastat ei tohiks see vana olla. Aga nagu Inglismaal iga vormitut kuju kas Gog'i või Magog'i, või Saksamaal Rolandi omaks peetakse [3], samuti seovad eestlased kõike suurt, olgu see kivi, puu või küngas, ikka *Kalevipojaga.*

Kes seda vaeva tahaks ette võtta ja küllalt sügavalt järele uurida, see võiks künka tõelise sisu päeva valgele tuua; minul puudusid selleks aeg ja tööriistad.

Lõppeks on see meile ükstakõik; peaasi on muinaslugu, selle vaimset sisu uurime meie. Aga mida see siis meile jutustab?

Igatahes on see üks uus variant kangelase hukkasaamise kohta! Nagu muinaslugu laseb Homerose seitsmes kohas sündida, nõnda laseb see ka *Kalevipoja* kord siin, kord seal kuulsusrikkalt surra.

Kääpa jõe ääres näidati mulle seda põldu, kus ta pärast jalgade maharaiumist verest tühjaks jooksis ja kus tema surma mälestuseks veel kaks allikat nirisevad.

Kalevi haual rääkisid mulle *Lähtepä* küla talupojad järgmist:

Kalevipoeg oli terve päeva vaenlastega võidelnud ja neid põgenema löönud. Võitlemisest väsinud, heitis ta tamme alla maha ja vajus surmataolisesse unesse. Öösel hiilisid vastased tema juurde ja sidusid ta kinni. Kui ta aga ärkas ja nägi, et vabadus oli röövitud, nuttis ta viha pärast selle järve. Nüüd raiusid vaenlased ta jalad maha; sellest hoolimata vedas ta enda kuni *Kivinõm-*

meni ja kaitses end tagakiusajate vastu kuni viimse hingetõmbuseni. Kui ta lõpuks verest tühjaks oli jooksnud, maeti ta maha sügavasse metsa.

Kesköö oli juba kätte jõudnud, kui jutud *Kalevi haua* juures lõppesid; mul oli üksnes veel mõned tunnid aega ja ma kasutasin selle varahommiku Bogoroditsa lahinguvälja uurimiseks. Siin mäe nõlvakul võib küll mõnisada hauaküngast olla. Tartust on siin kaevamisi korraldatud ja soomesugu rahvaste pealuid leitud [4]. Ma olin ühe künka avamise juures ja me leidsime mõningaid roostetanud sõjariistade ja ühe pealuu tükke, mis ühegi soomlase ega eestlase oma ei saa olla; mina pean seda silmakoobaste kuju tõttu slaavlase pealuuks.

Uurijatele olgu teadmiseks, et *Kuremägi* on Väike-Pungerjast ja Jõhvi postijaamast sama kaugel. Ometi võib esimese tee peal Lauhi [Jõuga?] küla juures leida veel teise lahinguvälja, kus veel hiljuti kiviriste seisis, mis aga ulakusest olevat ära lõhutud. Seevastu on teeäärses metsas üks kivirist säilinud.

Kui kord kaks pulmarongi tee peal vastamisi juhtunud, tekkis siin saajavanemate vahel, kes teatavasti mõõka kandsid, kahevõitlus ja langenu mälestuseks pandi sinna rist. See s e i s a b küll ainult ühe puu n a j a l, kuid seda p e e t a k s e siiski a u s e e s.

Jõhvi ümbruses kuulsin ma, et vanad eestlased olevat majades madusid pidanud, neid piimaga toitnud ja väga austanud. Oled Sa sellest madude austamisest eestlaste juures midagi lähemalt kuulnud? Ma tean ainult, et nad seega tuult ligi meelitasid, kui ussinaha teiba otsa välja riputasid.

Ma olen nüüd eesti Fausti-loo, ühe talvise teekonna tulemuse valmis saanud; see täidaks umbes sada tihedat trükilehekülge ja ma pole veel otsusele jõudnud, kus ja kas ma selle töö — *Varavaatja* — avaldama peaksin [5].

G. SCHULTZ-BERTRAM.
Foto 1874. a.

Võrule raudteed ei käi ja ma tunnen Pagari ürgmetsa pära veel oma kontides, muidu tuleksin Sulle külla.

Sinu dr. G. S[chultz].

1. Dateeritud kooskõlas järgneva (68) kirjaga. Kirja algtekst pole säilinud; siin avaldatakse see „Dörptsche Zeitungis" 22. IX 1872, nr. 219 ilmunud ilmsesti kärbitud teksti põhjal („Sendschreiben an Dr. Fr. Kreutzwald in Werro" — „Läkitus dr. Fr. K-le Võrul"). Esmakordselt avaldas oletatavasti kirja Kreutzwald, milleks Sch.-B. temale kirjas endas loa andis („Kui Sa soovid, tee minu rännakute tulemused ka neile teatavaks" jne.); temale kuuluksid siis ka kärped.

2. Sch.-B. vihjab siin oma teose „Wagien" (Dorpat, 1868) peatükile „Die Region der Kalewidenlager" (lk. 5—13), vt. kiri 43, viide 3.

3. *Gog ja Magog* (heebr.) — hädaohtlik, hävitav vaenlane. — *Roland* — Karl Suure lähikonda kuulunud legendaarne kangelane 8. saj.

4. 1869. a. korraldasid kaevamisi Illuka mõisa omanik Alexander Ed. Dieckhoff (1807—1880) ja tema poeg üliõpilane Oskar D. (1844—1918), vt. SB GEG 1869, lk. 49—51. Seal on avaldatud ka eelpool refereeritud muistend Kalevipojast. — Hiljem, 1872. a. kaevas seal Tartu ülikooli farmakoloogia professor Oswald Schmiedeberg (1838—1921), vrd. kiri 69.

5. Sch.-B-i kõnesolev teos jäi avaldamata; käsikirja „Der Sang von Warawaatja (eine estnische Faustsage)" kaks varianti on säilinud Kr-i käsikirjade hulgas: KM KO Fond 117, M. 9 : 9.

68. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 4. juulil 1872.

Armas Schultz,

Ole südamest tänatud *Kalevite* romantiliselt muinaslugude maalt kogutud kõige uuema saagi eest, kahju ainult, et peale meie kahe vana kännu enam ükski hin-

geline säärase asja vastu huvi ei tunne. Sestsaadik kui meie kõrgesti haritud õpetatud mehed — Schirren & konsordid eesotsas — ajaloolise muistse ajaga tegemist hakkasid tegema, paistab huvi eelajaloolise mineviku vastu isegi võhikute hulgas sootuks raugenud olevat. Meie aja praktiliselt reaalne mõttevool on koguni uhke, et ta kõik ideaalse kolikambri on heitnud ja nõndanimetatud romantilise kooli eluküünla nii põhjalikult ära kustutanud, et ses tükis mingist surnute ülestõusmisest enam juttugi ei saavat olla. Senikaua kui aga peadpidi säherduse tõekspidamise lõõga jäädakse, nii et enam midagi muud ei kuulda ega nähta, võiksid Sina igatahes Baltimaalt võrsunute hulgas küll „ainuke inimene" olla, kes rohkem kui terve inimese-ea vältel tühja tuult taga ajanud, ilma seejuures väsimust tundmata. Selleks peab aga inimesel olema koguni palju kerget meelt ja lisaks ka säärane seisukoht elus, kus teda leivanuga vahetpidamata taga pole kihutamas. Kui kammitsasse pandud jalgadega või oheliku otsas joostes kunagi võimalik pole ettetõmmatud piiridest üle astuda, siis vaibub ka rännule kippumise tuju, et oma silmaga neid asju tundma õppida, mille vastu nooruses huvi sai tuntud. Et ma läinud septembris möödaminnes *Kalevi* peaaseme juures käisin, sellest ma vist kirjutasin Sulle juba varemini. Just nimetatud künka kõige lähemad naabrid on üpris valgustatud inimesed, kel oma katekismus ja lauluraamat küll kõvasti peas, kuid vanapõlve lauludest ja lugudest ei teadnud nad seal mitte mõhkugi. Minu tähenduse peale, et Blumberg paari aasta eest Neerutis ühe vana naise suust muinaslugude fragmente oli kuulnud [1], tõstis minu teejuht silmad taeva poole ja ütles: „*Jumal tänatud, et niisugused hauda langevad ja noorsugu eksimata üles kasvab!*" Asjatult püüdsin ma seletada, et lugude ja laulude tundmine veel mingi süütegu pole, vaid seejuures heaks kristlaseks võidakse jääda jne. Seepeale tegi mu kaaslane nii kohkunud näo, nagu tahaks ta öelda: Tagane minust! Sinuga ei taha ma mingit tegemist teha! —

Tänavu kevadel läks mul korda üht sedapuhku ametikütketa meest, kes Pihkvamaa piiri lähedal elab, nõnda kaugele saada, et ta piiriäärsete eestlaste, nõnda-

nimetatud „*setukate*“ juurde aegajalt laulude- ja lugude-jahile läheb [2]. Tema õemees, kihelkonna-arst Mühlenthal Vastseliinas, jutustas mulle paari nädala eest, säärast vara olevatki juba kokku kogutud ja sedapuhku enam kui viiskümmend laulu koos mitmesuguste muinasloo fragmentidega paberile pandud [3]. Veelgi rikkalikumat lõikust olevat aga loota sügisel, kui pakilised suvised tööd lõpetatakse. Iseäranis huvitasid mind nimetused *M a n a l a* ja *Tooni* (viimane nähtavasti lühendus sõnast *Toonela*), mis ühes laulukatkendis ette tulevat. Võib-olla on seal veel teisigi mütoloogilisi nimesid alale jäänud. Ka jaaniöö pühitsemisest *Uku*kivi juures oli lauludekoguja osa võtnud ja paneb kogu protseduuri algusest lõpuni täpselt kirja. — Kuid küllap on sellegi rahvakese laulude ja lugude viimne tunnike varsti löönud, sest juba hakatakse ka *setukate* laste jaoks koolisid rajama, kus siis lugemise ja kirjutamise kõrge tarkus, nagu siinsetegi eestlaste juures, kõik rahva muistsed mälestused kustutab.

Mispärast ei võinud ka kangelane *Kalevipoeg* tagantjärgi ristimise osaliseks ja kristliku kombe järgi maha maetud saada, kuna ju tema sugurahva järeletulijad ometi ammust ajast ristiusku olid pööratud? Mahamatmata jäi ta *Kääpa* jõekese äärde lamama, kuni *Vanaisa* kehale jälle eluvaimu sisse puhus ja temale põrguvärava vahimehena uue ameti andis. Seal võis ju esimese või teise põrguhaua-jutluse puhul juhtuda, et ta ümber pöörati ja taevariiki juhiti, kuna kere jälle maa peale toimetati ja seal nagu kord ja kohus maha matta lasti. Järelikult on Sul õigus, kui Sa oma vastleitud kalmukünka ajaloolisse aega paigutad. Paganliku *Kalevipoja* puhul on ju täitsa kindel, et ta luid-konte poleks mulda pandud, vaid surnukeha oleks valitseva kombe kohaselt ära põletatud ja tuhk urniga maha maetud.

Oleksin ma noorem ja priivolisem mees, siis ei suudaks mind ühedki ohjad hoida, et *Kalevipoja* tähtsamaid mälestusmärke oma silmaga tundma õppida, nüüd aga pole selleks vähematki väljavaadet. Ühe kõige uuema määruse järgi võivad ametnikud, kes kahe aasta takka puhkust võtavad, 2 korda 28-ks päevaks ära

jääda, ilma et seejuures palka kärbitaks. Tubli jalakäija, kes dr. Lönnroti kombel kõige lihtsama talumehe-toiduga lepib [4], jõuaks kahe kuu jooksul 40 kuni 50 rublaga *Kalevi* mälestusmärkide piirkonna läbi ränata, kuigi seejuures vaevalt korda läheks midagi uut või senitundmatut leida.

Võib olla tead ehk Sina mulle juhuslikult öelda, kes nimelt Tartust võttis ette väljakaevamisi Bogoroditsa juures [5]?

Võrule raudtee saamise väljavaated, millest kolme aasta eest üsnagi palju räägiti, on täitsa soiku jäänud ja nagu paistab, pole ka vähematki lootust, et see asi jälle päevakorrale tuleks. Mõne nädala eest sonisid ja lobisesid inimesed koguni palju haruraudteest, mis pidi viima Tartust Rakveresse (või ka Tapa jaama Balti raudteel), kuid ka sellest pole kuulda enam kippu ega kõppu.

Sõbralikkude tervitustega

Sinu

Kreutzwald.

1. G. Blumbergi kogutud Kalevipoja-loo variantide kohta, vt. tema „Quellen und Realien des Kalewipoeg nebst Varianten und Ergänzungen". Dorpat, 1869, lk. 81—93 (= VerhGEG V, 4).

2. Kõne on rahvaluulekogujast Victor S t e i n'ist (1841—1873), vt. kiri 69 ja Kirjavahetus III, lk. 487—488.

3. Mühlenthal, vt. kiri 4, viide 2.

4. Lönnrot, vt. kiri 4, viide 11.

5. Vrd. kiri 67, viide 4.

69. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 18. septembril 1872.

Armas Schultz,

Nüüd ometi jõudis pärast mitmeid nädalaid rahulik silmapilk, kus ma kirjavõlgade tasumisele võin mõelda,

seal siis pead Sina kõige esimene olema, sest kaks või kolm sõnumikku ootavad siiamaani vastamist. Sinu esimene epistel 8. juulist rühmab ja rassib nagu hobusekronu, kes peab vana sööti jäänud põllu uuesti üles kündma, misläbi Sa loodad mind sellest letargilisest olekust jälle elu ja tegevuse juurde tagasi tuua. Kuid, armas sõber, see kõik on *tühi nõu ja ilmaaegu vaev!* Minu tööpäevad on seljataga ega ole ma ka ise enam muud kui vegeteerija, vahepealne, keda pole võimalik looduseloos ühtegi lahtrisse paigutada. Ma usun, kui mind leivanuga taga ei sunniks, siis ei suudaks mind ükski maapealne vägi mu toanurgast välja meelitada! Selle põhjuseks pole mitte üksnes *marasmus senilis* [1], vaid kahtlemata ka mingi peaajus peituv närviviga, mis mind sellesse tegevuseta olekusse sunnib ja iga tõsisema vaimse töö võimatuks teeb. Varematel aegadel, kui elu liialt lääge tundus või inimesed mind ära vihastasid, siis põgenesin ma kirjutuslaua taha — nüüd aga pole mul tusa vastu sedagi varjupaika, sest küünla valgel silmad enam ei seleta, päeva valgemad tunnid kuluvad aga teiste õienduste peale. Mis ma sedapuhku veel kirjutan, läheb rohkem käsikaudu, kusjuures ma ennast sellega trööstin, et ma oma kirjutust ise lugeda ei pruugi! Nagu Sa tead, olin ma varem kange suitsumees, kuid varsti saab juba aasta, kui ma läinud oktoobris suitsetamise maha jätsin lootuses, et kui peaaju narkootilise mürgi mõjust vabastada, siis ka eluvärskus uuesti tagasi tuleb. Lugu läks aga teisiti ja näib isegi, nagu oleks mu oimetus nüüd veelgi suuremaks muutunud kui enne. Söögiisu ja uni on täitsa head, kuid ükski asi ei kosuta ja ma jään aina jõuetumaks. Paar kuud proovisin iga päev lõunati klaas õlut juua, hakatuses näis see küll vaimujõudu pisut ergutavat, siis aga oli kõik jälle vanaviisi. Ainult kange tee näikse suure kehalise väsimuse korral vahetevahel vaimule virgutavalt mõjuvat, teinekord on aga mõju jällegi otse vastupidine. — Kuid jätame selle igava teema sinnapaika ja võtame parem *setukad* käsile.

Kust see rahvake oma nime pärinud või kes teda nõnda ristinud, selle kohta pole ma kusagilt teadust saanud. Soome keeles tähendab *setä* isavenda, meie

Wiedemann ütleb oma sõnaraamatus: *setu, setukad* — nõnda nimetavad Pihkvamaa eestlasi nende naabrid. — Soomekeelse sõna põhjal arvan ma, et selle nime tarvituselevõtmisel peeti ehk silmas esivanemaid, kes poola valitsuse ajal Eestimaalt Pihkvamaale üle viidi, et sinna tühjaks laastatud piirkonda uuesti elanikke soetada.

Minu hoolas agent, härra Victor Stein on kogunud sel suvel ligemale sada rahvalaulu [2]; selle esimese kimbu saatsin ma härra Hurda kätte, et ta võiks lasta neist lauludest ärakirjad teha, mis tema kogus seni puuduvad. Niipea kui ma vihu tagasi saan ja tarvilikku aega leian, et neid laulusid tähelepanelikult läbi vaadata, kavatsen ma need Sinulegi edasi saata, kui asi Sind peaks huvitama. Juba pealiskaudse lehitsemise juures märkasin ma seal mõndagi huvitavat, nõnda näiteks ilusaid teisendeid paljude tuntud rahvalaulude juurde — kuid imelikul kombel kõik puha tartu keeles või, nagu Wiedemann seda nimetab, — võru-eesti murdes, kuna meie kadunud pastor Kolbega kahekümneviie aasta eest veel puhtas tallinna murdes laulusid leidsime [3]. Nõiasõnadest oli härra Stein saanud osalt päris uusi kui ka endiste variante. Ta lubas oma uurimisi jätkata, seejuures peale laulude ka rahvakommete ja ebausupruukide kohta kõik kirja panna, kui talle ses tükis midagi tähelepandavat silma peaks puutuma. — Härra Hurt on pea kõigis Eesti- ja Liivimaa eesti rahvastikuga osades laulude ja lugude korjajaid leidnud, kui nüüd needki omakorda niisamasuguse õnne ja osavusega asju ajavad kui härra Stein ja varanduse otsimisel nõiavitsa oskavad tarvitada, siis tohiksime igatahes loota, et veel kaheteistkümnendal tunnil korda läheb nii mõndagi hävimisest päästa. Mullu sügisel üürikest aega Eestimaal viibides polnud minul paraku õnne mõnd säärast eestlast näha, kes veel vanu laulusid ja lugusid oleks tundnud [3a]. Need viis päeva *Kalevipoja* mälestusmärkide kõige lähemas ümbruses olid ses mõttes täiesti mahavisatud aeg, kuid koguni palju oli selles süüdi ka niivõrd halb ilm, et ühelainsal päeval võimalik oli väikest rännakut ette võtta. Pärast kuuekümneaastast vaheaega nägin ma

uuesti *K[alevi]p[oja]* peaaset, mis aga endisega võrreldes nii võõraks oli muutunud, et enne tükk aega kulus, kuni ma seal kõik jälle ära tundsin ja vanad armsad paigad kätte leidsin. Nooruselätted on viimseni ära kuivanud ja künkajalal polnud enam jälgegi sellest ojakesest, mis omal ajal kõigist pisikestest allikatest kokkuvalgunud vee Kadrina kiriku lähedale jõekesse viis. Selle asemel — otsekui karistuseks säärase profanatsiooni eest — on üks ilus heinamaa allikate ummistuse tagajärjel rabasooks muutunud. Just nagu vihane M o o s e s, kes kuldvasikat nähes lausa märatsema hakkas (kuigi k u l d v a s i k a s sel ajal veel maailmavalitsejaks polnud tõusnud), nõndasamuti hakkasin ka mina Kalevipoja peaasemel kärkima ja valasin välja oma viha pappidest barbarite peale, kelle hoolimatuse tõttu paganluse kaunimad õilmed meile kaotsi on läinud. Minu karistusjutluse mõjul tardus mu teejuht soolasambaks nagu Loti naine, kuna mu minia minestusse oli langemas, sest nagu ta mulle hiljem ise tunnistas, polnud ta seni veel ühtki inimest nii maruvihasena näinud [4]. — Kuid seda viha vaigistas varsti üks uus tähelepanek, sest nüüd leidsin mehena *K[alevi]p[oja] peaasemel* midagi, millest mul poisikesepõlves aimugi ei olnud. See oli nimelt muistne eesti *l i n n a m ä g i*, mis igatahes küll hoopis hilisemasse aega kuulub kui *K[alevi]p[oja]* vägiteod, kuid kindlasti juba enne taanlaste ja sakslaste maaletulekut oli rajatud. Ma peaksin küll koguni palju eksima, kui maa hilisemad allaheitjad seda *linnamäge* ta koguni soodsate omaduste pärast just samaks otstarbeks ei kasutanud kui paganlikud eestlasedki. Lähemal järeleuurimisel, nimelt väljakaevamisel võiksid ehk müürijäänused nähtavale tulla, kus kivid lubjamörtliga kokku on liidetud. Pealiskaudse vaatlemise juures võib end ses tükis kergesti petta, sest sealses Eestimaa osas leidub igalpool rohkesti paekivi, mis aja jooksul murenedes väliselt üsna müürilubja taoliseks võib muutuda. — Mamma loodus ise oli seal tubli tüki eeltööd ära teinud ja õige pikas ulatuses säärase järsu mäeseljaku üles kuhjanud, kus siis inimestel muud tarvis polnud, kui ainult veel kivirinnatis kaitseks järsaku servale ehi-

tada. Et aga õhtupimedus kätte jõudis ja mäehari tihedat võsa täis kasvanud, siis polnud mul võimalik selle vaenu- ja kaitsekünka lõpuni tungida, kuid ligikaudse arvestuse järgi võiks järsu mäeseina pikkus umbes poolteist versta olla. *Kalevi* poolümmarguse *peaasemega* algab või lõpeb *linnamägi*, kuid missugune on teine künkaots, see jäi mul nägemata. Peaksin ma tuleval suvel jälle Eestimaale sattuma, mida ma küll soovin ja loodan, siis korraldan asja juba nõnda, et ma kõige ilusamal aastaajal sinna jõuan ja seda küngast õige põhjalikult igast küljest tundma võin õppida. Ühtlasi tahan siis ka Palmses ära käia ja sealse rahva käest vanavara koguda, sest nagu mulle läinud septembris kõik üksmeelselt kinnitasid, pidavat seal veel tänapäeval vana rahvalaulu tundjaid ja juttude vestjaid leiduma. Hiljuti sain sedalaadi sõnumeid veel ühe teisegi piirkonna, nimelt S a g a d i mõisa kohta (minu teada Haljala kihelkonnas), kus vaimuharidus ja juttude tundmine kõige kaunimas kokkukõlas olevat. Minu poeg kirjutas mulle, tema juures teenivat keegi Sagadi mees, kelle taolist ta k o o l i h a r i d u s e t a eestlaste hulgas siiamaani veel pole näinud. Kui ainult arvesse võtta neid armetult väheseid abinõusid, mida eesti kirjandus inimesele suudab pakkuda, siis peab see iseõppija küll omamoodi pisike ilmaime olema. Küsimuse peale, kuidas ta küll kõike seda ilma kooli ja õpetaja juhatuseta õppida jõudnud, vastanud mees: ta olevat järjekindlalt „*Postimeest*" selle esimestest numbritest alates kuni tänapäevani lugenud, peale selle õige tähelepanelikult iga õpetlikku raamatut uurinud, loetu üle palju järele mõtelnud ja kui midagi tumedaks jäänud, siis aeg-ajalt targemate inimeste käest seletust pärinud — nõnda olevat ta oma piskud teadmised kokku noppinud.

M a d u d e k u l t u s e s t. Kõrvalistes maanurkades võib veel tänapäevalgi eestlaste hulgas varjatud viisil madudekummardamist ette tulla, kuigi asjasse pühendamata silm sellest vaevalt mingit märku saab. Nagu tuntud praost O. W. Masing-kadunu jutustab, olevat Alutagusel mineva aastasaja lõpul ja ka käesoleva alguses veel üsna paljudes talumajades madudekultust

olnud [5]. Ahju lähedale põrandasse oli auk tehtud, mis harilikult lauatükiga kinni kaeti. Enne madude söötmist tõsteti see kaas pealt ära, pandi lame kauss piimaga urka kõrvale maha ja vilistati, mispeale ussid välja roomasid, oma söögikorra ära pidasid ja tagasi pesasse pugesid, kuna urgas seejärel jälle kinni kaeti. Nagu Masing jutustab, olevat need olnud peaasjalikult just valged või mustad ussid, keda kui majavarjajaid ja õnneandjaid sedaviisi majades peeti. Nagu Masing ise kinnitab, olevat ta säherdusi taltsutatud madusid poisikesepõlves oma silmaga näinud. Minule pole küll midagi seesugust silma puutunud, kuigi ma omal ajal nii Viru- kui ka Harjumaal mõndagi selle kohta kuulsin, et veel käesoleva aastasaja kahekümnendatel aastatel ebausklikud inimesed madusid oma elumajades ja loomalautades pidanud. — Ussihammaste murdmisest pole ma midagi kuulnud, ka piimvalget ussi olen üksainus kord oma silmaga näinud, kuid nagu inimesed igalpool arvavad ja üks kohalik mõisnik umbes 15 aasta eest mulle kinnitas, pidavat mõnel pool nii musti kui ka valgeid usse üsna rohkesti tihnikutes leiduma, nagu näiteks Viitina mõisas Rõuge kihelkonnas, kus kuulus madam Krüdener mõnd aastat oma misjonitööd jätkas, seejärel kui ta suures maailmas oma osa oli ära mänginud [6]. — Madudekultusel pidi turaanlaste juures küll õige rohkesti poolehoidjaid olema; nagu ma mäletan, lugesin kunagi üht koguni kentsakalt kokkusorgitud tööd mitmesuguste rahvaste ebausukommete kohta, kus siis omaette peatükis ka eestlastest ja soomlastest kõneldi ja öeldi, et madudekultust ka soomlaste ja laplaste juures ette tuleb. Kui mu mälu ei peta, siis oli autoriks keegi E[c]k e rmann, kes oma nime just nõndasamuti kirjutas nagu Goethe erasekretärgi [7].

Hiiglasest nimega *suur Tell* pole ma midagi kuulnud, tuttav on küll *Tõll*, kes — nagu Knüpffer ja teised arvavad [8], Ebavere mäel olevat sündinud ja pärastpoole Saaremaale lennanud, kuid see hiiglane polnud surelikkude soost, vaid kuulus jumalate kilda.

Uku kivi nimetamisega tuletad Sa mulle üht huvitavat asja meelde: minu ametivend, Vastseliina

kihelkonnaarst Mühlenthal leidis tänavu suvel ühe *Uku*kivi, mida ta lähemal ajal minu palve peale kirjeldada tahab. Ta oli pärinud kõigi inimeste käest, kellega ta kokku sai, kas keegi ehk selle kivi kohta temale teadust ei saaks anda, kuid ilmaaegu, kuni ta viimaks õnnekombel ühe puruvana kerjaja naisterahvaga kokku sai, kes talle järgmist seletas: „Kivi oli äikesejumalale pühendatud, tema lapsepõlves olevat inimesed enne või ka otse *jüripäeval* sinna ohvriandeid viinud, et seega ennast raskete äikesehoogude eest kaitsta". — Härra Steini kevadised tähelepanekud *setukate Uku*kivi kohta saan ma hiljem koos teiste teadetega *.

Kui ma eelolevast talvest õnnelikult üle saan, mille raskusi ma küll pisut kardan, siis ei ole mingit kahtlust, et ma ka tuleval suvel rändama lähen; see on ainuke tee, kuidas otsakorral olevat jõudu üürikeseks ajaks jälle värskendada. Ometi on küsimus peaasjalikult selles, kas talv nõnda palju rasva annab, et tiibadele suviseks lennuks määret jätkub! Oleks meil raudtee, siis oleks säherdune sõit tühiasi, nõnda on aga asjalugu raske. Mullu sügisel koonerdasin küll nii palju kui suutsin, sellest hoolimata kulutasin kahe kuuga üle saja rubla; nii Tartus kui ka oma poja juures Eestimaal olin ma priileival, kõige suurem kulu kukrule oli Tallinnas. Sinnasõidul oli mul reisikaaslane Tartust Rakvereni, samuti Võrult kuni Tartuni, kuid tagasi pidin üksi sõitma. Kui Tartu auru-pâhklikoored sel aastal oma hindu nii häbemata kõrgele poleks kruvinud [9], siis oleks Eestimaale sõitmine Tartu, Pihkva ja Peterburi kaudu kõige hõlpsam ja odavam olnud; isegi 2. klassi vagunis tuleks sõit ikkagi odavam kui posthobustega Tartust otseteed Rakveresse. — Iseasi oleks muidugi, kui Sina poolteistsada paberit — kõlisevate asetäitjat — vaekausile viskaksid ja me Tartust alates koos sõidaksime, siis võiksin ehk viiekümnega läbi tulla. Selle summa saaks ehk kuidagi kokku. Oleksid mul koivad veel endises korras, siis võiksin mõne osa teed omal

---

* Mühlenthali leitud kivi olevat varem *Hürikiviks* kutsutud, sellest nimest räägin ma hiljem.

jalul ära käia — kuid see e i l ä h e e n a m, Juhan ei jaksa Jukuga enam sammu pidada. —

Schmiedeberg, hauarahu rikkuja, on kutse Strassburg'i vastu võtnud ja olevat juba minema purjetanud. Tema väljakaevamiste tagajärgede kohta pole seni Tartust midagi kuulda olnud, või siis pidi Õpetatud Eesti Seltsi viimasel koosolekul sellest midagi räägitama, millest hiljem kuulda saab [10]. —

On Sulle viimane „Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat" (7. köide, 2. vihk) silma puutunud? Holzmayeri „O s i l i a n a" huvitab Sind seal kindlasti, paljude tuntud asjade hulgas oli seal mõndagi u u t; imelikul kombel ei paista autor eelpoolnimetatud *Tõllust* midagi teadvat, kuna ta *Tharapithast* pikalt ja laialt lobiseb [11].

Balti raudteega pole asi sugugi nii halb, nagu Sina arvad; aeg-ajalt on muidugi päevi, kus tulud kulusid ei kata, kuid aastases läbilõikes tulevad intressid kuidagi välja, muidugi suuremat ülejääki andmata. On tarvis ainult üht soodsat talve, kus laevaühendus Kroonlinnaga aegsasti katkeb, Paldiski sadam aga kinni ei külma, siis on raudtee kitsikusest väljas. Nii hõreda rahvastikuga maal kui Venemaal peavad raudteed kaubaveost eksisteerima, inimeste vedu on kõrvalise tähtsusega, see võib raudteevalitsusele igatahes ainult pisut jootraha anda. Võib päris kurvaks minna, kui paar päeva mõnes raudteejaamas elada ja sealset tegevust pealt vaadata. Reisijatevagunid, nii vähe kui neid ka rongile külge haagitakse, on enamasti alati tühjad; ainult 3. klassis võib näha väheseid reisijaid, kuna 2. klassist siin-seal mõni üksik nägu välja piilub ja rasvalaigukest hospidalisupil meelde tuletab. Ka see pole tõsi, et suurem osa Eestimaa aadlikkudest priipiletiga sõitvat; ei, mu sõber, ka nemad peavad oma kohtade eest raha lauale panema just nagu kõik teisedki. Alguses oli raudteeteenijatel ja nende naistel priisõit, kuid tänavu kevadest saadik peavad ka nemad maksma, kuigi alandatud taksi järgi. Aadlikud on aga seal nii alla käinud, et nende naised, kelle esivanemad juba koos vaaraoga Punasest merest läbi läksid ja imekombel üleüldisest uppumisest pääsesid, nüüd 3. klassi

vagunis sõidavad. — *Sic transit gloria mundi* [12]*!* Sellest hoolimata näeb siin-seal suursuguseid isikuid jumala armust, kes oma pead veel pooliti vee p e a l või veest v ä l j a s hoiavad, kuid mitte kriipsugi oma eksklusiviteedist pole kaotanud. Mida rohkem suuraadlik ennast välispidiselt piirama peab, seda enam paisutab ta oma ideaalset suurust sissepoole. —

Kuidas minevasuvist Peetri päeva maal pühitseti, selle kohta pole mulle midagi kõrva kostnud [13]. Meil siin eesti kogudust ei ole, kuid saksakeelne jutlus oli üsna e e s k u j u l i k, lühike ja selge nagu seda ühelt pidukõnelejalt ainult soovida võib. Samas laadis oli ka kõik muu, kusjuures muidugi mõista ei võinud puududa ka mõndagi naeruväärset, millest ju isegi suurtes linnades mööda ei pääse, kus see aga siiski vähem silma torkab kui siin.

Nüüd siis lõpuks mõni sõna ka Sinu siiasaadetud rahvalaulude kohta, mis — otsekoheselt öeldes — midagi väärt ei ole [14]. Neil viletsatel värssidel pole nägu ega tegu, nõnda näit. on nr. 1 kolme tuntud laulu katkenditest kokku lapitud ja ka keele poolest enam kui armetu. Niisuguses segases reas kui „*kussi hundi ukse saha*" jäävad sõnad täiesti mõttetult õhku rippuma! *Värvu, värbu* öeldakse üsna tihti *varblase* asemel; *kiisk, kiisa* — Kaulbarsch, vihase jumala poolt inimestele piinaks loodud teravate luudega kalake; *t i d e m ü d i* tuleb lugeda *teeda mööda. M o a d a* ja *m u a d a* pro *m a a d a* olevat Wareliuse teatel ka mõnel pool Soomes rahvasuus tarvitusel samuti nagu meilgi [15]. Sõnal *pekkerid* pole aga peekrite ja pokaalidega midagi tegemist, vaid see tähendab harilikke kiviraiujate tööriistu, miska möldrid oma veskikive teritavad. *Pihuna* pro *p i h u s s a* võib ju hädakorral tarvitada, kuigi see grammatiliselt on puhas mõttetus, sest lõpusilp *- n a* annab teise tähenduse, mis siia ei sobi. *V a u*, sõnast *vagu*, mida eestlased sagedasti kaugusemõõduks tarvitavad. Kui pikk just üks vagu on, seda ma täpselt ei tea, igatahes pole see aga mitte rohkem kui mõni samm, sest 20 kuni 25 sammu pikkust vahekaugust nimetatakse harilikult *k o l m vagu maad*, kuigi mitte igalpool, sest ühe siinse eestlase teatel pida-

vat see ka nöörimaa nimetuseks olema. Nr. 10.-s tähendab „*tukku kandija*“ tütarlast, kes kedrates või muud näputööd tehes istudes magama jääb. „*Pilulise*“ järgmises reas tähendavad poolkinniseid silmi, või nagu saksa keeles öeldakse „schlaftrunkene“.

Kuid juba enam kui küllalt aega olen ma nende rumalate laulude peale raisanud, sellepärast lase mind parem kõnelda millestki mõistlikumast, kas või näit. *Tartu*, vene keeles Jurjevi, saksa keeles Dorpat nime etümoloogiast, mis mulle hiljuti sõbralikult poolt saadeti [16]. Nagu teateandja ütleb, pärinevad Tartu ja Dorpat mõlemad eestlastelt või liivlastelt, kes mõni aastasada enne vene võimuvõtmist sel maa-alal elasid. Et sõnajuur müristamise-jumalaga ühenduses seisab, seda tunnistavad sellekohased sünonüümid *hörisema, hürisema, jõrisema, jürisema, kärisema, kõrisema, mürisema, korisema, nurisema, põrisema, tõrisema, turisema ja urisema*, mille hulgas küll mõned praegusel ajal nõrgema tähenduse on saanud, kuid esialgu kõik kõuemürinat järele aimasid.

Kord astusid ida poolt tulles ühe küttija rahva maakuulajad alla sügavasse orgu, mille põhjas lai vaikne jõgi voolas. Tume metsatihnik kattis orunõlvakuid, kuna läänepoolsel kõrgendikul vägev tammik kerkis. Päikesepalavast roidunud jahimehed istusid oma sõjariistade kõrvale jõe äärde maha kehakinnitust võtma, kusjuures siis Vibulane, jahimeeste kaitsja, rikkaliku saagi eest tänu ja kiitust sai. Korraga kerkisid õhtu poolt mustad pilverünkad. Üürikese aja pärast oli kõik pilkaselt pime. Mürinal kärgatas kõu ja pilvist sähvisid tulised piksenooled tammikusse. „Seal üleval mäeharjal“ — ütlesid maakuulajad, „elab *Taar*, see on kõueküngas — *Töripää*. — *Taar* või *Tör* oli selle küttija rahva kõige kõrgem jumalus. — Sellest sündmusest läksid mööda aastasajad. Jahtipidavast rahvast olid põlluharijad saanud. Kuid endist viisi austati ka uuel kodumaal oma jumalaid, kelle poole kord Altai ja Uurali kõrgustikkudel ja orgudes oli palvetatud. Nimetatud *Töripääl* kerkisid nüüd ohvrisuitsu-sambad, siin oli *Taar*'i kummardamise kõige

püham paik, siin tammehiies ühinesid puulehtede viirastusliku kahinaga *Vanemuise* nõiduslikud kandlehääled ja eesti rahva laulu viisil kõneldud palvesõnad. — — Kuid jõukus äratas naabrite saagihimu. Aastal 1030 ilmus Jaroslav *Waijato balwe*'sse (*Võhandu pool?*) ja maa päriselanikud jutustasid talle põhja pool asuvast *Töripääst*, mida nad oma pehmes keelemurdes *Hüri-* või *Jüripääks* nimetasid. Jaroslav viis oma sõdalased kirjeldatud paika. Eestlaste Olümpos heideti alla. Ähvardavalt paistsid *Uri* kindluse vahitornid üle maa. *Jurjew* oli rajatud [1].

Kaks aastasada oli pärast Jaroslavi mineviku rüppe vajunud, seal tulid lääne poolt risti ja mõõgaga vagad palverändajad. Ka nemad jõudsid samasse paika Emajõe ääres, heitsid alla kindluse ja ehitasid *Taari* kummardamise kohale püha Dionisiuse auks toomkiriku. *Tõnis* sai *Töri* päranduse valitsejaks. Ristiusu rüü aeti paganlusele selga [2]. Vagad palverändajad tegid *Töripää* või *Taarapää* koha nimest Dörbt, Darbt ja hiljem Dorpat. Päriselanikud tegid aja jooksul sedasama. Häälikutenihkumise seaduste järgi kadusid ja vaheldusid nii umb- kui ka täishäälikud ja nõnda tekkisid siis *Tarpä*, *Tartä* ja lõpuks *Tartu* [3].

Tartu (Dorpat) nime on tahetud õige mitmet viisi seletada. Siia on isegi tatarlased juurde kistud, kes aga alles pärast seda ajaloos esile kerkisid, kui Dorpati (Jurjewi) nime juba ammugi annaalides nimetati. Selle juures on teada, et mongolid või tatarlased oma sõjakäikudel loode poole vana Novgorodini ei jõudnud, vaid sada versta enne seda linna ümber pöörasid. Teiste arvates pärinevat see nimi alamsaksi keelest, sest dar bet tähendavat „seal kaugemal", kuid seejuures unustati Läti Henriku poolt nimetatud *Castrum Tarbetum* [17], mille esimesed sakslased eest leidsid [4]. Niisama lubamatu on püüdmine tuletada seda nime vanadest keeltest, nagu näit. heebrea keelest, mida on katsutud teha. — Eelöeldust tohiks selguda, et Tartu nime esimene silp ainult *töri-* või *turisema* sõnajuurega ühenduses seisab ja järeli-

kult seda — nagu juba kaunis üleüldiselt tõeks peetakse — muistse paganluseaegse jumaluse *Töri* või *Turiga* siduda tuleb [5]. Mis puutub teise silpi, siis olgu tähendatud, et suurem osa neist kohtadest, mis *Taari* auks oma nime said, asusid mägedel, kuhu inimeste alandlikkus jumalate asukoha paigutas, sest taeva elanikkudele kuulub kõrgus, nagu ju vanad kreeklasedki oma jumalaid Olümposele, Thessalia kõige kõrgemale mäele elama asetasid. Võiks ju püüda selle sõna teist silpi mitte *pääst*, vaid mõnest teisest sõnast tuletada. Läti Henrik toob eestlaste kõige kõrgema jumala nimena *Tarapitha*. *Tarapitha* [6] nimi säärasel kujul on õigeks tunnistatud. Mida tähendas siis see *pitha*? Selle sõna seletamiseks tohiks öelda järgmist. Eestlased hoidsid oma majades üht pühitsetud pühadust, *Taara* (*Uku*) *vakka*, mida ka *Taara pütiks* nimetati [7]. Sellest pühadusest uskusid nad, et sel nõiavõim on, mispärast siis ka sõjariistu selle läheduses hoiti. Arvatavasti kanti lahingutes seda *Taara pütti* nagu monstrantsi või seaduselaegast kaasas, ja küllap sealt siis on pärit ka sõjahüüd *Taaravita* (*Taara pütt*) [8]. — Nagu katoliku kiriku pühaduste hulgas mõnel suurem jõud on, nõnda võis ehk lugu ka *Taara pütiga* olla. Kõige vägevamat neist kandis *maleva* (*malvi*) endaga kaasas. Ühe säärase riistapuu panipaigaks võis Emajõe äärne tammik olla, kust see siis hävitavate sõdade ajal *Ebavere mäele* ja sealt, kui vaenlane ka sellele pelgupaigale oli lähenenud, võidi Saaremaale viia. Läti Henriku teated võiksid just selle kohta käia. Sedamööda võis siis *Tartu* omal ajal *Taara püti linn*, eesti rahva Jeruusalem või Mekka olla. —

Märkused.

1) Kuna Vladimiri kuulus poeg enne a. 1000 sündis ja veel paganalapsena ilmale tuli, siis võidi talle küll nimeks panna Jaroslav, mis Thori kuulsust tähendab. Kristlasena võttis ta aga oma rahva trooniltõugatud kõige kõrgema jumaluse järgi endale nimeks lihtsalt *Jöri*. Eesti sõnas *Töri* või *Jüri* leidis ta eest varjaagide Thor'i, järelikult polnud tal tarvis seda paika ümber nimetada.

2) Paganluse ristimine kristliku kombe järgi oli operatsioon, mida igalpool laialt rakendati, et uuele õpetusele seda hõlpsamini teed tasandada. Endiste pühade paikade kohale ehitati kirikud ja kabelid. Mõne kivi, puu või muu sarnasega seotud paganlikud legendid tehti ümber kristlikkudeks ja lasti ehtsate pähe käiku. *Töri* või *Jöri* asemele asus püha Georg. Endistele *Hürikividele* (pikse- või *Uku* kivid) poogiti külge mõni selle püha rüütliga seotud lugu. Ühtlasi ei unustatud aga ka paganlikke pühasid ja tähtpäevi silmas pidamast.

3) Peipsi ääres Kodavere kihelkonnas — seal õ-tähe õnnemaal — öeldakse veel tänapäevalgi *Tartu* asemel järjekindlalt *Tõrtu*.

4) Läti Henrik XV, 7.

5) *Taar'i* auks on ka teistes maades, kus soomesugu rahvad elavad või elasid, mõned maakohad selle jumala järgi oma nime saanud, nagu näiteks Soomes *Turku* (Turu), Kuramaal Darben, Novgorodi kubermangus Toropets, Tveris Toržok, Vladimiris Jurjew, Vologdas ja Arhangelskis Järensk, Jaroslav jne. — Eestlaste maal — Tarvastu, Torma, Tori, Türi, Toolse jne. Vanal liivlaste maal Toreida.

6) Sedamööda võiksid siis küll ka Turupid Knytlinga-saagas tõepõhjal rajaneda.

7) Ühes vanas rahvalaulus, kus jahimees läheb põtra küttima, öeldakse:

Vello võtt' püssi püti päälta,
Taba Taara vaka päälta.

8) Sõnast *urisema*, *urahus* võis siis kas tekkida või areneda ka sõjahüüe „hurraa!" Lõpuks olgu veel tähendatud, et säärane häälte järeleaimamine, millest hakatuses muistse eesti kõige kõrgema jumaluse nime puhul juttu oli, ka indogermaani keeltes aset leidis, nii et Thor germaanlaste ja Perun (Porchut) slaavlaste kõige kõrgemaks jumaluseks sai.

Nüüd siis, vana vennas, otsi kokku oma ajalooline ja

mütoloogiline tarkus, mõtle järele ja teata mulle edaspidi parajal võimalusel, mis Sa sellest nimede tuletamisest arvad. Minu võhikliku arusaamise järgi on see küll hoopis loomulikum kui nii mõnedki õpetatud seletused, mis lähemal järelevaatamisel siiski ainult aganate tuulamiseks jäävad [18]. — Nagu uuemad kaalukamad ajaloo-uurijad — nimelt Forsmann (Koskinen) Helsingis kindlaks on teinud, pole see kõik muud kui tühi loba, mis seni on räägitud eesti rahva põlisest Baltimaal asumisest ja nimelt, nagu oleks juba Kristuse sündimise ajal või isegi varem siin elutsenud ürgrahvas olnud just eestlased [19]. Koskineni arvates võisid soome suguharud oma praegustesse asukohtadesse VI aastasaja alguses sisse rännata, nõnda siis 500 kuni 600 aastat enne sakslaste siiajõudmist. Kas siin ka enne eestlasi ja liivlasi juba kahekäelised asusid või oli maa kuni selle ajani täitsa ilma elanikkudeta olnud — selle peale kindlat vastust anda tohiks küllaltki raske olla. Et liivlased lätlaste poolt oma esialgsetest elupaikadest välja oleksid tõrjutud ja neilt sellepärast sõimunime „*iggans*" saanud — selle lükkab Forsmann ümber. Nõnda palju kui mina läti keele tundjate käest sõna *iggans* kohta seletust olen pärinud, vastati mulle võrdlemisi üksmeelselt ainult järgmist: „Öeldakse, see pidavat tähendama „väljatõrjutuid", sest et lätlased eestlasi nõnda sõimavad. Läti keele enda abil ei saa seda sõna seletada".

Selle pika kritseldusega olen ma Sulle nüüd loodetavasti oma kirjavõla ära tasunud ja võin pea rahulikult padjale panna, kuni kord jälle juhtumisi vaba silmapilk tuleb ja kirjutamise lusti tunnen. Sinu küsimusele perekonna-asjade kohta olgu teatatud, et meie peres on kõik vanaviisi, kedagi pole juurde tulnud ega ka lahkunud. Minu poja juures, kes juba üle pooleteise aasta abielus, pole seni nähtavasti väljavaateid pisikese pere saamiseks. Tütar ja väimees saatsid ka sel aastal nagu ikka suvise vaheaja meie juures mööda, nii et meil kuue nädala vältel pisut seltslikku elu oli. —

Sinu juba mitmel puhul korratud ja viimases kirjas uuesti ülessoendatud ähvardust kirjade alalhoidmise asjus pean mina nagu ikka naljaks [20], palun Sind

aga täiesti tõsiselt: peaksid Sina oma makulatuuri hulgas juhtumisi mõned minu käega kirjutatud lehed leidma, siis hävita need ära või anna vähemalt käsk, et seda pärast Sinu surma tehtaks. Neist ei tohi ühelgi juhul midagi järelpõlvede kätte sattuda. Seesinane on minu praegune soov ja viimne tahtmine. Seega lase siis ennast ühes oma armsa perega *Vanaisa* hoole alla usaldada! *Palju tuhat tervisi*

Sinu parandamata

Kreutzwaldilt.

1. *marasmus senilis* (lad.) — vanadusenõrkus..

2. Victor Stein, vrd. kiri 68.

3. Kolbe, Julius A. E. (1820—1850), pastor Võrus 1843—1850.

3a. *Eestimaal* — poeg Alexise juures Kadrinas.

4. *minia* — Sophie Kreutzwald, sünd. Husen, vt. kiri 66.

5. O. W. Masing, vt. kiri 35, viide 15. — Tema poolt kirjeldatud madude austamise kohta, vt. „Maarahva Nädalaleht" 1822, lk. 3—6.

6. Krüdener, Barbara J. v. (1764—1824), balti-saksa päritoluga kirjanik. Elas ja seikles enamasti Lääne-Euroopas; 1804. a. alates usuhullustaja. Elas oma elu lõppaastail mõnda aega Võrumaal Viitina mõisas, kus korraldas palvetunde ka talurahvale; suri Krimmis.

7. Kr-i märgitud teos on tundmata. — Goethe erasekretär oli Johann P. Eckermann (1792—1854), kirjanik ja raamatukoguhoidja ning Goethe kõneluste ülesmärkija; ilm. „Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens 1823—1832".

8. Knüpffer, Georg M. (1785—1863), Väike-Maarja pastor 1812—1852. ÕES-i asutajaliige. Tema kõnesolev kirjutus „Der Berg des Thorapilla" („Th-a mägi"), vt. Inland 1836, vg. 361—366 ja 377—383; sinna juurde ka: vg. 584—588 ja 833—843.

9. *auru-pähklikoored* — väiksed aurulaevad „Dorpat" ja „Alexander", mis Tartu ja Pihkva vahel ühendust pidasid.

10. Vrd. kiri 67, viide 4. — Schmiedebergi kaevamistulemused on tundmata.

11. Kuressaare (nüüd: Kingissepa) gümnaasimui õpetaja Jean B. Holzmayer'i (1839—1890) teos „Osiliana" (ilm. 1872) sisaldab saarlaste suust kogutud teateid vanade pärimuste, uskumuste, kombestiku jne. kohta.

12. *Sic transit gloria mundi*! (lad.) — nõnda kaob maailma kuulsus!

13. Tsaar Peeter I 200. sünnipäeva pühitseti 30. mail 1872.

14. Kõnesolevad rahvalaulud on tundmata.

15. Vrd. A. Warelius, Beiträge zur Kenntniss Finnlands in ethnographischer Beziehung (= Beiträge zur Kenntniss des Russischen Reiches XIII), lk. 125 ja 198.

16. Järgneva üsna meelevaldse ja ebakriitilise Tartu nime seletamiskatse autoriks oli Kr-i sõber, Vastseliina arst Th. Mühlenthal (vt. kiri 4, viide 12); kõnesolev kirjutus „Zur Etymologie des Namens Dorpat, estn. Tarto, russ. Jurjew" ilmus „Dörptsche Zeitung'is" 17. XI 1872, nr. 267, lk. 1—2; vrd. ka kiri 70.

17. *Castrum Tarbetum* (lad.) — Tarbetu (Tartu) kindlus.

18. Kr-i pooliti ironiseerivat heakskiitmist tuleb tugeva reservatsiooniga võtta.

19. Vt. kiri 53.

20. Vrd. ka kiri 10 (lõpp).

70. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 15. novembril 1872.

Armas Schultz,

„See tuleb p a r a n d a m a t a haigusest" ütles rätsep ja arvas, et tema tõvele rohtu ei ole, kuid paari nädala pärast oli ta terve nagu kala vees. Minu parandamata haigusega, kirjutamise tõrksusega, läheb lugu päev-päevalt halvemaks, seega siis ka prognoos järjest tõsisemaks. Jälle on mu kirjutuslaua laegas kirju täis, nii mõnigi mees ootab vastust ja mitte kõik pole nii diplomaatilised kui Sina, kes Sa oma kirjad daatumita jätad. Küsid Sa minult, kunas kiri pärale jõudnud, siis vastan ma südamerahuga: „*Ei tea!*" Et Sa aga juhtumisi ühes punktis näid märki tabavat, siis tahan Sulle vastata. Näed Sa, lühikesed hämarad päevad ja lõpmatu pikad ööd on just niisama tuimad ja igavad kui vanainimese elugi, seal siis ei jää midagi paremat teha kui plaane sepitseda ja õhuhooneid ehitada. Eks me siis

võta jälle oma sadulasse pandud kepihobu selga asuda ja üle *Soome silla* ratsutada, kuni pääsukesed ühes suvega ka paremad mõtted kaasa toovad. Jah, me tahame reisida, s. t. mõttekujutuses — mitte ainult Soome ja Lapimaale, vaid nagu kord *Kalevipoeg* isegi maailma lõpuni. *Ad vocem Kalevipoeg* tuleb mulle midagi meelde, mis teid kõiki märatsema paneks, kui mul ainult aega oleks seda Sulle ja teistele tarkadele inimestele teatavaks teha [1]. — Minu vaikne, leidlik sõber, kelle Tartu nime seletamise hüpotees Sulle meeldis, on hiljuti ühe teise lapsega õnnelikult maha saanud [2]. Minu nõdra arusaamise järgi tohiks see õpetatud maailmas küll pisut furoori teha, kui mul ainult korda läheks autorit nõnda tümaks teha, et ta mulle lubab oma ideed Koskinenile teatada.

Nimetatud artikli pealkiri on: „Russland und die Uralier im IX und X Jahrhundert" [3]. Uraallaste all mõeldakse seda t u r a a n l a s t e haru, kuhu kõik soome ehk tšuudi suguharud kuuluvad. Autor on arvamisel, et soome „*Kalevalas*" jutustatakse sellest ajast, kus Uuralist Baltimere poole tungivad läänesoomlased maa pärisrahvaga võitlust pidasid, kuna aga palju hilisemad *Kalevipoja*-lood varjaagide-venelaste riigi soome ajajärku ülistavad: „*Kaleviidide* eeposes lauldakse esimeste Rjurikovitšide ajast. Kes ei märkaks, kui sarnased on nimed *O l e g* ja *O l e v* (*A l e v*, *K a l e v*), *S i n a v* (Sineus) ja *S u l e v*? — Samuti ei tohiks tähelepanemata jääda ka *Kalevipoja* ja Olegi ühesugune saatus. Mõlemad rändavad ringi mööda kaugeid maid ja meresid, mõlemal on palju võitlemist nõidadega, mõlemad saavad jalahaava läbi surma, pärast seda kui nii ühele kui teisele oraakli suu läbi just sedalaadi surm ette on kuulutatud. — Kas ei tuleta S v j a t o s l a v i võitlused Doonau ääres meelde *Kalevipoega* eepose XX loos? — *K a l e v* ja T r u v o r, mõlemad on rahvajutu järgi maetud *Iru*mäe lähedale, esimene *Lindanisas* (Kolõvanis) *I r u* mäe lähedal Tallinna Toompea kalju alla, teine *I r u v a r a* (Isborski) ümbruses G o r o d i t s a künka alla. Rahvajutu järgi on *Alev* (*Kalev*) *Lindanisa* asutaja, pihkva eestlaste (*setude*) jutu järgi on ta aga ka Pihkva ehitaja, kuna

Nestor siin *Alevi* (*Olevi*) asemele paneb O l g h a, Ighori abikaasa ja Svjatoslavi ema. Olgale võiks aga omakorda vastu seada kividekandja *Kalevipoja* eeposest jne. jne."

See lühike väljavõte ühest autori märkusest olgu Sulle tunnistuseks, kuidaviisi meie uurija argumenteerib. Eesti eepos laseb *põhjakotkal* vana *Kalevi* Viru rannikule tuua. Kindlasti on see kotkas laeva võrdkujuks, ja kas ei ole siin just varjaagi vürstide ajaloolist maaletulemist silmas peetud? Lõpuks, *L e n n u k i* nimelise laeva tüürimees *V a r a k* — kas ei viita seegi üsna selgesti varjaagide meresõitudele? küsib autor.

Nagu näed, pole minu kätte sattunud leid sugugi mitte tühine. Kuigi need pudrutangud veel sõeluda ja tuulata tahavad, kusjuures üsnagi palju peeneks jahvatatud kõlkaid tuulde võiks lennata, tuleb arukale autorile ta vaatekoha eest siiski tänulik olla.

Sa küsisid minult, kas Tartu nime seletus on trükitud ja see viis mind mõttele liigagi tagasihoidlikku autorit pisut üllatada. Kui härra Gläser nõus on artiklit oma ajalehe joone all nõnda ära trükkima, et ta tsensori juures mind selle saatjaks tembeldab ja autor ise anonüümseks jääb, siis tahan kirjutuse tõesti avaldada ja trükitud ajalehe ka autorile saata [5]. Esiotsa sülitab ta muidugi tuld ja tõrva, kuid aja jooksul loodan teda siiski jälle rahustada, sest meie kahe läbisaamine on koguni sõbralik.

Et nüüd pärast seda kõrvalhüpet jälle Soome-reisi juurde tagasi tulla, siis on selle plaani täideviimine peaaegu ülesaamatute raskustega seotud. Soome ja meie ajaarvamise vahe ei taha suvise reisiga hästi sobida. Meie kalendri järgi algab suve-vaheaeg mai lõpul, siis aga lähevad kõik lendu, kes iganes õpetatud rändlindude peresse kuuluvad ja nõnda ei leiaks ma oma sealsetest tuttavatest enam kedagi eest. Sellepärast kirjutas mulle kunagi K r o h n, et kõige parem aeg olevat just talvel [6]. Siis aga ei saa looduse kaunidustest mingit mõnu tunda. Mai alguses on meil veel õige külm, virguv loodus hakkab hädavaevalt pikka talveund silmist hõõruma. Põhja-Soome viibib paiguti veel pakase jäises kaisutuses, reisijad marsivad ringi

talvekasukates, seetõttu tuleb looduseilust suu puhtaks pühkida — kõik on kõle ja ebamugav. Pärastpoole puuduvad jällegi inimesed, inimesteta aga on kõige kaunimgi loodus poolsurnud. Lisaks tuleb veel seegi nuhtlus, et kogu mu kontvärk sääraseks reisiks enam küllalt vastupidav ei ole. Sina leidsid oma 263 luudkonti kübara ja prillidega tükis kõik jälle ilusti tervelt üles, seejärel kui Sa juba kolm sekundit teise ilma lävel olid viibinud [7], minu luud-liikmed laguneksid aga juba maiselgi sõidul koost ära, kui peaksin 1) laskma ennast umbes sada versta kuni Pihkvani postikärus ja hiljem võib olla kaherattalises soome kaarikus logistada. Asja võib ju 2) ajada nii ökonoomiliselt kui tahes, ometi on seejuures ikkagi tarvis kolme asja: raha, raha ja raha kaugelt suuremal määral, kui Sina oma tagasihoidlikus eelarves üles loed.

„Verhandlungen", kus „Osiliana" ilmus, pole mul praegu kodus, kätte saades läkitan selle aga Sulle otsekohe. Minu kõige parem tänu hiljuti siiajõudnud tee eest; murdsin küll kõvasti pead, kelle käest see saadetus võiks tulla, kuid ei tabanud märki. Peaks Tartu nime seletus trükis ilmuma, siis saad Sina ühe eksemplari kohe tulikuumalt. Kas Gläseri ja dr. Bertrami vahelt on must kass läbi jooksnud [8]? — Kipub nagu seda nägu olema!

Ela hästi!

Sinu Kreutzwald.

P. S. Mõlemad turaanlased, Lönrot ja +wald, on juba aastate eest isiklikult kokku puutunud [9], järelikult poleks Sinu kokkusaamise sobitamine sel puhul kaugeltki mitte *„neitsiluku"* avamine. *Vanaisa rahumaal* loodavad nad ükskord teineteist jälle näha. Tervita Helsingis Krohni, Koskineni, Donner'it [10] ja teisi, kes end aga tahavad tervitada lasta.

1. *Ad vocem* (lad.) — puhul.

2. Vt. eelmine kiri.

3. Tõlkes: „Venemaa ja uraallased IX ja X sajandil"; ilmunud „Dörptsche Zeitung'is" 19. II 1873, nr. 42, lk. 1—2.

4. Nestor (XI—XII saj.), Kiievi munk, tema nimega on seotud kõige vanema vene kroonika nn. „Ajalikkude aastate loo" redigeerimine. Tema kui ka vene ajaloo tolleaegsete sündmuste kohta vt. lähemalt: NSV Liidu ajalugu I (NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut jt.). Tallinn, 1951, lk. 47—48.

5. Gläser, vt. kiri 43, viide 1; vrd. ka kiri 69, viide 16.

6. Krohn, vt. kiri 51, viide 14.

7. Vihje Sch.-B-i õnnelikult lõppenud õnnetusele Soome raudteel, kus ta raudteeröövbaste vahele kukkus ja vagunid temast puudutamatult üle sõitsid; vt. lähemalt: Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutter 1833—1875. Leipzig, 1934, lk. 262—263.

8. Kr-i oletus Gläseri ja Sch.-B-i vahelise võõrdumise kohta näikse põhjenevat sellel, et Gläseri ajalehes „Dörptsche Zeitung" Sch.-B-i kaastööd enam ei ilmunud.

9. E. Lönnrot külastas Kr-i Võrus 1844. a., vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 44.

10. Donner, Otto (1835—1909), tuntud soome keeleteadlane; Kr-i kirju temale vt. käesolevas köites.

71. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

24. oktoobril 1873.

Päramine toss es ole veel lännu!

hüüab võrulane vastu. Elamisest pole seejuures küll juttugi, see on üksnes varjuelu või õigemini öelda — vegeteerimine. Ainult vähestele surelikkudele, *Vanaisa pai*lastele, saab osaks pühapäevane õnn, et nad „merehädalistena elu vraki küljes rippudes" veel Dr. Bertrami, selle väsimatu humoristi kombel nalja heita suudavad, just nagu ei jätakski halli argipäeva murdlainetus inimesele vähematki jälge! Ei ma usu Sind, vana poiss (mitte *vanapoiss* eesti mõttes!) — see kõik on ainult tühipaljas kelkimine, sest raugalikus nõtruses tärkab ju tahtmine oma rohkeid mõrasid

nooruslikkude hilpude taha peita. Seitse aastakümmet on koguni raskesti mu turjale langenud ja mind läbi ja läbi tümaks teinud — sellest annab Sulle tunnistust kas või säärane lihtne asi, et ma Su 2. augusti „ae!"-hüüdele alles 24. oktoobril vastan. Sinu sagedased sõitmised üle *Soome silla* on Sind ennastki nähtavasti *quasi* meremeheks moondanud, nõnda et Su *tähendamise sõnade* pildid ja võrdlusedki kõik vesisest elemendist on võetud.

Üks *M e s i k ä p p* — mitte küll vana tuttav „Reinuvader rebasest", vaid Tamula järvekalda elanik — päris mullu suvel õige mitu korda, kas see vaikne härra ei tulegi tagasi, kes tema võõrastemajas nii usinasti kirjutas ja nii mõnegi kena kopika ta kukrusse lisas [1]. „*Ei tea!*" oli üksluine vastus. Mõni päev pärast Sinu kirja päralejõudmist leidsin ta jälle majatrepil peesitamas ja hüüdsin: „Riiginõunik S[chultz] kirjutas mulle ja päris möödaminnes ka T e i e järgi". Sa oleksid pidanud nägema, kuidas ta vanad põsed rõõmust särama lõid. „Kas ta tuleb veel kunagi Võrule, meie vaikne linnake meeldis ju talle, ta lubas mulle päris kindlasti" jne. — nii läks jutt *sita sorinal kui kiriku kellad*, kuni pealtkuulaja 99-ni oli lugenud. „Kui te temale kirjutate, siis ärge unustage ka minu poolt südamlikke tervitusi lisamast!" — Nagu näed, ongi see ülesanne juba enne veerandaasta lõppemist täidetud. Mu kallim, mis tahad Sa veel?

Et nüüd jälle midagi mõistlikumat käsile võtta, räägime pisut meie minevasuvisest lõbureisist, mis igas tükis läinudsuvise plaani järgi sai tehtud, ainult selle vahega, et seejärel, kui me Sinuga Helsingis jumalaga olime jätnud, mina veel kaheks nädalaks sinna jäin. Kurjad keeled kipuvad küll kinnitama, et ma jalagagi toast välja polevat saanud, kuid see on selge liialdus: ainult linnakese piiridest ei saanud ma suve jooksul välja. Küll aga käisin märtsis ja aprillis *nagu tuld toomas* armsas pesakeses Tartus, kuhu mind mõlemal korral telegraafi teel kutsuti. Aja selle teate puhul kõrvad kikki, meil on tõesti elektri-telegraaf, selle eest aga — (igal asjal peab ju oma piir olema!) on meil endise nelja asemel nüüd ainult k a k s postipäeva nädalas! Kuidas

peab telegraaf muidu oma igapäevase leiva kätte saama? Kui kirjade saatmiseks ja kättesaamiseks on nädalas neli postipäeva, siis ei hakka ükski naljalt telegraafi tarvitama, postkaart maksab ju ainult viis kopikat, telegramm aga kõige lähemagi vahemaa taha 50, Riiga isegi terve rubla. Nagu ajalehed lobisevad, pidavat telegrammid tuleval aastal märksa odavamaks minema, — kui lugu nii, siis on sel puhul üsna arukalt talitatud. Kui tublisti võiks küll riigi sissetulekuid iga aasta postist ja telegraafist suurendada, kui ainult senist üleskruvitud taksi parajal määral alandataks; ütleme, et ainult pooledki neist kirjasaatjatest, kes praegu 10 kopika eest üheainsa kirja kirjutavad, poole odavama saatekulu puhul sama aja jooksul neli kirja kirjutavad — seega annaksid nad siis markide eest välja juba kahekordse summa.

Sinu tähtis leid Luua mõisa sängi identsusest Igavere sängiga (selle Kruse poolt toodud nimemoonutusega [1a]) seisab tänini kasutamata. Minu väimees oli juba ära sõitnud, kui Su sõnumik pärale jõudis, temale kirjutamiseks pole mul aga lusti ega mahti [2]. Mis puutub Kambja ja Kanepi vahelistesse mälestusmärkidesse, siis on nende kohta küll järele päritud, kuid seni ilma tagajärjeta. Nagu paistab, käib eesti muistse aja uurimisega otse isemoodi õnnetus kaasas. Mineval aastal kõnelesin ma Sulle ühest noormehest, kes ennast õhina ja armastusega laulude ja lugude korjamisele pühendas, ka mõnegi kimbukese säärast kallist vara juba kätte oli leidnud. Kui ta nüüd tänavu suvel oma uurimisi Petserimaa *setude* juures jätkas, jäi ta rõugetesse ja oli kahe nädala pärast surnud [3]. Ma nägin teda just sel päeval, kui rõuged hakkasid välja lööma, seisukorras ei paistnud midagi kartust äratavat. Temale oli jaanuarikuus uuesti rõugeid pandud ja pealegi nii heade tagajärgedega, nagu oleks seda esimest korda tehtud, kuigi ühel käevarrel esimese pookimise armid näha olid. Selles olukorras võis haigust kergeteks varioliidideks pidada. Minu imestus ei olnud väike, kui tema õemees, kes on tegelik arst ja teda ravitses, mulle kümne päeva pärast kirjutas, see tugev 31-aastane noormees olevat surnud [4]. Säherdused juhtumised või-

vad meid nende paljukiidetud uuestipookimiste asjus segadusse viia. Viimastel aastatel Preisimaalt saadud täpipealsed statistilised andmed näitavad väga väikest lahkuminekut isikute vahel, keda on üks või mitu korda poogitud; neid viimaseid on umbes 3% vähem surnud. Seal siis tasub küll vaevalt vägivaldset jahti pidada ja inimesi politseivõimuga uuesti rõugepanemisele sundida, nagu neid aastasadade eest ristimiseks vette aeti. Nimelt oli säherdune pöörane kuulujutt liikvele pääsnud ja ka rohkesti uskujaid leidnud, nagu oleksid arstid aadlikkude poolt ära ostetud, et nõndaviisi rahvast ära mürgitada!! Loodetavasti saadab Blumberg ka tuleval suvel oma puhkuse siin mööda, siis võib ta mõnusasti neid *Kalevi* jälgi Kanepis ja Kambjas järele uurida. Tänavu suvel tegi ta Viinis näitusejandi kaasa ja tuli sealt väga rahul olles ja virgutatult tagasi. Adelheid oli lastega siin ja läks alles 20. augustil Tartu tagasi [5]. — See kõrts, mille nime Sa olid unustanud, pidi kas *Sillaotsa* või *Sulu* olema, need on kaks kuulsamat kõrtsi kogu sel teel.

Viimaseid kõledalt külmi suvistepühi ei saa küll kuidagi „kauniteks" nimetada, soojaks köetud toas oli üsna mõnus olla. Minu lapsed olid Mõllatsisse välja sõitnud, seal mehemoodi külmetanud, kuid õnneks tervelt ja tõveta koju jõudnud.

Osalt just niisamasuguseid talumajasid, nagu Sina Kuremaal üles oled joonistanud, kerkib ka meie pool aast-aastalt ikka rohkem; kohati näeb ka teistsugust ehitusviisi, kuid kõigi nende hoonete juures on rehi eluruumidest alati l a h u t a t u d. Paistab päris reegliks olevat, et taluomanik, niipea kui ta ainult kõige rängema ostuvõla kaelast ära saab, endale ka kohe korraliku maja üles ehitab. Koguni veider tundub mulle aga see, et päris Tartu külje all — nii Raadil, Ropkas, Tähtveres kui ka seal ümbruskonnas asuvate talupoegade elumajad peaaegu niisamasugusteks on jäänud, nagu meie neid umbes viiekümne aasta eest nägime. Võib ju olla, et just linna lähedus ongi selles süüdi. Inimesed teenivad seal raha hoopis hõlpsamini kui kaugemates maanurkades, kerge teenistus teeb nad aga ühtlasi kergemeelseks ja lodevaks, saadud raha

lüüakse linnakõrtsides läbi, tööd jäetakse ripakile ja enne kui seda märgatakse, on edasimineku asemel juba tagurpidi mindud. —

Võib-olla oled ehk Sina kuulnud, kas Karell on Peterburis või Krimmis? Et ta läinud suvel ajutist puhkust sai ja Emsis oma nõrgenenud tervist oli parandanud, seda kuulsin suvel ühe Peterburi daami käest, kes sel ajal meie kreisis oma sugulasi külastas, kui tema mees samuti Emsis oli. Karelli vanem poeg oli mullu sügisel Odessas Kotzebue juures ametis, keskmine teenis ühes tragunite rügemendis, kõige noorem käis sel ajal veel kaardiväejunkrute koolis ja tohiks ehk sedapuhku juba ohvitser olla [6].

Nõnda siis on meie Justi Narvas ikka veel endiseks jäänud [7]? — Minu teada on ta Sinust noorem, pealegi läksid tema elupäevad koguni rahulikult, kusjuures ta igal õhtul kaardilauas niisama järjekindlalt oma turakuid on löönud nagu vanad Tallinna pürjelid, kel enam hingerahu ei olnud, kui tornikell nii ja nii mitu pauku lõi ja nemad mõne ootamatu vahejuhtumise tõttu Mussesse ivake aega hiljaks pidid jääma [8]. —

Et Sa hiljuti Friedenthalis nii suure eduga *Pulma Jüri* osa mängisid, see tegi mulle palju nalja ja annab ühtlasi tunnistust Sinu südame noorusest. Minu oma on juba ammugi kustunud kraateriks moondunud.

See kirjeldatud pumpamise lugu, mida Sa omaenda kerel proovisid, polnud minule sugugi uudis. Kahju küll, kuid selle meetodi prioriteeti saan ma paraku niisama vähe Sinu kui ka Gutzeit'i arvele panna [9]. 1828. a. teisel semestril nägin ma, kuidas kadunud Faehlmann sedavärki pumpamise omaenda käega ühe haige juures ette võttis, kes kõigi arstikunsti-reeglite järgi surmale oli määratud. Hädavares Winckler ja mina olime Faehlmanni assistendid, meie pidime pumpa täitma ja järgmise laenguni p-pritsi kinni hoidma [10]. Seejärel kui juba viis tublit laengut oli antud, hoiti prunti veel mõni minut ees. Kui see ära võeti, läks lugu lahti, vähemalt terve pangetäis tuli ühe raksuga välja, tunni aja pärast järgnes veel paar tühjendust ja patsient oli päästetud. Ma olen seda abinõu

ka oma hilisemas praktikas mõnikord proovinud, kuid mitte alati niisama heade tagajärgedega.

Sinu puht-panteistliku jumalaideega võib mõtleja inimene hõlpsasti leppida, kuid papid ja pime mass peavad oma „vana juudi" juurde jääma, sest mõistliku jumalaga ei tuleks nii ühed kui ka teised toime: just seal, kus mõistus lõpeb, algabki nende jumal. Kõige uuem jaburus paavsti ilmeksimatusest loob vähemalt võimaluse, et kolmesaja aasta pärast ikkagi tükk maad on edasi jõutud [11], — kui ainult käimasolev liikumine takistamatult samuti edasi kestab nagu alguses. Oleks ka Saksamaa kohe nagu pisike Šveits tõrksale papikarjale säru teinud, siis oleksid preestritest kisakõrid juba ammugi hiirvaikseks muutunud [12]. Paavstile saadetud keiserlikust vastusest tahaks nagu välja paista, et kavatsetakse ohje rohkem pingule tõmmata ja pappide tantsu oma nina peal mitte enam rahulikult kannatada.

Lähemal ajal ootan lubatud artiklit Sinu poolt ülesleitud uute olluste — belle-mère'i gynäin'i ja andrein'i kohta [13]. Hüvasti! Hüvasti!

Sinu Kr[eutzwald].

1. *Mesikäpp* — Võru võõrastemaja omanik Braun.

1a. Vihje kohanimede Ehavere (Palamusel) ja Igavere (Maarja-Magdaleenas) äravahetamise kohta Fr. Kruse teoses „Ur-Geschichte des Esthnischen Volksstammes", lk. 183.

2. *Minu väimees* — G. Blumberg, vt. kiri 66, viide 5.

3. See noormees oli Victor Stein, vt. kiri 68—69.

4. *tema õemees* — Vastseliina arst Th. Mühlenthal.

5. Adelheid — Kr-i tütar, abielus G. Blumbergiga.

6. Ph. J. Karelli (vt. kiri 11, viide 14) pojad: Nikolai (1845—1908), käsundusametnik Odessa kindralkuberneri Paul Kotzebue (1801—1884) juures; Aleksander (1849—1929) ja Jakob (1851—1892), sõjaväelased.

7. *Justi*, s. o. Justinus Gebauer (1808—1876), arst Narvas; Kr-i üliõpilaspõlve kaaslane.

8. „*Musse*", vt. kiri 6, viide 6.

9. Gutzeit — tundmata.

10. *Hädavares Winckler* — arvatavasti Alexander Th. Winckler (1802—1863), arst Tallinnas. Katkendeid tema õige huvitavatest ja väärtuslikest üliõpilaspõlve mälestustest „Bilder aus dem Dorpater Universitätsleben zu Anfang der zwanziger Jahre" (Pilte Tartu ülikooli elust 20. aastate algul) on avaldatud teoses „Rigascher Almanach für 1891". Riga, 1890, lk. 1—26; uustrükk: Fr. Bienemann, Altlivländische Erinnerungen. Reval, 1911, lk. 76—89.

11. *Kõige uuem jaburus paavsti ilmeksimatusest* — kõne on paavst Pius IX (1792—1878, paavst 1846—1878) poolt 1870. a. väljakuulutatud rooma-katoliku kiriku ja paavsti kui selle esindaja infalliibluse (ilmeksimatuse ehk vääramatuse) dogmast.

12. Kr. kõneleb siin 1871. a. Saksas, eriti Preisimaal peaministri ja pärastise kantsleri Otto von Bismarck'i (1815—1898) algatusel puhkenud nn. „Kulturkampf'ist" („kultuurivõitlusest"), mis tegelikult polnud mingi võitlus kultuuri eest, vaid võitlus Saksamaa ühendamise ja preisi-junkurliku poliitika eest. Selle sihiks oli katoliiklik-separatistliku opositsiooni isoleerimine ja riigivõimu kehtestamine katoliku kiriku üle, mis ka osaliselt saavutati. Oma kõrgpunkti saavutas see võitlus 1873.—1874. a., mille käigus katoliku kiriku järelevalve koolide üle kaotati, jesuiitide tegevus keelati, vaimulikud ordud suleti, rida piiskoppe tagandati, neid karistati vanglaga, rahatrahvidega, maalt väljasaatmisega jne. Šveitsi kantonid kehtestasid riigivõimu katoliku kiriku üle palju resoluutsemalt ja rutemini. Vrd. ka kiri 73.

13. Kr-i algtekstis: Gendrin und Bruin, mis ilmselt tingitud Sch.-B-i raskesti loetavast käekirjast. — Sch.-B-i „lubatud artikkel" on tundmata. Siin on kõne nn. mehelikust, naiselikust jne. magnetilisest fluidumist, mis Sch.-B-i arvates inimestes esinevat.

72. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 16. detsembril 1873.

Armas vana!

See oli aga üllatus seitsmekümnenda lõpetusel! Olin nii palju Sulle võlgu — võitlesin endaga tükk aega, tegin mõnikord endale üsna kibedaid etteheiteid liha nõtruse ja vaimu loiduse pärast, mida enam „ürgliiku-

minegi" ei suutnud liikvele panna! Kuid tänavuse 14. detsembri vägevad pommid süütasid märjad poolpehkinud õled veel korraks põlema, kusjuures kõige tugevamaks õhutajaks ja sütitajaks kindlasti oli Sinu 9. skp. süüterakett, mis just sünnipäeva hommikul koos teiste õnnesoovijatega pärale jõudis [1]. Eestikeelseid epistleid oli õige mitu tulnud, ka viis saadikut isiklikult mitmete seltside poolt, nimelt 3 *põllumeeste*, 2 *lauluseltsi* („*Koit*" ja „*Hämarik* [2]") ja *Eesti Kirjameeste Seltsi* poolt, kes tõid õnnesoove ja *kosti* või *külaleiba* koos sinna juurde kuuluva *keelekastega*, et kõnedest ja eladalaskmistest kuivaksjäänud kõrisid uuesti niisutada.

Pika ja igava pidukirjelduse jaoks ei ole mul sedapuhku mahti, ainult üht peab küll märkima: see oli arvatavasti esimene pidu ühe *quasi*-literaadi majas, kus kogu jutuajamine eesti keeles toimus, sest et ainult kolm isikut koosolijaist seda keelt ei osanud ja kes siis nagu kadunud saarekesed suurde ookeani ära olid eksinud.

Sinu eelmisele kirjale vastan ma ükskord hiljem, täna ainult kõige südamlikum tänu, et Sa mind meeles pidasid ja oma elurõõmsa tujuga minugi pidumeeleolule palju kaasa aitasid.

Eelseisvateks jõulupühadeks ja uue aasta hakatuseks *soovib Sulle tervist ja õnne*

Sinu seitsmekümneseks saanud

Kreutzwald.

1. Kõne on Kr-i 70. sünnipäeva pühitsemisest ja seks puhuks Sch.-B-i poolt saadetud värsistatud õnnesoovist (KM KO Fond 116, M. 1 : 4; mustand: ÕES M. A. 169 : 29), mida läbib juhtmõte, et „ürgliikumine" olevat kogu elu aluseks (vrd. kiri 73). Puudulikkude andmete põhjal („Dörptsche Zeitung" ja „Neue Dörptsche Zeitung" 19. XII 1873, nr. 296) võtsid sünnipäeva pühitsemisest osa: J. Hurt Eesti Kirjameeste Seltsi esindajana, Ado Reinwald ja teised nimeliselt märkimata õnnesoovijad.

2. Siin Kr. eksib: peab olema Viljandi Lauluselts „Koit" (saatis ka õnnesoovitelegrammi) ja arvatavasti „Vanemuise" selts Tartust (tervitas kirjalikult).

73. KREUTZWALD SCHULTZ-BERTRAMILE.

Võrul, 17. jaanuaril 1874.

Armas Schultz,

Võib-olla läheb mul täna korda Su novembri kirjale vastata, mis juba üle kahe kuu on viibinud, kuigi seesinane hooletusepatt nii päeval kui öösi mu südamel kipitab! Tookord paistis mulle peaaegu, nagu oleks Su peapesu mu „sissejuurdunud pessimismuse ja musta prilli läbi vaatamise" pärast isegi pisut vilja kandnud, paraku oli see ainult koguni üürike enesepetmine. Ainuke abinõu minu musta prilli vastu on viimse võimaluseni pingutatud tegevus, kus ööpäeva jooksul mitte ühtki silmapilku jõudemõtete mõlgutamiseks, veel vähem siis nende täideviimiseks ei jääks. Valitseja (Inspector) Bräsig'i sõnu neetud „ettekujutamisejõu" kohta võin minagi oma allkirja ja pitseriga kinnitada, — kuid paljuke see mind aitab [1]? Sina tunned, sõber, turaani loomust üksnes välispidiselt, kui aga Sinugi arteerides ja veenides niisama võltsimatu turaani veri voolaks nagu meiesugusel, küllap Sa siis juba nõus oleksid, et nii kaua kui inimsugu vältab, s. t. sestsaadik kui ta polüübina ehtsa ahvi küljest ära langes ja iseseisvalt edasi vegeteerima jäi, pole lausutud suuremat tõesõna kui see, mis soome „*Kalevalas*" seisab: „valesti kiigutatud lapsest ei saa iial ega iganes õiget meest". — Säärane tarkus võis üksnes turaanlase ajus sündida! Külm ülevalt, soe alt ja „*Opene*" keskpaigast ei aita kah enam midagi [2], kui „ragisev ratas" hoopis ära laguneb, nagu me seda oma nooruses kõigil pea- ja kõrvalteedel iga päev nägime. Sestsaadik aga kui võltskultuuri nuusutanud eesti talupoeg on oma vankrirattaid rautama hakanud, paistab kaotsiläinud rattatükkidega koos jällegi ka tükk „v a n a head aega" kaduma läinud olevat! Kui kaljukindlalt ka mõned inimesed usuksid, et „issand" oma kõikvõimsuses uskmatute soo nõndasamuti üheainsa ööga võib ära hävitada nagu see ingel, kes kord kõik esmasündinud maha lõi ja üksnes ära-

valitud rahva peale halastas, — piinakambrid oma vaevadega, tuleriidad, rattaletõmbamised ja teised sedavärki barbaarsed, inimsugu teotavad surmamiseviisid ei tule enam tagasi — või siis peaksid kõik ilmlikud valitsused ära kaotatama ja kogu võim ainuüksi paavsti ja tema ihukaitseväe kätte antama — NB: mõlemas laagris!

Sinu poolt mulle teatatud õnnelik ravitsemiseviis, kuidas Sa oma 85-aastase mamma surmal nina eest ära näpsasid, annab mulle paraku tunnistust Sinu ilmlikust meelelaadist! Miks ei saatnud Sa kõige lähema mustkuue järele, et ta vanakesele viimset salvimist oleks andnud, s. t. temale põrgu õige kuumaks kütnud? Ses tükis on mul meie hingekarjasega õige ägedat võitlemist olnud[3], sest mina ei pasunda inimestele mitte lausa näkku, kui neil hing minemas on: Ei ole ühtki pääsmist! Sa pead surema! Vaevalt nädal aega tagasi rääkis ta mulle kiideldes ühest noorest tohtrist, kes alguses kiriklikkude kommete vastu olnud; seejärel aga, kui temal, hingekarjasel, korda läinud paganat ümber pöörata, tulnud see hiljuti teda tänama ja kinnitanud, ta patsiendid polevat veel kunagi varem nõnda rahulikult ja õndsalt surnud kui just nüüd, kus ta neilt viimsegi lootuse ära võtab*. Mina seletasin, et tahan oma senisest pruugist kinni pidada; üksnes sel ainsal korral, kui perekond seda korraldamata majapidamise asjade pärast tingimata nõuab, võiksin ma haigele ettevaatlikult meelde tuletada, et ta oma majapidamist korraldaks, millega esialgu küll veel pakki ei ole jne. jne. Härra pastor arvas, kui ma juba säherduse vaevalt kõneväärt pisiasja pärast oma harjunud pruugist taganen, siis tuleks seda küll ilmtingimata ka säärasel puhul teha, kus kaalul on terve igavik. — Tal läheb sama vähe korda mind mu senistest seisupaikadest kõrvale kallutada kui minul teda kõigi ta lühiaruliste ametivendadega ümber pöörata. —

---

* Kes säärast asja usub, sellele tahan ma oma testamendis 25 rubla määrata, s. t. muidugi sel korral, kui nõnda palju järele peaks jääma.

Et Sul korda on läinud noorte inimestega läbi käies ka ise nooreks jääda, selles võib oma terake tõtt olla, kuid kõik iseloomud pole ühest laastust löödud: üks armastab seltslikkust, teine üksindust. Kui norutaja ja hüpohondrik kuulun ma enda arvates viimaste kilda. Nooremas eas tundsin ma mõnikord pisut headmeelt elurõõmsast, meeldivast daamide seltskonnast, nüüd aga on mulle kõik vastik, mis seltskonna ja seltslikkuse nime kannab. —

Võrule raudtee ehitamist võivad ehk meie lapselapsed näha, s. t. pealegi säärast, mis 24 versta kaugusel Võrult mööda läheb — see on nimelt ammugi projekteeritud raudtee üle Ostrovi ja Tartu Pärnusse. Esiotsa puuduvad selle jaoks veel kaks pisiasja: kontsessioon ehitamiseks ja raha. Tartut Balti raudteega ühendava harutee ehitamiseks saadi juba läinud aastal luba kätte, ometi ei suudeta tarvilikku kapitali lahti kangutada sel üsnagi loomulikul põhjusel, et säärane umbsoppi lõppev raudtee küll tulu ei suudaks anda[4]. — Kuigi me sõiduvõimaluste poolest kõigist suure maailma liikumiseteedest sootuks ära lõigatud oleme, siis saime ometi kahe aasta eest elektritraadi, mille kaudu meil erakorraliste elusündmuste puhul võimalik on oma valu- ja rõõmuhüüdeid osavõtlikkudele isikutele ka kõige kaugemategi vahemaade taha saata — kui ainult kukkur sõna kuulab. Läinud aasta teisel poolel kirjutati ajalehtedes üsnagi palju uuest alandatud telegraafi-taksist, uus aasta on käes, kuid odavamast taksist ei kuuldu enam sõnakestki. Nõdrale riigialamamõistusele jäävad mitmedki asjad tumedaks, mis mõni heledasti valgustatud ministriaju välja on haudunud! Nõnda näituseks tuleb maksta ühe loe raskuse hariliku kirja eest Vastseliina või Sänna postijaama (mõlemad siit 27 versta) või Varbusesse (22 versta) just niisama palju kui Berliinigi — 10 kopikat! Kas siis meiegi oludes ei tuleks midagi õppida sellest tähelepanekust, mis Inglismaal nii häid tagajärgi on andnud — et nimelt postimaksu alandamisega posti sissetulekud suurenevad? Ütleme, et keegi kirjutab nüüd aastas ainult kolm või neli kirja kõige lähemasse naabruskonda, — kui aga postitaks odavamaks läheks, siis kirjutaks ta juba kolm

või neli korda rohkem. Paljud inimesed aga, kes praegu postiga ühtki kirja ei saada, teeksid seda siis aasta jooksul mitugi korda ja suurendaksid nõndaviisi posti sissetulekuid.

Järg ja lõpp 20. jaanuaril.

Siin kohal kutsuti mind neljapäeval ära ja tagasi jõudsin ma alles tund aega pärast postiaja lõppemist. Järgmisel hommikul tuli Sinu 13. skp. postkaart, mis mõnel teisel puhul küll koguni raskesti mu süüdlast pead oleks tabanud, kui mitte need juba täiskritseldatud neli lehekülge tunnistust ei annaks, et traadita telegraaf — Sinu mõtted — mind juba eelmisel päeval letargiast olid äratanud. Mulle on arusaamatu, kuidas Sulle küll tänini teadmatuks võis jääda, et meie, s. t. Lönnrot ja mina tühipaljas, — teineteist juba palest palgesse ja silmast silma tundma oleme õppinud. See koguni lühike kokkupuutumine leidis aset kõige halvemates tingimustes. Üks meie lastest oli parajasti haige, nii et murelik ema, ka ise pooltõbine, kogu aeg haigevoodi juures pidi viibima ja armsa külalise vastu oma perenaisekohuseid ei saanud täita. Ta pidi nõnda kaua võõrastemajas viibima, kuni ma oma ennelõunased visiidid olin lõpetanud. Kui ta lõuna ajal tagasi tuli, pani meile teenija makaronidekausi ja pruuni võid lauale, selle kasina roaga tuli meil leppida. Õhtuks oli pisut rohkem.

Nüüd siis võtan Sinu küsimustele vastata. Esimese Tartu-reisi võtsin ette oma minia pärast, kes sinna oli tulnud arstidelt nõu küsima. Teise sõidu põhjuseks aprillis oli keegi meie kreisist pärit daam, kes laste koolitamise pärast juba paar aastat Tartus elab ja seal raskesti haigeks oli jäänud. Et aga teda ravitsev arst tema varasemat seisukorda ei tundnud, siis kutsuti nõupidamisele ka mind, kes ma teda ligemale kolmkümmend aastat mitmesuguste haiguste korral olin ravitsenud. Sel puhul sain tuttavaks ka professor Vogel'iga, keda „laste-Vogeliks" kutsutakse ja kes — nagu mulle kinnitati — „üks kõige suurem autoriteet lastehaiguste alal" olevat [5]. Õnnekombel oli mul üsna hiljuti just paari sedalaadi haigusejuhtumisega tegemist olnud, mis mu

pilku ses tükis nõnda olid teritanud, et ma ilma haiget ennast nägemata juba palja haigusekirjelduse põhjal häda põhjuse ära tundsin: *intermittens larvata*, peaaegu ilma remissioonideta ja ägeda deliiriumiga, mis küll arvamisele võis viia, et tegemist on *phrenitise* või tserebraaltüüfusega [6]. Olin ma ju esimene kord niisamasugusele arvamisele kaldunud nagu õpetatud Tartu härradki. Paar tugevat hiniini-annust, mis mind eelmistel kordadel hädast välja aitasid, et jätnud ka Tartus mõju avaldamata. Minu õpetatud härrade ametivendade auks tuleb siiski öelda, et ka n e m a d i s e olid juba hiniini peale m õ e l n u d ja o t s u s t a n u d seda järgmisel päeval tarvitada, kui haigus vahepeal paremat pööret ei peaks võtma. Sisseandmine sündis minu vastutusel ja tõvest saadi jagu. Kõige suuremat osa mängis siin aga psüühiline mõju, nimelt haige piiritu usaldus minu vastu, kuna sealsed arstid temale täiesti võõrad olid.

Hiljuti surnud Victor Stein oli Urvaste kihelkonnast ühe senitundmatu, *Vanemuise*-loo juurde kuuluva katkendi kätte saanud, mille ma nüüd Sinulegi saadan, nagu see kadunu järelejäänud paberite hulgast ta õemehe poolt leiti.

Vanemuise kandle lugu

Urvaste kihelkonnas Vaabina mõisa lähedal on L õ õ d l a järv keset metsaga kaetud künkaid, mida sügavad orud lahutavad. Ühes niisuguses orus, mis *Lootsiku* oru nime kannab, seisab suur kivimürakas nimega *Lootsiku kivi*, sest et see oma kuju poolest lootsikut meelde tuletab. — Nagu räägitakse, olnud see kivi ükskord sõiduriistaks, millega inimesed ja loomad kunagi suure vee ajal põgenenud. Kuid mitte alati ei seisnud see kivi pärast vee alanemist oma praegusel kohal, vaid asunud varem järve teisel kaldal. Sellest asukoha vahetusest kuuleme järgmist.

Kui jumalik laulik *Vanemuine* inimeste sekka tuli, siis viibis ta enamasti ühel *Pühajärve* saarel. *Mitme põlve rahvas* tundis rõõmu tema taevalikult ilusatest viisidest, mida ta oma imekandle helide saatel laulis. Aja jooksul muutusid aga inimesed halvemaks; tüli,

riid ja isegi sõjad puhkesid nende vahel. Lõpuks kaotasid nad igasuguse arusaamise ülevatest ja kaunitest asjadest. See vihastas laulumeistrit. Ta jättis maapealse maailma maha. Läbi selge õhtueha ruttas ta üles *Vanaisa kodadesse,* kuid sel lennul libises imekannel ta käte vahelt ja kukkus maa peale.

J u u d a s, kõige kurja juur, kes oli inimesed ära rikkunud, nägi võiduröömsalt, kuidas *Vanemuine* oma kandle kaotas, kahmas selle enda kätte ja tõttas saagiga koju, mis sügaval Kuradimäe * sees asus.

Nagu oleks torm teda taga kihutanud, ruttas nüüd *Juudas* sinnapoole, kus *M u n a-* ja *V ä l l a m ä e* tumedad pead nagu kodu poole teed juhatades kaugel silmapiiril kerkisid.

Juba mähkis öö maa ja taeva oma tumedasse linikusse, kui vanakuri *Lõõdla* järve äärde jõudis. Oma heameeleks silmab ta paati, *Lootsiku kivi,* tõukab selle laintesse ja hüppab sisse, et kähku teisele kaldale sõita. Talle on koguni tähtis, et ta oma teed saaks lühendada. Enne kesköö peab ta kodus olema.

Keset järve kuuleb ta, kuidas ühes lähedases talus kukk esimest korda laulab. Ta sõuab nüüd kahekordse hooga ja ongi juba teisele kaldale jõudmas, kui — oh häda! — kukk juba teist ja kohe ka kolmat korda laulab. Kohkunult kargab ta üheainsa vägeva hüppega maale ja virutab jalakannaga paadi sinnapaika, kus see veel tänapäevani kui *Lootsiku kivi* samanimelises orus seisab. — Kannel aga kukkus alla *L õ õ d l a* rüppe.

Kui vahutavad lained mühisevad ja rahutult voogavad, siis kuulevad asjasse pühitsetud kõrvad vete sügavusest taevalikke helisid. Need on *Vanemuise* kandle kõlad

Ja pärib keeg' kannelt, mis haviluust,
Sel kallavad laulud ka koldsest suust!

Nõnda käib jutt ja nüüd lõpuks ka sõnake Sinu jumala, nõndanimetatud „ürgliikumise" kohta. Kas ei peaks võimalik olema selle ürgliikumisega ka mõistust

---

* *Kuradimägi* — 600 jala kõrgune, kunagi metsaga kaetud kuppel Haanja kõrgustikul.

siduda? Ilma arusaamise, mõistuse ja plaanita liikumisega üksi ei suuda mina ei imepärast maailmahoonet ega ka meie pisikese maakera loomukesi seletada. Strauss'i „Alter und neuer Glaube" suutis mind ainult oma esimeses osas mõningal määral rahuldada [7]; tema järgnevad konsekventsid on loogiliselt õiged, samuti tuleb suureks teeneks sedagi lugeda, et ta seal oma arvamise otsekoheselt välja on öelnud, kus teised filosoofid nagu kassid palava pudru ümber hiilivad ja ennast sõnadevoolu taha peidavad, ilma et nad oma õiget seisupaika avaldaksid. Kuid tema usklikkude poolehoidjate arv tohiks küll üsnagi väike olla. — Kristluse humaansuse-idee sisaldab sääraseid elemente, et kui kord aastatuhandete pärast maailmareligioon peaks ilmuma, siis võiksime selle tekkimist kas kristlusest või vanemast buddhismusest loota. Selleks peaksid aga enne kõike papid jällegi inimesteks muutuma, muidu ei näe ma ühtki võimalust inimsoo lunastamiseks. Pappide upsakust tuleks küll üsnagi tublisti taltsutada. Pisike Šveitsi rahvake võttis asjal kohe õigest otsast kinni, ka saksa Mihkel raputab pead, kuid laseb pappidel sellegipärast oma nina peal edasi tantsida [7a]. Kui ta oma kitsastes piirides tõrksate kaabakate jaoks ühtki sobivat väljasaatmise-paika ei peaks leidma, siis tuleks tal küll Venemaa käest idas paarsada ruutpenikoormat tühja maad rentida, kuhu pühad härrad piiskop Ledochowsky & konsordid saata, kuni nad arusaamisele jõuavad, et iga alama kohus on jumalast seatud ülemuse sõna kuulda [8]. — Saksa keisril ja vürst Bismarckil läheb pappidega võitlemine kindlasti raskemaks kui sõda Prantsusmaaga, kuid lõpuks tohiksid nad neist ikkagi võitu saada. Nüüd on küsimus selles: kas kõik või mittemidagi! Alustatud rada tuleb edasi käia või muidu tehakse end maailma naeruks, kui kõik jällegi vanaviisi peaks jäetama. Olgugi asjade loomulik käik säärane, et kõik, mis oma aja ära on elanud, peab hävinema ja muidugi ka hävineb, kuid seda haputaignat ei jõutaks isegi 300 aastaga välja rookida. Enne peab see arusaamine maad võtma, et inimestest mõistliku kasvatuse läbi paremad riigialamad saavad kui pappide juhatuse all, kelle eesmärgiks on rumalust ja

ebausku alal hoida, s e d a nimetavad nemad igaveseks ja kadumatuks, kuna kõik valgus, kõik püüdmine edenemise ja hariduse poole kuradi kätetööks tembeldatakse!! — Nagu ajalugu ja tähelepanekud õpetavad, on seltskonna ja riigi kõige kurjemad vaenlased just rumalus ja poolharidus; kus need võimust on võtmas, seal tulevad neile ka kohe alatus ja saagiahnus eestvedajatena seltsi ja sohitöö lähebki lahti. Tervete ja mõistlikkude usuliste vaadetega tublid rahvakoolid kasvatavad igalpool kõige paremaid riigikodanikke.

Et nüüd seda pikka lobisemist vähemalt poolkaudugi mõistlikul kombel lõpetada, olgu veel öeldud, et meie kauaaegne majakaaslane Betty, kellele Sa Peterburist peigmeest ei muretsenud, täna nädala pärast 28. skp. siinse pagarmeister Fuchs'iga pulmi peab. Sellepärast pean küll kahekordselt kahetsema, et ma oma [17.] alustatud kirja ärasaatmisega neli päeva viivitasin, muidu oleksid Sa õnnelikku mõrsjat üsna kindlasti pulmapäeva-salmikuga rõõmustada võinud, nüüd aga on juba liiga hilja! Laulatus on punkt kell 12 päeval, nõnda võid Sa siis vaikses kambrikeses oma soovid noorpaarile taeva poole õhata, küllap seegi „liikumine" ühineb k i n d l a s t i „ürgliikumisega", mis inimeste elu, armastust, saatust ja kõike sellega kooskäivat juhib ja kaasa tõmbab.

Kaks nädalat enne minu seitsmekümne-aastaseks saamist kustutati minu maja peal lasuv viimne ostuvõlg, nõnda et me nüüd juba tervelt viis nädalat võlgadest vaba katuse all vegeteerime, sel puhul võid Sa mulle õnne soovida! Ela hästi ja *ära unusta*

oma vanarauka Võrul.

Fr[iedrich] Kr[eutzwald].

[Äärel:] Harilikkude ärakirjutajate kombel käsikirja kopeerides märkasin ma alles lõpul, et autoril oli „*kannel*" tõlgitud „Leyer" [9].

1. *valitseja* (*Inspector*) *Bräsig* — tegelane Fritz Reuteri (vt. kiri 43, viide 5) romaanis „Ut mine Stromtid" (1864).

2. Vihje nähtavasti mõnele meile tundmata (Kr-i ja Sch.-B-i üliõpilaspõlve?) anekdoodile.

3. *meie hingekarjane* — Struck, Heinrich E. (1838—?), pastor Võrus 1870. a. alates.

4. Tartu—Valga—Võru—Pihkva raudtee avati 1889. a. ja Tartu—Tapa raudtee 1876. a.

5. Vogel, Alfred (1829—1890), arstiteadlane, Tartu ülikooli professor 1866—1886.

6. *intermittens larvata* (lad.) — varjatud vahelduv palavik. — *phrenitis* (lad.) — vaheliha põletik. — *tserebraaltüüfus* — kõhutüüfus.

7. Strauss, David Fr. (1808—1874), saksa usuteadlane ja filosoof-idealist. Peateosed „Das Leben Jesu" („Jeesuse elu" 1835—1836) ja „Der alte und der neue Glaube" („Uus ja vana usk" 1872) sisaldavad kristlikkude dogmade kriitikat, usuliste imede eitamist jne.

7a. *saksa Mihkel* — saksa rahva üldistatud pilkenimi.

8. Ledochowski, Mieczyslaw (1822—1902), Poseni (Poznani) peapiiskop; mõisteti 1874. a. Saksa riigivõimule vastuhakkamise pärast 2 aastaks vangi ja tagandati kohalt; vrd. kiri 71, viide 12.

9. Kõnesolev märkus käib kirjas toodud „Vanemuise kandle loo" kohta, mille koopias sõna „Leyer" (lüüra) on Kr. igal pool parandanud „Harfe'ks" (kannel).

KIRJAD
OTTO DONNERILE

74. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 9./21. oktoobril 1864.

Härra dr. Donnerile
Berliinis.

Alandlikult vastates Teie austatud kirja peale 12. oktoobrist ukj. on mul au Teile teadustada, et teade, mille Te läinud kevadel minu vanalt sõbralt Neus'ilt saite, niipikalt eksituse põhjal seisab, et kõnealuse kogu sisuks mitte päris muinaslood ei ole, vaid rahvasuust korjatud ennemuistsed jutud. Sellepärast on küsimus, kas Soome Kirjanduse Seltsile need ennemuistsed jutud kohased on? — Igatahes peaks ta poisikesed esmalt hoolikamalt läbi uurima, et sedamööda endale tervest kogust üleüldise ülevaate saaks [1]. Esimene, Tallinnas trükitud vihukene saadeti juba pikema aja eest Helsingisse, teine, tänavu läkitatud vihk peaks kas olema pärale jõudnud või varsti tulema [2]. Peale nende eesti keeles redigeeritud ennemuistsete juttude on minu kogust paar muinasjuttu ka saksakeelses ümberpanekus ilmunud [3].

Peaks ennemuistsed jutud Helsingis eesti keeles trükitama, siis peaks seal üks eesti keelt oskav mees asja kätte võtma, sest minu käsikiri on enamasti väga lennukalt kirja pandud, mistõttu see hulgale mõtet vassivatele trükivigadele põhjust annaks.

Mis puutub vähestesse muinaslugude kildudesse, siis on need nii ilma tähtsuseta, nii et ma neile ühtki

väärtust ei oska anda. Müütilist sisu on ennemuistsetes juttudes üsna kasinalt, nagu ka suur osa aineid näikse teistelt rahvastelt laenatud olevat; see on aga ükskõik. Ennemuistsed jutud on, nagu A. Schiefner märkitabavalt tähendab, — „ilma kodumaata", kuna aga laad ja viis, kuidas iga rahvas neid oma vajadusteks kohandab, on selle rahva peegliks. Ma olen täiesti kindel, et eesti rahva seas veel mõndagi varandust peidul on, aga meil ei ole varakaevajaid; vähesed vanad varisevad surmale, pealekasvav noorpõlv ei näita asja vastu huvi. Oleksin ma oma poisikesepõlves, kui ma veel rahva seas elasin, metoodilisemalt töö kallale asunud, või oleks mul tookord pisematki aimu olnud, kui tähtis nii mõnigi tähelepanemata jäetud asi hilisemate uurimiste jaoks on, siis oleksid võinud minu kogud neli korda suuremad olla, kui nad praegu on.

Peaksite Teie, härra dr., Berliini professori W. Schott'iga kokku juhtuma, siis palun Teid temale sõbralikult teatada, et tema huvitav kirjutus „Über die estnischen Sagen von Kalewi poeg" mõne päeva eest minu kätte on jõudnud, ja ma seda mõnu endale varuks hoian, et parajal juhtumisel tema tähelepanu mõnele pisiasjale juhtida, kus ta eksinud on [4]. Seda pattu aga, et minu kadunud sõber dr. Faehlmann ja mina „p o o l e l d i eesti päritolu" olevat, ei saa ma talle andeks anda, sest meie mõlemad oleme sulaselgest eesti soost; mina tundsin ja rääkisin oma 12. eluaastani üksnes oma emakeelt, kuna Faehlmann paar aastat varemini kui mina hakkas saksa keeles õpetust saama.

Teie rahvas on meile eestlastele vägevasti üle pea kasvanud, nimelt täidab mind püha aukartusega Soome Kirjanduse Seltsi väsimata tegevus Helsingis. Üsna hiljuti sain ma *N ä y t e l m i s t ö* III köite, kus Shakespeare'i „Macbeth" ja Lessingi „Minna von Barnhelm" sees on [5]. Kas Teie rahva laialdased hulgad on tõepoolest nii kaugele edenenud, et säherdust vaimutoitu seedida võivad, või on haritud inimeste arv nii suur, et seesuguse sisuga teostel küllalt suur minek on? Meie juures oleks säherdustest raamatutest üksnes vürtspoodnikule makulatuuri näol tulu; sest eestlane,

kes juba kuidagi saksa keeles purssida suudab, ei alanda ennast enam emakeeles kirjutatud raamatute lugemiseks. — Nii kaua kui seesinane kahetsemisväärne olukord vältab, ei ole meil eesti kirjanduse jaoks ühtki väljavaadet. Seepärast näikse Saksamaal ja Soomes meie kirjandusliku elu vastu rohkem huvi tuntavat kui oma kodumaal, kus 45 aasta eest pärisorjus kaotati, kuna aga vaim seda tugevamini orjaahelaisse pandi. Teistel maadel oli materiaalse jõukuse tõus igalpool üheks vaimuhariduse impulsiks, kuid meie pinnal ei taha nähtavasti ükski niisugune vili tõusta!

Kui Teie arvate, et siin kirjapandud asi tasub vaeva Soome Kirjanduse Seltsile teatavaks teha [6], siis loodan, et Teie nii lahke olete ja hiljem juhtumise korral ka mulle teadustate, missuguseid tagajärgi Teie vaev andis.

Iseäranis suure austusega

Teie

kõige ustavam

Kreutzwald.

1. Kõne on Kr-i „Eesti rahva ennemuistsete juttude" täieliku väljaande avaldamiskavatsusest Soome Kirjanduse Seltsi kulul. Nagu käesolevast kirjast selgub, kirjutas A. H. Neus, kes oli teadlik Kr-i ennemuistsete juttude avaldamisraskustest Eestis (vt. Kirjavahetus I, lk. 204—212), O. Donnerile ja kuulas maad nende Soomes avaldamise kohta. O. Donner, nagu näha, haaras küsimusest kinni ja mööda minnes Soome Kirjanduse Seltsi juhtivatest tegelastest (vrd. kiri 82 ja Kirjavahetus III, lk. 113) avaldas lootust, et Soome Kirjanduse Selts võiks need avaldada ja palus pöörduda prof. Forsmann'i (Yrjö-Koskineni) poole. Soome Kirjanduse Seltsiga läbirääkimisteks kasutas Kr. A. Schiefneri kaasabi, kes omakorda pöördus Seltsi sekretäri A. Ahlqvisti poole ja sai temalt nn. poolametliku nõusoleku muinasjuttude käsikirja esitamiseks. Seepeale Kr. esitas käsikirja 15. veebr. 1865 ja teos ilmus trükist 1866. a. detsembris (vrd. kirjad 75—76, 82—84 ja Kirjavahetus III, lk. 318—384).

2. Need olid Kr-i „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud" I—II (Tallinnas, 1860 ja Tartus, 1864).

3. Vt. kiri 80.

4. Vt. kiri 11, viide 3 ja kiri 38, viide 3.

5. Näytelmistö. Kokous alkuperäisiä ja suomennettuja teatterinäytelmiä. III. Helsingissä, 1864. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. 25 osa). See sisaldab peale mainitud Shakespeare'i ja Lessingi näidendite tõlke veel Aleksis Kivi näidendi „Kullervo" ja prantsuse farsi „Pierre Patelin'i" tõlke.

6. S. o. ennemuistsete juttude väljaandmise asi.

75. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 28. veebr. vkj. 1865.

Härra dr. O. Donnerile
Berliinis.

Minu pikka vaikimist võiksite Teie vahest minu häbitööks lugeda, kui Teie oma aulikule kirjale k. a. 18. jaanuarist ukj. seni ilmaaegu vastust olete oodanud. Ametitalitused on mind viimastel kuudel nii kõvasti kütkes pidanud, et peale kõige pakilisemate ametisõnumikkude muule kirjavahetusele vaevalt mõtelda sai. Varsti pärast Teie kirja päralejõudmist sain ma Helsingist hr. dr. August Ahlqvisti kaudu ettepaneku oma ennemuistsete juttude käsikiri tema kätte saata, et ta selle võiks Soome Kirjanduse Seltsile ette panna. Alles nädal tagasi võisin ma tema soovi niipikalt täita, et umbes 9 trükipoognat käsikirja minema saadeti, muu osa tuleb alles ära kirjutada [1]. — Soome Kirjanduse Selts on soovi avaldanud, sel korral kui ta muinasjuttude kirjastamise enda peale võtab, ka siin juba 3 vihukeses ilmunud muinasjutud kogusse sisse võtta, et seega midagi täielikku anda. Honorari kohta tähendab härra Ahlqvist, et niivõrd kui ta Seltsi meeleolust järeldada võib, vaevalt tohiks see kõrgem kui 5 rubla poogna eest olla.

Teie tähenduse peale meie noorpõlve seast tulevate proselüütide asjas lubage mul vastata, et see tulevase külvi põld veel kauaks ajaks harimata jääb, nimelt seniks kui praegune koolmeistrite sugupõlv välja on

surnud ja uuele maad andnud. Vanade koolmeistrite arglikkus ulatub nii kaugele, et nad noorpõlvele igast uuendusest kõige pahemat kardavad, seepärast kõigest väest vaeva näevad, et armsaid lapsi säherduse katku eest kaitsta. — Nad soovitavad koolilastele kõige halvemaid kirjanduslikke suleäbarikke, mis otsekui seened igal aastal maast tõusevad, üksnes mitte midagi säherdust, mis nende kivinenud vaadetega ühte ei jookse. Meil on laheda meelega, noori ja tublisid koolmeistreid hädasti tarvis, ja niikaua, kui me ei suuda selle puuduse vastu abi leida, ei ole kõige paremalgi kirjamehel rahva peale ühtki mõju. Sellele tuleb veel lisaks, et me elame ühe kriisi ajajärgul, kus rendivahekordi korraldatakse ja tubli osa meie talupoegadest maaomanikuks hakkab; selle tähtsa materiaalse eluküsimuse puhul peavad vaimlised huvid muidugi rohkem tagaseina äärde hoidma. Tulevastest maaomanikkudest laseb loota, et nad oma laste kasvatamise eest paremini hakkavad hoolt kandma; vahepeal aga võib veel paar sugupõlve selles indiferentses poolunes surmale suikuda, enne kui meil tõepoolest päev koitma hakkab. — Mõnda aastat olen ma selle mõttega ringi käinud, et eesti noorpõlve jaoks mõni väike ajakiri käima panna, kuid säärase ettevõtmise tarvis ei leia ühtki kirjastajat. Nende isandate kõhklemine tuleb peaasjalikult sellest, et noorsooajakirjal, mis spetsiaalselt kiriklikke ja vagatsevaid sihte taga ei aja, ei kirikuõpetajate ega koolmeistrite poolt toetamist ega soovitamist loota ei ole, mistõttu see ka püsida ei suudaks. Suurem osa eestlasi usub oma hingeõndsusele kahju teha, kui nad peaksid raamatut lugema, mis hinge ei kosuta. Et aga küllalt on inimesi, kes sellest kitsarinnalisest arusaamisest kasu lõikavad, siis püüavad nad jaksumööda seda head usku jõus hoida. Ühes tänavuses kalendrisabas püüdsin ma mõistu selle kohta mõningaid märkusi teha, kuidas piiblil ja vagadel raamatutel oma kindel sfäär on, aga kaugeltki *p a t t e i o l e*, kui inimene selle kõrval ka säherdusi raamatuid loeb, mis tema aru ilmlikes asjades valgustaksid jne. Õnnekombel oli sellel kalendril harukordselt suur minek, tuli kolm-neli trükki teha, et nõudmisi rahul-

dada; seepärast tahame loota, et arvukate lugejate hulgas mõningaid leitakse, kes sest õpetust võtavad [2].

Niisama rõõmustavad kui julgustavad olid Teie teated Soome olukorra kohta, kus, nagu Teie ütlete, rahva teadvus ja parem vaim just viimasel ajal olevat arenenud. Noh, siis võime loota, et meilgi uutes parandatud olukordades lugu aegamööda võib teiseks minna.

Minu kogust juba varemini äratrükitud muinasjutud kannavad pealkirja „*Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud*". Esimene vihukene on 4 või 5 aasta eest Tallinnas Lindforsi pärijate juures trükitud, 2. ja 3. Laakmanni juures Tartus; aga kuninglikust raamatukogust otsiksite Teie neid ilmaaegu, sest need ei ole saksa keelde tõlgitud.

Peaksite Teie mind jälle kord mõne reaga austama, siis, palun, teatage ühtlasi härra prof. Schotti aadress, et mul võimalik oleks teda kirja teel kindlasti kätte saada, kui ma ükskord oma tõotust täitma asun! Esiotsa palun teda kõige sõbralikumalt tervitada.

Iseäranis suure lugupidamisega

Teie
kõige ustavam
Kreutzwald.

1. Vrd. kiri 83.

2. Kr. vihjab siin oma jutule [„Mihkel Põllupapp"], mille algus ilmus „Maarahva kasulises kalendris 1865. a. peale", lk. 32—64; uustrükk, vt. Fr. R. Kreutzwald, Jutud. Tallinn, 1953, lk. 389—548. Kalendrit ilmus 7 trükki, kokku 15.100 eksemplari.

76. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 1./13. juulil 1865.

Austatud härra dr.!

Ma tunnen enda Teie vastu nii suure võlglase olevat, et vaevalt veel sulge kätte võtta julgen; vabandamise läbi ei saa midagi enam parandada, sellepärast parem

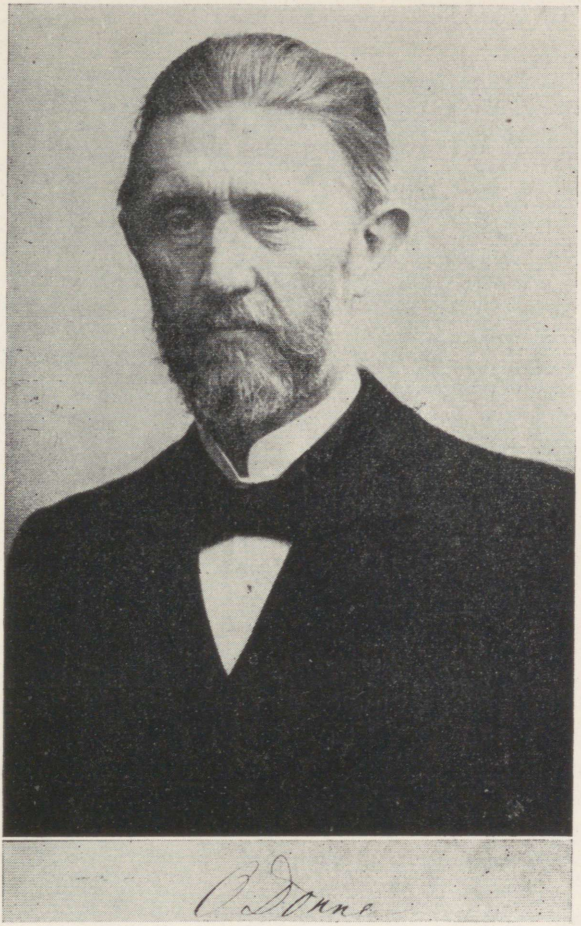

O. DONNER.

Foto.

heidan end Teie armu ja hirmu alla. Esialgsel viivitamisel hellitasin end lootusega õnnekaupa ühe eksemplari kalendrit saada, et Teie poolt avaldatud soovi täita. Aga nii palju õnne mul ei ole olnud. Ennemuistsete juttude trükki toimetamise asjas on Teie ettekuulutused täide läinud, trükkimine pole mitte ainult otsustatud, vaid juba alanud, 2 poognat saadeti juba korrektuuriks; sügisel minevat töö edasi. Mis puutub teise punkti soome ja eesti rahvakirjanikkude vahel lähemat kirjanduslikku kontakti rajada, siis see jääb esiotsa küll vagaks sooviks! Teie isamaal läheb haridus auru jõul edasi, meie oma aga väsinud töösetukas veab, kes iga lombi juures puhkust peab, selle edasiliikumine on kõige terasemalegi silmale vaevalt märgatav. Mispärast? Rahvahulkade juhid pingutavad kogu jõu kokku, et rahvas öö seest välja ei pääseks. Pimedad lambad ja lehmad on pügamiseks ja lüpsmiseks kõige mõnusamad! Mitme nädala vältel on uue kirjaviisi vastu fanaatiline võitlus lahti pääsnud, selle sünnitas Õpetatud Eesti Seltsi poolt avaldatud lühikene õpetus loomuliku ortograafia kohta [1]. Kogu pastorite veiskond, nimega köstrid ja koolmeistrid, karjub nüüd *unisono:* Poo risti, poo risti! Jah, nad tahaksid jalamaid — kui neil voli oleks! — tuleriidad üles laduda, et fataalseid uuendajaid sootumaks ära põletada. Raamatutrükkijaid hoiatatakse, et nad ühtki kalendrit ega brošüüri ei trükiks, kus uut kirjaviisi tarvitatakse, sest terved kihelkonnad olevat mestimeestena maha teinud mitte ühtki säärast raamatut lugeda! Minupärast jäägu kõik lugemata, mis ma nüüd ja edaspidi kirjutan, aga säherduste alaealiste meeleheaks ma oma tõekspidamist ei ohverda. Rahvast ennast, niipikalt kui ta ennast meelemõistja tunneb olevat ja arvab ka ilma sõgedate juhtideta teed leidvat, ei paista — nagu elu näitab — uuendus eriti pahandavat. Kuid küllap uuesti alustatud vali möögimine mõjub mõnelegi nõdrale kahjulikult. — Mulda külvatud seemneival on päikest ja vihma vaja, et ta viljaks valmiks, meie aga tahame jumalat tänada, kui heidetud külvist hakatusel $^{1}/_{1000}$-ki idanema hakkab, kuni tulevased sugupõlved tulevad ja üks või teine vähesed poolvigased taimed paremale

põllule ümber istutab. Iga ausalt edasipüüdlik inimene võtab hauda kaasa selle troosti: ükskord läheb kindlasti paremaks! Mida kõik ei ole kõikvõimsa ajavaimu vägi juba teinud! Aegamööda tungib valgus kõige enam varjatud orgudesse ja kuristikkudesse; kui siis viimaks päev algab, on ööst jagu saadud. Niikaua kui rahvakoole vaimulikkonna käest ära ei kista, ei või rahvasõprade püüdmised mõjule pääseda. Tüki aja eest väljatöötatud plaan ühe uue kõrgema rahvakooli asutamiseks, kust pidid istikud tulevase rahvahariduse jaoks tulema, põrkas igalpool suurte raskuste vastu, sest auvaimulikkond hakkas süle ja seljaga selle vastu [2]. Pikemat aega näis asi hoopis puhkavat, sellest ei räägitud midagi, mõned tahtsid kindlast allikast teada, et laps olevat enne sündimist hauda kantud. Seda rõõmustavamalt tervitas mind mõne päeva eest sõnum, et meie austatud härra kindralkuberner krahv Šuvalov olevat end selle ettevõtmise protektoriks kuulutanud ja tahtvat asja läbi viia, isegi kui tal tuleks tema keiserliku majesteedi trooni ette minna [3]. Sealjuures on ta ainult ühe tingimuse seadnud, mis minu arvates niisama tulus kui õiglane näikse olevat: emakeele kõrval tuleb saksa ja vene keelele ühesuguseid õigused anda. Ma olen juba varem selle peale tähendanud, kui tähtis oleks rahvakoolides poistele natukene vene keelt õpetada, sest iga aasta võetakse sadasid sõjaväeteenistusesse, kes oma uues olukorras miskist nii valusat puudust ei tunne kui vene keele oskusest.

Teie järelepärimisele meie koolide kohta olgu kostuseks, et seadust mööda on meil kahesugused koolid: 1) Külakoolid, kus lapsed oma emakeelt lugema, katekismuse viit peatükki ja mõningate vaimulikkude laulude laulmist õpivad. Kaugelt suurema enamuse puhul on seega harimine kogu eluajaks lõpetatud. Üksikud vähesed külakoolid on hiljuti paaris kihelkonnas ka kirjutamise õpetamist alustanud. 2) Kihelkonnakoolisid peab seadust mööda igas kihelkonnas üks olema. Umbes 10 aasta eest olid need koolid, välja arvatud 3 või 4, üksnes paberi peal olemas. Ühelt poolt oli puudus kooliõpetajatest, teiselt poolt ei saadud inimesi nii kaugele, et nad oma lapsi sinna oleks saatnud. Kihel-

konnakooli õppeained on: kirjutamine, neli rehkendamise-viisi, pisut saksa keelt, lühikene ülevaade geograafiast, üksikud palad sündinud asjadest ja looduseloost. Mõlemates koolides vältab aga õpetus üksnes 10. novembrist kuni 25. märtsini; nõnda siis saab õpilane aasta jooksul neli kuud õpetust. Täielik koolikursus peab 3 aastat vältama, kes selle läbi on teinud, see on siis tõeliselt — kaasa arvatud pühapäevad ja pühad — ühe terve aasta koolis käinud ja selle kõrval 2 aastat õpitu unustamiseks mahti saanud. Kas tohib siis inimestele pahaks panna, kui nad ei kipu oma lapsi niisugustesse koolidesse saatma ja jõukamad paremaks peavad oma poisse linna elementaar- ja kreiskoolidesse panna? Üks kitsarinnaline Tartu õppekonna kuraator — sulaselge pappide sulane ja pimeduse jünger! — keelas paari aasta eest külapoisside linnakoolidesse vastuvõtmise karmilt ära, sest neil olevat ju oma maakoolid [4]. Kas see keeld veel maksab või praeguse kuraatori poolt tühjaks on tunnistatud, seda pole mul korda läinud teada saada [5]. Aga isegi linnakoolides käimise lausa lubamine tooks eestlaste hulgast praeguses olukorras ikkagi ainult väikese arvu õpilasi, sest lapsele linnas peavarju leidmine maksab 6—8 korda rohkem kui kooliraha, raamatud ja riided kokku. Maakoolide ülevalpidamiseks ei anna kõrge kroonu mitte midagi. Külakoolid saavad kogukonna poolt tüki maad, umbes niisama palju kui ühepäevakoha-pidajal käes on; seda maatükki peab koolmeister ise harima ja kui tal tõesti nii palju õnne on, et tal oma kasina igapäevase leiva kõrvalt paar rubla üle jääb, siis peab ta ennast õnnelikuks pidama. Kihelkonnakoolmeistrid on seevõrra paremal järjel, et nad ühtlasi ka köstriametit peavad ja õpilaste eest väikest tasu makstakse. Umbes 26 või 27 aasta eest asutati Liivimaa rüütelkonna kulul köstrite kooli nime all üks seminar [6]. Sellest asutusest on mõned köstrid ja kihelkonnakoolmeistrid välja tulnud, aga paljud, kes selles õppeasutuses käisid, valivad hiljem enesele teise ameti, mis enam pakub kui koolmeistriamet. Lisaks tuleb veel see asjalugu, et mõned pastorid kardavad seminaris kasvatatud noormeest ametisse panna: „Need inimesed on ennast täis!“ öel-

dakse seal, s. t. nad ei taha pastorihärrat teenri kombel igal sammul ümmardada, jah, *horribile dictu*, mõned isegi julgevad m õ t e l d a [6a]! — Ka meie pool, jumal tänatud, on üksikuid maanurki, kus külarahvas suudaks heale koolmeistrile omast käest palka maksta, paraku aga ei saa suurem osa sest jõukast rahvast noorsoo parema harimise tarvilikkusest aru. Teiselt poolt sosistatakse neile iga päev kõrva: See kooli-asi on tühi rumalus, sa pillad oma raha ära ja kasu pole sul sellest raasugi; Kristuse armastamine on enam väärt kui palju teadmine.

Teie aastais, härra dr., võib mõttetera „Lootmine on juba pool võitu" väga vastuvõetavalt kõlada, minu aastates seevastu, kus pikk elu täis purustatud plaane ja viljatut tööd seljataga seisab, — nagu luuletaja laulab, — „lootusepuu õilmeist tühi".

Noored jõud, kes Teie kodumaal kirjanduslikke püüdmisi rahva hulgas toetavad, meil seni puuduvad; ma tunnen ühtainust noormeest, nimega Hurt, *cand. theol.*[7], kes himu ja armastusega töötaks, jah, juba algust on teinud. Aga see kevadesoojus jahutatakse küllaltki varakult musta kuue voltides, nii pea kui ta selle selga on tõmmanud ja oma tulevaste ametivendadega lähemalt sõbraks saanud. Mullu suvel, kui ta mul külas käis, rääkisin ma need mured temale ära. — Minu senised kogemused on mulle pessimisti märgi vajutanud, aga veel haua äärel valmistaks see mulle rõõmu, kui selles punktis eksiksin.

Vabandage seda pikka lobisemist, seda asjade igavest mäletsemist. Ma ei ole ikka veel mahti saanud hr. prof. Schottile kirjutada; aprilli hakatusest tänaseni pole me epideemiatest jagu saanud, mispärast ametikohuste täitmine aja viimse raasuni ära kulutab. Lisaks sellele tuleb mul sügiseks üks osa ennemuistsete juttude kogust trükivalmis seada, vahete-vahel läheb aga nädal aega või enamgi mööda, ilma et ma käsikirja kättegi saaksin võtta. Viimaks võiks ehk Teid sõnum huvitada, et Soome Kirjanduse Selts vastupidi oma algsele otsusele on mulle nüüd 10 rubla poogna eest määranud. Teie vastu, härra dr., olen ma kahekordselt tänuvõlglane, kuna asi ju Teie õhutusel teoks sai ja

Teie võib-olla ka otseselt alguses määratud honorari tõstmiseks kaasa olete mõjunud. — Teie ettepaneku — aktsiate varal ajakiri asutada — võtsin ma kohe südamesse, rääkisin juba ka mitme isikuga, ilma et sammugi edasi oleksin tunginud. Inimestel lihtsalt ei ole usaldust, et asi võiks korda minna, hea õnne peale mõni rubla ohverdada — selleks puuduvad meil patrioodid. Raamatukaupmehed ja trükkijad pelgavad aga üht ettevõtet jalule avitada, millest arvatavasti ühtki tulu oodata ei ole, sest palja kulude katmisega ei lepi ükski.

Eesti keele uue sõnaraamatu kokkuseadja, härra akadeemikus Wiedemann käis mul maikuu lõpul külas ja sel puhul rääkis ta mulle, et trükkimine pidavat juba sel sügisel algama; 1867. aastaks loodab ta eesti-saksa sõnaraamatu valmis saada; saksa-eesti sõnaraamatut ta ei tee [8]. See ongi kõrvaline asi, kui eesti-saksa sõnaraamat täielikult käes on, siis võib selle najal igaüks teise osa kirjutada, kui seda tarvis peaks tulema.

Vabandage minu viletsat kirja, mis pidevate katkestamiste juures viimaks valmis sai; tahaksin ma rahulikumat aega oodata, siis võiks juhtuda, et Teie veelkord üle 3 kuu minu vastust peaksite ootama.

Iseäranis suure lugupidamisega

Teie

kõige ustavam

F. R. Kreutzwald.

1. S. o. J. Hurt, Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud viisi. Tartus, 1864. 16 lk. Selle ilmumise puhul tekkinud poleemika kohta, vt. A. Kask, Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles. Tallinn, 1958, lk. 123—140.

2. Kõne on Eesti Aleksandrikooli asutamise eeltöödest, vt. kiri 46, viide 3.

3. Šuvalov, Peeter A. (1827—1889), Balti kindralkuberner 1864—1866. Tema osast Eesti Aleksandrikooli puhul, vt. H. Kruus, Eesti Aleksandrikool. Tartus, 1939, lk. 35—38.

4. *Üks kitsarinnaline Tartu õppekonna kuraator* — oli Jegor von Bradke (1796—1862), Tartu ülikooli ja õppekonna kuraator 1854—1862.

5. *praegune kuraator* — Alex. v. Keyserlingk, vt. kiri 52, viide 1.

6. *seminar*, s. o. kihelkonnakooliõpetajate seminar Valgas (asut. 1839. a.), kus said hariduse terve rida eesti rahvusliku liikumise tegelasi, nagu näit. C. R. Jakobson, A. Grenzstein jt. C. Peterson, J. Bach, E. Inselberg, Das ritterschaftliche Parochiallehrer-Seminar in Walk, seine Lehrer und Zöglinge. 1839—1890. Riga, 1898. VIII + 270 lk.

6a. *horribile dictu* (lad.) — hirmus öelda.

7. *Hurt, cand. theol.* — candidatus theologiae (lad.) — usuteaduse kandidaat.

8. Wiedemann, vt. kiri 29, viide 6. — Tema sõnaraamat ilmus trükist 1869. a.

77. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 7./19. detsembril 1865.

Härra dr. Donnerile Helsingis.

Teie, kõrgesti austatud härra, olete omas sõbralikus kirjas 30. novembrist üht punkti puudutanud ja seega üht minu haiget kohta tabanud, mille valu mind ajab — hoolimata minu väga piiratud ajast — Teile mõne reaga vastama. Selles on Teil täiesti õigus, et Viljandi ümbruse muinasloo-fragmentide teatavakstegemine tähtis on, jah, mitte üksnes need, vaid ka teised Kalevi-loo variandid, mis kõik muinaslugude uurijale rohkem või vähem huvi pakuvad, tulevad ükskord avaldada. Selleks otstarbeks ei ole ma üksnes materjali kokku kandnud, vaid katseks ise üht-teist läbi töötanud, sest minu kõige tulisemaks soovimiseks on, kui aeg ja jõud seda mul kuidagi lubavad, „Kalevipoja" juurde võimalikult täieliku kommentaari soetada; nii ei tahaks ma üht-teist anda, vaid parem hiljem midagi põhjalikumat. Igatahes peab minu püüdmise sihiks olema alustatud eeltöid nii kaugele viia, et kui mind peaks ära kutsutama, enne kui kommentaar valmis saab, iga teine võiks hiljem tööd jätkata [1]. Mulle on küll mitmelt poolt variantisid lubatud, ilma et seni midagi oleks ära teh-

tud. Paari kuu eest kirjutasin ma Tartusse Õpetatud Eesti Seltsi presidendile, kuidas see Selts miskit tänuväärsemat ei võiks ette võtta, kui et ta mitmest maanurgast korrespondeerivaks liikmeks kutsutud koolmeistreid üles kutsuks, et igaüks oma lähemas ümbruskonnas veel siin-seal rahva mälestuses elavaid fragmente korjaks ja need Seltsile teatavaks teeks [2]. Kas ja kui pikalt seda minu palumist täidetakse, selle kohta ei ole ma midagi kuulnud. Mis puutub Viljandimaa lugudesse, siis ei ole nende väärtus iseäranis suur, sest nad ei jutusta midagi muud kui mis teiseski maanurgas tuntud, ainult selle vahega, et Kalevipoja teod kuradi nimele kirjutatakse. Mineva talvel küsisin ma ühelt Viljandimaa eestlaselt, kust see tuleb, et nende pool *Kalevipoja* asemele ikka kurat pannakse, ja sain vastuseks: *Kalevipoeg* ja kurat olevat identsed.

Teie küsite minult härra Blumbergi kohta Tartus? Oma häbiks pean tunnistama, et ma seda meest ei tunne, kuigi me peaaegu sugulased oleme, sest tema kadunud naine oli minu naise õetütar, aga tänini ei ole me härra Blumbergiga ei isiklikult ega kirja teel kokku puutunud. Nagu ma oma lastelt kuulnud olen, kes sagedamini Tartusse juhtuvad, olevat Blumberg üks lugupidamisväärt mees, aga missugused on tema mõtted ja huvid eesti rahva vastu, selle kohta võite Teie vahest enam ütelda kui mina, sest Teie olete temaga vähemalt ühe korra rääkinud [3]. Peaksin ma õnnekombel Tartusse juhtuma, kus ma 13 aastat ei ole olnud, siis ei jäta ma härra Blumbergiga tutvust sõlmimata.

Oma kirjatüki „*Kalevipoja*" kohta peaksite Teie igatahes ka saksa keeles avaldama, muidu saab töökene omale liiga piiratud lugejatepere [4].

Teie pärimisele pihkva eestlaste kohta olgu vastuseks, et nende keel igapäevases elus täiesti tartu murde moodi kõlab, niisamuti nende improviseeritud laulud ses murdes luuakse ja et üksnes nõndanimetatud v a n a d e s lauludes on tallinna murrak alles püsinud. Kaksikkonsonante lõppudes *lla*, *lle* ja *ssa* kuuldub rahvalauludes väga tihti ka Eestimaal, kus aga igapäevases keeles harilikult ainult üks konsonant kuulda on. Näikse tõenäoline olevat, et vanematel aegadel

seda konsonantide kahekordseks muutmist ka harilikus keeles ette tuli, Virumaa rannatalupoegade juures on seda osalt veel praegugi kuulda.

Pärast uutaastat loodan ma Teile oma tuleva-aastase kalendri ja ühe lauluvihukese läkitada, millest viimases, tõsi küll, enamasti üksnes vanu tuttavaid leiate [5].

Olge täna selle piskuga rahul ja vabandage kannatlikul meelel nagu ikka minu viletsat käekirja.

Aupaklikult

Teie

ustav

Kreutzwald.

1. Kõnesolevad kommentaarid ühes oma täiendustega toimetas trükki Kr-i väimees G. Blumberg, vt. kiri 43, viide 2.

2. Selle ettepaneku tegi Kr. oma kirjas ÕES-i esimehele J. Engelmann'ile 27. sept. 1865; kiri avaldatakse käesoleva väljaande VI köites.

3. Blumberg käis Soomes 1865. a. suvel, kus puutus kokku ka O. Donneriga, vt. Kirjavahetus III, lk. 343.

4. Kõne on O. Donneri artiklist „Kalevipoeg jumalaistarulliselta ja historialliselta kannalta katsottuna" (K-poeg mütoloogilisest ja ajaloolisest seisukohast vaadatuna). Suomi II. 5 (1866), lk. 145—207.

5. *tuleva-aastase kalendri ja ühe lauluvihukese*, s. o. „Maarahva kasulise kalendri 1866. a. peale" ja „Viru lauliku laulud". Tartus, 1865.

78. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, $\frac{\text{22. aprillil}}{\text{4. mail}}$ 1866.

Teie, austatud härra dr., näikse end täiesti raamatutolmu ja õpetatuse sisse matnud, vähemalt väljaspool seisjad ei saa ühtki elumärki ei Teie isikust ega kotka-

pesas väljahaudutud munadest! Kuigi Teie küll säherduse talitamiseviisi läbi minu silmaringist pakku olete läinud, olen mina ometi nii jultunud, et Teid nende ridadega Teie kõrges rahus segan. Põhjust selleks annab mulle järgmine asi. Teie vahest ehk veel mäletate, kuidas Teie mõne aja eest härra Blumbergi nimetasite, kellega Teie mineval suvel Helsingis olite tuttavaks saanud ja kes mulle, nagu Teie minu vastusest nägite, seni isiklikult üks tundmata suurus oli. Nüüd on lood niisuguse kuju võtnud, et Blumberg tuleval kuul poja õigustes minu perekonda astub, temast on nimelt minu tütre peigmees saanud ja nelipühi ajal peab abielusõlmimine aset leidma. — Saatuse teed on tihti nii imelikud, et muutused äkitselt teoks saavad, millest meil enne ei võinud vähematki aimu olla.

Üks teine võib-olla Teid rohkem huvitav uudis on see, et ma viimaks ometi oma ammu peetud nõu olen täide viinud ja hr. prof. Wilh. Schottile Berliini „*Kalevipoja*" asjus kirjutanud ja temalt lahke vastuse saanud. Seejärel kui nüüd kord jää murtud on, mõtlen ma sõlmitud ühendust parajal juhtumisel edasi pidada. Säherduste korüfeede juures võib alati midagi õppida ja tõtt mööda ütelda, nagu „Faustis" seisab:

„Mit Euch spazieren, Herr Doctor, ist ehrenvoll und bringt Gewinn" [1].

Meie tänavust talve tuli selle olemise poolest väga haruldaseks, seejuures tervise seisukohast vaenulikuks nimetada; ametitalitused võtsid aja ära, nii et ühekski kõrvaliseks tööks mahti ei saanud; suvel mõtlen ma tegemata jäänud asjadest mõnda tasa teha.

Mõlemad läkitatud kalendrid saite Teie muidugi kätte? — Siinjuures saadan Teile ühe väga hästi korda läinud pildi sest originaalist, kes käesolevaid ridu kirjutab [2], ja kui Teie mulle seda palvet pahaks ei pane, siis tahaksin Teilt kõige alandlikumalt niisamasugust vastukinki paluda?!

Sõbraliku tervitusega

Teie

ustav

Kreutzwald.

1. Tõlkes: „Teid, härra doktor, luusikäigul saata auväärne on ja tulu toob" — veidi teisendatud tsitaat J. W. Goethe „Faustist".

2. Vt. Kr-i portree. Kirjavahetus III, lk. 6/7.

79. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 9. jaanuaril 1867.

Härra dr. Donnerile Helsingis.

S. T.

Kõrgesti austatud härra!

Ärge keelake juuresolevale kalendrile rõõmu Teile meelde tuletada [1], et selle läkitaja veel sublunaarsetel nurmedel kõnnib, kuigi ta pikka aega on mõnevõrra selle kohta „pimeduses" olnud, kas ta T e i d k i tohib lugeda luus ja lihas rändajate hulka või mitte. Sellest kaksipidi mõtlemisest avitas tema välja üks juhuslik notiits Peterburist, mis ütles: „Härra dr. Donneril olevat nõuks Neeva linna kolida, et ennast täiesti lingvistilistele uurimistele pühendada" [2]. Nüüd oli meil lõhn ninas ja mõtlesime kohe, et härra doktor on tõenäoliselt mõne suure sõnaraamatu lehtede vahele ära eksinud ega suuda enam teed välja leida! Peaks õnnekombel mõni tuulehoog need read n e n d e lehtede vahele puhuma, kus isand peidus on, siis tahame seega temale head uutaastat soovida ja ühtlasi kõrva sosistada: „Inimene ei ela üksnes lugemisest", — vaid võib, s. t. k u i ta t a h a b, ükskord vahelduseks ka sule kätte haarata!

Et nüüd allakirjutanu on seega hr. doktori lingvistilistesse uurimistesse sisse tunginud, siis palub ta seda pisukest segamist kannatlikult vabandada, seda temale andeks anda, mis ta sõna või teoga, teades või teadmata vahest ehk patustanud on, ja kui kevade ükskord looduse talveunest ärkvele hüüab, kui võimalik tulevate

pääsukestega — palun vabandust, need tulevad ju lõunast, — niisiis l a h k u v a t e pääsukestega või kurgedega üht tervitust siia saata!

Nagu ikka kõige aupaklikuma austusega kirjutab alla

hr. dr-i

kõige ustavam

Kreutzwald.

1. Juuresolev kalender oli „Eesti rahva kasuline kalender 1867. aasta peale".

2. Sellest kirjutas Kr-le A. Schiefner oma kirjas 11. okt. 1866, vt. Kirjavahetus III, lk. 372.

80. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 7. veebruaril 1867.

Kõrgesti austatud härra ja sõber!

Kui Teie lubate, hakaku viimane sõna ilma küsimisemärgita meie vahel maksma ja jäägu — kui jumal tahab — kuni eluõhtuni ilma tumestamata tarvitamisele. Mulle valmistas südamest rõõmu Teilt nii pika aja järele jälle lahket elumärki saada. Et Teie igapäevase armsa leiva pärast raskes ajakirjanduse ikkes oma päevad olete vaevaliselt mööda saatnud, oli mulle seni tundmata, seda enam on mul Teist kahju [1]! See on ikka rusuv, kui meele-mõtte kalduvuse kohaselt oma elukutse on mõnes teises sfääris valitud ja hädasunnil tuleb mõnest muust kinni haarata, mida küll *ex officio* masinlikult toimetatakse, ilma et ise rahul oldaks. Kui selles elukorras mingit tröösti on leida, siis seda, et suuremal osal inimestel ses tükis karvavõrdki paremini ei lähe; leivanuga kärbib vabu tiibu nii palju, et me kanadega koos pulk-pulgalt redelit mööda üles hüppame ja kui viimaks üleval oleme, siis arvame, et oleme

tiibade varal vahemaa ära lennanud! — Noorukiaastates loob igaüks oma tuleviku kohta teatud ideaali ja harva võib leida üht surelikku, kelle püüdmine esimestel meheaastatel selle ideaali kättesaamise poole poleks sihtinud. Nähakse vaeva ja vintsutatakse ennast töntsiks, püütakse takistustest üle saada, kuni jõud lõpuks tõrgub ja me oleme sunnitud seisma jääma. Kui eluõhtul omandatud kogemustega ja kaine pilguga möödalainud kevadele tagasi vaadatakse, siis peab naeratama, aga see on ehtsa humoristi naeratamine, mida harva härdusepisarad ei saada. — Kuid jätame selle ja pöörame reaalsusesse tagasi!

Teil on kindlasti igapidi põhjust minu raskestiloetava käekirja üle kaebust tõsta, seda paha harjunud kommet ei jaksa ma enam maha jätta, kuigi selle kohta tihti mitmelt poolt kurtmised siia jõuavad. Teie näete, et ladina kirja läbi lugu ka palju ei parane! Kes minu käekirja dešifreerida tahab, peab palehigi sees töötama ja viimaks siiski hüüdma: Vaevalt see vaeva tasus! Väga laialdase kirjavahetuse samuti kui muude sulesorgeldamiste tõttu olen ma sesse luuslanki sattunud, nüüd pole mul ei aega ega lusti uuesti kalligraafilisi harjutusi tegema hakata, suuremat tulu see ei tookski, sest enne kui märkad, on vana viis jälle platsis. Hea käekiri on kindlasti õnn, sellepärast tunnen ma igakord teatud kadedust südames, kui mõni niisugune mulle ette juhtub, nimelt inimeste poolt, kes oma elus palju on kirjutanud ilma seda kallist vara kaotamata.

Wiedemanni sõnaraamatu trükkimine näikse kiiresti edasi astuvat, läinud novembri hakatusel läks käsikiri trükki ja 20. jaanuariks oli 21 poognat valmis, kogu raamat pidavat *circa* 90 poognat suur saama. Käsikiri oli minu näppude vahel ja sellega tutvumise põhjal arvan ma, et selle abil eesti keele õppimine igale võõrale märksa hõlpsamaks tehakse, eriti kui ka tema grammatika maailmavalgust näeb. Selle loodab ta tuleval aastal lõpule viia [2]. Tema isepäralist ortograafiat pean ma pisut veidraks, paljude märkide tõttu, mis muulasele väljarääkimist hõlbustama peavad, on see liiga kirjuks muutunud. Selle asemel, et pikki silpe kahekordse vokaaliga kirjutada, peavad kriipsukesed

vokaali kohal pikendust märkima, nõnda kirjutab ta näit. *k i i k*, die Schaukel *kīk*, das Schaukeln — *kiigutama* — *kīgutama*. Nagu ta seletas, läheb ta välja teadusliku ortograafia peareeglist, et iga lihtne häälik tuleb ühe lihtsa tähega kirjutada. Siiasaadik kirjutati üleüldiselt ja seda tehakse praegugi veel, *l õ n g*, das Garn, genitiivis *lõnga*, *hing*, die Seele, genitiivis *hinge*. Kadunud Ahrensil oli tema grammatikas *lõngg* ja *hingg* [3], genitiivis *lõnga* ja *hinge*, Wiedemann seevastu kirjutab nominatiivis *lõng*, *hing*, genitiivis *lõṅṅa*, *hiṅṅe* jne. Kui me aga hoolikalt kuulame väljarääkimist, kuidas need sõnad rahva suus kõlavad, siis leiame nom. *lõng*, *hing*, genit. *lõnga*, *hinge*, sellepärast ei suuda ma õiget aru saada, mis paremusi nende uuenduste läbi meile peaks pakutama! Minule kui mitte-keeleuurijale näitavad säherdused subtiilsused ülearused, sest pane märke palju tahad, ometi ei suuda sa võõrale, kes oma kõrvaga keelt iialgi kõneleja suust ei ole kuulnud, kõiki keele nüansse mõistetavaks teha. Sellest peaks küllalt olema, kui juhtnööre antakse, et kõige raskematest punktidest kergemini üle saada. Soome keel ja eesti keel on ühest kännust pärit, niisiis teineteisega lähedalt sugulased, et mul aga iialgi võimalust ei ole olnud soome keelt soomlase suust kuulda, siis ma ei tea, kas ma soome sõna valesti või õigesti loen. — Meie vana nõndanimetatud klassikaline ortograafia, kuigi see küll iialgi oma õigust käest ära ei anna, on oma inkonsekventsuse tõttu jabur, kui ta nominatiivis *kiik*, genitiivis aga *kige* (*kiige* asemel) ja nõnda igalpool kirjutab.

Ahrens kirjutab nii: *kangas* — das Gewebe, genitiiv *kangga*. Mispärast, seda ei ole ma tema grammatikast iialgi ära mõistnud. Aga jätame need asjad sinna paika ja tundkem parem selle üle rõõmu, et lõpuks üks täielik eesti keele sõnaraamat välja tuleb, mis hoolimata oma kirjutamiseviisist võõrale abinõuks on, kui ta keelt õppida tahab.

Schiefner päris minult hiljuti, kas mul midagi selle vastu ei oleks, kui „*Eesti rahva ennemuistsed jutud*“ saksa keelde tõlgitaks. Mina kostsin, et minu poolt takistusi ei ole, aga et kindel olla, peaks ta ses asjas Soome Kirjanduse Seltsi poole pöörama, kellele ma

oma käsikirja maha olen müünud [4]. — Paar tükki neist on juba varemini saksakeelses tõlkes avaldatud, nimelt „Tänulik kuningapoeg" (Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes), „Kuida kuningatütar seitse aastat oli maganud" ja „Võllamehikesed" (J. von Sievers'i poolt väljaantud „Taschenbuch'is")[5]. — Saksakeelse tõlke kaudu suureneks küll lugejate pere tublisti, originaalis saavad nad ju tuttavaks ainult üksikutele vähestele. Schottile saatsin ma ühe eksemplari, kuna ta — nagu „*Kalevipoja*" kirjutusest näha — neid lugeda suudab.

Paraku ei ole ma tänaseni veel seda „*Suomi*" köidet saanud, kus Teie artikkel „*Kalevipoja*" kohta sees on [6]; Schott aga kirjutas mulle juba tüki aja eest, et ta olevat kirjatükki lugenud. Soome keele lugemine ei lähe mul kergemini kui Teil eesti keele lugemine, ma võin küll vaevaga üleüldise sisu ära mõista, aga palju jääb kas mõistatuslikuks või aimamisi arvamiseks. Teie kaasmaalased on nii sõbralikud, et mind oma vaimuproduktidega õnnistavad, nii et mul südamest kahju on, et ma keelt põhjalikumalt ei tunne. Nii saatis mulle hiljuti härra Krohn „*Maiden ja Merien takaa*" ja Koskinen „*Kirjallinen Kuukauslehti*" [7], aga kuhjatud ametitalituste tõttu on minu aeg talvekuudel nii kasin, et üksnes harva vaba silmapilku mõne kõrvalise toimetamise jaoks leian. Kella kaheksast hommikul kuni ligemale kaheni peale lõunat annab mulle tööd-tegemist hospidal ja visiidid haigete juurde linnas; jaanuaris ei läinud naljalt päeva, kus ei tulnud maale sõita, mis vahetevahel veel pool ööd ära võtsid. — Nüüd paistab pisut vaiksemaks minna tahtvat, aga kaks hädaohtlikku kuud, märts ja aprill on meil veel ees. Ainukene rahulik aeg on maist kuni augusti hakatuseni, kus ka kõrvalasjadega tegemist võib teha.

Võtke vastu minu kõige südamlikum ja siduvam tänu päevapildi läkitamise eest. See on juba teiste sõprade sekka oma kohale asunud. Minu väimees ja tütar käisid jõuluvaheajal meil külas ja küllap saadavad siin mööda ka suvevaheaja, kui iseäralisi takistusi vahele ei tule. Blumberg oli kindlasti nõuks võtnud Õpetatud Eesti Seltsi sekretäri ameti maha panna, sest temalt kui agaralt koolimehelt ametikohustused suurt hoolt-

muret nõuavad; teda aga ei lastud vabaks, nõnda et ta peab Seltsis veel ühe aasta sekretäriametit pidama. — Peakoosoleku kohta ma veel teateid saanud ei ole, sellepärast ma ei tea, kas minu ettepanek on vastu võetud või kõrvale heidetud; see seisis selles, et Selts asutagu üks õpetlik kuuviisi ilmuv rahvalik ajakiri, umbes nagu „*Kuukauslehti*“ [8]. Sellega saaks rahva kasuks palju ära teha, kui üks perioodiline leht ilmuma hakkaks, mis veidi rammusamat toitu tooks kui meie mõlemad „*Postimehed*“; nende juures on väljaandja kasu peaasjaks, ilma et sellest hoolitaks, mis lugejatele pakutakse. On mõningaid nooremaid üsna tublisid jõudusid, kellel on nii oskust kui ka kõige paremat tahtmist rahva harimise ja kõrgemale järjele tõstmise kasuks töötada, tänini puudus meil aga üksnes organ, kus neid jõude oleks võinud tööle panna. Et asi paraneks, selleks tuleks kõigepealt koolid kõrgemale järjele tõsta ja kirjanduslikke söödikuid vähendada, kes seni iga halja lehe rahvaelu-puul hävitada ähvardavad.

Jääge nüüd terveks ja ärge tundke südametunnistuse kipitust sellepärast, kui Teie võib-olla alles isegi mõne kuu pärast vastata saate. Teid tervitab kõige sõbralikumalt ja südamlikumalt

Teie

kõige ustavam

Fr. Kreutzwald.

P. S.

Ärgu räägitagu, et 19. aastasajal enam imesid ei ole; ühe säherdusega on siin tegemist. Teie sõnumik on 8. veebruaril kirjutatud, minu vastus seega päev varem [9]. Katsugu telegraaf seda järele teha!!

1. *ajakirjanduse ikkes* — O. Donner oli 1864. ja 1866. a. ajalehe „Helsingfors Tidningar“ (ilm. 1829—1866) toimetaja.

2. F. J. Wiedemanni „Grammatik der estnischen Sprache“ ilmus alles 1875. a.

3. Ahrens, vt. kiri 4, viide 1.

4. Vt. Kirjavahetus III, lk. 385 ja 387.

5. Der dankbare Fürstensohn. VerhGEG II, 3 (1850), lk. 74—93 ja J. v. Sivers, Taschenbuch der Deutschen in Russland. Riga, 1858, lk. 99—117.

6. Vt. kiri 77, viide 4.

7. Krohn, vt. kiri 51, viide 14. — Siin on kõne tema toimetatud pildiajakirjast „Maade ja Merede tagant" (ilm. 1864—1866) ja K. Bergbom'i jt. toimetatud „Kirjanduslikust Kuukirjast" (ilm. 1866—1880).

8. Kõne on ajakirja „Eesti Koit" väljaandmise kavatsustest, vt. lähemalt Kirjavahetus III, lk. 402—406.

9. O. Donneri kiri oli dateeritud 8. veebr. ukj., Kr-i kiri aga 7. veebr. vkj.

81. KREUTZWALD DONNERILE.

Võrul, 7./19. juulil 1867.

Austatud sõber!

Et Teie oma maailma-sõitu juba lõikusekuul tahate alustada, siis on viimane aeg Teie armsale sõnumikule 15. juunist vastata, kui käesolevad read Teid veel Helsingis peavad tabama [1]. Teie kirja toojad, härrad Koskinen & Krohn olid 17. juuni õhtul meie kalendri järgi siia jõudnud ja järgmise päeva hommikul vara mind asjata kodunt otsinud, mispeale ma neid võõrastemajas teretasin ja lõunale kutsusin [2]. Siis saatsime me kolm päeva, lühikesed segamised välja arvatud, üsna mõnusalt mööda, kuni 21. hommikupoolikul armsad külalised meilt jälle lahkusid ja oma reisi Valga, Volmari, Võnnu ja nõndanimetatud Liivimaa Šveitsi kaudu Riiga jätkasid. Nad on aga oma reisil vististi kauemini viibinud, kui esialgul nõu oli, sest ühe „Rigaer Zeitung'i" sõnumi järgi jõudsid nad alles 26. sinna [3]. Minul niisamuti kui minu väimehel Blumbergil, kes oma koolivaheaja meie juures mööda saadab, ei lähe need mõnusalt viidetud päevad armsate põhjanaabritega iialgi meelest, sest nii mõndagi, mida jutuajamisel puu-

dutati, annab püsivat materjali järelemõtlemiseks. Meie ülikoolilinnaga ei paistnud Teie kaasmaalased hästi rahule jäänud olevat, see ei olnud mingi ime, sest suvevaheaja tõttu olid paljud ära, kes vahest ehk oleksid võõrastele midagi pakkuda võinud. Et meie kitsavõitu olud ei suutnud seda heaks teha, mis neil seal puudu jäi, oli loomulik, sest peale hea tahtmise ei suuda me võõrale külalisele sama hästi kui ei midagi pakkuda — ei vahelduse ega mõnususe poolest. Kes tahab, et temale siin meeldiks, peab oma nõudmised miinimumini redutseerima, muidu tunneb ta ikka end tüssatud olevat.

Südamest rõõmu valmistas mulle Teie teade, et soodus saatus on võimaldanud Teile oma meelepärast stuudiumi jälle käsile võtta. Kandku see Teile igas tükis rikkalikult vilja! Professor Roth Tübingenis kuulub nagu meie Peterburi Böthlingk'ki Teie ala esimeste autoriteetide hulka, seega võite Teie selle õpetatud mehe juures mõndagi kasulikku leida [4]. — Kui tähtsaks ja tulusaks sanskriti uurimine meie soome keelte tarvis võib muutuda ja muutuma peab, sellest saan isegi mina võhik aru. Teie väikesest brošüürist „Das Personalpronomen in den Altaischen Sprachen" tundsin ma viimastel päevadel palju mõnu, tänan Teid selle sõbraliku läkitamise eest [5]. Teist, rootsikeelset artiklit ei saa ma ilma võõra abita lugeda, aga kui ma lähemal ajal õnnekombel Tartusse peaksin juhtuma, siis loodan ma dr. Schultz'i poolt abi leida [6]. Kui ka mäed kokku ei saa tulla, siis ometi inimesed, senikaua kui nad veel maapinnal rändavad ja tehtud päevatööst veel tema kamara all ei puhka. Seega on meil ikka võimalus ees, et Teie kunagi Saksamaalt ja Prantsusmaalt koju sõites ja juhtumisi reisitee Riia ja Peterburi kaudu valides, võite möödaminnes ka minu elupaika sattuda, mis praegu maailmaliikumisest täiesti väljaspoole on jäänud ja väikest raha- ja ajakulu nõuab, kui teda riivata tahetakse.

Teie minu arvates praktilised ettepanekud Tartu Õpetatud Eesti Seltsi ümberkorraldamise asjas võtab hr. Blumberg ühel lähemal koosolekul kõne alla [7]. Kas need aga ka mõõtuandval kohal heakskiitmist leiavad,

seda näitab meile üksnes aeg. Ehk Selts ennast küll eesti Seltsiks nimetab, on eesti keel senimaani ometi enam kõrvalasjaks olnud. Tõsi küll, nimetatud Selts pidi tänavu ühe õpetliku ajakirja rahva jaoks elusse kutsuma, aga eesolevad raskused näitavad esialgu suuremad olevat kui meie jõud. Olgugi, et edasi vaeva nähes korda läheb ülemal pool lehe asutamise luba läbi suruda, siis tuleb teine takistus, nimelt kas tellijate arv kasvab nii suureks, et lehe kulud katab. Õpetatud Eesti Seltsil ei ole raha, et puuduvat juurde maksta, vaid ajakiri peaks üksnes publikumi osavõtmise läbi eksisteerima. Ajakirjade lugejate pere on piiratud ja selle miinimumi eest hoolitsevad küllaltki senised lehed — „*Eesti*" ja „*Pärnu Postimees*".

Peaks Teie oma eeloleval reisil prof. Schottiga kokku juhtuma, siis palun teda sõbralikult tervitada, ühtlasi minu poolt vabandust paluda, et ta oma viimase sõnumiku peale veel vastust ei ole saanud. Sügisel loodan ma oma võla temale ära tasuda, sest nüüd on ta vaevalt Berliinis, kuna tal harilikult on kombeks oma suvevaheaega ekskursioonideks kasutada, et ennast linna- ja õpetatud tolmust lahti tuulutada. Õnnelikud inimesed, kellel puhkevaheaega on! —

Võtke nüüd veel minu südamlikud soovid reisile kaasa koos palvega soojemal lõunamaalgi vahetevahel meeles pidada

Teie truud ja ustavat sõpra

Fr. R. Kreutzwaldi.

1. O. Donner viibis aa. 1867—1870 teadusliku töö otstarbel Saksa-, Prantsus- ja Inglismaal.

2. Y. Yrjö-Koskinen ja J. Krohn sõitsid Peterburist Pihkvasse raudteel ja saabusid sealt aurikul „Alexander" Tartusse teisipäeval 13. juunil; Tartust Võrru sõitsid nad arvatavasti postvankris. Vt. ka „Dörptsche Zeitung" 14. juun. 1867, nr. 133 ja L. Loone, Soome ja eesti ühiskonnategelaste poliitilisest suhtlemisest eesti rahvusliku liikumise päevil (1860—1880-ndate aastateni). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnatead. seeria. VIII (1959), lk. 33—34.

3. Rigasche Zeitung 26. juun. 1867, nr. 144.

4. Roth, Rudolf (1821—1895), idamaa keelte uurija, Tübingeni ülikooli professor; tema peateoseks on koos O. Böhtlingkiga koostatud 7-köiteline sanskriti sõnaraamat. — Böhtlingk, Otto (1815—1904), keeleteadlane, Vene Teaduste Akadeemia liige ja hiljem auliige; vt. Kirjavahetus III, reg. järgi.

5. O. Donner, Das Personalpronomen in altaischen Sprachen I (Personalpronoomen altai keeltes). Berlin, 1865.

6. Schultz, K. A. Woldemar (1822—1874), Tartu kreisiarst ja end. ÕES-i sekretär; vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

7. Oma ettepanekud ÕES-i majandusliku olukorra kergendamiseks esitas O. Donner kirjas G. Blumbergile 15. juun. 1867 ukj. (RAKA Fond nr. 2569, sü nr. 83, leht 105—106). Ta soovitas Soome Kirjanduse Seltsi eeskujul 1) Seltsile rohkem liikmeid, nende hulgas ka talupoegi värvata, kes maksaksid üksnes sisseastumismaksu, 2) hankida riigilt toetust ja 3) eestikeelsete raamatute ostmise asemel nõutada luba neist sundeksemplaride saamiseks. Need ettepanekud kuulati ära ÕES-i koosolekul 6. sept. 1867. SB GEG 1867, lk. 21.

KIRJAD
AUGUST AHLQVISTILE

82. KREUTZWALD AHLQVISTILE.

[25. XII 1864/6. I 1865.]

Kõrgesti austatud härra dr.!

Härra Schiefner teeb mulle teatavaks Teie vastuse tema järelpärimisele ennemuistsete juttude trükkitoimetamise asjas; seega antakse mulle põhjust Teid nende ridadega tülitada [1]. Ennekõike muud lubage mul õiendada järgmist eksiarvamist. Kui härra Schiefner asja Teile nõnda on kujutanud, nagu oleks hr. dr. Donner mulle mingit k i n d l a t lootust andnud, et Soome Kirjanduse Selts tahab eesti ennemuistsed jutud kirjastada võtta, siis seisab see eksituse põhjal. — Ta ütleb ennemini: „ta l o o t v a t, et Soome Kirjanduse Seltsile, kes nii erksat huvi tunneb eesti muistelugude, laulude jne. vastu, v õ i b - o l l a poleks vastumeelt enda peale võtta trükkitoimetamine oma kirjastamisel, kui ühtki muud teed käsikirja avaldamiseks ei oleks". — Selle asja realiseerimiseks annab ta mulle nõu, ma pöördugu kas härra professor G. Forsmanni poole Helsingis või teatagu temale (dr. Donnerile) oma arvamine, et asja pärast saaks Kirjanduse Seltsiga edasi läbi rääkida. Et säherduses teadmatuses üht mulle täiesti tundmata isikut palvega mitte tülitada, valisin ma viimase tee ja läkitasin hr. dr. Donnerile Berliini oma vastuse, milles minu lahket valmisolekut tunnistati, aga ühtlasi ka välja öeldi kahtlemine, et — kui Helsingis ei ole kedagi eesti keele tundjat — liiga palju trükivigu võiks sisse

lipsata, sest harjumatul oleks mu käekirja raske lugeda [2]. Seejärel kui üle 2 kuu oli mööda läinud dr. Donnerilt uut elumärki toomata, palusin ma meie vastutulelikku sõpra Schiefnerit sündsal võimalusel Teilt pärida, kas selles asjas on mingisuguseid samme astutud. Tema, või õigemini T e i e vastusest selgub nüüd, et me esialgu tegemist teeme ühe õhuhoonega, millel igasugune reaalne alus puudub. Teie nagu härra Donnerigi ettearvamised on rajatud „võib-olla" peale, kus otsustaval lõppresultaadil üheksal korral kümnest on viisiks negatiivne välja kukkuda. — Et aga mitte tähele panemata jätta Teie poolt ettepandud küsimusi, olgu Teile teadustatud, et alles trükkimata ennemuistseid jutte võiks olla *circa* 10 trükipoognat (umbes 6 poognat on Tallinnas kaotsi läinud [4]). Mis puutub kvaliteeti, siis peaks paistma upsakas, kui ma selle kohta usaldaksin mingi otsuse anda. Paar neist, varem saksa tõlkes avaldatud, on heakskiitmisega vastu võetud. Mõlemad algkeeles avaldatud vihukesed „*Eesti rahva ennemuistsed jutud*" on Teile tuntud [5]. Kolmas 3-poognane vihk ilmub uueksaastaks. Muidugi on endast mõista, et me kaupa siga kotis ei tee, vaid — kui Soome Kirjanduse Selts oleks nõus kirjastamise enda peale võtma — saate Teie valmis käsikirjast ühe vihu heakskiitmiseks ja arvamise ütlemiseks. Schiefner pakub sel puhul sõbralikult oma abi, mistõttu me saadetusi võime ilma postikuluta toimetada.

Peale rahva ennemuistsete juttude on mul veel mitmed muistelugude killud, mis, kui jõudeaega juhtub olema, tulevad kokku panna ning ära kirjutada ning mis samuti Teie Kirjanduse Seltsile heatahtlikuks väljavalimiseks ja vahest ka tarvitamiseks saadetakse, sest meie kodumaal pole nende avaldamiseks ühtki väljavaadet.

Vaevalt saate Teie need read kätte 11. jaanuariks uue kalendri järgi, et aga Teil veebruaris jälle kokkutulek on, siis võite õnne katsuda. Schiefneri sõnumik 20. vkj. jõudis alles eile enne lõunat siia, seepärast ei saanud ma varemini kirjutada.

Nüüd, kus äriasi on õiendatud, lubage mul, kõrgesti austatud härra dr., öelda minu kõige siduvam tänu

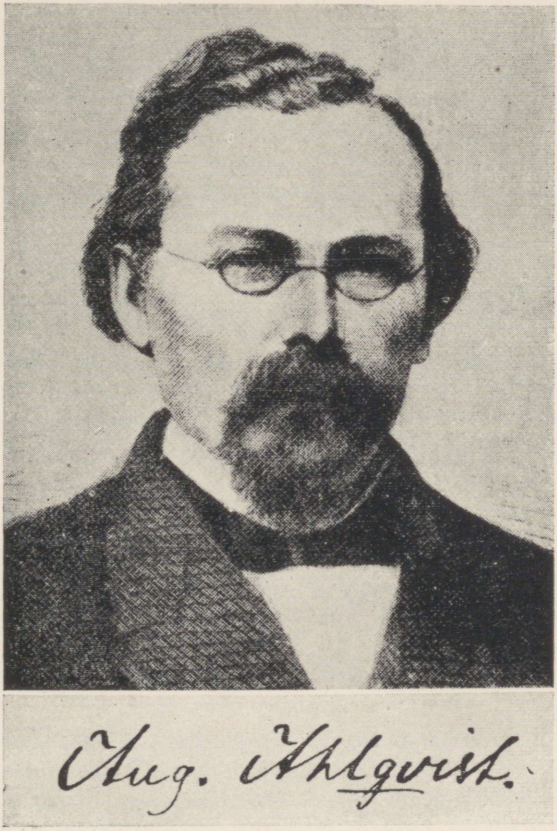

A. AHLQVIST.
Foto.

Teie juhtumise järjel tehtud sõbralikkude saadetuste eest, kinnitades oma kõige paremat austust, millega ma alla kirjutan kui

Teie

alandlik

Kreutzwald.

Võrul, 1. jõulupühal 1864 vana ja 6. jaanuaril 1865 uue kalendri järgi.

1. Vt. A. Schiefneri kiri Kr-le 20. dets. 1864. Kirjavahetus III, lk. 318—319.

2. Vrd. kiri 74.

3. Kr-i kirjad Schiefnerile 1864. a. pole säilinud; selle asemel vt. Schiefneri kirjad Kr-le, Kirjavahetus III, lk. 314—317.

4. Ennemuistsete juttude käsikirja kaotsimineku kohta vt. Kirjavahetus II, lk. 207 ja 210; III, lk. 288—289 ja 298—300.

5. Vt. kiri 74, viide 2.

83. KREUTZWALD AHLQVISTILE.

Võrul, 26. veebr. 1865.

Kõrgesti austatud härra dr.!

Teie kindlasti vabandate seda kõige heatahtlikumalt, kui ma suure rutuga, millega ennemuistsete juttude käsikiri minema läkitati, unustasin Teile seletada, mida tähendab sissekleebitud puulõige. Härra Russow'i vahetalitusel pidid „*Ennemuistsed jutud*" esialgu Tallinnas trükitama ja nimelt tahtis kirjastaja mõned pildid kaasa anda; säherdusel põhjusel valmistati siis mõned puulõiked, nagu Te esimesest vihust võite näha. Kui aga Tallinna kirjastaja kaua aega mingisuguseid korraldusi asja jätkamiseks ei teinud, nõudsin ma käsikirja tagasi,

sain ta aga defektselt — umbes 4 kuni 5 trükipoognat olid kadunud. Härra Laakmann, kes minu soovil edasitrükkimise üle võttis, tahtis omandada ka valmis puulõiked, seepärast palus ta need käsikirjale lisada, et neid saaks tsensuurile ette panna. Mõne nädala pärast aga teatas ta mulle, et nad ei olevat kaubale saanud, kuid vahepeal olin ma pildikese juba käsikirja juurde kleepinud. Mõlemad siinjuures järgnevad käivad: nr. 1 „*Loppi ja Lappi*", nr. 2 „*Härjapõlvelaste riiu*" juurde. — Hädavajalik säherdune ilustamine ei ole, liiati kui selle läbi hind peaks tõusma; sellele vaatamata saadan Teile puulõigete äratõmbed näha. Peaks Soome Kirjanduse Selts nõus olema kirjastamist enda peale võtma, siis võtaksin oma kohuseks poognakaupa käsikirja järele saata. Minu muud soovimised ja tingimused on meie sõber Schiefner Teile juba avaldanud. Küllap Te olete nii hea ja teadustate mulle juhtumise korral oma läbirääkimiste tagajärjest? Mind rõõmustaks väga, kui kolmes väikeses vihus siiasaadik juba äratrükitud ennemuistsed jutud saaks koos teistega tervesse kogusse ühendada, liiati kui esimene vihuke on juba aastaid sootuks läbi müüdud ja seda enam kusagilt leida pole.

Südamest heameelega, härra doktor, oleksin ma valmis Teie sõbraliku ettepanekuga nõusse hakkama ja edaspidist kirjavahetust Teiega soome ja eesti keeles pidama [1], aga paraku tunnen ma end T e i e emakeeles liiga nõdra olevat ja minu ametipaelutus nõuab säherdusel viisil aega, et kõige parema soovimise ja tahtmise juures keelestuudiumiks mingit tegevuslahedust ei jää, kuigi ma olen nende inimeste seltsist, kes ühtki vaba silmapilku tulusalt tarvitamata ei jäta. Ka kogu minu kirjanikutegevus — kui ma seda sõna kurjasti tarvitamata nende sepitsuste kohta pruukida tohin — on oma pisukese olemasolemise eest tänu võlgu öörahult näpistatud tundidele. Kuna vanadus iga aastaga ikka märgatavamalt hakkab oma mõju nägemisjõule maksma panema, siis ei taha öösine puhkeajatöö enam õieti edeneda, teiselt poolt aga kõlab ikka tungivamalt kõrva manitsus: „Tarvita tulusalt üürikest tööaega, enne kui õhtu ööks muutub!" Sest „*tuleb ükskord õnnis õhtuke*", *kus meid vilu sängi, kes teab kui kauaks — aga s e l l e*

elule igavest, puhkama pannakse, siis ei või keegi hing ei sõna ega kõla sest kuulda saada, mis meie kustunud vaimuga alles sündimata surnuhauda läks. K a s v õ i k u d a Vanaisa seda kadunud varandust ükskord teisel kujul ja teisel kombel saab tarvitama, seda ei jõua arstide ega ilmatarkade mõistus ja õpetus ära seletada, ja mis papid, olgu neil usk mis[sugune] tahes, selle poolt kõnelevad ja lorisevad: ei oska minu pisuke tarkus ära mõista. Niisama vähe olen ma teiste õnnelikumate üle kade, kellele pappide tarkus nõnda vaidlemata tõsi näitab olevat kui 2 kord 2 on 4!

Niipalju seks korraks, ja nüüd, austatud Härra Tohter, lahke näo ja sõbraliku südamega jätab teid jumalaga

Teie

Teid austaja

Kreutzwald.

1. Ahlqvisti ettepaneku kohta vt. Kirjavahetus III, lk. 321.

84. KREUTZWALD AHLQVISTILE.

Härra professor dr. Ahlqvistile
Helsingis.

Võrul, 10. jaanuaril
1867.

S. T.

Kõrgesti austatav härra!

Võtke täna, olgugi viibinult, vastu minu otsekohene tänu Teie sõbraliku tubliksjäämise eest, mis iseäranis on selleks kaasa aidanud, et üks köide eesti rahva ennemuistseid juttusid päevavalgele astus [1]. Ilma Teie vahe-

talituseta ja Soome Kirjanduse Seltsi ohvrimeeleta poleks tööst iial asja saanud, sest meil tuleb säherdusteks asjadeks tahtmist ja abinõusid alles kasvatada; praegu aga asjad paigast ei liigu, ka peavad enne mõned rahvapõlved hauda minema, kui muutus paremuse poole endast märki tohiks anda. Ainukene võimalus, mis veidi võiks kaasa aidata, et eesti keelele haritud seisuste juures osavõtmist äratada, sigineks suusõnalise kohtupidamiseviisi sisseseadmisega, misläbi ametiasutuste liikmed ja teised asjaosalised isikud peaksid rahvakeelt tundma õppima. Millal aga see ajapunkt kätte tuleb, selle kohta ei saa vähemalt praegu keegi midagi kindlat öelda. Asjaosaliste poolt avaldatud arvamised on kõik ühte jooksnud selles, et Läänemeremaade kubermangude jaoks ei olevat suusõnalist kohtupidamist koguni võimalik sisse seada, kuna siin nii palju keeli ette tuleb: eesti, saksa, läti ja vene keel. — Tuleb ära oodata, kas kõrgemal pool seda vastuseletust maksvaks tunnistatakse. Teie olete omal isamaal rahvakeelele kodanikuõiguse kätte võitnud, meie eesti keel saab end üksnes mõlemas kõige madalamas instantsis — valla- ja kihelkonnakohtus — maksma panna; kõik, mis sellest üle läheb, peab saksa või vene keeles käima.

Tohiksin ma Teilt paluda seda meelehead, et Te võtaksite Soome Kirjanduse Seltsile minu nimel „*Eesti rahva ennemuistsete juttude*“ avaldamise eest tänu öelda. Kviitung honorari kättesaamise kohta läks eelmise postiga härra dotsent J. Krohnile teele.

Lubage mulle sellega koos kinnitada minu kõige täielikumat austust, millega mul au on alla kirjutada

Teie kõrgestisündinu

alandlik

Kreutzwald.

1. „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ ilmusid trükist 1866. a. detsembris.

KIRJAD
YRJÖ YRJÖ-KOSKINENILE

85. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Võrul, 3./15. mail 1866.

Kõrgesti austatud härra!

„Lootust mööda" — ma kordan seda rõhutades — on siit 4. mail ukj. teele läkitatud saadetus, milles oli 2 korrektuuripoognat ja mahukas vihk käsikirja, t a g a n t j ä r e l e Teie juures pärale jõudnud, kuna senisel Akadeemia kaudu viival teel pole siiamaani midagi kaduma läinud, käesoleval korral oleks aga kaotus eriti raske, sest suurem osa käsikirja oli originaalis [1]. Kirjutage jah, ma palun, e s i m e s e l v õ i m a l u s e l, kui Te vahepeal pole midagi saanud, et ma võiksin kära tõsta; õnneks on minu kirjade saateraamatus siinse posti kviitung, et ümbrik vastu võetud; see dokument käes, peaks saama kadunud lamba jälgi ajada ja härra Schiefner ei keela meile sel puhul kindlasti oma sõbralikku kaasabi.

Asugem nüüd Teie küsimuste vastamisele, mispuhul ma kohe alguses pean kahetsedes teatama, et ma vastavate punktide kohta Teile vähe rahuldavat suudan pakkuda; võtke siis head tahtmist nõdra jõu asemel.

Ad. 1. *Väinajõgi*, s. t. sõnasõnalt v ä i n a jõgi on kahtlemata Düüna genuiinne eesti nimi olnud ja tänapäevani eestlaste juures alles püsinud, kuna *Tüünajõgi* ilmub kui saksa D ü n a'st tehtud uus sissetükkija, arvab ju meie praegune literatuur eriti sellega välja paista tahtvat, kui ta ehtsa rahvakeelse nimetuse asemele — olgu see siis mõne asja või paiga nimi — midagi võõrast saab panna.

Ad. 2. Sõna *Iggauni* tähenduse kohta ei suuda ma Teile pisematki teadust anda, sest läti keel on mulle täiesti võõras ja siin koha peal ei saa ükski minu tuttavatest mulle selles asjas avitavalt kätt ulatada [2].

Ad. 3. Eestlased Alulinna kihelkonnas, — praegu on neid üpris pisut üle jäänud, — kelle kohta mõningate aastate eest ekslikku arvamist avaldati, nagu kuuluksid nad liivlaste rahvasoo hulka, elavad tõenäoliselt vähemalt poolteistsada aastat samal maatükil, kus nad praegugi on. Nad näikse meie Tartumaa eestlastega sugulased olevat, niivõrd kui nende läti keelega kangesti segatud keel veel algmisi vorme laseb ära tunda. Ühe teate järgi Hupeli „Miscellides" olevat umbes 100 aastat tagasi osa eesti rahvast kiilukujuliselt lätlaste keskel eksisteerinud, nõnda et praegusest keelepiirist kuni Alulinna taha üksnes eestlased elasid; praegune Alulinna pära oli kiilu tipuks [3]. Praegu on ainult see kiiluots alles jäänud, kuna tema lai alus ja läbi kolme kihelkonna tungiv siil jäljetult minema pühiti, mis osalt väljarändamise, osalt lätlusesse aegamööda ärasulamise läbi realiseeriti. Kui kadunud Köppen oma Euroopa-Venemaa rahvastekaardi kallal töötas, palus ta mind muretseda täpseid teateid Pihkva, Vitebski ja Alulinna eestlaste kohta, mistõttu ma isiklikult suurt osa Pihkvamaa eestlaste külasid külastasin, teiste suguvendade kohta aga hangiti selgust laialdase kirjavahetuse kaudu mitmesuguste isikutega. Sel puhul sain ma teada mõnegi huvitava fakti [4]. Nii näit. kirjutas mulle üks Lätimaa kirikuõpetaja, tema kihelkonnas olevat inimesi, kes ütlevad, et nende esivanemad olevat lätlaste keelest lahkuminevat keelt kõnelenud, aga nad ei mäletanud sellest enam midagi, vaid rääkisid kõik läti keelt. Küllalt silmatorkaval viisil kuulusid need külad sinna maaribale, kus Hupeli eestlaste kiil öeldi lätlaste vahele tunginud olevat. Et Alulinna pära tänini veel kui jäänus alles on püsinud, selle eest on ta tänu võlgu üksnes oma isoleeritud asukohale, sest metsade ja soode läbi lätlastest täielikult lahutatud küla on otsekui koloonia; sellele vaatamata ei pane nad kaua voolule vastu, sest lapsed peavad kõik läti keelt õppima ja see on nende kirikukeeleks.

Y. S. YRJÖ-KOSKINEN.
Foto.

Vitebski kubermangus on üks suur maariba, kus külades eestlased ja lätlased elavad, viimased arvu poolest ülekaalus. Mõlemad rahvad on vene keele üsna hästi ära õppinud, nii et emakeelt ainult koduses ringis kõneldakse. Kõik minu püüdmised sealsetelt eestlastelt keeleproove saada jäid tagajärjeta, ainus asi, mis mul korda läks saada, oli teade nende inimeste suust, et nende esivanemad olid tulnud sinna „*Saaremaalt*"; ometi selgus pärastistel järelpärimistel, et see Saaremaa on meie L i i v i m a a. — Mulle paistab tõenäoline, et need tõrjuti ära oma praegustesse elukohtadesse, niisamuti kui Pihkva kubermangu eestlased, sel ajal kui Liivimaa oli Poola võimu all, nagu seda selgesti järgmine ajalooline fakt näitab: „Poola kuningas kinkis oma väejuhile, ühele vürst Radcziwill'ile suure osa äravõidetud, lagedaks laastatud ja inimestest tühja maad, mida uus omanik püüdis perekaks muuta seega, et ta Liivimaalt toodud rohkeid sõjavange sinna elama asutas".

Ad. 4. Saaremaa murrakut tundsin ma siiasaadik ainult üksikute väheste seal trükitud raamatute keele kaudu; nendes ei leidunud peaaegu mingisuguseid lahkuminekuid meie tallinna eesti, nõndanimetatud k l a s s i k a l i s e s t keelest. Mullu suvel oli mul hea võimalus: üks saarlane oli viis nädalat minu hospidalis ja ma võisin temaga iga päev rääkida. Seal siis selgus, et keel peaaegu karvapealt Harju maakonna tallinna eesti murrakuga kokku käib — üksnes selle isepärasusega, et nad, nagu Viljandi- ja Pärnumaalgi, mitte *kr* ja *pr* vaid reeglipäraselt *kraav — raav*, *kruus — ruus*, *proua — roua* jne. ütlevad.

Ad. 5. Meie histoorikute, — kelle kilda mul pole õnne kuuluda, — arvamist mööda olevat mitte ainult tervel Liivimaal, vaid ka Kuramaal, suurel osal Ida-Preisimaal ja Venemaa õhtupoolsetes kubermangudes a i n u l t soome rahvasugu elanud. Üht sinnapoole sihtivat ettekannet mäletan ma tuntud ajaloofabuleerija, professor Kruse suust circa 27 aastat tagasi kuulnud olevat, aga sealjuures ettetoodud põhjendused olid minutaolisele mitteajaloolasele nii vähe paikapidavad, et kogu ehitusest tuule peale rajatud lusthoone mulje jäi [5]. — Meie

histoorikute järgi ei olnud lätlased p e a l e t u n g i j a d, vaid neid nagu eestlasigi lükkasid aina enam ettepoole teised vägevamad rahvad. Mis ja kui palju säherdustes arvamistes tõtt või valet oleks, selle kohta on minul kui mitteajaloolasel võimata otsust anda. Üks aga kipub mulle üsna tõenäoline paistma, nimelt et meie tartu eestlased oma keele poolest liivlastele palju lähemal seisavad kui tallinna eestlastele, seepärast kipun ma neile järele kiitma, kes tartu eestlasi üheks kasvuks vanast liivi kännust peavad.

Kui Teie, kõrgesti austatud härra, ettetoodus oma küsimuste peale ka mingit selget vastust ei saa, siis ometi ei jää Teile hea tahtmise selge tõendus märkamata. Lõpuks lubage mul alguses esitatud palvet korrata: kui minu viimane saadetus ei peaks kohale jõudnud olema, seda mulle võimaluse korral kohe teatada.

Heameelega Teie edaspidisteks teenimisteks valmis, kirjutan ma alla hariliku

aupaklikkuse ja ustavusega

Kreutzwald.

1. Kõne on „Eesti rahva ennemuistsete juttude" käsikirja osa ja korrektuuride saatmisest, mille trükkimine Helsingis käsil oli.

2. *Iggauni* (läti k.) — eestlased, tuletatud muistsest Eesti maakonna nimest — Ugaunia.

3. See teade näikse pärinevat siiski Hupeli (vt. kiri 10, viide 33) teosest „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland" III. Riga, 1782, lk. 212.

4. K ö p p e n, Peter von (1793—1864), statistik, Vene Teaduste Akadeemia liige. Siin on kõne tema teosest „Этнографическая карта Европейской России" (1. tr. Peterburis, 1851). Kr-i kirjavahetus Köppeni ja teiste asjaosalistega avaldatakse käesoleva väljaande I köites.

5. Kruse, vt. kiri 11, viide 18. — Kruse ettekannet kuulis Kr. tõenäoliselt mõnel ÕES-i koosolekul 1839. või 1840. aastal Tartus.

[23. VIII/4. IX 1866.]

S. T.

Kõrgesti austatud härra professor!

Käesolevate ridade sündimine on igatahes isevärki ja viisakuse reeglite kohaselt peaks ehk vabandust paluma pealetükkimise pärast, et ma ilma kutsumata asjasse segan, mis minusse ei puutu. Nagu Teie aga kohe kuulete, on mul selleks vähemalt üks näilik põhjus, s. o. kaudne tõuge.

Umbes nädal tagasi teatati mulle sõbralikult poolt Tartust, Teie olevat „*Eesti Postimehe*" toimetajale ühe sõnumiku kirjutanud, selles mõningaid küsimusi tõstnud, millede vastamine sõnumikusaaja mõnesugusesse kimbatusse pani, mispärast ta otsustas kõik Tartus elavad natuke haritud eestlased ja vähesed sellesse rahvusesse kuuluvad õpetatud seisusest eestlased kokku koguda, et ühiselt aru pidada, m i d a peaks Teile vastama[1]. — — Mulle on jäänud teadmata, mäherdused resultaadid sellest arupidamisest tõusid, tähelepanemist äratab aga see fakt, et Teie austatud originaalkiri mulle kätte läkitati palvega üht-teist märkida, m i d a küll selle peale kosta v õ i k s. — Noh, minul ei ole viisiks oma arvamise äraütlemist varjata niisama vähe kui kõveraid teesid käia, kui rada on, mis otsekohe sihile viib. Sellepärast otsustasin ma, kõrgesti austatud härra, anda selle vastuse Teile ilma teisi vahetalitajaid otsimata.

Kõigepealt, enne kui me Teie kirja sisu juurde läheme, lubage mul Teile ütelda südamest tänu Teie poolt saadetud pisukese brošüüri eest, mille sisu ma esimesel mahtisaamisel mõtlen lähemalt arutamisele võtta[2], teiseks tänan ma Teid niisamuti kui kõiki teisi soome õpetatud mehi selle ärksa agaruse eest, miska Teie meie asju meeles kannate, mis, oh, nii palju soovida jätavad. Rahvusliku edupartei püüded viimastel aastakümnetel Teie isamaal on mind ühest küljest rõõmuga ja imetlusega täitnud, kuna teisest küljest mind

tihti kibe valu maha rõhus, et meil kõik veel unes suigub ja siin-seal midagi kuutõbist nähtavaks ilmub. Mõlema rahva õnne võimalused olid hakatusest peale lahkuminevad: Teie rahvas oli Fortuuna urnist silmanähtavalt parema loosi tõmmanud kui meie oma, sest eestlased pidid aastasadade vältel neegriorjade saatust jagama, kusjuures rõhujad selleks kõik mis suutsid tegid, et orjastatuid looma järjel hoida, ja kui nende tahtmine oleks täielikult täide läinud, siis oleksid eestlased küll lojustest alamale langenud. Seepärast ei võinud isiklik priius esimestel aastakümnetel vilja kanda, sest harjumuseks saanud suikumisest oli raske ärgata. Sellele tuli veel lisaks see halvav asjalugu, et need vähesed, kellel õnne kombel oli korda läinud enam arusaamist ja haridust omandada, rahvast eemale läksid, saksa kuub seljas ja saksa keelekõlad suus ennast otsekui sakslased üles pidasid ja seal, kus nad mõningat voli olid saanud, seda omaenda vendade vastu hullemini kui ükski sündinud sakslane kurjasti pruukisid. Eesti soost mõisavalitsejad, rentnikud ja mis nimetust nad veel ei kandnud, olid kõige hullemad rõhujad. Säherduses olukorras pidi rahva seas tõusikute vastu viha arenema, kes omalt poolt muud varju ei leidnud, kui aina tihedamini sakslastega liitu lüüa. Kui mõni eestlane oli näit. kõrgema hariduse omandanud, siis oli ta eesti asjast võõrdunud ja läbi ja läbi üks — *saksa mees!*

Sellest võib oma 40 aastat ära olla, kui üksikud hakkasid juba oma sugu tunnistama, muudatus, mille põhjuseks oli vahest see, et neil aastatel, kui mina ülikoolis õppisin, — 1826—1831 — paar silmapaistvat noormeest oma paremad jõud selleks andsid, et põlatud eesti rahvast jälle mõnevõrra au sisse tõsta. Aegamööda võttis kuju pisuke ring, kes aeg-ajalt kokku tuli ja spetsiaalselt eesti huvidega tegemist tegi. Kogu asja hingeks oli paraku liiga vara surnud dr. Faehlmann, mees, kelle kaotamise kahjust nii pea üle ei saada; teist rahva vastu niisama sooja südant koos selge aru ja haruldase iseloomutugevusega ei sünni nii pea jälle. Kõige parema eest, kuigi seda, mida viimased 30 aastat on toonud, on veel sootuks pisut, oleme tänu võlgu Faehl-

manni mõjule, ühtlasi peame aga kahetsema, et me siiamaani kedagi ei ole leidnud, kes alustatud tööd tema vaimus oleks edasi viinud. On küll üksikuid koolipoisilikke katseid ette võetud, aga et kadunu anded ühtki universaalpärijat ei leia, siis jäi kordasaadetu heast tahtmisest kaugele maha. — Mis puutub eesti keelesse, siis kiratseb see küla- ja kihelkonnakoolides edasi, saksa koolides ei tehta temast väljagi; Tartu ülikoolis figureerib küll eesti keele lektor, kuid ta kuulub universiteedi õuekonda otsekui endisel ajal õuenarr kuninga omasse. Lektor taipab vähe keelest, mida tal õpetada tuleb, ja üliõpilased peavad selle õppimist luksuseks [3]. Nad teavad ju kõik, et selle piskuga, mis juhtumine neile andis, talupoegade juures toime tulevad. Kui vaadata nõndanimetatud literatuurile, millest ajalehed vahetevahel suu täis võtavad, siis leitakse suuremalt osalt ainult rämpsu, mis kirjutatud säherduses keeles, et hale hakkab. Kõikides teistes keeltes nõutakse inimeselt, kes kirjutada tahab, et ta peaks keelt m õ i s t m a, eesti keele kohta seesugust nõudmist ei ole, just vastuoksa, igaüks kirjutab omaenda keelt, jah, tuleks arvata, et me seisame parajasti Paabeli torni hävitamise juures. Sellepärast ei tohi ükski imeks panna, kui l u g e j a d eestlased aegamööda oma emakeele unustavad. —

Et nüüd spetsiaalselt Teie küsimusi käsile võtta, siis tohiks esimese kostmine ettetooduga juba õiendatud olla. Kirjanduslikke abinõusid ja ressursse tuleb üsna nulli peale arvata. Võimalik on, et „*Postimehe*" toimetaja Teile praegusest ajast üksikuid nimesid ja töösid nimetab, aga olge kindel, selle kilina-kõlina taga ei ole midagi. Eesti ajalehti on kaks, „*Pärnu*" ja „*Eesti Postimees*", viimase toimetajal on väljapaistvat annet, nimelt on tal rahvalik toon tulitoredalt käes, aga tal puudub oma arvamine ja iseseisvus, ta on tuulelipp, mida iga tuulehoog liigutab. „*Pärnu Postimehe*" redaktor võiks olla minu arvates kelleks tahes, ainult toimetaja-anne puudub tal sootuks [4].

2. Kas eestlasel ja eesti keelel on haritlaste poolt mõnesugust toetust loota? — Kui mõtlete n e i d saksa rahvusest, siis tahaksin küsimusele ei kosta. Praegusel

ajal tean ma vaevalt ühtki nimetada, kes selle vastu huvi tunneks. — Missugusel seisupaigal asuvad vaimulikud? Ma arvan, et endisel, sest et nad aadliga enamvähem vennastavad, üksikutel juhtumistel rahvale näilikult lähenevad, üleüldiselt aga eesti talupoegi oma lüpsilehmadeks peavad. Ainult ühes punktis on endine vahekord muutunud, nimelt selles, et selsamal määral kui valitsuse liberaalse seaduste-andmise läbi aadli voli vähendati ja rahvas ihuköidikutest vabastati, püüdis vaimulikkond rahva vaimu kammitsasse panna. Et vaimulikkude käes kõigepealt rahvakoolid on, siis ei tule nende mõju pisukeseks arvata. Pastorite hulgas on ka üksikuid väheseid eestlasi; need võtavad kõige puhtamat sorti *kirikusakste* näo- ja tegumoe, nad on kogu kaasatundmise rahva ja tema tulu vastu oma ametikuue voltidesse matnud. — Kus see just tähtis on, võetakse aadliseisuses eestisõbralikku meelt suhu, süda aga jääb sellest puutumata. — Tartu üliõppijate praegune järg on mulle pealiskaudselt teada, niisama vähe kui oma äranägemist mööda saan ma Teile garanteeritud sõnumite põhjal kindlat teadust anda, üksnes ühe kolme kuu eest Tartusse tehtud külaskäigu muljed võtke teatavaks. Minule kui eestluse tuntud eestvõitlejale tuldi mitmel pool lahkesti vastu, pealt näha sümpatiseeriti kangesti üksikutes kohtades ilmsiks tõusnud haridusepüüetele eestlaste hulgas, kelle lapsed kõikides alamates ja ülemates saksa õppeasutustes virkuse ja kombelikkuse poolest silma paistsid jne. Need, kes mulle nõnda kõnelesid, olid vanad koolimehed, oma ametipõllu veteraanid. Seda vastumeelsemalt pidi mind järgmisel päeval üks autentne teade riivama, mida mööda just need kauniltkõnelejad olevat koolis need, kes eesti poisse teiste ees naeruväärseks tegevat. Sealsamas õppisin ma tundma paari eesti üliõpilast, kes tulipalavalt rahvuse poolt paistsid olevat, aga paraku oli üks neist teoloog, kelle edaspidise meelsuse peale ma seepärast ühtki lootust ei tahaks panna.

3. Nõnda nagu lood praegu meie juures on, ei saa saksluse ja veneluse vahelises tülis ühtki aukartust äratavat, iseseisvat eestlaste positsiooni kujuneda, vastuoksa, neid tõmmatakse otsekui mängupalli kahe

isesuguse pooluse poole, idasse ja läände, kusjuures vaevalt ärganud iseseisvus pole küllalt tugev, et keskmist teed käia. Nõndanimetatud agarate rahvasõprade pisukesel parteil on liiga palju ägedat nooruslikku verd soontes; oma sõgedas vihas sakslaste vastu ei märka nad isegi seda head mitte, mis need meile on toonud, ja tahaksid alaealise rahva täiesti venelaste käte vahele viia ilma mõtlemata, et nii sõge enda äraandmine võiks meie rahvusele veel halvemat vilja kanda. Meie oleme liberaalsele Vene valitsusele küll lõpmata palju tänu võlgu, kui me minevikku silmas pidades seda tänapäevaga mõõdame, kuid vaatamata sellele ei tohi me kunagi unustada, et slavofiilide püüdmiste sihiks on lühema või pikema aja vältel meilt kõik meie rahvuslikud omapärasused röövida.

4. Eesti ja läti püüdmiste vahekorda tunnen ma vähe, üleüldiselt näikse aga saksastamine lätlaste seas kiiremini edasi astuvat kui meil, ka on seal koolide tuluks rohkem tehtud ja kui „Rigaer Zeitungit" usaldada tohib, kes selles punktis parteileht on, siis on lätlastel suurem kirjavara ette näidata, aga võib-olla veel vähem iseseisvaid raamatuid kui meil eestlastel.

5. Õpetatud Eesti Selts võiks oma praeguse positsiooni poolest niisamasuguse õigusega mitmesuguste muude natsionaliteetide nime kanda, nagu ta kogemata kombel oma nime e e s t i rahvuse järgi on valinud. Oma sündimisetunnist peale on ta eesti tulust pisut hoolinud, kuigi hakatuses seal töötasid mehed, kes oma rinnas eestluse vastu heldet südant kandsid, nagu Faehlmann, Jürgenson ja tubli Hueck [5]. Eesti keel oli ja jäi kõrvaliseks asjaks. Ühe seltsi asutamine ainuüksi eesti keele ja kirjanduse tarvis poleks meil üksnes hädavajalik, vaid ta tuleks elusse kutsuda, kui loodetakse, et 100 aasta pärast eesti rahvast veel midagi võib eksisteerimas näha, kuid siin seisame meie kahe vääramatu takistuse ees, puuduvad nii töötavad jõud kui ka raha. Võrreldes Teie kaasmaalastega on talupoegade materiaalne jõukus viimastel aastatel märgatavalt tõusnud, aga endine südamekitsus ja meeletoorus on jäänud; kõige rikkama talupoja süda tõrgub üpris pisutki üleüldsuse kasuks ohverdamast. Eestlase v õ t -

misekäel on kümme sõrme, kuna andmisekäel on paljalt üksainus vigane sõrm.

6. Ahrensi ortograafia oleks meil ammugi võinud üleüldiseks varaks saada, kui pastorid ja nende käsilased, — köstrid ja koolmeistrid, — iseäranis aga paberit määrivad kirjasolkijad poleks selle vastu vandenõusse heitnud. Ja mispärast? Et nad liiga laisad olid ja uue kirjaviisi kätteharjutamise pisukest vaeva kartsid. Tõeliselt lugeja rahvas ei ole iialgi selle vastu hakanud, vaid kes aga lugeda oskab, loeb mõlemat kirjaviisi ühesuguse hõlpusega, harjumata algaja aga palju hõlpsamini uut kirjaviisi kui ebaloomulikku vana. Üks koolmeister seletas mullu „*Eesti Postimehes*", et tehtud katsed olevat võtnud igasuguse kahtluse, et lapsed uue kirjaviisi järgi lugemise palju kergemini kätte saavad, mispärast tema ja paljud ametivennad tahaksid uue kirjaviisi oma koolidesse sisse viia, kui „ülemad", s. o. pastorid seda lubaksid [6]. Üht koolmeistrit, kes seda teha katsus, ähvardas tema ülemuseks seatud pastor ametist lahtitegemisega, kui ta veel kord säherduse ketserlusega tahaks tegemist teha. Kui mineval talvel Paistu kihelkonna koolmeistrid koos olid, lasksid nad kõik, väljaarvatud kaks, oma palumise protokolli panna: lubatagu neil uus kirjaviis koolides tarvitusele võtta, kusjuures härra pastor oma kahtluse välja ütles: ta kartvat, et seesuguses olukorras uus võiks ometi vana üle veel võitjaks jääda! Vaene kartlik mees! Ma kardan, et hirm ei suuda teda kaua ähvardava õnnetuse eest hoida. — Üks teine pastor tema naabrusest oli selles asjas julgem. Üks kihelkonnakoolipoiss oli oma kirjatöö uues kirjaviisis kirjutanud, mille pastor talle näkku viskas sõnadega: „Ma uskusin alati, et dr. Kr[eutzwald] on eestlaste hulgas ainus valge vares ja sina julged tema jalajälgedesse astuda?" — Hiljuti teadustati mulle Viljandi kreisist, et ühel hiljuti peetud konverentsil kõik köstrid ja koolmeistrid (s. t. kihelkonnakoolide koolmeistrid) olid suures enamuses ennast uue kirjaviisi ilmtingimata poolehoidjaks tunnistanud. Et head asja kiiremini praktiliselt edasi viia, oli konverents ühtaegu mõlema „*Postimehe*" toimetajale Tartusse ja Pärnu kirja läkitanud, milles neid härrasid iga-

pidi sündsalt ja tungivalt paluti oma lehte 1. jaanuarist 1867 alates uue kirjaviisi järgi redigeerida. Pärnulane, olgugi läbi ja läbi konservatiivne, vastas esimesena: ta olevat valmis soovimist täitma, k u i Tartu kolleeg s e d a s a m a teeks. See, härra Jannsen, aga tõi tühiseid ettekäändeid ja puiklemisi, näit. teine pidavat esiti mõned oma lehe numbrid välja andma, siis tegevat ta temale järgi, ja kui see punkt joones oli, tõusis uus kõhklus! „Kui mõlemad „*Postimehed*" tahaksid oma lehte uues kirjaviisis välja anda, siis võiks kergesti tõusta hädaoht, et keegi asutab k o l m a n d a lehe vana kirjaviisi alusel, mis siis mõlemale vanemale vennale surma võiks tuua". — Edumehed on otsuseks võtnud härra Jannseni juures veel viimase katse teha ja ma olen uudishimulik, kuidas see korda läheb. Võibolla avaldab ta Teile ise oma vaated ja kartused? —

Siin on seega Teile, kõrgesti austatud härra, vastus Teie küsimustele ühelt mittekutsutud mehelt; võimalik on, et „*Postimehe*" toimetaja poolt kõik küsimusepunktid teisiti ja põhjalikumalt ära vastatakse, aga sellest pole viga, sest just mitmest küljest valgustamise läbi tuuakse asi selgemini nähtavale. — Minu segast käekirja vabandage kannatlikult, rohke kiiresti kirjutamine on mind aegamööda viinud sellesse rutiini, kust vana käsi ei suuda enam lahti saada.

Lubage seda võimalust kasutades mul oma tõemeelset austust Teie vastu kinnitada, millega mul on au alla kirjutada kui

Teie kõrgestisündinu

ustav

Kreutzwald.

Võrul, 23. augustil/4. septembril 1866.

1. *teatati mulle sõbralikult poolt Tartust* — teataja oli arvatavasti J. Hurt. — *„Eesti Postimehe" toimetaja* — oli J. V. Jannsen.

2. *pisukese brošüüri eest*, s. o. Yrjö-Koskineni teose eest liivlaste muinasaja kohta, vt. kiri 53, viide 6 ja kiri 87.

3. Tartu ülikooli eesti keele lektoriks oli tol ajal C. Mickwitz, vt. kiri 4, viide 14.

4. *„Pärnu Postimehe" redaktor* — Lorenzsonn, Caspar F. (1811—1880), ka vagatsevate rahvaraamatute autor.

5. Jürgenson, Dietrich H. (1804—1841), Tartu õpetajate seminari direktor 1828—1841 ja Tartu ülikooli eesti keele lektor 1837—1841. ÕES-i asutajaliige ja esimene sekretär. — Hueck, A., vt. kiri 29, viide 5. Kr-i kirjavahetus nendega avaldatakse käesoleva väljaande I köites.

6. J. M., E. Post. 1865, lk. 224—225; vrd. kiri 76, viide 1.

87. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Härra prof. dr. Koskinenile.

Võrul, 10. jaanuaril 1867.

S. T.

Kõrgesti austatud härra!

Teie olete jällegi *„Kuukauslehti"* sõbraliku läkitamisega mind oma võlglaseks teinud ja kõige südamlikumaks tänuks kohustanud [1]. Võtke see tänu seega vastu ja ärge pidage mind tänamatuks, kui Teie rikkalikku kingitust kõige pisema rahatükiga tasutakse. Ükski ei suuda kõrgemale tõusta, kui tiibade lennuramm lubab, sellepärast tuletage meelde suure naatsaretlase sõnu, mis ta siis ütles, kui lesknaine oma veeringu jumalalaekasse heitis. Jah, kui meie kirjanduslik elu mõningal määralgi võiks kuju võtta, et ta paari sugupõlve järel Teie kodumaa kirjavarale *kannupoisiks* kujuneks, siis võiks väsinud vanadus puhkama heita selle troostiga: kord võib lugu paremaks minna! Kuid selleks puuduvad kõik väljavaated. — Trobikond kelmisid näikse esile kerkinud, et uulitsapori kokku mätsida ja seda raamatuturule tuua. Nende 6-, 8-, 10- ja 12-kopikaliste kirjatööde peale pillab alaealine lugejaskond iga aasta summasid, millega saaks hea raamatukogu rajada. Kõige pahem on sealjuures,

et lugejad aegamööda oma emakeele unustavad ja kirjavara-söödikute pudrukeelt lõpuks eesti keeleks peavad.

Minu esimeseks mõtteks Teie lehti nähes oli: kas ei peaks meilgi lehe asutamisega niisamasugust katset tegema, mis vähemalt lugemisevaeva tasuks? Paar päeva hiljem tehti see mõte Tartu Õpetatud Eesti Seltsi sekretärile teatavaks ühes sooviga, see asi lähemal koosolekul liikuma panna [2], sest üksnes sel teel on võimalik seda igavat protseduuri lühendada, mida ühe perioodilise lehe asutamise luba nõuab, kus kuude kaupa ühe ukse juurest teise juurde rännates koputada ja jälle koputada tuleb, ja kui kõikide uste juures on katset tehtud, siis võib õnneks arvata, kui pikka nina ei saadud. — Seevastu Õpetatud Eesti Seltsil kui ülikooli varju all vegeteerival korporatsioonil on haruldane eesõigus lehti mitte üksnes ilma iseäralise kontsessioonita välja anda, vaid neidsinatseid omaenda tsenseerimisel trükkida. Kui minu ettepanek seal vastukõla leiab, siis võtan ma lehe oma isaliku hoole alla, võib-olla saab seega pisut kirjavarasöödikute ohjeldamiseks eesti elupuul kaasa aidata, et selle küljest kõik lehed ja pungad ära ei õgitaks.

Oma eelmises läkituses, mille lootust mööda kätte saite, lubasin ma Teile parajal puhul mõned sõnad öelda Teie väikese huvitava brošüüri kohta soome rahvasugude sisserändamisest nende praegustesse elupaikadesse. Lubage mind täna seda tõotust täita, kuid ühtlasi tuleb Teil kui spetsialistil sallivalt vastu võtta seda, mida Teile üks võhik ette toob. Seejärel kui Teie kirjatükk paar korda tähelepanelikkusega ja järelemõtlemisega oli läbi loetud, ei suutnud ma eemale tõrjuda mõtet, et kui asja tõsiselt võtta, siis on Teie poolt oletatud sisserändamiseaeg üksnes vaimurikas hüpotees; ta on küll uus, aga sellest hoolimata pole ta ajalooliselt palju paremini põhjendatud kui mõningad varasemad oletused. Kust aga peaksimegi küünla võtma, mis jaksaks suure rahvasterändamise aega nõnda valgustada, et kõik kaksipidi mõtlemised kaoksid! Hauad ei ole üksnes tummad, vaid — vähemalt meie juures — neil puudub isegi märkide keel. — Meil on ette näidata üsna

suur arv nõndanimetatud *tumulus*'i, mida üleüldiselt on viisiks vana paganliku eesti rahva puhkepaikadeks nimetada, ja neid surmataresid olen ma nooremate aastatel umbes viiskümmend läbi tuhninud, kuid resultaat jäi selleks kulutatud vaevast kaugele maha [3]. Suurem jagu ei andnud midagi muud kui veidi järelejäänud tuhka, puu- ja loomasütt ja pisukesi luurudimente. Vaevalt ühes kolmandikus oli näha purustatud tuhaurnide jälgi, mis üksnes neljas hauas olid terved. Metallist polnud kuskil jälgegi, rääkimata rahadest jne., mis oleksid võinud matuseaja kohta selgust anda. Väina kallastel kevadise vee poolt väljauhutud ja Kruse poolt kirjeldatud hauaasjad on ajaloolased peaaegu ühel meelel soome rahvasoole mittekuuluvaks kuulutanud; sellepärast ei saa meie hauad ühtki teadust oma vanuse kohta anda [4]. — Palju raskemini langeb kaalukausile Teie arvamine, mida mööda Te lätlastes näete v a r a s e m a i d elanikke ja eestlastes sissetungijaid ja maa äravõitjaid. Selle vaate toetuseks toodud põhjendused on igapidi austuse väärt, — need on paikapidavad ja minusuguse võhiku jaoks täiesti uskumapanevad. Tähele panemata ei tohiks aga jätta sedagi asjalugu, mis samuti lätlaste muistsema aja poolt tunnistab, nimelt et vanade preislaste ja lätlaste usulised kombed üsna karvapealt kokku käivad, kuna eestlaste omad mitmesuguseid lahkuminekuid näitavad. Vanade eestlaste matusetseremooniad on võib-olla ainus asi, mis enam-vähem kindlasti preislaste ja lätlaste eluoluga ühte satuvad. Meie pühad „*hiied*", olgugi preislaste ja lätlaste omade sarnased, olid nendest lahkuminevad juba selle poolest, et eestlaste muiste-aja kohta ei saa selgeks teha, et eestlaste hiites peale pühade puude ka jumalate kujusid piltides või nikerdustes oleks leidunud. Lihtne kepp, viljavihk otsas, võis küll lõikusejumalale ohvrianniks olla, samuti säherdune lehtede ja lilledega ehitult metsade ja aasade jumalale, ometi tehtaks ülekohut, kui neid asju tahetaks jumalakujutusteks pidada, nagu seda mõned on teinud. Eestlane näikse oma jumalaid mittenähtavateks olevusteks mõelnud, seepärast ei võinud temal sel madalal kultuuriastmel, kus ta asus, ka mitte pähe tulla nendest nähtavat

pilti teha tahta. Sellevastu tohiks tõenäoline olla, et katoliku kiriku mõjul sündis kristlikkude ja paganlikkude elementide segunemine, millest tekkis kiusatus vanadele headele sõpradele, keda nüüd ainult salamahti austada tohiti, samasuguseid nähtavaid märke pühendada, nagu neid kirikutes uuest e m a s t oli nähtud, kelle jaoks maa oli võidetud ja tema lapsed ahelatesse needitud — lühidalt, Saksamaalt toodud neitsist sai eestlastele, lätlastele ja liivlastele kõige halvem võõrasema [5]. Kui siis aga ema aujärjelt tõugati ja poeg valitsema pääses, jäi lugu aastasadade vältel ometi vana viisi. —

Sellest kõrvalekaldumisest meie teema juurde tagasi pöörates kordan ma veel kord, et Teie toodud põhjendused on igapidi vastupidavamad kui endiste histoorikute omad, kes eestlastes põliselanikke ja lätlastes sissetungijaid nägid. Mis puutub lätikeelsesse eestlaste nimesse, millega viimaseid „äraaetuteks" nimetatakse, siis ei tahaks ma selle nime päritolemist vanemaks arvata kui aeg, mil lätlased sakslaste palgasõdalastena ja nende abiga vanad vaenlased endistest elupaikadest välja tõrjusid. Omast väest ei oleks see neil iialgi korda läinud, nüüd aga arvasid nad endal õiguse olevat võõral abil võidetud vaenlast pilkenimega märkida. Kas läti sõnas etümoloogiliselt tõepoolest see mõte peitub, mida harilikult temaga seotakse, seda pole mul korda läinud teada saada. Üks läti kirikuõpetaja, kellelt ma hiljuti selle kohta järele pärisin, ei võinud mulle sõna tähenduse kohta midagi muud ütelda, kui: „nõnda nimetavad lätlased eestlasi". Kas sõnal muidu veel mõni tähendus on, seda ei teadnud vaimulik härra kogunisti. — —

Kui spetsialist ei jäta Teie kindlasti algatatud küsimust edasi uurimata. Mulle teeks südamest rõõmu, kui Teil aja jooksul korda läheks esiotsa hüpoteesina ülesseatud vaadet kindlamini põhjendada. —

Kas Soomegi pinnal leidub säherdusi vanu·matusepaiku nagu meie *tumulus*'ed? On keegi neid läbi uurinud ja missuguseid resultaate andis uurimine? — Siinsetel on tuhaurn ikka künka idapoolsel serval, olgu siis küngas ümmargune või ovaalne. Urn asub otsekohe

maapinnal, harilikult piiratud mõningatest põllukividest, üks kaaneks peal. Mullaküngas on hiljem urni kaitseks kokku aetud, paljude haudade puhul näeb selgesti sügavikku, kust muld on välja kaevatud, kuna suuremate küngaste puhul seda võidi pika maa tagant kokku kanda. Võib-olla tunnistas künka suurus sellest, kas seesolija oli harilik surelik või kuulus suursugusemate kilda.

Kuid aeg on lõpetada, juba rohkem kui liiga kaua on Teid minu raskestiloetava käekirjaga tüüdatud.

Lõpuks veel üks palve: Peaksite Teie kogemata kombel oma kuberneri härra parun Wallén'iga kokku juhtuma, siis palun Teid teda minu poolt kõige sõbralikumalt tervitada [6]. Ta oli mullu suvel mind meeles pidanud ja lasknud maalija akadeemikus Köhleri kaudu tervitada, seepärast nõuab kombekus tervituse vastamist. Varsti saab sellest kaheksa aastat, kui ma teda viimati Peterburis külastasin. Säherduse vahemaa järel üht nulli veel mäletada, see tõepoolest ütleb kõrge mehe kohta paljugi! —

Teie heasoovlikkuse kestmist paludes, jään ma kõige austusega kui

Teile

tänulikult väga ustav

Kreutzwald.

1. Vrd. kiri 80.

2. Vt. kiri 80, viide 8.

3. *tumulus* (lad.) — mulla-, hauaküngas. — Kr-i poolt teostatud arheoloogiliste kaevamiste kohta vt. näit. tema „Mittheilungen über die alte Gräber in der Umgegend Werro's" (Teade Võru ümbruskonna vanade kalmude kohta). Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. VI (1851), lk. 80—99.

4. Fr. Kruse, Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands. Dorpat, 1842. — Tänapäeva uurimiste tulemustest Baltimaa asustamise kohta, vt. Eesti NSV ajalugu I. Tallinn, 1955, lk. 7—41.

5. *nagu neid kirikutes uuest e m a s t oli nähtud*, s. o. püha Maarja pilte ja kujusid katoliku usu kirikutes. Püha Maarjale

oli pühendatud ka XII—XIII sajandil röövvallutajate poolt allutatud Ida-Baltikum.

6. Wallén, Alfred K. — sõjaväelane; Kr. tutvus temaga Krimmi sõja aastail Võrus, vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

88. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Võrul, 5./17. septembril 1867.

S. T.

Kõrgesti austatud härra!

Teie lahke kannatlikkus julgustab mind mõned minutid Teie piiratud ajast omale nõudma ja Teid ühe asjaga tülitama, mis Teie pool tohiks niivõrd vastukõla leida, kui selle läbi saaks üht ideed realiseerida, mida meie suusõnalisel jutuajamisel lennukalt puudutati: nimelt tihedama ühenduse soetamist Eesti ja Soome vahel. Asja loomusesse kuulub ju suguluses olevaid elemente teineteisele lähendada, mis soodsal juhtumisel mõlemale osale tohiks tulus olla. Nii nagu olukorrad praegu siinpool ja sealpool kujunevad, ei tohi me küll peatset lähenemist loota, aga aja jooksul võib mõndagi muutuda. Teie juures läheb teaduslik elu rahva õnnistuseks aururuunaga edasi, kuna meie väsinud töökronu vaevalt esimestest vagudest kaugemale jõuab ja eemaltvaatajale vaevalt paistab edasi liikuvat; sellest hoolimata võib teatud mobiilsust märgata.

Mõne päeva eest sain ma härra kandidaat Hurdalt kirja, kus ta teatab, et üheteistkümnendal tunnil on jõudnud kindlale äratundmisele oma teoloogia sinna paika jätta ja ennast keelestuudiumile pühendada, milleks ta väga varasest noorusest peale kõige suuremat tungi on tundnud. Vanades klassikalistes keeltes, nimelt kreeklaste ja roomlaste keeles, võivat ta hõlpsasti ülemkooliõpetaja eksami teha, aga oma südamekutsumise järele käies tahaks ta enne veel soome keelt põhjalikult tundma õppida, et selle abil kord oma emakeele väljakujunemisele enam mõju avaldada. Hurt ei ole soome

keeles enam päriselt asjatundmata, kuid ikka veel üpris kaugel etterajatud sihist. Sellepärast tahaks ta, kui tal raha oleks, üheks aastaks Helsingisse minna, et soome keelt teoreetiliselt ja praktiliselt õppida. — Hurt on ühe surnud, täiesti kehva eesti külakoolmeistri poeg. Oma väljapaistva andekuse ja ärksa usinuse läbi jõudis ta jumala abiga nõnda kaugele, et võis Tartu gümnaasiumis ja sealses ülikoolis oma õppimise ja stuudiumi lõpetada. Seejärel kui ta pärast hiilgavalt tehtud eksamit oli saanud teoloogia fakulteedis kandidaadikraadi, oli ta koduõpetajaks, et oma Tartus tehtud võlgu likvideerida ja veel elavale emale abi anda. Hiljem tegi ta konsistooriumieksami ja pidas nõndanimetatud praktilise prooviaasta ühe vana kirikuõpetaja juures. Ühe vakantse pastorikoha puhul palusid koguduseliikmed peaaegu ühel häälel, et kandidaat Hurta lubataks proovijutlust pidama, soov, mille nii provintsikonsistoorium kui ka hiljem Peterburi kindralkonsistoorium tagasi lükkas ja nimelt motiividel, mis paika ei pidanud. Öeldi, et puuduvat veel paar kuud prooviaastast ja ennemini ei saavat ühtki kandidaati presentatsioonile lubada, kuigi oli fakte, et teisi kandidaate i l m a prooviaastata mitte üksnes polnud presentatsioonile kutsutud, vaid pastoriametisse pandud. Kaaluvam takistus peitus siin kandidaadi sündimises, s e s t tal oli õnnetuseks eesti vanematest põlveneda [1]. Konservatismuse kaitsjaid ei leidu meil vististi kuskil nii tugevasti kui rahvakarjaste hulgas, kelle enamus seda ikka kuritööks arvab, kui mõni andekas eestlane adra maha jätab ja mõnda teise seisusesse üle läheb, sest need vagad mehed usuvad, et armas jumal on kõik pastorikohad n e n d e poegade, onupoegade, vennapoegade jne. sinekuuriks loonud! — — Hurda pärast võin ma selle kitsarindlikkuse üle ainult rõõmustada; seni kui ta oma teoloogia juurde jäi, oli ikka karta, et laiavoldiline pastorimantel võiks ta varem-hiljem oma rahva huvidest eemale viia, nagu meil säherdusi näitusi küllalt on ette tuua. Nüüd olen ma seesugusest hirmust vaba.

Selle pika ja igava eessõna järel lubage mul lõpuks minu kirja peapunkti juurde üle minna. Kui ma ühest

Teie suust kuuldud ütlusest valesti aru ei saanud, siis arvan ma sellest nõnda aru saanud olevat, nagu oleksite Teie mõista andnud, et seesugune eesmärk, nagu seda ülemal Hurda kohta ära märgiti, võiks Teie kodumaal toetust loota? Nende sõnade peale, s. t. kui ma T e i d valesti ei mõistnud, võtan ma voli Teid, kõrgesti austatud härra professor, ja kui lubate, ka „armas sõber", tungivalt paluda teha kõik, mis Teie võimuses on, selleks, et Hurda ettevõtmist toetataks! Võib-olla saab ülikool või jõukas Soome Kirjanduse Selts härra Hurdal käe alt kinni võtta ja talle võimalusi üheaastaseks Helsingis viibimiseks muretseda? — See pole mingi sõnakõlks, vaid minu kõige kindlam arvamine, kui ma Teile ütlen, et Soomel ei saa iialgi põhjust olema toodud ohvrit kahetseda. Juba praegu, veel enam aga tulevikus, saab temale sellest kasu tulema, kuigi lõviosa sellest m e i l e langeb. Helsingis on näit. üksikuid literaate, kes heameelega tahaksid eesti keelt põhjalikumalt tundma õppida, kui seniste puudulikkude abinõude varal ilma õpetaja abita võimalik oli, ja just selle jaoks tohiks vaevalt kohasemat isikut olla kui kandidaat Hurt. Ta on geniaalne elavaloomuline pea ja armastusväärne iseloom; kui sündinud eestlane tunneb ta oma emakeelt teoreetiliselt ja praktiliselt põhjalikult, suudab väljapaistval määral oma teadmisi teistele edasi anda, seega võiks tema sealviibimine Teie kaasmaalastele kasulik olla. Jah, ma olen kindel, et kui plaan täide läheb, Teie aja vältel minu arvamisega ühinete. Kõikide noorte eestlaste hulgast, keda ma tundma olen õppinud, pole ma leidnud kedagi teist, kelle peale ma meie rahva tuleviku edendamise asjas nii palju lootusi saaksin panna kui Hurda peale. Temast võiks kord mees kasvada, kes kõikidest senistest püüdmistest vägevasti kõrgemale jõuab. — *Sapienti sat.*

Tänase postiga kirjutan ma samuti Peterburisse Schiefnerile ja Wiedemannile neid paludes, et nad Akadeemias vaevaks võtaksid härra Hurdale toetust nõutada [2]. Niipikalt kui ma neid mõlemaid härrasid tunnen, julgen ma vaevalt loota, et minu palve võiks mõnda tagajärge anda; ma teen seda üksnes selleks, et hiljem endale mitte etteheiteid teha, nagu oleks võib-

olla midagi tegemata jäetud. Esiotsa panen ma kõik oma lootuse T e i e ja T e i e kodumaa peale, sest Eesti- ja Liivimaa on võib-olla kahe sugupõlve pärast nii kaugele edasi jõudnud, et säherduste ettevõtmiste tähtsust taibata ja neid varaliselt toetada.

Muuseas on päevaselge, et härra Hurt oma soome keele stuudiumi läbi tulevikus iialgi ei saa endale peatoidust muretseda, aga mida ta täna võib kindlasti lubada on see, et ta oma vanade keelte ülemkooliõpetaja koha kõrval võib ehk ülikoolis eesti keele lektoriametit pidada ja mõlema koha ühendamise läbi kindlustatud elujärjele jõuda.

Kui ülemaltoodu täiesti kõrvale jätta, saaks meie plaani kordaminekul Eesti pinnale ikkagi puukene istutatud, mis, kui „*Vanaisa*" päikesekiired, õhud ja vihm talle õnnelikku kosumist annavad, tohiks kord puuks kasvada, mille varjus mõlemad Soome lahe läbi lahutatud rahvad vaimu poolest jõudsasti kosuvad. — Selleks andku *Vanaisa* oma õnnistust!

Palun peatset vastust, kui kuidagi võimalik, s. t. vastust Teie vaevanägemiste tagajärje kohta. Keele pärast ei tohi Te piinlikkust tunda, kirjutage saksa või prantsuse keeles, kudas Teile just kõige hõlpsam paistab, küllap ma sisust jagu saan. — Minu naise poolt on mul ülesandeks Teile sõbralikke tervitusi läkitada, milledele minu omad juurde lisatakse. Alati mäletades otsekui lennates läinud südamlikke ja mulle unustamata tunde, tervitab Teid

ikka aupaklikult

Teie tõemeelselt ustav

Kreutzwald.

1. Vrd. kiri 54.
2. Vt. Kr-i kiri Schiefnerile. Kirjavahetus III, lk. 397—398.

89. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Võrul, 10./22. oktoobril 1867.

Väga austatud armas härra!

Ühel ajal Teie armsa kirjaga 25. sept./7. oktoobrist jõudis siia akadeemikus Schiefnerilt üks teine, milles ta mulle teadustab, et Akadeemialt ei olevat Hurda asja puhul midagi loota, nagu ta sellest juba härra Hurdale olevat teatanud [1]. Kas preili Lydia Jannseni vaevanägemistel, milleks Teie lahke vahetalitus tõuget andis, Tartus „Vanemuise" liikmete juures tagajärge on, selle kohta ei saa esialgu otsust anda, aga skeptitsismuse poole kalduva loomuse tõttu usun ma seda vaevalt; ometi rõõmustaks mind näha, et olen oma *prognosticumiga* ennast petnud [2]. Hurdalt endalt ei ole viimasel ajal ühtki sõnumit, mis ta pärast küpset läbikaalumist on otsustanud. — Varemini oli ta mulle küll teatanud ühest plaanist, mille ta Soome reisi luhtaminekul valida tahtis, mida ma aga ei saanud heaks kiita, sest ta kavatses esialgu eesti kirjanduses õnne katsuda, kas tal vahest korda ei läheks uue ajakirja asutamisega, mis nagu Jannseni „*Postimees*" omal kirjastusel ilmuks, tarvilikku eluülespidamist muretseda. Minu arvamist mööda paistis see projekt liiga õhuline hoone olevat, mida üksnes elust õpetamata noorus võib üles seada, sest 1) oleks raske laialise minekuga „*Postimehe*" kõrval uuele lehele nii palju lugejaid võita, et valmistamisekuludest nõnda palju üle jääb, et väljaandja peatoidust leiaks, ja 2) on küsitav, kas härra Hurdal on selleks tarvilikku võimet, et armastatud rahvakirjanikuks saada. Mõndagi paistab teoorias palju hõlpsam kui praktikas, sest, nagu Goethe õigesti märgib, esimene ainult „hall", aga „elu kuldne puu haljas on". Kui näit. küsida kõige paremalt ujujalt, kudas ta säherdusele oskusele on jõudnud, siis vastab ta: usina harjutamise läbi. Loomulikud kalduvused üksi ei tee kunstnikuks. Pealegi on härra Hurt väga noor, vähe elu näinud, vaevalt tunneb rahvast laiemalt kui selles piira-

tud ümbruskonnas, kus ükskord tema kätki seisis ja kus lennuka nooruseunenäo üle elas. Kirjanikule aga, kes virgutavalt ja elustavalt oma rahva peale mõjuda tahab, tuleb avaramat silmaringi, rohkem oma äranägemisi ja meheküpsust soovida, muidu võib meelekindlus kergesti hädaohtu sattuda. Talendirikast noormeest ei tohi nagu tööhobust igapäevase leiva adra ette rakendada, enne kui ta seda maad igal sammul tundma on õppinud. Teoorjuses võib parem äratundmine ja meelekindlus kergesti tuulde minna, sest häda võib sundida neid abinõusid haarama, millel kukru jaoks on kõige suurem tõmbevägi, kuni lõpuks tuulelipp ollakse, mis nagu härra Jannsen iga tuule järele tantsib, kui see üksnes raha sisse toob. Täna pööritatakse koos vagadega silmi, õhatakse nii palju kui süda kutsub, töötatakse paganate ja sisemise misjoni heaks, homme aga tantsitakse lustilise pilli järgi! — Säherdune tühine askeldamine, — igaühe meelt mööda teha, kui see üksnes hästi kinni makstakse, — pole minu silmis midagi väärt! Aga seesuguseid abinõusid ollakse sunnitud haarama, kui oma elujärg pole reaalsemale põhjale ehitatud.

Juba enne Teie sõnumiku päralejõudmist olid ajalehed Soome raskest hädapõlvest teatanud; oleksid need sõnumid paar nädalat varem tulnud, siis ei oleks mul pähe tulnud Hurda plaani toetamise pärast Teie ikaldusest nuheldud isamaad paluma minna. Seepärast vabandage mind, see juhtus teadmatusest. Ka meie tänavused viljasaagid on üleüldiselt nii viletsad tulnud, et nad keskmisest kaugele maha jäävad; sellest hoolimata loodetakse, et pingutamise ja targa kokkuhoidmise läbi näljahäda ei tõuse. Viljahinnad on nii kõrged, nagu seda kõige vanemad inimesed ei mäleta; juba praegu makstakse vaka rukki eest $3^1/_2$ rbl. hõbedas, head otra ei saa ühegi hinna eest, kuna halb on palju kallim kui muidu priima kvaliteet. — Õnneks on kartulid hästi, kuigi mitte igalpool rikkalikult kasvanud, seetõttu saab suur osa meie maarahvast tulevase lõikuseni läbi ajada. Kui palju rõhuvam peab häda Teie kodumaal olema, kus ikaldust on mõned aastad järjestikku olnud, tagavarad ja abiallikad tühjaks

ammutatud ja elanikkudel raske võlakoorem lasub. Siin ei suuda kokkukogutud üksikute veeringud ühtki kergendust tuua, kui riigivalitsus oma abinõudega õnnetuid ei toeta. Naabruses asuva Rootsi põhjaprovintsides olevat häda vaevalt väiksem kui Soomes; sel puhul peaksid vähesed leitud kullaterad ühe Vene- ja Rootsi-Soomet põhjas puudutava jõe liivas miljard korda suuremaks muutuma, kui see leidus vaesele maale edaspidi tulu peab andma. Praeguse läbikäimise puhul maailma vahel pole vaja karta, et keegi kullakamaka juures nälga sureb, nagu meile endistest aegadest on räägitud. Kuid jätkem need troostita mõlgutused ja mingem parem üle päikesepaistelisematele nurmedele, nimelt Teie sõbraliku sõnumiku juurde.

See, mis Teie, *pro primo*, räägite võõra keele takistustest [3], mis meie kirjavahetust kammitsasse köitvat, on ainult pooleldi paikapidav, kuna Teie, — kui arvata, et Teil korda läheb minu lohakaid pookstave dešifreerida, — mõistate minu saksa keeles avaldatud mõtteid niisama hästi kui mina Teie prantsuskeelseid, nii et sisu varjule ei jää. Nagu härra Schiefner mulle kirjutab, arvab ta Teie ja härra Krohni kõnelustest Tallinnas seda muljet märganud olevat, nagu poleks Teie oma reisiga niipikalt mitte rahul olnud, et igalpool liiga palju sakslust eest leidsite [4]. Ma pean seda üsna loomulikuks, sest Teie mõõtsite meie Eesti olukordasid Teie kaugelt enam edenenud Soome omade põhjal. Kui aga tahaksite mõttes kujutada, kuidas olid olukorrad Teil 100 või ka ainult 60 aasta eest, siis küllap võiksite leida, et rootsi keel seekord seal haritud inimesi niisamuti kui luupainaja rõhus, nagu meil praegu saksa keel, mida igaüks hädasunnil peab õppima, kui ta ei taha adra taha jääda. Sellele lisaks tuleb veel teine mitte vähem tähtis asjalugu, mille kaalu ka ei tohi liialt kergeks hinnata: Soomemaa elanikud ei olnud iialgi säärasesse orjaikkesse pandud kui meie esivanemad aastasadade vältel; see tähendab suurt vahet. Seejärel kui meil 1816 Eestimaal ja 1819 Liivimaal pärisorjus kaotati, pidi terve generatsioon kaduma, enne kui suikuvad pead taipama hakkasid, mis see priius tähendab. Alles kui sellele arusaamisele jõuti, hakkas siin-

seal üksikutes peades koitma, aga kui palju ühtekokku on seesuguseid päevalilli, kes on õppinud ennast päikese järele pöörama! Massid lamavad veel igalpool endises unes ja praeguste abirohtude varal ei saa neid nii pea äratada. Aga isegi kui see korda läheks, jääb ometi väga pisut lootust sellest peotäiest ülesärganud inimestest eesti r a h v u s t luua. See, mis seni väikesel mõõdul rahva saksastamisega sündis, saab varsti üpris tõenäoliselt kõige suuremal mõõdul venestamisega sündima. Sellega, et siin elavad sakslased oma emakeele kaotavad, ei taheta rahule jääda, vaid ka eestlastelt ja lätlastelt tahetakse nende oma võtta. — — — Kui see tõsi on, nagu siin sagedasti räägitakse, et neid samme olevat astutud mõningate sakslaste vihkamise läbi eksiteele viidud eestlaste ja lätlaste püüete tõttu, siis andku jumal ise ükskord neile apostlitele oma liha ja vere vastu eksimise raske patt andeks, mina ei saa neile iialgi andeks anda. Seeläbi on vaesed rahvad vihma käest räästa alla sattunud! —

Kui Teil meie pool tõesti tundmus oli, nagu oleksite soome rahvuse kõige kaugemal eelpostil, nagu Teie oma sõnumikus öelda võtate, siis mõistate hõlpsasti, missugustesse ohtudesse see eelpost on asetatud, kui ta mahajäetult seisab ja tema selja taga ühtki sõjaväge kaitseks ei ole. See on asjade loomulik käik, et nõdra ka kõige visam vastupanemine teda tugevama ülekohtutegude vastu kaitsta ei jaksa. — Kui Teie tõesti Võrult olete mälestusi kaasa võtnud, mis kauemini vältavad kui viimasel suvel üheskoos lennukalt möödasaadetud tunnid, siis tohiks see meile armas olla. Mis puutub isiklikult minusse, siis ei unusta mina neid silmapilkusid iialgi [5]. Väikeste linnade vaikses elus on see paremus, et saab nii harva osaks langevat rõõmsat sündmust kauemini meeles pidada, kui see kärarikkamas elus sünnib, kus kiirem lainetus saadud muljed kohe jälle minema pühib. Minu naine palub Teid südamlikult tervitada ja kinnitada, kui meeldiv talle alati oleks seesuguseid armsaid külalisi vastu võtta, kus ta meeste silmist võib välja lugeda, et nende süda rahuldust on leidnud. Minu tütre ja väimehega on lugu peaaegu niisamuti. Kui vahemaa ei oleks nii suur ja

reisikuludel väiksem kaal, siis ütleksin ma: Tehke mulle enne surma veel kord seda rõõmu, siis tahan ma maailmale naeratades *valet*[6]! hüüda ja rõõmsalt „*Vanaisa*" elupaika ära sõita, et *Kalevipoega* ühes tema kaaslastega palgest palgesse tundma õppida! — Mis meie papid ja preestrid selle kohta ütlevad, on mulle ükstapuha, sest nad ei ole m i n u jaoks midagi mõõtuandvat, jah, ma ei kõhkle silmapilkugi kinnitamast teesi, et kristlus kui maailmareligioon oleks ammugi oma auhiilgusliku ülesande täitnud, kui ei oleks preestreid ega konfessionaalseid tõkkeid olnud. Kristuse õpetuse jumalik tuum on nii kõrge ja läbi ja läbi inimlik, et kõik mõtlevad ja tundvad inimesed ta omaks võtaksid, kui preestrite ja kangeusuliste igavene järamine koore kallal asja neile vastumeelseks ei teeks. — Kogu inimkonna vennastamine ühe igavese isa all — see on idee, mis grandiooslikkuse poolest kõigest üle on. Aga selle idee realiseerimise asemel püüavad konfessioonid inimkonna vendlust üksnes õõnestada. Nad usuvad ja õpetavad neile jumalat, keda kaugeltki ei tule mõtelda kui täiuslikku ja kõrget olevust, vaid kui kõigi inimlikkude nõrkustega koormatut.

Vabandage seda sobimata kõrvalekaldumist, aga selle-eest ei taha ma Teie kannatust ja kallist aega silmapilkugi kauemini oma loriga tülitada.

Lubage, kõrgesti austatud härra, kinnitada minu otsekohest austust ühes palvega edaspidigi heasoovlikult meeles pidada

Teist lugupidavat teenrit ja sõpra

Friedrich Kreutzwaldi.

1. Vt. A. Schiefneri kiri Kr-le. Kirjavahetus III, lk. 399—400. Tema kiri J. Hurdale 18. sept. 1867. a. KM KO Fond 43, M. 20 : 50.

2. Kirjas L. Jannsenile (Koidulale) 1. okt. 1867 Yrjö-Koskinen, vihjates Soomes valitsevale üldisele näljahädale ja majanduslikule kitsikusele, pidas Hurdale Soomes toetuse hankimist võimatuks ja arvas, kas ehk ei võiks Tartu „Vanemuise" seltsi liikmed Hurda jaoks toetussumma kokku panna. KM KO Fond 59, M. 1 : 5; äratrükk: ÕES-i Aastaraamat 1934, lk. 61—63. Koidula kõhklevalt eitav vastus seals. lk. 64—67.

3. *pro primo* (lad.) — esiteks.

4. Schiefner oma kirjas 1. okt. 1867. a. Kirjavahetus III, lk. 401.

5. Vrd. kiri 81.

6. *valet*! (lad.) — head tervist!

90. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Võrul, 16./28. jaanuaril 1868.

Kõrgesti austatav armas sõber!

Kõige südamlikumalt tänades Teie sõbraliku elumärgi ja niisamuti nüüd kui ka ennemini läkitatud lehtede eest, teatan ma ühtlasi, et Teie ülesanne on minu väimehele Blumbergile edasi antud ja ta on lubanud Tartusse jõudes kohe tarvilikku informatsiooni nõutada, millest ta nii pea kui võimalik Teile teatab, mis ta on teada saanud [1].

Teie raskeltkatsutud kodumaa hädad puudutavad mind nagu kõiki inimestesõpru väga valusasti, ka on katsutud samme astuda, et üleüldise häda vastu jõudu mööda omapoolsete veeringutega astuda, kusjuures Te julgesti tohite mõelda, et Liivimaalt tulevate toetuste puhul ei ole kadedaid ja kahjurõõmsaid tagamõtteid, mis neid armastuseande võiksid saajatele kuidagi vastumeelseks muuta [2]. Suurem jagu meie annetajatest on seesugused, kelle puhul pahem käsi ei tohi teada, mis parem venna heaks teeb; seda võite Te uskuda. — Kui mõni pealinlane oma rutaka ja järelemõtlemata ütlemisega on Teie kõrgemeelsele südamele valu sünnitanud, siis ärge laske meid vaeseid provintslasi selle eest karistust kanda. Meilgi puuduvad tänavu Egiptuse täis lihapotid, aga me võime, tänu jumalale, kõhu täis süüa, kuigi söömaajad ilmatu kalliste hindade tõttu kaks korda nii palju maksavad kui muidu. Seal püütakse siis ennast teiselt poolt võimalikult piirata, ollakse ilma mõnede luksustarvidusteta ja aetakse läbi, kuni armas

jumal paremini õnnistatud lõikuste läbi jälle muretumaid elupäevi toob.

Meie ümbruskonna kohta on see talv haruldaselt vali, nagu ma 35 aasta vältel Võrul veel ühtki säherdust pole näinud. Novembri keskpaigast tänini on töötegevus väga elav, on päevi, mil ametitalitused vananeva jõu jaoks enam ühtki määra ei tunne, vaid sellel üle pea kasvavad; aga „D e r Biene m u s s"! [3], nagu keegi venelane ütles, ja nõnda siis püütakse tööd teha, kuni ükskord koos viimse õhtukesega igatsetud puhkamisetund lööb. —

Vabandage suure ruttamise tõttu juhtunud kirjapoogna ebaharilik kuju ja pidage edaspidigi heasoovlikult meeles

Teid südamest hindavat

Kreutzwaldi.

Südamlikud tervitused minu naise poolt ja minu poolt palve juurdepandu sõbralikult edasi toimetada! —

1. Missugusest „informatsiooni nõutamisest" siin kõneldakse, on teadmata.

2. 1860-ndail aastail korduvate viljaikalduste tõttu näljaohtu sattunud soomlaste toetamiseks koguti raha jm. juba 1863. ja 1866. a. (E. Post. 1863, lk. 343 ja 1866, lk. 139—141). Ka 1867. a. detsembris avaldas J. V. Jannsen sellekohase üleskutse. E. Post. 1867, lk. 392. Vt. selle kohta J. V. Jannseni kiri Yrjö-Koskinenile ja vastus sellele: ÕES-i Aastaraamat 1934, lk. 80—86.

3. Tõlkes: „Mesilane p e a b" — anekdootlik vihje saksa keele puuduliku oskuse kohta.

91. KREUTZWALD YRJÖ-KOSKINENILE.

Võrul, 13./25. märtsil 1869.

Kõrgesti austatud härra ja sõber!

Hoolimata mitu korda ettevõetud nõust Teile elumärki anda ei jõutud ometi selle täitmiseni, mis mulle

seda vastumeelsem oli, et seega ainus võimalus Teid sõbraliku meele korduvate tõenduste eest tänada luhta läks. — Andke mulle vähemalt seda troosti, et püüate uskuda, et minu pika vaikimise peapõhjus üksnes hooletuses ei seisnud, vaid teised minust olenemata asjaolud selles niisama palju süüdi olid. Detsembrikuust kuni praeguseni ei ole peale kõige pakilisema ametikorrespondentsi ühtki sõnumikku kirjutatud, osalt ametitalituste uputuse, osalt minu nõdremaks läinud tervise pärast, mis sel talvel iseäranis vilets oli, kus meil sügisest kuni tänaseni ühtepuhku peaaegu aprilli-ilm on olnud. Kuigi neid päevi üsna pisut oli, mis mind tuppa ja voodisse jääma sundisid, ometi oli nädalaid, kus igapäevaste ametikohuste täitmine mind sel määral ära kurnas, et vabadel tundidel isegi kergeks lektüüriks himu ja jaksu ei olnud. Palun seda sõbralikult arvesse võtta, et sellest pehmendavaid motiive karmilt õige kohtuotsuse tarvis leida. Südamliku tänu ütlemise kõrval Teie „*Kuukauslehti*" saatmise eest, palun ühtlasi mind Soome Kirjanduse Seltsi ees vabandada, et ma siin komisjonimüügil olevate „*Eesti rahva ennemuistsete juttude*" kohta aasta lõpetusel aru ei andnud. Ränk häda-aasta, kus peaaegu igaühel tuli enam või vähem igapäevase leiva pärast heidelda, rõhus ka raamatukauplemist, nõnda et nimetatud komisjoniartiklist viimase aasta vältel üksnes kuus eksemplari ära müüdi. Selle tühise summa pärast rahasaatmist toimetada ja aruandmist korraldada oleks silmnähtavalt luksus olnud, mistõttu mul mõnusam paistis asi alles pärast tagavara äramüümist ära õiendada.

Teie sisurikka artikli rahvuslikust eestlusest „*Kuukauslehti's*" leidsin ma hiljuti ajakirjas „Magazin für die Literatur des Auslandes" Berliini professor Schotti poolt antud saksakeelses versioonis [1]. Vahepeal on eesti keeles ilmunud härra Jakobsonil üks väike ja teine suurem geograafiaõpetuse käsiraamat, millel küll oma puudused on, aga mis igatahes otstarbekohasemad on kui senised geograafiasse puutuvad juhatamised „*Koliramatus*" ja üks teine koolmeister Gildemanni kirjutatud skits [2]. — Kui kõik muu tähelepanemata jätta, siis

väärivad Jakobsoni tööd juba parema kirjaviisi pärast tublimaks tunnistamist, sellepärast tuleb ainult soovida, et nad üsna varsti koolidesse pääseksid. — Uuest eesti ajalehest, mida kooliraamatute autor mõtles sel aastal välja andma hakata, ei ole, nagu ma ajalehtedest näen, esiotsa asja saanud. Selle üle võime meie, minu arvates, rohkem rõõmustada kui kurvastada; nii palju kui ma mulle isiklikult tundmata autori kohta kindlatest allikatest olen teada saanud, kuulub ta paraku nende kategooriasse, kes kõike seda, mis eesti rahvale peaks õnne tooma, lõuna-ida-kaarest ootavad, seega oleks uus leht säärane saanud, mis koos Moskva lehega oleks samast sarvest sakslaste vihkamist puhunud ja meie niigi kängus eestlust kuristikule veel lähemale viinud [3]. — Meie poliitiline taevas on ilma selletagi küllalt pilves, oleks ülearune, kui rahva enda hulgast tulnud inimesed valestimõistetud agaruses vaenlasega ühineksid. — Nõnda olevat, nagu mulle räägitakse, minister mõne nädala eest umbes kolme aasta eest projekteeritud Aleksandrikooli avamiseks loa andnud, kuid tingimusel, et kõiki õppeaineid ainuüksi vene keeles tuleb õpetada [4]. Nagu mulle hiljuti üks Viljandimaalt tagasitulnud mees jutustas, olevat kooli asutajad peaaegu ühel häälel otsustanud tähendatud tingimuste puhul plaan katki jätta. Oodatakse põnevusega, mis nüüd sünnib. Kõikidest nendest viipamistest võite Te hõlpsasti järeldada, kuidas meil asjalood seisavad ja et meie pool ei ole vaja kaasa aidata selle saatuse kiiremaks lähendamiseks, mis meid nähtavasti ilma selletagi ootab, kui jumala nõu teisiti ei ole peetud.

Palvega minu poolt Teie sõpra Krohni südamlikult tervitada ja samal ajal oma mälestusteraamatus minu mälestusele edaspidigi kohakene reserveerida, jään ma kõige sügavama austusega

Teie

kõige ustavamaks

Kreutzwaldiks.

1. Viron kirjallisuus (Eesti kirjandus). Kirjallinen Kuukauslehti III (1868), lk. 179—183. W. Schott, Das Nationale Ehstenthum. Magazin f. die Literatur des Auslandes 1869, lk. 40—41.

2. C. R. Jakobson, Väikene geograafia ehk maadeteaduse käsiraamat. Kolmes raamatus. Tartu, 1868. 180 lk. Teose üksikud „raamatud" ilmusid ka eraldi müügile. — „Koliramatu" 5. osana oli ilmunud W. Mickwitz'i ja W. Schultz'i „Keograhvi, ehk õppetus Ma-ilma surusest ja Ma-ilma madest", 1. tr. Tartus, 1854. — B. Gildenmann, Maailma maade õpetus. Pärnus, 1849. 96 lk.

3. C. R. Jakobsoni ajalehe väljaandmise katse kohta kui ka Kr-i suhtumisest sellesse, vt. Kr-i kiri Schiefnerile 11. märtsil 1869. Kirjavahetus III, lk. 429—431.

4. See arvamine põhjenes arusaamatusel, vrd. H. Kruus, Eesti Aleksandrikool. Tartus, 1939, lk. 39.

KIRJAD
JULIUS KROHNILE

92. KREUTZWALD J. KROHNILE.

Võrul $\frac{\text{21. märtsil}}{\text{2. aprillil}}$ 1869.

Kõrgesti austatud armas sõber!

Minu viimased kõige hirmsamas põuas ja palavas kirjutatud read paistavad Teid sootuks eemale peletanud, kuna Teilt enam mingit uut elumärki ei ole tulnud. Hariliku arusaamise põhjal võiks sellest järeldada, et meie kirjalik läbikäimine kuulub juba mahamaetud asjade hulka; sellest hoolimata tasub ehk vaeva veel üks katse teha, kas siin tõeline või varjusurm aset leiab, sest rohked näitused õpetavad, et viimane võib sagedasti esimese kuju võtta, pikemat aega väldata ja siiski võib surnu lõpuks elule äratatud saada. Et Teie ülesanne minu väimehele ühenduses Õpetatud Eesti Seltsiga täpipealt toime viidi, sellest teadustasid omal ajal „Dorpater Zeitung" ja „Livländische Gouvernementszeitung" [1]. Mäherdune oli selle üleskutse tagajärg ja mäherdust osavõtmist ta publiku poolt leidis, selle kohta puuduvad meil siiasaadik kõik hilisemad teated; enne tulevat juunit, millal Blumberg siia tuleb, on vaevalt informatsiooni oodata. Aasta-aastalt kahaneb aina enam seesuguste liikmete arv, kellel on spetsiaalset huvi eestluse ja selle asjade vastu. Uue sekretäri valimisega, kus see koht härra kandidaat Hurdale usaldati, on igatahes üks tubli jõud saadud, seejärel kui eelkäija sama hästi kui midagi ei teinud,

paraku aga on Hurt nii väga köidetud oma gümnaasiumi kooliõpetaja ametikutse läbi ja hulga eratundidega, nõnda et tal Seltsi huvide jaoks vähe vaba aega jääb [2].

Eesti kirjapõllu uudiste hulgas peab esimest kohta vaidlemata oma käes härra Jakobsoni geograafiaõpetuse käsiraamatu 2. kursus: *Weikene Geograafia ehk Maade teaduse käsiraamat*, Tartus Laakmanni juures. Kui ma ei eksi, teatas esimese kursuse ilmumisest „*Kuukauslehti*" [3]. Edasi tuleb tähelepanemise väärt imeasjana ette tuua härra Jannseni „*Eesti Postimehe õhtukõned*", köiteke tuntud kirjaniku uusi jutustusi ja nimelt (kuulge! kuulge!) u u e s eesti ortograafias kirjutatud [4]. See peab midagi tähendama, kui üks konservatiivse laagri pea-ninameestest vaenlase poole üle jookseb! Säherdusel veidral ajal näeme me viimaks veel seda imet, kus „*Eesti Posti-*" ja „*Põllumees*" lõpuks mõningate aastate järel seda kapsasuppi söövad, kuhu nad varem nii palju on sülitanud [5]. Kindlasti on tähelepanemise väärt, kuidas u u e n d a j a t e äge sõimamine mõnda aega on peaaegu vaikinud ning isegi konservatiivne „*Postimees*" lehele läkitatud artiklid, mis uues kirjaviisis on üles pandud, muutmata ära trükib, kuna varematel aastatel säherdused saadetused korrapäraselt vanasse ortograafiasse sunniti. Rääkigem pärast säherdust tühja-tähja mõni mõistlik sõna, kus-juures kohe hakatusel pean ma end suureks patuseks tunnistama, et minu mullusest ja tänavusest kalendrist pole midagi Teie kätte jõudnud. Minu vabanduseks tohib ainult nõnda palju ette tuua, kuidas härra Laakmann mineval aastal mind kalendriga tüssas. Kokkuleppe järgi saan ma aastas 50 priieksemplari, novembris 1867 saatis ta mulle ainult 15 eksemplari lubadusega uuel aastal teised järele läkitada, kuid see järeleläkitus ei tulnud, kuni ta viimaks täiesti naiivselt seletas, et tema kalendriladu olevat täiesti läbi müüdud, ta lootvat aga ilmkindlasti edaspidi mõned tagasiläkitatud eksemplarid saada, milledega ta mind rahuldaks. Nõnda ootasin siis kuust-kuusse, mis aga ei tulnud ja tänapäevani pole pärale jõudnud, olid lubatud vähjakäiku teinud eksemplarid. Tänavusest kalendrist loo-

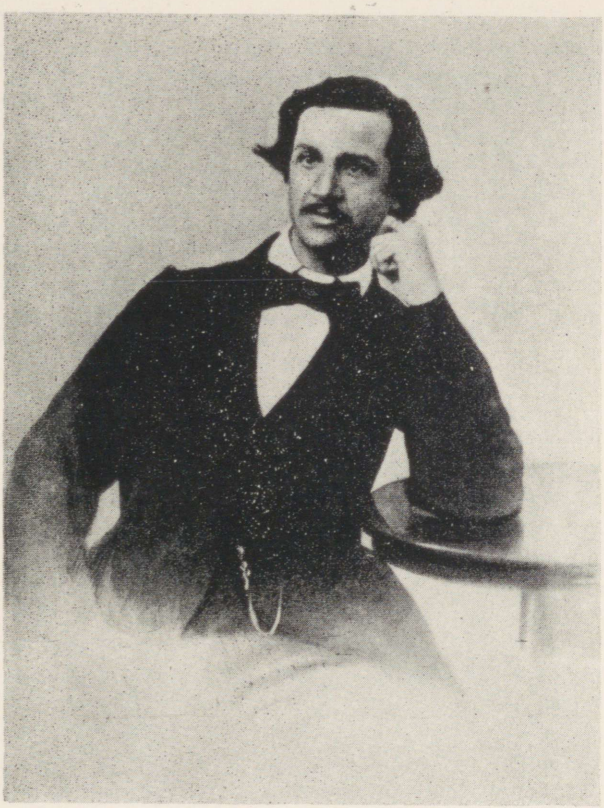

J. KROHN.
Foto.

dan ma Teile lähemal ajal paar eksemplari läkitada, ei taha seda aga enne teha, kui mul korda läheb mullusest vähemalt ühe eksemplari kaasa panna [6].

Üleeile õhtust saadik studeerin ma Schilleri „Kampf mit dem Drachen" Teie ümberpanekus [7]. Eesti keeles on Drache *lendav madu*, sõna-sõnalt fliegende Schlange, mispuhul mõttelend kahtlemata suurele maole nahkhiiresarnased tiivad külge paneb! — Kas Teie soomekeelne tõlge on märki või luhta läinud, selle kohta ei saa ma oma pealiskaudsel keeletundmisel mingit otsust anda, kuid nii palju on kindel, et meie eesti keelele on selle ballaadi ümberpanemine üle jõu. Ühegi saksa luuletaja puhul ei ole eesti keeles raskused nii suured kui just Schilleri puhul. Kõik katsed, mida nii teised kui mina tühipaljas selles asjas oleme teinud, tuletavad juba liiasti meelde vana Bürger'i tuntud ütlust:

„Beachtet doch das *Dictum*
Cacatum non est pictum!" [8] —

Noorema põlve aastatel kulutasin ma mõnegi tunni säherdusele põhupeksmisele, aga kogu pahnast ei saanud ma hiljem rohkem tarvitada kui paari laulukest, mis on avaldatud „*Viru lauliku lauludes*". Sellest hoolimata olen ma kindel, et kui kord korda läheks niisama virkade kui ka tublide jõudude läbi meie keelt nõnda kaugele harida, kui Teie soome keel on edenenud, siis kindlasti oleks võimalik ka mõndagi Schillerist lasta eesti rahva ette astuda. Niipea kui eesti keeles kõige pisemgi samm argipäeva roopast kõrvale astutakse, vajutakse kohe tüma maa sisse. — Kui keegi näit. tahaks eesti keeles midagi tõsisemas mõttes teaduslikku kirjutada, siis peaks ta selleks enne keele looma, hiljem aga lisaks mahuka kommentari üksikute sõnade ja väljenduste seletamiseks kirjutama. Kui teeneterikas praost Masing enam kui viiskümmend aastat tagasi kirjutas oma kuulsad „Beiträge zur genauern Kenntnis der estnischen Sprache", vahiti neid pärani silmi otsekui imetegu, aga kes neid praegust loeb, see ei leia sealt palju enamat kui seda, mida ka meie köstrid ja koolmeistrid võiksid niisama hästi

korda saata, oleks neil ainult $^1/_3$ Masingu teaduslikust haridusest [9]. Sellest hoolimata jäävad Masingu teened kahandamata, sest ta oli esimene, kes julges üle minna pentsikust ja äpardanud raamatukeelest elava rahvakeele vormide juurde. Ah, ja kui palju ülekohtuseid kallaletungimisi ja põlastamisi pidi ta ära kannatama! Tal ei läinud seekord karvavõrdki paremini kui tänastel meestel, kes parandatud kirjaviisi eest võitlevad. Järgmisel aastal ilmub, nagu loota on, Wiedemanni uus eesti keele grammatika, ma ootan põnevusega, mis see meile toob [10]? Tema sõnaraamatus tarvitatud kirjaviis ei tule praktikas eluilmas tarvitusele, sest paljude märkide tõttu on see liiga kirju, näit. saavad i, ü, ö, õ oma pikkuse märkimiseks veel ühe mütsi pähe, sest autor peab vokaali kahekordselt kirjutamist vääraks. Aga veel kentsakamaks läheb lugu, kui mõned täiesti õigustatud konsonandid seepärast välja heidetakse, et flegmaatne eestlane igas paikkonnas neid väljaütlemisel selgesti ei toonita. — Selle põhimõtte järgi käies võiks saksa, vene ja paljudes muudes keeltes niisamuti konsonantisid välja heita, sest iga rahva hulgas leidub inimesi, kes olgu lohakusest või kõneorganite puuduliku arenemise pärast iga kirjatähte selgesti ja pretsiisselt ei häälda. Nõnda näit. on *lõng*, gen. *lõnga*, W[iedemanni] järgi *lõṅṅa*, *hang*, gen. *hangu* die Gabel, W-i järgi *haṅṅu*, *kang*, gen. *kangi* W-i järgi *kaṅṅi*, *kangas*, *kanga*, Wiedemanni järgi *kaṅṅas*, *kaṅga*. Mis tulu sellest uuest kirjaviisist saadakse, seda paraku ei suuda lihtne inimesearu küll mõista. Mitmel korral peetud disputatsioonide ja ettetoodud põhjenduste kiuste ei võta ta märku, et lugu on teisiti. Nüüd tõuseb veel kord küsimus: mis tulu saame me tema uuenduse vastuvõtmisest? Ma tunnen mitmesuguste paikkondade rahvakeelt, aga väljendusi *lõṅṅa*, *haṅṅu*, *kaṅṅi*, *kaṅṅas* pole minu, tõsi küll, mittemusikaalne kuulmine veel kuskil märganud. Peaks uus grammatika oma reeglitega tulema nõndasama kruvitud, siis võib temast küll kujuneda midagi, millest üleüldiseks tarvitamiseks pole õiget magu, nõnda et ainult akadeemiad ja suured teadlased võivad seda Hybla mett maitsta ning selle maitseva leida [11].

Kuid küllalt, enam kui küllalt tänaseks! Kui Teie jälle kord mahti ja tuju sõnumikkude kirjutamiseks leiate, siis palun perekondlikke sõnumeid mitte toomata jätta, nimelt, kuidas mõjus välismaareis Teie proua-abikaasa haiguse peale, ja mis minu „*armas ristipoeg*“ teeb [12]?

Südamlikkude tervitamiste ja austusega

Teie

Kreutzwald.

1. Kõne on J. Krohni ettepanekust eesti kohanimesid koguda, mille G. Blumberg ÕES-i koosolekul 4. sept. 1868 ette kandis. Selle koosoleku kirjeldused ilmusid „Dörptsche Zeitungis“ 10. sept. 1868, nr. 209 ja „Livländische Gouvernements-Zeitungis“ 20. sept. 1868, lk. 492. Vrd. ka kiri 51.

2. J. Hurt oli ÕES-i sekretäriks 1869. a. Tema eelkäija selles ametis oli Tartu ülikooli eradotsent Carl Walcker (1839—?).

3. Kirjallinen Kuukauslehti IV (1869), lk. 38—43.

4. „Eesti Postimehe“ õhtukõned. Sõnumetooja uus lisa. Tartus, 1869. IV + 176 lk.

5. „*Põllumees*“, s. o. „Eesti Põllumees“ ilmus 1869—1889 „Eesti Postimehe“ lisana.

6. Kõne on „Eesti rahva kasulisest kalendrist“ 1868. ja 1869. a. jaoks.

7. Schilleri „Võitlus lohega“ ilmus J. Krohni (Suonio) soomekeelses tõlkes ajakirjas „Kirjallinen Kuukauslehti“ 1869, lk. 7—10. Kr-i poolt tõlgitud Schilleri teoste jm. kohta, vt. L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist. Tartu, 1932, lk. 83—88 (= Akad. Kirjandusühingu Toimetised VIII).

8. Bürger, vt. kiri 4, viide 17.

9. Masing, vt. kiri 35, viide 15. Siin Kr. muidugi eksib: „Beiträge“ väljaandja oli J. H. Rosenplänter (vt. kiri 35, viide 15), kuna Kr. ilmselt tahtis ütelda Masingu „Pühapäeva vahelugemised“ (ilm. 1818).

10. Wiedemanni eesti keele grammatika ilmus alles 1875. a.

11. *Hybla mett* — ilmselt on siin kirja algteksti kopeerija *Honig von Upas* asemel ekslikult lugenud *Honig von Hybla*;

tõlkes seega — *upase mett*, s. o. mürki (hindu k.); seda väljendit tarvitab Kr. teisalgi.

12. „Ristipojaks" nimetab Kr. siin naljatades nähtavasti J. Krohni poega Ilmarit (sünd. 8. nov. 1867. a. ukj.), pärastist heliloojat ja Helsingi ülikooli muusikateaduse professorit.

93. KREUTZWALD J. KROHNILE.

Võrul, 22. sept. / 4. okt. 1872.

Kõrgesti austatud armas sõber!

Selleks et võlguolev tänu täiesti ei iganeks, enne kui ta oma sihtpaika jõuab, võtke ta sedamaid vastu nii Teie „*Wiron Kielioppi*" kui ka Teie armsa sõnumiku eest 14./26. selle kuu päevast[1]. Esimene tuli läinud esmaspäeval, kiri eile siia pärale. Mullu sügisel jõudsin ma Teile üsna lähedale, nimelt Tallinnani, kindlal tahtmisel esimese laevaga üle lahe minna, aga sellest ei saanud asja. Tartus ja Rakveres öeldi mulle, et Tallinna ja Helsingi vahel on 2 korda nädalas reeglikorraline ühendus, aga see käis suve kohta, sügisel aga kuuldus Tallinnas, et on ainult üks võimalus, nimelt igal laupäeval ja tagasi tuleb laev esmaspäeval vara hommikul. Et vähemalt lennukalt Soome randa näha, oli reede õhtul otsus kindel järgmisel keskpäeval üle sõita. Kontoris ei antud aga määratud ajal pileteid, sest laev Peterburist viibis üle ettenähtud aja ja tema tuleku kohta oldi teadmatuses. Kella 5 paiku pärast lõunat tuli laev nähtavale, ta pidi samal õhtul välja sõitma, kuid esmaspäeva hommiku asemel juba järgmisel õhtul Helsingist tagasisõitu alustama. Nõndaviisi oleks tulnud 2 ööd ohverdada, kuna problemaatiliseks jäi, kas mul korda oleks läinud väheste tundidega sootuks võõras linnas mõnda tuttavat üles leida. Ma jätsin sõitmata, kuulsin teisel päeval, et laev oli enne keskööd minema saanud ja et kohe selle järel tuli nõnda-

nimetatud varatalv tugeva lumesajuga, siis rõõmustasin, et ma ei sõitnud [2]. — Tallinn, lugupeetav vana neitsi, on raudtee läbi kergemeelseks muutunud, põskede mingi alt oli raske leida endisi jooni. Ühe noorpõlvekaimu kooliaastailt ja 2 palju hilisemat tuttavat ülikooliajast, kokku 3 isikut endisest ajast sain kolme päeva jooksul kätte; mõningaid teisi ei leidnud, sest keegi nende aadresse ei teadnud. Peatus Tartus ja Eestimaal viidetud 5 päeva olid vaimule ja südamele meeldivad ja kosutavad, mistõttu Tallinn sügavasti varju jäi.

Kas ma ükskord veel oma vanad tiivad lennuks lahti laotan, on teadmata. Oleks — nagu mõne kuu eest kindlasti kuuldus — haruraudtee Tartust Rakveresse ehitatud, siis oleksime maailmaliiklusele tubli tüki lähemale nihkunud, oleks jäänud üksnes Võru ja Tartu vahemaa; kuid näib, et see plaan nii nagu kõik varasemadki on tühja läinud. — Meie Hurdast, nagu Teie võib-olla juba teate, on saanud auväärt pastor, kas ta ka uues seisuses veel kirjaniku tööd jätkab ja missugusel põllul, seda näidaku meile aeg. Mineval pühapäeval, meie kalendri järgi 17., sain ma Kanepis kokku *Eesti postimehe* — härra Jannseniga, kes mulle jutustas, et Hurt, kes end *Tartu Põllumeeste Seltsi* presidendikohalt lahti võtnud, ajajooksul vististi end ka muudest eestseisustest lahti võtvat; praegu on ta elukoht veel Tartus, seni kui ta hilja sügisel Otepää kirikumõisa kolib. Hurt peab oma eelkäijale, kes vanaduse ja põduruse pärast ameti maha pani, kolmandiku oma sissetulekust armupalgaks ära andma, seetõttu on tal esimestel aastatel elu raskem kui ametivendadel. „*Postimehe*“ toimetamisest ei võta Hurt enam aasta otsa osa, härra Jannsen on lehe ainuke „*peremees*“. Nagu väljastpoolt kuuldub, pühitsevat preili Lydia tuleval jõuluajal oma abielusseastumist, kihlateade läkitati mulle nädalaid tagasi [3]. Papa kaotab seeläbi oma kõige parema tööhobuse, peab seepärast ise rohkem pingutama.

Meie üksluisuses roomab elu oma harjunud rada ühest päevast teise, vaevalt märkad, kui jälle on nädal läinud ja meie sedavõrd viimsele eesmärgile lähemale

nihkunud. Ihutervisega, kui nõtruse, vanaduse saatjanna maha arvame, ei ole lood väga halvad, kuid kirjanduslikud tööd ei taha enam edeneda. Enam kui aasta tagasi alustasin ma paari pisukest tööd, aga need ei jõudnud algusest palju kaugemale ning jäid sinna paika [4]. Kas eelseisev talv oma pikkade õhtutega jätkamist annab, seda tuleb ära oodata, kõik oleneb sellest, mis kuju ametielu võtab, kas päeva vaevad õhtutundideks veel nõtkust ja jõudu jätavad või vaba aeg puhkamiseks käest ära kulub.

Ärge ainult arvake, et käesolev kiire kostus Teie sõbralikule kirjale sireenihääl on, et Teid töölaua juurest eemale ahvatleda, olen täiesti rahuldatud, kui hulga aja pärast mõni elumärk tuleb.

Tervitusega, kusjuures *ristipoega* mitte unustada! ja moondamata sõpruses ikka

Teie

Kreutzwald.

1. „*Viron Kielioppi*", s. o. J. Krohni poolt koostatud „Viron kielioppi suomalaisille" (Eesti keele õpetus soomlastele). Helsingissä, 1872. 230 lk.

2. Kr-i Tallinnas viibimise ja Soome sõitmise kavatsuse kohta vrd. ka Kirjavahetus III, lk. 469.

3. *preili Lydia* — Lydia Jannsen (Koidula) abiellus Ed. Michelsoniga 19. veebr. 1873. a.

4. *paar pisukest tööd* — neist üks võis ehk olla „Rahunurme lilled" II osa, ilm. 1875.

94. KREUTZWALD J. KROHNILE.

Võrul, 16./28. detsembril 1873.

Kõrgesti austatud armas sõber
ja kõrgesti austatavad härrad ja headsoovijad!

Lubage mul, armas härra Krohn, eesolevad read Teile adresseerida ja Teid paluda teistele härradele

telegrammi allakirjutajatele edasi toimetada minu kõige palavam ja suurem tänu ootamata suure rõõmu eest, mida Teie mulle tunaeile minu seitsmekümnenda eluaasta lõpetamisel aitasite valmistada [1]! Nõnda hilisel õhtutunnil ei suuda küll enam kõige teravamadki mõjud end nii sügavasti ja kindlasti südamesse muljuda kui nooruses, aga sellest hoolimata jääb selle piduliku päeva mälestus säravaks täheks väsinud rändajale, kuni ta selle helgis oma kaduva eesmärgi lõpetab. Tõesti, armas sõber ja austatud sõbrad, iial poleks ma lootnud, saati siis oodanud, nõnda palju heatahtlikkust ja minu tühiste teenuste (kui kohusetäitmist selle nimega tohib nimetada) tubliks hindamist. See armastus aitas mu südame mõne pulsilöögi võrd kiiremale tempole.

Isiklikke õnnesoovijaid olid läkitanud: 1) *Eesti Kirjameeste Selts*, 2) *Tartu Põllumeeste Selts*, 3) *Viljandi Põllumeeste Selts*, 4) „*Vanemuise*" *Selts Tartus* ja 5) *Kanepi Kihelkonna Lauluselts*, lõpuks kirjalikult telegrammi kaudu tervitas *Viljandi Lauluselts* „*Koit*", mis on rajatud just niisamuti kui „*Vanemuine*" Tartus. Saadikute kõned proosas ja värsis, osalt tõsise, osalt lustilise sisuga, nõudsid tubli tunni, ja kui see oli kaelast ära saadud, algas seltsikas koosolemine, mis kella $^1/_2$ 1-st keskpäeval vältas kella $^3/_4$ 2-ni hommikul (15. dets.) koos lõunasöögi ja õhtukostiga. Jutuvestmine sündis peaaegu ainult e e s t i k e e l e s, üksnes kolme isikut, kes meie maakeelt sootuks ei tundnud, tuli vahete-vahel lühidalt informeerida sellest, mis parajasti konversatsiooni peapunktiks oli. Eesti deputatsioon paistis sellest väga elevil olevat, et seltskonnas, kus saksa element ei puudunud, oli nende emakeel tooniandjaks. Saadikud kinnitasid mitut korda: seda päeva nad ei unustavat [2].

Nüüd lubage mul ütelda tänu Teie ajakirja saatmise eest, esimese aastakäigu tellin ma seega ja saadan Teile lähemal ajal raha, nii pea kui leksikon pärale jõuab [3]. Nagu Te kirjutate, oli see eksemplar, mis pika reisi järel lõpuks siia jõudis, Teie Kirjanduse Seltsi poolt minule määratud, teise tellisin ma ühele sõbrale, ja

nagu seekord mulle teatati, võttis üks sealne raamatukaupmees asja joonde toimetamise oma peale.

Härra Laakmann on *„Eesti rahva ennemuistsed jutud"* kirjastamiseks üle võtnud ja loodab tuleval suvel raamatu turule tuua [4].

Kui jumal tervist ja aega annab, siis teinekord rohkem. Palun tervitage härrasid Ahlqvisti, Donnerit ja Koskineni kõige südamlikumalt.

Ikka

Teie kõige ustavam

Kreutzwald.

1. Kõne on järgmisest telegrammist: „Doctor Kreutzwald Werro. Nestor Estnischen Litteratur, wieder Erwecker Kalevipoe[g]ls, herzlichste Glückwünsche diesseits Soome sild. Elaköön Viro[n] Lönnrot. Koskinen Ahlqvist Donner Krohn". (KM KO Fond 116, M. 1 : 4). Tõlkes: Doktor Kr. Võrus. Eesti kirjanduse Nestor, Kalevipoja uuesti [ellu] ärataja, kõige südamlikumad õnnesoovid siitpoolt Soome silda. Elagu eesti Lönnrot!"

2. Vrd. kiri 72.

3. *tänu Teie ajakirja saatmise eest* — 1873. a. alates andis J. Krohn välja ajakirja „Suomen Kuvalehti" (Soome Pildileht). — *leksikon* — kõne võiks olla B. F. Godenhjelm'i saksa-soome sõnaraamatust „Saksalais-suomalainen sanakirja", mis ilmus 1873. a. Soome Kirjanduse Seltsi väljaandel.

4. „Eesti rahva ennemuistsete juttude" 2. tr. ilmus 1874. a. 1200 eksempl.; honorar — 200 rubla.

95. KREUTZWALD J. KROHNILE.

Võrul, 18./30. aprillil 1874.

Kõrgesti austatud armas sõber,

Nagu Teie paljude aastate kogemustest teate, kuulub käesolevate ridade kirjutaja nende viivitajate kategooriasse, kes oma flegma tõttu millegiga hakkama ei

saa, seda enam aga ajakasinuse üle hädaldavad. Viimastel nädalatel oleks tal küll enam põhjust olnud ajakülluse üle kaevata, sellest hoolimata ei jõudnud ta nii kaugele, et oleks kirjutanud. Otsekoheselt rääkides: kolmenädalane palavik, mille tekitas pikaleveninud „mao- ja sooltekatarr koos üheaegse sapiteede afektsiooniga", nagu minu austatud härrad ametivennad kunstireeglite kohaselt lapse olid ristinud, viis vana keha viletsale järjele, ja pärast ihuhäda paranemist võttis pikemat aega, enne kui võisin kerge lektüüriga tegemist teha. Kümne päeva eest tubasest arestist priiks lastud, hoolitsen ma iga päev oma hospidali eest, külastan — nõnda palju kui jõud lubab — vahetevahel ka mõnd haiget linnas, aga lugu ei taha paremaks minna. Lihavõttepühade ajal, kui teed kõige haledamal järjel olid, rõõmustas väimees Blumberg mind oma armsa külaskäiguga, siis oli mu nahk veel tumedat pomerantsi värvi, nüüd läheb ta iga päevaga heledamaks, muist paistab juba üsna inimesenaha moodi. — Üks minu haiguse ajal sissetulnud kiri riiginõunik dr. Schultz'ilt (Bertram'ilt) 2. märtsist vkj., mis lihavõtteks koos mõne teisega mulle kätte anti, räägib väikesest muusikalisest seltskondlikust koosolemisest, mida tema väimehe juures Sveaborgis oli korraldatud. Kutsutud külalistest tuuakse nimepidi ära Koskinen, Krohn, Lönnrot ja Reinholm, keda eestikeelse programmiga kokku oli kutsutud [1]. Juurde oli pandud üks leht eesti regivärssidega, mäherdused koostaja mulle läkitas sooviga, et ma selle läbi vataksin ja võimalikud keelevead punasega ära märgiksin. Sedakorda oli avaldatud soovimist võimata täita, mispärast sõnumik koos lisaga ootepingile juhatati. Kui kiri paari päeva eest uuesti üles otsiti, et talle vastata, oli regivärsside leht kadunud, kas kahe- või neljajalgsete hiirte poolt nahka pandud, seda teavad jumalad (*Taara* koos oma sabakonnaga); heakene küll, õnnetus oli juhtunud. Saatuse erakorraline õelus! Kelle südametunnistusel see hävitamiseprotsess lasub, on ükstapuha, mina pean aga vastutama. Veel ei ole mul julgust olnud dr. Bertramile õnnetusest teatada; võib-olla juhtute Teie temaga kord Helsingis või Sveaborgis kogemata kokku, siis valmis-

tage teda sellele leinasõnumile ette, muidu võib ta rabanduse saada! Mis puutub Teie kirja 4/16. dets. minevast aastast (juhatamisega „*Kuvalehti*" nr. 23-le) „*Kalevala*" tõelise päriskodu kohta, siis peate mind asjatundmata meest kannatlikult vabandama, kui ma selle Teie seisukohaga ei või pikema jututa nõus olla [2]. Teie olevat leidnud selle tõe, et regivärsid tekkisid Soomes? — Mis Te arvate, kui aegade jooksul mõni tulise vaimuga eesti noormees üles tõuseks ja ühes tulevases „*Eesti Postimehes*" piksena põrutava artikli avaldaks, et „*Kalevala*" sünnipaik on *Virumaal*? — Mida üks tohib, selle peale on ka teisel õigus. — Miks ei peaks me parem oma mõtteis mõne aastasaja võrra veel kaugemale minevikku astuma, kus Eesti-, Soome- ja Liivimaa ja Karjala veel soome ehk turaani rahvasugust puutumata oli, kauges Aasias aga kuhjunud rahvasugudele tarvilik liikumiseruum kitsaks oli jäänud, mistõttu nad olid sunnitud välja rändama. Kas ei võinud sealt üks nii rohkearvuline rahvas, nagu soomlased seda kahtlemata olid, ka oma muistelugude vara vähemasti kildude näol kaasa tuua? Väljarännanud rahvas, isegi kui ta oleks väljatõugatud nagu Hagari poeg, ei lahku nõnda ilma laulude ja juttudeta oma lapsehällist, vaid võtab kaasa mõnegi armsa mälestuse, mida ta hiljem oma uue kodumaa ehteks kasutab. Soome „*Kalevala*" nagu eesti *Kalevipojagi* soontes voolab puhas eesti veri, nagu iga erapooletu otsustaja tõeks võtab. Kui Teie minu eessõna „*Kalevipoja*" eesti-saksa väljaandele olete tähelepanelikult lugenud, siis peaksite olema märganud, et nii dr. Bertram kui ka väljaandja selle eesti elemendi eesti eeposes on ära tundnud.

Teie eesti keeleõpetuse kohta ei suuda ma paraku tänagi asjatundlikku otsust anda, kuigi kauema aja eest minult seda kahel korral on nõutud [3]. Minu võhiku otsust mööda, mis midagi ei kaalu, paistab autor olevat mõtteskantud eesmärgile jõudnud. Niipea kui mulle mõni asjatundlik otsus teatavaks saab, teatan sellest Teilegi. — Siin Teile möödaminnes üks tõendus, kuidas pime kanagi kogemata tera leiab. Meie õpetlased on palju kordi pead murdnud Läti Henriku poolt tema

kroonikas toodud nime *Tarapilla* üle, mis peaks olema *Taara pilla*. *Pillast* on [...] [4] ja tont teab mis kõik tahetud leida! *Pilla* tuleb sõnast *pillutama*, ja tähendab nimetatud kohal *Taara hävita* (*pilla*) meie vaenlased, samuti kui *Tarapita*, *Taar avita* või *abita* meid. Priitundidel on mul käsil Koskineni saksakeelne „Finnische Geschichte", originaalile ei hakka minu hammas peale [5]. Pikemalt ma täna ei jaksa. Tervitage kõiki sõpru ja tuttavaid, *ristipoega* mitte unustada! ja elage hästi!

Teie

kõige ustavam

Kreutzwald.

Rahaläkitus järgneb 10 kuni 14 päeva pärast, peale ühe puuduva summa on kõik koos [6].

1. Reinholm, Henrik Aug. (1819—1883), soome rahvaluulekoguja; vrd. ka Kirjavahetus II, reg. järgi.

2. J. Krohni toimetatud ajakirjas „Suomen Kuvalehti" 1873, lk. 269—274, leidub kirjutus: A. B-s, Missä Kalevala on syntynyt? (Kus Kalevala on sündinud?), milles väidetakse, et „Kalevala" laulud pole pärit mitte Karjalast, vaid Soomest.

3. *Teie eesti keeleõpetus*, vt. kiri 93, viide 1.

4. Kirja koopias on siinkohal tühik.

5. Y. Koskinen, Finnische Geschichte von den frühesten Zeiten bis auf die Gegenwart (Soome ajalugu kõige varasematest aegadest kuni tänapäevani). Leipzig, 1874. VIII + 638 lk. — *originaal:* Oppikirja Suomen kansan historiassa (Soome rahva ajaloo õpperaamat). Helsingissä, 1869—1873. 582 lk.

6. Missugusest „rahaläkitusest" siin kõne, on teadmata.

96. KREUTZWALD J. KROHNILE.

Moto:

Igaüks teeb nii hästi, kui suudab.

Võrul, 6./18. juunil 1874.

Väga austatud härra ja sõber,

Endast 23. mail elumärki andmisega olete Teie minu viinud, muidugi ilma seda tahtmata, piinlikku kimbatusse, kuna Teie mult teateid nõuate asjade kohta, milles minu hing just sama ilmsüüta on kui sündinud lapsel, — s. t. mitte teoloogilist arusaamist mööda rääkides, teoloogilise järgi, nagu teada, ei eksisteeri mingit süütust.

Mina paraku ei ole laulja ega muusikamees, loodus andis mulle küll üsna suure, kuid seestpidi halvasti konstrueeritud, s. t. mittemusikaalse kõrva, sel põhjusel arvan ma end muusika asjades eemalseisjate hulka. Kuulake nüüd minu aruandmised ära. Umbes 35 aasta eest elas Tartumaal Tormas Liivimaa eesti osas köster ja kihelkonnakooliõpetaja nimega Jakobson, tuntud eesti kirjaniku J.-i isa [1]. See mees oli kirglik muusikasõber, ise tegelik moosekant mitmel pillil, seepärast paistab tema kõige suuremaks soovimiseks olnud oma tuhinglikku asjaarmastust eesti rahvalegi jõudu mööda sisse pookida. Neljakümnendatel aastatel nägi ta väsimata vaeva, et üht pisukest mängukoori moodustada, mängijad selleks olid tema kihelkonnast küll leitud, kust aga tarvilikke pille saada, selleks ei jätkunud kooliõpetaja piiratud varast ja niisama vähe suutsid õpilased igaüks endale oma pilli muretseda. Siis pööras härra Jakobson mõningate heasoovlikkude rahvasõprade poole Tartus, need andsid talle nõu õnne katsuda korjandusega, vast annaks see nõnda palju, et vähemalt esimesi takistusi poolenisti teelt kõrvaldada. Suur hulk trükitud ja lineeritud raamatuid jagati välja pastoritele, üksikutele mõisnikkudele, linnakodanikkudele, tuttavatele ametnikkudele jne. Iga annetuste

vastuvõtja püüdis oma ümbruskonnas ja ametiringkonnas asja vastu huvi äratada, — aga selleaegne üldiselt leige meeleolu kui ka publiku suure osa meelehärm usuvahetajate nuhtluse pärast oli põhjuseks, et väga vähesed kätt liigutasid. Mul on veel täpipealt meeles, kui palju vaeva ma nägin, enne kui mitme kuu järel oli sisse tulnud nii mannetult pisut, mida raamatusse ei tasunud kanda, mistõttu selle korjanduse väikese omapoolse lisaga saatsin dr. Wold. Schultzile Tartu, kus veidi enam oli kogunenud [2]. Umbes aasta hiljem oli ajalehtedes vahete-vahel lugeda väikesest mängukoorist Tormas, kes hakatuses, nagu paistab, ainult suurtel pühadel ja isevärki juhtumistel oli kirikumuusikat teinud, et nimetatud moosekandid ka ilmaliku muusikaga tegelevad. — Umbes 15 aastat ei tekkinud peale Torma muusikaseltsi midagi sellesarnast või võib-olla nii pisukeses mastaabis, et sellest mingit häält kaugemale ei kostnud. Alles pärast 1860. aastat kuuldus seltskondlikel koosolemistel räägitavat, noored inimesed olevat Torma Jakobsoni eeskujul kokku astunud ja harjutavat usinasti, et mängukoore moodustada. Põhjalikumalt võib Teile vana Jakobsoni tegevusest teadust anda riiginõunik dr. Schultz (Bertram), ta mitte ainult ei tundnud Jakobsoni isiklikult, vaid on jäänud Tormaga ikka ühendusse, sest seal elab tema ema ja kasvatab tema tütreid. Kindlasti juhtute Te vanaga Helsingis kokku, sest ta peatab väga sagedasti Sveaborgis oma tütre juures. Viige ta kord sellele teemale, ta annab Teile kõike võimalikku informatsiooni.

Anekdoot, mille järgi Te pärite, käib nõnda: *Saksad on meie käest vägisi maapinna küll ära võtnud, aga maasisu, kõigega, mis seal sees, jääb igavesti meie omanduseks — muistepõlve mälestused, mida maa-alused truuvist varjavad, et õnnistamata võõras käpp neisse ei tohi puutuda.*

Palun selle piskuga rahule jääda. Minu naiselt tulevad südamlikud tervitamised, niisamuti allakirjutajalt, kes palub oma *ristipoega* ja tema mammat mitte unustada. Täna või homme ootame me Tartust oma tütart, Blumberg saab alles 12 päeva pärast enda priiks võtta,

siis tuleb temagi, misläbi meie harilikus vaikses elus kuuenädalane vahe tekib. *Vale!* [3]

Teie

Teile kõige ustavam

Kreutzwald.

1. Jakobson, Adam (1817—1857), C. R. Jakobsoni isa; vt. R. Põldmäe, Adam Jakobson — varasemaid eesti muusikamehi. Edasi 13. VIII 1957, nr. 159.

2. Vt. Kirjavahetus II, lk. 388 ja 449.

3. *Vale!* (lad.) — ela(ge) hästi!

LISA.

KIRJAD SOOME KIRJANDUSE SELTSILE

97. KREUTZWALD SOOME KIRJANDUSE SELTSILE.

Kõigekõrgemalt poolt kinnitatud Soome Kirjanduse Seltsile Helsingis.

[11./23. III 1855.]

Alandlikult teatades nädal tagasi siia päralejõudnud diplomi kättesaamisest, millega allakirjutajale auväärne esiletõstmine on osaks saanud ühe eluvärske ja teovõimelise õpetatud seltsiga ligemasse ühendusesse astumise kaudu, — ei saa ta ülesnäidatud au eest samal ajal oma kõige suuremat tänu ütlemata jätta [1]. Oleks kirjutaja paar tosinat aastat noorem, siis võiks ta ennast ja teisi selle lootusega petta, et küllap soodus päikesekiir võiks ehk mõnda kiduraks jäänud punga õitsele ajada; pärast viiekümnendat eluaastat ennast aga nõnda enam petta ei saa. Üks ennemuistne eesti komme nõuab, et tühjade kätega ei tohi kui külaline üle maja läve astuda, vaid parema puudumisel tuleb vähemalt odrajahust küpsetatud kakukene „võõrasleivaks" kaasa võtta. Selle hea kombe järgi käies oleme meie oma kevadiselt tühjad Virumaa viljasalved ja kirstud läbi tuuseldanud, et üht juhtumist, — mis Võrult otsekohe Helsingisse läheb, — kui *võõrasleiva* edasitoimetajat kasutada. Nagu igalpool peab niisugusel korral ka siin hea tahtmine tegelikule nõtrusele tuge pakkuma.

Tervituse ja sõbraliku austusega

Soome Kirjanduse Seltsi
korrespondeeriv liige
Friedrich Reinhold Kreutzwald.

Võrul, Liivimaal,
11./23. märtsil 1855.

1. Kr. valiti Soome Kirjanduse Seltsi korrespondeerivaks liikmeks 1855. a. veebruaris.

Soome Kirjanduse Seltsile Helsingis.

[28. IX 1856.]

Ülearu hilinenud tänu avaldamise puhul „*Suomi*“ kolme aastakäigu, „*Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita*“ kahe osa, „*Pallo-Kolmio-Mitanto*“ ja „*Ledamöter Förteckning*“ sõbraliku saatmise eest [1], kahetseb ametitalituste läbi seotud allakirjutaja, et ta viimasel ajal pea igasugusest kirjanduslikust tegevusest eemale on jäänud. Seetõttu ei saa ta oma vaesusest esialgu midagi muud pakkuda kui eesti rahvakalendri 1857. a. peale, mille härra akadeemikus A. Schiefner kui sõbralik vahetalitaja ligemal ajal edasi saadab [2]. Tohiks kättejõudnud rahuaja tõttu tuleval aastal mõnedest varasematest töödest üks või teine päeva valgele jõuda, milleks esialgu Santo ja Sachssendahli surma läbi väljavaated väga tuhmiks muutunud on [3], siis teeks see nende ridade kirjutajale suurt rõõmu miski tõhusamaga oma tänu avaldada au eest — kuuluda kui korrespondeeriv liige ühe lugupeetud õpetatud korporatsiooni hulka. Soome nurmede viljarikkuse kõrval jääb eestlaste maa vaimline põld veel kauaks *kehvadikuks*. Et aga kummagi maa elanikud *ühe vanaisa pojad* on, siis tohib ka nõrgem oma loomulikku pretensiooni kui vend maksma panna.

Võrul, 28. sept. 1856.

Fr. R. Kreutzwald.

1. „*Suomi*“ — Soome Kirjanduse Seltsi perioodiline väljaanne, ilmub 1841. a. alates. — „*Suomen Kansan Satuja ja Tarinoita*“ (Soome rahva muinasjutud ja lood) — toimetanud Eero Salmelainen [E. Rudbeck]. I osa 1852, II osa 1854. — „*Pallo-Kolmio-Mitanto*“ (Sfääriline trigonomeetria) — autor: J. H. Eklöf, Helsingissä, 1856. — „*Ledamöter Förteckning*“ (Liikmete nimestik) — nähtavasti Soome Kirjanduse Seltsi liikmete nimestik.

2. *rahvakalender*, s. o. „Maarahva kasuline kalender 1857. a. peale".

3. *kättejõudnud rahuaeg* — vihje lõppenud Krimmi sõjale. — *mõnedest varasematest töödest üks või teine päeva valgele jõudma* — Kr. mõtleb siin esmajoones „Kalevipoja" avaldamist, mille ilmumine ÕES-i esimehe G. M. Santo (1802—1856) ja sekretäri E. Sachssendahli (1814—1856) enneaegse surma tõttu ajutiselt küsitavaks oli muutunud; vt. Kirjavahetus II—III, reg. järgi.

99. KREUTZWALD SOOME KIRJANDUSE SELTSILE.

Soome Kirjanduse Seltsile Helsingis.

Allakirjutajal on au siinjuures tema poolt Tartu Õpetatud Eesti Seltsi ülesandel koostatud rahva muistejutu *„Kalevipoja"* üks eksemplar, mis sisaldab 3 esimest lugu, Seltsi raamatukogule edasi saata [1].

Kreutzwald.

Võrul, 23. aprillil
1857.

1. Kõne on „K-poja" 1. vihu saatmisest, mis ilmus 1857. a. aprilli algupoolel.

100. KREUTZWALD SOOME KIRJANDUSE SELTSILE.

Austatud Soome Kirjanduse Seltsile.

Võrul, 10./22. sept. 1868.

Aupaklikult vastates härra sekretäri asetäitja poolt minule saadetud kirjale 7./19. skp., on mul au seega teatada, et vastav trükivigade parandus on tänase pos-

tiga siit härra kandidaat Aminoff'i nimele ära saadetud [1]. Palun pikka viivitamist hariliku kannatlikkusega vabandada.

Kõige austusega

Dr. Kreutzwald.

1. Siin võiks ehk kõne olla keeleteadlase Torsten G. Aminoff'i (1838—1881) poolt koostatud „Virolais-suomalainen sanakirja satukokoukseen: Eesti rahva ennemuistsed jutud" (Eesti-soome sõnaraamat muinasjuttude kogu: E. r. e. j-d juurde, ilm. 1869) korrektuuride tagasisaatmisest.

REGISTRID

1. Nimeregister

Aabram — 140, 168.
Aadam — 70, 96.
Adamson, Jaan — 212.
Adelmann, G. Fr. B. — 102, **103**.
Ahlqvist, A. — 5, 6, 246, 247, 341, 342, 365, 371, 416.
Ahrens, Ed. — 23, **26**, 32, 33, 48, 70, 74, 79, 80, 357, 359, 384.
Ahti — 116.
Akadeemia vt. Vene Teaduste Akadeemia.
Akermann, Fr. v. — 168, **172**.
Aleksander I — 146.
Aleksander II — 242, 243.
Aleksander Suur — 136, 243.
Aleksandri-kool — 208, **212**, **213**, 349, 403.
Alev — 316, 317.
Alma (lahing) — 237, 242.
Altai — 309.
Alulinn — 376.
Alutaguse —173, 304.
Alver, B. — 7.
Ambla — 79.
Ameerika — 105.
Aminoff, T. G. — 428.
Anna-kool (Peterburis) — 132, 133.
Anna (orden) — 244.
Anvelt, L. — 7.
Aranjuez — 149, 150.
Arhangelsk — 312.
Arndt, E. M. — 169, **172**.
Asklepios (Aesculapius) — 58.
Austria — 140, 143.

Baerens, J. — 268.
Balti(maa, provintsid) — 150, 205, 212, 242, 243, 249, 259, 271, 272, 277, 283, 291, 297, 313, 349, 390.
Baltimeri — 294, 316.
Balti (raudtee) — 262, 300, 307, 329.
Baltz, N. v. — 283.
Bark, H. — 146, **147**, 200, 202, 205, 212.
Becker, R. Z. — 145, **146**.
Beise, Th. — 15, **16**, 22, 29, 32, 34, 36, 45, 48, 53, 70, 77, 84, 94, 98, 108, 128, 129, 133, 141.
„Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" — 409, 411.
Bergbom, K. — 360.
Bergmann, E. v. — 247.
Bergmann, Jaan — 58.
Bergmann, Julius — 28.
Bergmann, R. v. — 245, **247**.
Berliin — 42, 43, 60, 68, 76, 93, 186, 187, 211, 213, 244, 247, 329, 340, 342, 353, 362, 367.
Bernard, Th. — 204, **206**.
Dr. Bertram vt. Schultz-Bertram, G.
Berval (Bärwall), P. — 75, **79**.
Betty (majaabiline) — 288, 334.

B[lesky?], v. — 286.
Bismarck, O. v. — 325, 333.
Blumberg, Alice — 279, 291, 293.
Blumberg, G. („väimees") — **198**, **199**, 204, 233, 253, 258, 279, 298, 300, 313, 321, 322, 324, 351—353, 358, 360, 361, 363, 398, 400, 407, 411, 417, 421.
Bock, C. E. — 166, **171**.
Bock, W. v. — 272.
Bogoroditsa (kabel) — 294, 296, 300.
Bonaparte, L. N. vt. Louis Napoleon.
Bornwasser, H. W. — 126, **129**, 149, 150.
Boubrig, J. S. — 161.
Bradke, J. v. — 349.
Brasch, proua v. — 49, 58.
Braun (võõrastemajaomanik) — 284, 285, 324.
Brunhilde — 50, 58.
Bröcker, E. G. v. — 149, **150**.
Budberg, R. (Fr. Jennyk) — 134, **136**.
Budde, E. — 84.
Burns, R. — 225.
Böhtlingk (Böthling), O. — 29, **32**, 361, 363.
Bürger, G. A. — 26, **28**, 409, 411.

Caplick, J. — 15, 133, 134, 136.
Castrum Tarbetum vt. Tartu.
Cervantes Saavedra, M. de — 57.
Christiani, A. Fr. — 146, **147**.
Croix, A. de la — 211, 213.

Damaskus — 17, 22.
Darben — 312.
Demidovi auhind (fond) — 30, 48, 57, 80, 81, 85, 90, 91, 95.
Dieckhoff, A. Ed. — 297.
Dieckhoff, O. D. — 297.
Diogenes — 240, **243**.
Dionisius — 310.
Donner, O. — 5, 6, 318, **319**, 337, 339, 341, 342, 350, 352, 354, 359, 360, 362, 363, 367, 368, 416.
Doonau — 316.
Dorpat (Dörbt, Darbt) vt. Tartu.
„Dorpater Tagesblatt" — 239, 242.
Dresden — 153.
Dundaga — 123.
„Dörptsche Zeitung" — 198, 203, 284, 285, 293, 297, 407.
Dünsberg, E. — 123.
Düüna (Tüüna jõgi) — 265, 375.

Ebavere (mägi) — 305, 311.
Eckardt, J. v. — 272.
Eckermann — 305.
Eckermann, J. P. — 314.
Eesti(maa, Tallinnamaa) — 5, 6, 30, 50, 55, 58, 84, 136, 150, 152, 157, 158, 204, 210, 212, 218, 228, 251, 254, 256, 260, 262, 266—268, 275, 303, 304, 306, 307, 314, 351, 394, 397, 413.
Eesti Kirjameeste Selts — 326, 415.
„Eesti Koit" („leht") — 230, 233, 360, 387.
„Eesti Postimees" („Postimees") — 145, 149, 164, 167, 171, 176, 178, 190, 191, 204—206, 208, 209, 212, 227, 230, 232, 245, 248, 267, 304, 359, 362, 379, 381, 384, 385, 395, 408, 411, 418.
Eeva — 70.
Egiptus — 400.
Ehavere — 324.
„Der Ehste und sein Herr" — 265, 268.
Eichendorff, J. v. — 225.
Eisenmann, G. E. — 55, 59.
Eisenschmidt, H. — 131, **133**.
Elüüsium — 204.
Emajõgi — 311.
Ems — 323.
Engelmann, J. — 352.
Enghoff, Fr. — 14, **16**, 125, 128, 130.

Enghoff, preili — 118.
„Esthona“ (ajakiri) — 134, **136**.
„Estonia“ (korporatsioon) — 30.
Euroopa — 272.
Euroopa-Venemaa — 376.
Europaeus, D. E. D. — 239, **243**.

Faehlmann, Fr. R. — 27, 33, 78, 127, **129**, 203, 218, 323, 340, 380, 383.
Falstaff — 23, 26.
Fehleisen — 12.
Fichte, J. G. — 168, **171**.
Forsmann, G. vt. Yrjö-Koskinen, Y. S.
Fortuuna — 269, 380.
Freiligrath, F. — 225.
Friedenthal (Tormas) — 136, **139**, 143, 188, 286, 323.
Friedrich Suur (kuningas) — 42.
Früügia — 136.
Fuchs (pagar) 334.

Galernaja (tänav Peterburis) — 15.
Galleit (õpetaja) — 129, 132.
„Gartenlaube“ — 166, 171.
Gebauer, J. (Justi) — 323, **324**.
Gervais, P. („kuraator“) — 242, 243, 247, 252, 254, 256, 268, 270, 281, 292.
Gildemann, B. — 402.
Gläser, W. H. — 198—200, 203, 210, 213, 227, 229, 232, 278, 279, 288—290, 293, 317—319.
Godenhjelm, B. F. — 416.
Goethe, J. W. — 17, 22, 26, 42, 49, 55, 59, 82—84, 103, 117, 119, 197, 198, 220, 227, 283, 305, 314, 354, 395.
Gog — 295, 297.
Gordius — 136.
Goroditsa — 316.
Gratius — 108, **110**.
Grenzstein, A. — 350.
Grööonimaa — 131.
Guleke, J. H. — 176, **178**.
Gutzeit — 323, 324.
Göock, Th. — 256, 259.

Haanja — 332.
Hackenschmidt — 201.
Haljala — 304.
Haltsonen, S. — 7.
Hamburg — 153.
Hammerbeck, C. G. — **84**.
Harjumaa — 305, 377.
Harkov — 242.
Hartmann, H. Ed. — 24, **27**.
Hasselblatt, Fr. W. A. — 149, **150**.
Hauff, W. — **164**.
Hehn, V. v. — 280, **283**.
Heine, H. — 68, 71, 77, 222, 225, 248.
Heller, J. Fr. — 168, **172**.
Helsingi — 7, 176, 185, 219, 227, 231, 238, 242, 313, 318, 320, 339, 340, 350, 353, 354, 360, 367, 371, 392, 393, 412, 417, 421, 425—427.
Henselt, A. — 139.
Herkules — 280.
Hernmark, C. G. — 28.
Hesse, K. H. — 58.
Hildebrand, J. v. — 167, **171**.
Hirsch, G. („Põder“, „kilter“) — 30, **32**, 35, 48, 52, 53, 58, 60, 61, 64, 70, 73, 76, 77, 79, 81, 82, 84, 94, 118, 125, 128, 140, 141.
Hoffmann & Comp, A. — 93.
Hoffmann von Fallersleben, A. H. — **222**, 225.
Holberg, L. — 153, **154**, 239, 243.
Holzmayer, J. B. — 307, **314**.
Homeros — 295.
Houwald, E. Chr. v. — **154**.
Hueck, A. Fr. — **143**, 383, 386.
Hueck, F. — 140, **143**.
Humboldt, Alex. — 42, **43**.
Hupel, A. W. — 56, 57, **59**, 60, 136, 150, 152, 168, 177, 376, 378.
Hurt, J. — 205, **206**, 214, 230, 244, 247—249, 273, 280, 348, 350, 385, 391—395, 399, 407, 408, 411, 413.
— „Lühikene õpetus“ — 345, 349.

— „Mesilane“ — 205, 206, 212, 230, 232, 244, 252, 264, 268, 273, 277, 280, 281, 302, 326.
Husen, S. („minia“) — 291, 292, 303, 314.
Hölty, L. H. Chr. — 44, 46.
Hürikivi — 306, 312.

Ida-Baltikum — 391.
Ida-Preisimaa — 377.
Igavere — 321, 324.
Ighor — 317.
„Ilias“ — 80, 84.
Illuka (mõis) — 297.
Inari — 116.
Inglismaa — 143, 240, 261, 295.
Ingvar (kuningas) — 26.
„Inland“ — 16, 32, 34, 70, 77, 93, 98, 120, 131, 133, 184.
Irumäe — 316.
Iruvara (Isborski) — 316.
Island — 131.

Jaanilinn — 104.
„Jahresbericht über Leistungen und Fortschritte [in] der gesammten Medicin“ — 290, 293.
Jakobson, A. — 420—422.
Jakobson, C. R. — 193, 194, 219, 227, 232, 238, 244, 350, 402—404, 408, 411, 420, 422.
Jannau, H. G. — 147.
Jannau, O. A. v. — 145, 147.
Jannsen, J. V. („Eesti Postimehe“ toimetaja) — 169, 170, 191, 204, 212, 213, 219, 227, 230, 232, 238, 267, 379, 381, 384, 385, 395, 396, 401, 408, 413.
Jannsen, L. vt. Koidula, L.
Jaroslav (linn) — 312.
Jaroslav (Tark) — 310, 311.
Jean Paul (J. P. Richter) — 14, 16, 35, 69.
Jeena — 52, 58, 133.
Jennyk, Fr. vt. Budberg, R.
Jeruusalem — 311.
Jessen, P. — 71, 78.
Juba (mõis) — 212.
Jupiter — 100.
Jurjev (Jurjeff, Jürjev) vt. Tartu.
Juudas — 332.
Jõhvi — 296.
Jõuga — 296.
Järensk — 312.
Järvamaa — 82.
Jürgensen (-son), K. — 29, 32.
Jürgenson, D. H. — 383, 386.

Kadrina — 172, 291, 292, 303, 314.
„Kalevala“ — 27, 81, 94, 101, 316, 327, 418, 419.
Kalevi haud — 294—296.
Kalevi pisarate järv — 294.
Kalevi tamm — 294, 295.
Kalev(ipoeg) — 13, 16, 38, 39, 60, 65, 68, 73, 92, 93, 100, 103, 106, 112, 117, 123, 131, 149, 152, 180, 186, 202, 204, 206, 240, 280, 292—295, 297—299, 316, 399, 418; vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoeg“.
Kalevipoja-muistend — 294—296, 298—300, 302—304, 350, 351; vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoeg“.
Kalevi(poja) säng — 15, 70, 137, 139, 295, 316, 317, 321, 323.
Kalifornia — 85, 88, 182.
Kallmeyer, Th. — 78, 123.
Kambja — 321, 322.
Kanepi — 179, 321, 322, 413.
Kanepi Kihelkonna Lauluselts — 415.
Kant, I. — 168, 171.
Karell, A. — 324.
Karell, J. — 324.
Karell, N. — 324.
Karell, Ph. J. — 6, 77, 84, 120, 124—126, 128, 131, 211, 235, 253, 254, 269, 270, 281, 284, 285, 289, 323.
Karjala — 418, 419.
Karl Suur — 297.
Karuse — 150.
Katkov, M. N. — 212.
Kautzmann, M. G. — 212, 214, 244, 245, 247.

Kava (mõis) — 147.
Kercoff, E. — 125, **128**, 131, 132.
Keyserlingk, A. Fr. — 233, **235**, 237, 254, 259, 349.
Kipinätar — 116.
Kirikumäe (järv) — 157.
„Kirjallinen Kuukauslehti" („Kuukauslehti") — 358, 359, 386, 402, 408, 411.
Kivi, Aleksis — 342.
Kivinõmme — 294, 295.
„Kladderadatsch" — 260, 267.
Kluge, Fr. — 141, **144**.
Knüpffer, A. Fr. J. — 168, **172**.
Knüpffer, G. M. — 305, **314**.
Knytlinga-saaga — 312.
Kodavere — 75, 79, 312.
Koidula, L. (Jannsen, L., „tütar") — 190, **191**, 213, 227, 395, 399, 413, 414.
„Koit" vt. Viljandi Lauluselts „Koit".
Kolbe, J. A. E. — 302, **314**.
Kolõvan vt. Lindanisa.
Konstantinoopol — 17.
Konsu järv — 294.
Koorküla — 157, 161.
Kopisch, A. — 164.
Korah — 72, 78.
Korneta (mõis) — 20.
Koskinen vt. Yrjö-Koskinen.
Kotzebue, A. Fr. — 83, **84**, 153, 154.
Kotzebue, P. — 323, 324.
Krause, Heinr. K. — 42, **43**.
Kreutzwald, Adelheid („tütar") — 95, 98, 122, 124—126, 128, 131, 179, 183, 279, 282, 313, 322, 324, 358, 398, 421.
Kreutzwald, Alexis („poeg") — 175, 178, 259, 276, 277, 282, 283, 291, 292, 306, 313.
Kreutzwald (Kr., +mets, +wald), Fr. R. — 5—7, 12, 15, 16, 20, 22, 27, 28, 32, 36, 37, 45, 57, 58, 76, 78, 84, 88, 90, 93, 97, 98, 102, 105, 110, 113, 117—119, 122, 123, 125, 128, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 143, 144, 146, 147, 150, 151, 161, 164, 165, 170, 177, 178, 180, 187, 191, 192, 194, 197, 199, 201, 202, 205, 206, 212, 213, 218, 219, 221—223, 225, 232, 233, 235, 242, 243, 246, 247, 252, 258, 267, 268, 270, 272, 275, 277, 279, 283, 285, 288, 293, 297, 300, 314, 315, 318, 319, 324—326, 334, 335, 341, 344, 349, 352—355, 359, 362, 369, 371, 372, 378, 385, 386, 390, 391, 394, 399, 401, 403, 404, 411, 412, 414, 416, 419, 422, 425—428.
— arstlikust tegevusest ja oma haigustest — 54, 55, 113, 122, 131, 145, 165—167, 174, 225, 226, 234, 237, 238, 284, 287, 301, 323, 324, 330, 331, 358, 402, 417.
— Baltimaade „erikorrast" — 239, 251, 254—256, 259, 260, 263, 270—272.
— balti-saksa aadlist — 207, 249—251, 255, 260, 263, 265—267, 270, 271, 275, 307, 308.
— eesti keelest, murdeist ja kirjaviisist — 15, 23, 34, 46—49, 55—57, 70, 168, 179, 181, 182, 187—190, 231, 278, 345, 351, 352, 356, 357, 372, 377, 384, 385, 387, 403, 410, 416.
— eesti kirjandusest — 24, 25, 169, 170, 223, 229, 230, 340, 341, 381, 386, 408, 409.
— eestlaste ja sakslaste vahekorrast — 207, 214—216, 227, 228, 238, 248, 249, 381—383, 398.
— Eesti ja Soome olukordadest — 340, 344, 345, 379, 380, 383, 391, 396, 397, 400.
— kirjanikukutsest — 13, 14, 71, 80, 89, 142, 143, 183, 184, 192, 238, 240, 241, 246.
— koer Andidi — 156, 161, 170, 283.

— koolidest ja rahvaharidusest — 208, 274, 343, 346—348, 350, 381.
— muistenditest ja muinasjuttudest — 157, 185, 195, 331, 332, 350, 351; vt. ka — Kalevipoja-muistend.
— oma majanduslikust olukorrast — 175, 179, 234—237, 240, 241, 249, 269, 270, 271.
— oma muuseumist — 201.
— oma portreedest — 179—181, 183, 353, 354.
— oma 70. sünnipäevast — 325, **326**, **414—416**.
— pastoritest ja teoloogidest — 42, 43, 74, 75, 104, 118, 146, 167, 168, 176, 177, 186, 217, 218, 272, 290, 328, 345, 348, 382, 392.
— pensioni taotlemisest — 124, 126, 233—237, 244, 248, 253, 254, 268—270, 280—282, 292, 293.
— rahvalauludest ja rahvaluule kogumisest — 24, 99, 186, 187, 200, 202, 298, 299, 302, 308, 339, 340.
— rahva uskumustest — 290, 291, 304—306, 388, 389.
— religioonist ja kirikust — 104, 105, 176, 177, 217, 218, 245, 290, 324, 332—334, 399.
— talupoegade olukorrast ja maaküsimusest — 209, 228, 229, 256—263, 267, 273—275, 322, 343, 380, 383, 397.
— teosed:
— — „Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud" I—II (1860—1864) — 145, **146**, 226, 232, 341, 368—370.
— — „Eesti rahva ennemuistsed jutud" (1866) — 6, 185, 195, 206, 245, 339, 341, 344, 345, 348, 357, 367—372, 378, 402.
— — „Eesti rahva kasuline kalender" („kalender") — 245, 247, 344, 345, 352—355, 408, 411, 416, 426, 427.
— — „Hädа- ja abiraamatukene" — 145, **146**, 155, 169, 172, 174.
— — „Härjapõlvelaste riid" — 370.
— — „Kalevipoeg" — 5, 6, 11, 29, 33, 47, 53, 59, 68, 76, 78, 81, 84, 90, 93, 97, 98, 116, 118, 126, 127, 140—142, 183, 184, 207, 212, 231, 245, 350, 351, 353, 358, 418, 427.
— — „Kalevi(poja") aktsiad — 135, **136**, 156, 161.
— — „Kalevipoja" koostamisest — 14, 17, 18, 38, 53, 92, 93, 96, 97, 112, 119, 120, 127, 183.
— — „Kalevipoeg", rahvaväljaanne (1862) — 48, 57, 80, 81, 85—87, 91, 92, 96, 97, 127, 135, 138, 139, 156, 157, 161, 193, 194, 204, 240, 243.
— — „Kalevipoeg", C. Reinthali tõlkest — 6, 12, 16, 21, 23, 27, 30—41, 44, 45, 48, 60, 61, 66, 67, 71, 73, 74, 78, 79, 81, 89, 91, 92, 95, 99, 101, 103, 104, 106, 108—111, 114, 121, 180, 184, 196, 240.
— — „Kalevipoja" tõlkimisest — 11, 12, 14,

23, 33, 34, 36, 37, 43, 44, 60, 61, 77, 79, 102, 109, 111, 112, 119, 122—124, 206, 239; vt. ka Schultz-Bertram, G. — „Kalevipoja“ tõlge.
— — „Kilplased“ — 230, 245.
— — „Kodutohter“ — 175, 178.
— — „Kuidas kuningatütar seitse aastat oli maganud“ — 358.
— — „Kuidas seitse rätsepat türgi sõtta lähevad“ — 185.
— — „Lembitu“ („luigelaul“) — 223, 225.
— — „Lenora“ — 220, 222.
— — „Lihvlandi Talurahva Seadus“ — 153, **155**, 159, 160.
— — „Loppi ja Lappi“ — 370.
— — luuletusi — 154, 160—163, 220, 221, 224, 245.
— — „Maailm ja mõnda mis seal sees leida on“ — 50, 58, 141, 144, 226, 227, 232, 245.
— — „Maa ja mere pildid“ — 245.
— — [„Mihkel Põllupapp“] — 247, 344.
— — „Rahunurme lilled“ („käsikiri“) — 210, 211, 218, 219, 229, 232, 239, 243, 265, 414.
— — „Reinuvader Rebane“ — 211, 213, 230, 245, 320.
— — „Sipelgas“ — 210, 219.
— — „Tuletorn“ — 154, 156.
— — „Tänulik kuningapoeg“ — 358.
— — „Uus Tallinna maakeele ABD“ — 145, **147**, 150.
— — „Viinakatk“ — 245.
— — „Viru lauliku laulud“ — 245, 352, 409.
— — „Võllamehikesed“ — 358.
— — „Über ein angeblich im Blanken-See versunkenes Gut“ — 161.
— tsensuurist — 130, 210, 211, 229, 230, 256, 265.
— vanasõnadest — 150—152, 158, 172, 173, 177, 178.
Krimhilde — 50, 58.
Krimm — 314, 323.
Krimmi sõda — 234, 242, 391, 427.
Kristus — 104, 105, 186, 313, 348, 349.
Krohn, I. — 412.
Krohn, J. — 5—7, 231, **233**, 317—319, 358, 360, 372, 397, 403, 405, 411, 412, 414, 416, 417.
Kroonlinn — 307.
Krummacher, Fr. A. — 239, **243**.
Kruse, Fr. — 70, **77**, 321, 324, 377, 378.
Krüdener, B. J. v. — 305, **314**.
Krüdener, parun — 126.
Krümmer, H. — 242.
Krümmeri kasvatusasutus Võrus — 133, 242.
Kuopio — 57.
Kuradimägi (Haanjas) — 332.
Kuramaa — 123, 251, 254, 255, 260, 261, 312, 377.
Kuremaa — 322.
Kuremägi — 294, 296.
Kuressaare (Kingissepa) — 314.
Kursi — 291.
Kuusalu — 26, 49, 74, 79.
Kõu — 100.
Kärgula — 147, 205.
Kääpa (jõgi) — 157, 295, 299.
Köler, J. — 164, **180**, 187.
„Kölnische („Kölner) Zeitung“ — 256, **259**.

Köppen, P. v. — 376, 378.
Körber, K. — 57, **59**, 70, 77, 98, 108.

Laakmann, H. — 54, **59**, 81, 118, 126, 141, 156, 165, 169, 174, 183, 232, 247, 344, 370, 408, 416.
Laaland, J. C. — **191**.
Lagos, J. — 112, **113**, 114.
Laiuse — 112, 145, 147.
Landesen, K. — 138, **139**, 145.
Lapimaa — 316.
Lapu tark — 114.
Ledochowsky, M. — 333, **335**.
Leelatz — 176.
Leipzig — 75, 166, 171.
Lenau, N. — **155**.
Lennuk — 317.
Lessing, G. E. — 168, **171**, 340, 342.
Liedtke, J. Th. A. — **285**.
Liivimaa — 12, 13, 15, 26, 86, 98, 118, 146, 153, 165, 174, 208, 210, 213, 218, 234, 235, 237, 242, 247, 249—251, 254—257, 259—264, 266, 267, 273, 275, 277, 282, 347, 360, 377, 394, 397, 400, 418, 420, 425.
Linda — 62, 92, 195.
Lindanisa (Kolõvan) — 316.
Lindforsi pärijad (trükikoda) — 344.
Linnutaja (mägi) — 157, 204.
Liphart, Fr. v. — 155, 161, 179.
Liphart, G. v. — 280, **283**.
Liphart, O. v. — 138, **139**, 141, 142, 144.
Liphart'id (suguvõsa) — 250.
„Livländische Gouvernements-Zeitung" — 407.
Longfellow, H. W. — 93, **94**.
Lorenzsonn, C. F. — 386.
Lossius, Ed. Fr. — 75, **79**.
Lott — 303.
Louis Napoleon Bonaparte (Napoleon III) — 72, **78**, 143, 285.
Louis Philippe — 181, 184.
Luua (mõis) — 321.
Lõõdla (järv) — 331, 332.
Lähtepä (küla) — **295**.
Lätimaa — 376.
Lääne-Euroopa — 76, 143, 314.
Läänemaa — 172.
Läänemeremaad — 372.
Lönnrot, E. — 24, **27**, 300, 318, 319, 330, 416, 417.
Löwe, F. — 77, 204, **206**.
Löwis, v. — 15.
Läti Henrik — 310—312, 418.

„Maa Valla Kuulutaja" — 260, **267**.
Maarja-Magdaleena — 324.
„Magazin f. die Literatur des Auslandes" — 402.
Magog — 295, 297.
Mahtra sõda — 268.
Malla — 231.
Malm, K. Ed. — 149, **150**.
Malström, A. — 291, **293**.
Manala — 116, 299.
March (kooliõpetaja) — 201.
Maria-kassa — 122, 123.
Marsi (väli) — 72.
Masing, O. W. — 168, **172**, 245, 247, 304, 305, 314, 409—411.
Mekka — 311.
Mendelsohn, M. — 171.
Mereküla — 283.
Michelson, Ed. — 414.
Mickwitz, C. („lektori härra") — 25, **28**, 195, 196, 198, 211, 213, 386.
Miitavi — 255.
Mohn, M. — **36**.
„Montagsblatt" vt. „St. Petersburger Montagsblatt".
Mooses — 65, 77, 90, 303.
Morgenstern, K. — 117, **119**.
„Moskauer (Deutsche) Zeitung" — 251, **252**.
„Московские ведомости" („Moskva seitung") — 208, 212, 403.
Moskva — 203, 237, 249, 252, 284.
Mozart, W. A. — 138, 139.
Muhamed — 245.
Munamägi — 20, 332.
„Musse" — 35, **36**, 194, 323, 324.
Mustvee — 140, 202.

Mõllatsi — 322.
Mühlenthal, Th. — **27**, 28, 299, 300, 306, 315, 324.
Müllner, A. G. A. — 277.

Napoleon — 42.
Napoleon III vt. Louis Napoleon Bonaparte.
Naroova (jõgi) — 294.
Narva — 179, 323, 324.
Neeruti — 298.
Neeva (jõgi) — 13, 188, 265, 354.
Nestor — 317, **319**.
Neus, A. H. — 24, 26, 36, 88, 98, 339, 341.
„Nibelungide laul" — 51, 58, 83.
Nižni-Novgorod — 75.
„Nordische Presse" — 252, 265, 268.
Novgorod — 310, 312.
„Näytelmistö" — 340, 342.

Odessa — 323, 324.
„Odüsseia" — 80, 84.
Oettingen, G. v. — 259.
Oleg — 316.
Olev — 316, 317.
Olgha — 317.
Olümpos — 310, 311.
Orjol — 283, 291, 292.
Orléans'i (sugukond) — 193.
Ostrov — 329.
Otepää — 212, 214, 244, 413.
Overlach, E. — 132, **133**.

Pagari (mõis) — 294, 297.
Pahlen, von der — 291.
Paide (Weissenstein) — 58, **83**, 84, 291.
Paistu — 212, 384.
Palamuse — 324.
Paldiski — 261, 307.
Palmse — 304.
Panikovitši — 19, 115.
„Pantšatantra" — 288.
Pariis — 87, 140, 143, 194, 240, 285.
Parrot, O. — 282, **283**, 291.
Paulsen, A. — 74, **79**.
Paulus (apostel) — 105, 265.
Peeter Suur (tsaar) — 36, 315.
Peetri (päev) — 308.
Peetrus — 290.
Peipsi (järv) — 137, 144, 152, 202, 203, 294, 312.
Perun (Parchot) — 312.
Peterburi — 6, 12, 16, 19, 26, 32, 44, 55, 59, 72, 79, 84, 88, 95, 117, 122, 123, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 136, 140, 141, 164, 168, 178, 187, 191, 203, 205, 211, 214, 219, 233, 237, 244, 252, 253, 259, 262, 268, 276, 277, 279, 281, 283, 284, 306, 323, 354, 361, 362, 390, 392, 393, 412.
Petseri(maa) — 28, 321.
Pihkva(maa) — 13, 19, 27, 28, 44, 112, 115, 118, 137, 139, 155, 203, 205, 298, 302, 306, 314, 316, 318, 335, 362, 376, 377.
Pikker — 73, 100.
Pius IX — 325.
Platz (ametnik?) — 278—280.
Poola(maa, „võim") — 140, 143, 377.
Porkuni — 157.
Posen (Poznan) — 335.
„Postimees" vt. „Eesti Postimees".
Poulet, L. — 28, 235.
Praha — 150.
Prantsusmaa — 143, 184, 240, 333, 361.
Preisimaa — 68, 322, 325.
Pskov vt. Pihkva.
Punane meri — 68, 307.
Põhja-Tartumaa — 200.
„Põllumees" — 408, 411.
Põltsamaa — 59.
Põlva — 74, 79.
Pärnu(maa) — 98, 158, 205, 329, 377, 384.
„Pärnu Postimees" — 136, 145, 149, 151, 167, 169, 171, 362, 381, 385.
Pühajärve — 331.

Raadi — 322.
Radçziwill, vürst — 377.
Raff, G. Chr. — 94, 98.

Rakvere (Wesenberg) — 58, 82, 94, 256, 282, 291, 300, 306, 412, 413.
Rapla — 150.
Raudoja (kõrts) — 53.
Raupach, K. Ed. — 149, **150**, 165, 171.
Reinholm, H. A. — 417, **419**.
Reinthal, C. — 6, 12, 20, 22, 25, **26**, 29, 30, 62, 98; vt. ka: Kreutzwald — Reinthali „K-poja" tõlkest.
Reinwald, A. — 227, **232**, 326.
Reuter, Fr. — 199, **200**, 334.
Reutern, M. H. — 235, 244, 247.
„Revalsche („Revaler) Zeitung" — 256, 259, 265, 268.
„Rigasche („Rigaer) Zeitung" — 159, 168, 256, 259, 265, 279, 360, 383.
Riia — 115, 137, 147, 150, 171, 211, 213, 251, 255, 265, 270, 321, 360, 361.
Rinne, H. Chr. — 84.
Rjurikovitšid — 316.
Roela — 157, 161.
Roland — 295, 297.
Rootsi — 28, 397.
Ropka — 322.
Rosenplänter, J. H. — 168, **172**, 210, 213, 411.
Roth, R. — 361, **363**.
Roth, von — 134, 136.
Roth'id (suguvõsa) — 250.
Rouland (hertsog) — 193.
Ruhja — 245, 247.
Russov, Fr. — 164, 262, **268**, 369.
Rõuge — 27, 62, 305.
Räpina — 172.
Röder von Romani, B. — 148, **150**.
Rücker, C. G. — 231, 233.

Saadjärve — 18.
Saara — 140.
Saaremaa — 231, 305, 377.
Sachssendahl, E. — 27, 53, **58**, 204, 426, 427.
Sagadi — 304.
Saksa(maa) — 59, 140, 153, 272, 295, 321, 324, 335, 341, 361, 389.
Saksa-Prantsuse sõda 1870—1871 — 285.
Samarin, J. — 206, 272, 273.
Samson, G. H. v. — 122—124.
Santo, G. M. — 71, **78**, 426, 427.
Saphir, M. G. — 52, **58**.
Saul — 245, 247.
Schelling, Fr. W. — 168, **171**.
Schiefner, A. — 6, 15, 29, 30, 32, 33, 80, 87—91, 93, 94, 106, 110, 125, 128, 129, 133, 151, 211, 280, 340, 341, 355, 357, 367, 368—370, 375, 393, 394, 397, 399, 400, 404, 426.
Schiller, Fr. — 42, 43, 50, 51, 58, 82, 83, 89, 98, 108, 150, 227, 409, 411.
Schirren, C. — 205, **206**, 239, 242, 256, 272, 298.
Schleicher, Fr. — 134, **136**.
Schleiden, M. J. — 146, **147**, 151.
Schmiedeberg, O. — 297, 307, 314.
Schott, W. — 60, 66, **76**, 184, 245, 247, 340, 344, 348, 353, 358, 362, 402.
Schultz-Adajevsky, Elisabeth (Ella, „tütar") — 69, **77**, 148, 150, 155, 180, 181, 193, 194.
Schultz-Bertram, G. (Dr. Bertram, „Kubjas") — 5—7, 13, 15, 16, 20, 22, 24, 27, 32, 33, 43, 46, 60, 61, 64, 70, 73, 76, 77, 82, 83, 89, 90, 97, 110, 119—121, 132, 136, 139, 143, 144, 147, 155, 161, 165, 172, 179, 181, 185, 198, 200, 206, 207, 218, 219, 225, 233, 236, 248, 252, 253, 259, 273, 276, 278, 283—285, 289, 297, 300, 315, 318—320, 325—327, 335, 417, 418, 421.
— „Kalevipoja" tõlge — 46, 82, 86, 91, 96, 99—101, 103, 104, 112, 126, 128, 137, 180; vt. ka Kreutzwald — „Kalevipoja" tõlkimisest.

— rahvalaulude kogu — **27**, 203, 204.
— teosed:
— — „Baltische Skizzen“ — 5, 13, **16**, 50.
— — „Dorpats Grössen und Typen“ — 131, 132.
— — „Episoden aus dem Leben Trischka's (des Rasboiniks)“ — 131, 132.
— — „Erzählungen im Halbdeutschen“ — 199, **200**.
— — „Die Estensage vom Kalewipoeg in ihrer neuen Gestalt“ — 17—19, 36.
— — „Zur Frage über die neuere Estnische Rechtschreibung“ — 23, **26**, 34, 70, 77.
— — „Zur Geschichte und zum Verständniss der estnischen Volkspoesie — 15, 16, 22.
— — „Ilmatar“ — 187—192, 197, 198, 288.
— — „Lagle Leenu laul“ — 201, **202**.
— — „Peegli pildid“ — 193, 194.
— — „Peivash Parnéh“ („lapi eepos“) — 290, **293**.
— — „Peterslieder“ — 34, 36.
— — „St. Petersburger Montagsblatt“ — 59, 130, 132—134.
— — „Wagien“ — 199, **200**, 297.
— — „Varavaatja“ — 296, 297.
— — „Womba Wiido“ — 11, 54, 59, 105, 115, 116, 278, 279, 288, 289.
Schultz, Lydia („tütar“) — 77, 283, 421.
Schultz, Pauline — 77.
Schultz, W. — 144, 361, 363, 421.
Schwartz, A. W. Th. — 146, **147**.
Schwartz I, J. G. — 28, 74, 79, 198, 245, 247.
Schwartz II, Joh. G. — 79.
Sedan — 285.
Sehrwald, J. E. — 288.
Seymour Shiff — 148, **150**.
Shakespeare, W. — 26, 153, 340, 342.
Siber — 182, 262.
Sillamäe — 283.
Sillaotsa (kõrts) — 322.
Simson — 280.
Sinav (Sineus) — 316.
Sintenis (õpetaja) — 148.
Sipa (vald) — 172.
Sivers, E. v. — 211, **214**.
Sivers, J. v. — 24, **27**, 71, 78, 240, 243, 358.
Sjögren, A. J. — 32, **33**, 72, 79.
Smiltene — 178.
Sodoffsky, K. H. W. — 165, **171**.
Sommer, J. — 161, 162.
Sommer, O. — 161, 162.
Soome(maa, laht) — 6, 12, 73, 85, 152, 175, 176, 182, 192, 194, 206, 261, 265, 268, 312, 316, 317, 320, 341, 344, 352, 391, 393—397, 399, 412, 414, 418, 419, 426.
Soome Kirjanduse Selts — 5, 339—342, 348, 357, 363, 367, 368, 370, 372, 393, 402, 415, 416, 423, 425—427.
S[tackelberg], v. — 218, 219.
Stanislause (orden) — 244.
Staraja Russa — 54, 55, 79.
Stein, G. — **28**.
Stein, V. („noormees“) — 300, 302, 306, 314, 321, 324, 331.
Steinsberg, P. A. J. — 153, **154**.
Stokholm — 28.
„St. Petersburger (Deutsche) Zeitung“ — 118, 120, 268.
Strauss, D. Fr. — 333—335.
Struck, H. E. — 335.
Suigusaar, M. — 213, 238, 242.
Sulev — 120, 316.

Sulu (kõrts) — 322.
„Suomen Kuvalehti“ („Kuvalehti“) — 418, 419.
„Suomi“ — 358, 426.
Sveaborg — 417, 421.
Svjätoslav — 316, 317.
Sänna — 329.
Šuvalov, P. A. — 346, 349.
Šveits — 324, 333.

Taar(a) — 24—26, 309, 310, 417.
Tallinn — 5, 30, 48, 51, 54, 58, 85, 92, 97, 98, 136, 141, 144, 151, 153, 176, 195, 205, 210, 211, 218, 231, 261, 268, 291, 292, 306, 316, 325, 344, 368, 369, 397, 412—414.
„Talurahva Postimees“ — 59.
Tamula (järv) — 320.
Tapa (jaam) — 300, 335.
Tarakvere — 157, 161.
T(h)arapit(h)a (Tarapilla) — 307, 311, 419.
Tartarus — 201.
Tartu — 5, 6, 25, 27, 28, 30, 58, 59, 68, 74, 77—79, 85, 92, 98, 102, 103, 118, 123, 126, 130, 137—139, 141, 146, 147, 149—151, 155, 165, 168, 173, 176, 179, 186, 187, 193—195, 199—201, 203, 208, 211, 213, 218, 231—234, 242, 244, 247, 248, 253—258, 261, 265, 268, 270, 276, 279, 282—286, 291—294, 296, 297, 300, 306, 309—315, 317, 318, 320, 322, 326, 329, 330, 335, 344, 349, 351, 361, 362, 378, 379, 381—387, 392, 395, 400, 408, 411, 413, 415, 420.
Tartumaa — 376, 420.
Tartu Põllumeeste Selts — 413, 415.
Tarvastu — 112, 114, 153, 212, 213, 312.
Tedder, J. — 200, 201, 212.
Thessalia — 311.
Thor — 311, 312.
Thümmel, M. A. — 65, 77.
Tobien, E. S. — 21, 22, 78.
Toolse — 312.
Toonela — 299.
Tooni — 299.
Toreida — 312.
Tori — 312.
Torma(-Lohusuu) — 6, 15, 19, 61, 77, 137—139, 145, 162, 188, 200, 201, 203, 279, 312, 420, 421.
Toropets — 312.
Toržok — 312.
Truvor — 316.
Tsarskoje (Seloo) — 125, 284.
Turku (Turu) — 312.
Turris — 116.
Tuula — 28, 283.
Tver — 312.
Tõll (Tell) — 305, 307.
Tõnis — 310.
Tähtvere — 322.
Töri(pää) — 309—311.
Tübingen — 361, 362.
Türi — 312.

Uku(kivi, vakk) — 70, 100, 118, 186, 299, 305, 306, 311, 312.
Urvaste — 331.
Uural — 309, 316.

Vaabina (mõis) — 331.
Wagner, R. — 223, 225.
Vagula (järv) — 202.
Walcker, C. — 411.
Valdemār, Kr. — 256.
Valga (maakond) — 138, 178, 335, 350, 360.
Valgjärve — 161.
Wallén, A. K. — 390, 391.
Walter, C. F. M. — 216—218.
Vanemuine — 120, 310.
Vanemuise-lugu — 331, 332.
„Vanemuise“ Selts — 208, 247, 326, 395, 399, 415.
Varbuse (mõis) — 329.
Varrak — 122, 317.
Varssav — 140.
Wassermann (tundmata) — 69, 77.
Vastemõis — 144.
Vastseliina — 27, 28, 115, 144, 157, 161, 299, 305, 315, 324, 329.
Veenus (planeet) — 130.
Weimar — 49.

Weitzenberg, J. — **180.**
Venemaa (riik) — 87, 143, 206, 215, 242, 243, 251, 257, 260, 272, 273, 275, 307, 333, 377, **383.**
Vene Geograafia Selts — 267, 268.
Vene Teaduste Akadeemia („Akadeemia") — 120, 168, 211, 375, 378, 393, 395.
„Verhandlungen der Gel. Estn. Ges." — 307, 318.
Vibulane — 309.
Wiedemann, F. J. — 140, **143**, 158, 162, 168, 173, 178, 198, 211, 214, 233, 278, 279, 302, 349, 350, 356, 359, 393, 410, 411.
Vietinghoff, parun — 86—88.
Viin — 38, 322.
Viitina — 305, 314.
Viljandi(maa, kreis) — 144, 212, 227, 350, 351, 377, 384, 403.
Viljandi Lauluselts „Koit" — 326, 415.
Viljandi Põllumeeste Selts — 415.
Willigerode, A. H. — 57, **59.**
Winckler, A. Th. — 323, **325.**
Virchow, R. — 293.
Virumaa(-rannik) — 137, 305, 317, 352, 418, 425.
Vitebsk — 256, 283, 376, 377.
Witschel, J. H. — 210, 213, 219, 223, 227, 232, 265.
Wittekind — 164.
Wittkowsky — 284, 285.
Vladimir — 311.
Vladimir (linn) — 312.
Vladimiri (orden) — 244, 245.
Vogel, A. — 330, **335.**
Wolf'id (suguvõsa) — 250.
Volmari — 360.
Vologda — 312.
Voss, J. H. — 101, **103.**
Wulf'id (suguvõsa) — 250.
Vulpius, Chr. A. — **164.**
Võhandu — 310.
Võnnu (linn) — 360.
Võru — 6, 12, 13, 15, 19, 20, 23, 26, 28, **36**—38, 43, 46, 55, 74, 79, 84, 90, 94, 99, 102, 113, 115, 117, 122, 125, 126, 128—133, 135—140, 144, 147, 150, 151, 155, 159, 162, 172, 173, 176, 178—181, 185, 187, 188, 198, 200, 202, 203, 207, 212, 214, 218, 221, 222, 225, 233—236, 239, 242, 247—249, 253, 259, 273, 276—278, 280—285, 289, 297, 300, 306, 314, 315, 319, 320, 325, 327, 329, 334, 335, 342, 344, 350, 352, 354, 355, 360, 362, 369, 371, 375, 385, 386, 391, 395, 398, 400, 401, 407, 412—414, 416, 420, 425—427.
Võrumaa (kreis) — 20, 147, 209, 245, 252, 257, 314.
Väike-Maarja — 314.
Väike-Pungerja — 295, 296.
Väinajõgi — 375.
Vällamägi — 332.
Vändra — 59.
Wühner, H. — 212, 213.

Õpetatud Eesti Selts („Selts", ÕES) — 5, 16, 21, 22, 25, 27, 28, 35, 44, 45, 48, 53, 58, 60, 61, 70, 71, 74, 76—**78**, 81, 82, 85, 86, 92—94, 108, 111, 112, 114, 141, 143, 186, 198, 204, 231, 233, 235, 240, 254, 278, 279, 283, 345, 351, 352, 358, 359, 361—363, 378, 383, 387, 407, 408, 411, 427.
— „Maarahva kalender ehk tähtraamat" 1860. a. („Tartu eesti kalender") — 24, 25, 27, 79.

Äike — 100.

Ülemiste (järv) — 195.

Yrjö-Koskinen, Y. S. (G. Forsmann, Koskinen) — 5, 6, 238, **242**, 313, 318, 341, 358, 360, 362, 367, 373, 385, 386, 401, 416, 417, 419.

„Zeitung für Stadt und Land" — 199.
Zoeckell, W. — 165, **171.**

acidum muriaticum (lad.) — 167, **171**.
ad libitum (lad.) — 142, **144**.
ad vocem (lad.) — 316, **318**.
agens (lad.) — 107, **110**.
alibi (lad.) — 201, **202**.
alma mater (lad.) — 165, **171**.
argentum nitricum (lad.) — 167, **171**.

Biblia sacra (lad.) — 69, **77**.

calomel (kr.) — 166, **171**.
contenta (lad.) — 122, **123**.
cremor tartari (lad.) — 107, **110**.

De mortuis nil nisi bene (lad.) — 203, **206**.

ex officio (lad.) — 21, **22**, 24, 35, 355.

famulus (lad.) — 35, **36**.
figura (lad.) — 68.

hellitsema — 56.
horribile dictu (lad.) — 348, **350**.
hõlm — 104.
hypertrophia cordis (lad.) — 170, **172**.

iggauni, iggans (läti k.) — 313, 376, 378.
impotentia virilis (lad.) — 55, 59.
incognito (lad.) — 19, **22**.
in corpore (lad.) — 212, **214**.
in notibus (lad.) — 37, **38**.
in petto (it.) — 135, **136**.
intermittens larvata (lad.) — 331, **335**.

jalarauad — 152.
joci causa (lad.) — 139, **143**.
joossõlm — 136.
juuksed — 34.
jõhvid — 34.

kaduv — 62.
kalev — 48.
kangas — 46, 48, 72.
kangasjalad — 46, 72.
kangast käärima — 46.
kangast looma — 46, 65.
kange, kangus — 48.
karvad — 34.
keelekõlks (keeleklõks) — 15.
kestma — 56.
kolletama — 63.
koolane, koolasuu — 195.
koppel — 66.
kudu(ma) — 46, 47, 65.
kuinukad — 158.
kõõritama — 182.
käli, käliksed, kälimehed — 49.
küdi — 49.

lalli — 231.
langud — 49.
lapis (lad.) — 137, **139**.
laxans (lad.) — 166, **171**.
lehv, lehvi — 136.
lell — 49.
lellepoeg, -tütar — 56.
libitsema — 56.
liugeskingad — 152.
loodlaud — 150.
lõimed (loimed) — 47.
lõuend — 48.
lämmkibu — 159.

mall — 157, 158.
marasmus senilis (lad.) — 301, **314**.
marjavarreline — 15.
meelitama — 56.
menses (lad.) — 159, **162**.

nadu — 49.
ne sutor ultra crepidam (lad.) — 45, **46**.
nägema — 179, 181, 182.
närtsima — 63.

onera publica (lad.) — 250, **252**.
onu — 49.

onupoeg, -tütar — 56.
onus (lad.) — 35, **36**.
opera omnia (lad.) — 223, **225**, 245, 253, 293.
ophthalmia (lad.) — 113, **117**.
opus (lad.) — 81, **84**, 101, 165, 169, 191, 199.
otšott (vene k.) — 145, **146**.

par excellence (pr.) — 146, **147**.
pastor loci (lad.) — 82, **84**.
piluline — 309.
plethura abdominalis (lad.) — 282, **283**.
pneumonia (kr.) — 226, **232**.
post festum (lad.) — 69, **77**, 204.
poste restante (pr.) — 155, **161**.
pro & contra (lad.) — 214, **218**.
pro primo (lad.) — 397, **399**.
pruritus ani (lad.) — 98, **99**.

quasi (lad.) — 19, **22**.

raatsima — 56.
rahundama — 56.
rahurüngas — 62.
raugendama — 56.
rõõsk — 56.
rändaja — 62.
rüngas, rünk — 62.

saccharum lactis (lad.) — 166, **171**.
sammaspool — 159.
sapienti sat (lad.) — **22**, 101, 393.
sekk, seki — 176.
senior (lad.) — **79**.
sic transit gloria mundi! (lad.) — 308, **315**.
silmama — 182.
soovituseks (tooma) — 65, **66**.
stabat mater dolorosa (lad.) — 138, **139**.
suide, suude sulge — 15, 35.
sõõrsilm — 15.

šaraad (pr.) — 134, **136**.
šraagid (sks.) — 251, **252**.

taaler (sks.) — 257, **259**.
terra incognita (lad.) — 176, **178**.
tore, toredasti — 158.
traavelpall, -paan — 151.
trahhoma (kr.) — 137, **139**.
tritsud — 152.
tuhatnelja — 62.
tuhutoolid — 62.
tukku kandija — 309.
tumulus (lad.) — 388—**390**.
tunnistama — 182.
tuskulum — 206.
tõura- (veise-)röögatus — 159.
tädipoeg, -tütar — 56.
tühi, tühjus — 159.
typhus abdominalis (lad.) — 167, **171**.
typhus contagiosus (lad.) — 167, **171**.

uterus (lad.) — 47, 54, **57**.

vaatama — 179, 181, 182.
vaaterpass — 151.
vagina (lad.) — 166, **171**.
vagu — 308.
vaigistama — 56.
Vale! (lad.) — **36**, 90, 422.
Vale, faveque mihi! (lad.) — 20, **22**, 88.
valet (lad.) — 399, **400**.
vannutama — 34, 267.
vanutama — 34, 267.
varn — 65.
vatmal — 48.
vedusõlm — 136, 137.
verba ipsissima (lad.) — 51, 58.
viibima — 159.
viker, vikerkaar — 73.
vitsik — 15.
vulgo (lad.) — 149, **150**.
vältama — 56.

ILLUSTRATSIOONID

Fr. R. Kreutzwald. J. E. Panck'i siluett (H. Treumanni kogu Tallinnas) 8/9

G. Schultz-Bertram. Pauline Schultzi kriidijoonis 1870./1871. a. 16/17

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile [13.—25. II 1860], lk. 1—2 . . . . . 64/65

Eesti rahva ennemuistsed jutud. Helsingis, 1866. Tiitelleht 184/185

Eesti rahva kasuline kalender 1867. a. peale. Tiitelleht 184/185

Kreutzwaldi kiri Schultz-Bertramile 5. XI 1869, lk. 1—2 216/217

Eesti rahva ennemuistsed jutud ja vanad laulud. I vihk. Tallinn, 1860. Kaas ja lk. 29 . . . . . 232/233

G. Schultz-Bertram. Foto 1874. a. 296/297

O. Donner. Foto 344/345

A. Ahlqvist. Foto 368/369

Y. S. Yrjö-Koskinen. Foto 376/377

J. Krohn. Foto 408/409

SISUKORD

Eessõna 5
Sagedamini tarvitatud lühendeid 8
Kirjad G. Schultz-Bertramile 9
Kirjad O. Donnerile 337
Kirjad A. Ahlqvistile 365
Kirjad Y. Yrjö-Koskinenile 373
Kirjad J. Krohnile 405
Lisa. Kirjad Soome Kirjanduse Seltsile 423
Registrid 429

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР
ЛИТЕРАТУРНЫЙ МУЗЕЙ
ИМ. ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА

ПЕРЕПИСКА
ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА
ТОМ IV
ПИСЬМА Г. ШУЛЬЦ-БЕРТРАМУ И ДР.
1859—74 ГГ.

На эстонском языке

Оформление П. Реэвеэра
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja T. Huik
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid M. Amon ja J. Aron

Ladumisele antud 10. XII 1958. Trükkimisele antud 9. V 1959. Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 28 + 11 thv. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 23,9. Arvutuspoognaid 22,94. Trükiarv 3000. MB-02262. Tellimise nr. HH-3639.

Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 16.—

7—3

A-19774

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU
1 0300 00122683 8